PROF. DR. AHMET KALA

DEBBAĞLIKTAN DERİCİLİĞE

İSTANBUL MERKEZLİ DERİ SEKTÖRÜNÜN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI NO: 27

DEBBAĞLIKTAN DERİCİLİĞE
İSTANBUL MERKEZLİ DERİ SEKTÖRÜNÜN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ
Prof. Dr. Ahmet KALA

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
Kitap No: 27

Yayın Koordinatörü
Ömer Arısoy
Mustafa Aydın

DEBBAĞLIKTAN DERİCİLİĞE
İSTANBUL MERKEZLİ DERİ SEKTÖRÜNÜN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

1. Baskı
İstanbul, Aralık 2012

ISBN 978-605-88179-8-2
TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 20640

Hazırlayan
Prof. Dr. Ahmet Kala

Kapak ve İç Tasarım
Mehmet Emin Öztürk

Uygulama
Ümit Karadağ

Fotoğraflar
Ahmet Kala Arşivi
Hasan Yelmen Arşivi
İsmail Küçük Arşivi
Zeytinburnu Belediyesi Arşivi

Baskı-Cilt
Aryan Basım Tanıtım ve Matbaa Hiz. San. Tic. Ltd. Şti.
Yüzyıl Mah. Mas-Sit Matbaacılar Sitesi
5. Cadde No: 57 34550 Bağcılar
İstanbul / Türkiye
Tel: 0212 544 99 06
www.aryanbasim.com
Sertifika No: 20243

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ
zeytinburnu.bel.tr | 444 1984

PROF. DR. AHMET KALA

DEBBAĞLIKTAN DERİCİLİĞE

İSTANBUL MERKEZLİ DERİ SEKTÖRÜNÜN
DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI 27

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM 15
DEBBAĞLARIN PİRİ AHİ EVREN'İN AHİ KÜMELENME MODELİ ve
"SANAYİ BİRLİKLERİNE DAYALI SANAYİ DEVRİMİ"Nİ BAŞLATMASI..........16
1.1. Ahi Kümenme Modeli- Sanayi Devrimi İlişkisi: Ahi Evre'in Kümelenme Modeli İle Mesleklerin Gruplardırılması ve Meslek Birlikleri Halinde Sanayi Sitelerinde Örgütlenmesiyle Başlayan Sanayi Devrimi..........16
1.1.1. Ahi Tasavvuf Felsefesi ve Kümelenme Modeli Teorisi: Tasavvufta İktisadi Boyut, Yeni İktisadi Düşünce-İktisadi Felsefe ve İktisat Biliminde Devrim 18
"Kümelenme Modeli Teorisi"..........21
1.1.2. Kümelenme Modeli Teorisinin Uygulanması..........26
1. Kümelenme Modeli Teorisi Uygulamasının Ahi Teşkilatı ve Ahi Evren Vakfı Tarafından Yönetilmesi-Denetlenmesi..........27
2. Meslek-Zümre Birliklerinin Kurulması..........29
Ahi Teşkilatının Kadınlar Kolu Ahi Bacılar Teşkilatı Vasıtayıla Bacıların Ev Üretim Faaliyetleri ile İlişkilendirilmesi..........32
3. İktisat Hukuku Geliştirilip, İktisadi-Sosyal Düzenin Sağlanması 33
1.2. Ahi Kümelenme Modelinin, Ahi Tasavvuf Felsefesinin Doğuşu: Ahilikle İlgili Gelişmeler, Ahilik, Fütüvvet Teşkilatı-Ahi Teşkilatı, Ahi Evren, Ahilerin Kadınlar Arasındaki Teşkilatlanması Olan Bacılar Teşkilatı,..........37
1.2.1. Fütüvvet Teşkilatı..........37
1.2.2. Ahi Teşkilatı, Ahi Evren, Tasavvuf Felsesefi..........44
1.2.3. Ahi Teşkilatının Tasavvuf Felsefesi: Ahilik Okulu 48

Ahi Tasavvuf Felsefesi İle İktisadi Faaliyetin Birlikteliği 49
Ahilerin Kadınlar Kolu Teşkilatı: Ahi Bacılar Teşkilatı 50
1.2.4. Ahi Teşkilatını-Felsefesini Yaymak Üzere Kurulan Ahi Lakaplı Vakıflar 50
1.2.5. Ahi Teşkilatını Temsil Etmek Üzere Kurulan Ahi Evren Vakfı 59
1.3. Ahi Kümelenme Modeli-İktisadi düşünce, İktisadi Felsefe, Değerler Sistemi ve Yayılması: İslam Tasavvufu Kaynaklı Fütüvvetnameler-Ahi Fütüvvetnameleri ve Tekke, Zaviye, Mektep ve Medreselerde Öğretilmesi-Yayılması 63

İKİNCİ BÖLÜM 65
İSTANBUL'DA DERİCİLİKLE İLGİLİ ESNAF SANAYİ BİRLİKLERİNİN KÜMELENME MODELİ 66
2.1. Ahilik Felsefesi Değerler Sistemi Açısından: Ahi Fütüvvet Şecerenamelerinde Ahi Evren, Debbağlık, Debbağların Piri 66
2.1.1. Ahi Tabiri 67
2.1.2 Ahi Evren, Ahi Evren Vakfı ve Şecerenameler 69
Debbağların Piri, Debbağların Erkanı 70
Ahi Evren'in Tüm Mesleklere (Otuziki Esnafa) Ahiliği-Fütüvüvveti Öğretmek Üzere Önder, Şeyh Olması 74
Ahi Evren'in "Evren" Lakabını Alması 75
Hz.Muhammed'in(SAV) Debbağlığı Önceki Peygamberlerden Devralması, Ahi Evren'e Debbağlığı İhsan Etmesi 76
Ahi Evren'in Debbağların Piri Ünvanını Alması: Ahi Evren'in Üstadının Peygamberimiz Olduğu, Üstadın Yanında Fütüvveti ve Debbağlığı Öğrenmesi 77
Debbağların Ahi Babaları 78
Ahi Evren'in İslam Alemindeki Debbağhane ve Ocağını(Meslek Birliklerini) Kurup İhya Etmesi ve Çevreye Halifeler Gönderip Debbağhaneler Kurdurması Zaviyeler Bina Etmesi 78
Ahi Evren'in Temsilcisi Halifelerin Beratlı Olup Debbağhanelerde Fütüvveti Öğretmesi, Meslek Yöneticilerine Hırka, Kuşak, Tac Gidirmeleri 78
2.2. Ahi Kümelenme Modeline Uygunluk Açısından: İstanbul'da Ahi Teşkilatını Temsil Etmek, Kurmak ve Yaymak Üzere Ahi Halifesinin/Temsilcisinin, Ahi Babanın, Ahi Şeyhlerin Atanması, Ahi Vakıflarının kurulması, Debbağ Meslek Birliği İle İlişkisi 81
2.2.1. Selçuklu'dan Osmanlı'ya Ahi Evren Vakfı'nın Görevleri-Yetkileri 82
Selçuklu Döneminde Kurulan Ahi Evren Vakfı Vakfiyesinde Yer Alan Görevler 84
Ahi Evren Zaviyesi Vakfına Ait Vakfiye Belgeleri 86
Osmanlı Kuruluşunda ve Gelişiminde Ahi Evren Vakfı'nın ve Ahi Teşkilatı'nın Etkisi 93
Ahi Evren Vakfı Temsilcilerinin/Halifelerinin (Ahi Teşkilatı Görevlilerinin) Görev ve Yetkileri 94
Ahi Evren Vakfı Zaviyesi Vakfına ve Şeyhine Ait Ferman ve Beratlar 96
2.2.2. İstanbul'da Ahi Teşkilatı Halifesi/Temsicisi Şeyhler, Ahi Babalar ve Kurdukları Vakıflar: Ahi Lakaplı Vakıflar 101
2.3. Ahi Kümelenme Modeline Uygunluk Açısından: İstanbul'daki Debbağ Meslek Bikliklerinin Yöneticisi Ahibaba, Kethüda ve Yiğitbaşılar, Görevleri, İlgili Arşiv Belgeleri 103
2.3.1. İstanbul Debbağ Meslek Birliği Yöneticilerinin (Ahi Baba, Kethüda, Yiğitbaşı) Görevleri ..103
İstanbul Debbağ Meslek Birliği Yöneticileri (Ahi Baba, Kethüda, Yiğitbaşı) ile İlgili Arşiv Belgeleri 103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ... **109**
MESLEK BİRLİKLERİNİN OLUŞMASI ve VAKIF SİSTEMİ:
İSTANBUL DEBBAĞ MESLEK BİRLİKLERİ ve İLGİLİ VAKIFLAR ... 110
3.1. Meslek Birliklerinin Oluşması ... 110
3.1.1. Genel Özellikler ... 110
a.Esnafın Özerkliği ... 110
b.Birlik Oluşturmanın Gerekliliği ... 117
3.1.2. Birliğin Unsurları ... 117
a. Birliğin Faaliyet Alanı ... 117
b. Birliğin Üretim Faaliyeti Alanı: Üretimin Yapıldığı İşkolu, Üretimin Yapıldığı Mahal, Üretimin Niteleği ve Tekniği ... 119
c. Esnaf Birliğinin Nizamı ... 123
3.2 İstanbul Debbağ Meslek Birlikleri: Kuruluşu ve Gelişimi ... 123
a.İstanbul Debbağ Atölyelerinin ve Çalışanların Sayısı ... 134
Usta Olanın Dükkan/Atölye Açıp İşletebilmesi ... 136
Çalışanlar: Kalfa, İşçi ve Çıraklar ... 137
Askeri Sınıfa Mensup Çalışanlar ... 138
b. Debbağ Atölye ve Dükkanlarının Kuruluşu/İnşasıyla İlgili Fatih Sultan Mehmet Vakfı Vakfiyeleri (Fatih, Ayasofya ve Eyüp Vakıfları) ... 138
3.2.1. Yedikule-Zeytinburnu Debbağ Meslek Birliği, İşletmeci ve Çalışanlar (Usta, Kalfa ve Çıraklar) Yedikule Sanayi Sitesini İnşa Eden Fatih Sultan Mehmet Vakfı, İlgili Arşiv Belgeleri ... 141
Yedikule Debbağ Meslek Birliği Arşiv Belgeleri ... 143
3.2.2. Eyüp Debbağhanesi ve Debbağ Meslek Birliği, Debbağhane-Dükkan Adedi, Eyüp Debbağhanesini İnşa Eden Fatih'in Eyüp Sultan Vakfı, İlgili Arşiv Belgeleri ... 151
a.Fatih'in Eyüp Sultan Vakfiyesi ... 154
b.Eyüp Debbağ Meslek Birliği, Arşiv Belgeleri ... 154
3.2.3. Kasımpaşa Debbağhanesi ve Kasımpaşa Debbağ Meslek Birliği, Kasımpaşa Hassa Debbağ Esnaf Birliği, Kasımpaşa Debbağhanesini İnşa Eden Kasım Paşa ve Sinan Paşa Vakfı, İlgili Arşiv Belgeleri ... 163
a.Kasımpaşa Hassa Debbağ Esnaf Birliği, İlgili Arşiv Belgeleri ... 164
b. Kasımpaşa Debbağ Esnaf Birliği, İlgili Arşiv Belgeleri ... 167
3.2.4. Galata Kazası Tophane Debbağhanesi ve Debbağ Meslek Birliği, Debbağhaneyi İnşa Eden Kaptan Ali Paşa Vakfı, İlgili Arşiv Belgeleri ... 171
3.2.5. Üsküdar Debbağhaneleri ve Debbağ Taifesi. Debbağhaneleri İnşa Eden Atik Valide Sultan Vakfı, Safiye Sultan Vakfı ve Mihrimah Sultan Vakfı, İlgili Arşiv Belgeleri ... 173
3.2.6. Çevre Yerleşimlerde Debbağlık: ... 179
3.3. Meslek Birlikleri ve Vakıf Sistemi: İstanbul Debbağ Esnaf Birliklerinin Kiracı Olduğu Vakıflar ... 182
3.3.1. Birinci safha: İcare-i Tavile ... 183
3.3.2. İkinci Safha: İcareteynli Vakıfların Oluşumu ve Doğuşu ... 185
Birinci Aşama: Sükna Hukukunun Oluşması ... 185
İkinci Aşama: İcareteynli Vakıfların Doğuşu ... 189
Debbağ, Salhane, Kasap Esnaf Birliklerine Ait Kiracılıkla İlgili Belgeler ... 190

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM **197**
MESLEK İMTİYAZLARI-TEKELLERİ: İSTANBUL DEBBAĞ MESLEK BİRLİKLERİNİN SINAİ MÜLKİYET HAKLARI 198
4.1. Esnaf Birliklerini Tanınan Tekel Hakları ve Debbağ Meslek Birlikleri 198
Birinci Safha: Mal ve Hizmetleri, Üretmek, Satınalmak ve Satmak Tekellerine Dayalı Esnaf Teşkilâtlanma Sisteminin Doğuşu: 200
İkinci Sahfa: Her Esnaf Grubunun Kendilerine Ait Nizâmı Oluşturma Çabaları: Tekel Haklarına Dayalı Esnaf Teşkilâtlanma Sisteminin Geliştirilmesi ve Yaygınlaştırılması 205
Üçüncü Safha: Tekellere Dayalı Esnafın Teşkilatlanma Sistemini Olgunlaştırma Çabaları ve "Gedik"lerin Doğuşu: 211
4.2. Üretimle İlgili Teşkilatlanma ve Debbağ Meslek Birlikleri 228
4.2.1. Esnaf Teşkilatlarına Hammaddenin Temini Aşamasındaki İlişkiler ve Sistemler 229
4.2.1. 1. Devletin Serbest Ticarete Dolaylı Yoldan Müdahaleleri 230
4.2.1. 2. Devletin Serbest Ticarete Doğrudan Müdahaleleri 237
4.2.2. Temin Edilen Hammaddelerin Dağıtımı Aşamasındaki İlişkiler ve Sistemler 248
4.2.3. Üretim ve Satış Aşamalarındaki İlişkiler ve Sistemler 252
4.3. Meslek Geliştirme ve İstihdam 254

KAYNAKÇA **255**

Sunuş

Zeytinburnu beşeri ve iktisadi bakımdan İstanbul'un ilginç bir bölgesidir. Beşeri olarak öyledir. Çünkü eski Osmanlı coğrafyalarının hemen tamamından göç almış, renkli bir ilçedir. Bu göçlerle birlikte zenginleşen kültürü ve yaşama alışkanlıkları, elbette ilçemizin önemli bir özelliğidir. İktisadi bakımdan söylenmesi gerekenler ise ister istemez tarihin derinliklerine doğru iner.

Bilindiği gibi Osmanlı iktisadi yapısı daha çok toprağa bağlı olarak gelişmiştir. Ancak bunun yanında ticaret ve manifaktür tarzında (gelişmekte olan sınaî de diyebiliriz) üretim de çok önemli bir yer tutmaktadır. Zeytinburnu, bu üretim kalemlerinden dericilik ve tekstilde (hem Osmanlı, hem de Cumhuriyet döneminde) önemli bir yer, sembol bir ilçedir.

Burada, dericiliğin tarihi hikayesi ve tekstilin modern gelişim aşamalarını görebiliyoruz.

Dericilik Zeytinburnu'nda Fatih Sultan Mehmet ile birlikte gelişmiş ve ciddi bir üretim sürecine girmiştir. Özellikle Kazlıçeşme bölgesinin su kaynaklarına ve tabaklama işlemi için gerekli diğer unsurlara bolca sahip olmasından kaynaklanan sebeplerle ilk salhaneler ve tabakhaneler bu bölgeye kurulmuştur. Kurulan bu işletmeler, zaman içinde Anadolu ve Rumeli'deki birçok deri işletmecisini ve esnafını da buraya toplamıştır. Yani "Deri" burada aynı zamanda bir toplum kültürü ve köklü bir yaşama biçimidir.

Ülkemiz dericiliğinin modern hikayesi de burada sürmüştür. Cumhuriyet döneminde hızından hiçbir şey kaybetmeyen dericilik üretimi, 1990'lara kadar bu bölgenin temel iktisadi itici gücü olmuştur. 1990'lardan itibaren tabakhanelerin ilçeden kaldırılmasıyla, bu sektörün Zeytinburnu ile bütünleşmesi azalmamış; tam tersine artmıştır. Üretim yerlerinin uzaklaşması, ilçemizin öteden beri süregelen, tarihi kimliğini daha da pekiştirmiştir diyebiliriz.

Zira deri denilince akla Fatih devrinden beri Zeytinburnu gelmektedir. Üretim yerlerinin ilçe dışına çıkarılmasıyla birlikte dericilik burada ticari bir seviye kazanmış, zamanın ruhuna uygun biçimde markalaşma yoluna gitmiştir. Markalaşmanın bütün dünyada en büyük güç olduğunu fark eden derici esnafı, bu süreçte büyük deri markaları oluşturabilmiş ve ardından dünyaya açılmıştır.

Bu gün uluslararası tanınırlığa sahip yüzlerce markanın sekiz yüzden fazla "show-room" yerleşkesi buradadır.

Paris, Londra, Milano, Moskova, Berlin, NewYork vb moda merkezlerinde birçok mağazası bulunan Zeytinburnu derici esnafı, ülkemizin gurur kaynağıdır. Türkiye'nin dışa açılan önemli bir ticari köprüsü, güçlü bir ekonomik unsuru işlevini görmektedir.

Bilindiği gibi bazı köklü iktisadi varlıklar, o ülkenin aynı zamanda kültürel mirasıdır. Gurur kaynağıdır. Bunu gelişmiş ülkelerin bazı markalarıyla nasıl bütünleştiklerine bakarak da anlayabiliriz. Mesela İtalya bütün dünyada, ülkenin coğrafi biçimine de atıfla kısaca "Çizme" diye anılmaktadır. Ancak burada İtalya için coğrafyası kadar, bizim gibi köklü dericilik geçmişinin ve tasarım başarısının da payı vardır.

Zeytinburnu ile özdeşleşmiş dericiliğin köklü tarihi, artık sadece iktisadi bir unsur değil; aynı zamanda kültürel bir varlıktır.

Bu kültürün hikayesini kayıt altına almak ise bizlerin vazifesidir diye düşündük ve bu çalışma için gayret sarf ettik.

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları arasından neşrettiğimiz elinizdeki kitap, bu kaygının ürünü olan oldukça ciddi ve ayrıntılı bir çalışmadır.

Umarız Türkiye'nin kültür hayatında hak ettiği yeri bulur.

Murat AYDIN
Zeytinburnu Belediye Başkanı

Dünya deri sanayinin kurucusu Ahi Evren'e ve
Türk dericiliğinin duayeni Hasan Yelmen'e armağan

Önsöz

İstanbul'u dünyanın İslam ve medeniyet başşehri olarak yeniden inşa eden Fatih Sultan Mehmet, İstanbul Kazlıçeşme deri sanayiinin kurucusudur. İstanbul deri sanayiinin kuruluş döneminden itibaren yüzyıllar boyunca önemli rol oynamış ancak bugüne intikal etmemiş en önemli simge mekanı Derya Ali Vakfı ve zaviyesidir. Bu vakfın yönetimi ve zaviye, İstanbul ve dünya dericilerinin yüzyıllar boyunca yönetim merkezi olan ve debbağlar başta olmak üzere İstanbul sanayi ve ticaretinin yöneticileri olan Ahi Baba'lara tahsis edilmişti.

Belgelerde "Yar Ali" olarak geçen, Kazlıçeşme'de yer alan Derya Ali Vakfı ve zaviyesi, Ahi Evren tarafından kurulan Kırşehir Ahi Evren Vakfı'ndan icazet alarak İstanbul esnaf, sanayi ve ticaret teşkilatını kurmak ve yönetmek üzere görevlendirilen Ahi Babaların yönetim merkezi idi. Görevli olarak İstanbul fethine katılan İstanbul esnaf, sanayi ve ticaretinin ilk kurucu Ahi babası, Kazlıçeşme debbağ esnaf birliğini kurup yöneticiliğini de üstlenmişti. Görevi sadece debbağları değil debbağlar başta olmak üzere İstanbul esnaf, sanayi ve ticaret teşkilatını kurmak ve yöneticilerini tayin etmekti.

İstanbul Ahi esnaf, sanayi ve ticaretini teşkilatlandırmak ve yönetmek üzere görevlendirilen Ahi Babalara tahsis edilmesi nedeniyle İstanbul'un ilk sanayi ve ticaret odasını oluşturan bu vakıf zaviyenin yeri, Fatih tarafından fetih sırasında Fatih'in Sakabaşı'sı Derya (Yar) Ali'ye tahsis edilmişti. Fetihte deri kırbalarla taşınan sular ile askerin sulanması en önemli ihtiyaçlar arasında idi. Suyun tadını koruyan ve su kaçırmayan deri kırbaların üretimi için debbağ esnafıyla işbirliği yapan ve askeri susuz bırakmadığı için "derya" lakabını alan Derya (Yar) Ali bu büyük hizmetine karşılık Fatih tarafından kendisine vakıf yer tahsis edilerek ödüllendirilmişti.

Derya Ali de Kazlıçeşme'deki yere zaviyesini inşa edip, vakfın yönetimini ve zaviyesini, fetihte çok önemli rol oynayan Kazlıçeşme Debbağ Esnaf Birliği başta olmak üzere İstanbul esnaf ve sanayiinin kurucusu ve yöneticisi Ahi Baba'lara vakfetmişti. Böylece Kazlıçeşme deri sanayi merkezinden, İstanbul ve dünya deri üretimi yüzyıllar boyunca yönetilmişti. Derya Ali vefatında, zaviyesinin bitişiğinde inşa ettiği haziredeki türbesine defnedilerek, daha sonra aynı hazireye defnedilen Ahi Baba'lar ile birlikte yüzyıllar boyunca huzur içinde yatmaktadır.

Fatih Camii ve Kazlıçeşme ile aynı yerde bütünlük oluşturan Derya Ali Baba zaviyesinin adı esnaf yönetim yeri olmasından dolayı "Lonca Yeri" olarak da anılmaktaydı. Cumhuriyet döneminde de bu mekanın bir kısmı esnaf "lonca kahvesi" olarak bir kısmı da dericilik derneği ve vakfı tarafından bir müddet kullanıldıktan sonra nihayet tamamen çökmüş ve yok olmuştur. Günümüze deri akfında muhafaza edilen Yar(Derya) Ali Vakfı ve zaviyesinin yöneticileri Ahi Baba'lara verilen bazı icazet ve beratlar kalmıştır.

Bu eserin hazırlanması sırasında ortaya çıkan bu önemli bilgiler, bu mekanın hem İstanbul esnaf, sanayi ve ticaret teşkilatını kurup yöneten Ahi yöneticilerini, hem de İstanbul'un ilk esnaf, sanayi ve ticaret odasını simgelemesi nedeniyle, bu önemli mekanın ihyası için topladığım bilgileri ilgili yerlere ve Zeytinburnu Belediyemize intikal ettirmiş bulunuyorum. Zeytinburnu Belediyemizin himayesinde bu simge mekanın ihyası için yeni bir girişim başlatılmış bulunmaktadır.

İstanbul deri sanayisinin kuruluş döneminden bugüne kalan iki önemli simge mekan daha vardır. Bunlar; fetih sırasında Kazlıçeşme debbağ esnafının mescit olarak kullandığı ve fetihden sonra camii olarak Fatih vakfı tarafından inşa edilen Kazlıçeşme Fatih Camii ile mermer kaz figürü ile meşhur Kazlıçeşme'dir.

Kazlıçeşme Fatih camii, fetihten önce mescit olarak ve fetihten sonra cami olarak Fatih vakfı tarafından İstanbul tarihi yarımadasında Osmanlıların ilk inşa ettiği camidir. Debbağlar başta olmak üzere İstanbul'a yüzyıllar boyunca hizmet eden bu ilk cami, Cumhuriyet döneminde önce vakıf hizmetlerin aksaması ile daha sonra da dericilerin bölgeden taşınması ile uzun yıllar adeta çökmeye terk edilmişti. Nihayet Zeytinburnu belediyemizin himayesinde restorasyon çalışmaları başlatılmıştır.

Bugüne intikal eden diğer simge mekan olan Kazlıçeşme semtine adını veren Kazlıçeşme yolu üstündeki çeşmeyi, Fatih'in fetih ordusunda yer alan debbağ esnaf birliği inşa etmiş, daha sonra da bu fetih devri çeşmesinin devamlı suyunun akması ve bakımı için debbağ Ahi Babalarının öncülüğünde müştereken Kazlıçeşme vakfını kurmuşlardı. Yüzyıllar boyunca dericilerin vakıf hizmeti olarak suyu akan bu çeşme, Cumhuriyet döneminde vakıf hizmetinin durması ile önce suyu akmaz olmuş, daha sonra da mermer kaz figürü çalınmış böylece suyu akmayan Kazsızçeşme'ye dönmüştür.

Kazlıçeşme dericilerinin bugün ki duayeni sn.Hasan YELMEN'i İstanbul Üniversitesi İstanbul Araştırmaları Anabilimdalı olarak "2010 Avrupa Başkenti İstanbul" projeleri kapsamında yürüttüğümüz "yüzyılı aşan usta-çırak silsilesinde yaşayan ustalar" konferansına davet etmemiz ile birlikte üniversite olarak Kazlıçeşme deri müzesi-arşivi-araştırma merkezi projesinin bir parçası haline geldik.

Kazlıçeşme'de deri müzesini kurmayı adeta hayatının bir ideali haline getirmiş olan sn. Hasan YELMEN ile tanışmamla birlikte bu önemli projenin İstanbul Üniversitesi olarak parçası hatta yüklenicisi olma çalışmalarını başlattım. Evvela rektörümüz Prof.Dr.Yunus SÖYLET'e projeyi aktarma ve sn. Hasan YELMEN'le tanışma toplantısı düzenlenmiş, rektörümüzün de onayı ile işbirliği protokolünün hazırlanması süreci başlatılmıştır.

İ.Ü. 2010 Avrupa Kültür Başkenti İstanbul Projeleri Yürütme Kurulu Başkanı olarak ve İstanbul Araştırmaları Anabilimdalı adına koordinatörlüğünü üstlendiğim hazırlık çalışmaları kapsamında, Rektör danışmanımız Prof.Dr.Hasan Rıza GÜVEN, dericilik programını da içeren Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu Müdürü Prof.Dr.Umay B. FIRAT ve üniversitemizde yeni kurulan Müzecilik Bölüm başkanı olarak Prof.Dr.Fethiye ERBAY'ın, ayrıca sektör temsilcisi ve uzman olarak Hasan YELMEN ve yardımcısı Aynur AŞKI'nın, İTO ve TASEV'i temsilen Ender YAZICIOĞLU'nun her toplantımıza katılımı ile bir yıla yakın süren bir dizi hazırlık toplantısı yapılmıştır. Toplantıların sonunda İstanbul için hayli önemli gördüğümüz bu projeyi gerçekleştirmek üzere Hasan Yelmen Vakfı öncülüğünde deri sektörü temsilcilerinin özellikle TİM, İTO, TASEV ve İTKİB başta olmak üzere sektör öncülerinin katılımı ile "İstanbul Üniversitesi Hasan Yelmen Dericilik Müzesi-Arşivi ve Araştırmaları Merkezi" ni kurmak üzere bir işbirliği protokolü imzalanmıştır. Kuruluş çalışmaları devam etmektedir.

Bu kapsamda yürütülen çalışmaları ilmi araştırmalarla desteklemek için İstanbul deri sanayinin kuruluş ve gelişimini kaleme almak görevini üzerime aldım.

Eserimi Türkiye Cumhuriyeti dericiliğinin kurucuları arasında olan dericilerin duayeni Sn.Hasan YELMEN'in şahsında, debbağların(dericilerin) ve dünya sanayicilerin piri Ahi Evren'in ölümünün 750. yılı anısına ithaf ediyorum.

Tarihi Kazlıçeşme'yi temsilen bu eseri yayınlamayı büyük bir kadirşinaslıkla kabul eden, son yıllarda İstanbul'a hatırı sayılır önemli eserler kazandıran Zeytinburnu Belediye Başkanı Murat AYDIN'a ve başarılı ekibine teşekkürlerimi sunuyorum.

Son teşekkürüm ise eser verme telaşı içinde yaşadığım zorlukları daima huzura çevirmeyi başaran eşim Emel'e, artık bu telaş içinde yaşamaya alışan oğullarım M. Ömer ve M. Fatih ile kızım Asude'ciğedir. Üzerimde emeği olan ailemedir. Yazımı tamamladığım bugün, 24 Kasım'da (2004) hakkın rahmetine kavuşan annem Rize eşrafından Cihan Harbi ve Kurtuluş Savaşı gazisi dedem Rıza Çavuş'un kızı Sadiye KALA'nın aziz hatırasınadır. Allah razı olsun.

Prof. Dr. Ahmet KALA
24 Kasım 2012. Ümraniye, İstanbul.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEBBAĞLARIN PİRİ AHİ EVREN'İN AHİ KÜMELENME MODELİ VE SANAYİ BİRLİKLERİNE DAYALI SANAYİ DEVRİMİ'Nİ BAŞLATMASI

DEBBAĞLARIN PİRİ AHİ EVREN'İN AHİ KÜMELENME MODELİ ve "SANAYİ BİRLİKLERİNE DAYALI SANAYİ DEVRİMİ"Nİ BAŞLATMASI

1.1. Ahi Kümenme Modeli ve Esnaf-Sanayi Devrimi İlişkisi: Ahi Evren'in Kümelenme Modeli İle Mesleklerin Gruplandırılması ve Meslek Birlikleri Halinde Sanayi Sitelerinde Örgütlenmesiyle Başlayan Sanayi Devrimi

Meslek gruplarının sanayi-ticaret birlikleri halinde sanayi ve ticaret sitelerinde örgütlenmesini, böylece sanayiye dayalı sanayi-tarım ve ticaret sektörleri üretiminin yeniden organizasyonunu öngören kümelenme modelinin ilk teorisyeni ve uygulamacısı Ahi Evren'dir. Ahi Evren 1200-1220 yılları arasında Selçuklu Anadolusunda kümelenme modeli teorisini ve uygulamasını birlikte geliştirerek sanayi birliklerine dayalı sanayi devrimini başlatmıştır.

Teorik olarak, tarım, ticaret ve sanayide, üç sektörde üretimin ilişkili olarak yeniden organizasyonunun başarılması ve bu başarının sürdürülebilmesi, mevcut ekonomide yapı dönüşümüne neden olarak iksitadi devrimle sonuçlanmaktadır.

M.Ö. 8000 yıllarında başlayarak gerçekleşen dünya tarım devriminden sonra Selçuklu'lar, 1000-1200 yılları arasındaki dönemde, yerleşiklerin yaptığı zirai-bitkisel üretim ile göçebelerin yaptığı hayvancılığı ilk kez birlikte aynı ekonomide gerçekleştirerek dünya tarım devrimini yeni bir evreye ulaştırmayı başardılar. Bundan önce zirai tarım yapan yerleşik ekonomilerle, hayvancılık yapan göçebe ekonomiler farklı ekonomilerdi. Selçuklular bu farklı iki tarım alt sektörünün birarada aynı ekonomide üretim yapmalarını başararak tarım sektörünün tamamında tarım devrimini gerçekleştiren ilk ekonomi oldular.

Selçuklular aynı dönemde (1000-1200) sektörel tarım devrimi ile sağladıkları önemli üretim artışını ticaret devrimi ile sürdürdüler. Çin'den Anadolu'ya uzanan Selçuklu coğrafyası üzerinde "ipek yolu" adıyla meşhur olan dünya kara ticaret yollarını inşa ettiler. Bu ticaret yolları üzerinde her bir günlük mesafede kervansaraylar, vakıf misafirhaneler, hanlar, kapalı çarşılar inşa ederek, kervan ticaret sistemini kurdular. Böylece Selçuklu'lar 1500'den sonra Avrupa'da gelişmeye başlayan ticaret şekli "merkantilizm"-den çok daha önce "kervanizm" olarak da adlandırabileceğimiz kervan ticaret sistemi ile ilk uluslararası ticaret sistemini geliştirdiler[1].

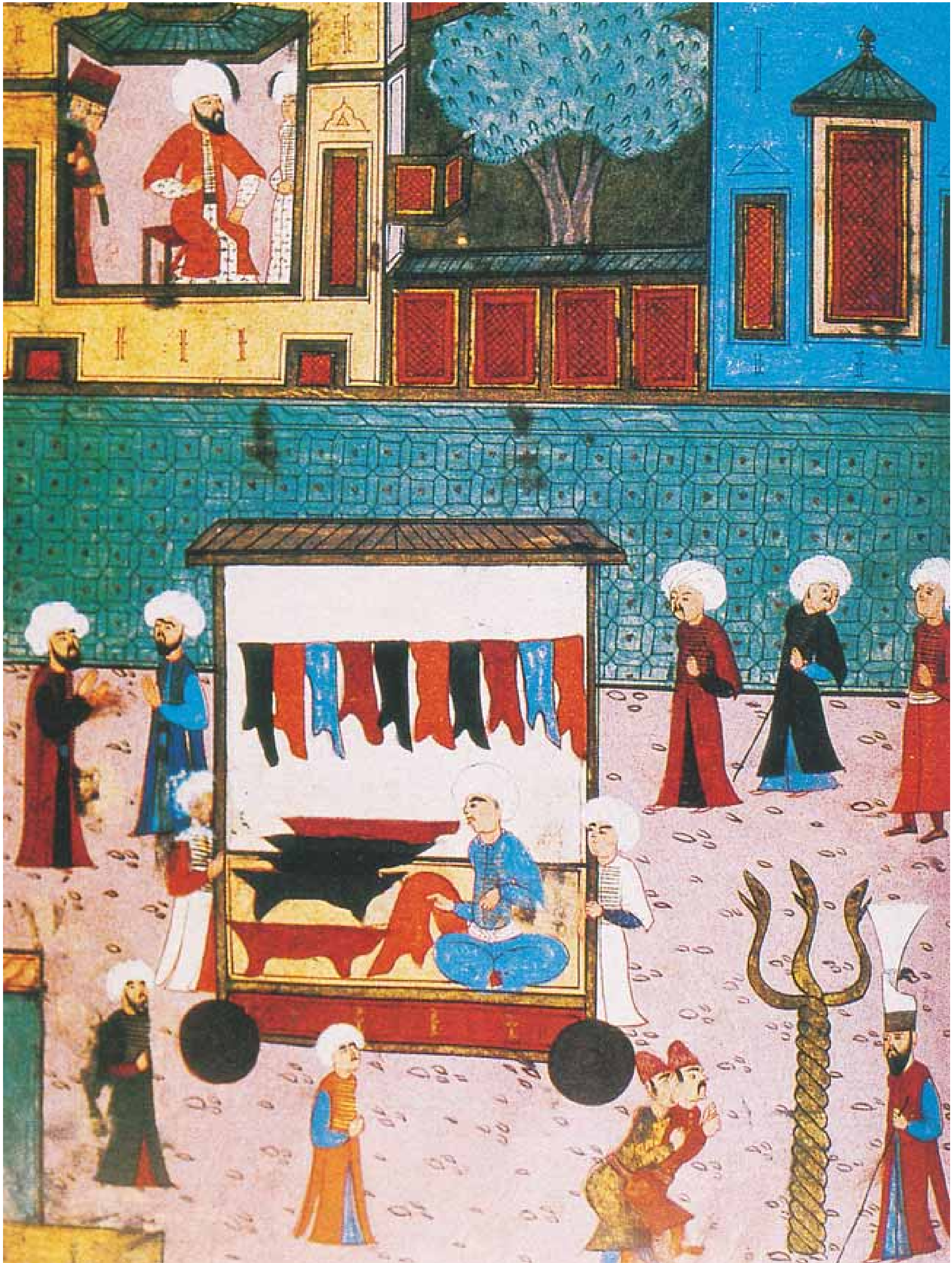

Selçuklu Anadolusunda Tarım ve ticaret devrimi ile sağlanan büyük iktisadi gelişmeyi tamamlayıcı yönde Ahi Evren geliştirdiği kümelenme modeli ve teorisinde; nüfus artışı ve şehirleşmeyle artan ihtiyacı karşılayacak üretimi sağlamak için, verimsiz esnaf ferdi üretim faaliyetinin terkedilip, meslek grupları oluşturup sanayi/ticaret birlikleri halinde örgütlenerek sanayi öncülüğünde, sanayi-tarım ve ticaret sektörlerinin üretim ilişkilerinin yeniden organizasyonunu öngörmekteydi. Ahi Evren'in bu öngörüsü kümelenme modeline dayalı yeni bir üretim sistemi içermekteydi.

Ahi Evren kümelenme modeline dayalı yeni üretim sistemi ile ilgili teorik oluşumunu ve ilk uygulamalarını 1190-1220

---

[1] Kervan ticareti altyapısı Avrupa'da kurulamadığından, kervan ticaret sistemi Avrupa'da gelişmemiştir. Bu nedenle de kervansaraylar, hanlar, kapalı çarşılar gibi alış merkezleri Avrupa'da görülmez. Avrupa'da 18.yüzyıl sonlarından itibaren fabrikaya dayalı sanayi devrimi ile gelişen ticaretle birlikte ticari yapılar olan alışveriş merkezleri kurulabilmiştir. 19.yüzyıla kadar Avrupa, Selçuklu ve Osmanlı merkezli geliştirilen dünya ticaret sisteminin çevresindeki ekonomiler halindeydi. Detaylı bilgi için bkz.; KALA (2008).

Deri tabaklayan usta

Deriye işlenmiş tabaklanan hayvan tasvirleri

yılları arasında gerçekleştirmiştir. 1200 yılı öncesinde önce Horasan'da Ahmet Yesevi'ye bağlı sufilerden tasavvuf terbiyesi almak üzere debbağlık mesleğini de öğrenen Ahi Evren, daha sonra Hicaz'da Fütüvvet teşkilatına girip, ünlü Füttüvvet önderlerinden Evhaüddin Kirmani'yi şeyh edindi.

1204 yılına kadar Abbasi halifesinin bulunduğu Bağdat'ta Fütüvvete dayalı tasavvufu öğrenen Ahi Evren, bu dönemde fütüvvet teşkilatında şeyhlik derecesine erişti. 1204 yılında tahta çıkan Selçuklu Sultanı 1.Gıyasettin Keyhüsrev'in fütüvvet şalvarını giymek ve fütüvveti Anadolu'da anlatmak için daveti üzere 1204 yılında Anadolu'ya gelen heyet içinde şeyhi Evhaüddin Kirmani ile birlikte yer alarak bir yıl boyunca İslam tasavvufu fütüvvet-meslek ilişkine dair görüş ve düşüncelerini tüm Selçuklu Anadolu şehirlerinde anlattı.

Ahi Evren'in bu düşünce ve görüşleri Anadolu halkı tarafından Ahilik olarak benimsendi. Süreç olarak 1200 öncesinden 1205 yılına kadar süren bu dönemde Ahi Evren, fütüvvet-ahilik felsefesine (tasavvuf felsefesi) dayalı "kümelenme modeli teorisi"ni geliştirdi. Bu büyük gezinin sonunda da Kayseri'ye yerleşti.

Kayseri'de Ahi Evren tarafından başlatılan sanayi devrimi, Ahi tasavvuf felsesesi ve Kümelenme modeli teorisine dayanıyordu.

1.1.1. Ahi Tasavvuf Felsefesi ve Kümelenme Modeli Teorisi: Tasavvufta İktisadi Boyut, Yeni İktisadi Düşünce-İktisadi Felsefe ve İktisat Biliminde Devrim

Ahi Evren dini ve mesleki eğitim öğretim metodu olarak Ahmet Yesevi'nin uygulamalı eğitim-öğretim metodunu esas aldı. Felsefi düşüncede Gazali'yi[2], felsefi model olarak da fütüvvete dayalı tasavvufi felsefeyi benimsedi. Teşkilatlanma modeli olarak, Ahmet Ye-

[2] Ahi Evren aşağıda ele aldığımız *TABSİRA* başlıklı eserinde, Gazali felsefesi yaklaşımı ile Aristo felsefesini eleştirir. Ayrıca bkz.; BOLAY (1986).

sevi ve Fütüvvet teşkilatını örnek aldı. Bunlardan hareketle Ahilik düşüncesini ve Ahi tasavvuf felsefesini geliştirdi, Ahilik Okulunu- Ahilik Teşkilatını kurdu.

Ahi Evren'in Fütüvvet, Ahilik, tasavvuf felsefesi oluşumunu geliştirme evreleri aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

Ahi Evren tüm bu oluşuma paralel olarak meslek geliştirme-eğitim, üretim (iktisat) ile tasavvuf (Ahi tasavvufi düşüncesi-felsefesi ve teşkilatı) arasında ilişki kurarak farklı bir iktisadi düşünce, iktisadi felsefe ve iktisadi kalkınma modeli içeren "Kümelenme Modeli Teorisi"ni geliştirdi.

Araştırmacılar genellikle Ahi tasavvuf felsefesine bağlı Ahiler tarafından kurulan Ahi Teşkilatı ile Ahi Evren'in kümelenme teorisine göre kurulan Ahi olan veya olmayan meslek erbabının üye olabildiği meslek-zümre birliklerini birbirine karıştırmaktadır.

Bu karışıklık nedeniyle bugüne kadar Ahi Evren'in geliştirdiği dünya iktisat düşüncesinde ve iktisat biliminde devrim niteliğinde olan kümelenme modeli teorisi ve bu teorisini uygulamaya koyarak başlattığı sanayi devrimi yeterince değerlendilememiştir.

Ahi Evren'e kadar dünyada ve İslam dünyasında, iktisat ve iktisadi teşkilatlanma, ayrı bir bilim ve uygulama alanı olarak görülmüyordu.

Eski Yunan felsefesi kaynaklı olarak Roma ve Bizans'ta olduğu gibi İslam dünyasında da iktisat, Aristo'nun eksik tanımı içinde değerlendirilerek sadece ev ekonomisi bilimi olarak görülüyordu.

Bu eksik tanımlamayı benimseyen yaklaşımla Arap müslümanların öncülüğündeki İslam dünyasında iktisat bilimi ve iktisadi düşünce, "İlmi Tedbir-i Menzil" gibi başlıklar altında ele alınmaktaydı. Selçuklu ve Osmanlı döneminde de bu eksik iktisat bilimi ve iktisadi düşünce yaklaşımını benimseyip benzer başlıkta eserler kaleme alan araştırmacılar olmuştur.

Ancak Anadolu Selçuklu'larında Ahi Evren'in öncülüğünde 1200 tarihinden itibaren geliştirilen iktisat bilimi ve düşüncesindeki bu yeni yaklaşım tam bir devrim niteliğinde olmuştur. Ahi Evren'in "kümelenme teorisi"nden hareketle kurduğu "kümelenme modeli" ve uygulaması, Selçuklu'lar ve daha sonra da Osmanlı'lar tarafından temel alınan iktisadi düşünce ve iktisadi teşkilanlanma modeli olarak benimsenmiş ve başarıyla uygulanmıştır.

Başarının en önemli göstergesi de Selçuklu Anadolu'sunda başlayan sanayi devrimidir. Kayseri'de uygulamaya konulan Ahi Evren kümelenme teorisi ve modeli ile beraber ilk bu şehirde sanayi devrimi başlamıştı. Önce Selçuklu başkenti Konya ve Kayseri-Kırşehir'i içine alan bölgede sanayi devrimi yayıldı. Daha sonra da bu bölge merkezli olarak Anadolu'ya, etkileşim içinde olan İslam dünyasına ve çevreye yayılmıştır.
Ahi Evren, öncesine ve çağdaşlarına göre ilk kez bir ekonomide hür teşebbüs tarafından mesleki-sanayi üretim birlikleri kurularak ihtiyacı karşılayacak üretimin yapılabileceğini, farklı sektörler arası ilişkilerin düzenlenerek üretimin ve üretim verimliliğinin arttırılabileceğini, alt mesleki birlikler halinde kümelenmiş üretim bölgeleri oluşturup rekabet üstünlüğü

Deri çizmeleri ile Fatih Sultan Mehmet

Derileri tabaklamada kullanılan Anadolu keçileri

sağlanarak iktisadi gelişme- kalkınma sağlanabileceği, devletin kümelenme modeline dayalı yeni üretim sistemine uygun iktisat hukuku geliştirip hukuki denetim sağlayarak iktisadi gelişime katkıda bulunabileceği gibi konuları içeren bir teori ve model geliştirmiştir.

Bu teori aynı zamanda mikro, mezo ve makro ölçekte uygulanacak bir iktisadi üretim ve iktisadi teşkilatlanma(iktisadi sistem) modeli de içermekteyedi. Bu nedenle bir model teoriydi.

Ahi Evren, teorisi ve modelinde üretimin kümelenmiş meslek birlikleri halinde hür teşebbüs tarafından gerçekleştirilmesini öngörüyordu. Devletin de üretimi düzenleyici iktisat hukuku oluşturup, hukuki denetim rolünü üstlenerek iktisadi hayata doğrudan değil dolaylı ve düzenleyici rol oynayarak katılmasını öngörüyordu. Bu teori ve model tarafımdan "kümelenme modeli teorisi" olarak tanımlanmıştır.
Toparlayarak söylersek; Ahi Evren tarafından geliştilen kümelenme modeli teorisi; iktisadi düşünce-felsefe, iktisat bilimi, üretim ve bölüşüme yönelik iktisadi teşkilatlanma/sistem, bölgesel, sektörel, bölgelerarası ve sektörlerarası iktisadi ilişkiler ve iktisadi kalkınma konularını bir teorik model çerçevesinde ele almaktaydı. Teorisini uygulamaya koyarak eksik kalan yönlerini de tamamlamış olan Ahi Evren, böylece teorisini uygulanan bir iktisadi üretim ve organizasyon modeli haline getirmeyi de başarmıştır.

Ahi Evren'in geliştirdiği kümelenme teorisi ve modeli, Selçuklu'lar daha sonra da Osmanlı'lar tarafından üretim ve iktisadi teşkilatlanma (iktisadi sistem) modeli olarak kullanılmıştır. Özellikle sanayi ve ticaret sektörlerinin organizasyonu ve sanayiye dayalı sanayi-ticaret-tarım sektörleri arası ilişkilerin düzenlenmesinde doğrudan kullanılan bir model teoriydi.

Daha belirgin ifade edersek, Ahi Evren'in geliştirdiği kümelenme modeli teorisi, Selçuklu ve Osmanlı'ların klasik iktisat teorisini ve iktisat modelini oluşturmuştur diyebiliriz.

"Kümelenme Modeli Teorisi"

Ahî Evren Selçuklu Sultanı II.İzzettin Keykavus'a sunduğu "Letâif-i Hikmet" adlı, özellikle devlet idarecilerine hitaben kaleme aldığı siyasetname türündeki eserinde; ihtiyacı-talebi karşılamak için üretim ve sektörlerarası ilişkiler başta olmak üzere iktisadi hayatın teşkilâtlandırılması gerekliliğini, bu gerekliliğin nedenlerini ve nasıl bir iktisadi organizasyona gidilmesi gerektiğini kısaca "Kümelenme Modeli Teorisi" olarak tanımladığımız teorisini şöyle anlatmaktaydı;[3]

> *"Bilmiş ol ki Allah insanı medeni yarattı. Bu şu anlama gelir; Allah insanoğlunu öyle yaratı ki insanlar bir çok şeye muhtaç olsunlar ve ihtiyaç duysunlar. Örneğin yiyecek, içecek, giyecek ve yatacak şeylere. Ve hiç kimse bunları tek başına karşılayamaz (üretemez). Bu ihtiyaçları karşılamak için çok büyük bir kitle çalışmalı, tâ ki herkes gerekli eşyaların bir cüzünü yapsın (üretsin). Bazıları sanayi ve tarımla uğraşsın. Bazıları da sanayi ve tarım aletlerini yapsınlar (iş bölümü yapsınlar). Bu aletleri başkaları yapsın ki (işbölümü olsun ki) insanlara gerekli olan bütün aletler yapılabilsin.*
>
> *Demek oluyor ki çeşitli sanat kollarında çalışan insanlara ihtiyaç vardır. O halde insanlar bir meslek edinmeli, bir işte birleşmeli (aynı işte çalışanlar mesleki guruplar oluşturmalı) ve çalışmalı ki insanların ihtiyaçları görülmüş olsun. insanların medeni yaratılmaları işte budur.*
>
> *İnsanlar (çalışanlar) guruplaştığı zaman (meslekî birlikler kurduklarında) bu durum guruplar arasında düşmanlık ve çatışmalara (yıkıcı rekabete) sebep olur. Çünki herbir gurup kendi ihtiyacını talep eder. Birinin elinde olan şeye bir başkasının ihtiyacı olabilir. Ve herkes kendi talebine göre, elinde olan da, olan şeye karşılık ister. Bu talepler karşılanabilir. Bazen de buna imkan olmaz. Bu yüzden insanlar arasında bir kanun olması gerekir ki bu kanun insanların çatışmalarını önlesin. Bu kanun şer'i olmalıdır. Bu olumsuzluklarla karşılaşmamaları için insanların bu kanuna uymaları gerekir. Böylece çatışmalar guruplar arasında ortadan kalkar. Ta ki her biri istediğini elde edebilsin. Aralarında bir çatışma çıktığı zaman bu kanuna başvurulup çatışma ortadan kalksın.*
>
> *Bu nedenle Allahın hikmeti öyle öngördü ki; İnsanlara peygamberler gönderilsin. Allahın buyurduklarını insanlar arasında açıklasınlar. İnsanlara ibadet zamanlarını, alış-veriş şeklini göstersinler, sevapların ecrini ve günahların cezasını açıklasınlar. Tâ ki şeri kanunlara uyulup dünyada insanlar arasında birlik kurulsun, şer ve fesat ortadan kalksın. İşte bu, peygamberlerin insanlara gönderiliş sebebidir."*

Ahi Evren'in hayatını ve eserlerini ortaya çıkaran değerli bilim adamı Mikail BAYRAM, Ahi Evren'in Farsça kaleme aldığı Letâif-i Hikmet adlı yazma eserinin aslında Ahi Evren'in dört ciltlik eseri olan "Letâif-i Giyasiyye" adlı eserinin birinci ve üçüncü cildinin özeti olduğunu ancak bu dört ciltlik ana eserin bugün sadece birinci cildine ulaşılabildiğini belirtmektedir[4].

BAYRAM, Letâif-i Hikmet adlı eserin çeşitli nüshalarına erişmiş ve bizim yukarıda verdiğimiz çeviri metnimizden daha ayrıntılı bir çeviri metin yayınlamıştır. Konunun önemi bakımından eserin Fransa'da Bibli-

Kırbalı sucular

[3] AHİ EVREN, *Letâif-i Hikmet*, Paris Bibliothique Nationale, Nr. 99, ss.90(a-b), 91(a-b); BAYRAM(1991), ss.136-137. (BAYRAM bu ifadeleri Ahiliğin kuruluş felsefesi olarak tanımlıyor. Aynı yer).

[4] BAYRAM(1995), s.53, 97.

Çarşı

yotik Nasyonel kütüphanesinde eriştiğimiz nüshasından yukarıda aktardığımız bölümün, eserin diğer yazmalarından ve basılı nüshasından da yararlanan Mikail Bayram tarafından yapılan daha ayrıntılı çevirisi şöyledir[5].

"Allah insanı medenî tabiatlı yaratmıştır. Bunun anlamı şudur: Allah insanı yemek içmek giyinmek evlenmek mesken edinmek gibi çok şeylere muhtaç olarak yaratmıştır. Hiç kimse kendi başına bu ihtiyaçları karşılayamaz. Bu yüzden demircilik, maragozluk gibi bir çok meslekleri yürütmek için çok insan gerekli olduğu gibi demircilik ve marangozluk da bir takım alet ve adevâtla yapılabildiği için bu âlet ve adevâtı tedarik için de çok sayıda insana ihtiyaç vardır. Böylece insanın (toplumun) ihtiyaç duyacağı bütün san'at kollarının yaşatılması gerekir. O halde toplumun bir kesiminin san'atlara yönelmesi ve her birinin belli bir san'atla meşgul olması gerekir ki toplumun bütün ihtiyaçları görülebilsin"

"Toplum çeşitli sa'nat kollarını yürüten insanlara muhtaç olduğuna göre bu sanatların her birini yürüten çok sayıda insanların belli bir yerde toplanmaları ve san'atkârların her birinin kendi san'atlarıyla meşgul olmaları sağlanmalıdır ki toplumun bütün ihtiyaçları görülebilsin"

"Bir çok insanların bir arada çalışması san'atkârlar arasında rekabet ve münazaaya sebep olabilir çünkü bunların her biri kendi ihtiyacına yönelince menfaatler çatışması ortaya çıkar. Karşılıklı hoşgörü ve affetme olmadığı zaman münazaa ve ihtilaf zuhur eder. O halde bu insanlar arasındaki ihtilafı halledecek kanunlar koymak gereklidir. Bu kanun şeriata uygun olmalı ki ona uyulsun ve insanlar arasındaki ihtilafın halline vesile olsun. İhtilafsız bir ortam yaratılınca herkes rahatça umduğunu elde eder. İhtilaf zuhurunda ise bu kanuna müracaat ederek ihtilaflar ortadan kaldırılabilir. Peygamberlerin şeriat koymaları bundandır"

Debbağ-Deri sanayicileri tarafından *pir* kabul edilen Ahi Evren[6], yukarıya aldığımız satırlarında açıkça medeni olmak-medeniyet ile toplumun(ekonominin) üretim yaparak ihtiyaçlarının karşılanması, yani iktisaden kalkınma arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. İhtiyacını üreterek karşılamayı başaran topluma(ekonomiye), medeni toplum (iktisaden kalkınmış toplum) demektedir.

İnsan odaklı bir iktisat anlayışına sahip olan Ahi

[5] BAYRAM, Letâif-i Hikmet'in Tahran'da basılarak yayınlanan nüshasından (Letâif-i Hikmet, Neşreden; G.Hüseyn-i Yusufi, Tahran 1340) faydalaranak bir önceki dipnottaki adı geçen eserinde(BAYRAM(1991)) yayınladığı çeviri bölüm üzerinde bazı düzültmeler yapmıştır. Ancak eseri basarak yayınlayan G. Hüseyin-i Yusufi, eserin yazarını Ahi Evren değil Kadı Siracüddin el-Urmevi olarak belirtmiştir. Bu yanlışlığın naşirin yayınladığı yazmadaki yanlış bilgiden kaynaklandığını belirten BAYRAM, Eserin Ahi Evren'e ait olduğunu belirterek bunu ortaya koyan yazma nüshaları da ayrıca değerlendirmektedir. (BAYRAM (1995), s.97. Aynı yazar, (2001), ss.258-263).

[6] ŞAHİN(1986), s.167.

Evren, kişinin ihtiyaçlarının karşılanmasını temel amaç olarak görmektedir.

Ancak kişi tek başına ihtiyaçlarını karşılayacak üretimi yapamaz. Bu ancak toplumsal iktisadi faaliyetle olur. Bu anlamda insan medeni yaratılmıştır. Yani tek başına sağlayamayacağı ihtiyaçlarını karşılamak için toplumla birlikte yaşamak ve ihtiyaçlarını karşılamak durumundadır. Şu halde kişinin ve içinde bulunduğu toplumun (ekonominin) medeni olabilmesi (iktisaden gelişmiş olması) için, kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek toplumsal üretimi (iktisadi kalkınmayı) sağlaması gerekir.

Ahi Evren medeniyeti sadece yeterli üretimi sağlamak olarak da görmüyordu. Yapılan üretimle toplumun ihtiyaçlarını karşılamayı başarmayı medeniyet olarak görmekteydi. Medeni olmanın, iktisadi üretim ile tüketim ilişkilerinin düzenlenip ihtiyaçların karşılanarak toplum refahının arttırılması olduğunu söylüyordu.

Böylece Ahi Evren, iktisat biliminin konusu olan (kıt) kaynaklar ile ihtiyaçların karşılanması arasında bir ilişki kuruyordu. Ahi Evren'e göre iktisadi faaliyetlerin amacı, ihtiyaçları karşılayacak kaynakların(üretimin) arttırılmasıydı. Ancak sadece üretimin arttırılması yeterli değildi. Asıl amaç insanların ihtiyaçlarını karşılayacak üretimin yapılarak insan odaklı ihtiyaçların fiilen karşılanmasının sağlanmasıydı. Ahi Evren insanın ihtiyaçlarının karşılanmasını temel hedef olarak almakta, bu açıdan teorisinde sadece bölgedeki/ ülkedeki insanların değil tüm insanların ihtiyaçlarının sağlanmasını hedeflemekteydi.

Kaynakların kıtlığı da burada devreye girmekteydi. Üretici önce bölgesindeki kaynakları kullanarak bölgesindeki ihtiyacı karşılamalıydı. Bu anlamda bölgesel ihtiyaca ve kaynaklara göre kümelenmiş meslek-üretim birlikleri oluşturularak bölgenin ihtayaçlarının karşılanması / kalkındırılması öngörülmekteydi.

Kasaplar

Ahi Evren ihtiyaçların karşılanması için insanların meslek öğrenmesini ve aynı meslekten olanların bir araya gelerek meslek-zümre birliğini oluşturup ihtiyaçları karşılamak üzere üretim yapmalarını öngörüyordu. Üretimin sadece mesleğinde usta olanlar tarafından yapılmasını öngörmekteydi. Böylece kıt kaynaklar israf edilmeden daha verimli kullanılabilecek tüketiciye kaliteli ürün satılabilecekti. Bununla ilişkili olarak meslek, mesleği bilen pirin-ustanın yanında öğrenilmeliydi. Böylece modelinde mesleki eğitim ve istihdam metodunu, bağımsız üretim yapma hakkının nasıl kazanılacağını da tarif etmekteydi.

Ahi Evren kadınların da üretici olarak iktisadi hayatta rol almaları gerektiğine inanıyordu. Ahi Evren'in eşi Fatma Bacı tarafından Ahi Teşkilatının kadınlar kolu olarak kurulan Bacılar Teşkilatı, kadınlar arasında Ahi tasavvuf felsefesinin öğretilmesi ve öğrenilmesinde aktif rol oynuyordu. Ahi Bacıların evlerini idare ihtiyacını karşıladıktan sonra arta kalan zamanlarında pazara yönelik evde üretim yapmaları öngörülmekteydi. Selçuklu Anadolusunda tarım üretiminde kadının tarla faaliyetlerinde üretime katılması önemli ölçüde sağlanmıştı. Şehir de ise, yöresel halı, kilim, el işleri yaparak veya erkeklere mahsus meslek-zümre birliklerinin ürettiği bazı ürünler üzerine işleme yaparak bir nevi ana sanayiyi tamamlayan yan sanayi olarak iktisadi faaliyet yapmaktaydılar. Anadolu'da kır ve şehirli kadınlar arasında el işi, beceri ve sanatının oldukça gelişmiş olmasının temelinde Bacılar teşkilatının rolü büyüktür.

Şayet bölgenin talebinden farzla üretim/arz yapılabiliyorsa, bölgenin hammadde kaynakları üretim ihtiyacından fazlaysa, diğer bölgelerdeki ihtiyaçları karşılamak üzere bölgedeki fazla hammadde ve ürün ihraç edilebilirdi. Teorisinde insanların kümelenme modeline göre ihtiyaçlarını karşılayabileceklerini öngören Ahi Evren, böylece insanların kümelendiği her bölge, öncelikle kendi kaynaklarına dayalı olarak kendi ihtiyacını karşılayacak üretim yapabilecek, hatta bölgesel talebi aşan fazla hamamadde ve üretimi diğer bölgelere ihraç ederek, dışşal iktisadi fayda da sağlayabilecekti. Böylece her bölge öncelikle kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek üretimi yaparak bölgesel kalkınmasını sağlamalıydı.

Ahi Evrenin kümelenme modeli çerçevesinde geliştirdiği bölgesel ihtiyacı karşılamak üzere bölge kaynakları kullanılarak yapılan bölgesel üretimin, öncelikle

Deri üzerine işlenmiş av sahneleri

üretimin yapıldığı bölgede tüketilmesi, fazla/tüketilemeyen hammadde ve üretimin başka bölgelere ihracı politikası Selçuklu ve Osmanlı'ların yüzyıllar boyunca süren klasikleşmiş bölgesel üretim ve tüketimin esas alınarak bölgesel tüketim fazlası ürünün bölge dışına ihracı politikalarının temel kaynağını oluşturmaktadır.

Bölgesel kümelenme modelinin bir amacı da, bölgesel kaynaklara göre kümelenen meslek birliklerinin diğer bölgelere göre rekabet üstünlüğü sağlayarak, bölge ihtiyaçlarını daha ucuz ve kaliteli üretim yaparak karşılayabileceği idi. Bölgesel üretimi başarmış bölgeye dışarıdan gelecek ürünler daima bölgede üretilen ikame ürünlerden daha pahalı olacağından alıcı bulamayacaktır. Böylece bölgesel rekabet üstünlüğü sağlanmış olacaktı[7].

Arasta esnafı

Şu halde iktisadi kaynakların (üretimin) arttırılmasını sağlayacak ve artan üretimin yanında, insanların ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacak bir üretim-kalkınma ve paylaşım mekanizmasına ihtiyaç vardı. Ahi Evren toplumun tüketim ihtiyacını (mal ve hizmet talebini) karşılamak için üretimin (arzın) yeniden organizasyonunu öngörmekteydi. Bu organizasyon küçük(mikro), orta(mezo) ve büyük(makro) ölçekte yani tüm ekonomide olmalıydı. Küçük(mikro) ölçekte-düzeyde, üreticilerin kendi alt meslek birliklerini oluşturarak birlik üyesi olarak birliğe üye diğer üreticilerle aynı alanda üretim yapmasını öngörüyordu. Orta(mezo) ölçekte-düzeyde, şehirlerde yer alan kümelenme bölgelerinde, birliklerarası işbölümünün sağlanmasını ve mesleki birliklerin ihtiyaç bölgelerinde kümelenerek örgütlenmesini öngörüyordu. Büyük (makro) ölçekte-düzeyde de kümelenmiş bölgelerle sektörler arasında işbirliği

Deri ayakkabı satan dükkanlar

[7] Selçuklu ve Osmanlıların öncelikle bölgesel ihtiyacı karşılayacak üretimi yapma politikasına bazı iktisatçılar Otarşik Ekonomi politikası demektedirler. **Otarşik Ekonomi Değil Gelişen Ekonomi:** Otarşik ekonomiler, tarımsal yapıdaki ekonomiler olup hiçbir zaman ihtiyaçların karşılanmasında yetetli olamazlar. Selçuklu-Osmanlı gibi orta sanayileşmiş ekonomilerde otarşik ekonomi politikası değil, bölge ihtiyacını karşılayıp artan üretimin ihracına yönelik bölgelerarası ve uluslararası ticaret politikası önemli bir yer tutmaktaydı. Ayrıca sanayinin hammadde ihtiyacının karşılanması ve bazı büyük şehirlerin iaşe ihtiyacının karşılanması için tarım bölgeleri üretimlerinin sanayi üretimine ve büyük şehirlere tahsisi politikaları da üretimi yetersiz Otarşik ekonomilerde uygulanamayacak ve başarılamayacak politikalardır. Kısaca, sanayi ve şehirlere tarım üretiminin tahsisi politikası ile bölgelerarası ve uluslararası ticareti daima destekleyen politikalara bakıldığında Selçuklu ve Osmanlı ekomomileri için Otarşik ekonomi tanımlaması yeterli bir tanımanla olmayacağı gibi, yanlış bir tanımlamadır. Avrupa merkezli iktisat bilimi, sanayi devrimini fabrikaya dayalı sanayi devrimi ile 1750'den itibaren İngiltere'den başlattığından, kümelenme modeline dayalı Selçuklu ve Osmanlı sanayi devrimini değerlendiremeyerek, Selçuklu ve Osmanlı'daki üretim yapılarını, sanayi öncesi yetersiz tarım ekonomileri olarak görürler. Burada ayrıntılarıyla anlatılacağı gibi Ahi Evren'in kümelenme modeline dayalı örgütlenen Selçuklu ve Osmanlı ekonomileri, sanayi devrimini yaparak kendi ihtiyacını karşıladığı gibi tüketim ihtiyacını aşan, artan üretimi-ürünleri ihraç eden çağının gelişmiş "dünya ekonomileri" idi.

Çarşıda faaliyet gösteren esnaf

sağlanarak, hammadde tedariği ve ürün dağılımının / satışının tüketici lehine sağlanmasını öngörmekteydi.

Ahi Evren, iktisadî hayatın organizasyonu olarak öngördüğü meslekî birliklerin oluşturulması ve birlikler arası işbölümü sağlayarak üretim yapmaları modelinin birliği oluşturan üreticilerin yararına olduğu gibi tüm ihtiyaçların karşılanmasını sağladığından toplumun da yararına olduğunu söylüyordu.

Ahi Evren iktisadi faaliyetlerin hür teşebbüs tarafından yürütülmesini, devletin ise kümelenme modeline uygun iktisat hukukunu geliştirip, hukuki denetim rolünü üstlenerek iktisat sisteminin işlemesini temin etmesini öngörüyordu.

Anadolu'da ilkçağ ekonomilerinden, Roma'ya ve Selçuklu'nun çağdaşı Bizans'a kadar üretimde en önemli rolü köle işgücü ve yarı hür serfler sağlamaktaydı. Selçuklular Anadolu'da hür çiftçiye dayalı tarım üretimini başlatmış, Ahi Evren de hür teşebbüs ve istihdama dayalı bir sanayi ve ticaret sistemi öncülüğünde sanayi devrimini başlatmıştı. Anadolu'da başlatılan bu devrimin temelinde ise Ahi Evren'in yeni bir iktisadi düşünce ve felsefe geliştirerek iktisat biliminde ve buna bağlı iktisadi teşkilatlanma modelinde başlattığı devrim yatmaktaydı.

1.1.2. Kümelenme Modeli Teorisinin Uygulanması

Ahi Evren Kümelenme modeli teorisinin uygulanmasını üç ayak üzerine oturtmuştu. Bunlar:
1.Kümelenme modeli teorisi uygulamasının yönetilmesi ve denetlenmesi.
2.Meslek-zümre birlikleri kurularak işbölümü halinde üretimin sağlanması.
3. Hukuki(iktisat hukuku) düzenlemelerin yapılması ve hukuki denetim.

1. Kümelenme Modeli Teorisi Uygulamasının Ahi Teşkilatı ve Ahi Evren Vakfı Tarafından Yönetilmesi-Denetlenmesi

Yönetim ve denetim sorumluluğu dört aşamalıdır. İlk üç aşamada yönetim ve denetim sorumlusu Ahi Teşkilatının kurucusu-şeyhi olan Ahi Evren'dir. Dördüncü aşamada ise yönetim ve denetim sorumluluğu Ahi teşkilatı adına Ahi Evren tarafından, Ahi Evren Vakfı'na devredilmiştir. Ahi Evren'i ölümünden sonra Selçuklu ve Beylikler döneminde, daha sonra da Osmanlı döneminde, Ahi Evren Vakfı, Ahilik felsefesi ve Ahi Evren kümelenme modeli teorisi uygulamasının yönetim ve denetimini üstlenerek devam ettirmiştir.
Birinci aşama, Ahi Evren'in debbağ esnafının piri kabul edildiği dönemde Kayseri'de debbağ esnaf birliğini kurması, yönetmesi ve denetlemesidir.

İkinci aşama, Ahi Evren'in başarılı uygulamalarını gören, Ahi teşkilatı mensubu Ahilerin kurduğu Kayseri'deki Ahilerin tekkesi olan hangahta[8] Ahi Evren'den Ahilik tasavvuf felsefesini dinleyip öğrenen diğer mesleklere dahil olan esnafın, Ahi Evren'i, sanayinin piri kabul etmesi ve Ahi Evren'in yardımı, uygulama yönetimi ve denetiminde kendi meslekzümre birliklerini kurmalarıdır.

İlk iki aşamada kümelenme modeli teorisinin uygulanmasını, 1205-1227 yılları arasında Kayseri'deki Ahi hangahındaki merkezden, Ahi teşkilatının kurucusu-şeyhi Ahi Evren bizzat kendisi yönetmiş ve denetlemiştir. Aynı zamanda Ahi Evren, Kayseri'de debbağ meslek birliğini kurup birliğin yöneticisi-şeyhi olarak ve bu modele uygun diğer meslek birliklerinin kurulmasına da nezaret etmiştir. Her yeni iktisadi teşkilatlanmada olduğu gibi bu yeni iktisadi teşkilanlanma döneminde de bir çok menfaat çatışması ve ihtilaf ortaya çıkmıştır.
Ahi Evren, bu yeni iktisadi teşkilatlanma ve üretim sisteminden doğan menfaat çatışmaları ve ihtilafların çözülmesinde ve yeni iktisat hukukunun geliştirilmesinde de öncülük etmiş, Selçuklu sultanının görevlendirmesi ile 1220-1227 yılları arasında Kayseri kadılığı görevini de üstlenmiştir[9].

Üçüncü aşama, Konya merkezli olarak Ahilik felsefesi ve teorisinin tüm Anadolu şehirlerinde uygulanması aşamasıdır. 1.Alaattin Keykubat tarafından "ehl-i sanayinin piri"[10] yani dünya sanayicilerinin öncü lideri olarak kabul ve ilan edilen Ahi Evren, 1227 yılından itibaren Ahi tasavvuf felsefesini ve kümelenme modeli teorisini öğretmek, uygulamak, gerekli yönetim ve denetimi Konya'dan yürütmek üzere Sultan tarafından danışman-müderris olarak atanarak Konya'ya gelmiştir.
Ahi Evren 1227-1237 yılları arasında, 1.Alaattin Keykubat'ın danışmanı-müderrisi olarak Konya'da yaşamış, Ahiler tarafından inşa edilen hangaha(Ahi tekkesi) yerleşerek, Konya'daki iki adet Ahi hangahında yer alan medreselerdeki talebelere Ahi tasavvuf felsefesi eğitimi vermeye başlamıştır. Bu dönemde yüksek eğitime yönelik Ahi tasavvuf felsefesini anlatan birçok eser kaleme almıştır.
Böylece Ahi teşkilatının yönetim merkezi Kayseri'deki hangahtan Konya'daki bu hangahlara taşınmıştır. Ahi Evren Konya'daki bu hangahlarda yetiştirdiği müritler, talebeler vasıtasıyla, Sultanın da desteği ile Ahi tasavvuf felsefesini ve Ahi kümelenme modeli teorisine uygun iktisadi teşkilatlanmayı tüm Selçuklu Anadolu'suna yaymaya, bu teşkilatlanmaya uygun iktisat hukukunu geliştirme çalışmalarını yürütmeye başlamıştır.
Kayseri'den sonra bu dönemde

8 BAYRAM (1995), ss. 18-19.
9 BAYRAM (1995), s.20
10 676/1277 tarihli Ahi Evren Vakfı vakfiyesinde "Pirlerin piri olan Nasirüddin Ahi Evran" deniliyor. (KÖKSAL(2008), s.177) Ahi Şecerenamelerinde ise "ehl-i sanayinin piri", ünvanının yanında, zamanının tüm sanayi kolları kastedilerek "32 esnaf kolunun piri" ünvanı da kullanılıyordu. Bkz.aşağıda "Ahi Fütüvvet Şecerenâmeleri" kısmı.

Konya'da Ahi tasavvuf felsefesine ve kümelenme modeline dayalı birçok meslek-sanayi birliği ve bu birliklerin yer aldığı sanayi ve ticaret sitelerinin vakıflar tarafından inşa edilerek kurulduğu görülmektedir.[11]

Ancak bu başarılı çalışmalarla sanayi devriminin Anadolu'da meslek birliklerine dayalı yayılması 1237'de Sultanın öldürülmesi ile son bulmuştur. 1237-1245 yılları arasında Sultanın öldürümesiyle başlayan iç karışıklıklar ve Moğol yenilgisi ile Anadolu'da sanayileşme, durgunluk dönemine girilmiştir. Bu dönemde Ahi Evren yeni iktidara muhalefet ettiği gerekçesiyle beş yıl hapis yatmıştı. Bir mektubunda bahsettiğine göre Ahi Evren hapiste iken, Ahiliğin devamı için Ahilik modeli yönetim ve denetiminin kişisel olmaktan çıkartılıp kurumsal olması gerektiği kanaatine ermişti. Ahi Evren Vakfı'nın kurulmasına böylece, esirlik, hastalık, ölüm olsa da Ahiliğin bu Ahi vakıfları yoluyla devam ettirilebileceğine karar vermişti.

1245 yılında 2. İzzettin Keykavus'un tahta çıkması ile Ahi Evren'e iade-i itibar edilmişti. Ahi Evren Konya Ahi hangâhına geri dönmüş, Ahilik tasavvuf felsefesinin eğitimi, öğretimi, yayılması ve kümelenme modeline dayalı sanayileşme uygulamasına devam edilen yeni bir dönem başlamıştı. Ahi Evren daha önce kaleme aldığı eserlerini özetleyerek Ahi tasavvuf felsefesi ve kümelenme modeli teorisinin birlikte yer aldığı ilk eseri olan Letâif-i Hikmet adlı eserini bu dönemde tamamlayarak Sultan 2. İzzetin Keykavus'a sunmuştur.

Arasta ve dükkanlar

Ahi Evren bir müddet sonra 1247'de Konya'daki Ahi hangâhının yönetimini Ahilere bırakarak Kırşehir'e yerleşmiş ve Kırşehir'de, hapisteyken planladığı gibi Ahi Evren Vakfı'nı kurmuş ve yönetimini üstlenmiştir.

Dördüncü aşama, Ahi Teşkilatı adına Ahi Evren tarafından yürütülen kümelenme modeli teorisinin uygulanmasının yönetilmesi ve denetlenmesi hizmetinin, Sultan 2.İzzettin Keykavus'un onayı ile Kırşehirde kurulan Ahi Evren Vakfına devredilmesi ile başlamıştır.

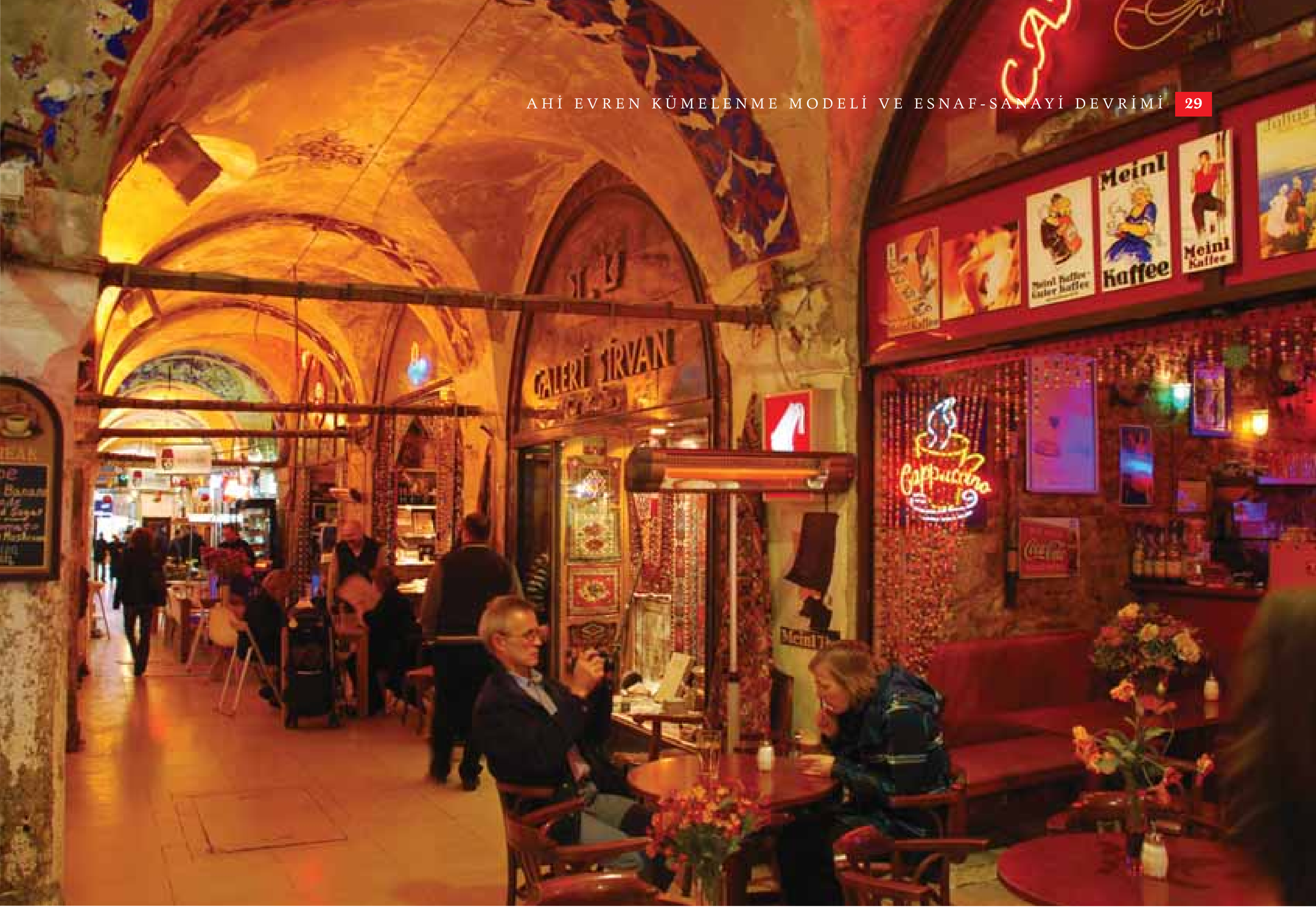
Böylece Ahi Teşkilatını kurumsal olarak temsil eden vakıf, Ahi Evren tarafından kurulmuş oldu. Aşağıda Ahi Teşkilatını kurumsal olarak temsil etmek üzere kurulan Ahi Evren Vakfı ve bağlı Ahi Evren vakıfları ayrıca ele alınacaktır.

Bu dördüncü aşamadan itibaren Kırşehir merkezli Ahi Evren Vakfı tarafından kümelenmiş meslek birliklerinin kurulacağı şehirlerde görevlendirilen Ahi Babalar, her kümelenmiş bölgenin bulunduğu şehirde Ahi Evren vakfını kurarak, bölgedeki kümelenme modeli uygulamasının yönetimini ve denetimini yürütmekteydi.

Osmanlı döneminde de Kırşehir Ahi Evren vakfının yönetim ve denetim hizmeti devam etmiştir. Kırşehirdeki Ahi Evren vakfının Osmanlı şehirlerinde görevlendirdiği Ahi Babalar tarafından şehirlerde kurulan Ahi Evren vakıfları vasıtası ile Ahi tasavvuf felsefesine ve modeline göre mesleki birliklerin teşkilatlandırılması, bu teşkilatın yönetimi ve denetimi sürdürülmüştür.

Selçuklu'dan Beylikler dönemine ve Osmanlı'ya bu devamlılık, Ahi Evren Vakıflarının iktisadi teşkilatlan-

[11] Bu dönemde Konya'da "kârhane", "boyahane", "cenderehane" "sabunhane" "şekerhane" gibi birçok sanayi sitesinin ve atölyelerin vakıflar tarafından inşa edilerek faaliyete geçtiği görülmektedir (TURAN(1971-2), s.64. Aynı yazar(1980), s.365; EFLAKİ(1986), s.172).

Bugünkü Kapalıçarşı esnafı

mayı yönetmesi ve denetlemesi ile sağlanmıştır. Böylece iktisadi üretim ve teşkilatlanma sistemi Selçuklu'dan Osmanlı'ya Ahi Evren tasavvuf felsefesi ve kümelenme modeli teorisine uygun olarak devam etmiş, iktisat hukuku geliştirilebilmiş, Selçuklu ve Osmanlı klasik üretim ve teşkilatlanma sistemi kesintisiz devam edebilmiştir.

Bu Osmanlı klasik üretim ve iktisadi teşkilatlanma sistemi, İngiltere'de 1750'de fabrikaya dayalı sanayi devrimi ile başlayan yeni üretim ve iktisadi teşkilanlanma sistemine kadar devam etmiş ve zamanla bu yeni sisteme yerini bırakmıştır.

2. Meslek-Zümre Birliklerinin Kurulması

Ahi Evren yeni bir üretim sistemi içeren kümelenme modeli teorisine dayalı ilk uygulamalarını 1205'te yerleştiği Kayseri'de başlattı. 1205-1220 yılları arasında 15 yıl Kayseri'de kaldığı bu dönemde Ahi Evren, sanayi sektöründe kendi geliştirdiği kümelenme teorisine uygun olarak ilk meslek birliğini ve bu meslek birliğinin yer aldığı ilk organize sanayi sitesini kurmuş, Kayseri'de diğer meslek birliklerinin ve sanayi sitelerinin kurulmasına öncülük ederek kümelenme modeli uygulamasını yaygınlaştırmıştır.

Dericilerin piri-ustası olan Ahi Evren kümelenme modeli teorisini 1205'da yerleştiği Kayseri'de ilk kez dericileri biraraya getirip deri sektöründe dericilik meslek sınıfını oluşturup, birlik halinde örgütleyip debbağ sanayi birliğini kurarak uygulamaya koydu.

Ahi Evren ilk kurulan meslek birliği olan debbağ (deri) meslek-sanayi birliğinin yönetimini, debbağ

Deri tabaklayan usta

esnaf birliğinin şeyhi olarak üstlenmiştir. Bu dönemde debbağ meslek-sanayi birliği ve debbağların (deri sektörünün) şeyhi ünvanını kullanmaktaydı[12]. Selçuklu ve daha sonra Osmanlı'da meslek birliği yöneticilerine şeyh, kethüda gibi ünvanların verilmesi de bu ilk uygulama ile başlamıştır.

Bu gelişmeyle birlikte Ahi Evren'in kümelenme modeli teorisine uygun olarak Sultan 1.Gıyasettin Keyhüsrev Kayseri'de Ahi vakıflarını destekleyerek, vakıflar aracılığıyla büyük bir sanayi sitesi inşa ettirtmiş, site Ahi Evren'in öncülüğünde kurulan debbağ sanayi birliğine kiralanarak ilk debbağ sanayi sitesi oluşturulmuştur[13].

Kayseri'de debbağ sanayi birliğinin kısa sürede sağladığı başarı, sanayi birliği modelinin sanayi ve ticaretle ilgili diğer meslek grupları tarafından benimsenmesini hızlandırmıştır. Ahi Evren döneminde Kayseri'de Debbağlar Çarşısı'nın yanında "Külahduzlar Çarşısı" da kurulmuştur[14].

1205-1220 yılları arasında Ahi Evren'in öncülüğünde Kayseri'deki her bir meslek grubu ayrı sanayi/ticaret birliği halinde örgütlenmiş ve Selçuklu Sultanının desteği ile bu birliklerin yerleştiği organize sanayi siteleri kurulmuştur. Böylece ilk sanayi/ticaret birliklerinin yerleştiği ilk organize sanayi/ticaret siteleri de Kayseri'de kurulup gelişmişti.

Bu meslek birlikleri ve sanayi siteleri, Ahi Evren tarafınan Ahi tekke ve zaviyelerinde Ahilik felsefesine göre Ahi Fütüvvetnamelerini okuyarak ve öğrenerek yetiştirilen müteşebbisler tarafından kuruluyordu. Kurulan meslek birliğinin, yöneticisini seçip Ahi teşkilatı adına Ahi Evren'e sunarak onaylatmaları gerekiyordu.

Ahi müteşebbisler tarafından kurulan meslek birliklerinin yöneticisi olan kethüda-şeyhler genellikle bu Ahi müteşebbisler arasından seçilmekteydi. Meslek

Üzerinde deri üzerine işlenmiş figürleri ile bir sandalye

birliği mensupları birlik yöneticisi kethüda/şeyhi seçimle belirliyorlardı. Seçilen meslek birliği yöneticisi kethüda-şeyh, Ahi teşkilatı adına Ahi Evren tarafından onaylanıyordu. Bu onayla meslek birliği de onaylanmış oluyor ve faaliyetine başlıyordu.

Meslek birliği mensupları müslim veya gayri müslim olabilmekteydi. Ancak meslek birliği yöneticileri mutlaka müslümandı. Hatta Osmanlı dönemi örneklerine bakarak söylersek tamamı gayri müslimlerden oluşan meslek birlikleri de yönetici olarak dışarıdan müslüman bir esnafı seçiyorlardı.

[12] Bkz. Aşağıda Ahi Fütüvvet Şecerenameleri.

[13] Ahi Evren tarafından kurulan debbağ sanayi sitesi genişleyerek Debbağ Mahallesine dönüşmüştür. Elimizde 1500 ve 1584 yıllarına ait Kayseri Debbağ mahallesinde dükkan, çarşı han inşa eden vakıflara dair defter kayıtları bulunmaktadır. 1500 ve 1584 Tarihli Konya-Kayseri Vakıf Tahrir Defteri, Kayseri Debbağan Mahallesi Vakıfları'ndan naklen; (ÖZIRMAK(1985), s.208).

[14] Bu çarşının yer aldığı Külahduzlar Mahallesinde, Ahi Evren'in şeyhi ve kayınpederi Evhaüddin Kirmaninin evi de bulunuyordu. (BAYRAM (1995), ss.18-19)

Bu durum birlik tarafından seçimle belirlenen yöneticilerin Ahi Teşkilatının onayına sunulması nedeniyle, gayri müslimlerin onaylanmaması şüphesinden kaynaklandığını düşündürse bile, bu daha çok birliklerarası ilişkiler, devlet yöneticileriyle ilişkiler gibi daha geniş bir faaliyet alanı düşünülerek tercih edilen bir durumdu denilebilir.

Meslek birliği üyesi olabilen gayri müslimler, Ahi teşkilatı üyesi olamıyorlardı. Ancak Ahi Evren Ahilik felsefesi-teorisi ve modeline göre kurulan meslek birliklerine gayri müslimlerin üye olmasını hiçbir zaman yasaklamamış olmasına rağmen, bazı araştırmacılar meslek üyesi olan gayri müslimlerden hareketle Ahi teşkilatının bozulduğu kanaatine ermektedir. Bu durum Ahi teşkilatı ile meslek birliklerinin aynı olduğunun düşünülmesi veya birbirine karıştılmasından kaynaklanan yanlış bir tespittir.

Ahi Teşkilatının Kadınlar Kolu Ahi Bacılar Teşkilatı Vasıtasıyla Bacıların Ev Üretim Faaliyetleri ile İlişkilendirilmesi

Menakıb-ı Evhaüddin-i Kirmani'de, Kayseri'deki Debbağlar Mahallesinde bir zaviye ve mescid bulunduğunu ayrıca bu mahalleye bitişik Külahduzlar mahallesi diye de bir mahalle olduğunu, bu mahallede de bir kapısı mescide biri dışarıya açılan evde, Evhaüddin'in ve ehli hareminin ikamet ettiği belirtilmektedir. Kirmani'nin kızının Fatma Bacı olduğu bilinmektedir. Mikail Bayram, aynı evde oturduğunu belirlediği Ahi Evren'in Fatma Bacı ile evli olduğunu tespit etmiştir[15].

Ahi Teşkilatının kadınlar k1olu Ahi Bacılar Teşkilatı idi. Bacılar teşkilatının kurucusu, Kirmani'nin kızı ve Ahi Evren'in eşi Fatma Hatun idi. Ahi Evren, 1205'te yerleştiği Kayseri'de, Kirmaninin kızı Fatma Hatun ile evlenmişti. Ahi Teşkilatını kuran Ahi Evren, eşi Fatma Hatun vasıtası ile Ahi Bacılar Teşkilatı'nı ("Bacıyan-ı Rum") kurdu. Fatma Hatun halk arasında "Fatma Ana", "Kadıncık Ana", "Kadın Ana" diye tanınmıştır.

Kayseri'de kurulan Ahi Bacılar Teşkilatı, aynı yerdeki debbağların derilerinden çıkan yünleri değerlendirmek üzere ev ekonomisi faaliyeti oluşturarak evlerinde, halı, kilim, kumaş olarak dokumuşlar ve ürünlerini çarşıda/pazarda satışa sunmuşlardır. Daha sonraları Yeniçerilerin giyeceği ak börkleri de bacılar üretmekteydi[16].

Ev eşyası olarak kullanılan el işleri örtüler, bezler, dantelalar gibi birçok ürün de Anadolu'daki Ahi Bacıların geliştirdikleri ev ekonomisi faaliyetleri içinde yer aldı[17]. Ahi Bacılar tarafından üretilen, halı, kilim örtüler gibi ürünlerin Ahi Esnaf teşkilatı tarafından üretilmemesi, Ahi esnaf teşkilatı ile Ahi Bacı teşkilatı arasında iktisadi üretimde bir işbölümü olduğunu gösteren en önemli göstergedir.

Ev eşyası üretimine dayalı bu faaliyetler ev üretimi olarak kabul edilerek dükkanlarda üretilmemiştir. Ahi Bacıların evde ürettiği bu ürünler, çarşılarda perakende satış yapan dükkanlarda halka satılmakta, üretici kadınlar tarafından doğrudan halka satılmamaktaydı. Bu durum, ürünlerin üretiminde olduğu gibi satışında da bir işbölümü olduğunu göstermektedir.

Bu faaliyetlere ilave olarak Osmanlı döneminde esnaf tarafından üretilen kumaşların kenarlarına işlemeler yapılması, kadınların ev üretim faaliyetleri arasındaydı. İstanbul'da kumaş kenarı işlemeci kadın bacılar bu işi evlerinde yapıyorlardı[18].

---

[15] BAYRAM(1994), ss. 18-24.
[16] BAYRAM(2002), s. 374
[17] ERDEM(2010), ss.23-82.
[18] BOA, Atik Şikayet, defter nr.1, sayfa 205, sıra 920'den naklen, KALA (1997-1), ss.37-38.

Çeşme başında dinlenen ahali ve ticaret yapan esnaf

3. İktisat Hukuku Geliştirilip, İktisadi-Sosyal Düzenin Sağlanması

Ahi Evren "Kümelenme Modeli Teorisi"ne dayalı yeni iktisadi teşkilatlanmanın önemli ayaklarından birinin bu yeni iktisadi teşkilatlanmaya uygun iktisat hukukunun geliştirip uygulanması olarak tarif etmektedir. Konuyla ilgili şöyle demektedir;

> *"İnsanlar (çalışanlar) guruplaştığı zaman (meslekî birlikler kurduklarında) bu durum guruplar arasında (meslek birlikleri arasında/ sektörler arasında) düşmanlık ve çatışmalara (yıkıcı rekabete) sebep olur. Çünki herbir gurup kendi ihtiyacını talep eder. Birinin elinde olan şeye bir başkasının ihtiyacı olabilir. Ve herkes kendi talebine göre, elinde olan da, olan şeye karşılık ister. Bu talepler karşılanabilir. Bazen de buna imkan olmaz.*
> *Bu yüzden insanlar arasında bir kanun olması gerekir ki bu kanun insanların çatışmalarını önlesin. Bu kanun şeri olmalıdır. Bu olumsuzluklarla karşılaşmamaları için insanların bu kanuna uymaları gerekir. Böylece çatışmalar guruplar arasında ortadan kalkar. Ta ki her biri istediğini elde edebilsin. Aralarında bir çatışma çıktığı zaman bu kanuna başvurulup çatışma ortadan kalksın".*

Ahi Evren özellikle sanayi, ticaret, tarım sektörlerinin birbiriyle olan ilişkilerinde menfaat grupları arasında uyuşmazlık çıkaracağını bu nedenle ilişkilerin iktisadî hukuk geliştirilerek düzenlenmesi gerektiğini nedenleriyle birlikte açıklıyordu.

İktisadi hayatın organizasyonu için gerekli hukuki düzenlemelerin islâm hukukundan yararlanarak oluşturulması gerektiğini anlatan Ahi Evren, meslekî birlikler ve sektörler arasında doğacak olan menfaat çekişmesi, yıkıcı rekabetin ve ihtilafların hukukî yollardan önlenebileceğini, çözüleceğini belirtmektedir.

Yeni iktisadi teşkilatlanmada devletin rolü açısından bakarak konuyu değerlendiren Ahi Evren, devletin

Kapalıçarşı'nın bugünkü hali

iktisadî hayatın düzenlenmesindeki rolünü iktisadi düzeni sağlayacak hukukun oluşturulması ve uygulanmasını temin olarak belirliyordu.

Diğer bir deyişle Ahi Evren, devletin iktisadî hayatın düzenlenmesindeki rolünü iktisadî hayatı düzenleyen iktisadi hukuku oluşturmak ve bu hukuk vasıtasıyla iktisadî hayatı denetlemek olarak görüyordu.

Ahi Evren'in teorisinde öngördüğü gibi, Kayseri'de modelin uygulanmasında, özellikle Kayseri Şehrinin yöneticileri ile meslek birlikleri yöneticileri arasında önemli ihtilaflar çıktığı görülmektedir. Bu ihtilaflar yeni iktisat hukuku ile köklü bir çözüme kavuşturulmadığından giderek şiddetlenmiş, ancak 1220'de Selçuklu tahtına çıkan 1.Alaattin Keykubat zamanında mesleki birlikler lehine yeni hukuki çözümler geliştirilerek ihtilaflar çözümlenebilmiştir.

BAYRAM, Sultan İzzettin Keykavus döneminde (1211 - 1220) Kayseri'deki yöneticiler ile Türkmen ve Ahiler arasında mahiyeti bilinmeyen bir sürtüşme mevcuttu diyerek, Kayseri'de Ahilerle ilgili olarak önemli ihtilafların çıkmış olduğunu tespit etmiştir. Bayram, bu ihtilafları sonlandıran Selçuklu Sultanının 1220'de tahta geçen 1.Alaattin Keykubat olduğunu, Keykubat'ın iktidara geldikten kısa bir müddet sonra Kayseri'ye giderek Türkmen ve Ahiler lehine Kayseri'de köklü bir idari tasfiye gerçekleştirdiğini belirtmektedir[19].

Kayseride'ki bu sürtüşmenin öncelikle Ahi Kümelenme modeline göre örgütlenen Ahi meslek birlikle-

---

[19] Anonim, *Tarih-i Ali Selçuk*, s.139'dan naklen; BAYRAM(1995), s.20.

rinin kendini yönetme hakkından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Meslek birlikleri ve sanayi sitelerinin yöneticilerinin kendi alanlarını yönetme hakkına sahip olmaları, Kayseri'deki yöneticilerin bu bölgelerdeki yönetimi meslek birlikleri ve sanayi-ticaret siteleri yöneticilerine bırakmak istemeyişleri nedeniyle sürtüşmeler olması doğaldır.

Sultan'ın Kayseri'ye gelişinin asıl sebebi Ahi Evren'in Kayseri'de sağladığı başarıdır. Bu başarı dikkat çekmiş ve 1220'de Selçuklu tahtına geçen Alaattin Keykubat Ahi Evren'in modelini Kayseri'ye giderek Ahi Evren'i ziyaret edip yerinde incelemiştir. Ahi Evren bu ziyarette Sultan'a yeni üretim ilişkilerinde doğan hak ve yükümlülükleri içeren hukuki düzenlenme ihtiyacını anlatarak, şehir yöneticileri ile meslek birliği yöneticileri arasında ve birlikler arasında rekabet nedeniyle ortaya çıkacak sorunların hukuken çözüme kavuşturulmasına, yeni bir iktisadi hukuk düzeni oluşturulmasına dair bilgi verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ahi Evren yukarıdaki alıntıda yer aldığı gibi Sultan'a sunduğu eserinde de kümelenme modeli teorisinde devletin iktisadi hukuku düzenlemesi ihtiyacından bahsetmekteydi.

Tabaklanmış deriler

Bu bilgilendirme ile beraber Sultan, Ahi Evren'in öngürdüğü "kümelenme modeli teorisi"ne göre Kayseri yöneticileriyle olan ihtilafın çözümüne karar vermiş bu çözümün hukuki yönüyle ilgili olarak da Ahi Evren'i Kayseri kadısı olarak atamıştır[20].

Ahi Evren 1220-1227 yılları arasında Kayseri'de aynı zamanda kadılık görevini de üstlenerek, hukuki ihtilafları çözerek, yeni iktisat hukukunun da temellerini atmıştır.

Deri palto

Ahi Evren'in Kayseri'deki tüm bu başarılarından sonra Selçuklu Sultanı Ahi Evren'i, Selçuklu başkenti Konya'ya davet ederek Kayseri'deki modeli tüm imparatorlukta gerçekleştirmek üzere kendisine danışman-müderris olarak atamıştır.

Ahi Evren'in Konya'ya yerleşmesi ile 1227'de başlayan bu dönem, Sultan Alaattin Keykubat'ın zehirlenerek öldürüldüğü 1237 yılına kadar 10 yıl devam etmiştir. Bu dönemde Ahi Evren, "Ehl-i Sanayinin Piri" ünvanını kazanmış, müderris olarak medreselerde dersler vermiş, eserler kaleme almış ve yayınlamış, böylece Ahilik felsesefini ve teorik olarak kümelenme modelini daha da geliştirerek yaygınlaştırmıştır.

Ahilik felsefesini benimseyen Ahiler/Ahi dervişler tarafından kurulan vakıf, cami, tekke, zaviye, mektep ve medreseler vasıtasıyla Ahilik kısa zamanda kır, köy, kasaba ve şehirlerde tüm Selçuklu Anadolusu'na yayılmıştır.

Şehirlerde ise Ahi Evren kümelenme modeline dayalı sanayi/tiracet birlikleri ve sanayi ticaret siteleri kurularak sanayi devrimi tüm Anadolu Selçuklu İmparatorluğu'nda yaygınlaştırılmıştır.

[20] BAYRAM(1995), s.19

İktisadi dönüşüm için gerekli İktisat hukuku alanında yapılması gereken düzenlemeler üzerine de çalışmalar yapan Ahi Evren'in öncülüğünde Selçuklular, kümelenme modeline uygun sanayiye dayalı sanayi-tarım ve ticaret ilişkilerini kolaylaştıran bir çok hukuki düzenlemeler yapmış, tüzük, ferman, kanun yayınlamışlardır.

Bu dönemde yapılan iktisat hukuku alanındaki düzenlemelerin başında sınai mülkiyet haklarını da içeren mesleki birlikler kurarak üretim yapma hakkının düzenlenmesi gelmektedir. Bu düzenlemeyi tamamlayıcı hukuki düzenlemelerin başında da tarım ve ticaret sektörüne yönelik tedarik hukuku düzenlemeleri gelmektedir. Diğer bir önemli tamamlayıcı alan da makul fiyatların oluşması için gerekli toptan alışveriş piyasaları ile perakende alışveriş piyasalarının kurulması hukuku ile ilgili yapılan düzenlemelerdir. Böylece dünyada ilk kez sanayileşmeye dayalı iktisat hukuku düzenlemelerini Selçuklular başlatmış ve uygulamışlardı.

1220-1237 döneminde Ahi Evren Anadolu'da "ehl-i sanayinin piri" ünvanı ile anılmaya başlamış, kendisi de bu ünvanı kullanmaya başlamış, kurduğu vakfın vakfiyesinde kendisini tanımlarken "pirlerin piri" olarak kullandığı bu unvan, Selçuklu hakimi olan kadı tarafından da tescillenmiştir.[21]

Ahi Evren'e bu tescilli ünvanın verilmesinin sebebi kuşkusuz kümelenme teorisine dayalı Kayseri'de kurduğu meslek gruplarının sanayi ve ticaret birlikleri halinde sanayi sitelerinde ve ticaret sitelerinde örgütlenmesine dayalı yeni üretim sistemini, tüm selçuklu şehirlerinde yaygınlaştırmayı başararak, sanayiye dayalı yeni bir üretim sistemi ağı kurmuş olmasıdır.

Böylece sanayi birliklerine dayalı Kayseri'de başlatılan sanayi devrimi, Selçuklu devletince benimsenerek 1220-1237 yıllarında tüm Selçuklu ekonomisinde uygulanıp genişletilerek Selçuklu sanayi devrimi yaygınlaştırılmıştır.

Ahi Evren'in kümelenme modeline dayalı sanayi devrimini tüm Selçuklu ekonomisinde yayma çalışmaları 1261'de şehit edilerek vefatına kadar devam etmiştir. Ahi Evren vefat ettiğinde Selçuklu Anadolu'sunda sanayiye dayalı sanayi-tarım-ticaret sektörlerinin yapısal dönüşümü büyük ölçüde tamamlanmıştı. Bu nedenle Selçuklu sanayi devriminin başlama ve tamamlanma dönemi 1200-1261 yılları arasındaki dönemdir.

Dünyada ilk kez sanayi öncülüğünde iktisadi yapıyı dönüştürmeyi başardıklarından dolayı Ahi Evren ve Selçuklu'lar dünya sanayi devriminin öncüsüdür. Selçuklu'lardan sonra Osmanlı'ların sürdürdüğü meslek gruplarının sanayi/ticaret birlikleri halinde örgütlenmesine dayalı sanayi devriminin öncülüğü, 1750-1850 döneminde İngiltere'de fabrikaya dayalı sanayi devriminin tamamlanmasına kadar devam etmiştir.

[21] 676/1277 tarihli Ahi Evran Vakfiyesi'nden naklen, KÖKSAL vd.(2008), s.177.

1.2. Ahi Kümelenme Modelinin, Ahi Tasavvuf Felsefesinin Doğuşu: Ahilikle İlgili Gelişmeler, Ahilik, Fütüvvet Teşkilatı-Ahi Teşkilatı, Ahi Evren, Ahilerin Kadınlar Arasındaki Teşkilatlanması Olan Bacılar Teşkilatı,

1.2.1.Fütüvvet Teşkilatı

Fütüvvet teşkilâtı ve tasavvuf felsefesi geliştirilerek Ahi Teşkilatı kurulduğundan, öncelikle fütüvvet'in ve fütüvvet teşkilâtının ne olduğunu ana hatlarıyla ortaya koymak gerekmektedir.

KÖPRÜLÜ ve TEASCHNER, Fütüvvet teşkilâtının doğuşuyla ilgili olarak ayrıntılı bilgiler veren ilk araştırıcılar arasında yer almaktadırlar ve her ikisi de İslâm dünyasındaki fikrî ve sosyal alanlardaki gelişmelerin fütüvvet teşkilâtının doğuşunda iki ayrı aşama oluşturduğunu ve bu farklı aşamaların da farklı coğrafî alanlarda ortaya çıktığını belirtmektedirler.[22]

Biz de bu iki aşamayı dikkate alarak fütüvvet teşkilâtıyla ilgili konumuz açısından önemli hususları açıklamaya çalışacağız.

Fütüvvet teşkilâtının doğuşunda, fikrî sahadaki gelişmeler daha çok Arap-islâm mutasavvıflarıyla ilişkiliyken, sosyal sahadaki gelişmeler ise İslâmın Asya'da yayılmaya başladığı Türklerin (Harzemşahlar, Gazneliler, Selçuklular) hakimiyeti altındaki Türk ve İran ülkelerinde ortaya çıkmıştır.

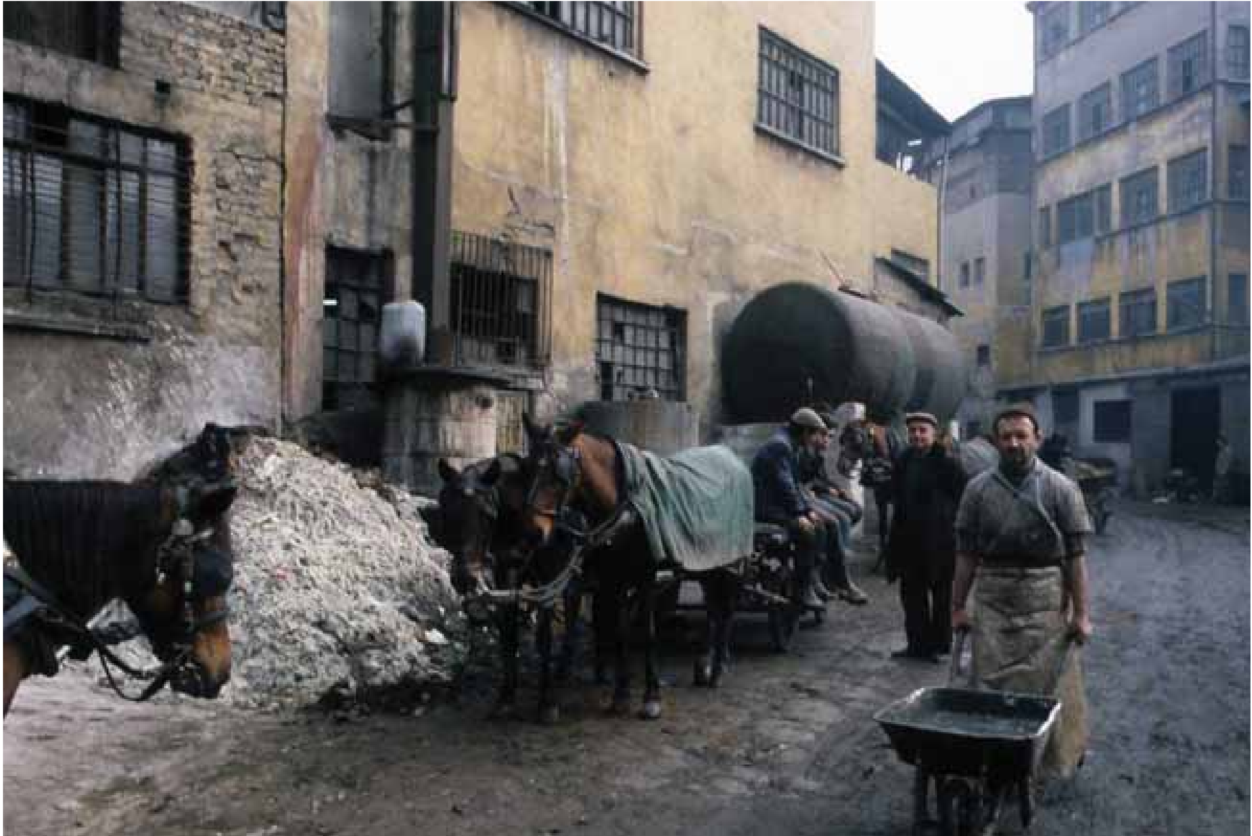
Koşumcular

Genç, delikanlı, yiğit, manasında arapça bir kelime olan "feta" kelimesi, Arap-İslâm mutasavvıflarınca derinlemesine işlenerek "tam manasıyla ideal müslüman insanı" ifade eden bir terim haline getirilmişti. Bu mutasavvıflar arasında Tirmizi (ölümü 898), Cüneyd Bağdadi (ölümü 909), halen elimizde mevcut en eski tarihli fütüvvetnameyi yazmış olan Sülemi (936-1021), ve İbn'ül-Arabi(1165-1240), "feta"yı belirttiğimiz anlamda tasavvufi bir terim olarak kullanan en tanınmış mutasavvıflardır.[23]

Mutasavvıflara dair "tabakat-ı sufiye" isimli konumuz açısından oldukça önemli bir eserin de sahibi olan Sülemi, başka bir eserinde "feta"yı şöyle tarif ediyor; "Melâmeti şeyhlerinden bazılarına, sizce fütüvvet makamını kim kazanır, feta adını kim hak eder diye so-

[22] KÖPRÜLÜ(1984), ss. 211-212. TAESCHNER(1954), s.4.

[23] Daha fazla bigi için bkz. GÖLPINIRLI(1950), ss. 6-11. TAESCHNER(1950), ss. 6-7. Sülemi fütüvvetnamesi, neşreden ATEŞ(1977). İbnü'l-Arabi'den özellikle "tipik rivayetler ve sufilere dair menkıbeler" başlığı altındaki kısım, neşreden KEKLİK(1974), ss.214-252.

Kazlıçeşme debbağhaneleri

rulunca dediler ki, Allah hepsine rahmet etsin, kimde Adem'in özür getirmesi, Nuh'un sebatı, İbrahim'in vakarı, İsmail'in doğruluğu, Musa'nın ihlâsı, Eyyub'un sabrı, Davud'un ağlayışı, Muhammed'in cömertliği varsa, yine Allah hepsinden razı olsun, kimde Ebubekir'in acıması, Ömer'in hamiyeti, Osman'ın utangaçlığı, Ali'nin bilgisi bulunursa, sonra da bütün bunlarla beraber nefsini horlar, ayıplarını görürse o kimse fütüvvet sahibidir, feta adını hakeder."[24]

Taeschner Kur'an'da Feta kelimesinin ahlâki bakımdan herhangi bir şekilde kıymetlendirilmeden yanlızca kelime manası olan "genç adam" olarak kullanıldığını söylüyorsa da[25], bu husus "feta" ve "feta" ile aynı kökten gelen kelimelerin kullanıldığı bütün ayetler için geçerli değildir. Meselâ putlara tapanlarla mücadele eden, babası da bir putperest olan Hz. İbrahim, bu inkârcı kavme katılmayıp kendi çabasıyla doğru yolu bulmuş ve birgün putperestlerin putlarını kırmıştı. Kur'an ayetlerinde bu bilgiler verilirken Hz. İbrahim'e "feta" denilmektedir.[26] Fütüvvetnameler, Kuran'da fütüvvetle ilgili ayetlere ayrıca yer verirler[27].

Fütüvvetnamelerde mutasavvıfların "feta" terimini kendiliklerinden değil, Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerdeki anlamına göre "ideal müslüman insan" anlamında kullandıklarını tespit etmekteyiz.

Fütüvvetnameler de bu doğrultuda açıklayıcı bilgiler ihtiva etmektedir. "Fütüvvetname-i Sultani" de, fütüv-

[24] SÜLEMİ; *Risalet-al Melâmetiyye*, Fatih Millet Kütüphanesi, Reşit Efendi, no.453, Varak 120-124' den naklen, GÖLPINARLI (1950), s.7.
[25] TAESCHNER (1950), s.5.
[26] *Kur'an-ı Kerim*, Enbiyâ Suresi, Ayet 60.
[27] GÖLPINARLI (1950), ss. 191-194.
[28] GÖLPINARLI (1956-2), ss.131.

vetin Hz.İbrahim'le zuhur ettiği, Kur'an'da da İbrahim, Yusuf, Yuşa, Ashab-ı Kehf ve Ali'ye "feta" dendiği belirtilmektedir.[28] Belirtilen bu şahısların hepsi de Kur'an'da ideal müslüman insanının nasıl olduğuna dair birer misal olarak zikredilmektedirler.

Mutasavvıflar, ideal müslüman insanın nasıl olması gerektiğini, bu tür insanlar olan "feta"ların özelliklerinin, meziyetlerinin neler olduğunu, daha çok ayet, hadis ve menkıbelere dayanarak "feta" kabul ettikleri kişilerden misaller vererek anlattıkları "fütüvvetname" ismi verilen eserler kaleme almışlardır. Mutasavvıflar fütüvvetnamelerde anlatılanların tümüne "fütüvvet" veya "fütüvvet yolu" ismini veriyorlardı. Sülemi fütüvveti şöyle anlatıyor.

" O Allah'a hamdolsun ki fütüvvet yolunu yapılması gerekli güzel şeylere götüren en açık yol kıldı. Onu kötülüklerden ve kusurlardan temizleyip mertebelerin en yücesine çıkardı. Gönderilmiş peygamberleri ve kendisine hak yolu açılan herkes onun gereklerini yerine getirdi , onun mertebelerinde oturmaya devam etti".[29]

İslâm'ın Türkler arasında yayılmasıyla birlikte, yetişen Türk mutasavvıfları arasında da fütüvvet fikri yerleşmiş, aşağıda anlatılacağı gibi bu ilk Türk mutasavvıfların talebeleri Anadolu'ya yerleşerek başta Ahî Evren olmak üzere ahî teşkilâtını kurmuşlardı.

Fütüvvetin islâm fikri ve ahlâkına dayalı muhtevasının doğuşu Arap-İslâm dünyasında olmasına karşılık, birlik-teşkilât olarak ortaya çıkışını, islâmın 9. asırdan itibaren Asya'da yayılmaya başlamasından sonra Türk ve İran coğrafyasında, Türklerin yaşadıkları ve etki altına aldıkları bölgelerde aramak gerekir.[30]

Türklerin İslâmdan önceki devirlerden beri geliştirdikleri savaş gelenekleri ve içtimaî alanlardaki gelişmelerle oluşmuş olan, önceleri "alp" ismi verilen, İslâmdan sonra "seyfî fütüvvet kolu" olarak "alp erenler"[31], "gaziler", veya "gaziyan", ismini alanlar ile, "ahî", "ahiyan", "ahiyet el-fityan" da denilen birliklerle[32], İran'da Sasani'ler devrinden beri varlıkları bilinen "ayyar", "rind", İslâmdan sonra daha çok "feta" veya "feta"nın Farsca karşılığı olan "civanmerd" ismi de verilen, belirli bir merkezden veya birbirlerinden bağımsız küçük, dağınık ama oldukça yaygın birlikler ve bu birliklerden oluşan içtimaî sınıflar vardı.[33]

Dini bilgi ve inanışa, adet ve örfe, zamana ve mekâna göre isimleri, kıyafetleri, ahlâkî prensipleri az çok birbirlerinden

[29] ATEŞ (1977), s.22. Fütüvvetnameler hakkında geniş bilgi için bkz., CEVDET(2008). GÖLPINARLI(1950), ss.3-354.; Aynı yazar(1954), ss.76-154. Aynı yazar(1956-1), ss. 73-126. Aynı Yazar(1956-2), ss.127-155; Aynı yazar(1956-3), ss.27-72.

[30] GÖLPINARLI bu bölgeleri, Sühreverdi'nin "Mecmuatun fi'l-Hikmet-al-İlahiyye" isimli eserinden de yararlanarak, Horasan, Bağdat, Irak ve Şam olarak belirtmektedir.(GÖLPINARLI (1950), ss.75-76)). TAESCHNER ise Türklerden hiç bahsetmez. İslâm tasavvufunu hıristiyan mistisizmine ve Bizans kültürünün etkisine bağlayan meslekdaşları, Carra de Vaux, Von Kremer, Boer, Hammer, Massignon, gibi müsteşriklerin (bu konuda Bkz. KÖPRÜLÜ (1984), ss.15-17; KÜÇÜK(1980), ss.50-53.) etkisiyle, birlik şeklindeki fütüvvenin köklerini daha çok müslüman Araplar tarafından fethedilen eski kültür memleketleri olan Doğu Roma ve Sasani devletinin şehirlerinde olan antik birliklerde aranması gerektiğini, ancak bu konuda elinde yeterli bilgi de olmadığını kaydederek, ilmi olmaktan çok hissi bir tavırla ileri sürer. (TAESCHNER (1950),s s.:11-12).

[31] İslâm'dan önce ve sonra Türklerde "alp" ünvanı için bkz., DONUK(1982), ss.44-85. ERGİN(1989), ss.28-29.

[32] Bu birliklere dâir bkz., KÖPRÜLÜ(1988), ss.83-93. Aynı yazar(1950), ss.211-216. TOGAN(1981), ss.112-115. ÖGEL(1989), ss.269-274.

[33] KÖPRÜLÜ(1988),s .90).

ayrılan bu içtimaî birliklerin hepsinin de asgarî müşterekleri, İslâm tasavvufunun etkisi altında olmalarıydı.

Böylece daha önce fikri yönü oldukca gelişmiş olan fütüvvet'in İslâmın Asyada hızla yayılmaya başladığı 10. asırdan itibaren zamanla birlik-teşkilât şekline dönüşmesinin ilk öncülerini bu içtimaî birlikler oluşturmuş oluyorlardı. Ancak kaynaklar Abbasi'lerden olan İslâm Halifesi an-Nâsir li-Dinillâh (575-622/ 1179-1225) zamanına gelinceye kadar, bu birliklere ne ölçüde "fütüvvet birlikleri" diyebileceğimize dair yeterli bilgiyi vermemektedir. Bilinen, bu birliklerin kendilerine mahsus giyecek ve adetleriyle İslâm tasavvufundan mülhem ahlâkî kâideleri ve inançlarının olduğuna dair kaynaklarda verilen çok dolaylı ve kıt bilgilerden yakalanan ipuçlarından ibarettir.[34]

Bu nevi birliklere biz "serbest fütüvvet birlikleri" diyeceğiz. Anne tarafından Türk olan ve II. İzzeddin Kılıç Arslan'ın (Saltanatı 1155-1190) kızıyla evli olan Abbasi Halifesi Nâsir[35], "libas el-fütüvve" denen fütüvvet teşkilâtına girmek için giyilmesi gererken şalvarı (veya hırkayı) 578/1182 -1183 tarihinde giyerek fütüvvet teşkilâtına girdi.

Giriş merasimini sûfi şeyhlerinden Salih el-Bağdadi yaptı. Böylece fütüvvet teşkilâtına dahil olan Halife Nâsir, aynı zamanda kendisini fütüvvetin piri-lideri ilân ile, kendisinden fütüvvet elbisesi alıp giyerek bu surette onu pir-lider tanıyanlar hariç diğerlerinin fütüvvet ehli sayılamayacaklarını ilân edip, kendisi dışındaki fütüvvet birliklerini lâğvetti.[36]

Fütüvvet'le ilgili bu önemli gelişmelerin yanında, fütüvvete dair müstakil eserler kaleme alınıp yazılmaya başlanarak bir de fütüvvet edebiyatı doğdu. "Fütüvvetname" ismi verilen bu eserler, fütüvvete ve fütüvvet teşkilâtına dair geniş bilgiler vermekteydi.[37]

Böylece fütüvvetin fikrî ve içtimaî yönü birleşerek merkezi şeklî-bürokratik, hiyerarşik, ahlâki kaideleri ve lideri olan tam bir birlik-teşkilât halini alması, Halife Nâsir'in zamanında gerçekleşmiş oldu. Halife Nasir, Fütüvvet teşkilâtında yaptığı düzenlemeleri o zamanın tanınmış din alimi-mutasavvıflarından olan Suhreverdi'nin (539-632/1145-1234), danışmanlığı ve yardımlarıyla yapmıştı.

Suhreverdi, Şii İsmailiye'ye karşı büyük bir mücadele başlatan Halife Nâsir'in yanında yer almıştı. Eserlerinde, hilâfet, sufilik ve fütüvvet'in birbirlerinden ayrılmaz mefhumlar olup, fütüvvet sufiliğin cüzû olduğundan hilâfete tabi olduğunu, bu nedenlerle de İslam halifesini tanıyanların fütüvvet teşkilâtına dahil olmaları gerektiğini anlatıyordu.[38]

Sünni mutasavvıf-sufi'liğin kontrolü altında ve halifenin liderliğindeki fütüvvet teşkilâtına girmek için Halife Nâsir tarafından yapılan davetler kısa zamanda netice vermeye başladı.

İslâm aleminin dört bir yanından tanınmış birçok devlet ve siyaset liderleri Halife Nâsir'den "libas el-Fütüvve" (Fütüvvet şalvarı), alarak fütüvvet teşkilâtına girdi.

Bu arada Anadolu Selçuklu Sultanı I.Keykavus da 612/ 1215 tarihinde Halife Nâsir'den Fütüvvet şalvarı alarak fütüvvet teşkilâtına dahil olmuştu.[39]

Bir sonraki Selçuklu Sultanı I.Alaaddin Keykubat (616/1219-634/1236) zamanında ise Halife Nâsir'in danışmanı ve yardımcısı Suhreverdi, Halife Nâsir tarafından elçi olarak I.Alaaddin Keykubat'la görüşmek için Konya'ya gönderilmişti.

---

[34] Bu kaynaklarla ilgili bibliyografya için bkz; TAESHNER (1950), ss.3-13. KÖPRÜLÜ(1984), ss.12-24. BARTOLD(1973), ss.36-60. TOGAN(1981), ss.105-115. BARTOLD(1982), ss.209-221.

[35] İBNÜ'L-ESİR(1987), Cilt 12, s.400. Gregory Ebu'l-FARAC(1950), s.519.

[36] İBNÜ'L-ESİR(1987), Cilt 12, ss. 400-401. KÖPRÜLÜ(1984), s.213, dipnot 40. Aynı yazar(1988), s.87.; TAESCHNER(1950), s.13.

[37] Özellikle halifeye bağlı "fütüvvet teşkilâtı"na ait fütüvvetnameler için bkz., Sülemi'nin fütüvvetnamesi, naklen ATEŞ(1977), ss.21-94. GÖLPINARLI(1950), ss.11-14; TAESCHNER(1950), ss.13-15.

[38] ÇAĞATAY(1983), ss.214-215. TAESCHNER(1950), ss.15-16. MEB. İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, SÜHREVERDİ Maddesi, cilt 11, s.88.

[39] İBN-İ BİBİ, el- Evamirü'l-'Alâ'iye fi'l-Umuri'l-'Alâiyye, cilt III, s.139'dan naklen, TAESCHNER(1950), s.7, dipnot 55.

Deri tabaklayan usta

Kapalıçarşı (panaromik)

Bu ziyaret, fütüvvet fikri ve teşkilâtının Anadolu'da yayılmasına yardım etti.[40]

Suhreverdi, Halife Nâsir'in ölümünden sonra da Fütüvvetin propagandasına yoğun olarak devam etmiş, hatta fütüvvet teşkilâtına girmek için gereken fütüvvet elbisesi giydirme törenini bizzat kendisi de yapmaya başlamıştı.

Nâsır'in ölümünden altı yıl sonra, 1231'de gittiği Hac ziyareti sırasında Mekke'de devrinin meşhur Arap şairi İbn el-Fâriz'in (1282-1235) iki oğluna "fütüvvet hırkası" giydirmişti.[41]

Bu teşviklerle Moğolların önlerinden Anadolu'ya gelen birçok mutasavvıf kısa zamanda Anadolu'da çok güçlü bir manevi havanın doğmasına yol açacaklardı.[42]

Mutasavvıf-Sûfiler'in etkisi altında ve Hilâfete dayanan "fütüvvet teşkilâtı"nın organizasyonu ve fütüvvet fikriyle ilgili hususları anlatan, Halife Nâsir devrinden itibaren kaleme alınmaya başlayan "fütüvvetname"ler, muhteva ve teşkilâtın organizasyonu bakımından daha sonraları ortaya çıkan benzer teşkilâtları ve bu teşkilâtlar için kaleme alınan fütüvvetnameleri etkileyen en önemli ve devamlı bir tesir kaynağı olmuştu.

---

[40] Suhreverdi, Halifenin elçisi olarak Sultanı ziyaret için geldiği Anadolu'dan dönerken Malatya'da devrin tanınmış Sufilerinden Necmeddin Razi'ye rastlayarak, "genç dindar, ilimden tam nasibini almış olan tasavvuf mensuplarına da bağlı bulunan bu Sultan'ın (I.Alâaddin Keykubat) himayesine gir ona ve Anadolu halkına faydalı ol" tavsiyesinde bulunmuştu. (Necmeddin RAZİ; Mirsâd ül-'İbad, Tahran Taşbasması, ss.11-13'den naklen, TURAN1(984), s.392).

[41] SÜHREVERDİ Maddesi, MEB. İslâm Ansiklopedisi, Cilt 11, s.88.

[42] KÖPRÜLÜ (1984), ss.195-199. TAESCHNER(1950), ss.:17-18.

Bu tür Hilâfete dayanan "fütüvvetname"ler içinde de, tasavvufî açıdan tanzim edilerek fütüvvet fikrini anlatan Sülemi'nin "kitab el fütüvve" isimli fütüvvetnamesiyle, fütüvvet teşkilâtının nizamnamesi veya kanunnamesi de denilen fütüvvet teşkilâtının organizasyonuna dair İslâm fıkıh ilmine göre tanzim edilerek ayrıntılı bilgiler veren İbn el-Ammar'ın[43], "kitab el-fütüvve" isimli fütüvvetnamesi konumuz açısından oldukça önemlidir. Fütüvvetnameler umumiyetle teşkilâtın ahlâki kaidelerini anlatırlar. Teşkilâtın organizasyonuna dair bilgi veren fütüvvetnameler azdır. Ammar'ın fütüvvetnamesi ise ilgili ilim alemince bilinen fütüvvetnameler içinde, organizasyona dair en geniş bilgiyi veren en eski tarihli fütüvvetnamedir.

İbn el-Ammar fütüvvet teşkilâtının organizasyonuyla ilgili şu bilgileri vermektedir;[44] Fütüvvet teşkilâtı, fütüvvet birliklerinden oluşup bu birliklere "bayt" (çoğulu "buyut") deniliyordu. Birlik hukukundan tam olarak yararlanma hakkına sahip üyelere "refik" (çoğulu "rifak") denilip, birliğe kısmen veya tam üye olanlar için de farklı isimler kullanılarak, "sagir" ve "kebir", yada "ab" ve "ibn" deniliyordu. Üyelerden oluşan birliklerin, birkaçı birleşip bir "hizb"i (çoğulu "ahzab") oluşturuyordu. Her birliğin başında ise "zaim el-kavm" denilen birliğin lideri bulunuyordu. Birliklerin tümünün lideri ise Halifeydi. Halifenin emrinde olup fütüvvet birliklerinden oluşan fütüvvet teşkilâtının işlerini halifenin iradesine uygun olarak yürüten "nakib" ismi verilen bir kişi bulunuyordu. Fütüvvet birliğine giriş ve birliğe tam üyelik hakkına sahip olabilmek ise çeşitli merasimlerden ve aşamalardan geçtikten sonra oluyordu. Birliğe girmek isteyen kişi öncelikle kendisini tecrübe edip kabul edebilecek bir asli üyeye müracaat etmesi gerekiyordu. Müracaat edene "talip", müracaat edilene ise "matlub" denilirdi. Tecrübe devresinden sonra "talip", "şed" denilen bir kuşak kuşanarak, birliğe girerdi. Bu aşamada kişi "meşdut" (kuşak kuşanmış) olmakla beraber hâlâ üye değildir, "mürid"dir. "Mürid" ancak "libas el-fütüvve" giyip, "ka's el-fütüvve"den içmek suretiyle tam hukuka sahip üye, yani "refik" olabiliyordu.

Bu bilgiler daha önce verilen bilgilerle birleştirilirse ortaya çıkan sonuç şudur; Halifeye bağlı fütüvvet teşkilâtının organizasyonunda daha önceki serbest fütüvvet birliklerinin birliğe giriş ve terfi etme kaidelerinden ve merasimlerinden yararlanılmıştı. Ancak Halife Nâsir önemli bir adım daha atarak Fütüvvet birliklerini hiyerarşik olarak en üstte kendi liderliği altında toplayarak, fütüvvet birliklerinden oluşan bir fütüvvet teşkilâtı kurmuştu.Ayrıca bu birlikler fikrî "hizip"lere göre de kendileri arasında birleşerek, teşkilât içinde alt guruplar oluşturuyorlardı.

Yine Halife Nâsir devrinde fütüvvet teşkilâtının fikrî yönünü ve organizasyonunu anlatan müstakil eserler olan "fütüvvetname"lerin kaleme alınmaya başlanması, fütüvvetin dağınık küçük ve birbirleriyle ilişkisiz ilkel serbest birlikler olmaktan çıkıp, merkezi bürokratik hiyerarşik yetki ve görev taksimi yapılmış ve diğer birlik oluşturma ayrıntıları belirlenmiş bir modele göre teşkilâtlanabilmesi mümkün olmuştur.

Böyle bir modele göre oluşturulmuş olan teşkilâtın devamlılığı, teşkilâtın hiyerarşik olarak bağlı olduğu merkez otoritelerin güçlü olmasıyla doğrudan ilişkiliydi.

Hiyerarşik olarak merkezdeki otoritelerin güçsüzleşmesi veya gücünü kaybetmesi teşkilâtın dağılması demekti. Nitekim Halifeye bağlı fütüvvet teşkilâtının dağılmaya başlaması da 1258'de putperest Moğol ordularının komu-

[43] Halife Nasir devrinde yaşadığı bilinen bu mutasavvıfın hangi yıllar arasında yaşadığı ise tespit edilememiştir.
[44] TAESCHNER (1950), ss.14-15.

tanı Hülagü'nün Bağdat'ı zaptedip Abbasi hilâfetine kanlı bir şekilde son vermesiyle olmuştur.

Aslında Hilâfet bu tarihte son bulmadı. Mısır'a iltica eden Abbasi şehzadesi Halifeliğe fütüvvet teşkilâtının da reisi olarak devam etti. Hatta Mısır Sultanı Baybars da, Halifenin verdiği "libas el-fütüvve" ile teşkilâta dahil edildi.

Ancak Fütüvvet teşkilâtının hiyerarşik olarak en üstünde yer alan Hilâfet gücünden çok şeyler yitirmişti. Buna bağlı olarak Halifeye bağlı fütüvvet teşkilâtı da zaman içinde tamamen dağıldı.[45]

1.2.2. Ahi Teşkilatı, Ahi Evren, Tasavvuf Felsefesi

Ahî teşkilâtı, fütüvvet teşkilâtını model alarak Selçuklu Sultanı 1.Gıyasettin Keyhüsrev'in daveti üzere 1204 yılında Anadolu'ya gelen Ahî Evren (1171-1261) tarafından Selçuklu Anadolu'sunda kurulmuştur.

Ahî teşkilâtı kurulmadan önce de "Ahî " isimli Fütüvvet fikrini benimsemiş Türk Sufilerin Orta Asya'da daha sonra da Anadolu'da mevcut olduklarını kaynaklar kaydetmektedirler. Hatta bu kişilerin liderliğinde küçük serbest fütüvvet birliklerine benzer birliklerin de önceleri varolduklarına dair kaynaklarda bazı ipuçları vardır.[46]

Ancak bu tür serbest birlikleri ve "Ahî " isimli Türk sufilerin, yahut Türk kültür muhitinde aldıkları isimle "Ahî " isimli "derviş" veya "şeyh"lerin fütüvvet teşkilâtı modeline göre kurulmuş merkezi, bürokratik ve hiyerarşik bir teşkilât oluşturmaları Ahî Evren tarafından gerçekleştirilmiştir.

Ahî Evren'in hayatı ve fikirlerini tahlil ederek[47], Ahî teşkilâtının kuruluşu, gayesi, fütüvvet teşkilâtına benzerliği ve farklılıkları ana hatlarıyla ortaya konulabilir.

Desnatani-Menkıbevi ismi "Ahî Evren" olan şeyh Nasır'üddin Mahmud bin Ahmet el-Hoyi, adına düzenlenen vakfiyesinde geçen ismi ise "pir-i piran şeyh Nasruddin Ahî Evren" dir.[48]

İsmine yapılan ekten de anlaşılabileceği gibi, Azerbaycan'ın Hoy şehrindendir. 566/1171-659/1261 yılları arasında yaşamıştır.[49]

Ahî Evren, çocukluğunu ve ilk tahsil devresini Azarbaycanda tamamlayıp gençlik döneninde 1190-1202 yılları arasında Horosan ve Maveraünnehir'e gidip büyük üstadlardan dersler almıştır.

Yirmiye yakın eser kaleme alan Ahir Evren'in eserlerinden devrinin önemli ilimlerini tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle tefsir, hadis, kelam, fıkıh, tasavvuf gibi ilimlerle birlikte tıp ve felsefe sahasında da eserler vermiş, İbn-i Sina, Suhreverdi, el-Maktul ve Razi nin eserlerini çok iyi okuyup incelemiş, İhvanü's-safa Risaleleri'nden geniş ölçüde eserlerinde yararlanmış, Selçuklu ricalinin talebi üzere, İbn-i Sina gibi bazı alimlerin eserlerini Farsçaya da çevirmiştir.

Bu çokdisiplinli alanlarda verdiği eserlerinden de anlaşıldığı gibi Ahi Evren 1190-1202 yılları arasında aldığı medrese eğitiminde, dini bilimlerin yanında, tıb ve felsefe eğitimi de almıştır.

Tasavvuf eğitimini pekiştirmek için sufiliğe başlayıp derviş olmuş, sufiliğe kabul şartı gereği tasavvufî terbiye alabilmek için de dericilik mesleğini öğrenerek ustalık derecesine yükselmiştir.

---

45 TAESCHNER(1950), s.17.

46 Bu birliklere dâir bkz., KÖPRÜLÜ(1988), ss..83-93. Aynı yazar(1984) ss.211-216. TOGAN(1981), ss.112-115.; ÖGEL(1989), ss.269-274.

47 Ahî Evren'in, şahsı, eserleri ve fikirleri ile ilgili yayınlar için bkz., BAYRAM, "Ahî Evren Kimdir? Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri", ss.18-28.; Aynı yazar(1986)., ss.175-185. Aynı Yazar(1981), ss. 623-641.; ayrıca bkz., ÇAĞATAY, ss.253-280.; Aynı yazar, ss.281-292.; TAESCHNER(1964), ss.3-5. KALA(1998), ss.17-39. DEMİR(*2000*).

48 VGM Arşivi, Defter no: 608/2, s. 16 vd.

49 Ahî Evren'in doğumu ve ölüm tarihi hakkında oldukça ayrıntılı kaleme alınmış olan şu esere bkz., BAYRAM(1981), ss.623-641.

Esnaf geçit töreni

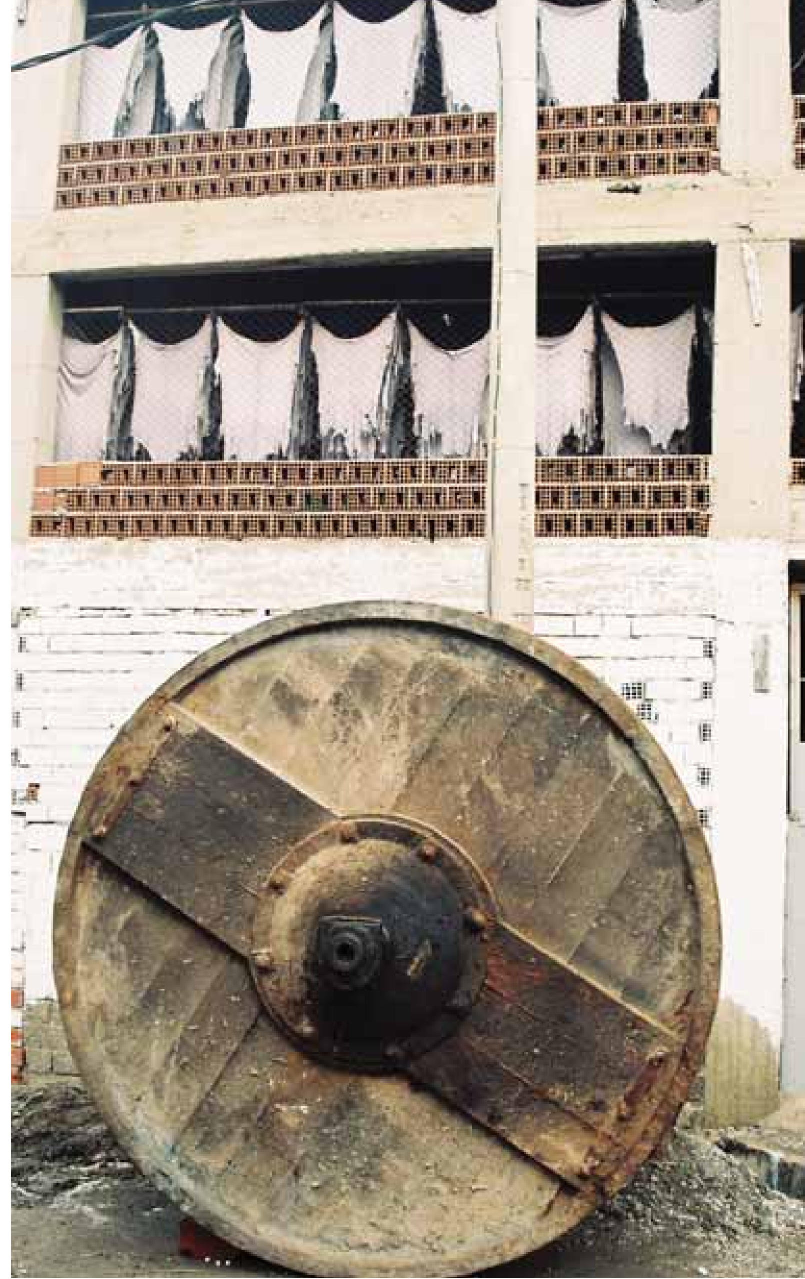
Bu tahsil döneminin sonunda önemli idarecilerin yardımcılığını yaptığı da anlaşılmaktadır. Konevi'ye yazdığı bir mektubunda belirttiği gibi 596/1199 yılında Büyük Selçuklu Devletinin önemli şehirlerinden Herat'da "Kazi'l-Kuzat" Fahrüddin Razi'nin hizmetinde bulunup, böylece fıkıh bilgisini arttırdığı gibi, devlet idaresi ve idare hukuku alanlarında tecrübeler edinmişti.

Tasavvufî terbiyeyi Horasan'da ve Türkistan bölgesinde ilk Türk mutasavvıflarından olan Ahmet Yesevi'nin (ölm.562/1166) talebelerinden aldı. Tasavvuf terbiyesini almak için başvurduğu Ahmet Yesevi dervişlerinin tekke/zaviyelerinde müritliğe kabul edilmek için meslek sahibi olma kaidesi gereği debbağlık mesleğine girdi. Tasavvuf-meslek ilişkisi burada dikkatini çekmiş ve benimsemiştir. Daha sonra kurduğu Ahi teşkilatına giriş kaideleri arasında yer alan, Ahiliğe girip İslam tasavvufunu öğrenebilmek için aynı zamanda meslek sahibi olmak kaidesini Ahmet Yesevi'nin tasavvuf öğretisinden almıştır. Bu anlamda Ahmet Yesevi'nin tasavvuf-meslek ilişkili tasavvuf öğretisi ile tarikatının hiyerarşik örgütlenme modeli, Ahiliğin, Ahilik teşkilatının temel kaynakları arasında yer alır.

Aldığı tasavvuf eğitimini, tasavvuf terbiyesini geliştirmede diğer önemli bir gelişme de Ahi Evren'in 1202 yılında Hicaz bölgesine ve oradan Bağdat'a gitmesidir. 1202-1204 yılları arasında yer alan bu dönemde, Ahi Evren Abbasi Halifesi Nasır Li-Dinillah öncülüğünde doğup gelişen Fütüvvet tasavvufunu öğrenmek için 1202 yılında önce Hicaz bölgesine ve oradan da Halifenin yanına Bağdat'a gitmiş, Fütüvvet şalvarını giyerek fütüvveti benimsemiş mutasavvıflarla tanışmıştır.

Fütüvvetin öncü mutasavvıfları arasında olup İbnü'l-Arabi'nin Fütühat el-Mekkiyye isimli eserinde meşhur sûfilerden birisi olarak kaydettiği Evhaüddün Kirmani (ö.635/1237) ile Hicaz'da Hac seyahatinde tanışmış ve kendisini şeyh edinerek, intisap etmiştir.

"Menakıb-ı Evhaü'd-din-i Kirmani" adlı eserde belirtildiğine göre, tanıştıran kişi Razi'nin talebelerinden Tacüddin Muhammed el-Urmevi olup, tanıştırılan Ahi Evren, "danişmen-i Rumi"(Anadolu bilgini) olarak takdim edilmişti. Bu ifadelerde de yer aldığı gibi artık Ahi Evren İslam dünyasında, bir anadolu bilgini olarak ünlenmiş bulunuyordu. Ahi Evren bu dönemde, bu ilim irfan merkezinde ilmi alanlarda kendisini daha da geliştirirken, tasavvuf alanında hocası/şeyhinin yanında fütüvvette şeyhlik derecesine ulaşmıştır.

Deri kurutma işlemi

Bu devrede Fütüvvet öğretisi ile birlikte fütüvvet teşkilatının kaidelerini, hiyerarşik yapısını ve işleyişini de öğrenen Ahi Evren, Ahi teşkilatını kurarken fütüvvet teşkilatı ve kaidelerini temel almıştır.

1204 yılında Selçuklu tahtına çıkan I.Gıyasettin Keyhüsrev (1204-1211), tahta çıkışını Halifeye bildirmek üzere Hocası olan Sadruddin Konevi'nin babası Mecdüddin İshak'ı Bağdat'a elçi olarak gönderdi. Buna karşılık Fütüvvet Teşkilatının kurucusu Abbasi Halifesi Nasır li-dinillah(1180-1225) sultanı Fütüvvete davet etti.

Sultan daveti kabul ettiğini bildirip Fütüvvetin önde gelenlerini Fütüvveti anlatmak ve fütüvvet şalvarını giyerek fütüvvet teşkilatına girmek üzere Anadolu'ya davet etti. Bağdat'tan aynı yıl (1204) Hacca giden Sultanın elçisi dönüşte Bağdat üzerinden Anadoluya gelirken, Sultanın davetine icebet ederek Sultan'a Fütüvvet şalvarını giydirmek, Ahiliği Anadolu'da anlatmak üzere, Ahi Evren'in de içinde olduğu Fütüvvetin ileri gelenlerinden oluşan heyeti de yanına alarak Anadolu'ya döndü.

Heyette bulunan Ahi Evren, şeyhi Evhaüddin Kirmani, Ebu Cafer Muhammed el-Berzai ve Endülüslü büyük mutasavvıf ve mütefekkir Muhyiddin Arabî ve birçok meşayih ve bilginlerle birlikte geldi, bütün Anandolu'yu gezerek Fütüvveti anlattı. Sultan'a Fütüvvet şalvarı giydirildi. 1204 yılı sonunda başlayan Anadoludaki bu islamı tebliğ ve fütüvveti anlatma faaliyeti 1205 yılı boyunca da devam etti.

Bu devrede Fütüvvetin ileri gelen şeyhlerinden olduğundan "şeyh" lakabıyla anılan Ahi Evren bir yıl boyunca Selçuklu Anadolu şehirlerinde halka İslamı tebliğ etti, tasavvuf ve fütüvveti öğretti. Ahi Evren'in tasavvuf-fütüvvet öğretisini Anadolu halkı Ahilik olarak benimsemiştir.

Ahî Evren'in Anadolu'da oldukça geniş fikrî-siyasî faaliyetlerde bulunabilmesi, bu sıralarda Selçuklu tahtında bulunan I.Gıyasettin Keyhüsrev (1192-1196,1205-1211), sonra da bu Sultan'ın iki oğlu tahta geçiş sırasıyla, I.İzzeddin Keykavus(1211- 1220) ve I.Alaaddin Keykubat(1220-1237)'ın destek ve himâyeleriyle olmuştur.[50]

Ahî Evren teşkilâtçı düşüncelerini de anlattığı fikrî sahada çok sayıda eser kaleme aldı. Bu eserlerden onyedisi, değerli araştırıcı Mikâil Bayram tarafından ilim alemine tanıtılmıştır.[51]

Ahî Evren bu eserlerinden üçünü I.Alaaddin Keykubat'a, ikisini de bu Sultan'ın komutanlarından Celaleddin Karatay ve Seyfeddin Tuğrul'a ithaf etmişti.[52]

Ahî Evren eserlerinden bazılarını "siyasetname" türünde kaleme almıştı. Özünde "fütüvvet fikri"ni ihtiva eden bu tür eserler özellikle Sultan'lara ve devletin ileri gelenlerine öğüt niteliğinde, yapılması ve yapılmaması gerekenleri anlatmak için yazılır,devlet idarecileri tarafından da bu tür eserlerin devrin sayılı bilginlerince kaleme alınması teşvik edilirdi.[53]

Nitekim Ahî Evren'in bildiğimiz kadarıyla üç eserini devrinin Sultanı ve ileri gelen devlet adamlarına ithaf etmesinin önemli nedenlerinden birinin, bu ricalin kendisinden bu tür eserler vermesini istemelerinin bir nişânesi olarak görebiliriz.

Diğer bir ifadeyle Ahî Evren'in teşkilâtla ilgili fikirleri devrin Devlet adamlarınca da destekleniyordu. Ahî Evren'in teşkilâtçı fikirlerinden özellikle iktisadî hayatın teşkilâtlandırılmasıyla ilgili fikirleri konumuz açısından önemlidir. Zira Anadolu'daki Selçuklu devletinin siyasî idarecilerince de desteklenen bu fikirler Ahî teşkilâtının felsefesini ve iktisadi alanda kümelenme modeli teorisinin nüvesini oluşturmuşlardı.

---

[50] BAYRAM(1991), s.176.
[51] BAYRAM, "Ahi Evren Kimdir", ss.658-668.
[52] BAYRAM, Agm., s.22.
[53] Siyasetnâmeler hakkında geniş bilgi için bkz., UĞUR(tarihsiz).

Kazlıçeşme deri ustaları

1.2.3. Ahi Teşkilatının Tasavvuf Felsefesi: Ahilik Okulu

Ahi Evren'in tasavvuf felsefesini şöyle özetleyebiliriz. Meslek sahibi mürşidi olanlar mürşidinden din ve meslek öğrenip, iktisadi faaliyette bulunurlar. Böylece kendinin ve insanların ihtiyaçlarını giderirken dünyada varoluş nedenini, Allahın varlığını daha iyi kavrarlar ve gereğini yaparlar. Mürşidi olmayanlar ise varlığın anlamını düşünmeden dünyevi heva ve heveslerine ulaşmak için iktisadi faaliyetlerle meşgul olduklarından Allah'ı unutma tehlikesi içindedirler. Ahi Evren, bu anlayış temeline dayalı olarak iktisadi faalişetleri de içine alan tasavvufi düşünce ve tasavvufi felsefeyi geliştirmiştir.

Ahi Evren bu ana fikri işlediği füttüvvete dayalı tasavvufi eserler kaleme aldı. Medreselerde, hangahlarda, tekke ve zaviyelerde bu fikre dayalı tasavvufa dair dersler verdi. Mesleki eğitim, üretim ile tasavvuf arasında ilişki kurarak ve bunu eserlerinde işleyerek, talebelerine anlatarak Ahi Tasavvuf Felsefesi okulunu kurdu, Ahilik felsefesini geliştirdi.

Bu ana tasavvufî fikirleriyle ilgili olarak kısaca "Tabrisa" olarak bilinen "Tabsiretü'l-Mübtedi ve Tezkiretü'l-Müntehi" adlı 660/1262 yılında Konyalı Ali b. Süleyman b. Yunus tarafından Ladik (Denizli)' de istinsah edilen eserinde[54] Ahi Evren şöyle demektedir;

> *"Dünyadaki varlıklar dört çeşittir. Bunlar: Madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanlardır. Madenlerden süs eşyası, para ve yakacak olarak, bitkilerden yiyecek, meyve ve ilaç olarak hayvanlaran binek ve besin olarak insanlardan ise bazen nikahlamak, bazen ücretle çalıştırmak ve diğer bazı işlerde yararlanılır. Cebab-ı Allah bütün bu anlamları şu bir ayettle ifade ediyor, "Eşler, oğullar, altın ve gümüşten istiflenmiş yığınlar, çayıra salınmış atlar, davar sürüleri ve ekinler hep insan için bezendi. İşte bunlar hayatın geçici faydalarıdır". (Al-i İmran Süresi, 3/14) Kişinin bu dünyevi zevklere yönelişi Kur'an-ı Kerim'de "heva" diye adlandırılmıştır. "Fakat kim rabbinin huzurundan korkup nefsini heva ve hevesten alıyorsa cennet onun varacağı yer olacaktır" (Nazihat Suresi, 80/41) Kişinin zevk ve isteklerinin kaynağı olan eşyayı elde etmek ve istifade edilir hale getirmekle uğraşması cihetine gelince: Bu çeşitli meslek ve sanatların usulleri birçok hile ve tuzakların sanat ve kurallarından ibaret olup insanlar dünyaya geliş ve gidişlerini anlam ve mahiyetini düşünmeksizin onunla meşgul olmaktalar. "Allah'ı unuttular, Allah da onu kendilerine unutturdu. İşte onlar fasık kimselerdir"(Haşr Suresi, 60/19). Böyleleri çöl ortasında bineğine yem ve su tedariki ile uğraşıp didinirken esas gayesi olan Kabe'yi*

[54] Halet Efendi İlavesi Süleymaniye Ktp, nr. 92'den nakleden ve neşreden BAYRAM(1995), s. 182.

tavaf etmeyi unutup, kafile geçip gidince de çöl ortasında aç ve susuzluktan ölerek yılan ve haşereye yem olan hacı adayına benzerler. "Ey müminler size Allah yolunda savaşa çıkın denince yere çöküp kaldınız. Yoksa dünya hayatını ahirete tercih eder mi oldunuz" (Tevbe Suresi, 9/38)"

Ahi Tasavvuf Felsefesi İle İktisadi Faaliyetin Birlikteliği

Ahi Evren'in tasavvuf felsefesinde, tasavvuf ile iktisadî üretim arasında yakın bir ilişki kurulmuştur. Sırf iktisadi üretimle meşguliyet, Allah'ı unutturabilir. Ancak iktisadî üretim yapmadan insan medeni ihtiyaçlarını karşılayamayacağından iktisadî üretimden de kaçınmak mümkün değildir. İşte Ahi tasavvuf felsefesi bu iki zarureti telif ederek yeni bir sentez oluşturmuştur.

Fütüvvet teşkilâtı iktisadî hayatın düzenlenmesiyle ilişkili bir teşkilât değildi. İktisadi hayatın da düzenlenmesini amaçlayan Ahi Teşkilatı idi. Bu teşkilat Ahî Evren'in fütüvvet teşkilâtını model alarak devletin desteğiyle İslam anlayışına göre iktisadî faaliyetleri belirli bir düzen-organizasyon içinde yürütmek üzere kurduğu teşkilâttı. Ayrı ve farklı bir teşkilât olup kurucusuna atfen ismi "Ahî Teşkilâtı" idi.

"Ahî teşkilâtı" iktisadî hayatın bütün kollarına ve devlet bürokrasisinin de dahil olduğu mesleklere kadar nüfuz etmiş bir teşkilâttı.
Barkan aralarında "Ahî " lerin de yeraldığı "kolanizatör derviş" ismini verdiği, müteşebbislerin, çiftçilik ve sair mesleklerle ilgilerini şöyle anlatıyor. Bu dervişlerin "yalnız toprak açıp, taşını buğdayını arıdıp bağ ve bağçe yetiştirmekle kalmayıb gayet iyi cinslerde meyve ağaçları limon, portakal ve gül bahçeleri yetiştiren mahir bağçivanlar, değirmen argı ve binası inşa eden, kuyu kazıp su çıkaran ve araziyi sulamasını bilen muktedir mühendisler olduğu da anlaşılmaktadır".[55]

Ahî Evren'in yukarıdaki ifadelerini de dikkate alarak bir yorum yaparsak, tarım ve ticaret sektörleri daha önce örgütlenmiş olsalar da özellikle tarıma dayalı sanayi makineleri üretimi başta olmak üzere sanayi üreticilerinin mesleki birlikler halinde örgütlenmeleri gerekiyordu. Sanayi üretim birlikleri öncülüğünde, sanayi, tarım ve ticaret sektörlerinin birbirleriyle ilişkili halde yeniden örgütlenmesi gerekiyordu. Bunun için de devletin gerekli iktisadi kanuni düzenlemeleri yapması gerekiyordu.

Böylece Ahi Evren'in teorisi, öğretileri ve uygulamaları ile çiftçilik ve tüccarlık yapan Ahî'lerin yanında sanayi üretim birlikleri kurarak teşkilatlanan sanayici Ahi'ler de ortaya çıkmaya başladı.

Ahî'lerin devlet bürokrasisinde yer almaları ise eski fütüvet geleneğinin devamıydı. Ahiler, teşkilâtlarının dayandığı fikrî-ahlâkî kaideleri, teşkilât içi hiyerarşiyi, teşkilâta giriş ve terfilerdeki, daha çok şeklî nitelikler taşıyan bürokrasiyi anlatan birçok eser kaleme almışlardı.
"Feta" yerine "Ahî " ismi kullanıldığından Ahî teşkilâtı mensuplarınca kaleme alındıklarında şüphe olmayan "Ahî fütüvvetnameleri" ismi verilen bugün elimizde mevcut bu tür eserden de[56] açıkca tespit edilebileceği gibi, "Ahî fütüvvetnameleri" Halifeye dayanan fütüvvet teşkilâtı için kaleme alınan "fütüvvetname"lerden yararlanılarak yazılmış olup, hatta bu fütüvvetnamelerin bazı bölümleri "Ahî fütüvvetnamelerine" aynen aktarılmıştır.[57]

Bu husus daha önceki islâm mutasavvıflarınca fütüvvetin fikrî-ahlakî kaideleri işleyen

[55] BARKAN(1942), ss.354-386. Ahilerin Anadolu'da kır ve şehirlerde ne kadar yayılmış olduklarına dair en geniş bilgiyi ise İbn-i Batuta seyahatnamesi vermektedir. Bu seyahatnamede yer alan Ahî'lerle ilgili kısımlar için bkz., PARMAKSIZOĞLU(1986).
[56] GÖLPINARLI(1950), s.23 vd. ; ÇAĞATAY, "Fütüvvette Ahiliğin Ayrıntıları", s.262 vd.
[57] GÖLPINARLI (1950), s.24 vd. TAESCHNER(1950), s.18 vd.; ÇAĞATAY(1983), s.218 vd.

yönünün çok ileri derecelerde geliştirmiş olmasından kaynaklandığı gibi, Ahî Evren ve haleflerinin fütüvvete bağlı tasavvufu kabul ve temsil etmelerinin de payı büyüktür.

Ahilerin Kadınlar Kolu Teşkilatı: Ahi Bacılar Teşkilatı

Ahi teşkilatı bir çatı teşkilat olup, bu teşkilatın kadınlar koluna "Ahi Bacılar Teşkilatı" denilmektedir. Ahi Bacılar Teşkilatı'nın kurucusu Ahi Evren'in eşi Fatma Bacı'dır[58]. Fütüvvet Ahilik tasavvuf felsefesini benimserler. Ev ekonomisi içinde, pazara yönelik üretim yaparlar. Anadolu'da bacılar tarafından ev ekonomisi faaliyeti içinde birçok yöresel kilim, halı, iplik, kumaş dokuma, el işleri geliştirmişlerdir. Ev ekonomisi kapsamında kadınlar tarafından ürütilen ürünler pazarda önemli paya sahipti[59].

1.2.4. Ahi Teşkilatını-Felsefesini Yaymak Üzere Kurulan Ahi Lakaplı Vakıflar

Ahiler, Anadolunun her yerinde Ahi lakaplı vakıflar kurmuşlardı. "Ahi Mesud Vakfı" gibi adlarla "Ahi" lakabı da kullanılarak Ahiler tarafından kurulan bu vakıflar, ticaret yolları üzerinde, ıssız yerlerde buraları şenlendirmek, Ahi felsefesini yaşatmak üzere Ahiler tarafından kurulmaktaydı. Ahi lakaplı vakıflar özellikle şehirlerde sanayi ve ticaret merkezlerinde meslek erbabına, tüccara, yolculara, misafirlere ve halka Ahi felsefesini, Ahi teşkilatını anlatmak ve yaymak üzere Ahilerin kurduğu vakıflardı.

Öncü/lilder Ahilerin kurduğu vakıflara "Ahi Baba Vakfı" deniyordu. Öncü/lider Ahi bacılar tafından kurulan vakıflara ise "Ahi Ana Vakfı" deniyordu. Ahi Baba'lar bilinen/meşhur öncü Ahilerdir ve birçok Ahi Baba vakfı vardır. Ahi Baba'ların kadınlar kolundaki yerini Ahi Ana'lar temsil etmekteydi. Ancak Ahi Ana'lar üzerinde mevcut literatürde yeterince durulmamıştır. (Bkz. Aşağıda Ahi Ana vakıflarının da yer aldığı tablo.)

Ahi vakıflarının en önemli faaliyeti Ahilik okuluna mensup şeyh ve müritleri vasıtasıyla bulundukları bölgede kurdukları vakıf, tekke ve zaviyelerde Ahi tasavvufunu-felsefesini anlatarak ve bu yolda hizmet ederek Ahiliği yaymaktı.

Ahiler tarafından kurulan Ahi lakaplı vakıflar ile Ahi Evren tarafından Kırşehir'de kurulan Ahi Evren Vakfı ve Kırşehir'deki Ahi Evren vakfını temsilen diğer şehirlerde kurulan Ahi Evren vakıfları farklıdırlar.

Ahi lakaplı vakıflar ile Ahi Evren vakıflarını birbiriyle karıştırmamak gerekmektedir. En önemli fark Ahi lakaplı vakıflar Ahilik felsefesini yaşatmak ve Ahi teşkilatını yaymak için kurulurlar. Ahi Evren vakıfları ise Ahi Evren kümelenme modeline-felsefesine uygun esnaf-sanayi birliklerini kurmak ve yönetmek üzere kurulurlar.

Tespit ettiğimiz Ahi lakaplı vakıflar listesini, vakıfların bulundukları yerleri ve kurucularını belirterek aşağıda veriyoruz. Tablo Ahilikle ilgili çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Ahilerin Selçuklu döneminde Ahiliği, Ahi teşkilatını yaymak üzere Anadolu'da kurdukları Ahi lakaplı vakıfların oldukça yaygın olduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz. Tabloda, Selçuklu döneminde Selçuklu Anadolusunun her köşesinde, şehir ve kırlarında birçok Ahi vakfının kurulduğu görülmektedir.
Tablodan izleyebildiğimiz Anadolu'daki Ahi vakıflarının, Selçuklu'dan sonra Beylikler döneminde varlığını koruyarak ve sayıları artarak Osmanlı dönemine inkital ettikleri görülmektedir. Osmanlı fetihleriyle birlikte Ahiliğin Ege-Akdeniz'e, Çanakkale üzerinden Edirne ve Marmara bölgesine yayıldığını da tespit etmekteyiz. Bu tablo aşağıda ayrıca verilen Ahi Evren Vakıfları tablosu ile birlikte değerlendirildiğinde Ahilikle beraber sanayileşmenin Anadolu'da yayılma haritasını da vermektedir.

---

[58] Ayrıntılı bilgi için bkz.; BAYRAM(2002).
[59] Ahi Bacıların iktisadi faaliyetleri için bkz; ERDEM(2010), ss. 23-50.

Ahi Lakaplı Vakıflar

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

	BOA	Tasnifi	Defter no	Vakfın Adı ve Yeri
1	EV.H	MH.d	03551	Ahi Baba (Bayezid) Zaviyesi Vakfı (Divriği)
2	EV.d	MH.d	12737	Ahi Baba Zaviyesi Vakfı (Kayadibi Köyü, İrle)
3	EV.d	MH.d	13301	Ahi Ana Vakfı (Malkara)
4	EV.d	MH.d	13507	Ahi Baba Zaviyesi Evkafı (Hacı karye-Ökse)
5	EV.d	MH.d	13507	Ahi Baba Zaviyesi Evkafı (Kadı karyesi-Çarşamba)
6	EV.d	MH.d	15365	Ahi Baba Vakfı (Konya)
7	EV.d	MH.d	15658	Ahi Baba (şeyh Hasan) Zaviyesi Vakfı (Uşak)
8	EV.d	MH.d	15658	Ahi Baba Zaviyesi Vakfı (Banaz-Kütahya)
9	EV.d	MH.d	16688	Ahi Baba Zaviyesi (Kadıköy, Ökse, Canik)
10	EV.d	MH.d	21171	Ahi Baba Zaviyesi (Banaz)
11	EV.d	MH.d	22114	Ahi Baba Vakfı (Tokat)
12	EV.H	MH.d	00090	Ahi Muhiddin Vakfı (Tokat)
13	EV.H	MH.d	00090	Ahi Muhyiddin ve Vezir Vakfı (Tokat)
14	EV.H	MH.d	00090	Ahi Tuman Tekkesi Vakfı (Denizli)
15	EV.H	MH.d	00090	Ahizade Camii Vakfı (Anteb)
16	EV.H	MH.d	00554	Ahi Ahmed zaviyesi Vakfı (Ayntab)
17	EV.H	MH.d	00554	Ahi Ali zaviyesi Vakfı (Behisni)
18	EV.H	MH.d	00554	Ahi Eyüb zaviyesi Vakfı (Malatya)
19	EV.H	MH.d	03551	Ahi Mehmed Zaviyesi Vakfı (Kaniabad)
20	EV.H	MH.d	03551	Ahi Yusuf Zaviyesi Vakfı (Divriği)
21	EV.H	MH.d	04634	Ahi Ali Zaviyesi Vakfı (Sivas)
22	EV.H	MH.d	04634	Ahi Firuz Mezraası Vakfı (Geyve)
23	EV.H	MH.d	06530	Ahizade Camii (Ayntab)
24	EV.H	MH.d	08120	Ahi Dayı ve Ahi Kamil Evkafı (Tokad-Sivas)
25	EV.H	MH.d	08120	Ahi Paşa Evkafı (Tokad-Sivas)
26	EV.d	MH.d	09582	Ahi İsmail Vakfı (Bilecik)
27	EV.d	MH.d	09582	Ahi Kılıç Zaviyesi Vakfı (Eski Şehir)
28	EV.d	MH.d	09582	Ahi Mahmud Zaviyesi Vakfı (Sultanönü)
29	EV.d	MH.d	09582	Ahi Ömer Mescidi Vakfı (Mihaliç)
30	EV.d	MH.d	09582	Ahi Rüstem Zaviyesi Vakfı (Seferihisar)
31	EV.d	MH.d	10455	Ahi İsa Zaviyesi Vakfı (Kayseri)
32	EV.d	MH.d	11009	Ahi Akbel Vakfı (Tokat)
33	EV.d	MH.d	11009	Ahi Çelebi (Ser-etibba'yı Hassa-i Esbak) Vakfı (İstanbul)
34	EV.d	MH.d	11009	Ahi Çelebi Vakfı (Hayrabolu)
35	EV.d	MH.d	11009	Ahi İsa Zaviyesi Vakfı (Kayseri)
36	EV.d	MH.d	12262	Ahi Efendi (şeyh şaban hulefasından) Tekke ve Zaviyesi Vakfı
37	EV.d	MH.d	12737	Ahi Hüseyin Zaviyesi (Ulubolu)
38	EV.d	MH.d	12737	Ahi Kızı Mescidi Vakfı (Antalya)

Ahi Lakaplı Vakıflar

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

39	EV.d	12737	Ahi Muhyiddin Vakfı
40	EV.d	12737	Ahi Muhyiddin Zaviyesi Vakfı (Uluborlu)
41	EV.d	12737	Ahi Ömer Muhyiddin Zaviyesi Vakfı (Uluborlu)
42	EV.d	12737	Ahi Paşa Zaviyesi Vakfı(Kırşehir)
43	EV.d	12850	Ahi Hoca Zaviyesi Evkafı (Niğde)
44	EV.d	12850	Ahi Mahmud Zaviyesi Evkafı (Bor)
45	EV.d	12850	Ahi Mahmud Zaviyesi Evkafı (Kırşehir)
46	EV.d	12850	Ahi Mesud Evkafı (Kırşehir)
47	EV.d	12850	Ahi Mesud Zaviyesi Evkafı (Kırşehir)
48	EV.d	12850	Ahi Paşa Zaviyesi Evkafı (Niğde)
49	EV.d	12850	Ahi Süleyman Evkafı (Aksaray)
50	EV.d	12850	Ahi Süleyman Zaviyesi Evkafı (Aksaray)
51	EV.d	12923	Ahi Çelebi Zaviyesi Vakfı (Devrekani)
52	EV.d	12923	Ahi Hızır Vakfı (Bayramiç)
53	EV.d	12923	Ahi Mehmed Karyesi Vakfı (Sandıközü karyesi, Karahisar-ı Sahib)
54	EV.d	12923	Ahi Mehmed Tekkesi Vakfı (Yazıköyü, Ağırdos, Aydın)
55	EV.d	12923	Ahi Mustafa Mahallesi Mescidi Vakfı (Niğde)
56	EV.d	12923	Ahi Mustafa Vakfı (Kütahya)
57	EV.d	12923	Ahi şerefüddin Vakfı (Ankara)
58	EV.d	12923	Ahiler karyesi Camii (Divan Orman, Şumnu)
59	EV.d	13019	Ahi Hızır Vakfı (Mayramiç)
60	EV.d	13019	Ahi Mustafa Mahallesi Mescidi Vakfı (Niğde)
61	EV.d	13019	Ahi Şerefeddin Vakfı (Ankara)
62	EV.d	13301	Ahi Çelebi Vakfı (İstanbul)
63	EV.d	13301	Ahi Emir Ahmed Vakfı (Tokmak mahallesi- Sivas)
64	EV.d	13301	Şahin Zaviyesi Vakfı (Niksar)
65	EV.d	13301	Osman, Şeyh (Ahi Evran Zaviyesi Mütevellisi)
66	EV.d	13301	Ahi Çelebi Camii (Meyve iskelesi- İstanbul)
67	EV.d	13301	Ahi Çelebi Vakfı (İstanbul)
68	EV.d	13301	Ahi Şahin Zaviyesi Vakfı (Niksar)
69	EV.d	13507	Ahi Ali bin Ali Paşa Evkafı (Samsun)
70	EV.d	13507	Ahi Ali bin Ali Paşa Evkafı (Samsun)
71	EV.d	13818	Ahi Ali Zaviyesi (Kütahya)
72	EV.d	13818	Ahi Çelebi Zaviyesi (Devrekani-Kastamonu)
73	EV.d	13818	Ahi Çelebi Zaviyesi (Kastamonu)
74	EV.d	13818	Ahi Mehmed Mezraası Vakfı (Paşa Köyü-Tekfurdağı)
75	EV.d	13872	Ahi Çelebi Zaviyesi Vakfı (Devrekani)
76	EV.d	14059	Ahi Ali Vakfı (Sivas)
77	EV.d	14059	Ahi Muhyiddin Ebutalib Vakfı (Tokad)

Ahi Lakaplı Vakıflar

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

78	EV.d	14059	Ahi Muhyiddin Vakfı (Niksar-Tokad)
79	EV.d	14059	Ahi Paşa Vakfı (Tokad)
80	EV.d	14059	Ahi Pehlivan Vakfı (Niksar-Tokad)
81	EV.d	14059	Ahi Şah Vakfı (Niksar-Tokad)
82	EV.d	14059	Ahi Yusuf Vakfı (Turhal-Tokad)
83	EV.d	14064	Ahi Akbel Vakfı (Tokad)
84	EV.d	14064	Ahi Paşa Vakfı (Tokad)
85	EV.d	14064	Ahi Pehlivan Vakfı (Niksar-Tokad)
86	EV.d	14636	Ahi Çelebi Zaviyesi Vakfı (Devrekani-Kastamonu)
87	EV.d	14823	Ahi Çelebi Camii Vakfı (İstanbul)
88	EV.d	14840	Ahi Çomak Vakfı (Çukurcuk)
89	EV.d	14840	Ahi Elvan Vakfı (Ankara)
90	EV.d	14840	Ahi Elvan Vakfı (Şorba)
91	EV.d	14840	Ahi Şerefeddin Vakfı (Ankara)
92	EV.d	14840	Ahi Tura Mahallesi Mescidi Vakfı (Ankara)
93	EV.d	14840	Ahi Yakub Vakfı (Ankara)
94	EV.d	15365	Ahi Ali Vakfı (Merzifon, Amasya)
95	EV.d	15365	Ahi Arslan Zaviyesi Vakfı (Ağa ve Baş karyeleri, Kütahya)
96	EV.d	15365	Ahi Arslan Zaviyesi Vakfı (Civarşehir, Kütahya)
97	EV.d	15365	Ahi Arslan Zaviyesi Vakfı (Kütahya)
98	EV.d	15365	Ahi Bayezid ve Danişmendli Zaviyesi Vakfı (Iğdır karyesi, Şeyhlü, Karahisar-ı Sahib)
99	EV.d	15365	Ahi Bayezid Zaviyesi (Sandıklı, Karahisar-ı Sahib)
100	EV.d	15365	Ahi Bayezid Zaviyesi Vakfı (Sandıklı, Karahisar-ı Sahib, Kütahya)
101	EV.d	15365	Ahi Celaleddin Vakfı (Tokad)
102	EV.d	15365	Ahi Çelebi Vakfı (Kastamonu)
103	EV.d	15365	Ahi Durmuş Zaviyesi (Lazkiye, Menteşe)
104	EV.d	15365	Ahi Elvan Camii Vakfı (Ankara)
105	EV.d	15365	Ahi Emir Ahmed Çelebi Vakfı (Sivas)
106	EV.d	15365	Ahi Haydar Vakfı (Kastamonu)
107	EV.d	15365	Ahi Hüsameddin Vakfı (Ankara)
108	EV.d	15365	Ahi İsa Zaviyesi Vakfı (Gesi karyesi, Kayseri)
109	EV.d	15365	Ahi İsmail Zaviyesi Vakfı (Susuz karyesi, Karahisar-ı Sahib, Kütahya)
110	EV.d	15365	Ahi İsmail Zaviyesi Vakfı (Susuz ve Mihail köyleri, Karahisar-ı Sahib)
111	EV.d	15365	Ahi Kayser Zaviyesi Vakfı (Akhisar, Saruhan)
112	EV.d	15365	Ahi Koç Zaviyesi Vakfı (Eskişehir, Kütahya)
113	EV.d	15365	Ahi Koca Vakfı (Dereviran karyesi, Kütahya)
114	EV.d	15365	Ahi Koca Zaviyesi Vakfı (Seydigazi, Kütahya)
115	EV.d	15365	Ahi Mahmud (Ahi Darbhaneci) Vakfı (Amasya)
116	EV.d	15365	Ahi Mahmud Zaviyesi Vakfı (Eskişehir, Kütahya)

Ahi Lakaplı Vakıflar

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

117	EV.d	15365	Ahi Mansur Zaviyesi Vakfı (Saruhan)
118	EV.d	15365	Ahi Mehmed Efendi Vakfı (Bursa)
119	EV.d	15365	Ahi Mesud ve Yusuf Fakih Vakfı (Bolu)
120	EV.d	15365	Ahi Muhyiddin Vakfı (Tokad)
121	EV.d	15365	Ahi Musa Vakfı (Kütahya)
122	EV.d	15365	Ahi Musa Zaviyesi Vakfı (Kütahya)
123	EV.d	15365	Ahi Mustafa Vakfı (Erbaa, Tokad)
124	EV.d	15365	Ahi Nasuh Camii Vakfı (Ankara)
125	EV.d	15365	Ahi Paşa Vakfı (Kenan karyesi, Seferihisar-ı Günyüzü, Ankara)
126	EV.d	15365	Ahi Rüstem Zaviyesi Vakfı (Seferihisar, Ankara)
127	EV.d	15365	Ahi Rüstem Zaviyesi Vakfı (Seferihisar-ı Günyüzü, Ankara)
128	EV.d	15365	Ahi Selçuk Zaviyesi (Karahisar-ı sahib)
129	EV.d	15365	Ahi Selçuk Zaviyesi Vakfı (Ahular karyesi, Karahisar-ı Sahib, Kütahya)
130	EV.d	15365	Ahi Şerafeddin Vakfı (Ankara)
131	EV.d	15365	Ahi Şeyh Timurtaş Zaviyesi Vakfı (Aslıhanlar karyesi, Kütahya)
132	EV.d	15365	Ahi Şorba Zaviyesi Vakfı (Kastamonu)
133	EV.d	15365	Ahi Tanrrvermiş Vakfı (Karahisar-ı Sahib)
134	EV.d	15365	Ahi Temur Vakfı (Dörtdivan, Bolu)
135	EV.d	15365	Ahi Tura Vakfı (Ankara)
136	EV.d	15365	Ahi Türkmen Zaviyesi Vakfı (Perli karyesi, Kütahya)
137	EV.d	15365	Ahi Yakub Vakfı (Ankara)
138	EV.d	15365	Ahi Yunus Vakfı (Gönen, Karesi)
139	EV.d	15365	Ahi Yusuf Zaviyesi Vakfı (Kütahya)
140	EV.d	15365	Ahi Yusuf Zaviyesi Vakfı (Turhal, Tokad)
141	EV.d	15658	Ahi Arslan Zaviyesi Vakfı (Kütahya)
142	EV.d	15658	Ahi Arslan Zaviyesi (Etrafşehir)
143	EV.d	15658	Ahi Arslan Zaviyesi Vakfı (Eğrigöz-Kütahya)
144	EV.d	15658	Ahi Ayca Zaviyesi (Altuntaş-Kütahya)
145	EV.d	15658	Ahi Bayezid Zaviyesi (Karahisar-ı Sahib)
146	EV.d	15658	Ahi Bayezid Zaviyesi (Sandıklı)
147	EV.d	15658	Ahi Çoban (Yılan Korkan) Zaviyesi Vakfı (Seyidgazi)
148	EV.d	15658	Ahi Doğan Zaviyesi Vakfı (Kütahya)
149	EV.d	15658	Ahi Eyice Zaviyesi (Kütahya)
150	EV.d	15658	Ahi İsmail Vakfı (Bilecik)
151	EV.d	15658	Ahi İsmail Zaviyesi (Kütahya)
152	EV.d	15658	Ahi İzzeddin Zaviyesi (Kütahya)
153	EV.d	15658	Ahi İzzeddin Zaviyesi Vakfı (Etrafşehir)
154	EV.d	15658	Ahi İzzeddin Zaviyesi Vakfı (Kütahya)
155	EV.d	15658	Ahi Kılıç Zaviyesi Vakfı (Eskişehir)

Ahi Lakaplı Vakıflar

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

156	EV.d	15658	Ahi Kılıç Zaviyesi (Seyidgazi)
157	EV.d	15658	Ahi Koca Zaviyesi Vakfı (Seyidgazi)
158	EV.d	15658	Ahi Koca Zaviyesi Vakfı (Kütahya)
159	EV.d	15658	Ahi Kolukesik Zaviyesi Vakfı (Giregi-Kütahya)
160	EV.d	15658	Ahi Kulu Zaviyesi (Giregi-Kütahya)
161	EV.d	15658	Ahi Mahmud Han Zaviyesi Vakfı (Altuntaş- Kütahya)
162	EV.d	15658	Ahi Mahmud Zaviyesi Vakfı (Eskişehir)
163	EV.d	15658	Ahi Mahmud Zaviyesi Vakfı (Seyidgazi)
164	EV.d	15658	Ahi Musa Zaviyesi Vakfı (Kütahya)
165	EV.d	15658	Ahi Mustafa Tekyesi Vakfı (Kütahya)
166	EV.d	15658	Ahi Nasuh (Şeyh Sinan) Zaviyesi Vakfı (Altuntaş)
167	EV.d	15658	Ahi Nasuh Zaviyesi (Kütahya)
168	EV.d	15658	Ahi Nasuh Zaviyesi Vakfı (Altuntaş)
169	EV.d	15658	Ahi Salih Zaviyesi (Seyidgazi)
170	EV.d	15658	Ahi Salih Zaviyesi Vakfı (Eskişehir)
171	EV.d	15658	Ahi Selçuk Zaviyesi (Kütahya)
172	EV.d	15658	Ahi Sökmen Zaviyesi Vakfı (Etrafşehir-Kütahya)
173	EV.d	15658	Ahi Sökmen Zaviyesi (Kütahya)
174	EV.d	15658	Ahi Şaban Zaviyesi (Gediz)
175	EV.d	15658	Ahi Şeyh Timurtaş Zaviyesi (Kütahya)
176	EV.d	15658	Ahi Timurhan Zaviyesi (Altuntaş)
177	EV.d	15658	Ahi Timurhan Zaviyesi (Kütahya)
178	EV.d	15658	Ahi Timurhan Zaviyesi Vakfı (Altuntaş)
179	EV.d	15658	Ahi Yunus Zaviyesi Vakfı (Bilecik)
180	EV.d	15658	Ahi Yusuf (İshak Fakih) Zaviyesi (Kütahya)
181	EV.d	15658	Ahi Yusuf Zaviyesi (Karahisar-ı Sahib)
182	EV.d	15658	Ahi Yusuf Zaviyesi (Kütahya)
183	EV.d	15810	Ahi Comak Vakfı (Ankara)
184	EV.d	15810	Ahi Elvan Vakfı (Günyüzü, Ankara)
185	EV.d	15810	Ahi Hüsameddin Vakfı (Ankara)
186	EV.d	15810	Ahi Murad Mahallesi Mescidi Vakfı (Ankara)
187	EV.d	15810	Ahi Rüstem Vakfı (Beypazarı, Ankara)
188	EV.d	15810	Ahi Şerefeddin Vakfı (Ankara)
189	EV.d	15810	Ahi Yakub Zaviyesi Vakfı (Ankara)
190	EV.d	16213	Ahi Abdullah Vakfı (Sivas)
191	EV.d	16213	Ahi İkbal Vakfı (Sivas)
192	EV.d	16213	Ahi Yusuf Vakfı (Sivas)
193	EV.d	16316	Ahi Çuhan Vakfı (Çukurcuk-Ankara)
194	EV.d	16316	Ahi Dura Vakfı (Ankara)

Ahi Lakaplı Vakıflar

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

195	EV.d	16316	Ahi Elvan Vakfı (Ankara)
196	EV.d	16316	Ahi Hüsameddin Vakfı (Ankara)
197	EV.d	16316	Ahi Murat Vakfı (Ankara)
198	EV.d	16316	Ahi Rüstem Vakfı (Seferihisar-Ankara)
199	EV.d	16316	Ahi Süleyman Vakfı (Ayaş-Ankara)
200	EV.d	16316	Ahi Zerafettin Vakfı (Ankara)
201	EV.d	16316	Ahi Yakub Vakfı (Bey Pazarı-Ankara)
202	EV.d	16688	Ahi İzzeddin Zaviyesi Vakfı (Kütahya)
203	EV.d	16688	Ahi Yusuf Tekkesi Vakfı (Turhal)
204	EV.d	16699	Abdüsselam Bey Camii (İzmid)
205	EV.d	16699	Ahi Ali Zaviyesi Vakfı (Samsun, Canik)
206	EV.d	16699	Ahi Çelebi Zaviyesi Vakfı (Kastamonu)
207	EV.d	16699	Ahi Çelebi Zaviyesi Vakfı (Sorkun, Devrekani)
208	EV.d	16699	Ahi Durmuş Zaviyesi (Lazkiye-i Denizli)
209	EV.d	16699	Ahi Emir Zaviyesi Camii (Sivas)
210	EV.d	16699	Ahi Karyeleri Mezraa Vakfı (Geyve)
211	EV.d	16699	Ahi Mustafa Çelebi Mescidi (Kütahya)
212	EV.d	16699	Ahi Şerafeddin Paşa Vakfı (Çoğlu çiftliği, Murtazaabad,Ankara)
213	EV.d	16699	Ahi Yusuf Tekkesi Vakfı (Turhal)
214	EV.d	16704	Ahi Ali Vakfı (Samsun)
215	EV.d	16858	Ahi Mesud Zaviyesi Vakfı (Kırşehir)
216	EV.d	16858	Ahi Paşa Zaviyesi Vakfı (Niğde)
217	EV.d	16858	Ahi Süleyman Vakfı (Aksaray, Niğde)
218	EV.d	17413	Yeşil Ahi Vakfı (Kırlan Karyesi, Ankara)
219	EV.d	17413	Yeşil Ahi Vakfı (Nusretler Karyesi, Ankara)
220	EV.d	17608	Ahi Mesud Zaviyesi Vakfı (Kırşehir)
221	EV.d	17608	Ahi Paşa Vakfı (Niğde)
222	EV.d	18062	Abdülvehhab Gazi Zaviyesi Vakfı (Sivas)
223	EV.d	18062	Ahi Eşrefeddin Vakfı (Ankara)
224	EV.d	18112	Ahi Ali bin Ali Paşa Vakfı (Samsun)
225	EV.d	18112	Ahi Ali Vakfı (Musul)
226	EV.d	18112	Ahi Ali Vakfı (Samsun)
227	EV.d	18112	Ahi Çelebi Vakfı (İstanbul)
228	EV.d	18112	Ahi Çomak Vakfı (Ankara)
229	EV.d	18112	Ahi Dede Zaviyesi Vakfı (Kastamonu)
230	EV.d	18112	Ahi Efendi Vakfı (İstanbul)
231	EV.d	18112	Ahi Mustafa Ağa Vakfı
232	EV.d	18112	Ahi Şerafeddin Vakfı (Ankara)
233	EV.d	18806	Ahi Çomak Vakfı (Bala-Ankara)
234	EV.d	18806	Ahi Hüsameddin Vakfı (Ankara)

Ahi Lakaplı Vakıflar

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

235	EV.d	18838	Ahi Paşa Zaviyesi Vakfı (Niğde)
236	EV.d	19389	Ahi Ali Zaviyesi Vakfı (Sivas)
237	EV.d	19389	Ahi Emir Ahmed Vakfı (Sivas)
238	EV.d	19389	Ahi Mehmed Vakfı (Sivas)
239	EV.d	19389	Ahi Muhyiddin Ebu Talib Vakfı (Tokad)
240	EV.d	19389	Ahi Nahçivan Vakfı (Erbaa)
241	EV.d	19389	Ahi Paşa Vakfı (Tokad)
242	EV.d	19389	Ahi Yusuf (Diğer) Vakfı (Turhal)
243	EV.d	19389	Ahi Yusuf Vakfı (Turhal)
244	EV.d	19389	Ahmed Efendi ve Mihran Bey
245	EV.d	19627	Ahi Paşa Vakfı (Tokat)
246	EV.d	19720	Ahi Çomak Vakfı (Ankara)
247	EV.d	19720	Ahi Uzan Vakfı (Ankara)
248	EV.d	19785	Ahi Elvan Vakfı (Niksar)
249	EV.d	19785	Ahi Emir Ahmed Vakfı (Sivas)
250	EV.d	19785	Ahi Muhyiddin Ebû Talib Vakfı (Tokat)
251	EV.d	19824	Hasan Efendi (Şeyh Evran Zaviyesi Vakfı Mütevellisi)
252	EV.d	19962	Ahi Çelebi Zaviyesi Vakfı (Devrekani-Kastamonu)
253	EV.d	19962	Ahi Menteş Zaviyesi Vakfı (Çorum)
254	EV.d	19976	Ahi Ali Zaviyesi Vakfı (Sivas)
255	EV.d	19976	Ahi Emir Ahmed Vakfı (Sivas)
256	EV.d	19976	Ahi Mehmed Gelendüzi Vakfı (Sivas)
257	EV.d	19976	Ahi Muhiddin Vakfı (Tokat)
258	EV.d	19976	Ahi Yusuf Zaviyesi Vakfı (Divriği)
259	EV.d	20258	Ahi Mesud-ı Kebir Vakfı (Kırşehir)
260	EV.d	20258	Ahi Mesud-ı Sagir Vakfı (Kırşehir)
261	EV.d	20870	Ahi Ali Zaviyesi Vakfı (Sivas)
262	EV.d	20870	Ahi Emir Ahmed Vakfı (Sivas)
263	EV.d	20870	Ahi Mehmed Vakfı (Sivas)
264	EV.d	20870	Ahi Muhiddin Ebu Talib Vakfı (Sivas)
265	EV.d	20870	Ahi Paşa Vakfı (Sivas)
266	EV.d	20870	Ahi Tayy ve Ahi Kamil Vakfı (Sivas)
267	EV.d	20963	Ahi Akbal Vakfı (Tokad)
268	EV.d	20963	Ahi Ali Vakfı (Sivas)
269	EV.d	20963	Ahi Nahcivan Vakfı (Erbaa)
270	EV.d	20963	Ahi Tay ve Ahi Kamil Vakfı (Sivas)
271	EV.d	20963	Ahi Yusuf Vakfı (Turhal)
272	EV.d	21739	Ahi Ahmed Zaviyesi Vakfı (Sivas)
273	EV.d	21739	Ahi Mehmed Gelenduz Vakfı (Sivas)
274	EV.d	21739	Ahi Viran Şeyh Yusuf Zaviyesi Vakfı (Seferihisar)

Ahi Lakaplı Vakıflar

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

275	EV.d	22114	Ahi Çelebi Vakfı (Hoca Alaaddin Mahallesi)
276	EV.d	22114	Ahi Çelebi Vakfı (Kastamonu)
277	EV.d	22114	Ahi Mehmed Vakfı (Balıkesir)
278	EV.d	22114	Ahi Mehmed Vakfı (Kazabad)
279	EV.d	22114	Ahi Viran Vakfı

Kervan ve yükü

1.2.5. Ahi Teşkilatını Temsil Etmek Üzere Kurulan Ahi Evren Vakfı

Ahi teşkilatı, uzun süre kurucusu Ahi Evren tarafından temsil edilmiş olup 1247'de Ahi teşkilatını temsil etme yetkisi Kırşehir'de Ahi Evren tarafından kurulan Ahi Evren Vakfı'na devredilmiştir. Bu devir vakfiyenin Selçuklu Sultanı adına kadı tarafından onaylanması ile tescillenmiştir[60].

Ahi Evren tarafından Kırşehir'de kurulan Ahi Evren Vakfı ve bu vakfı temsilen atanan Ahi Babalar tarafından diğer şehirlerde kurulan Ahi Evren Vakıfları ile Ahiler tarafından kurulan Ahi lakaplı vakıflar birbirinden farklı vakıflardır. Bunları karıştırmamak gerekmektedir.

Ahi teşkilatını temsil eden Ahi Evren'in, Ahi felsefesi ve kümelenme modeli teorisine göre kurulan esnaf-sanayi birliklerini denetleme, seçilen birlik yöneticilerini onaylama gibi yetkileri vardı. Kısaca "Faydalı Model Kurma "(sınai mülkiyet) hakkını içeren bu yetkiler de 1247 tarihinden itibaren, Ahi Evren tarafından Kırşehir'de kurulan Ahi Evren Vakfı'na devredilmiştir.

Aşağıda Ahi Evren'in geliştirdiği kümelenme modelinin sınai mülkiyetle ilgili haklarının Ahi Evren Vakfı tarafından korunması konusu ayrıca ele alınacaktır.

Kırşehir Ahi Evren Vakfının vakfiyesi incelendiğinde, vakfın bu tür görevlerinden açıkça bahsedilmediği görülmektedir. Ancak Ahi Baba/Ahi şeyh icazeti verme

[60] Kırşehir Müzesindeki, 676/1277 kadı tescil-onayı tarihli Ahi Evren Vakfı Vakfiyesi. Yayınlayan; KÖKSAL(2008), ss.175-181.

yetkisi Kırşehir Ahi Evren vakfı'na aitti. Bu icazet mesleğinde ustalık derecesini elde etmiş Ahi felsefesi ve Ahi esnaf-sanayi kümelenme modelini öğrenmiş olanlara Kırşehir Ahi Evren Vakfı tarafından verilmekteydi. İcazetli Ahi Baba ve Ahi şeyhler, diğer şehirlerde Ahi Evren vakfını temsil etme ve Ahi Evren vakfını kurma, esnaf-sanayi birliklerini kurma ve birlik yöneticilerini (Ahi Baba, şeyh, kethüda) atama yetkisine sahipti. İcazetli Ahi baba/şeyhler bu üst yönetim görevleri karşılığında esnaf-sanayi birliklerinden ücret/aidat almakta, bu gelirlerinden Kırşehir Ahi Evren vakfına ödeme yapmaktaydılar. Kırşehir Ahi Evren vakfının bu tür icazetli Ahi baba/şeyhlerden elde ettiği gelirler arizi olduğundan, vakfiyede vakıf akarlar arasında yer almamaktadır.

Çeşme başı

Ahi Evren Vakfıyla ilgili arşive belgeler incelendiğinde ise, Kırşehir merkezli Ahi Evren Vakfı tarafından diğer şehirlerde Ahiliği anlatmak ve Ahi felsefesi ve kümelenme modeline uygun mesleki teşkilatı kurmak ve denetlemek üzere Kırşehir Ahi Evren vakfından icazet alan, görevlendirilen "Ahi Baba"lar, "Ahi Şeyh"ler, bu görevlerini yerine getirmek için görevlendirildikleri şehirlerde öncelikle Ahi Evren Vakfı'nı kurup mütevellisi-yöneticisi oluyorlardı[61].

Kırşehir'deki Ahi Evren Vakfından icazetli "Ahi Baba"lar, "Ahi Şeyh" tarafından diğer şehirlerde kurulmuş birçok Ahi Evren Vakfı vardır. Bu vakıflardan tespit ettiğimiz birçok örneği aşağıda tabloda veriyoruz.

Bazı araştırmacılar farklı şehirlerdeki Ahi Evren vakıflarını belgelerde tespit edip, Ahi Evren'in sadece Kırşehir'de değil başka şehirlerde de vakıf kurduğunu zannederek, Kırşehir Ahi Evren vakfının Ahi teşkilatını temsil eden tek yetkili vakıf olma özelliğini kavrayamamışlardır.

Ahi Evren tafından kurulan tek vakıf Kırşehir'deki Ahi Evren Vakfı'dır. Diğer vakıflar Kırşehir'deki Ahi Evren Vakfı'ndan icazet alarak diğer şehir ve bölgelerde temsil etme yetkisi verilen Ahi Şeyhler, Ahi Baba'lar tarfından Ahi Evren Vakfı adı ile kurulan vakıflardı.

Ahi Evren vakıflarının en önemli görevi Ahi teşkilatını temsil etmektir. Ahi Evren tarafından kurulan Kırşehir merkezli Ahi Evren vakfı, Selçuklu'lardan sonra Osmanlı'lar ve daha sonra da Cumhuriyet döneminde Vakıflar Genel Müdürlüğü yönetimi altında mazbut vakıf statüsünde varlığını devam ettirmektedir.

Ahi Evren vakfının Ahiliği temsil etme görevini bilmeyen bazı araştırmacılar Ahi teşkilatının ve Ahiliğin zamanla yok olduğu gibi, yanlış kanaatler ileri sürmüşlerdir. Ahi Evren Vakfı ve bu vakfın temsilcileri olarak şehir ve bölgelerde kurulan Ahi Evren vakıfları ile ilgili bir envanter çalışması yapmak gerekmektedir.

Bu envanter çalışmasına bir başlangıç olarak Anadolu şehirlerinde tespit ettiğimiz Ahi Evren vakıflarının listesini aşağıda veriyoruz.

Yukarıda verilen Ahi vakıfları tablosu ile birlikte aşağıdaki Ahi Evren Vakıfları tablosuna baktığımızda Ahiliğin, Ahi Evren Vakıflarının ve beraberinde de sanayileşmenin Anadolu'nun her yerine yayıldığını açıkça görmekteyiz.

[61] Bkz. aşağıda ikinci bölümde Ahi Evren Vakfiyesi ve arşiv belgelerinin değerlendirildiği bölüm.

Ahi Evran/Ahi Evren Vakıfları *Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*

Sıra No	BOA Fonu	Defter no	Tarih	Vakfın Adı	Vakfn Bulunduğu yeri
1	EV.HMH.d	00090	1046	Ahi Evran Zaviyesi Vakfı	Zile
2	EV.HMH.d	00090	1046	Ahi Paşa ve Ahi Evran Vakfı	Tokat
3	EV.HMH.d	00552	1100	Ahi Evren zaviyesi Vakfı	Ayıntab
4	EV.HMH.d	00554	1100	Ahi Evren Vakfı	Elbistan
5	EV.HMH.d	03551	1145	Ahi Evren Zaviyesi Vakfı	Kırşehir
6	EV.HMH.d	04634	1161	Ahi Evren Zaviyesi Vakfı	Yenipazar
7	EV.HMH.d	04634	1161	Ahi Evren Zaviyesi Vakfı	Zile
8	EV.HMH.d	06530	1199	Ahi Evran Vakfı	Niksar
9	EV.HMH.d	08120	1224	Ahi Evren Vakfı	Tokad-Sivas
10	EV..d	09582	1273	Ahi Evran şeyh Yusuf Zaviyesi Vakfı	Seferihisar
11	EV..d	09890	1250	Şeyh Ahi Evren Vakfı	Günyüzü kazası
12	EV..d	10455	1260	Ahi Evran Vakfı	Zile
13	EV..d	11009	1255	Ahi Evran Vakfı	Zile
14	EV..d	12262	1261	Ahi Evran Zaviyesi	Kırşehir
15	EV..d	12737	1262	Ahi Evran-ı Veli Zaviyesi Vakfı	Kırşehir
16	EV..d	12850	1262	Ahi Evran-ı Veli Zaviyesi Evkafı	Kırşehir
17	EV..d	12923	1262	Ahi Evren Zaviyesi Vakfı	Kırşehir
18	EV..d	12923	1263	Ahi Evren Zaviyesi Vakfı	Kırşehir
19	EV..d	13019	1263	Ahi Ervan Zaviyesi	Kırşehir
20	EV..d	13301	1263	Ahi Evran Zaviyesi	Kırşehir
21	EV..d	13507	1264	Ahi Evran Zaviyesi Evkafı	Samsun
22	EV..d	13507	1264	Şeyh Evran Zaviyesi Evkafı	Bafra-Canik
23	EV..d	13818	1265	Ahi Evran Zaviyesi Vakfı	Kırşehir
24	EV..d	13872	1266	Ahi Evran Zaviyesi Vakfı	Konya
25	EV..d	14059	1266	Ahi Evran Vakfı	Zile-Tokad
26	EV..d	14064	1266	Ahi Evran Vakfı	Tokad
27	EV..d	14086	1266	Ahî Evran Zaviyesi Vakfı	Kırşehir
28	EV..d	14636	1268	Ahi Evran Zaviyesi Vakfı	Kırşehir
29	EV..d	14823	1268	Ahi Evren Zaviyesi	Kırşehir
30	EV..d	14840	1268	Ahi Evran Vakfı	Beypazarı
31	EV..d	15365	1270	Ahi Evran Vakfı	Kurupazar-ı Nallı, Ankara
32	EV..d	15365	1270	Ahi Evran Vakfı	Tokad
33	EV..d	15658	1270	Ahi Evran Zaviyesi	Kütahya
34	EV..d	15810	1272	Ahi Evran Zaviyesi Vakfı	Beypazarı, Ankara
35	EV..d	16213	1273	Ahi Evran Vakfı	Sivas

Ahi Evran/Ahi Evren Vakıfları *Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*

36	EV..d	16316	1274	Ahi Evran Vakfı	Günyüzü-Ankara
37	EV..d	16684	1275	Terminoloji Ahi Evran-ı Veli Zaviyesi	Kırşehir
38	EV..d	16688	1275	Ahi Evran Zaviyesi Vakfı	Kırşehir
39	EV..d	16699	1275	Ahi Evran Zaviyesi	Kırşehir
40	EV..d	16704	1275	Ahi Evran Zaviyesi	Kırşehir
41	EV..d	16858	1276	Ahi Evran Hahgahı Zaviyesi	Kırşehir
42	EV..d	17529	1280	Ahi Evran Vakfı	Sivas
43	EV..d	17608	1278	Ahi Evran Veli Vakfı	Kırşehir
44	EV..d	18407	1280	Ahi Evran Zaviyesi Vakfı	Samsun-Canik
45	EV..d	18806	1281	Ahi Evren Şeyh Yusuf Vakfı	Günyüzü-Ankara
46	EV..d	18838	1281	Ahi Evran Veli Zaviyesi Vakfı	Kırşehir-Niğde
47	EV..d	19389	1282	Ahi Evran Vakfı	Tokad
48	EV..d	19627	1282	Ahi Evran Vakfı	Tokad
49	EV..d	19669	1282	Ahi Evran Vakfı	Sivas
50	EV..d	19720	1282	Ahi Evran Vakfı	Araç
51	EV..d	19720	1282	Ahi Evran Vakfı	Kırşehir
52	EV..d	19720	1282	Ahi Evran Vakfı	Kütahya
53	EV..d	19785	1283	Ahi Evran Vakfı	Tokat
54	EV..d	19962	1283	Ahi Evran Zaviyesi Vakfı	Günyüzü
55	EV..d	19976	1283	Ahi Evran Vakfı	Tokat
56	EV..d	20258	1283	Ahi Evran-ı Veli Vakfı	Kırşehir
57	EV..d	20870	1285	Ahi Evran Vakfı	Sivas
58	EV..d	20963	1285	Ahi Paşa ve Ahi Evran Vakfı	Tokat
59	EV..d	21171	1286	Ahi Evran Vakfı	Samsun
60	EV..d	22058	1288	Ahi Evran Zaviyesi Vakfı	Kırşehir
61	EV..d	22114	1288	Ahi Evran Vakfı	Kırşehir
62	EV..d	22481	1289	Ahi Evran Veli Vakfı	Kırşehir
63	EV.d	19269		Şeyh Ahi Evran Vakfı	Sivas

Tablolar incelendiğinde en çok Ahi Evren Vakfı'nın Konya-Ankara-Kırşehir-Kayseri merkezli olarak iç Anadolu'da, daha sonra da Sivas-Tokat-Samsun merkezli Karadeniz'e ve doğuya doğru yayıldığını görüyoruz. Güneydoğuda da Antep dikkati çekmektedir.

Yine her iki tablodan, Osmanlı'ların kuruluşu ve gelişmesine bağlı olarak Eskişehir, Bilecik, Denizli merkezli olarak Ahiliğin Ege-Akdeniz bölgesinde yaygınlaştığını, Osmanlı fetihleriyle birlikte Biga, Çanakkale, Edirne ve oradan İstanbul'da olmak üzere Marmara bölgesinde Ahi vakıflarının yaygınlaştığı görülmektedir.

Ahi lakaplı vakıflar ile Ahi Evren vakıflarının bu yayılma haritası aynı zamanda Anodulunun Selçuklu döneminde başlayıp, Osmanlı döneminde devam eden sanayi devriminin yayılma haritasıdır.

Henüz Selçuklu ve Osmanlı döneminde Ahi Evren Vakıfları'nın ve Ahi Vakıfları'nın tam listesi ortaya çıkmamıştır. Ancak burada yayınladığımız iki tablo, toplam 342 Ahi vakfı ile ilgili oldukça önemli veriler içermektedir. Birçok Ahi vakfını ilk kez ortaya çıkartan bu araştırmamızda Ahi vakıflarıyla ilgili veriler, Ahiliğin Selçuklu ve Osmanlı coğrafyasının tamanına yayıldığını, Ahilik ile sanayileşme arasındaki yakın ilişkiyi şüpheye yer bırakmayacak ölçüde ilk kez belgeleriyle birlikte ortaya koymaktadır.

1.3. Ahi Kümelenme Modeli-İktisadî Düşünce, İktisadî felsefe, Değerler Sistemi ve Yayılması: İslam Tasavvufu Kaynaklı Fütüvvetnameler-Ahi Fütüvvetnameleri, Tekke, Zaviye, Mektep ve Medreselerde Öğretilmesi-Yayılması

İslam tasavvufu kaynaklı fütüvvet teşkilatının felsefesini, değerler sistemini anlatan eserlere fütüvvetname denmektedir. Fütüvvet teşkilatı ve fütüvvetnameler doğrudan iktisadi düşünce içermezler. Ahi teşkilatının felsefesini değerler sistemini anlatan eserler olan Ahi fütüvvetnameleri, fütüvvetnamelerin felsefesini, değerler sistemini içerdiği gibi iktisadi düşünce, iktisadi felsefe ve değerler sistemini de oluşturan eserlerdir. Bu yönüyle önceki fütüvvetnamelerden önemli farklılıklar içeren, Ahi Evren'in İslam fütüvvet tasavvufuna dayalı iktisadi düşünce ve felsefesini benimseyerek anlatan fütüvvetnamelere, Ahi fütüvvetnameleri denmektedir.

Ahi Evren, Sultanlar başta olmak üzere siyasi-idari yöneticilere, iş dünyasına, ilim alemine, talebelere ve halka yönelik İslam tasavvufunu anlattığı yirmiye yakın eser kaleme almıştır. Ahi fütüvvetnameleri, Ahi Evren'in eserlerindeki düşüncelerini de yansıtması bakımında önemlidirler.

Germe-Kurutma işlemi.

Ahilik felsefesi ve Ahilik, Ahi Evren'in İslam tasavvufu öğretisine bağlı Ahiler tarafından kurulan vakıfların cami, tekke, zaviye, mektep ve medreseleri vasıtası ile kısa zamanda Anadolu'nun her yanına yayılmıştır.[62] Ahi vakıfları cami, tekke, zaviye, mektep ve medreselerinde anlatılan fütüvvetnameler ve Ahi fü-

[62] BARKAN(1942-1), ss.279-353.

tüvvetnameleri ve şecerenamelerin muhtevası ile ilgili aşağıda bilgi verilecektir.

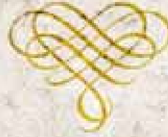
Müslümanlar arasından iş ve meslek sahibi olanların mürit-üye olabildiği Ahi vakıflarının şeyh, pir adı verilen mütevelli başkanları-yöneticileri Ahi Evren'in geliştirdiği iş ahlakı ve iş-yaşam felsefesini anlatıp yayıyorlardı.
Bu yönüyle Ahilik, müteşebbis iş adamı kimliğinin oluşmasında ve müteşebbis yetiştirmekte önemli bir rol oynadı.

Kır ve şehirlerdeki Ahi vakıfları, tekke ve zaviyelerinin diğer bir hizmet alanı da başta tüccarlar olmak şehir dışından gelen "ebna-i sebil" dedikleri yolculara, misafirlere ücretsiz kalacakları ve dinlenecekleri yer sağlamaktı. Bu yönüyle de Ahiler, özellikle ticaret yolları üzerinde ve şehir merkezlerinde bu hizmeti verecek birçok vakıf, tekke ve zaviye kurarak üretimin ticarete konu olarak tüccarlar eliyle bölgeler arası taşınması ve satışını kolaylaştıran önemli bir destek sağlıyorlardı.
Misafir etme hizmeti ile aynı zamanda da başta tüccar ve gezginler olmak üzere misafirlerine, Ahilik felsefesini hem anlatıyor hem de uygulamalı olarak yaşatarak göstermiş oluyorlardı. Her gittiği şehirde Ahiler tarafından karşılanıp misafir edilen İbn-i Batuta Ahilerin misafiri olarak Ahiliğin felsefesini, şehrin ileri gelenleri arasında yer alan Ahi iş adamlarını, saygınlıklarını, misafirperver tutum ve davranışlarını eserinde uzun ve ayrıntılı anlatmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'DA DERİCİLİKLE İLGİLİ ESNAF SANAYİ BİRLİKLERİNİN KÜMELENME MODELİ

İSTANBUL'DA DERİCİLİKLE İLGİLİ ESNAF SANAYİ BİRLİKLERİNİN KÜMELENME MODELİ

2.1.Ahilik Felsefesi Değerler Sistemi Açısından: Ahi Fütüvvet Şecerenamelerinde Ahi Evren, Debbağlık, Debbağların Piri

Ahi fütüvvet şecerenameleri, fütüvvetin devamı olarak Ahilik tasavvuf felsefesini ortaya koyan mesleklerle, iktisadî teşkilatlanmayla ilgili bilgi veren en önemli belgelerdir.

Şecerenamelerde, Fütüvvet Ahilikle birleşmiştir. En üst makam olan Ahi şeyhlik makamı aynı zamanda fütüvvet şeyhlik makamı ile birdir. Bu nedenle şeyhlik makamına Ahi Fütüvvet şeyhliği makamı denilmektedir. Bu belgeler aynı zamanda Ahi Evren'in tüm mesleklerin şeyhi-öncüsü ve debbağların piri-üstadı kabul ederek, sanayiyi oluşturan mesleklerle ilgili üstattan üstada geçiş silsilesini de verirler. Yukarıda Fütüvvetnameler değerlendirilirken belirtildiği gibi, fütüvvetnamelerde ve Ahi fütüvvetnamelerinde Ahilik, Ahi Evren, meslekle, debbağlıkla ilgili bilgiler bulunmaz. Nadir olarak meslek pirleri ve meslek adabından bahsedilir. Fütüvvet felsefesi, makamlar, terfiler, törenler gibi fütüvvet erkanı anlatılır.

Fütüvvet felsefesiyle birlirte Ahilik, Ahi Evren, meslekler ve debbağlıktan bahseden belgeler Ahi Fütüvvet şecerenameleridir.

Muallim CEVDET[1] ve daha sonra Abdülbaki GÖLPINARLI Fütüvvetnameler ve Ahi Fütüvvetnameleri üzerine öncü ve önemli araştırmalar yapmış ve yayınlamışlar, ancak Ahi Fütüvvet Şecerenamelerinin ise çok azını görmüşlerdir. Bu şecerenamelerin, Kırşehir'deki Ahi Evren Vakfı tarafından diğer şehirlerde, bölgelerde kurulan Ahi Evren Vakfı şeyhliği makamına atanan Ahi şeyhlerine verilen icazetnameler olduğunu, Ahi Evran Vakfına bağlı icazetnameli ve beratlı Ahi Fütüvvet şeyhleri tarafından veya onlar adına kaleme alındıklarını tespit edememişlerdir.

Bu Ahi Fütüvvet şecerenameleri, Kırşehir Ahi Evren Vakfı tarafından atanan şeyhlere, bu atamayı yapan Ahi Evren Vakfı şeyhlerince verilen icazetnameleri de içeren belgelerdir.

Cevat TARIM ve İlhan ŞAHİN Ahi Evren Vakfı şeyhleri tarafından diğer bölge ve şehirlerde seçilen Ahi Baba'lara Ahi Evren Vakfını temsil ettmelerinden dolayı icazetname verildiğini belirtmişlerdir. ŞAHİN bu tespitini icazetnameye değil, verilen bir berata dayandırarak belirtmektedir[2]. İşte burada ele aldığımız şecerenameler, bahis konusu bu icazetnameleri de içeren belgelerdir.

İcazet verilen Ahi şeyhinin şeceresini içeren ve pirinin Ahi Evren olduğunu belirten Ahi Fütüvvet şecerenamelerinin, icazetnameler olduğunu Ahi fütüvvet şecerenamelerini inceleyen ve yayınlayan araştırmacılar da tam olarak belirleyememiştir. Fütüvvetname ve Ahi şecerenameleri üzerine yaptığım yoğun araştırma ve incelemelerim sonucunda Ahi fütüvvet şecerenameleri ile Ahi Evren Vakfı arasındaki icazetname verme-alma bağlantısını tespit ederek bazı şecerenamelerin icazetname olduklarını tespit etmiş bulunuyorum. Aşağıda anlatılacaktır.

---

1 CEVDET(2008). Bu kitabın değerlendirilmesi için bkz.GÜNAYDIN(2006), ss.187-222.
2 ŞAHİN(1986). s.163

Kazlıçeşme (Panoromik)

2.1.1. Ahi Tabiri

Fütüvvet ve Ahilik üzerine önemli çalışmalar yapan GÖLPINARLI, fütüvvetnameler ile Ahi fütavvetnamelerindeki terimleri(ıstılahları) karşılaştırarak, Anadolu'da Türk illerinde kaleme alınan Ahi fütüvvetnamelerinde "Ahi" tabirinin, fütüvvetnamelerdeki "şeyh" terimi-ıstılahı yerine kullanıldığını, diğer tarikatların şeyhleri gibi Ahilerin de zaviye reisi olduğunu belirtir. Türk illerinde fütüvvette şeyhlik makamına erişenlere "Ahi" denmesinden dolayı bu fütüvvetnamelere "Ahi Fütüvvetnameleri" dendiğini, yine fütüvvetnamelerde şeyhlerin şeyhine ("şeyhe'l-şuyuh") de Ahi Baba dendiğini söyler[3]. Aynı yazar Mesnevi dibâcesinde Ahi Baba yerine Ahi Türk de dendiğini kaydetmektedir. Böylece fütüvvetname-

[3] GÖLPINARLI (1950), ss. 17, 37-38.

Deri kaftanlı debbağlar

lerde zaman ilerledikçe, terimlerin içeriğinin fazla değişmediğini ancak terimlerin adlandırılmasında değişmeler olduğunu belirtmektedir[4].

GÖLPINARLI tarafından yayınlanan ilk Türkçe fütüvvetname olan Burgazi Fütüvvetnamesinde ve Seyyid Hüseyin fütüvvetnamesinde fütüvvetle ilgili terimler anlatılmış olup, şeyhlik Ahilikten daha üst bir makam olarak tanımlanmaktadır. GÖLPINARLI'yı yanılgıya düşüren "bu üçü birdir" ibaresi olsa gerekir.

"… bilin ey iman ehli Yiğit ve Ahi ve Şeyh bu üçi birdür. Yiğitlik heves eylemekdür, Ahilik başlamakdur ve Şeyh tamam kılmakdur. Yiğitlik sakal gelmekdür ve Ahi sakala ak düşmekdür ve Şeyh tamam pir olmakdur" [5].

Seyyid Hüseyin Fütüvvetnamesinde ise; "Pes Ahiler ıstılahında Fetalık yiğitlikdür ve Ahilik kırgıllıkdur ve Şeylik Pirlikdür"[6] deniyor.

Fütüvvetnamelerde de, Ahi fütüvvetnamelerinde de, Ahi Evren'den bahsedilmez. Dolayısıyla debbağlıkla ilgili bilgi de yoktur. Fütüvet teşkilatının kurucusu Nasır li-Dinallah'a kadar fütüvvet şeyhlerinin silsilesi verilir ve fütüvvet erkânı anlatılır. Bu erkân arasında fütüvvete üye olamayacak mesleklerden bahsedildiği gibi, Peygamberlerin, şeyhlerin mesleklerinden ve bazı meslek adabından da bahsedilmektedir.

Fütüvvetname ve Ahi Fütüvvetnamelerinin meslek-iş-sanatla en önemli ilgisi, fütüvvete girme şartının iş-meslek-sanat ehli olmak gerektiğidir. Fütüvvette ilerleme ile meslek-sanatta ilerleme arasında değerler sistemi, inanış ve merasimler tamamen kaynaşmış görünmektedir.

Meslekte aşamalar olan çırak, usta, halife, Ahi, şeyh, şeyhe'l-meşâyih, Ahi Baba, duacı, çavuş, kethüda gibi sınıflar ve dereceler, aynen Fütüvvet yolunun da salikleri-üyeleri, ululları, yöneticileridirler. Fütüvvetnameler mesleklere dair doğrudan bilgi vermezler ancak, meslekte ilerleyenlerin, fütüvetteki derecelerini gösterirler. Fütüvvette şeyhlik derecesine eren, fütüvvete girmek için meslek ehli olma şartı nedeniyle, mesleğinde de meslek yöneticisi olan şeyhlik makamına erişmiş veya erişmeye hak kazanmış olmaktadır.

2.1.2 Ahi Evren, Ahi Evren Vakfı ve Şecerenameler

Ahi fütüvvet şecerenamelerinde yer alan, berat verilerek atanan Ahi şeyhleri, mesleğinde usta olup, aynı zamanda Ahi Fütüvvet yolunu ve erkanını öğrenmiş fütüvvet şeyhliği makamına hak kazanmış olanlar arasından, Ahi Evren vakfı şeyhlerinin onayı ile seçilip atanıyorlardı. Ahi Fütüvvet Şeyhinin üstattan üstada mesleği öğrenme silsilesi, diğer deyişle üstatlık şecerenamesi bu nedenle önemliydi. Mesleği ne olursa olsun tüm Ahi fütüvvet şecerenamelerinde, Ahi Evren tüm mesleklerin şeyhi, debbağların piri olarak zikredilmektedir.

Diğer yandan Kırşehirdeki Ahi Evren vakfına bağlı bu vakıflar, evlatlık vakıf statüsünde olup vakıf mütevellisi olarak atanan şeyhin vefatında şeyhlik makamı en büyük evlada veya hisselere ayrılmış olarak evlatlarına intikal etmekteydi. Evlat olarak şeyhlik makamına erişen Ahi Şeyhin soy silsilesi diğer deyişle soy şecerenamesi bu nedenle önemliydi.

İşte Ahi Fütüvvet şecerenameleri belirttiğimiz bu nedenlerle, Ahi fütüvvet şeyhleri tarafından bizzat veya şeyhin adına kaleme alınıyor ve şecerename, vakıf arşivinde saklanıyordu. Ahi Evren vakfının şeyhleri ile bağlı diğer bölgelerdeki Ahi Evren vakfı şeyhlerinin silsilesini veren bu şecerenameler mesleklerin ve Ahiliğin tarihini ve gelişimini veren önemli belgelerdir. Ahi Fütüvvet şecerenamelerinde, şeyhlerin Kırşehir'deki Ahi Evren vakfına bağlılığı ayrıca belirtilmektedir. Ahi Sinan'a nispet edilen Ahi Mustafa şecerenamesinde şöyle anlatılıyor.

---

[4] Mesnevi tercemesinden naklen; GÖLPINARLI (1950), s. 39.
[5] GÖLPINARLI (1956), s. 40
[6] GÖLPINARLI (1956), aynı yer.

"Sultan Ahi Evran Şeyh Mahmud bütün İslam ülkelerinde bulunan tabakhane ve ocakları diriltip bayındır hale getirdi. Etraftaki bütün ülkelere halifeler (Ahi Evran temsilcileri) görderip oraların da ocaklarını ihya ettiler. Zaviyeler ve binalar kurdular. Kıyamete kadar halifeleri padişahlık beratıyla gezip tabakhanelere konarak şerefle sancaklarını tarikat edebini, hakikat sırrını ve marifet aşkını telkin ettiler. Ahilere kethüdalara yiğitbaşılara tekke-nişilere alemdar ve sacaktarlara kemer bağlanmışlara tekbir getirerek hırka kuşak ve taç giydirirler."[7]

Fütüvetnamelerden farklı olarak Ahi Fütüvvet Şecerenamaleri, içeriğinde Ahi Evren'in ve meslekte üstad olanların silsilelerini vermesi bakımından oldukça farklıdırlar. Ahi Evren'i pir kabul eden Ahi Fütüvvet şeyhliği makamına erişen şeyhler tarafından veya şeyh adına kaleme alınmışlardır. Ahilik ve Fütüvvet felsefesini ve değerler sistemini anlattığı gibi mutlaka şecerenamenin ait olduğu Ahi fütüvvet şeyhine kadar gelen üstaddan üstada geçen silsileyi de verir. Ahi Evren'in debbağlık mesleğinin piri olmasından dolayı, debbağlık mesleğine ait tedarik üretim ve satışla ilgili önemli kaideleri ayrıntılı anlatarak, kümelenme modeline göre diğer meslek birliklerinin teşkilatlanmasına örnek bir meslek modeli oluşturulmakla adeta resmedilmektedir.

Diğer bir deyişle Ahi Evren'e bağlı olan ve en üst Ahi Fütüvvet makamına erişen şeyhin şeceresini içeren Ahi fütüvvetnamelerine, kısaca şecerename denmektedir. Her şecerenamede menkibevî olarak Ahi Evren'in peygamberimizin amcası Hz.Abbas'ın oğlu olduğu belirtilerek, Hz. Ademden Ahi Evren'e kadar fütüvvet silsilesi de verilir.

Ahi fütüvvet Şecerenamelerinde şeyhin makama gelişini gösteren iki tür silsile vardır. Soy silsilesi ve üstat silsilesi. Şecerenamedeki Ahi fütüvvet şeyhlik makamı silsilesi babadan oğula geçerek gelen bir silsile ise buna zürriyet/soy silsilesi denir. Bu tür şecerenameler Ahi fütüvvet şeyhinin zürriyet/soy silsilesini verirler. Soy silsilesiyle şeyh olanlar şeceranamelerinde pirlerinin Ahi Evren olduğunu mutlaka belirterek Ahi Evren'in menkıbevî hayatını anlatırlar.

Şeyhlikte ikinci tür silsile, Ahi şeyhlik silsilesinin üstatdan üstada geçtiği silsiledir. Bu tür silsilelere Ahi fütüvvet şeyhi üstatları silsilesi denir.

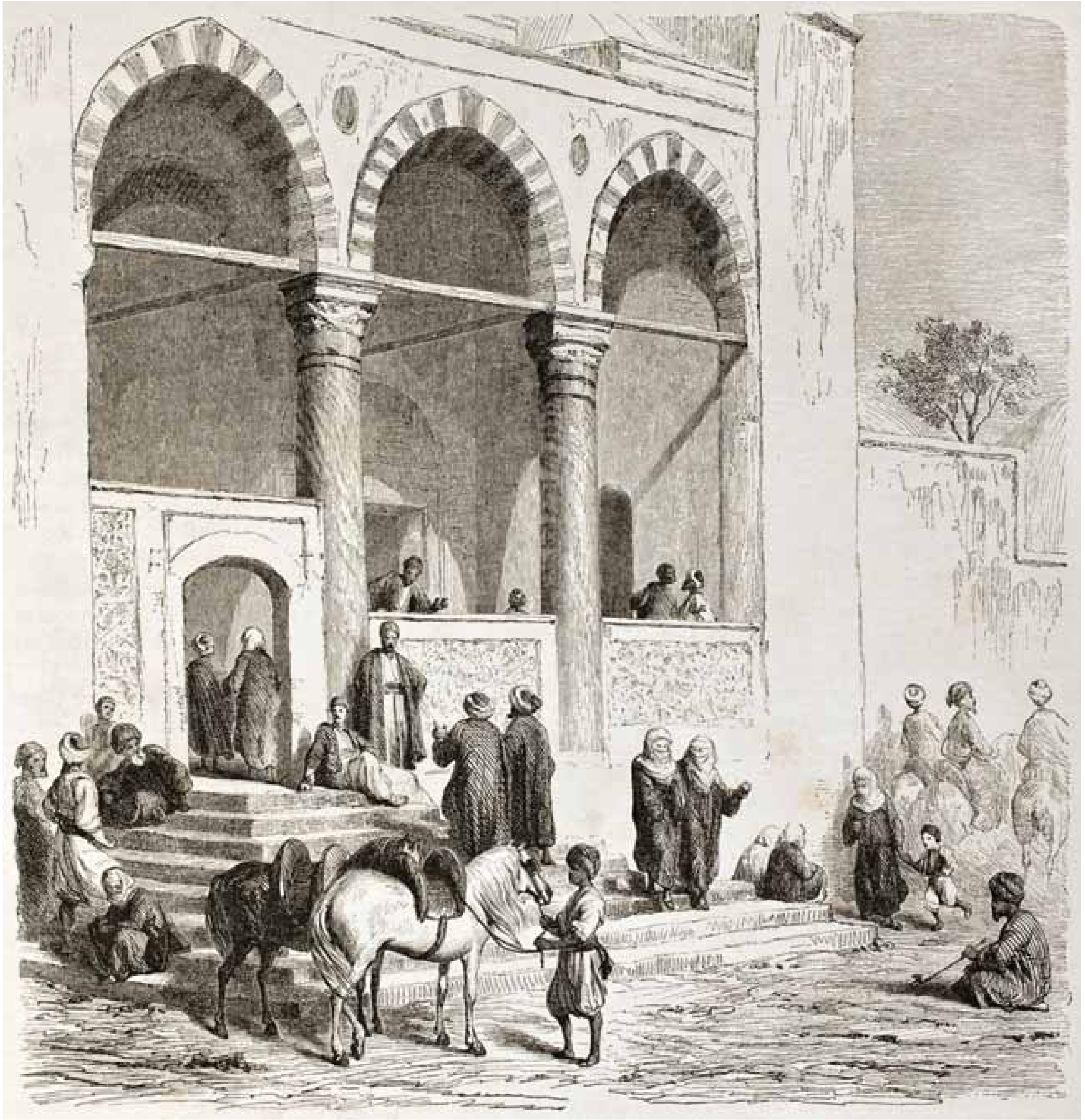
Ahi fütüvvet şecerenamelerinde, üstad silsilesi Ahi Evren'den başlar ve Ahi Evren'in menkıbevî hayatı anlatılır. Ahi Evren'in adı ve Evren lakabını alışı, kısaca ad-lakab künyesi mutlaka belirtilir. Farsça Ahi Sinan şecerenamesine Ahi Sinan'ın kuşağını bağlayanın Ahi Mahmud olduğu belirtilmektedir[8]. Bu şecerenameye ekli Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan Ahi Sinan icazetnamesinde ise "Pir-i piran aziz-i aziyan Ahi Evran ser çeşme-i Sultan Ahi Evran Şeyh Mahmud pir-i Debbağan"[9] denilerek pirlerin piri olduğu, debbağların piri olduğu, lakabının Evran, adının Mahmud olduğu belirtilmektedir.

Şecerenameyi kaleme alan Ahi fütüvvet şeyhinin şeyhlik makamına erişinin zürrî/soydan mı yoksa üstaddan mı olduğu şecerenamesinde verdiği silsileden anlaşılır. Aşağıda ele aldığımız ve yanlışlıkla Ahi Sinan'a nispet edilen, debbağların şeyhi Seyyit Mustafa'ya ait şecerenamedeki silsile türü, şeyhliğin babadan oğula geçişi silsilesini vermektedir. Yani zürriyet/soy silsilesi türündedir. Şeyh Mustafa bu makama, babadan oğula geçen bir silsile ile babasının yerine geçerek şeyh olmuştur.

Debbağların Piri, Debbağların Erkanı

Ahi Evren'in ve Fütüvvetin ileri gelenlerinin şeceresini (soy veya üstad silsilesini) ve mesleklerin ustası-öğreticisi olan meslek pirlerini belirten ve

7 KÖKSAL vd. (2008), s.71
8 KÖKSAL vd. (2008), s.45
9 KÖKSAL (2008), s.53

Cami meydanında esnaflar

Ahi-Fütüvvet kaidelerini anlatan Ahi Fütüvvet Şecerenameleri'ni incelediğimizde "Debbağların piri Ahi Evran ibn Abbas"[10] olarak kaydedildiğini görüyoruz. Yani debbağ mesleğini öğrenip meslekte ilk kuşağı bağlanarak usta-pir olan ve sonrakilere kuşak bağlayan kişi Ahi Evren'di. Meslek pirliği makamı mesleği ilk öğrenerek usta olan kişiye verilir. İlk meslek piri, mesleğinin sırlarını Fütüvvet yoluna girerek

[10] Kırşehir Müzesi, Bir nolu Ahi Musa Şecerenamesi, Rulo halinde, (Yayınlayan; KÖKSAL vd.(2008), ss.3-19, s.9).

Kahvehanede sohbet eden esnaf

yükselirken ilhamla öğrenir. Fütüvvet erkanında meslek mutlaka mesleğin pirlerinden öğrenilir. Mesleğin ilk pirinin mesleği öğrendiği piri-ustası olmayıp ilhamla öğrendiğinden, şecerenamelerde her mesleğin ilgili olduğu peygamberler de belirtilirler. İlhamla öğreniş ilgili peygamberle ilişkilendirilir. Debbağlık mesleğinin ilk piri Ahi Evren, bu mesleği ilhamla Hz. Muhammed'den öğrenmiştir. Şecerenamelerde bu ilhamla öğreniş bir menkıbe halinde anlatılır. Aşağıda değinilecektir.

Mesleği pirden-ustadan öğrenmek kaidesinin, yeni meslek geliştirmeye engel olabileceği düşünülebilir. Selçuklular ve Osmanlı'lar meslekte yeni bir teknik icat ederek buna bağlı yeni ürün-iş geliştiren mucit ustalara, Allahın ilham vermesi kastedilerek "hüdainabit" diye adlandırılıyordu. Bu mucit ustayı yeni mesleğin ilk piri-ustası kabul edip, yeni mesleğin bu pir-ustadan öğrenilmesini sağlıyorlardı. Bu çok önemli bir meslek geliştirme modeli idi. Böylece her yeni icat, icadı yapan ustanın yeni meslek piri olması ile hızla üretime uygulanarak yaygınlaştırılabiliyordu. Mesleği ustasından öğrenerek usta olanlara ise "pir-perver" denilmekteydi.

Tüm şecerenamelerde Ahi Evren'in menkıbevi hayatı anlatılırken, Ahi Evren'in otuziki esnafın-tüm mesleklerin piri olduğunu, bu ünvanın, füttüvette ve debbağlıkta gösterdiği üstün başarıların neticesinde Peygamberimiz tarafından Ahi Evren'e verildiği anlatılır.

Bu Fütüvvet şecerenameleri arasında yer alan Ahi Sinan'a nispet edilen ancak debbağların şeyhi Seyyit el-Hacc Mustafa'ya ait olan üç numaralı şecerename, Ahilik-debbağlık ilişkisini ortaya koyan önemli belgelerden olup burada ayrıca ele alınıp değerlendirilecektir[11].

"Haza şecere-i füttüvvet der-beyan-ı erkan-ı debbağan" ifaleleriyle başlayan başlığından da anlaşıldığına göre bu fütüvvet şecerenamesi müstakil olarak debbağlıkla ilgili fütüvvet şecerenamesidir.

Bu şecerename ile birlikte Farsça kaleme alınmış olan Ahi Sinan şecerenamesi ilk kez Cevat Hakkı TARIM tarafından, Kırşehir Ahi Evren Vakfı evlatlarından kopyası elde edilerek kısmen çevrilerek yayınlanmıştır[12]. Bu iki şecerenamenin bazı bölümleri GÖLPINARLI tarafından da değerlendirilmiştir[13].

Ahi Evran Vakfı evlatları tarafından aslı Kırşehir Müzesine verilen bu şecerenamelerden üç numara ile yayınlanan şecere, Ahi Sinan'a nispet edilerek yayınlanmışsa da, şecerede gayet açıkça belirtildiği gibi bu şecere Ahi Şeyh Seyyid Mustafa'ya aittir. Aynı hata şecerenameleri konu edinen başka bir araştırmada da tekrarlanmıştır[14].

Kırşehir müzesindeki şecerenamelerin kitap halinde yayınlandığı Ahi Sinan'a nispet edilen Ahi Mustafa şecerenamesinin yayınında şecerenamenin tarihi de yanlış çevrilerek yüz yıl sonrasına tarihlenmiştir. Fütüvvet şecerenamesinin sonunda şecerenamenin kimin adına yazıldığı ve tamamlandığı tarih belirtilmiştir. Şecerename, Rebiülevvel ayı ortalarında, 876/27-12.9.1471 tarihinde Farsça şecerenamelerden bir ay sonra, debbağların şeyhi Seyyid el-Hacc Mustafa adına, bizzat kendisi tarafından Osmanlı Türkçesiyle yazılarak, Fatih Sultan Mehmed döneminde tamamlanmıştır. Yani şecerename debbağların şeyhi Seyyid el-Hacc Mustafa'ya aittir[15].

Şecerenamenin başlangıcında da debbağların şeyhi Seyyid Mustafa'nın şeyhliğine kadar babadan oğula geçen Debbağ Ahi Fütüvvet şeyhlerinin zürriyet şeceresi verilmiştir. Şeyhler şeyhi ve ariflerin kutbu Seyyid Mustafa, Malatyalı Seyyid Süleyman'ın oğludur. Pirinin Ahi Evren olduğunu belirtmektedir[16].

Aşağıdaki üç numaralı debbağlarla ilgili şecerenameyi değerlendirirken yine aynı müzede yer alan elimizdeki en eski tarihli ve en yeni tarihli iki şecerenameden de yararlanılacaktır.

Kırşehir Müzesinde bulunan, iki numara ile yayınlanmış Ahi fütüvvet şecerenamesi Ahi Sinan'a ait olup elimizdeki en eski tarihli şecerenamedir. Evahir Muharrem 876/20-30/06/1471 tarihinde Fatih Sultan Mehmet döneminde yazılarak tamamlanmıştır. Farsça olup çevrilerek yayınlanmıştır[17]. Son kısmında yer alan dua Osmanlı Türkçesi iledir. Duadan önce Şeyh Ahi Sinan'a kadar üstatdan üstada geçen fütüvvet silsilesi verilmiştir.

Ahi Sinan bin Ahi Mesud kaydından anlaşıldığı gibi Ahi Sinan, Ahi Mesud'un oğludur. Ahi Sinan'ın kuşağını bağlayan üstadı ise Ahi Mahmud'dur.

Ahi Sinan'dan geriye doğru Ahi Mahmud'un kuşağını bağlayıp çözen Çelebi İnamdır, diyerek fütüvvet kuşağını bağlayıp çözen Ahi pirlerinin fütüvvet silsilesi, Ahi Evren'in kuşağını bağlayan Hazreti Muhammed'e (SAV) kadar verilmiş. Hz. Muhammed'in kuşağını bağlayıp çözen Cebraildir Hazreti Allahtan gelmiştir diyip silsile bitiriyor[18].

---

11 Kırşehir Müzesi, Üç nolu Ahi Sinan Şecerenamesi adıyla yayınlanmış Ahi Mustafa Şecerenamesi, Rulo halinde. (KÖKSAL vd.(2008), ss.57-83).
12 TARIM (1938).
13 GÖLPINARLI (1950), s. 79.
14 HACIGÖKMEN (2006), ss.292-293.
15 Kırşehir Müzesi, Üç nolu Ahi Sinan Şecerenamesi adıyla yayınlanmış Ahi Mustafa şecerenamesi, (KÖKSAL vd. (2008), s. 83).
16 Kırşehir Müzesi, üç nolu Ahi Sinan Şecerenamesi adıyla yayınlanmış Ahi Mustafa şecerenamesi, (KÖKSAL vd. (2008), s. 61).
17 Kırşehir Müzesi, İki nolu Ahi Sinan Şecerenamesi, Rulo halinde, (Farsçadan çevirip yayınlayan; KÖKSAL vd. (2008), ss. 20-25)
18 Kırşehir Müzesi, İki nolu Ahi Sinan Şecerenamesi, (KÖKSAL vd. (2008), s.51)

"Bir kişi bu işte Ahi Sinan'ın himmetini arzu ederse ona erişir ki onun kabulü fütüvvet ve yiğitliğin sultanı alemin Ahisi Nasırüddin Evran'ın kabulu gibi tanınır." denilerek Ahi Sinan'ın Ahi Evren'i temsil eden halifesi olduğu belirtilmiştir[19].

Ahi Sinan'ın, üstadı Ahi Mahmud tarafından kuşak bağlanarak Ahi Fütüvvet şeyhi olarak dergahta hizmete başlama töreni sonunda yapılan Osmanlı Türkçesinde dua ve buna şahitlik edenler şecerenamenin sonunda yer almaktadır. Bu ek bölüm, Ahi Sinan şecerenamesinin aynı zamanda Ahi Sinan'ın şeyhliğe atanma icazetnamesi olduğunu da göstermektedir.

Kırşehir Müzesinde bir nolu şecerename Ahi Musa'ya ait olup elimizdeki en yeni şecerenamedir. Osmanlı türkçesiyle kaleme alınmış olup, 1247/1832 tarihlidir[20]. İkinci Mahmut dönemine aittir.

Deri mestler

Kırşehir müzesinde bulunan bu şecerenamelerin, aynı müzede yer alan Ahi Evren Vakfına ait vakfiye ve diğer Ahi Fütüvetname, şecerename ve beratlarla birlikte Kırşehir Ahi Evren Vakfı arşivinden Kırşehir müzesine intikal ettiği sanılmaktadır. Bu kısa tanıtımdan sonra debbağlıkla ilgili Ahi fütüvvet kaideleri anlatan Ahi Sinan'a nispet edilen Ahi Mustafa'ya ait üç numaralı fütüvvet şecerenamesi metninin tahliline geçebiliriz;

Ahi Evren'in Tüm Mesleklere (Otuziki Esnafa) Ahiliği-Fütüvüvveti Öğretmek Üzere Önder ve Şeyh Olması

Ahi Mahmud'un Evren/Evran lakabını alması, Ahi-Fütüvvet önderi ve tüm esnafın piri olması şecerenamelerde anlatılmaktadır. Şecerenamelerde bu lakabın ve ünvanların verilmesi manevi alemde yaşanmış menkıbeler/hikayeler halinde anlatılarak peygamberimiz Hz. Muhammed'e dayandırılmaktadır.

Hz. Muhammed (SAV) ashabını toplayarak, Bedir savaşına hazırlık yapılmasını emreder ve alem-i şerifin (sancak/bayrak) amcası Hz. Abbas'a verilmesini ister. Hz. Abbas artık yaşlandığını oğlu Şeyh Mahmud'a (Ahi Evren'e) sancağın verilmesini peygamberimize arz eder. Bunu kabul eden peygamberimiz sancağı Hz. Ali'ye getirtir ve Pir Ahi Evran Şeyh Mahmud'un boynuna asarak İslamın sancaktarı yapar ve dua eder.

Peygamberimiz duasını birlikte el kaldıran sahabelerin ve melaikelerin de katıldığı geniş bir toplulukta yapar. Peygamberimiz el kaldırıp Ahi Mahmud hakkında hem dua eder, hem de ashabına vasiyet ederek buyurur. Kıyamete kadar otuz iki esnafa(tüm mesleklere) önder-şeyh olalarak fütüvveti öğretsin, fütüvvetin öncüsü olsun. Tüm mesleklere, yol, erkan, şeriat, tarikat, hakikat, marifet üzere önder-şeyh olsun diyerek Allah'tan niyaz eder. Bu geniş topluluk da amin der. Bu dua aynı zamanda sahabelere peygamberimizin yapılmasını buyurduğu vasiyeti olmuş olur.

> *"Hazreti Muhammed Mustafa Sallahlahu aleyhi ve sellem emr eyledi ki sahabeler cem olsunlar. Ve ashab cem*

[19] Kırşehir Müzesi, İki nolu Ahi Sinan Şecerenamesi, (KÖKSAL vd. (2008), s.45)
[20] Kırşehir Müzesi, Bir nolu Ahi Musa Şecerenamesi, (KÖKSAL vd. (2008), s..3-19).

Kazlıçeşme hamalları

oldukta buyurdu ki; Bedr-i Huneyn gazasına varmak gerekdir. Ve gazada lazım olan yarağınızı hazr eylen. Ol vakit ki Allah emriyle hazır olunup gidesiz didikde ol mahalde Hazreti Abbas Ekber radıyallahu anh ayağa kalkup eyitdi: Ya Resulallah ben piri-i fani oldum oğlum şeh Mahmud benden kuvvetlidir Alem-i şerifinizi ana havale idin. Bes Resulullah aleyhi's-selam hoş öyle olsun didi. Andan ya Ali varın alem-i şerifi getürün didi. İmam Ali keremallahu vechehu dahi vardı getürdi. Rikabın hazret-i pir Ahi Evran şeyh Mahmud'un boynına hamail idüp teslim ve Hazret-i Resul Sallahhahu aleyhi ve sellem alem-i şerifi kendü mübarek eliyle Ahi Evran Şeyh Mahmud'a havele kıldı. Ol zaman Hazret-i Resulullah Aleyhisselam el kaldurdu ve cemi otuz üç bin sahabe el kaldurdılar. Duaya amin didiler. Ol zaman duada hazret-i Cebrail Aleyhisselam ve Mikail ve İsrafil ve Azrail Aleyhisselam ve sair yetmiş bin melaikeler de duada bile idi. Ve dahi eyitdi; Ey ashablarım çünki hak teala canibinden bu denli Ahi Şeyh Mahmud'a bu kadar inayet olundı ben dahi vasiyyet itdim dahi buyurdum ki; dahi bu alemde hanedanda Abbas-ı ekber neslinden ta kıyamete değin otuz iki esnafa yol ve erkan şeriat ve tarikat ve hakikat ve marifet üzre süvar olsun"[21]

Böylece Ahi Evren tüm mesleklere Ahiliği-Fütüvveti öğretmek üzere şeyh-önder oldu.

Ahi Evren'in "Evren" Lakabını Alması

Şecerenamelerdeki Ahi Mahmud'un, Evran/Evren lakabını alması ile ilgili menkıbe ise şöyledir;
Ahi Evran'a alem-i şerif verilerek alemdar olduğu Bedir savaşından sonra Peygamberimiz Hz. Ali'ye, Ahi Mahmud'un nasıl savaştığını sordu. Bir elinde kılıç bir elinde alem(sancak), Evran gibi çarpıştı cevabını alınca, Peygamberimiz Mahmud'u kavrayarak

[21] Kırşehir Müzesi, Üç numaralı Ahi Sinan olarak yayınlanmış Ahi Mustafa Şecerenamesi, (KÖKSAL vd. (2008), ss. 62-63)

Kazlıçeşmede işlenmiş deriler

Evran'sın sen dedi. Böylece Ahi Mahmud'un lakabı da Ahi Evran oldu.

> *"Bes hazret-i Resulu'l-lah Hazreti Ali'den sual-ı şerif eyledi ki ya Ali kerremallahu vechelu Ahi Sultan Şeyh Mahmud ibni amucam Abbas-ı ekber gazada nice ceng eyledi ve nice harb itdi ve el kılıçda nice idi. Hazreti Ali eyitdi ya Resulallah bir eli alem-i şerifde ve bir eli kılıçda her canibe ceng iderdi ve sıçradı Enran gibi anun içun ana Sultan Ahi Evran şeyh Mahmut didiler"*[22]

Hz.Muhammed'in(SAV) Debbağlığı Önceki Peygamberlerden Devralması, Ahi Evren'e Debbağlığı İhsan Etmesi[23]

Ahilik-Fütüvvet felsefesi ve öğretisinde, debbağlık da dahil olmak üzere tüm meslekler evvela peygamberler tarafından "Emr-i Hak"[24] ile ilahi olarak öğrenilmiş ve insanlara öğretilmiştir. Debbağlık Hz.Adem peygamberin "emr-i hak" ile ilahi olarak öğrendiği ilk mesleklerdendir. Özellikle giyimle ilgili ilk meslektir.

---

22 KÖKSAL vd. (2008), ss.65-66.

23 Kırşehir Müzesi, Üç numaralı Ahi Sinan olarak yayınlanmış Ahi Mustafa Şecerenamesi, (KÖKSAL vd.(2008), ss..63, 67.)

24 (Kırşehir Müzesi, Bir nolu Ahi Musa Şecerenamesi, KÖKSAL vd (2008), s.15). Buradaki "Emr-i hak" ibaresi ile mesleklerin öğrenilmesinden, Kuran-ı Kerim'de geçen Hz.Ademin ilk insan olarak yaratılıp, Allah(CC.)'ın Hz.Adem'e tüm eşyaların isimlerini öğretmesi kastedilmektedir. Hz.Adem'in şahsında insana eşyanın isimleri öğretilirken, hangi ihtiyacını bu eşyalarla-mallarla nasıl karşılayacağı, bu eşyayı-malları nasıl temin edeceği-üreteceği öğretilmiş, esyayı-malı temin etme yeteneği verilmiştir. Her insan ezelde kendisine öğretilen bu bilgi ve beceriye, Ahi-Fütüvvet ehli şeyhinin yanında, bilgisini ve yeteneğini geliştirerek erişebilir. Bugün bilim dünyası insanın yaşamı boyunca beyin kapasitesinin çok azını kullandığı, aslında kapasitesinin çok yüksek olduğunu ispat etmiş bulunmaktadır. İnsanın aklını-beynini kullanarak yaptığı keşifler aslında Allah'ın yaratılışta insana bahşettiği ve beyinde bulunan bu ezeldeki bilgilere ulaşmadır. Kuran'da insanın düşünüp aklını kullanarak ve çalışarak mutlak varlığın bilgisine ve ihtiyaçlarını karşılayabilme bilgi ve yeteneğine kavuşabileceği defalarca anlatılmaktadır. "Emr-i hak"tan olmayan ve şeyhi olmadan erişilen bilgi, yetenek ve maddi varlık ise insanı, şeytan örneğinde olduğu gibi, Allah'a asi olup şeytanın yoluna saptırabilir. Allah muhafaza etsin.

Hz. Şit peygamber, kumaş dokuma mesleği olan cullahlık mesleğini öğrenene kadar Hz. Adem'den başlayarak deri tabaklanıp temizlenip giyilmiştir. Hz. Şit hem debbağ hem de cullahtı. Peygamberler arasında ilk debbağlık eden, deriyi temizleyip, kazanda tabaklayıp ("tennure edip") elbise haline getirip eşi ve evlatlarıyla giyen Hz. Adem (A.S.)'dir. Oğullarından Hz. Şit dericiliğin yanında, kumaş dokuma sanayini geliştirene kadar, elbise olarak deri giyilmiştir. Debbağlık mesleği Hz. Adem'den diğer peygamberlere ve nesillere intikal etmiş, oradan da Hz. Muhammed'e intikal etmiştir. Hz. Muhammed (SAV)' de debbağlık sanayiini Ahi Evren'e ihsan etmiş, öğretmiştir.

> *"Resulullah Aleyhi's-selam eyitdi: Ya ashab her peygamberlerden birer yadigar kalmışdır. Hazreti Ademü'n-nebi aliyhi's-selam evvela debbagat edip giyerdi. Ehle libas idüp Hazret-i Havva ile ve evladlarıyla giyerlerdi. Ta oğlu Şit aleyhi's-selam cullahlık işleyinceye değin, tennure edip giyerlerdi. Gerçi Ademü'n-nebi aleyhisselam bin yıl yaşadı ve hir bir yılda bir sanat çıkarırdı. Ve sual olsun ki kaç san'atı vardır. Cevap vir ki binbirdir. Allah te'ala hazretlerinin de binbir ismi vardır. Emr-i Hak'la çıkarmıştır. Ademü'n-nebi oğlu Şit aleyhisselam hem debbağ idi ve hem cullah idi. Ve balada mastur olan Hazreti-i Adem'den ta bize değin gelen peygamberlerden ve ecdatlardan birer yadigar kalmışır. Dahi debbağlık san'atı anlardan bize kalmışdır. Ve bize kaldı ve şimdi biz de ol sanayi'i Ahi Evran Şeyh Mahmud ibni Abbasa ihsan eyledik. Andan hazreti Abbas ki resulün amnisidir ve Ahi Evran'ın babasıdır. Resulu'l-lah hazretine eyitdi Ya Resulallah çünki sen ana san'at bağışladın ve adını Ahi Evran kodun. Ve ahi ve sehi imiş"*[25]

Ahi Evren'in Debbağların Piri Ünvanını Alması: Ahi Evren'in Üstadının Peygamberimiz Olduğu, Üstadın Yanında Fütüvveti ve Debbağlığı Öğrenmesi[26]

Ahi Evren, peygamberimiz Hz. Muhammed'in(SAV.) mucizelerinden olarak öğrettiği duasıyla, himmeti ve kuvvetiyle fütüvveti de, debbağlığı da manevi olarak peygamberimizden öğrenmiştir.

Peygamberimizin amcası Hz.Abbas'ın oğlu Ahi Evren, Peygamberimizden manen aldığı bir mucize olarak birçok renk ve çeşitte deriler tabaklayıp bunları bohça edip, sahabenin hazır bulunduğu mecliste peygamberimizin önüne koydu. Peygamberimiz bohçayı açtı, Hz. Ali ayağa kalkıp bohçadan bir deri aldı, keramet gösterip mübarek eli ile deriyi perdahlayıp parlattı. Peygamberimizin çok sevilen öğrencisi, "şakirdi"(kalfası), Sultan Mahmud Ahi Evran, peygamberimizin elini öptü, böylece üstadın yanındaki hizmetini tamamlamış oldu. Yani Ahi Evran'ın üstadı peygamperimizdir. Peygamberimizin duasını alıp, yanında debbağlık sanatını talim edip öğrenmiştir.

> *"andan peygamber aleyhisselam öri durdu. Hazret-i Ahi Evran Şeyh Mahmud'un sağ elinini mübarek eline alup Hazret-i Ali'nin matbahına girdiler. Bazı deri ki cem olmuşdı. Kimi sığır derisi ve kimi keçi derisi ve kimi koyun derisi cümleten toksan tokuz deri idi. Resul aleyhisselam ol derileri mübarek eliyle birer birer Sultan Ahi Evran şeyh Mahmud'a teslim eyledi. Mucizatıyla dua-i sebak virdi. Ahi Evran Şeyh Mahmud dahi velayet-i Resulullah himmeti ve kuvvetiyle öğrendi. Ve ol günde ve ol gecede sabaha değin Allah'ın lutfu keremiyle elvan elvan ve dürlü dürlü reng idüp tamam kerde eylemiş ve bir bohçaya bağlayup Resulullah önüne getürdü ve cemi ashablar meclisde hazır bulundu. Resul aleyhisselam dahi mübarek ve şerif ve latif Allah'ın zat-ı nurundan yaradılmış iki elleri ile bohçayı açdı. Ve cümle ashab temaşa eylediler. Bes Hazreti Ali Kerremallahu vechehu öri durdu. Mübarek eline birisini alup saykal-ı mücellah ve perdah eyledi. Ve Sultan Mahmud Ahi Evran ibni Abbas Resulullah'ın elin öpi ve müstahsen şagirdi idi. Andan içün tamam idüp ve üstad hıdmetini bitürdi. Ve üstad ki Resulullah'dır dua itdi ve debbağlık sanatın talim eyledi" "Ahi Evran Şeyh Mahmud ibni Abbas Amucatü'-nebi aleyhisselam Ahi ve Fütüvvet ehli ve sahib ve debbağlar piri oldı"*[27]

Böylece Ahi Evren, Ahi ve Fütüvvetin öncüsü-şeyhi ve debbağların, deri sanayiinin piri oldu.

---

[25] Kırşehir Müzesi, Üç nolu Ahi Sinan olarak yayınlanmış Ahi Mustafa Şecerenamesi, (KÖKSAL vd.(2008), s.67).
[26] Kırşehir Müzesi, Üç nolu Ahi Sinan olarak yayınlanmış Ahi Mustafa Şecerenamesi (KÖKSAL vd. (2008), ss.:63-64).
[27] Kırşehir Müzesi, Üç numaalı Ahi Sinan olarak yayınlanmış Ahi Mustafa Şecerenamesi, (KÖKSAL vd.(2008), s.63).

Debbağların Ahi Babaları

Bu gerçeği bilmeyenler, Hz. Muhammed'in (SAV) mucizelerini, Hz. Ali'nin kerametlerini ve Ahi Evran Şeyh Mahmud'un debbağlık sanatını inkar edenler vardır. Bunlar Ahi Evran'ın yetiştirdiklerine dil uzatıp, debbağların ahmak, pis kimseler olduğu ve mesleğin de pis olduğunu söylerler. Bunlar debbağlara iftira etmektedirler. Oysa debbağhane ocaklarından nice peygamper, evliya ve Allah dostu geçmiştir. Bunlardan biri olup, fütüvvet yolunu ihya eden hicri 401-461 yılları arasında yaşayan Şeyh Abdülkadir Ceylani debbağların Ahi Babası'dır.

> *"Kanı ol bi-din-ü gözi körler ve kanı ol kulağı sağır imansızlar. Muhammed'in mucizatın ve Ali keramatin ve Sultan Ahi Evran Şeyh Mahmut hazretlerinin debbağlık sanatın inkar idüp ve Ahi Evran Şeyh Mahmud'un küçeklerine dil uzadup debbağlar ahmaklar dahi murdarlardır ve murdar işlerler diyü tan iderler. Haşa ve kella ki kendüleri murdarlardır ve ahmaklardır. Yoğsa debbağhane ocağından nice peygamber ve nice mürselan ve evliya nice gelüp geçmişlerdir. Ta sultan Abdülkadir zamanına andan hazreti şeyhu'l-melaiketi ve'l-insi ve'l-cinni Şeyh Seyyid Abdülkadir Ceylani tarik-i fütüvvete revnak virdi ve ihya eyledi. Hicretin dört yüz birinde dünyaya kadem basup ve beş yüz altmış birinde dar-ı dünyadan dar-ı bekaya teşrif buyurdu. Ve debbağlara Ahi Baba olmuştur"*

Ahi Evren'in İslam Alemindeki Debbağhane ve Ocağını(Meslek Birliklerini) Kurup İhya Etmesi ve Çevreye Halifeler Gönderip Debbağhaneler Kurdurması, Zaviyeler Bina Etmesi

Yine, "Sultan Ahi Evran Şeyh Mahmud" (Ahi Evren)'in bütün İslam alemindeki debbağhane ve ocağı (meslekleri) mamur hale getirip ihya etti. Etrafa ve bütün iklimlere-ülkelere halifeler (Ahiliği -debbağlığı bilen temsilciler) gönderdi. Bu Ahi Evren temsicileri-halifeler oralardaki debbağhane ocaklarını (debbağ meslek birliklerini) kurdular, yeni zaviyeler bina ettiler.

Ahi Evren'in Temsilcisi Halifelerin Beratlı Olup Debbağhanelerde Fütüvveti Öğretmesi, Meslek Yöneticilerine Hırka, Kuşak, Tac Gidirmeleri.

Ahi Evren'in temscilcileri-halifeler, kıyamete kadar geçerli olan padişah beratıyla gezmektedirler. Debbağhanelere konup-yerleşip, şerefli sancaklarını (alem-i şerif), tarikat edebini, hakikat sırrını ve marifet aşkını telkin ederler. Bu Ahi Evren temsilcileri-halifeler, Ahilere, kethüdalarına, yiğitbaşılara, tekye nişinlerine, alemdarlara, sancaktarlara, kemer bağlanmışlara tekbir ile hırka ve kuşak ve tac verirler, giydirirler.

Şöyle bilinmelidir ki, Ahi temsilcileri-halifeler iki silsiledir. Biri babadan oğula geçen "zürriyet silsilesi", diğeri füüvvet silsilesidir.

Fütüvvet silsilesi üstattan üstada geçer. Füttüvvet silsilesi zürriyet silsilesinden daha önemlidir ve makbuldur. Abdülkadir Ceylani fütüvvet temsilcisi-halifesi'dir ve üstaddan yetişmiştir. Şöyle bilinsin ki yetiştireni(üstadı) olmayınca ("perverde olmayınca") icazet veremez. İcazetnamesinde nasıl(hangi üstaddan) yetişdiği belirtilir.

(Ahi temsilcisinin-halifenin) Elinde padişah beratı olmadıkça tekkede kondurmasınlar (yerleştirilmesin). Elinde icazetnamesi ve padişah beratı olanı tekkede yerleştirip, kendisine gereği gibi riayet edilsin ve çekinilsin. Verdiği tüm fermanlarına, emirlerine uysunlar.

Şayet hukuka (şeriate), tarikata ve fütüvvete aykırı bir teklif var ise itaat gösterilmesin.

Sultan Ahi Evran Şeyh Mahmud'un tarikatini Abdülkadir Ceylani ihya etmiştir. Debbağhane ve ocağında debbağ meslek birliğinde ne kadar zor dava ve sorun varsa fetvasını verip sorunlarını çözmüş, ortadan kaldırmıştır.

Nitekim Malatyalı Seyyit Süleyman oğlu Şehh Ebu Seyyid Abdülgani kendi üstadından naklederek şöyle rivayet eder: Hz. Adem peygamberden Sultan

Kazlıçeşme'ye adını veren çeşme harab haldeyken.

Ahi Evran'ın zamanına kadar birçok büyük sultan debbağlık sanatını işlemiş olup, kerametleri ve mucizeleri tevatüren yayılmıştır. Hatta dört peygamber debbağhane ocağında bu üstat debbağlara işçilik etmiştir. Kitaplarda da yazılıdır.

Bu fütüvvet şeceresine göre, bir kimsenin hakkındaki iddialar ispatlandığında o kişi üstatların huzuruna getirilsin. Eğer "tarik-yol ne ise razıyım" der ise, Sultan Ahi Evran Şeyh Mahmud'un tariki-yolu ve Hz. Sultan Abdulkadir Ceyhani'nin fetvası gereğince 99 değnek vurulsun ve 1000 akçe tarikat cezası alınsın.

Bilinmiş olsun ki, çok zor bir sorunla karşılaşılırsa, bu sorun ocakta(meslek birliğinde) Ahi baba, kethüda ve yiğitbaşı, tekke veya tekkenişin olan azizler halletmeye kadir olamazlar ise, kadı efendiye gidip sorunlarını çözsünler.

Bilinsin ki, olur olmaz şeylerden ötürü mahkemeye, beğlere ve ağa kapusuna varacak olur ise, Şeyh Ahi Seyyid Abdülkadir Ceylani, "Şeran o kimselere ne vacip" olur sorusuna karşılık olarak "katli vaciptir" fetvasını vermiştir. Eğe katledilmez ise, yakasını kesip börkünü-başlığını alıp ocaktan(meslek birliğinden) kovsunlar. Şimdi (derilerin) hisselendirilerek ne şekilde taksim edilmesi gerektiğini açıklayalım; Evvela Ahi Baba, fekke, kethüda, yiğitbaşı üç buçuk hisse üç bedel alsınlar. Diğer tekke nişin ve belibağlı olan azizler iki hisse ve üç bedel alsınlar. Alemdarlar ve Sancaktarlar iki buçuk hisse ve bir bedel alsınlar. Baş paşayiğit ve baş sayacı iki hisse ve birbuçuk bedel alsınlar. Her dolaşmalarında beşer deri alsınlar.

Şecerenamenin devamında, derinin kalan debbağlar arasında yıllarına göre ustazadelere, ustalara ve ihtiyarlara, ustakarlara, kalfalara hisselendirilerek dağı-

Sipariş veren bir tüccar

tılmasındaki hisseler ve bedeller belirtilmektedir. Ustakarların ve kalfaların, Ahi-Baba, kethüda vb. yöneticilerin emirlerine muhalefet ederler ise verilecek ceza belirtilmektedir.

Bilinmiş olsun ki, şehirlerde debbağ haneye lazım olan deri, palamut, bernar, mazı, şap, yaprak vb. lazım şeyler vardır. Tüccarlar, bunları yurt dışından, şehirden, çevreden veya başka köylerden getirebilirler. Tüccarlar bunların tamamını tekke kapısına getirip yüklerini indirsinler.

2.2.Ahi Kümelenme Modeline Uygunluk Açısından: İstanbul'da Ahi Teşkilatını Temsil Etmek, Kurmak ve Yaymak Üzere Ahi Halifesinin/Temsilcisinin, Ahi Babanın, Ahi Şeyhlerin Atanması, Ahi Vakıflarının kurulması, Debbağ Meslek Birliği İle İlişkisi

Birinci bölümde ayrıntılarıyla anlatıldığı gibi, Ahi Evren tarafından Kırşehir'de kurulan Ahi Evren Vakfı, Ahi teşkilatını temsil etmek, Ahi tasavvuf felsefesini yaymak, meslek birliklerinin kurulmasında yardımcı olmak, meslek birliği yöneticilerini onaylamak ve meslek birliklerini denetlemek görev ve yetkisine sahipti. Kırşehirdeki Ahi Evren Vakfı tarafından diğer şehir ve bölgelerde temsilci olarak görevlendirilen Ahi halifeleri/temsimcileri olan Ahi Şeyhler, Ahi-Babalar, görevlendirildikleri bölgede Ahi Evren vakfının görev ve yetkilerini kullanıyorlardı. Aynı zamanda bulundukları bölgede Ahi Evren Vakfı, ya da Ahi lakaplı vakıflar kurabiliyorlardı.

Bu kısımda, İstanbul'daki meslek birliklerinin özel olarak da debbağ meslek birliğinin Ahi teşkilatı ile, yani Kırşehir merkezli Ahi Evren Vakfının halifesi/temsilcisi Ahi Baba'lar, Ahi şeyhler ve bunların kurdukları Ali lakaplı vakıflar ile ilişkisini incelenecektir. Böylece, Ahi kümelenme modeline uygunluk açısından Ahi Evren Vakfının ve temsilcileri olan Ahi Baba'ların ve Ahi şeyhlerin gözetiminde İstanbul meslek birliklerinin ve bunlar arasında yer alan İstanbul debbağ meslek birliklerinin kurulması, işlemesi ve denetlenmesi konusu da açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Deriden cami kapısı örtüsü

Osmanlı'ların kuruluşundan beri Ahi Teşkilâtı ile esnaf teşkilâtı arasındaki doğrudan ilişkiyi gösteren belgelerin kifâyetsizliğinden dolayı bu ilişkiyi tam olarak ortaya koymak mümkün olmamıştır. Böyle bir ilişkinin ilk devirlerden beri devam etmekte olduğuna dâir az da olsa mevcut belge ve bilgiler değerlendirilerek yayınlanmıştır[28].

[28] Bu konuda yapılan bazı çalışmalar ve bibliyoğrafya için bkz., ERGİN(1922),Cilt 1, beşinci ve altıncı fasıllar s.575 vd.; GÖLPINARLI(1949), ss.3-354; TEASCHNER(1954), ss.1-32.; BAYRAM(1986), ss.176-185. ; ŞAHİN(1986), ss.159-174.

Osmanlı esnaf birliklerinin üst teşkilat çatısının Ahi teşkilatı olduğunu, bu teşkilatın Selçuklu döneminde Kırşehir'de Ahi Evren'in kurduğu Ahi Evren vakfı mütevellileri tarafından tayin edilen halifeler/temsilciler tarafından yönetildiğini yukarıda ilk bölümde belgeleriyle ortaya koymuş bulunuyoruz.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde Anadolu'da şehir ve bölgelerde kurulmuş birçok Ahi Evren Vakfı ve Ahi lakaplı vakıfları ile bu vakıflara bağlı tekke ve zaviyelerin sadece şehirlerde değil, kır bölgelerde de yayıldığını, bu vakıfların Ahi teşkilatını oluşturarak Ahi tasavvuf felsesesine dayalı meslekî teşkilatlanmayı kurmak ve yürütmek üzere meslek birliklerine yöneticiler atadığını, yine bu vakıfların Kırşehir'deki Ahi Evren vakfı tarafından atanan halifeler/tescilciler tarafından kurulduğunu ilk kez ilim alemine bu çalışmamızda, belgeleriyle, Ahi Evren Vakıfları ve Ahi lakaplı vakıflar tablosu ile birlikte belgelerine dayandırarak ortaya koymuş, açıklamış bulunuyoruz.

Ahi teşkilatının merkez yönetimini Kırşehir Ahi Evren vakfı yapıyordu. Bu vakfa bağlı taşra teşkilatını ise bu vakfın şehir/bölge temsilcileri olan Ahi Baba'lar, Ahi şeyhleri yönetiyordu. Bu temsilciler bölgelerinde Ahi Evren vakfı veya Ahi lakaplı vakıflar da kurabiliyorlardı.

Öncelikle Kırşehir Ahi Evren Vakfı tarafından meslek birliklerinin faaliyette oldukları her şehirde/bölgede Ahi teşkilatını en üst düzeyde temsil etme ve vakıf adına gelir toplama yetkisine sahip, vakıftan kadrolu halife/temsilci atanıyordu. Bu vakıf adına görevlendirme-atama, Ahi Evren Vakfı şeyhinden icazetname alarak Ahi-Fütüvvet şeyhi olan Ahi-Fütüvvet şeyhleri arasından seçilerek yapılıyordu.

Bu seçimini de yine Ahi Evren Vakfı şeyhi yapıyordu. Bölge temsilcisi olarak seçilen Ahi-Fütüvvet şeyhine, vakıf tarafından Ahi Evren vakfının kadrolu görevlisi olduğunu belirten vakıf belgesi veriliyordu. Buna istihkak (hakediş) belgesi deniyordu. Bu kadrosu karşılığı vakıftan ücret alıyor, kadro görevini icra ederken vakıf adına gelir topluyordu. Genellikle topladığı gelirden ücretini mahsup edip, artan geliri Ahi Evren Vakfına intikal ettiriyordu. Gelir maaşından az ise, fark Ahi Evren Vakfı tarfından ödeniyordu.

Ahi Teşkilatı bölge temsilcisi makamına gelen şeyh, icazetnamesi ve Ahi Evren vakfının kadrolu bölge görevli belgesini, bölge kadılığına ibraz ederek kadının da onayı ile berat almaktaydı. Böylece Ahi Teşkilatının bölge temsilcileri, Ahi Evren Vakfı'ndan icazetnameli, kadrolu ve bölge kadısının onayı ile beratlı, resmen onaylanarak tanınmış, etkin bir makamda idiler.

Bu Ahi halifesine/temsilcisine Ahi şeyh, daha çok da Ahi Baba deniyordu. Bu Ahi temsilcisi halifelerin, bölgelerinde Ahi Evren vakfı veya Ahi lakablı vakıf kurma yetkileri vardı. Meslek Birlikleri yöneticilerini atamak, ustalık ve kalfalığa yükselenleri onaylamak, Ahi tasavvuf felsefesine göre meslek birliklerini denetlemek, bu hizmetleri karşılığında Ahi Evren Vakfı adına gelir tahsil etmek başlıca görevleri idi.

2.2.1. Selçuklu'dan Osmanlı'ya Ahi Evren Vakfı'nın Görevleri-Yetkileri

Kırşehirde Ahi Evren tarafından Selçuklu döneminde kurulan Ahi Evren Vakfı'nın vakfiyesine bakıldığında, vakfın Ahi Evren tarafından kurulduğu ve yönetildiği, vefatından sonra da evlatlarına intikal ederek yönetileceği belirlenmiştir. Yine vakfiyede Ahi Evren'in, Ahilerin şeyhi, sanayi meslekleri pirlerinin piri ve debbağ mesleğinin piri olduğu belirtilmektedir.

Tarikat şeyhlerinin, şeyhi oldukları tarikte icazetname (yeterlik belgesi) verme yetkisini, Şeyh Ahi Evren'de kullanmaktaydı. Ahilik bir tarikat olmasa da, Ahi Evren'in Ahi teşkilatlanmasında tarikat organizasyonundan faydalandığı görülmektedir. Tarikatlarda olduğu gibi Ahi Evren de, Ahi Şeyhlerinin Şeyhi idi ve Ahi-Fütüvvet şeyhliği mertebesine erişenlere ve meslekte kalfalık ve ustalık derecesine erişenlere şed kuşatarak icazetname vermekteydi. Tarikat şeyhleri icazetname verme yetkilerini, kendi halifelerini/temsilcilerini seçip diğer bölgelere göndererek bölgelerdeki bu temsilcileri vasıtasıyla kulla-

nıyorlardı. Ahi Evren de şeyhlik icazeti alarak Ahi şeyhliği mertebesine ulaşanlar içinden bölge temsilcileri atayarak bu temsilci/halifeler vasıtasıyla yetkisini kullanmaktaydı. Bu benzerliklere rağmen Ahiliğin tarikatlardan en önemli farkı tarikatı tarikat şeyhi yönetirken, Ahi teşkilatını, Ahi Evren Vakfı'nın mütevellisi/yöneticisinin yönetmesidir. Bu yönetim yetkisi, Ahi Evren'in vafatından sonra, vakfiye gereği evlatlarına intikal ederek devam etmiştir.

Ahilikle ilgili olarak bugün elimizde Selçuklu dönemine ait vakıf belgeleri, icazetnameler, Ahi Fütüvvetnameleri ve şecerenameler ile Osmanlı döneminden ilgili berat, ferman, hüküm gibi değerlendirmemiz için yeterli sayıda arşiv belgesi intikal etmiştir. Bunlar incelendiğinde, Osmanlı'da varlığını, görev ve yetkilerini devam ettiren Ahi Evren Vakfı'nın Selçuklu döneminde kurulduğundan Osmanlı dönemi sonuna kadar, Ahilik-meslek ilişkilerinde oynadığı rolün, Ahi Evren tarafından yürütülen ve evlatlarına intikal ederek devam eden Ahi Evren Vakfı yöneticilerinin görev ve yetkilerinin neler olduğunu ayrıntılarıyla bu belgelerden tespit edebilmekteyiz.

Konumuz açısından Ahi Evren vakfiyesindeki belirleyici husus, Ahi Evren vakfının evlatlık vakıf statüsünde kurulmuş olmasıdır. Osmanlı dönemi belgelerinde buna atıf yapılarak Ahi Evren'den buyana mütevelli olan evlatların(vakıf mütevellisinin) görev ve yetkilerinin değişmeden, kesintisiz devam ettiği vurgulanmakta ve bu görev ve yetkiler belirtilmektedir. Yani Ahi Evren vakfiyesinde yer alan Ahi Evren evlatlarının vakıf mütevellisi olacağı şartı gereği vakıf yönetimi Ahi Evren evlatlarına intikal ederek Osmanlı döneminde de devam etmektedir. Ahi Evren Vakfı kurucusu Ahi Evren, Ahi-Fütüvvet teşkilatının şeyhi-önderi olduğundan, vefatından sonra vakfın yönetiminin evlatlarınca sürdürülmesi şartına uygun olarak, Ahi Teşkilatı şeyhliği-önderi de Ahi Evren'in evlatları olan vakıf mütevellisine intikal ederek devam etmiştir. Ahi Teşkilatı şeyhi-önderi, yani Ahi Evren ve Ahi Evren evlatları, Bu husus Osmanlı dönemi belgelerinde teyit edilmektedir. Nitekim aşağıdaki 1197/1783 tarihli hükümde, Kırşehir Ahi Evren Vakfı yöneticileri olan şeyhlerin sanayi meslek birliklerinin üst yöneticileri oldukları, meslek yöneticilerini atama, icazet verme, kalfalığa ve ustalığa yükselmelerini onaylama görev ve yetkisinin vakfın kurucusu ve cedleri olan Ahi Evren'den bu yana evlatlık vakıf statüsünde evlatlarına intikal ederek meşruhukuka uygun devam ettiği belirtilmektedir.

Fıçıda deri yumuşatma işlemi

"… Medine-i Kırşehri'de medfun merhum Ahi Evran zaviyesinin evladiyet ü meşrutiyyet üzere ba berat-ı askeri zaviyedarı olan kıdvetü's-sulehai's-salikin Şeyh Hafız

Deri kurutma işlemi

Mehmet zide salahuhu Divan-ı Hümayunuma arzuhal edüp öteden berü zaviye-i mezbureye mutasarrıf olan aba vü ecdadı Memalik-i mahrusemde vaki elh-i sanayi ve debbağ hırfetinin şeyhleri olup gerek duaca ve Ahi Baba ve gerek kethüda ve yiğitbaşı nasbı ve usta ve halifeliklerinin icaret ü inabeti hususu eben an-ceddin marifetleriyle ruyet olunageldiğinden naşi …"[29]

Selçuklu Döneminde Kurulan Ahi Evren Vakfı Vakfiyesinde Yer Alan Görevler

1.Ahi Evren'in Ahi şeyhi, sanayi meslek pirlerinin piri ve şeyh olduğu Ahi Evren vakfiyesinde belirtilmektedir. (Aşağıda bkz. Ahi Evran Vakfiyeleri, 1, 2, ve 3 nolu vakfiyeler.)
"Hüsnü ahlâk sahibi zemanın kutbu asrın ehl-i kemâli Pir-i piran Ahi Evran şeyh Nasruddîn"

2. Vakıf yöneticisinin/mütevelinin şeyh olması şartı vakfiyede yer almaktadır. (Aşağıda bkz. Ahi Evran Vakfiyeleri, 1, 2, ve 3 nolu vakfiyeler.).
"… Zaviye mütevellisi (nazırı/yöneticisi) vakıf kurucusundan(Ahi Evren) sonra da, çocuklarından zühd sahibi şeyh olanlardan olacaktır …"

Bu şeyhlik makamı, hem Ahi-Fütüvvet şeyhlik makamına erişmiş olmayı, hem de meslekte şeyhlik yani ustalık makamına erişmiş olmayı içermektedir. Vakfiyede pir olmak şartı yer almıyor. Pirlik, meslekte ustaların ustasına denilmektedir. Ahi Evren vakfiyede de belirtildiğine göre hem meslekte ustaların ustası olan pir idi, hem de pirlerin piri idi. Şeyh olmaktan gelen görevler, geleneksel tarikat şeyh ve pirlerinin görev ve yetkilerini içerdiğinden, vakfiyede belirtilmemiş, ancak berat, hüküm, ferman gibi belgelerde

[29] Bkz. aşağıda bir nolu belge'den naklen; ŞAHİN (1986), s.168.

bu görev ve yetkiler ayrıntılı belirtilmiştir. Vakfiye dışındaki vakıfla ilgili belgelerde, berat ve hüküm/fermanlarda yer alan bu görevler ve yetkiler aşağıda ayrıca anlatılacaktır.

3. İcazetname Verme Şed Kuşatma Görevi:
Vakfiyede şeyhin, fütüvvet libası olan şeddi kuşanarak Ahi Evren Zaviyesinde oturması şartı yer almaktadır. (Aşağıda bkz. Ahi Evran Vakfiyeleri, 1, 2, ve 3 nolu vakfiyeler.)

"…şeyhlik elbisesini(Ahi-fütüvvet libası) devamlı giyinen, dindar, Ahi zaviyesinde devamlı oturan …"

Böylece şeyhlik makamına eriştiğinde giydirilen Ahi-Fütüvvet libası (şed) hergün şeyh tarfından giyilerek, şeyhin halifelere, esnaf yöneticilerine, kalfa ve ustalara icazetname verme, şed kuşatmasının önemi vurgulanmaktadır. İcazetname verme, şed kuşatma görevleri ikinci şıkta belirtilen vakfiye dışındaki Ahi Evren Vakfı belgelerinde ayrıntılı anlatılmakta olup aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

4.Vakfın, Görevli Olarak Ücretli Bölge Temsilcisi/Halife olarak Ahi Şeh, Ahi-Baba Ataması:
Vakfiyede vakıf görevli kadrosu olarak sadece şeyh belirtilmiştir. Şeyh, vakfın yöneticisi/ mütevellisi/ nazırıdır. Günlük bir dirhem yevmiye almaktadır. (Aşağıda bkz. Ahi Evran Vakfiyeleri, 1, 2, ve 3 nolu vakfiyeler).

"… Zaviyenin şeyh ve mütevellî ve nazırı vâkıfın teâkub ve tenâsül iden evlâdi zükûrundan olacak sonra inkirâza kadar evlâdı inâsından olacak ve türbeye muttasıl bir mescid yapılacak ve şeyh bu mescidîn beş vâkit namazını kıldıracak ve namazlar akabinde vakıfa du'â ve Cum'a ve isneyn geceleri mescidte zikrullah edecek ve Sabah Namazından sonra Sure-i Yâsini ve şeyh Hamidi Veli'nin evradîni okuyacaktır."

Vakfiyede yapılması gereken görevler/hayrat hizmetler olarak vakfın mescit, türbe, zaviye, bina, bahçe ve köylerinin bakımını yapmak, mahsulünü toplamak, gelen geçeni zaviyede misafir etmek ve imkan nisbetinde bunlar için harcama yapmak, vakfın yararlanacağı işleri yapmak görevler arasında sayılmaktadır.

Vakfın akarına ve hayratına/yapılacak hizmetlere baktığımızda bu akarat ve hayratla ilgili işlerin sadece Şeyh tarafından yerine getirilmesi mümkün olmadığı gibi, vakfiyede Şeyhin/nazırın yardımcı görevli istihdam etmesinin önünde de bir mani bulunmamaktadır.

Ahi Evren Vakfı mütevellisi olan Şeyh tarafından diğer bölgelerde Ahi Evren Vakfı şeyhini temsil eden halifelerin/Ahi Şeyhlerin atandığını görmekteyiz. Bu temsilciler vasıtasıyla meslekle ilgili görevlilerin icazet verilerek atanması, kalfa ve usta terfilerinin onaylanması gibi hizmetler yapılmaktaydı. Bu görev ve hizmetler ikinci maddede belirtilen vakfiye dışındaki Ahi Evren Zaviyesi Vakfı belgelerinde ayrıntılı anlatılmaktadır.

5.Temsilci/Halifelerin Ahi Evren Vakfı Şubelerini Diğer Şehir ve Bölgelerde Kurması:
Diğer şehir ve bölgelerde kurulan Ahi Evren Vakıflarının, Kırşehir merkezdeki Ahi Evren Vakfına bağlılığı, bu vakıfların Kırşehir Ahi Evren Vakfı temsilcisi halifeler tarafından kurulması ile sağlanmaktaydı. Bu şube vakıfların kurulmasına Osmanlı döneminde de devam edilmiştir.

Şube vakfı kuran temsilciler/Ahi Şeyhler, merkez Kırşehir Ahi Evren vakfından kadrolu-ücretli temsilcisi değil, kurdukları vakıf kadrosundan tahsisat alıyorlardı. Böylece Ahi Evren vakfı bu bölgelerdeki gelirini şube olarak kurulan Ahi Evren vakfına bırakmış oluyordu. Geliri yüksek yerlere, şehirlere ise Kırşehirli Ahi Evren Vakfı kadrosundan ücretli temsilci/halife atıyorlardı.

Bu nedenle İstanbul gibi, Bursa ve diğer büyük şehirlerde Ahi Evren Vakıfları yoktu, temsilcileri/Ahi Şeyhler, Ahi Baba'lar ve bunların kurdukları Ahi lakaplı vakıflar vardı. (Bkz. birinci bölümdeki Ahi lakaplı vakıflar tablosu ve Ahi Evren Vakıfları tablosu).

6.Bölge temsilcisi/Ahi şeyh, berat alarak faaliyetlerini, hizmeti karşılığı gelir teminini resmen onaylatıyordu.

Örnek olarak aşağıda kadrolu-ücretli Ahi Evren vakfına bağlı Midilli bölgesine Ahi Teşkilatı halifesi ola-

rak Ahi-Bata atanarak berat verilmesine dair aşağıdaki belgeyi veriyoruz.

Midilli bölge temsilcisi olan bu Ahi-Baba, Midilli'deki tüm esnaf birliklerinin üst âmiri idi. Bu Ahi-Baba Ahmet, Midilli'de Ahi Teşkilatını temsilen kurulan Ahi Baba Vakfı vakfiyesine göre "erbâb-ı istihkak"dan seçilmiş, kadının bu seçileni i'lâmı üzerine bu kişiye berât verilmişti.

> *"midillû cezîresinde cümle ehl-i hırfetin Ahi babalığına bâ berat-ı âli mutasarrıf olan Ahmed Nuri İbn Halil biveled fevt olub bu vechile mahlul ve hizmet-i lâzımesi mu'attal kalmakla yerine erbâb-ı istihkakdan... işbu dârende arz-ı ubudiyyet Ahmed İbn Fazlullah dâilerine tevcih ve yedine berât-ı şerîf...ihsan buyurulmak niyâzıyla... pâye-i serir-i a'lâya arz ve i'lam olundu"*[30]

Bu ilâm üzerine, kaleminden kayıtlar tedkik edilmiş ve nihâyet 24.R.1240/17.11.1824 târihinde berat verilmişdir;

> *"Ber-mûcib-i arz bi-veled fevtinden merkûme tevcih olundu"*[31]

Bu temsilci Ahi-Baba'nın görevi yalnızca Midilli'deki esnaf birliklerinin tümünü temsil etmekten ibâret değildi. Görevi dolayısıyla ifâ etmesi gerekli hizmetleri olan, belgedeki ifadeyle *hizmet-i lâzımesi* olan bir kişiydi. Bu görev, irsen erkek evlâda intikal etmekte, erkek evlât yoksa, yine bu göreve getirilebileceği önceden belirlenmiş kişiler arasından, *erbâb-ı istihkâk*'dan seçiliyordu.

Ahi Evren Zaviyesi Vakfına Ait Vakfiye Belgeleri

Aşağıda Ahi Evren Vakfına ait üç ayrı vakfiye ele alınmıştır. Bir nolu vakfiye 676/1277 tarihli olup eldeki en eski tarihli Ahi Evren vakfiyesidir. Vakfiyede Ahi Evren lakabı ile asıl ismi olan Nasuriddin birlikte belirtilerek ad ve lakaptan oluşan tam künyesi verilmektedir.

Vakfiyede Ahi Evren rahmetle anıldığından, bu vakfiye metninin Ahi Evren'in vefatından sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyede Ahi Evren'in mülkü olup büyük bölümü Kırşehir kazasına bağlı köylerde bulunan malının bir kısmını vakfederek tescil ettirdiği belirtilmektedir. Bu ifadeden Ahi Evren'in hayatta iken vakfını kurup tahrir ve tescil ettirdiği anlaşılmaktadır. Bu vakfiyenin de bir ek/zeyl vakfiye olduğu anlaşılmaktadır. Yani, Ahi Evren'in vefatından sonra, kalan mallarının bir kısmının da vakfedilerek daha önce Ahi Evren'in hayatta iken kurduğu vakfa ilave edilmiştir. Şu halde bu ek/zeyl vakfiye olduğuna göre, Ahi Evren'in hayattayken kurduğu tahrir ve tescil ettirdiği vakfın ve vakfiyenin tarihi 676/1277 tarihinden önceki tarih olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağıda iki nolu Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan vakfiye, Ahi Evren'in hayattayken tahrir ve tescil ettirdiği ilk vakfiye olması ihtimali yüksektir. Ancak tahrir/tescil tarihinin belirtilmediği anlaşılan bu vakfiyenin, Ahi Evren tarafından tahrir ve tescil ettirilerin bu vakfiyenin, 706/1306 tarihinde yeniden tescil edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

706/1306 tarihli bu tescil tarihi, vakfın ve vakfiyenin bulunduğu Kırşehir henüz Osmanlı idaresine geçmeden önceki döneminde, beylikler dönemindedir. Tescil sebebi Kırşehir'in Selçuklu'dan Beylerin idaresine geçmesi, bu nedenle tüm vakıflarla beraber Ahi Evren vakfının da tescil edilmesinden kaynaklanabilir. Nitekim VGM arşivindeki vakfiyeler incelendiğinde, Selçuklu sonrası Osmanlı öncesi dönemde, Anadolu Beyliklerine Selçuklu'dan intikal eden vakıfların vakfiyelerinin yeniden tescil edildiği görülmektedir.

---

[30] BOA., Cevdet-İktisad, nr. 783.

[31] Ayn belge

Seramik esnafı

İki nolu bu vakfiyenin bir nolu 676/1277 tarihli vakfiyeden önceye ait olduğunu kanıtlayan diğer bir gösterge de Ahi Evren'in vakfiyede, mülkü olan mallarını vakfedip, kabrinin yanına mescit ve zaviye inşa edilmesi şartını koymuş olmasıdır.

> *"… şu şart üzre vakfetmiştir ki vâkıfın Merkadi kurbında da bir Zâviye yapılacak ve bu Zaviyenin şeyh ve mütevellî ve nazırı vâkıfın teâkub ve tenâsül iden evlâdi zükûrundan olacak sonra inkirâza kadar evlâdı inâsından olacak ve türbeye muttasıl bir mescid yapılacak ve şeyh bu mescidîn beş vâki't namazını kıldıracak…"*

Bir ve üç nolu vakfiyede ise bahsi geçen mescit ve zaviyenin inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

> *"… Ahi Evran vakfiyesi, zaviye mezarlığının yanında bulunmaktadır. Zaviye mütevellisi (nazırı) vakıf kurucusundan(Ahi Evren) sonra, çocuklarından zühd sahibi şeyh olanlardan olacaktır. Kadında nesilleri kesilene kadar ardarda göreve devam edeceklerdir. Türbeye yakın mescitte namaz kılınır, ardından şeyh(vakıf mütevellisi), beş vakit namaz sonunda dua eder …"*

706/1306 tescil tarihli vakfiyenin bir diğer önemli özelliği de bir ve üç nolu vakfiyelerdeki vakfedilen mülklere göre daha fazla mülk vakfedilmiştir. Bu nedenle, bu vakfiye hem Ahi Evren'in ilk vakfiyesini hem de bir ve üç nolu zeyl vakfiyeleri içermektedir. Üçüncü belge olan tarihsiz vakfiyenin Ahi Evren'in vefatından sonra kaleme alındığı ve 676/1277 tarihli vakfiyeye zeyl olduğu anlaşılmaktadır.

Yüklü kervanlarla ticaret yapan esnaf

BİR NO'LU BELGE

Kırşehir Müzesinde bulunan 676/1277 tarihli Arapça Ahi Evren Vakfiyesi metninin tercümesidir[32].

Nasirüddin Ahi Evren'in Pirlerin Piri Olduğu

"… zamanın ve devrin vekillerinden pirlerin piri olan Nasirüddin Ahi Evran -ki Allah'ın rahmeti ve bağışlaması onun üzerine olsun- gördü ki dünya çok aldatıcı ve zalimdir… fakat ahirete gelince o daha hayırlıdır."

Ahi Evren'in Vakfettiği Mallar;

" …Ahi Evran, Kırşehir kazasına bağlı Kızılca Köyü diye isimlendirilen köyde mal ve mülkünün dörtte birini herkesçe bilinen bir tarzda vakfederek tescil ettirdi. Özel şahısların mülkü olmaktan engelledi ve hayır yaparak ebedileştirdi ve yine adı geçen kazaya(Kırşehir) bağlı Kızılca Köyü sınırında Pazargıl köyünde herkesçe bilinen yerin dörtte biri ile Çaruk Köyü ile Ludran köyünün yarısı, Kulpak köyünün yarısı, Kara Halil köyünün yarısı, Mezran Umur köyünün yarısı, İnceğiz ve Kocak mezrasının içinde olan Gökçeli köyünün yarısı, Kızılkaya köyünün yarısı, Akcaağıl mezrasının yarısı, Mikail Hisarlı köyünün yarısı, Bekdüz(Begdüz) köyünün dörtte biri, Karslan köyünün altıda biri, Arslan Tomuş köyünün altıda biri ve Kırşehir kazasında Mikail Hisar'ın dışında ismi geçenlerin hepsi, Hacı Bektaş kazasına bağlı Gözağacı ile birlikte Mucur köyünün dörtte biri ve Gümüş Kümbet köyünün yarısı Seyf Saray köyünün yarısı diğer bazısı ile Göğkavak ve İlmelik köyünde İdris

[32] KÖKSAL vd. (2008), ss. 175-181.

Mezrası ve İlmelik köyünün yarısı ve diğer ismi Gökçe olan Gökçe Oyuk köyünün yarısı, Yazı Konak, Güllüce, bitişik Yazı Konak köyünün yarısı, Ahi Bozlar köyünün yarısı ile onun sınırında bulunan Güllüce, diğerinin (vakıfların) hepsi Kırşehir kazasından Kırşehir'de birbirine bitişik iki çiftlik vardır. Bu çiftliklerde araziler, bahçeler, evler ile bir hamam ve bir sahan vardır. Bu kayıt bilgilerinin sınırları ve resmi kayıtlar, vilayet görevlileri ve mutasarrıflarca bilinmekte olup, bunların hiç birisinde kesinlikle başkalarının hakları yoktur. ..."

Ahi Evren Vakıf Mütevellisi (Yöneticisi) Görevine Şeyh Olan Evladının Seçimi ve Görevleri;

"… Ahi Evran vakfiyesi, zaviye mezarlığının yanında bulunmaktadır. Zaviye mütevellisi (nazırı) vakıf kurucusundan(Ahi Evren) sonra, çocuklarından zühd sahibi şeyh olanlardan olacaktır. Kadında nesilleri kesilene kadar ardarda göreve devam edeceklerdir. Türbeye yakın mescitte namaz kılınır, ardından şeyh(vakıf mütevellisi), beş vakit namaz sonunda dua eder, Cuma ve Pazartesi geceleri Allah'ı zikreder, sabah namazından sonra Yasin suresini okur, zikirlerini okur. Hamdeden şeyhin (Ahi Evren) -Allah sırrını kutsasın- zikirlerini yapmalıdır. …"

Ahi Evren Vakfının Mütevellisi (Yöneticisi) Olacak Şeyhin Vasıfları

"… Şeyh(mütevelli) samimi, dindar, Allah'tan korkan cömert, zaman zaman uzlete çekilen, kanaat sahibi, güzel ahlak sahibi, hamd eden, şeyhlik elbisesini (Ahi-fütüvvet libası) devamlı giyinen, dindar, Ahi zaviyesinde devamlı oturan, vakıftan az verilen dirhemle yetinen kişidir. O öldüğü zaman veya kötü bir davranışı ortaya çıktığında Ahi Vakfı mütevelliliği (Ahi reisliği) derece bakımından en dindar ve en faziletli olan evlada verilir. Çünki vakıf idaresine bakmanın şartlarından birisi, vakfedenlerin evladı olmak ve kötülüğün yayılmasına çalışmayan dindar ve faziletli bir insan olmaktır…"

İKİ NO'LU BELGE

Vakıflar Genel Müdürlüğü(VGM) Arşivinde bulunan, 706/1306 târihli (Şeyh Nasruddîn) Ahi Evran Vakfı'na ait Arapça vakfiyenin tercümesidir[33]. Bu vakfiyenin Ahi Evren'in hayatta iken tahrir/tescil ettirdiği ilk vakfiye olduğunu yukarıda belirtmiştik. Ayrıca, 676/1277 tarihli bir nolu vakfiyeye göre bu vakfiyede, vakfedilen malların artmış olduğu görülmektedir. Yani 706/1306 tarihli bu vakfiye, yeniden tescil edilmiş bir "zeyl(ek) vakfiyedir." Vakıf kurulduktan sonra mütevelli, vakfiyeyi değiştirmeden sadece vakıf akarlarına ilave edilmek üzere yeni akarlar vakfedebilir. Bu durumda vakfiyeye ek(zeyl) yeni akarlar kayıt ve tescil edilir. Ancak bu vakfiyede sadece ek akarlar değil vakfiyenin tamamı ek akarlarla beraber kaydedilmiştir. Bu nedenle iki nolu bu vakfiyeyi, henüz Osmanlı zeyl vakfiye usulünün şekillen-

İşlenmiş deri çizmeler

[33] VGM, Defter nr. 608/2, s. 16, sıra 8.

Deri kaftan

mediği Beylikler dönemi zeyl vakfiye örneklerinden biri olarak kabul edebiliriz.

Kısaca özetlersek; Ahi Evren'in 676/1306 tarihli ilk vakfiye akarına ilaveler yapılmış, vakfiyenin diğer tüm şartları aynı kalarak ilavenin yapıldığı 706/1306 yılında bu zeyl vakfiye düzenlenmiştir. VGM arşivinde yer alan bu Arapça vakfiyenin Türkçeye tercümesi, vakıf terimleri korunarak uzmanlar tarafından yapılmış başarılı bir tercüme örneğidir.
"Cenâb-ı Hakk'ın zikri celîli ile Teyemmün için ismi şerîfi ile başlıyorum, O; du'âları semi' ve kabul buyuran zâti ecellü a'lâ hazretleridir cümle medhü sena; noksandan, zevalden münezzeh ve izzü kemâl ve kerem ve celâl vasıfları ile mavsûf ve ezelde ve lâyezalde teğayyürden müberra ve şanı yüce ve ervâh ve eşbahın haliki bulunan Cenâb-ı müte'âl hazretlerinin zâtına mahsustur.

Ve salât ve selâm; Havz-ı zülâl ve hayırlı nutuk ve mekâl sahibi ve en yüksek hulûk ve fisâl ile mevsûf ve yevmi kıyamette şefâ'atkâr olan Efendimiz hazreti Muhammedîn ve cevab ve sualde musib ve adil ve i'tidalde kâim ve sabit ve hakkı inkâr ve cidâlden mütecânib ve dünyanın şeref ve malini talebden muhteriz bulunan âl ve ashâbının ve doğru yolda ve sıdk mekâlde ve bedenleri ve kalbleri tathîr ve tanzîfte anlara tâbi' bulunan ve dîn semasında bedir ve hilâl gibi olan zevati aliyye hazeratının üzerine feyezan etsün Hayrâtın esrarına vâkıf ve hasenâtın asârına muttal bulunan ve fazıl ve ihsânı ile du'âları kabul ve afüv ve gufranı ile seyyieleri izale buyuran Cenâb-ı Hak bizi anların zümresinde haşir buyursun, O; öyle bir zâti ecellü a'ladır ki milkinden dilediğini kullarına temlîk ve yerde ve gökte rızıklarını takdîr buyuran ve galebe ve kibriya ve şükür ve sena zâtine has bulunan ve halis kullarını rızası uğrunda minnetsiz infak ve tasadduka muvaffak kılan zâti kibriya hazretleridir. Hüsnü ahlâk sahibi zemanın kutbu asrın ehl-i kemâli Pir-i piran Ahi Evran şeyh Nasruddîn; dünya'nin Mekkâr ve gaddar ve âni ve seriüzzeval olduğunu ve fazlu kerâm erbâbinın anınla mağ'rur olmayacağını ve dünyayı isteyen zillet ve nedâmete düşeceğini ve ahiret ise hayırlı ve nimetlerin ahseni olup ni'metlerinde karışıklık ve şarabinda sarhoşluk bulunmadığını venda Nur ve gılman ve melek ve rıdvan ve hususiyle müşahadei cemali Rahman olduğunu bilmesi üzerine milki sahîh ve hakkı sarîhi bulunan emlâkini vakıf ve habs ve tahlid ve tescîl etti onlar da Kırşehri Kazâsı'nda Kızılca Karyesi'nin nısfı şâyi'(yarısı) ve bu Karyenin sınırında bulunan Pazarağıl Karyesi'nin rub'ı şâyi'(dörtte biri) ve Çardak Karyesi'nin nısfı(yarısı) ve Lodran Karyesi'nin nısfı(yarısı) ve Kolpak Karyesi'nin nısfı(yarısı) ve Kara Halil Kar-

yesi'nin nısfı(yarısı) ve Por köyü ve İnceker mezrasının nısfı(yarısı) ve Yazıbicir mezrasının nısfı ve Koçak mezrasında Gökçelu Karyesi'nin nısfı ve Kızılkaya Karyesi'nin nısfı ve Ağmalceağıl mezrasının nısfı ve Mikâilhisarlı Karyesi'nin nısfı ve Beğdur Karyesi'nin rub'u ve Karslan Karyesi'nin südüsü ve Arslan Tomuş Karyesi'nin nısfı zikr olunanların cümlesi Kırşehri kazâsından olup yalnız Mikâilhisarlı Karyesi Hacı Bektaş Kazâsı'na tâbi'dir ve Hacı Bektaş Kazâsı'nda Koz Ağaç Karyesi ile birlikte Mucur Karyesi'nin rub'u ve Gümüş Künbet Karyesi'nin nısfı ve Sefir Saray Karyesinin nısfı ve bazısı bazısına nakl olunan Yazıkınık Karyesinin nısfı ve Ahiyüzler Karyesi'nin nısfı Kükgeven ve mezra İdris ve İlmülk Karyesi ile beraber Göllence; mezbûr Karyenin sınırında dahildir ve Gökçeöyük Karyesinin nısfından ibarettir ve bunların cümlesi Kırşehri kazâsındandır ve nefsi Kırşehride Kırşehriye merbût iki çiftlik olup bunlarda bir takım tarlalar ve bahçeler ve evler ve hammâm bulunup cümlesi mevkûfat meyanındadır ve bunların cümlesinin hudûdu ehli vilâyet indînde ma'lûm ve kayıtları mutasarrıflar nezdînde meşhurdur ve anlarda kimsenin zerre kadar hakkı yoktur cümlesi vâkıfın kendînindir şu şart üzre vakfetmiştir ki vâkıfın Merkadi kurbında da bir Zâviye yapılacak ve bu Zaviyenin şeyh ve mütevellî ve nazırı vâkıfın teâkub ve tenâsül iden evlâdi zükûrundan olacak sonra inkirâza kadar evlâdı inâsından olacak ve türbeye muttasıl bir mescid yapılacak ve şeyh bu mescidîn beş vâki't namazını kıldıracak ve namazlar akibinde vakıfa du'â ve Cum'a ve isneyn geceleri mescidte zikrullah edecek ve Sabah Namazından sonra Sûre-i Yâsin'i ve şeyh Hamidi Veli'nin evradîni okuyacaktır, vâkıfı mûmâileyh; Mezkûr şeyhin salîh ve mütteki ve müteverri' ve uzlet ve kanaat ve ahlakı hamide sahibi ve meşayih ve suleha libâsını lâbis ve Zaviyede calis bulunmasını ve kendisine gallei vakıftan yevmi bir dirhem verilmesini ve bu şeyhin vefâtı veya gayri meşrû' harekâtı vukûunda meşihatin alelmerâtib evlâdın aslahına verilmesini şart kıldı ve nazırın da vâkıfın evlâdîndan ve sai' bi'l-fesâd olmayup sulehaden olmasını ve vâkıfın şartlarını ifâya çalışmasını ve kendisine gale-i vakıftan yevmi bir dirhem verilmesini ve bu nazır fesada sayettiğinde ciheti nezâret ref' edilüp evlâddan

Kazlıçeşme atölyeleri

Bakır işleme atölyesi

diğerine verilmesini şart kıldı ve mütevellînin evlâddan re'yi savab ve aklı kâmil ve fikri tam kimse olmasını ve zaviyenin ve merkâdin ve mescidîn umranına ve Karyelerdeki evkâfın ikmâl ve tekâmülüne ve mahsulatın zabtına çalışmasını ve mürtezikanın hakkını vermesini ve vakfa menfaat verecek işleri yapmasını ve asla evkâfa hiyanette bulunmamasını ve mesariften artanı alakader-il imkân müsafirlere sarf etmesini ve zulmetmemesini ve mezkûr şartlara hiyanette bulunmamasını ve her hak sahibine hakkını vermesini ve kendisine galle-i vakıftan şeyhe verilenin mislinin verilmesini ve cümlesinin savab olan işlerle meşğûl ve ahireti ta'mîr ve ecdadîna du'â ve gece ve gündüz Cenâb-ı Hakk'a hamdetmesini ve cümlesi meşayih ve ebrardan olup kadîr ve menziletlerini Cenâb-ı Hak yükselderek dünyada ve ahirette anları şeref sahibi kılmasını ve cümlesinin bu şurût üzre ikmâl-i hayât ve hatm-i enfas etmesini şart kıldı, mûmâ-ileyh vâkıf mevkûfatını zikr olunan tertip ve üslüb üzre vakfı sahîhi şer'i ve habsi muhâlledi mer'î ile vakıf ve habsetti bey' hibe olunamayacak ve rehin verilmeyecek ve valilerden ve varislerden vesâir kimselerden bu vakfı tebdîle hiç bir kimsenin salahiyeti yoktur her kim tebdîline sa'yeden ise günahı ana ait ve her kim ikmâline çalışır ise vâkıfın sevâbının misline nâil olacak nitekim hayra sa'y ve muavenet iden kimse hayrı işleyen gibidir denilmiştir Cenâb-ı Hak vâkıfı ve şartlarına ri'âyet edeni zıllı arşda ve firdevsin ortasında bulunanların zümresinden kılsun o zâti ecellü a'lâ hazretli ğani ve vehhab sıfâtları ile muttasıf bulunan ve halkın hayırlısı ve faslı hi'tâb sahibi olan Efendimiz hazreti Muhammede kitâbı mübini inzâl buyuran ilâhı ekremdir. Bizi ehli Sünnet ve kitâbdan ve amelleri hayr olan Müminlerden kılsun bu vakıf ve hayrât Hicri yedi yüz altı senesinde vukû bulmuştur.(706/1306)"

ÜÇ NO'LU BELGE

Kırşehir Müzesinde bulunan Kırşehir Kadısı tarafından 2 Zilkade 1331/3.10.1913 tarihinde tescil edilen, kuruluş tarihsiz Arapça Ahi Evren Vakfiyesi Metninin tercümesidir[34].

"… zamanın ve dönemlerin kutbu, pirlerin piri Nasiduddin Ahi Evran Allah ona rahmet etsin ve günahlarını bağışlasın şöyle dedi; Dünya hilecidir zalimdir çabuk geçicidir, fanidir… vakfedilen … yerler söyledir. Kırşehir kazasına bağlı Kızılca diye isimlendirilen yerin dötrte biri, yine aynı kazaya bağlı Kızıca köyü sınırında Pazarağıl köyünün dötte biri, Çarık köyünün yarısı, Ludran köyünün yarısı, Kuyhak köyünü yarısı, Kara Halik köyünün yarısı, Umur köyü mezraı ve İncik'in yarısı, Yazı Mesir merasının yarısı Koçak mezrasından Gökçeli köyünün yarısı …. Ahi Bozlar köyünün yarısı…". Vakıf için verilen bu bilgilerin hepsi doğrudur. Vakfiye zaviye mezarlığının yanında bulunmaktadır. Zaviyede şeyh, mütevelli heyeti, vakıf kurucusunun çocuklarından peşpeşe nazırlık yapan zühd sahibi olanlar idarede olacaklardır. Sonra bu devam etme kadında neslin kesilmesine kadar devam edecektir. Türbeye yakın mescitde namaz kılınır. Ardından şeyh beş vakit namaz sırasında dua eder. Cuma ve Pazartesi geceleri Allah'ı zikreder… Şeyhin samimi dindar Allah'dan çok korkan çömert, zaman zaman uzlete çekilen kanaat sahibi, güzel ahlak sahibi, Allah'a devamlı şükreden hamd eden şeyhik elbisesini devamlı giyinen dindar Ahi zaviyesinde devamlı oturan vakıftan az verilen dirhemle yetinen, öldüğü zaman veya kötü bir davranışı ortaya çıktığında Ahi reisliği derece bakımından en dindar ve en faziletli olan evlada verilir. Çünkü vakıf idaresine bakmanın şartlarından birisi vakfedenlerin evladı olmak ve kötülüğün yayılmasına çalışmayan, dindar ve faziletli bir insan olmaktır. İlim tahsilinin şartlarını yerine getirmeye çalışırsa her gün bir dirhem yevmiye verilir. Eğer böyle yapmaz da kötülük ve fesad için çalışırsa yevmiye bir dirhem verilmez. Vakfın idaresi diğer evlatlardan birine verilir… zaviyenin, kabrin, mescidin ve vakfın bütün bahçelerin ve köylerin imarına çalışmaktır. Mahsulü toplamak ve yaratıklara rızıklarını gerçek olarak vermek, vakfın yararlanacağı işleri yapmak, vakıf işlerini ve diğer işleri yaparken hatadan kaçınmaktır. İmkan nisbetinde misafirlere yolculara harcama yapınız. Vakfa karşı haksızlıkta bulunmayınız …"

Osmanlı Kuruluşunda ve Gelişiminde Ahi Evren Vakfı'nın ve Ahi Teşkilatı'nın Etkisi

Asıl adı Ahmet Aşıki olan Aşıkpazade'nin Tevarih-i Ali Osman adlı tarihinde belirttiğine göre[35] Osmanlı'ların kuruluşunda rol oynayan dört aslî unsurdan biri Ahi Teşkilatı idi. Ahiliğin Osmanlı kuruluşunda oynadığı önemli rolü, yukarıda Ahi vakıfları tablosuna baktığımızda da açıkça görmekteyiz. Osmanlı Beyliği topraklarında Ahi teşkilatı mensuplarınca kurulan Ahi vakıflarının ve bu vakıflara bağlı Ahi zaviye ve tekkelerinin oldukça yaygın olması, Ahiliğin Osmanlı kuruluşunda ve hızla yayılmasında oynadığı etkin rolü ortaya koymaktadır.

Ahilerin Osmanlı kuruluşunda oynadığı etkinliği arttıran önemli bir unsur da Ahi Şeyh Edebali'nin Osman Gazinin Kayınpederi olmasıdır. Şeyh Edebali, Ahi Evren Vakfı'nın Bilecik-Söğüt bölgesi halifesi /temsilcisi idi. Şeyh Edebali Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi döneminden de önce Kırşehir'den Bilecik'e gelmiş[36], burada vakfını ve tekkesini kurmuştu. Uzunçarşılı'nın tespitine göre Osman Gazi, Şeyh Edebali'yi şeyh edinerek ve kızı Malhatun ile evlenerek Ahi teşkilatının nüfuzundan yararlanmıştı. Uzunçarşılı konuyla ilgili şu önemli bilgileri vermektedir.

> *"Osman Bey'in faaliyeti esnasında, Orta Anadolu'da Ahîlik ve Babaîlik olarak iki mühim tarikat vardı. Ahî Reislerinden olup, Eskişehir civarında İtburnu mevkiînde tekkesi bulunan Şeyh Edebali, o havalinin en itibarlı ve*

[34] KÖKSAL vd. (2008), ss. 155-163.
[35] AŞIKPAŞAZADE(1985)
[36] Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi'nden naklen; "Edebali" maddesi, MEB İslam Ansiklopedisi, 10.cilt, s.393.

sözü geçen ulularındandı. Tahsilini Mısır'da yapmış olan Edebali'nin, kızı Malhatun'u Gazi Osman Bey almış ve bu suretle Ahîlerin nüfûzundan istifade temin etmişti. Nitekim, Şeyh Mahmut Gazi, Ahî Şemseddin ve oğlu Ahî Hasan ve sonra da Osmanlı'larda Kadı, Kazasker ve Vezir olan Cendereli (meşhur tabir ile Çandarlı) Kara Halil de Ahîlerden olup, bunların hepsi Osmanlı Beyliğinin kurulmasında ve büyümesinde hizmet etmişlerdi."[37]

Şeyh Edebali, Ahi teşkilatının temsilcisi olarak Osmanlı'ların Ahi tasavvuf felsefesine göre sosyal-kültürel ve meslekî teştilatlanmasında önemli rol oynamıştır.

Moğol işgali döneminde Anadolu'da etkisizleştirilen Ahi Evren Vakfı, Ahi teşkilatı ve temsilcilerinin, Şeyh Edebali'nin Ahi teşkilatını Osmanlı kuruluşunda en üst düzeyde temsil etmeye başlaması ile Ahiliğin Selçuklu döneminde ulaştığı itibarlı döneme yeniden dönüldü.

Ahi Evren Vakfı Temsilcilerinin/ Halifelerinin(Ahi Teşkilatı Görevlilerinin) Görev ve Yetkileri

Ahi Evren Vakfı yöneticileri ve temsilcileri olan Ahi teşkilatı temsilcilerine, Osmanlı döneminde verilen hak ve yetkilerle ilgili elimizde yeterli belge ve bilgi vardır.

Kırşehirdeki Ahi Evren Vakfı'na, dolayısıyla bu vakfın Osmanlı şehir ve bölgelerinde temsilcileri olan Ahi teşkilatı temsilcilerine Osmanlı döneminde verilen berat, ahkam, ferman ve hükümlerin bir bölümü yayınlanmıştır. Bu belgelerin bir bölümü Kırşehir müzesinde yer almakta olup, bir bölümü ayrıca yayınlanmıştır[38].

ŞAHİN, Kırşehir Ahi Evren Vakfı ve görevlileri ile ilgili iki "hüküm" yayınlamıştır. İlk hüküm Osmanlı devletinin tüm kazalarının kadılarına 29 Recep

Deri terlikler

1195/21.7.1781 tarihinde gönderilen hükmün, 9 Cemaziye'l-evvel 1197/11.4.1783 tarihinde tekrarıdır. İkinci hüküm aynı vakfa ve görevlilerine ait başka bir konuda 22 Şaban 1198/10.7.1784 tarihlidir.

Aşağıda bir nolu belge olarak yer alan 1197/1783 tarihli hüküm, Osmanlı'nın tüm vüzeraya, mirimirana, kadılara ve naiblere gönderilmiştir. Hükümde Kırşehir Ahi Evran zaviyesinin evladiyet üzere beratlı zaviyedarı olan Şeyh Hafız Mehmet'in Divan'ı Hümayun'a sunduğu arzuhal üzere verilen fermanda, esnaf yöneticilerinin nasbı-tayini, ustalık ve halifelik icazeti verilmesi, cedleri Ahi Evren'den beri evladiyet üzere, Ahi Evren Vakfı zaviyedarları tarafından görülmekte olup hasıl olan mutad aidatlarının zaviyenin tamiri ve gelen geçenin misafir edilmesine, ağırlanmasına harcanıp ancak bazı esnafın tayin ve terfilerini bu hükmün hilafına kendileri yaparak Ahi Evran Vakfı zaviye şeyhliğine müdahalelerinin men edilmesini talep etmiştir. Tüm bu olaylar anlatılırken Kırşehir Ahi Evran Zaviyesi şeyhlerinin görevleri de tarif edilmiştir.

Aşağıda iki nolu belge olarak yer alan 1198/1784 tarihli hüküm, Osmanlı Devleti tüm kazaların kadılarına ve Rodoscuk(Tekirdağ) Naibine gönderilmiştir. Hükümde, Kırşehir Ahi Evran Zaviyesinin Şeyhi, Şeyh

---

[37] UZUNÇARŞILI(1972), Cilt 1, s.105.
[38] KÖKSAL vd. (2008).

Hafız Mehmet ibn Musa ile bu vakfın şeyhi olduğunu iddia eden akrabası arasında İstanbul'da Kazaskerlik makamında görülen davada, Kırşehir Ahi Evran Zaviyesi şeyhlerinin görevleri de tarif edilmiştir.

Aşağıda üç nolu belge olarak yer alan 1280/1864 tarihli hüküm ise Kırşehir müzesinde bulunmaktadır. Bu üçüncü hükümde, ilk iki belgedeki hükümdeki görevler tekrarlanmıştır. Ayrıca ilk iki belgede "usta ve halifelerinin icazet ve inabeti", "halife ve usta oğullarının nasb u tayini" olarak belirtilen göreve ilave olarak bu üçüncü belgede "şakirdlerin"(kalfaların) nasb ve icazetleri" nin verilmesi görevi de eklenmiştir.

Aşağıda dört nolu belge olarak verilen 1283/1867 tarihli ferman, TEASCHNER tarafından yayınlanmıştır. Bu belge, büyük ihtimalle Ahi Evran Zaviyesi Vakfı evlatları tarafından Halim Baki KUNTER'e verilmiş, o da 1951 yılında kendisini ziyaret eden TEASCHNER'e yararlanmak üzere belgeyi göstermiştir. Bu belgede de, diğer belgelerde belirtilen sanayinin yönetilmesiyle ilgili Ahi Evren Vakfı şeyhinin görev ve yetkileri aynen belirtilmiştir.

Ayrıca diğer belgelere göre en önemli ilave bilgi olarak; esnafın, Ahi Teşkilatı Şeyhinin sanayi meslek birliklerini yönetmesi vb. hizmetleri karşılığında Ahi Evren Zaviyesi Vakfına "yeşil yaprak" diye adlandırılan aidat vermesinden bahsetmesidir.

Esnafın Ahi Evren Vakfına verilen aidatı "yeşil yaprak" olarak adlandırması, esnaf yönetici, usta ve kalfalarına vakıf halifeleri olan Ahi şeyhleri tarafındaa verilen icazetnamenin yeşil yaprak üzerine konularak sunulmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Bu belgelerden hareketle Kırşehirdeki Ahi Evren Vakfı mütevellisi ve temsilcilerinin sanayi-mesleklerle ilgili görev ve yetkileri şunlardır;

Ahi Evren Zaviyesi (vakfı) mütevellisi olanlar, ecdatları Ahi Evren'den bu yana ülkedeki (Selçuklu ve Osmanlı ülkesinde) sanayi meslek birliklerinin ve Debbağ Meslek birliklerinin şeyhleridir/yöneticileridir. (Bkz. aşağıda bir, iki ve üç nolu belgeler)

Deri kıspet

Ahi Evren Zaviyesi (vakfı) mütevellisi şeyhler, ülkedeki sanayi meslek birlikleri yöneticileri olan "Duacı", "Ahi Baba", "Kethüda" ve "Yiğitbaşı"ları nasb ederler, atarlar. (Bkz. aşağıda bir, iki ve üç nolu belgeler)

Ahi Evren Zaviyesi(vakfı) mütevellisi şeyhler, halifelik (Ahi Evren Vakfını temsilcilik, Ahi teşkilatı temsilciliği), ustalık, kalfalık icazetnamesi verirler. (Bkz. aşağıda bir, iki ve üç nolu belgeler)
Ahi Evren Vakfı mütevellisi olanlar, debbağlık meslek birliklerinin şeyhlerini seçerler. (bkz. aşağıda bir, iki ve üç nolu belgeler)

Deri ciltli kitaplar

Kırşehir Ahi Evren vakfı yöneticileri tüm ülkedeki bu görevleri yerine getirmek üzere, vakfı temsilen bölgelere, şehirlere icazetnameli temsilciler, halifeler atamaktaydılar. Ahi teşkilatını oluşturan bu Ahi temsilcisi halifeler, görevlendirildikleri bölgedeki sanayi meslek birlikleri ile ilgili yukarıda üç maddede toplanan görevleri yürütmekteydiler.

Bölgenin Ahi vakfı temsilcisinin/halifesinin de hazır bulunduğu toplantıda, bölgedeki her sanayi meslek birliği, kendi birliklerinin duacı, Ahi Baba, kethüda, yiğitbaşı görevlisini kendisi seçiyor, seçilen yönetici, Ahi vakfı temsilcisinin onayı ile nasb edilip atanıyordu.

Esnaf birliğinin seçtiği, Ahi vakfı temsilcisinin onaylayarak atadığı meslek birliği yöneticisi, bölge kadısına beratını almak üzere başvuruyor, kadı da meslek birliği yöneticisi olduğuna dair beratı veriyordu.

Ahi Vakfı bölge temsilcisi olan halifelere Ahi Vakfı tarafından törenle Ahi kuşağı-şed kuşatılıp icazetname veriliyordu. Ahi halifeleri, bölgelerinde Ahi Evren Vakfı veya Ahi lakaplı vakıf kurma hakkına sahiptiler. Vakıf kurdukları takdirde, mütevelli beratını ilgili kadılıktan almaktaydılar. Vakıf kurmayan Ahi halifeleri/temsilcileri sadece icazetnameleri ile görev yapıyorlar, bunlara kadı tarafından berat verilmiyordu.

Ustalığa terfi töreni de Ahi Vakfı yöneticileri halifelerin katıldığı toplantıda yapılıyordu. Ustaya şed kuşatılıp, Ahi halifesi tarafından icazetnamesi veriliyordu. Ustalığa terfi edenlere de kadı tarafından berat veriliyordu.

Ahi Eren Vakfı yöneticileri ve temsilci yöneticileri, yaptıkları bu üç başlıkta belirtilen hizmetleri karşılığında hizmet alan esnaftan ücret alıyorlardı. Bu ücretin miktarı belli değildi. Bölge temsilcileri aldıkları ücretin bir kısmını Kırşehir Ahi Evren Vakfına gönderiyorladı. Ahi Evren Vakfının bu geliri, zaviyenin bakım ve tamirine, misafirlerin yeme, yatma, ağırlanması gibi harcamalara sarfediliyordu.

Ahi Evren Vakfı Zaviyesi Vakfına ve Şeyhine Ait Ferman ve Beratlar

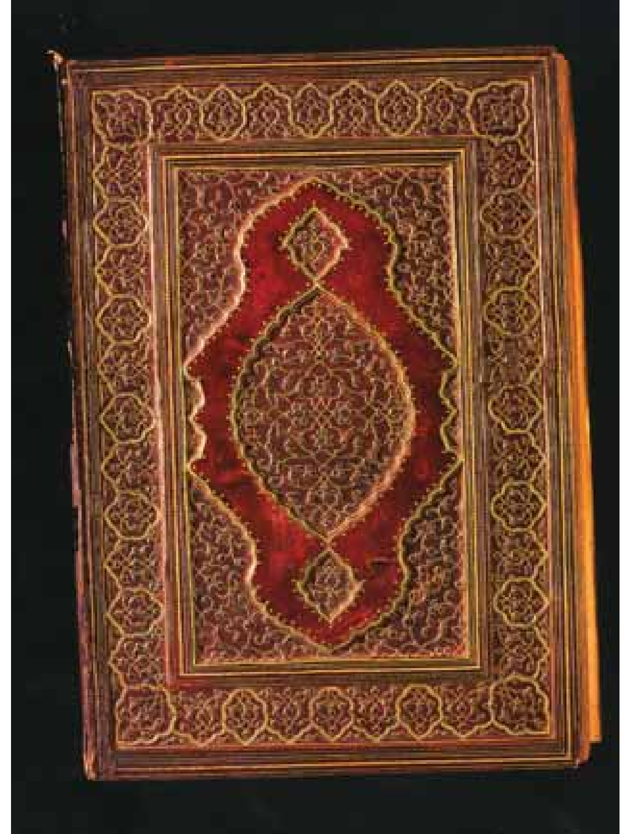
BİR NO’LU BELGE

Bu belge, Ahi Evran Zayiyesi Şeyhinin, Osmanlı sanayiindeki meslek birliklerinin ve debbağ meslek birliğinin şeyhi olduğunu ve bu kapsamdaki görev ve yetkilerini belirten ve bu durumu tüm Osmanlı’daki vezirlere, mirmirana, kadılara ve naiblerine bildiren, 9 Cemayizel evvel 1197/11.4.1783 tarihli fermandır.

Bu fermanda belirtildiğine göre Ahi Evran zaviyesi ile ilgili ilk ferman 1195/1781 tarihinde verilmiştir. Nitekim yaptığım araştırmalarda aşağıda iki numaralı belgede de belirtildiği gibi Ahi Evran Zaviyesi ile ilgili verilen fermanlarda, ilk fermanın 1195/1781 tarihli ferman olduğu belirtilmektedir.

Osmanlı hukukunda ferman/hüküm, kadılığa veya Divan-ı Hümayun'a yapılan şikayet üzere konu mahkeme edilerek verildiğinden, Ahi Evran Zaviyesi Vakfıyla ilgili ilk şikayet ve davanın 1195/1781 tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihe kadar Ahi Evran Zaviyesi'ne ve Şeyhine müdahale olmadığından, şeyh belirtilen görevleri yerine getirebildiğinden konu mahkemelere intikal etmemiş, ferman/hüküm'lerde yer almamıştır.

"Memalik-i Mahrusemde vaki vüzeray-ı izamımın edama'l-lahu teala iclalehum ve mirimiran-ı kiramlara ve kadılara ve naiblere hüküm ki:
Medine-i Kırşehri'de medfun merhum Ahi Evran zaviyesinin evladiyet ü meşrutiyyet üzere bâ berat-ı askeri zaviyedarı olan kıdvetü's-sulehai's-salikin Şeyh Hafız Mehmet zide salahuhu Divan-ı Hümayunuma arzuhal edüp öteden berü zaviye-i mezbureye mutasarrıf olan aba vü ecdadı Memalik-i mahrusemde vaki ehl-i sanayi ve debbağ hırfetinin şeyhleri olup gerek duacı ve Ahi Baba ve gerek kethüda ve yiğitbaşı nasbı ve usta ve halifeliklerinin icaret ü inabeti hususu eben an-ceddin marifetleriyle ruyet oluna geldiğinden naşi ber mutad-ı kadim müteveccih olan aidat her ne ise zaviye-i mezkürenin lede'l-iktisat tamir ü termimine ve ayende vü revendenin itamı-ı taamlarını harc u sarf oluna gelmiş iken el haletü hazihi esnaf-ı merkum beyninde bazı mechülül'l-ahval kimesneler mugayir-i kadim bila-izn duaguy ve Ahi Baba ve kethuda ve yigitbaşı ve halife ve usta-oğullları nasb u tayin birle şeyhlik-i mezkura müdahale olunduğundan bahisle bade-ezin o makulelerin ber vech-i muharrer vaki olan müdahale vü teaddilerin men ü def etdirilmek üzere emr-i şerif suduru istia ve Karahisar-ı Sahib naibinden aldığı ilamı ibraz etmeğin zaviyedarlık-ı mezkurun kaydı Askeri Ruzmançesi'nden ve mukaddema zaviyedarlık-ı mezkür Hafız Mehmet ibn Musa'nın umuruna bundan akdem müdahale eden min kıbelli'l-ümm akrabasından Şeyh Ömer'in hilaf-ı şer-i şerif vaki olan müdalahesinin men ü defiyçün doksan beş (1195) senesinde verilen emr-i şerifin derkenarı mucebince sene-i sabıka evail-i Saferinde (Evail Safer 1196) dahi emr-i şerif verilmiş olduğu Maliyeden derkenar olunmağla derkenarı mucebine emr-i şerif verilmek babında bi'l-fi'il Baş Defterdar esseyyid Feyzullah dame uluvvuhu telhis etmeğle telhis mucebince amel olunmak babında baferman-ı ali bin yüz doksan yedi senesi cumadel'l-ulasının dokuzunu günü (9 Cemaziye'l-evvel 1197/11.4.1783) emr-i şerif verilmek Maliye ahkamı kuyudatında mastur u mukayyeddir"[39]

Deri mushaf kabı

İKİ NOLU BELGE

Bu belge, Ahi Evran Zaviyesinin evladiyet üzere şeyhi olan Şeyh Hafız Mehmet'in, akrabalarından olan Şeyh Ömer'in sahte senetle Ahi Evren evladından şeyh olduğunu söyleyip sanayi ehlinden ve debbağlardan aidat topladığını şikayet etmesi üzerine, İstanbul'da şeriat mahfilinde (Şeyhülislamlık'ta) görülen

[39] BOA, Cevdet İktisad, nr.1922'den naklen; ŞAHİN (1986), s.168.

mahkemede, Şeyh Ömer'in bu iddiadan vazgeçtiğine dair 29 Recep 1195/21.7.1781 tarihinde verilen hükmün/fermanın, 22 Şaban 1198/10.7.1784 tarihinde tüm kadılara gönderilmesine dair hüküm/ferman'dır.

"Memalik-i mahrusemde vaki kazaların kadılarına ve Rodoscuk(Tekirdağ) Naibine Hüküm ki:
… Memalik-i mahrusemde ehl-i sanayi'in pirleri olup Kırşehri'de medfun olan merhum Ahi Evran zaviyesinin evladiyet ü meşrutiyyet üzere berat-ı alişanımla zaviyedarı olan Şeyh Hafız Mehmet ibn Musa zide selahuhu İstanbul'da Mahfil-i Şeriyyat'da min kıbeli'l-ümm akrabasından Ömer ibn Ali nam kimesne muvacehesinde zaviye-i mezküreye evladiyet ü meşrutiyyet üzere ba-berat-ı alişan ben mutasarrıf ve zaviye-i mezküreye mutasarrıf olanlar kadimü'l -eyyamdan berü ehl-i sanayi ve debbağlar esnafının şeyhi olup hidmetim hususunda kusurum olmamağla bir dürlü dahl ü taarruz icab etmez iken merkum şeyh Ömer ben merhum-ı müşarün ileyhin evladından şeyhim deyu kizbe ictira ve sahte senet ibraz ve şeyh-

Deri kurutma işlemi

lik umurunu muhtell ü müşevveş ve meşihat-ı mezkürenin aidatını esnafı mezkûreden fuzuli ahz u kabz ve benim zabt u tassarufuma mümanaat etmeğle sual olunup mumanaatı men u def olunmak muradımdır deyu dava etdikde merkum şeyh cevabında … kendünün evladiyyetde kat'a alakası olmadığı bi-tavihi ikrar u itiraf ve bade'l-yevm dahl u taarruz etmemek üzee taaahhüd etmeğle vech-i muharrer üzere dahi kendüye tenbih-i şeri olunmağla taarruz-ı ayyardan masun olmak içün mahalline kayd ve şeyh-i mezkurun yedine emr-i alişanım verilmek recasına bi'l-fiil Rumeli Kazaskeri Şeriyatçısı Ebubekir zine ilmuhu ilam etmeğle ilame mucebince amel olunmak babında ba ferman-ı ali bin yüz doksabbeş senesi Recebinin yirmi dokuzuncu günü (29 Recep 1195/21.7.1781) emr-i şerif verildiği defterde mastur u mukayyeddir. Emr u ferman devletlü saadetlü sultanım hazretlerinindir. Fi 22 Şaban sene 1198 /(10.7.1784) "[40]

ÜÇ NO'LU BELGE

Bu belge, Ahi Evran Zaviyesi Postnişini (şeyhi) Seyyid Şeyh Abdullah'ın vefatı üzere yerinin en büyük erkek vakıf evladı ve işin erbabı olan, Şeyh Mustafa b. Şeyh Mehmed'e tevcih edilip 7 Şevval 1280/ 16.3.1864 tarihinde kendisine berat verildiğine, şeyhin sanayi ve debbağların yönetimi gibi görevlerine dair 3 Zilkade 1308/ 10 Haziran 1891 tarihli berattır. Şeyhülislamlık ve Meclis-i Meşayih tarafından da onaylanmışır.

"Evkaf-ı mülhakadan Kırşehrinde Ahi Evran zaviyesi vakfının post nişinlik cihetinin tevcihine dair varid olan karar kuyud-ı lazımesi bi'l-ihraç muamele kılınması lede'l-icrâ ol babda canib-i mahkeme-i teftişden il'am ve taraf-ı şeyhü'l-İslamiyeden kılınan işaret ve meclis-i meşayihden yazılan mazbata muceblerine cihet-i mezkûre mutasarrıfı es-Seyyid eş-Şeyh Abdullah'ın vefatı vukuuyla mahlulünden ekber evlad-ı vakıfdan ve ehl-i erbabdan bulunan işbu tevki'i refi'u'ş-şan-ı hakani Şeyh Mustafa bin Şeyh Mehmed zide sallallahuya ber muceb-i nizam bi'n-nefsi bila kusür edayı hizmet etmek ve esnaf-ı ma'lumenin dahi Ahi Baba ve yiğit başı ve kethüdalarıyla usta ve şakirdlerinin nasb ve icazetleri kema fi's-sabık marifetiyle icra olunmak üzere bi't-tevcih yedine berat-ı alişanım ita olunmak babında canib-i nezaret-i evkaf-ı hümayununda bâ telhis ifade kılınmağla mucebince

[40] ŞAHİN (1986), s. 167

Deri giysiler

tevcih olummak fermanın olmağın binikiyüz seksen senesi Şevval-i şerifinin yedinci günü (7 Şevval 1280/16.3.1864) bu berat-ı şerif-i alişanımı virdim ve buyurdum ki muma ileyh-i salifü'z-zikr post-nişinlik cihetine edayı hidmet itmek üzere mutasarrıf ola tahriran fi'l-yevmi's-salis min şehri Zilkadei'ş-şerif sene semanin ve selase mie ve elf (3 Zilkade 1308/10 Haziran 1891)[41] "

DÖRT NO'LU BELGE

Prof. Franz TEASCHNER tarafından yayınlanan bu belgenin[42] değerlendirmesinde TEASCHNER'ın birçok hata yaptığı görülmektedir. Hüküm/ferman türünde olan bu belgeyi, berat zannetmiştir. Belgenin niteliğini anlayamadığından içeriğindeki farkı da kavrayamamış, 1283/1867 olan fermanın tarihini de kendine göre yorumlayıp 1238/1822 olduğuna hükmederek önemli bir hata daha yapmıştır. Berat, beratta belirtilen görevi üstlenen kişiye/görevliye verilir. Ayrıca görevle ilgili tüm idari birimlere de bu berat, fermanla bildirilerek bilgi verilirdi. Nitekim bu belgede sözkonusu Ahi Evran Zaviyesi Şeyhi Mustafa'ya verilen berat, yukarıda üç nolu belgede yer almaktadır.

Bu ferman ise Ahi Evran Zaviyesi Şeyhi Seyyid Hafız Mustafa'nın, bazı esnafın aidatını vermediğini Divan'ı Hümayun'a arzuhal göndererek şikayeti, Kırşehir Kadısının da bu şikayeti doğrulayan ilamı üzere, tüm kadılara, naiblerine, zabitlere ve iş erlerine gönderilen 3 Zilkade 1283/10 Mart 1867 tarihli hüküm/fermandır.

"Düsturun-ı mükerremun … memâlik-i mahrusemde vaki vüzeray-ı azamemin … memâlik-i mahrusemde vaki mirmiran-ı kirâm … ve akza kuzatü'l-müslimin … ve mefahir-ü'l-kuzât ve'l-hükkâm … kuzzât ve nüvvâb zide fezalihim ve mefahirü'l-emacid ve'l-a'yan ve zabitân ve iş erleri zide kadruhum tevki'-i refi'-i hümayunum vasıl olacak malum olaki;

Medine-i Kırşehride vaki Ahi Evran zaviyesinin evlad ve akfede'n-kudvete's-salih es-salikin seyyid şeyh hafız Mustafa zide selahenin mübarek rikab-ı kameyab-ı mülukaneme takdim eylediği arzulal mefhumunda öteden beru zaviye-i mezbureye mutasarrıf olan eba ve ecdadı memâlik-i mahrusemde vaki' ehl-i sanayi' ve debbağan hırfetinin şeyhleri olub gerek duacı ve Ahi Baba ve gerek kehdûda ve yiğitbaşı nasb ve usta ve halifeliklerin icazet ve inabeti ve şedd-i

Bir ahşap esnafı

[41] Kırşehir Müzesi iki nolu berat, naklen; KÖKSAL vd. (2008), s. 149.
[42] TAESCHNER(1956), Sayı 3, ss.93-96.

bendi ve dükkanların ta'alluku hususu eban an-ced ma'rifetleriyle ruyet birle ber mutad-ı kadim mütevеccih olan yeşil yaprak tamamiyle aidat her ne ise zaviye-i mezburenin lede'l-iktiza tamir ve termiminde ve ayende vü revendenin et'am-ı ta'amlarına harç ve sarf oluna gelmiş iken el-haletü hazihi esnaf-ı merkum beyninde bazı mechulu'l-ahval kimesneler ber mutad-ı kadim ba'd-ezin o makulelerin ber-vech-i muharrer vaki olan müdahele ve te'addilerini men' ve mukaddem dahi esnaf tarafından müdahale olunduğu inha olunduğuna binaen vaki' olan müdahalenin men' ve def'i babında memalik-i mahrusemde vaki vüzera-ı azam ve mir-i miran-ı kiram ve kuzad ve nüvvaba hitaben bin yüz doksan beş(1195) tarihinde sadır olan emr-i şerif mucibince ikiyüz beş(1205) ve otuz iki(1232) senelerinde dahi tecdid evamir-i şerife virilmiş olunduğı ve zaviye-i mezkurun Anadolu Muhasebesi derkenarı mantuk üzere ve zaviyedarlık merkum Şeyh Mustafa an ekber evlad vakfın ba-berat alişan uhdelerinde olub … evlada muşrut olub evladdan meşihate mutasarrıf olarak cümle mahsul vakfa kabz ile müsafirin geldikçe it'am-ı ta'am eylemeleri şurutundan idüği defter-i hakani kuyudatından müsteban olmağla bu suretde ber muceb-i kuyudat zabt ve tasarruflarında olub hasılat-ı merkum ötedenberu ne vechile zabt ve rabt ve ahz ve kabz olunagelmiş ise kadimi üzere zabt ve rabt ve kabz ve harc ve sarf olunmak üzere mukaddema sadır olan evamir-i şerife muceblerince emr-i şerifim i'tasını menut u rai alişanım idüği Maliyeden derkenar ve batakrir lede'l-arz derkenarı mucebince emr-i şerifim ısdarına irade-i seniyyem ta'alluk itmeğle mucibince amel ve hareket olunmak fermanım olmağın hassaten uşbu emr-i alişanım ısdar ve muma-ileyhin yedine ita olunmuşdur. İmdi sizki vüzeray-ı azam ve mir miran-ı kiram ve mevali-i feham ve kuzat ve nüvvab ve mütesellim ve voyvodalar ve sair mumaileyhimsiz ber-vech-i muharrer zaviyei mezkurun bazı esnaf taraflarından müdahalelerini men' ve def' itdirilmek üzere istidai ve medine-i Kırşehri naibi mevlana Süleyman zide ilmuhunun bir kıta ilamını ibraz itmekle kuyuda müracaat olundukda zikr olunan zaviyedarlığa bundan mukadden dahi esnaf tarafından müdahale olunduğı inha olunduğuna binaen vaki' olunan müdahalenin men' ve def'i babında memalik-i mahrusemde vaki' vüzeray-ı azam ve mir miran-ı kiram zabt ve rabt ve harç ve sarf itdirilmesi husununa bezl-i cel himmet ve sarf-ı ma-hasl mekennet eylemeniz babında ferman-ı alişamın sadır olmuştur. Buyurdunki emr-i şerifim vardıkda bu babda mukaddema varid ve hala sadır olan emr-i şerif-i alişanımın mazmun-ı münifi ile amel ve hilafından rıza ve cevaz göstermeden gayete'l-gaye tehaşi ve mücanebet eyleyesiz şöyle bilesiz alamet-i şerife itimad kılasız. Tahriran fi'l-yevmü's-salis min zi'lkadet'i-ş-şerife sene selasün esman ve mieteyn ve elf (3 Zilkade 1283/10 Mart 1867)"

Deri kaplı zırh

2.2.2.İstanbul'da Ahi Teşkilatı Halifesi/Temsicisi Şeyhler, Ahi Babalar ve Kurdukları Vakıflar: Ahi Lakaplı Vakıflar

İstanbul'da Ahi teşkilâtı temsilcileri Ahi Baba'lar, Ahi şeyhler, hem Ahi Evren Vakfı tarafından atanan Ahi teşkilatı temsilcisi olarak hem de meslek birliğinin üst yöneticileri olarak ilk devirlerden itibaren Osmanlı'nın sonuna 20. yüzyıla kadar, esnaf birliklerinde esnaf âmirleri olarak mevcûdiyetlerini sürdürmüşlerdir.

Şu belgelerde bu husus açıkça gözleniyor;

> *"Ehli-i hırefe tâbi' ... debbağin Kasım Paşa'da vâki debbağhânede olmalarıyla kâdîmü'l-eyyâmdan bu âna gelince hırfet-i mezbûremün Ahi-Baba tâ'bir olınur debbağbaşısı ..."*[43]

> *"...tiftik..râyici üzerine iştirâ olunup cümlesi iplik işleyenler celb ve pazar yerinde Şeyhi ma'rifetiyle iplik işleyenler mübâya'a eyleyüb..."*[44]

> *"Kasımpaşada vâki'... debbağhânelerde kâin debbağ esnafının Ahi-Baba'ları Ahmed..."*[45]

Ancak belgelerde bahsi geçen bu esnaf âmirlerinin görevleri birlikler üstü bir nitelik taşımıyordu. Zirâ bunlar yalnızca mensubu oldukları esnaf birliğinin âmirleriydi.

Fakat bir de Ahi Evren Vakfı tarafından Ahi teşkilatı temsilcisi olarak atanan Ahi Şeyh, Ahi-Baba denilen ancak yalnızca bir esnaf birliğinin değil belirli bir mekânda teşkilâtlanmış tüm esnaf birliklerinin üstünde ve tüm bu meslek birliklerini temsilen yer alan, esnaf âmirlerinin de üstünde bir âmir vardı. İstanbul bölgesine Ahi Evren Vakfı tarafından atanan Ahi Teşkilatı temsilcileri halifeleri olan bu Ahi Şeyh ve Ahi Baba'ların kimler olduğunu incelememiz gerekmektedir.

İstanbul Esnaf birlikleri yöneticileri Şeyh ve Ahi Baba'lar ile ilgili tespitlerimizle konuya girmekte fayda vardır.
1.İstanbul'daki Ahi-Baba'lar aynı zamanda debbağ esnaf birliklerin de bir üst yöneticisi idiler.

2.Debbağ esnaf birliklerinin yöneticileri kethüdalardı. Ancak Debbağ kethüdalarının üstünde bir de Ahi-Babaları vardı.

3. Debbağ esnafı Ahi-Babalarının aynı zamanda Ahi Evran Vakfı'nın İstanbul temsilcileri olduklarını söyleyebiliriz. Bunlar hem Ahi teşkilatı temsilcisi idiler ve hem de Debbağların üst denetici-yöneticisi Ahi Babaları idiler.

Böyle bir birlikler üstü temsilci-amir'in olması ve bu kişinin Ahi şeyhleri arasından seçilebileceğinin belirlenmiş olması, Ahi teşkilâtının kurucusu Ahi Evren'in teşkilâtlanma modeline uygun olarak İstanbul'da da esnafın bir üst teşkilâtlanmaya gittiğini göstermektedir.

Bu üst teşkilâtın Ahi Teşkilatı olduğunu ve merkezinin Ahi Evren tarfından Kırşehir'de kurulan Ahi Evren Zaviyesi olduğu yukarıda belge ve ayrıntılarıyla izah edilmiştir.

Ahi teşkilâtının kurucusu olan Ahi Evren'e ait Ahi Evren Zaviyesi'nin önceki devirlerden beri Osmanlı sonuna kadar kesintisiz olarak esnaf teşkilâtı üzerinde nüfûzûnun olduğuna ve bu nüfuzûn da Osmanlı devletince onaylanarak hukukî bir hak olarak da mevcudiyetine dair elde mevcut bilgi ve belgeler vardır.
Bu bilgi ve belgelere göre Ahi Evren Zâviyesi evlâtlık vakıf statüsünde tesis edilmişti. Bu yüzden şeyhlik makamı Ahi Evren ailesi içinde babadan oğula intikal ediyor, şeyh kadı tarafından merkezî otoriteye arz edi-

[43] Galata kadısına 26.XII.1754-4.I.1755 tarihli hüküm; BOA., İstanbul Ahkam Defterleri (Bundan sonra İAD.), nr.3, s.335, h.1229'dan naklen, KALA (1997-1), ss.85-86; Benzer hükümler için ayrıca bkz. "Ahibaba" maddesi, KALA (1997-1), s.367.; KALA(1998-1), s.393.

[44] Ankara v.s. mütesellim, kuzât ve nüvvâbına hüküm; BOA; Cevdet-İktisad nr. 694. Onsekizinci yüzyılda benzer hükümler için ayrıca bkz. "Şeyh" maddesi, KALA (1997-1), s. 385.

[45] İstanbul kadısına 27.2.1215 /2.V.1800 tarihli ferman; İKS., nr. 76, vr. 44.

liyor, devlet de berât vererek şeyhi tasdik ediyordu[46] Bu berâtların muhtevasına göre Ahi Evren Zâviyesi şeyhleri önceki devirlerden beri bütün esnafın ve debbağ esnafının şeyhleriydi.

Bu nedenle esnafın idarî görevlileri olan duâcı, ahibaba, kethüdâ, ve yiğitbaşıları tâyin etmek, meslekte yetişenlere usta ve kalfa (*hâlife*) icâzeti vermek hakkına sahiptiler.

Bu hizmetleri nedeniyle ve Ahi Evren zâviyesi'nin tâmiri ve zâviyeyi ziyârete gelenlerin ağırlanmasına sarf edilmek üzere bütün esnaf evvelden beri zâviyeye bir aidat vermekteydi.

> *"Medine-i Kırşehride medfûn merhûm Ahi Evran zâviyesinin evlâdiyyet meşrûtiyyet üzere bâ-berât-ı askerî zâviyedârı olan … Şeyh Hâfız Mehmed … dîvân-ı hümâyunûma arzuhâl edüb öteden beri zâviye-i mezbûreye mutasarrıf olan âbâ vü ecdâd memâlik-i mahrûsemde vâkî' elh-i sanâyi' ve debbağ hırfetinin şeyhleri olup gerek du'acı ve Ahi Baba ve gerek kethûda ve yiğitbaşı nasb ve usta ve halifeliklerin icâze inâbeti husûsu eben an-ceddin ma'rifetleriyle rü'yet oluna geldiğinden nâşi ber-mu'tad-ı kadîm müteveccih olan âidât her ne ise zâviye-i mezkûrenin lede'l-iktizâ ta'mir termîmine ve âyende vü revendenin it'âm-ı ta'amlarına harc u sarf oluna gelmişiken…"*[47]

Bu bilgiler Osmanlı esnaf teşkilâtının birlikler üstü bir teşkilâtlanmaya gittiğini göstermektedir.

Esnaf birliklerinin yoğunlaştığı önemli bir merkez olan İstanbul'da ise, esnaflar arası bir üst teşkilâtlanmaya dâir Ahi-Baba ve Ahi Şeyhlerin olduğu görülmektedir. Bunlan meslek birliklerinin üst temsilcisi oldukları gibi, Ahi Teşkilatının da İstanbul'daki temsilcileri idiler.

İstanbul esnafının da uyguladığı farklı bir üst teşkilâtlanma türü daha vardı. O da, farklı mekânda teşkilâtlanan fakat aynı nitelikteki mal veya hizmetleri üreten birden fazla sayıdaki esnaf birliğinin kendilerine bir üst temsilci-amir tayin etmeleri şeklindeydi. Meselâ, İstanbul'un dört ayrı kadılığında ayrı ayrı birlikleri olan ve sandal kumaşı üreten sandalcı esnafı, kendi aralarında bir üst temsilci-amir seçmişlerdi.

> *"… âsitâne-i âliye ve bilâd-ı selâsede vaki' bilcümle sandalcı esnafının ba-berât kethüdâları es-Seyyid hâfız Mehmed Emin ibn es-Seyyid Mustafa ve Medine-i Üsküdar'da merhum Sultan Selim hân tâbe serâh vakf-ı şerîfinde merbut sandalcı esnafının kethüdâları es-Seyyid Mehmed Salih İbn el-Hac Mustafa…"*[48]

Fakat bu tür bir üst teşkilâtlanma, tüm esnaf birliklerine şamil olmayıp yalnızca farklı mekânda fakat belirli bir bölge içinde (İstanbul gibi) aynı nitelikte mal veya hizmet üreten esnaf birlikleri için varolduğundan, diğer bölgelerle üst teşkilâtlanma ilişkisi olmayan sınırlı bir üst teşkilâtlanma şekliydi.

Yine üst teşkilâtlanma açısından İstanbul ve Manisa'da debbağ, kunduracı, sarraç ve cullah esnafının Ahi-baba'ları olması nedeniyle[49] bu Ahi-baba'nın Ahi Evren zaviyesi'nden icâzet aldığı kabul edilebilir. Ancak bu tür icâzet alındığını gösteren herhângi bir arşiv belgesine henüz tesâdüf edemedik.

Ancak 1230/1814 tarihinde tecdiden yazıldığı belirtilen bir fütüvvetnâmede[50] şehre gelen hammaddenin esnafa nasıl dağıtılması gerektiği, çırakların nasıl yetiştirilip usta olacağına ve esnafla ilişkili düzenleme ve yasaklamalara dair Ahi Evren tarafından konulduğu ve uyulması gerektiği belirtilen, kâide ve nizâmlar sayılmaktadır ki, tetkik ettiğimiz resmi arşiv belgelerinde yer alan esnaf nizâmlarında da bu tür kâide ve nizâmlar yer almaktaydı.

Bu hususlar bizi, Ahi teşkilâtıyla esnaf birlikleri ara-

---

[46] ŞAHİN (1986), s.161.; TAESCHNER(1956), Saya 3, ss.93 vd.; FAROQHİ(1975), s.206 vd.; FAROQHİ(1984), s.156 vd.

[47] BOA., Cevdet İktisat, nr. 1922, 9 Cumade'l-ûlâ 1197/ 12.4.1782 târihli belgeden ve aynı mahiyette BOA. Cevdet İktisad nr. 1750, 2 Cumâde'l-âhır 1258/ 11.7.1842 tarihli belgeden naklen ŞAHİN(1986), s.168-169.

[48] İstanbul kadısına 1 Şaban 1228/30. 08.1813 tarihli ferman, İKS., nr. 135, vr. 3.

[49] İKS., nr. 76, vr. 45.; ERGİN(1922), Cilt 1, s.537 vd.; ULUÇAY(1942), ss. 70-71. ; FAROQHİ(1984), s.156.

[50] ECER(1988), Sayı 53, ss.171-182.

Deri kitap cildi

sında, esnaf kâide ve nizâmlarının belirlenmesinde doğrudan bir ilişkinin olduğunu bu ilişkinin Ahi Evran tekkesi tarafından birlikler üstü bir üst teşkilât olarak da devam ettirildiğini, devletin de zikredilen tekkenin Ahi Şeyhleriyle esnaf birlikleri arasındaki ilişkiyi desteklediğini ortaya koymaktadır.
Diğer yandan, Osmanlı devletinin ilk devirlerden itibaren Osmanlı sonuna kadar devam ettiğini bildiğimiz Ahi Teşkilatı çatısı altında esnaflar arası üst teşkilâtlanmaya dair İstanbul ve civar bölgelere ait yukarıda atıfta bulunduğumuz bilgi ve belgeler varsa da, bu ilişkinin yaygın ve etkili olarak İmparatorluğun diğer bölgelerinde de câri olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.Ahi Kümelenme Modeline Uygunluk Açısından: İstanbul'daki Debbağ Meslek Bikliklerinin Yöneticisi Ahibaba, Kethüda ve Yiğitbaşılar, Görevleri, İlgili Arşiv Belgeleri

2.3.1. İstanbul Debbağ Meslek Birliği Yöneticilerinin (Ahi Baba, Kethüda, Yiğitbaşı) Görevleri

Arşiv belgelerinde İstanbul Debbağ Meslek Birlikleri yöneticilerinin görevlerinin neler olduğunu ayrıntılı olarak tespit edebilmekteyiz. Aşağıdaki belgelerde yer alan bu görevleri şöyle sıralayabiliriz;

Esnaf birliğini temsil ederler. Bu temsil meslekî ve hukukî alanları kapsar.

Deri temin edilecek selhanelerden, esnaf birliği hissesine düşen derilerin tedarik edilmesini yönetirler. Derilerin debbağlara tevzi ve taksimini yaparlar.

Her debbağ dükkanının deri tevziinden alacakları hisseleri belirlerler. Kalfalık ustalık terfilerini yaparlar.

Esnaf birliği nizamının uygulanmasını denetlerler. Uymayanları uyarır, meslekten men edebilir, gerekli görürse kadılığa/mahkemeye konuyu intikal ettirirler.

İstanbul Debbağ Meslek Birliği Yöneticileri (Ahi Baba, Kethüda, Yiğitbaşı) ile İlgili Arşiv Belgeleri

1.BELGE

İstanbul Kadısının 25 Zi'l-hicce sene 1138 [24 Ağustos 1726] tarihli maruzu[51]

"Ma'rûz-ı dâ'î-i devletleridür ki:
Mahmiyye-i İstanbul hısnı ebvâbından Yedikulle kapusı hâricinde vâkı' debbâğ tâifesinün ahibabaları olan

[51] Naklen, KALA(2003).

İmâm el-Hâcc Mûsâ ve kethudâları İsmâ‘îl kendi hâllerinde olmayup kadîmden ilâ hâze’l-ân fusûl-i erba‘ada virilen narh-ı cârînün adem-i itâ‘ati ve tebdîl ve tağyîri ve celebkeşân tâifesinün zararları vesâir tezvîrât ve fesâdları içün dâru’n-nedve olan menzillerinde dâimâ akd-i meclis-i şerr idüp tezvîrât ve fesâd üzrelerdür diyü teşekkî olındukda mezbûrân İmâm el-Hâcc Mûsâ ve İsmâ‘îl dahi kendi rızâlarıyla kasr-ı yed itmeleriyle tâife-i mezbûrenün ihtiyârlarından olup muhtârı ve mu‘temedi olan Yeniusta oğlı el-Hâcc Abdullâh bin Mustafâ ahibaba ve es-Seyyid Ahmed bin Alî kethudâ canib-i şer‘den nasb u ta‘yîn olındığı huzûr-ı âlîlerine i‘lâm olındı emr ü fermân hazret-i veliyyü’lemründür. Fî 25 Zi’l-hicce sene [1]138 [24 Ağustos 1726]”

Deri ayakkabı

2.BELGE

İstanbul Kadısının Fî 25 Zi’l-hicce sene [1]138/ 24 Ağustos 1726 tarihli maruzu[52].

“Ma‘rûz-ı dâ‘î-i devletleridür ki: Mahmiyye-i İstanbul hısnı ebvâbından Yedikulle kapusı hâricinde olan debbâğ tâifesinün mukaddemâ ahibabaları İmâm el-Hâcc Mûsâ bin el-Hâcc Mehmed ve kethudâları İsmâ‘îl bin İbrâhîm meclis-i şer‘-i şerîfde kassâbân-ı ganem kethudâları Mehmed Ağa bin Hüseyin ve çâryekciler kethudâsı el-Hâcc Alî ustalarından Mahmûd Ağa bin Hüseyin ve el-Hâcc Halîl bin Bektâş ve dîğer el-Hâcc Alî bin Mahmûd ve Osmân bin Abdullâh bi’l-fi‘l kasâbbaşı olan Osmân Ağa hâzır iken mezbûrûn kassâb tâifesi sizün menzillerinüz dâru’n-nedve olup içlerinde tezvîrât ve fesâd üzre olan eşhâs tecemmu‘ ve bey‘ eylediğimüz koyun ve keçi ve kuzı derilerinün bahâlarını noksân virmek üzre ve narh-ı cârînün adem-i itâ‘ati ve tebdîl ve tağyîri ve bizüm ve celebkeşân tâifesinün zararları vesâir tezvîrât ve fesâd içün akd-i meclis-i şerr idüp envâ‘-ı habâset ve tezvîrât içün müşâvere ve ibâdullâhı ızrâr idersinüz diyü bizden teşekkî eylediler husûs-ı mezbûr nefsü’l-emr olduğı müte‘ayyin oldukdan sonra ba‘de’l-yevm menzilimüzde bu makûle müfsid ve müzevvir eşhâsı cem‘ itmeyüp ve kendimüz dahi bi’nnefs debbâğlar umûrına karışmamağa ta‘ahhüd eyledük eger menzilimüzde bu makûle müfsid ve müzevvir eşhâsı cem‘ itmeyüp ve kendimüz bi’n-nefs debbâğlar umûrına karışırsak talâk-ı selâse üzerimüze olsun diyü şart ve ta‘lîk itdükleri tescîl-i şer‘î olındı el-emrü limen lehü’lemr”

3.BELGE

İstanbul-Yedikule, Galata-Kasımpaşa ve Üsküdar’da bulunan debbağ esnâfına dair İstanbul, Galata ve Üsküdar kadılarına evâhir-i Muharrem 1140 [8-17 Eylül 1727] tarihli hüküm[53].

“İstanbul ve Galata ve Üsküdar k□dîlarına hüküm ki: Yedikulle ve Üsküdar ve Kasım Paşa vesâir tevâbii debbâğları … debbâğlarun Ahi Baba ve kethudâları bi’l-cümle sâir müsinn-ü ihtiyar ustaları…”

52 OTD/İK/24/40A/2’den naklen, KALA(2003).
53 OTD/AŞ/112/384/1’den naklen, KALA(2003).

4.BELGE

Yedikule'de debbağ tâifesine dair İstanbul kadısına evâhir-i C 1143 [1-9 Ocak 1731] tarihli hüküm[54].

"… mahmiye-i İstanbul'da Yedikulle hâricinde vâki debbâğhâne ustalarınun Ahî babaları Mûsâ Efendi ibn-i el-Hâcc Mehmed ve kethudâları el-Hâcc Mustafâ bin Yûsuf ve yiğitbaşıları İsmâîl Çelebi bin el-Hâcc İbrâhîm ve ihtiyârlarından el-Hâcc Mûsâ bin Hüseyin ve el-Hâcc Abdullâh bin Mustafâ vesâiri "

5.BELGE

AH/3/335/1229, Kasımpaşa'daki debbağ esnafı ve Hassa debbağlara dair Galata kadısına evâsıt-ı Ra sene [1]168 [26 Aralık1754 -4 Ocak1755] tarihli hüküm[55].

"Galata kadîsına hüküm ki:
Ehl-i hırefe tâbi on bir nefer ber vech-i maktû sâhib-i esâmî debbâğîn-i hâssa ve serrâc şâkirdleri zümresinden dahi on üç nefer debbâğîn Kasım Paşa'da vâki debbâğhânede olmalarıyla kadîmü'l-eyyâmdan bu âna gelince hırfet-i mezbûrenün ahibaba tâbîr olınur debbâğbaşısı ve kethudâ ve yiğitbaşısı debbâğ-ı hâssadan olan on bir neferden kadîmî tarîkları üzre olınagelüp ve debbâğîn içün mahsûs olup Kasım Paşa'da zebh olınan derilerün tevzî'u-taksîmi ve kadîmî nizâmları üzre vâki' olan umûrlarınun kezâlik ru'yeti debbâğbaşıları ve kethudâ ve yiğitbaşıları marifetiyle görilegelüp serrâc şâkirdleri zümresinden vesâir debbâğlardan bir vechile dahl îcâb itmez iken hâlâ serrâc şâkirdleri zümresinde[n] yalnız(?) bölüği neferâtınun bölükbaşısı olan Eğri Hâcî Alî ve neferâtından Mâldelisi usta Hüseyin ve Kaygusuzoğlı usta Mehmed vesâir neferâtları dahi birbirleriyle yekdil ü yekcihet olmalarıyla debbâğbaşılarına ve kethudâ ve yiğitbaşılarına adem-i itâatlerinden nâşî umûrlarına fuzûlî müdâhale ve debbâğîn içün iştirâ olınan derilerün tevzî u taksîminde nizâm-ı kadîmlerine muğayir vaz[u] hareket ve herbâr keşmekeşden hâlî olmayup hırfet-i merkûmenün ihtilâline bâis oldukların debbâğbaşı ve kethudâ ve yiğitbaşıları neferâtıyla arz-ı hâl ve teşekkî itmeleriyle kadîmü'l-eyyâmdan berü debbağhâne-i mezkûrede olan bi'l-cümle debbâğ tâifesinün debbâğbaşıları ve kethudâ ve yiğitbaşıları hırfet-i mezbûre

Kalaycı ustası

---

[54] OTD/AŞ/129/339/2'den naklen, KALA(2003).
[55] Naklen, KALA(1997-1), ss.85-86.

tâbi debbâğîn-i hâssadan tarîkları üzre olageldüğine binâen fîmâ bad serrâc şâkirdleri bölüği neferâtınun bölükbaşısı olan mezbûr Hâcî Alî ve Mâldelisi usta Hüseyin Kaygusuzoğlı usta Mehmed vesâirleri kadîmleri nizâmlarına muhâlif debbâğbaşılarınun ve kethudâ ve yiğitbaşılarınun gerek deri tevzî u taksîmine ve gerek sâir umûrlarına karışmayup kadîmî nizâmlarına muğayir müdâhale ve muârazadan men u def olınmak bâbında Enderûn-ı hâssa hazînedârbaşısı el-Hâcc Hasan emr-i şerîf virilmek recâsına arz ve vech-i meşrûh üzre amel olınmak bâbında karındaşım hudâvendigâr-ı sâbık merhûm ve mağfûrun leh Sultân Mahmûd Hân tâbe serâhu zamânında emr-i şerîf virildüğin bildürüp tecdîdin recâ eyledikleri ecilden hilâfına emr-i şerîf sâdır olmamış ise vech-i meşrûh üzre amel olına diyü emr-i şerîf yazılmışdur. Fî evâsıt-ı Ra sene [1]168 [26 Aralık1754 -4 Ocak1755]"

6. BELGE

İstanbul'da Yedikule haricindeki debbağ esnafı ile keçeci esnafının yapağı alım satım ve tahsis nizamına ve bu nizama muhalefetin önlenmesine dair hükmün yenilenmesi için debbağesnafının arzuhali üzere İstanbul kadısına hüküm[56].

"İstanbul kadîsına hüküm ki:
Mahmiyye-i İstanbul'da Yedikulle hâricinde vâki' debbâğlar tâifesi arz-ı hâl idüp bunlar kadîmden berü kassâblardan iştirâ eyledükleri yapağıdan ezmân ta'bîr olınur yapağıyı semen-i misilleriyle keçeci tâifesine ve yumuşak ta'bîr olınur yapağıyı çukacı bâzergânı olan yehûdîlere bey' idegelmişler iken hâlâ keçeci tâifesi bi'l-cümle yapağıyı noksân bahâ ile biz iştirâ iderüz diyü bunları rencîde ve remîde üzre olmalarıyla bundan akdem istidâ-yı inâyet ve mahmiyye-i İstanbul'da Yedikulle hâricinde vâki debbâğhâne ustalarınun ahibabaları Mûsâ Efendi bin el-Hâcc Mehemmed ve kethudâları el-Hâcc Mustafâ bin Yusûf ve yiğitbaşıları İsmâ'îl Çelebi bin Hâcî İbrâhîm ve ihtiyârlarından el-Hâcc Mûsâ bin Hüseyin ve Hâcî Abdullâh bin Mustafâ vesâirleri meclis-i şer'de keçeci tâifesinden Abdullâh bin Allâhvirdi ve kethudâları Mehemmed Odabaşı bin Ömer ve ihtiyârlarından el-Hâcc Ahmed ibn-i el-Hâcc Ömer ve Abdullâh Odabaşı bin el-Hâcc Mehemmed ve yiğitbaşıları Ahmed bin Mehmed vesâirleri mahzarlarında bundan akdem keçeci tâifesi debbâğlarun kassâblardan iştirâ ve dibâğat eyledükleri enva'ından koyun derilerinün yünleri ve yapağıları bi'l-cümle keçecilere mahsûs metâ' olmağla yedlerinde olan senedleri mûcebince âhara bey olınmayup semen-i misilleriyle cümlesini kendüler iştirâ itmek üzre iddi'â eyledüklerinde debbâğlar dahi cevâblarında kadîmden ezmân ta'bîr olınur yapağıları semen-i misilleriyle keçeciler bey' idegelüp ve yumuşak ta'bîr olınan yapağıları çukacı bâzergânı olan yehûdîlere bey' idegelmişizdür diyü beynlerinde ba'de'l-münâza'a zikr olınan iki nev' yapağınun cümlesini dahi tüccâr-ı sâirenün şirâya tâlib oldukları semen-i misilleriyle keçeciler tâifesine beya taahhüd idüp lâkin tüccâr tâifesi debbâğlarun müctemi' olan yünlerini ve yapağılarını râyic olınduğı üzre peşîn akçe ile şirâya tâlibler iken keçeciler tâifesi emti'a-i mezbûre mücerred bize mahsûsdur âhardan kimesne iştirâ idemez alâ mehlin(?) biz istediğimüz vakitde iştirâ iderüz diyü peşîn akçe ile semen-i misilleriyle iştirâdan imtinâ' idüp nisbeten iştirâ ile kıymetlerine edâya kadir olduğımız vaktde edâ iderüz diyü debbâğlarun derilerinün sıkleti vaktinde meta'larınun bey' olınmasınun te'hîrine bâis olurlar ise zikr olınan yünlerün ve yapağılarun cümlesini şirâya tâlib olan sâir tüccâr tâifesine semen-i misilleriyle bey' itmeleriyçün keçeci tâifesi debbâğlara mâni' olmamak üzre icma' u ittifâk ve ahd [ü] mîsâk eyledüklerin sâbıka İstanbul kadîsınun Bâb nâibi i'lâm ve i'lâmı mûcebince amel olınmak bâbında ammim Sultân Ahmed Hân zamânında virilen emr-i şerîf mûcebince bin yüz kırk üç senesi Cemâziye'l-âhir'inde emr merhûm ve mağfûrun leh karındaşım hudâvendigâr-ı sâbık Sultân Mahmûd Hân tâbe serâhu zamânında dahi emr-i şerîf virildüğin bildürüp tecdîdin recâ itmeğin hilâfına emr virildiği yoğise vech-i meşrûh üzre amel olınmak içün yazılmışdur. Fî evâil-i C sene 1168 [15-24 Mart 1755]"

---

[56] BOA, Ahkam defteri nr.3, s. 360, sıra 1297'den naklen, KALA(*1997-1*), *ss.104-105*

7.BELGE

OTD/AH/3/360/1298 Yedikule haricinde debbağ esnafının celeb esnafından deri satın alma nizamına ve bu nizama muhalefetin önlenmesine dair hükmün yenilenmesi için debbağ esnafının arzuhali üzere İstanbul kadısına hüküm[57].

"İstanbul kadîsına hüküm ki:
Yedikulle hâricinde vâki' debbâğ esnâfı fukarâsı Südde-i sa'âdet'üme arz-ı hâl idüp bunlar san'atlarıyla hâsıl eyledükler[i] meta'larından umûr-ı seferiyye içün Cebehâne ve Tersâne-i âmire'me iktizâ idenleri bahâlarıyla viregelüp san'atlarına vesîle olan derileri celeb tâifesinden nizâm-ı kadîm üzre alageldükleri bahâ ile almağa râzîlar olup hilâf-ı nizâm-ı kadîm izdiyâd-ı bahâ teklîfi ile rencîde olınmaları îcâb itmeyüp ve celeb tâifesinün zebh olınan hayvânlarından zuhûr iden derilerinün envâ'ına vaktine göre kıymet takdîr ile yedlerine evâmir-i aliyye virilüp ve husûsan bundan akdem bâ fermân-ı âlî ma'rifet-i şer'le san'atlarından hâsıl olan emti'alarına sınıfı(?) ile evvelden fürûht eyledüklerinden noksân kıymet takdîr olınmuş iken celeb tâifesi hilâf-ı nizâm-ı kadîm izdiyâd-ı bahâ ile virirüz diyü nizâ' ve ol vechile te'addî ve ta'cîzden hâlî olmayup muğayir-i emr-i âlî ve narh-ı cârî gadr sadedinde oldukların bildürüp hilâf-ı emr-i âlî ve muğayir-i nizâm-ı kadîm vech-i meşrûh üzre olan te'addîleri men' u def' olınmak bâbında hükm-i hümâyûnum recâ eyledükleri ecilden sâdır olan fermân-ı âlîye imtisâlen debbâğ ustalarınun yedlerinde olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn ile mu'anven bir kıt'a emr-i âlîşân vesâir evâmir-i aliyyeye nazar olındukda kassâb tâifesinün her fasılda zebh eyledükleri cülûd-ı hayvânâtdan su sığırı derisi yüz yiğirmişer akçeye ve öküz derisi yüz onar ve inek derisi seksener ve dana derisini kırkar ve keçi derisini yiğirmişer ve yapağısı yolınmaduk koyun derisi aybsuz kırkım zamânına değin onar ve kuzı derisi üçer akçeye ve rûz-ı hızırda koyun kırkıldukta zebh olınan derisi mayısda üçer ve haziranda beşer ve temmûsda altışar ve ağustosda sekizer ve eylülde onar akçeye ve koyunların yapağısı uz[a]nup kırkılmadın [ve] yolınmadın zebh olındukda bıçağa pârelenmeyüp sâlîm oldukda içinden alâların hufyeten âhara bey eylememek üzre rûz-ı kasımda on iki akçeye ve iki kırkım tabîr olınur vaktlerde zebh olındukda tule tabîr olınur her ne zamân derisi gelür ise altışar akçeye"

Terkedilen Kazlıçeşme

[57] Naklen, KALA(1997-1), s.105 .

8.BELGE

AH/5/323/962 Galata kadısına, Şaban ayı başları sene 1174/ 8 - 17 Mart 1761 tarihli hüküm[58].

"Galata kâdîsına [hüküm] ki: Galata kazâsı muzâfâtından Kasım Paşa'da vâki debbâğ ustaları Südde-i sa'âdet'üme gelüp kadîmden berü gerek yirli ve gerek taşradan gelen inek ve öküz gönleri ve yağ tulumlarını akçeleriyle iştirâ ve kârhânelerinde dibâğat idüp Serrâchâne ve tâcir ve mîrî saka [ve] meşakkcı ve dikici tâifelerine bey birle kefâlet kılınup Yedikulle debbâğları tarafından kat'â dahl ü ta'arruz olınagelmiş değil iken Yedikulle debbâğları mücerred tama-ı hâmlarından nâşî (…) Kasım Paşa debbâğlarının kethudâları Ahmed Çelebi ve müsinn ü ihtiyâr ustalarından el-Hâcc İbrâhîm ve Ahibaba'ları Abdurrahmân Ağa ve Mehmed ve Ahmed ve Osmân ve Alî ve Sâlih nâm kimesneler talebleriyle husûs-ı mezbûrun sıhhati ehl-i vukûfdan sikat-ı muvahhidînden istifsâr ve istihbâr olındukda tâife-i merkûme kadîmden berü gerek yirli ve gerek taşradan gelen inek ve öküz gönleri ve yağ tulumlarını akçeleriyle iştirâ ve kârhânelerinde dibâğat birle taraf-ı mîrîye vesâir ibâdullâha bey idüp bir vechile zarûret ve muzâyaka çekdürmeyüp ve vâki' olan umûr ve nizâmlarını beynlerinde kendileri görüp Yedikulle debbâğları tarafından bunlarun umûr ve nizâmlarına katâ dahl ü taarruz olınagelmiş değil iken …evâil-i Ş sene [1]174/ 8 - 17 Mart 1761"

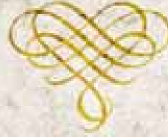
---

[58] Naklen, KALA(1997-1), ss.293-294.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MESLEK BİRLİKLERİNİN OLUŞMASI VE VAKIF SİSTEMİ: İSTANBUL DEBBAĞ MESLEK BİRLİKLERİ VE İLGİLİ VAKIFLAR

MESLEK BİRLİKLERİNİN OLUŞMASI ve VAKIF SİSTEMİ: İSTANBUL DEBBAĞ MESLEK BİRLİKLERİ ve İLGİLİ VAKIFLAR

Bu bölümde İstanbul'daki debbağ meslek birlikleri, Hassa debbağlar, üye adetleri, dükkan adetleri,gedik dükkan adetleri, üretim bölgeleri,sanayi siteleri ve inşa eden vakıflar konularını ele alacağız.

3.1.Meslek Birliklerinin Oluşması

3.1.1.Genel Özellikler

a.Esnafın Özerkliği

İşkollarının alt birimlerinde teşkilatlanan esnaf birliklerinden herbirinin, birlik içi ilişkilerini ve üretimle ilgili kaidelerini belirleyen en önemli unsur birliğin kendisi idi. Bu kaidelerin öncelikle genel hukuk ve zabıta kurallarına uygun olması gerekiyordu. Birliğin üretimle ilgili faaliyetleri, ilgili örf ve adetler ile o birliği oluşturan çalışanların ortaklaşa oluşturduklar kural ve nizamlar ise birlik içi ve üretimle ilgili kaideleri belirleyen en önemli unsurlardı. Esnaf teşkilâtının, esnaf birliklerinin bu tür yapılanmasında, özellikle de esnafla ilgili örf ve adetlerin oluşmasında, Ahi teşkilâtının temsilcileri olan Ahi Baba, Ahi Şeyh'lerin oynadıkları kurucu rolün payı büyüktür.[1]

Esnaf birliklerine, üretim ve çalışma hayatlarının organizasyonuyla ilgili kaide ve kuralları belirlemede tanınan böylesine geniş bir özerkliğin sınırları vardı.

Esnaf otonomisiyle belirlenen bu kaide, kural ve uygulamaların, genel hukuk ve zabıta kuralllarına ters düşmemesi, esnaf birlikleri arasında ve diğer mal ve hizmet üreten kesimler ve organizasyonlar arasındaki ilişkileri bozucu değil tamamlayıcı yönde olması gerekliydi.

Oldukça genel hatlarıyla çizdiğimiz bu sınırlar, esasen esnaf birliklerini aştıklarından, zorunlu olarak devletin, tüm ekonomiye şâmil mal ve hizmet üretim ve tüketiminde uygulanacak genel kâide ve kuralları belirlemiş olmasını gerektiriyordu[2].

Bu husus bizi bu genel kâide ve kuralların neler olabileceği sorusuna verilecek cevapların da, Osmanlıların mal ve hizmet üreten kesimlere tanıdıkları özerklik ve bu özerkliğin devletçe sınırlarının belirlenmesi olduğu sonucuna ulaştırıyor.

Esnaf özerkliğine başta devletin yer aldığı dış unsurlarca doğrudan yapılan en az müdahale, üretim ve istihdamla ilgili zümre içi ilişkilerin kaide ve kuralların belirlenmesiyle oluşan çalışınların vasfına dayalı hiyararşisine yapılmaktaydı.

Bu tür müdahaleler ise genellikle ilgili örf ve adetlere uygulanan kaide ve kurallara ve genel hukuka uymayan esnafın yine esnaf tarafından kadılığa ya da doğrudan Divan'a şikâyet edilmeleri sonucunda doğuyordu.[3]

Özerkliğe en çok müdahale ise; esnaf birliklerinin hammaddeyi temini, hammaddeyi mamul hale getirirken uygulayacağı üretim teknikleri ve üretimin kalitesi ile, mamul hale gelen malın satış aşamalarında ortaya çıkıyordu. Bir mal veya hizmetin üretiminden tüketimine kadar hemen her aşamada

---

[1] Esnaf teşkilâtının bu tür yapılanmasında, özellikle de esnafla ilgili örf ve adetlerin oluşmasında, Ahi teşkilâtının esnaf teşkilâtına tesirinin payı büyüktür. KALA(1990), ss.8-10. Ayrıca bkz; GENÇ(1986), ss.116-117.; GERBER(1988), s.43 vd.; BAER(1970), s.33 vd.

[2] Esnafla ilgili bu tür genel kaide ve kuralların önemli bir kısmı, ihtisap kanunları ve bazı genel kanunnâmeler içinde yer almaktaydı. İhtisap kanunları için bkz., BARKAN(1942-3a), ss. 1-15; Aynı yazar(1942-3b), ss. 16-41.; Aynı yazar (1942-3c), ss.168-177. Genel kanunnâmeler için ise bkz.AKGÜNDÜZ(1990-1996); ANHEGGER- İNALCIK(1956).

[3] GKS., nr. 191, s. 343, evâhir M. 1057/ 6-16.II.1647; DALSAR(1960), s.115 vd., GENÇ(1986), s.118.

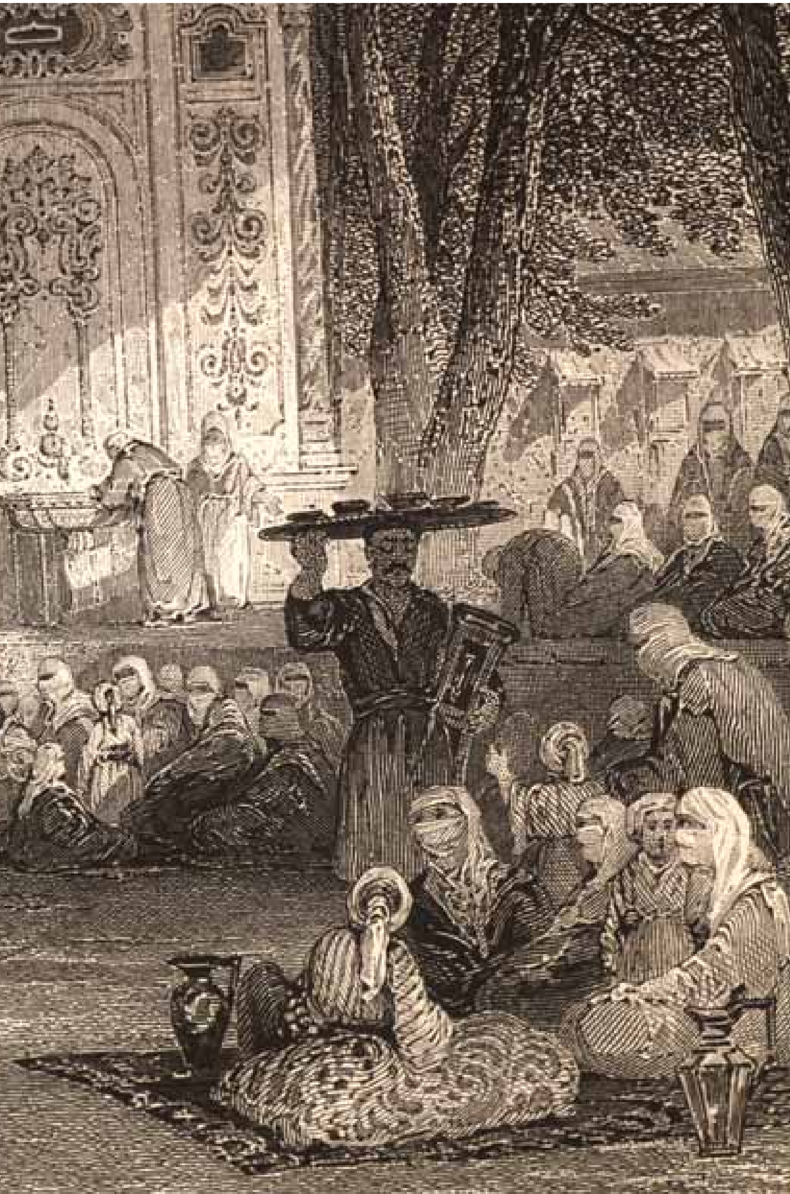
Deri kurutma işlemi

ortaya çıkan bu müdahalelerde, en çok söz edilen ve belgelerde çok sık yer alan husus ise narh, narhın belirlenmesi ve narha uyulması konularıydı.

Esnafa en çok müdahalenin yapıldığ narh ile ilgili konuları esnaf özerkliğine müdahale edilmesi açısından yaklaşarak ele aldığımızda, bu alanda bile esnaf özerkliği boyutlarının esnekliği olmayan kesin sınırlarla belirlenmiş olmadığı, hatta olan sınırlamaların da zaman içinde esnaf özerkliği lehine genişleme temâyülünde bulunduğunu söyleyebiliriz.

Narh ile ilgili olarak esnafa tanınan özerkliğin sınırları Osmalıların ilk devirlerinden itibaren çizilmişti. Bu konuda elimizde Fatih devrinden başlayarak gerek genel kanunnâmelerde ve gerek ihtisap kanunlarında vâzedilmiş birçok kanun vardır.[4] Bunlar arasında yer alan 1087/1676 tarihli bir kanunnamede; *ehl-i dükkan* olarak geçen esnafın, haddinden fazla fiyatla satış yapıp müşteriye zarar vermesinin kamuya verilen bir zarar olduğu, bu zararın kaldırılmas için narh verilmesi ve narh işinden sorumlu olanlar anlatılmaktaydı.

[4] Bunlardan bazılar için bkz. ANHEGGER-İNALCIK(1956), ss. 3, 4, 16, 24, 67, 82, 83, 84.; BARKAN(1942-3abc); ÖZDEĞER(1987), ss.165-172.; 976/1568 tarihli Kanunnâme , İ.Ü. Kütüphanesi, no.1807, ss. 72-78.; KÜTÜKOĞLU(1983), YÜCEL(1982).

Çeşme başında dinlenen esnaf aileleri

"...ehl-i dükkân bâyilerinde hadden tecâvüz idüb müşterilere zarar isâbet eylerse def'i zarar içün taraf-i sultânîden tâyin-i narh lâzım geldikde evvel müdebbir-i umur-ı cumhur olan vekil-i devlet bî garaz ehl-i vukufla meşveret idüb bâyilere ve müşterilere zarar olmamak şartıyla akvât-ı nâsa ve sîir mühimmâta ve akvât-ı bahâyime tayin-i narh içün kadı efendiye yâhud meclise hitâben fermân buyrulur anlar dahî fermân mucibince tayin-i narh idüb dâima icrâsıyla mukayyed olurlar narh tutmayanları hallerine göre tayir iderler..."[5]

Kânunnâmede, *narh tâyini* ile *kamuya verilen zarar* arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur. Şayet esnaf, haddini aşkın fiyatla satış yaparak müşteriye zarar verirse bu zararın önlenmesi için narhın yeniden tayin edilmesi öncelikle devletin vekili tarafından[6] kadı veya meclis'e (Dîvân- Hûmâyun'a) ferman gönderilerek emredilirdi. Yeni narh hem o malı satan esnafa hem de müşteriye zarar vermeyecek oranda olmalıydı. Bu hususlar esnafa, esnaf özerkliği lehine devamlı kullanılabileceği ipuçlarını da vermişti. Esnaf, ürettiği mal ve hizmetin maliyetindeki artışları ve diğer mal ve hizmet fiyatlarındaki artışları kendi mal ve hizmet fiyatına yansıtabilmesi için narhın da yükseltimesi gerekiyordu.

Bunun için esnaf, narhın üstündeki fiyatlarla müşteriye satış yaparak, narhı yaygın olarak ihlâl etmekte, iktisadi nedenlere dayanan bu mecburi narh ihlâliyle doğan narhın üstünde yüksek fiyatla satışlar, yukarıdaki kanunnâme metninde de belirtildiği gibi kamuya verilen bir zarar olduğundan zararın def`i için hem esnaf hem de müşteri lehine narhın yeniden belirlenmesi zarureti ortaya çıkmaktaydı.

Bu nedenle, zararın söz konusu olduğu mahallin kadısına ferman yazılmakta, kadı ve ehl-i vukuf da narhı yeniden tayin için toplanıp, hem maliyet fiyatlarında hem de diğer mal ve hizmet fiyatlarındaki artış göz önüne alarak sözkonusu mal ve hizmetin fiyatını yükselterek narh belirlenmekteydi.[7]
Burada sözkonusu edilen narh ihlâlleri, spekülasyon gayesiyle oluşturulan yüksek fiyatlardan kaynaklanan narh ihlâlleri değil, esnafın ürettiği mal ve hizmetin maliyetindeki ve diğer mal ve hizmetlerdeki fiyat artışlarından kaynaklanan mecburi narh ihlâllerydi.

5 "Tevkii Abdurrahman Paşa Kânunnâmesi", *Milli Tetebbûlar Mecmuası*, C.1, Say 3, s.505, Matbaa-i Amire 1331.
6 Kanunda, narh işinden öncelikle sorumlu mercî olarak kaydedilen *vekil-i devlet*'ten kasıt sadrazamdı.(BARKAN(1942-3a), s.1).
7 Narhın belirlenmesi usulleri hakkında geni izahat için bkz. KÜTÜKOĞLU(1983), ss.9-19.; SAHİLLİOĞLU(1967), Sayı 2, ss.54-56; Sayı 3, ss. 50-53.

Bu tür narh ihlâllerinden dolay esnafın kad tarafından uyarılması fakat narh ihlâllerinin sıklaşarak yaygınlaşmaya devam etmesi nedeniyle yukarıda kanun metninde belirtildiği gibi, *def-i zarar içün*, narhın yükseltilmesine dair fermanın verildiğini gösteren ve adeta kronolojik bir seyir izleyen ve yeni narh tayinine sebep olan bu aşamalara dair kadı sicillerinde ilâm ve fermanlardan oluşan birçok vesika mevcuttur.

Mesela, İstanbul'daki hamal esnafının semtlere olan uzaklığına göre narhlar daha önce belirlenmiş ve fakat bir zaman sonra bazı hamallar narhın dört kat fazlasına kadar ücret isteyerek câri narhı ihlâl etmeleri nedeniyle halkın zarardan korunması için kadıya yeniden hamal nahlarını tayin etmesi ve tayin edilen narha uymaları için hamal esnafını tenbih etmesi ferman buyrulmuştu;

> *"...hammal taiferinin fi'l-asl ücret-i hammâliyeleri taraf taraf ve semt semt tefrîk olunarak hadd-i îtidâlleri olarak nizâm tahtında iken bir müddettenberû..taife-i merkûme ferce bulub ve fırsatı ganimed bilüb hâmil olduklar yüklerden tahmilinden dört kat ziyâde akçe mütâlebe eyledikleri...cümlenin mâlumu olan hâlâtdan olub bunun bir hüsn-i süret ve nizâma rabtı ile ibâdulahın mazarrât-ı beyhûdeden vikâyesi lâzıme-i halden olmağla imdi fimâba`d hammal taifesine..mahalline göre birer mu`tedil fiyat vaz` ve...ziya`de mutâlebe eylememek üzere hammallar kethüdâsına ve sair iktizâ idenlere gereği gibi tenbih ve te'kide dikkat..."*[8]

Ferman gereği İstanbul kadısının düzenlediği hammallara ait narh defteri de, bu fermanın hemen altında sicile işlenmiştir. Daha sonra hamallara yeni bir narh tâyini ancak bu tarihten 13 sene sonra eski narhın, yapılan hizmetin câri piyasa değerinin altında kalması nedeniyle, hamalların bu narha ekseriyetle uymamaları başka bir deyişle mecburî narh ihlâlelleri yaşaması sebebiyle verilmiştir.

> *"..Hammallar tâifesi tamamen narhsız ve terâzüsüz esnaf olub kendilerinde asla insâf olmadığından ibadullâhın ihtiyaçlarını gördüklerinde muradları miktâr ücret olmadıkça hamûle yüklenmeyüb ücretleri bâzan hamûlerinin esmânını girân ve cümleyi ızrârda oldukları zâhir ve aşikâr olmak hasebiyle bundan akdem bu hususa bir nizâm ve arka hamalları ve bargir ve himâr hamallarının her bir mahalden her bir mahalle...hammâliyelerine tâyin kılınmış ve nizamının devam ve istimrarıyçün buyuruldular yazılmışiken mürûr-i vakt ve tebeddül-i zâbitân vesilesiyle nizâmların tecâvüz ve hâlen hâri ez-adl ve insaf hammaliyelerini zı'fından efzun olunmuş oldukları ecilden bunlar ücret-i hammâliyelerine ez-ser nev bir nizâm virilmesi mühim ve muktezî olmağla..."*[9]

Ne var ki, esnafın narhı yükseltmek için câri narhı yaygın olarak ihlâl yoluna gidebilmesi, narh verilen tüm mal ve hizmetler için sözkonusu değildi.
Zaruri gıda maddeleri olan ekmek, et, her türlü katı ve sıvı yağlar, peynir, süt, yoğurt ile bu maddelerin yapımında kullanılan ürünler (Buğday, arpa, çavdar v.s. hububat, un, büyük ve küçükbaş hayvanlar) için, bu ürünlerin kıtlık ve bolluğuna, maliyet fiyatlarındaki artış ve azalışa göre, narhlar derhal yeniden belirleniyordu.

Deriye işlenmiş Piri Reis haritası

[8] İstanbul kadısına 23.10.1226/12.XI.1811 tarihli ferman, İKS., nr.106., vr.20a.
[9] İstanbul kadısına 25.11.1239/22 Haziran 1824 tarihli ferman, İKS, nr.194, vr.23.

Devletin zaruri gıda maddelerine uygulandığı bu özel fiyat politikasıyla narh, ekonominin doğal kanunlarından kaynaklanan rasyonel nedenlerle değiştirilmesi gerektiğinde yeniden belirleniyordu.

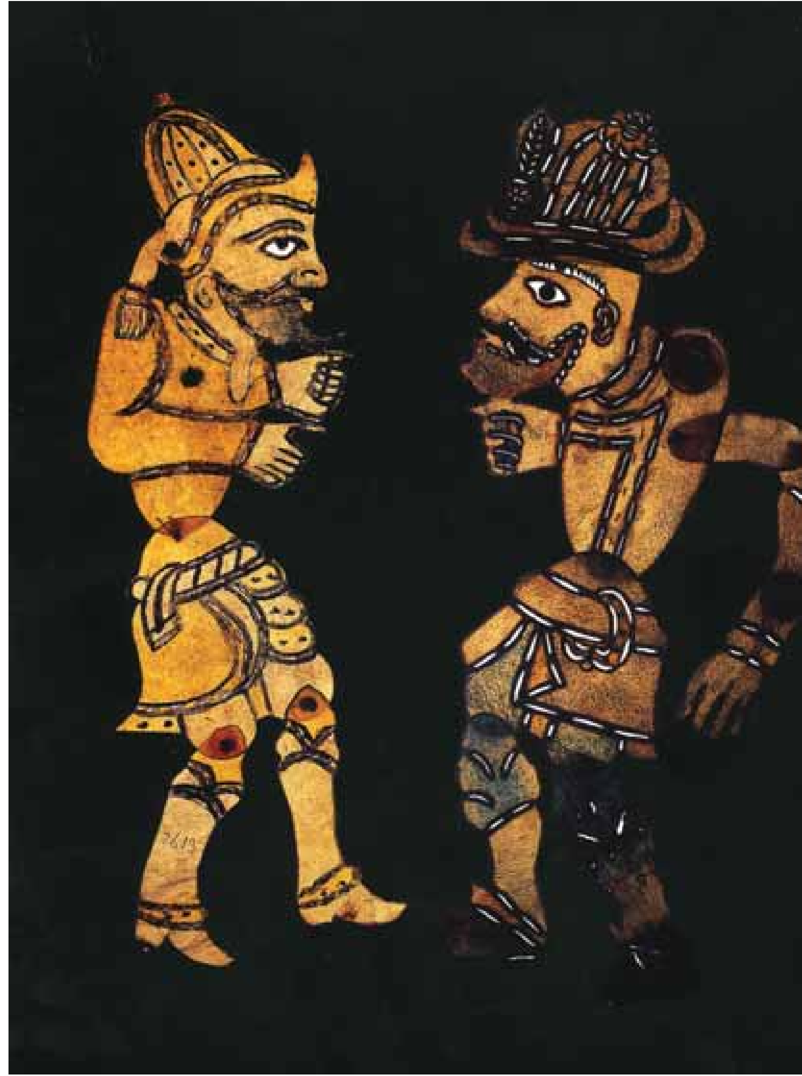
Zirâ, sınai ve ticarî mallara nispetle fiyat elâstikiyeti yüksek olan bu tür zarurî gıda maddelerinin kıtlığı veya bolluğu, o malın fiyatını da derhal etkilemekteydi.[10]

Bu hususu çok iyi kavramış görünen Osmanlı devletinin fiyat politikasını yönlendirenler, bu tür gıda maddelerinin azlığına, çokluğuna ve bu azlığın ve çokluğun olduğu mevsimlere göre fiyatı yeniden belirleyerek zaman gecikmesine meydan vermeden yeni narhı tâyin ediyorlardı.[11]

Zaruri gıda maddelerinin fiyatlandırılmasında gösterilen bu hassasiyete, şehirlerin ihtiyacı kadar iaşenin kırdan şehre akışını temin ve kıtlığın olmaması için şehirde ürüne verilen narhın tüccar için câzip olması gerekliliğinin de payı büyüktü.[12]

Narh defterleri ve diğer kadı sicillerinde bolluk veya kıtlıklarda, bu tür ürünlerin fiyatlarında düşüş ve çıkış şeklindeki dalgalanmaları izlemek mümkündür. Meselâ, buğdayın bolluğundan dolayı ekmek fiyatı, 60 dirhemi 2 pareden, derhal 68 dirhemi 2 pareye düşürülmüş, ucuzlatılmıştır.[13] Özellikle kış mevsiminde şehirlere gıda maddelerini ulaştırmak zorlaştığından zarurî gıda maddelerinin fiyatları da kışın başlamasıyla birlikte yükselirdi. Mesela İstanbul'da etin halka satış fiyatı okkası 35 para iken, kışın başlamasıyla birlikte 45 paraya çıkarılmıştır.[14]

Zarurî gıda maddelerine verilen narhı ihlâl ederek yüksek fiyatla satan esnaf, vurguncu anlamında *muhtekir* olarak vasıflandırılıyor ve ağır cezalara çarptırılıyordu. Bu cezalar arasında idam da vardı.

Deriden mamul Hacivat Karagöz

İstanbul Mercan'da halka, câri dirhemden eksik dirhemle ekmek satan fırının tezgâhtarı, fırınının önünde idam edilmiş, kaçan fırın ustasının da yakalanıp idâmı için civar kadılara emirler verilmişti.[15]

Zaruri gıda maddeleri dışındaki mal ve hizmet fiyatlarında, narh yükseltmeyi gerektiren nedenler gıda

---

10 GÜRAN(1987), s.231.
11 KÜTÜKOĞLU(1983), s.9 vd.
12 GÜÇER(1964), s.39; FAROQHİ(1984), s.221 vd.; ÜLGENER(1984), s.54 vd.
13 İstanbul kadısına, 29.5.1229/19.III.1813 tarihli ferman; İKS, nr.135; vr.5.
14 İstanbul kadısına 22.10.1243/16.V.1827 tarihli ferman; İKS., nr.154, vr.64.
15 BOA., Hatt- Hümâyun tasnifi, Belge no.15705)..

maddelerinde olduğu gibi tabiat şartlarından kaynaklanan kıtlık veya bolluklara değil, bu tür mal ve hizmetlerin üretiminde, öncelikle piyasada o mal ve hizmete olan talebe göre üretim kapasiteleri oluşturulmuş olan üretim birimlerinin belirli bir oranda kâr edip etmediklerine bağlıydı.

Narh, yapılan kârı da ihtiva ediyordu. Bu nedenle bu tür mal ve hizmetlere verilen narhın, mal ve hizmetlerin girdi maliyetlerindeki değişmelere diğer mal ve hizmetlerdeki fiyatların göreceli olarak değişmesine diğer bir deyişle genel ekonomideki fiyat hareketlerine göre ayarlanmasını gerektiriyordu.

Halbuki kadı ve ehl-i vukufun, böyle bir hesaplamayı yapmaları ellerinde bazı ölçüler olmadan mümkün değildi.

Esâsen böyle bir hesaplamayı kendiliğinden yapan mekanizma piyasaydı. Piyasada mal ve hizmetin arz ve talebine göre oluşan fiyat bu tür hesapları kendi içinde saklı tutarak oluştuğundan, oluşan bu piyasa fiyatı Osmanlı kadısı ve ehl-i vukuf açısından hem satıcı hem de alıcıya zararı olmayan en iyi narh fiyatıydı denilebilir.

Muhtemelen bu yüzdendir ki, gıda maddeleri dışındaki mal ve hizmet narhları yukarıda belirttiğimiz gibi ancak yaygın olarak ihlâl edilmeye başlandıktan sonra yeniden belirleniyordu.

Yani önce piyasada o mal ve hizmetin fiyatı oluşuyordu sonra kadı ve ehl-i vukuf toplanıp, bu oluşan fiyata aşağı yukarı yakın olan yeni narhı belirliyordu. Nitekim gıda maddelerine verilen narh umumiyetle art arda her sene veya aynı sene içinde iki, hatta üç kere değişirdi.[16]

Gıda maddeleri dışındaki mal ve hizmet fiyatlar ise, gıda maddelerinde olduğu gibi asgari her yıl yeniden belirlenmiyordu. Bazıları iki-üç yılda bir bazıları ise uzun fasılalardan sonra yeniden belirleniyordu.

Mesela H.1223-1255/1808-1839 yılları arasında, otuzbir yılı kapsayan dönemde İstanbul'da ilk narh hammaddesi sahtiyan olan çeşitli cins ayakkabılar için H.1230/1814'de belirlenmiş, ikinci narh ise 13 yıl aradan sonra, H.1243/1827 de yeniden belirlerek verilmişti.[17] Bu narhlardan H.1230/1814 yılına ait narhın veriliş nedenini, narhı veren İstanbul kadısı şöyle izah ediyordu;

> *"env-i ayakkabıların fiyatı narhından kat fâhiş olduğundan bu defa bâ-irâde-i seniyye teftî ve tefahhüs tüccar ve gerek esnaf zarardan vikâye her biri istintâk olunub rızâlarıyla tayin olunan fiyât defteridirki ber-vech-i âti zikr olunur"*[18]

19. yüzyılın ikinci yarısının başlarına kadar, esnaf sistemi, aşağıda ayrıntılarıyla anlatılacağı gibi esnafa tanınan tekel haklarına dayanıyordu. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise esnaf, kendilerine tanınan tekel haklarına dayanarak, piyasa fiyatlarını da âdeta tekelleri altına alarak yükseltmeye başlamışlardı.[19]

Dışa kapanarak tekelleşme eğiliminden dolay artık iktisadî hayata zarar vermeye başlayan esnaf tekellerinin yükselttiği piyasadaki fiyatlar nedeniyle narhlar da olması gerekenden daha yüksek fiyatlarda oluşmaya başlamış, esnaf otonomisine en çok müdahale nedeni olan narh, esnafın dışa kapanarak tekelleşme eğilimi nedeniyle eskiye oranla daha da güçlenen esnaf özerkliği karşısında, bu özelliğini kaybetme dönemine girmişti.

---

[16] Mesela kasap esnafının halka sattığı koyun etinin okkası H.1246/1830 yılı içinde 22.0I/29.08' de 55 para, 27.3./16.09' da 60 para, 17.5./04.11' de 72 para olarak üç kere ayrı narh verilerek değiştirilmişdi (İKS nr.201, vr.194).

[17] İKS., nr.201, vr.151 vd.; vr.188 vd.

[18] 25.6.1230/8.04.1814 tarihli İstanbul Kadısının ilâmı, İKS., nr.201, vr.151.

[19] AYNURAL(1988), s.135 vd.

Hatta esnafın dışa kapanarak tekelleşme eğilimiyle hayli genişleyen esnaf özerkliğinin belirlediği piyasa fiyatları, devletin de narh adı altında kabul ettiği bir şekle dönüşmeye başlamıştı.

Mesalâ, İstanbul'daki debbağ esnafı, hammaddeleri olan palamudu, palamudcu esnafından öncelikli satınalma tekeli hakkına sahip olduklarından, alış fiyatını düşürmek için satın almıyordu.

Palamudcu esnaf da tekel gereği palamudu debba esnafından başkasına satamadığından ürünü elinde fazla tutamıyor ve bir müddet sonra daha ucuz fiyata debba esnafına palamudu satmaya razı oluyordu.

Debbağlar bununla da kalmamışlardı. Sadece ihtiyaçları kadarını değil ihtiyaçları olmayan palamudu da satın alıp, daha sonra yüksek fiyatla tüccara satmaya başlamışlar, böylece palamudcu esnafının yaptığı palamud ticaretine de el atarak bir nevi esnaf-tüccar haline dönüşme eğilimine girmişler, tekel haklarına dayanarak fiyatları düşürmeye veya yükseltmeye başlamışlardı.[20]

Bu gelişmeler Osmanlı esnaf sistemini bozucu yöndeydi. Diğer yandan piyasadaki fiyat hareketlerini çok yakından takip eden merkezî otorite, fiyat yükselişlerinin nedenlerini soruşturmaya başlamış ve fiyat artışlarındaki en önemli faktörün esnaf tekelleri olduğunu, yüksek fiyatların nedenini bizzat soran III. Selim'e özellikle belirtmişlerdi;

> *"Beyaz üzerine şerefyafta-i sûdür olan Hatt- hümâyun şevketmakrûnda eşyânın bâhâlar ziyâde olduğunun sebebini suval eyledim gelen şeylerin her cinsini bir esnaf kendüye hasr idüb fermanlar yapdırub âhiri alamadığından neş'et idermiş..."*[21]

Esnaf birliklerinin, esnaf tekelleri vasıtasıyla narha yaptıklar müdahale,19.yüzyılın başlangıcında merkezî otoritede esnaf özerkliği aleyhine neticeler verecek tarzda karşı tepkiye yol açtı.

III. Selim, fiyat artışlarının esnaf tekellerinden kaynaklandığını öğrenince, esnafın halka zarar verici şekilde tekelleşmesi nedeninin devletçe verilen nizâm olduğunu, bu yüzden zarurî gıda maddeleri dışında, bu tür verilen nizâmın aslında nizamsızlık olup halka faydası olmayan esnaf tekellerinin kadılar tarafından tesbit edilip bu tür zararlı tekellerin lağv edilmeleri için tarafına bildirilmesini istedi.

> *"...havâyic-i zarûriyeden olub vaktiyle bulunmaması ibadullaha muzır olan şeylerden don yağı gibi ve ânın emsâlinin nizâmları dursun sâir o misüllülerin kayıdlarını birer birer ihrâç itdirdüb bekâsı muzır olanlar huzuruma arz ile kayıdların terkîn itdiresin nizâm deyü yapdıkları nizamsızlıkdır bunların cümlesine ibadullaha rahne-dâr olmayacağı vechiyle nizâm verilmek matlubumdur..."*[22]

Bu emrin tatbikiyle birlikte III. Selim'le başlayan, esnaf teşkilâtının yeniden yapılandırılması dönemi aynı zamanda, esnaf tekellerinin konusu olan mal ve hizmetleri satın alma, üretme, üretimde belirli üretim tekniklerini uygulama ve satma haklarına dayanarak fiyatları yükseltmek, esnaf tekeli dışındakilerin aynı ürünü aynı kalitede ve daha ucuz üretse bile üretimlerini engellemek gibi yollarla artık iktisadi hayata zarar verici yönde dışa kapanarak tekelleşme eğilimine giren esnaf özerkliği karşısında devletin, bu tür zarar verici esnaf tekellerini kaldırmak dışa açık, iktisadi hayata daha faydalı bir esnaf sistemi oluşturmak için verdiği mücadelenin de tarihidir.

Bu mücadele, özellikle II. Mahmut döneminde yoğunluk kazandı. Bu dönemde, esnaf otonomisiyle merkezi

---

[20] İKS., nr.154, vr.32b, evasıt- şevval 1241/8-18.5.1825.
[21] İstanbul Kadısına 3.3.1209/28.9.1794 tarihli ferman; BOA., Cevdet-İktisad, no:1085.
[22] Ayn belge.

otorite arasındaki yoğunlaşan bu mücâdele, gerçekte hemen her dönemde sözkonusuydu. Diğer yandan bu mücadele çalışmamızın bundan sonraki her aşamasında ele alacağımız konuların özünde yer alan ana temayı oluşturacaktır.

b.Birlik Oluşturmanın Gerekliliği

Belirli bir iş koluna ait belirli mal ve hizmetleri daha uygun şartlarda üretebilmeleri için meslekle ilgili esnafın bir araya gelerek, kendi alanlarında faaliyet göstermek üzere kendi esnaf birliklerini oluşturmaları gerekiyordu. Bu belirli işkolunun, yine belirli alt iş birimlerinde faaliyet göstermek üzere esnafın teşkilâtlanabilmesi için ise, esnaf birliklerinin üretim faaliyetlerinin alanı, üreteceği mal ve hizmetlerin niteliği ve üretim tekniklerinin belirlenmiş olması uygulanan esnaf sisteminin gereğiydi[23].

Bu gereklilikler, esnaf hukukuna ve esnafın teşkilâtlanma sistemlerinin iskeletini oluşturan tahsis politikası gereği esnaf birliklerine tanınan, hammadde temini, mal ve hizmet üretim ve satışı alanlarındaki tekel haklarıyla yakından ilişkiliydi.

Esnaf, devletin esnafa yönelik uyguladığı tahsis politikası gereği esnaf birliklerine tanınan tekel haklardan yararlanabilmek, mesleki menfaatlerini korumak ve genişletmek için esnaf birlikleri oluşturarak teşkilâtlanmak zorundaydı.

3.1.2.Birliğin Unsurları

a.Birliğin Faaliyet Alanı

Teşkilâtlanma yolunda atılan ilk adım, teorik olarak belirli bir bölgede aynı mesleği icrâ eden esnafın, ortak nizam çerçevesinde biraraya gelerek esnaf gurubu oluşturmasıydı. Bu kurgunun, Ahi Evren'in kümelenme modeline dayalı meslek birlikleri oluşturulması teorisine dayandığı açıktır.

Tabaklanmış Deri

[23] GENÇ(1986), s.113-114; TODOROV(1967), s.28 vd.; BAER(1970), s.24 vd.

Germe işlemi ve debbağ ustası

Böyle bir meslekî gurubun faaliyetinin, aynı mesleği icrâ eden ve o meslekî alanda ve bölgede teşkilâtlanmış olan esnaf birliğinin hinterlantına dahil olması gerekiyordu.

Bunun anlamı teşkilâtlanmasını tamamlamış esnaf birliğinin, teşkilâtlandığı meslekî alanda ve hinterlantı dâhilinde aynı nitelik ve teknikle mal ve hizmet üreten ayrı bir meslekî gurubun faaliyetini (ki bu faaliyet ferden de olabilir) durdurabilmesi diğer deyişle o mesleki alanda teşkilât olarak faaliyet gösterebilme tekeline sahip olabilmesiydi[24]. Başlıbaşına bu husus bile esnafın, kendi mesleki faaliyet alanında teşkilâtlanmayı tamamlayabilme yolunda büyük çaba göstermesinin önemli bir nedeniydi.

Esnaf gurubunun hak ve yükümlülüklerinin geçerli olduğu coğrafi bir alan ve bu alanın da sırırları vardı. Bu sınır, faaliyetin yapıldığı mahallin dahil olduğu kadılığın sınırı idi. Bu coğrafi sınır, esnaf gurubuna tanınmış olan hak ve yükümlülüklerin de genel sınırını oluşturmaktaydı. Mesela esnafa tanınan tekel

[24] Bu hususlar esnafa tanınan hammadde ve ürünü satın alma, ürctme ve satma tekelleriyle ilgili olup 4.bölümde ayrıca incelendiginden bibliyografya ilgili kısımlarda verilmis olup burada tekrarlanmamıstır.

hakları, esnafın faaliyetini yürüttüğü kadılık sınırı dahilinde geçerli olup, bu sınırın dışında o esnaf birliğine tamınmış olan tekel hakları geçersizdi.

b.Birliğin Üretim Faaliyeti Alanı: Üretimin Yapıldığı İşkolu, Üretimin Yapıldığı Mahal, Üretimin Niteleği ve Tekniği

Esnaf birliğinin oluşumunda önemli bir unsur da, birliğin belirli bir alt işkolunda faaliyet gösterebilmesiydi. Bu model, üretim tekniği ve üretimin yapısından kaynaklanmakla birlikte, piyasanın ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin en küçük mal ve hizmet birimine kadar karşılanmasında ve kalitenin ön planda tutulabilmesinde önemli bir yere sahipti.

Esanaf birliği, üretimi bir arada ve belirli bir mahalde yapabilmekteydi. Bir arada olabilmeyi temin eden en önemli unsur, üretim mahallinin belirli olması idi.

Esnaf birlikleri tüm işkolunu kapsayacak şekilde bir teşkilatlanmaya gitmemiş, faaliyet gösterdikleri işkolunun alt birimlerinde her mal ve hizmetin niteliğine göre ayrı guruplar hâlinde teşkilâtlanmaktaydı.[25]

Bir başka deyişle, belirli bir mekânda üretilen farklı nitelikteki her mal ve hizmet için farklı birlikler oluşturuluyordu. Esnaf, ürettiği mal ve hizmetin niteliğindeki farklılıklara göre farklı birlikler oluşturduğundan, bu nitelik farkının neler olduğu üzerinde durmak gerekmektedir.

Öncelikle nitelik farkı, belirli bir mal ve hizmetin üretim aşamalarındaki farklılaşmasından doğmaktaydı. Mesela belirli bir malın, hammadde halinde temininden nihai tüketilen mal haline gelinceye kadar geçirdiği her aşamada ayrı esnaf birlikleri faaliyet gösteriyordu. Dericilik işkolu bu duruma güzel bir misal teşkil ediyor: Deri hammaddesinin temini için gerekli canlı hayvan temin eden celepler, canlı hayvanı salhanelerde kesip derisini debbağlara veren kasaplar, deri hammaddesinin işlenmesi aşamasında debbağlar, derinin mamul hale gelmesi aşamasında kavaflar ve saraçlar farklı birlikler oluşturmuşlardı.[26]

Hizmet üretiminde de yine, üretim aşamalar itibariyle farklı birlikler vardı. Meselâ esnafa ait hammadde, erzak mamul ve yarı mamul malı, tüccarın getirdiği iskelelerden esnaf loncalarına taşıyanlar, denizde kayıkçılar karada ise hamallar olarak teşkilâtlanmışlardı[27]

Mal ve hizmetlerdeki nitelik farkı, sadece farklı üretim aşamalarında değil aynı üretim aşamasında da sözkonusu ise yine farklı birlikler oluşturuluyordu.

Mesela kasaplar; koyun kasapları ve sığır kasapları olarak ikiye ayrılarak teşkilâtlanmışlardı. Hamallar ise hizmeti ifâ etme medodlarına göre arka hamaları, bargir(at) hamalları ve hımar(merkeb) hamalları diye üç ayrı şekilde Teşkilâtlanmışlardı.[28] Ekmek imâl eden fırıncılar, ekmek iki ayrı çeşitte imal edildiğinden ikiye ayrılarak habbazan ve francılacı olarak farklı birlikler oluşturmuşlardı.[29]

[25] GENÇ(1986), s.115; BAER(1970), s.33.
[26] Celep ve kasapların kurduklar farklı birlikler ve teşkilâtlanmalar hakkında bkz. GREENWOOD(1988); KALA(1985); ULUÇAY(1942), s.68 vd.
[27] Kayıkçılar için bkz. ORHONLU(1966), ss.109-134.
[28] Hammal esnafı narh defteri,İKS., nr 106, vr. 20a.; Ayn arşiv, nr.154, vr. 28a.
[29] İKS., nr. 135, vr. 15a; İKS., nr. 106, vr. 10a.

Sakatatçı

Hem farklı üretim aşamalarında olmalarından hem de ayn aşamadaki nitelik farkından dolayı ayrı birlikler oluşturma yoluna gidilen mal ve hizmetlere ait en çarpıcı misâli ise inşaat işkolunda görürüz; neccar, kârsudeci, sıvacı, kaldırımcı, lâğımcı, bıçkıcı, tuğla dökücü, tolos dökücü[30], gibi üretilen her ayrı niteliğe sahip mal ve hizmet için ihtisaslaşan her esnaf gurubu farklı birlikler oluşturmuşlardı.[31] Bu misaller çoğaltılabilir.

Esnafın, üretilen mal ve hizmetin niteliğindeki farklılıklara göre birbirlerinden bağımsız farklı birlikler oluşturma yoluna gitmeleri özelliğinin geçerliliği ise, belirli mekân sınırları içerisinde sözkonusuydu. Diğer bir şekilde ifade edersek, belirli bir mekânın sınırları dahilinde ayn nitelikte mal ve hizmet üretimi için farklı esnaf birliği kurulamamakta, ancak farklı nitelikli mal ve hizmet için farklı birlikler oluşturulabilmekteydi.[32]

Belgelerden ulaştığımız sonuç, genellikle bu sınırların idârî birimler olan kadılıkların sınırlarıyla aynı olduğudur. Bu aynilikte devletin, esnafla ilgili her türlü icraat ve politikaları yürütmekle görevlendirdiği kadıların bu görevlerini tam olarak icrâ edebilmelerini temin etme gerekliliğinin de pay vardı.

Esnaf birlikleri açısından baktığımızda, mekân sınırlaması, esnaf teşkilâtının yapısı üzerinde önemli bir etkiye sahipdi. Gerçekten de belirli bir mekân içinde, aynı niteliğe sahip mal ve hizmetler için farklı birlikler oluşturulmazken, genellikle kadılıkların idârî sınırlarıyla özdeşleşmiş bu mekanın dışına çıkıldığında, esnafın aynı nitelikte mal üretmesine rağmen mekân farklılığından dolayı farklı birlikler oluşturma yoluna gitmekteydi.

Mesela İstanbulda aynı nitelikte mal üreten debbağ esnafı aynı zamanda kadılık olan İstanbul, Eyüb ve Üsküdar'da birbirinden bağımsız üç ayrı birlik oluşturmuşlardı.[33] Fakat bu aynı nitelikteki mal ve hizmetler için ayrı birlikler oluşturabilme mekânının sınırlarını, yanlızca kadılığın idarî sınırları belirlemiyordu.

Şayet kadılığın idarî sınırları geniş bir coğrafî alanı kapsıyor, bu coğrafî alan da nüfus yoğunluğu yüksek semtlerden oluşuyor ve üretilecek mal ve hizmetin talebi bölge ve hinterlantında yüksek bir seviyede bulunuyorsa bu durum o mal ve hizmeti üreten esnafın çoğalmasına neden oluyordu. Bu takdirde, birlik oluşturabilme mekânının sınırların ayn kadılığa bağlı fakat farklı semtler belirliyordu. Mesela yine debbağ

[30] 17.7.1223/19.IX.1808 tarihinde İstanbul kadısının düzenlediği inşaat işlerinde çalışanların ücret defteri, İKS., nr.97, vr.120a.; Bursa Kadılığı sicilleri (BKS.)(I), nr. B131/346, vr.56b.

[31] İnşaat işkolunda faaliyet gösteren esnaf ve birlikleri hakkında bkz. ORHONLU(1981), ss. 1-30.

[32] Bu husus esnaf tekelleriyle yakından ilişkili olup, ileride ayrıntılarıyla anlatılacaktır.

[33] İKS., nr.154, vr.32., keza boyacı esnafı İstanbul ve Galata'da iki ayrı birlik oluşturmuştu. GKS., nr. 191, s. 343, Evahir M. 1057/ 6-16.II.1647.

esnafı Galata kadılığına bağlı Kasımpaşa ve Tophane semtlerinde iki ayrı birlik oluşturmuşlardı.[34]

Esnafın, üretilen mal ve hizmetin niteliğine ve mekân farklılığına göre birbirlerinden bağımsız birikler oluşturmalarının esnaf birliklerinin dışa kapanması, dışa açılması ve birlikler arası rekabet açılarından da önemli sonuçları vardı.

Belirli bir mal veya hizmeti üretmek üzere teşkilâtlanan esnaf, o mal ve hizmet üretimini birliğe dâhil olan esnafın sayısıyla sınırlandırıp bir anlamda dışa kapanıyor birlik dışındaki kişilerin o mal veya hizmeti üretmelerini devletin kendilerine tanıdığı belirli niteliklerdeki mal ve hizmeti üretme tekeli haklarına dayanarak önlüyorlardı.[35]

Bu husus bizi, teşkilâtlanmış esnafın rekabetsizlikten dolayı ürettiği mal veya hizmetin kalitesini yükseltmeye çalışmayan yeni teknik geliştirme ve uygulama gereğini duymayan tamamen içe kapalı bir esnaf sistemi oluşturduğu teşhisini koymamıza neden olabilir.[36]

Ancak Osmanlı esnaf teşkilâtının organizasyonunda, esnafın bu tür genel iktisâdî hayata dışa kapanarak tekelleşme eğilimine girerek zarar verilmesini önleyecek mekânizmalar da vardı.

Şayet mevcut esnaf birliklerinin üretmekte oldukları malların niteliğinden farklı ve ekonominin ihtiyaç duyduğu yeni bir ikâme mal üretilmeye başlanırsa, bu ikâme malı üreten esnafa rakip esnaf birliğinin mü-

Deriyi döner fıçıda yumuşatma işlemi

[34] İKS., nr.154, vr. 32.
[35] ERGİN(1922), Cilt 1, s.644 vd.; GERBER(1988), s.62 vd.; UlUÇAY(1942), Belge no. 16, 21, 22.; GENÇ(1987) , s.153.
[36] Nitekim Ergin bu teşhisi koymuştur. (ERGİN(1922), Cilt 1, s.645 vd.)

Tabakhane

dahale etmemesi için, merkezden kadılıklara fermanlar gönderiyordu.

Meselâ, Atıf efendi, Beykoz'da kumaş dokuma tezgahları kurmak istemiş ve numune olarak şallı, çiçekli ve sair kumaşdan dokuyup Bab-ı âli'ye sunmuştu. Bu üretimin ve böyle bir hizmetin Devlet-i Aliyye'ye menfaati olduğundan, Dersaadet ve civarındaki çeşitli nevi kumaş dokuyan kemhacı ve sandalcı esnaf birliklerinin bu yeni nevi kumaş üretimine müdahale etmemeleri için kethüdâlarına kadı tarafından tenbih edilmesine dâir ferman gönderilmişti.[37]

Bu durumda, her esnaf birliği her zaman için kendi birliği dışında üretilecek olan yeni bir ikâme malın rekabetiyle karş karşıya gelebileceğinden esnaf birliğinin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatı, kalitesi ve birlik içinde yeni üretim teknikleri geliştirmeye çabalamaları gerekmekteydi.

Bu husus esnaf birliklerinin kendi gelecekleri açısından hayatî önem taşımaktaydı. Tekilâtlanmış esnaf birliklerinin dışında kalanlar da, mal veya hizmet üretimine katılabilmek için ya mevcut esnaf birliğinin içinde çıraklıktan itibaren yetişmiş olmak veya ekonomi yararına yeni bir ikâme mal ve hizmet üretmek zorundaydılar.

İkinci durumun geçerli olması için yeni bir teknik, uygun fiyat ve yüksek kalite gerekiyordu. Bu tür yeni bir mal ve hizmet üretilmeye başlandığında, yeni bir esnaf birliğinin de tohumları atılmış oluyor, üretim başladığı andan itibarende bu yeni esnaf birliği de kurulmuş oluyordu.

---

[37] İstanbul kadısı ve ihtisap ağasına 12 Muharrem 1243 (07.08 1827) tarihli ferman; İKS, nr.154, vr.53.

Bütün bu izahlardan çıkan sonu şudur; Sınırları belirli bir mekânda aynı tür tamamlayıcı ve ikâme malların üretiminde, esnaf üretme tekelinden dolayı farklı esnaf birlikleri kurulamıyordu.

Yeni tamamlayıcı mal ve hizmetler üretebilmek için yeni esnaf birlikleri oluşturabilmek konusunda ise esnaf üretim tekelinden doğan bir sınırlandırma yoktu.

Yeni mal ve hizmet üreten yeni esnaf birlikleri oluşturabilmek konusundaki sanırlandırmalar, ikâme mal ve hizmetlerde ortaya çıkmaktaydı. Ancak bu tür sınılamalar mutlak anlamda sırlandırmalar değildi. Yeni ikâme mal üretecek esnaf birliği, üreteceği yeni ürünün üretim onayını aldığında sınırlandırma geçersiz oluyordu.

c.Esnaf Birliğinin Nizamı

Teşkilâtlanma, esnaf gurubuna dahil her esnafın uyacağı ve uygulayacagı ortak nizamların oluşturulmasını gerekli kılıyordu. Esnaf birliğinin teşkilatlanmasını tamamlamasında çok önemli bir unsur olan esnaf nizamları, önemine binaen çalışmamızda ayrı bir bölüm halinde ele alınmıştır.

3.2 İstanbul Debbağ Meslek Birlikleri: Kuruluşu ve Gelişimi

İstanbul'da debbağlık denilen deri sanayiinin kuruluşu, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle gerçekleşti.

Roma ve Bizans dönemi İstanbul'unda deri sanayii yoktu. Ahi Evren'in Kayseri'de ilk kez Debbağ meslek birliğini kurarak sanayi devrimini başlatması örneği, Fatih tarafından İstanbul fethedildiğinde adeta İstanbul için tekrarlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde Kazlıçeşme dericileri diye anılmaya başlanan Yedikule debbağ meslek birliği, Ahi teşkilatının önderliğinde Osmanlı İstanbul'unda ilk kurulan meslek birliği idi.[38]

İstanbul'da en eski ve Ahi Babası olan ilk meslek birliği Yedikuke debbağ meslek birliği idi. Daha sonra Galata, Kasım Paşa Üsküdar ve Eyüp debbağhaneleri ve meslek birlikleri kurulmuştur.

"Yedikulle debbâğları kadîm olmağla İstanbul ve tevâbiinde zebh olınan hayvânâtun cülûdını bunlar alup badehû Galata ve Kasım Paşa ve Üsküdar ve Ebî Eyyûb-ı Ensârî'de debbâğhâneler binâ ve vakf olındukda oldukları yirlerde zebh olınan cülûdı ânlar alup âhara taarruz itmemek üzre evâmir-i şerîfe virüldükden"[39]

Ahi Evren Vakfı'nın bölge temsilcisi seçtiği halife/şeyhe esnafın Ahi Baba dediğini biliyoruz. Ahi teşkilatının İstanbul halifesi/şeyhi, aynı zamanda Yedikule debbağ esnaf birliğinin Ahi Babası idi.

İstanbul Ahi Teşkilatı şeyhi, ilk olarak Yedikule debbağ meslek birliğini kurarak aynı zamanda Yedikule debbağlarının da Ahi Babası oldu. Diğer meslek birliklerinin de şeyh/kethüdalarını atayarak teşkilatlan-

Tabakhane, deri kurutma işlemi

[38] Türk deri sanayiinin duayenlerinden olan, Kazlıçeşme dericilerini Fetihten bugüne Ahilik değerleriyle birlikte makaleler halinde anlatan önemli eser için bkz. YELMEN(1998). Yine ömrünü Kazlıçeşme'de dericiliğe adayan YELMEN'in kendi hayatını anlatırken Cumhuriyet dönemi Türk dericilik tarihini de anlatmış olduğu biyografik eseri için bkz. YELMEN(2009).

[39] BOA,Atik Şikayet Defterleri, Defter nr.121, s.519, hüküm 1.

malarına öncülük etti. Kısaca Yedikule debbağ meslek birliğinin Ahi Baba'sı, Ahi teşkilatının İstanbul bölge şeyhi olarak, diğer meslek birliklerinin şeyhlerinin de şeyhi idi.

İstanbul Ahi Teşkilatı Şeyhi Ahi Baba ve Zaviyesi

İstanbul Ahi Teşkilatı şeyhini ve İstanbul'daki zaviyesini uzun süredir araştırmakta idim. Eriştiğim sonuç bu zaviyenin Derya Ali Baba Vakfı zaviyesi olduğudur. Fatih'in Sakabaşısı olan Derya Ali Baba tarafından Kazlıçeşme Fatih Camii yanında kurulan zaviyenin tevliyeti, debbağların Ahi Babasına vakfedilmişti. Debbağların Ahi Babasının Derya Ali Baba Zaviyesinin mütevellisi olması şartı, vakıf şartı idi.

Fatih'in vakıf debbahaneler inşa edip kiraladığı ilk debbağ meslek birliği Yedikule debbağ meslek birliği olduğundan, Yedikule debbağ meslek birliği Ahi Babası, Derya Ali Baba Zaviyesinin şeyhi olmuştu.

Konunun önemi bakımından sakabaşılık ile Derya Ali Baba Zaviyesi vakfı ile ilgili bilgileri vermek gerekmektedir.

Yeniçeri sakabaşılarının en önemli görevleri arasında, ordunun su ihtiyacının teminin için gerekli su kırbalarının ürettirilerek temini geliyordu. Bu kapsamdaki görevi, gerekli su kırbası ihtiyacını temin için debbağlardan işlenmiş deriyi satınalıp, saraçlara tevzi edip yeterli adette su kırbasını ürettirip temin etmek idi. Sakabaşıların su kırbası üretimiyle ilgili görevlerinin anlatıltığı belge aşağıdadır.

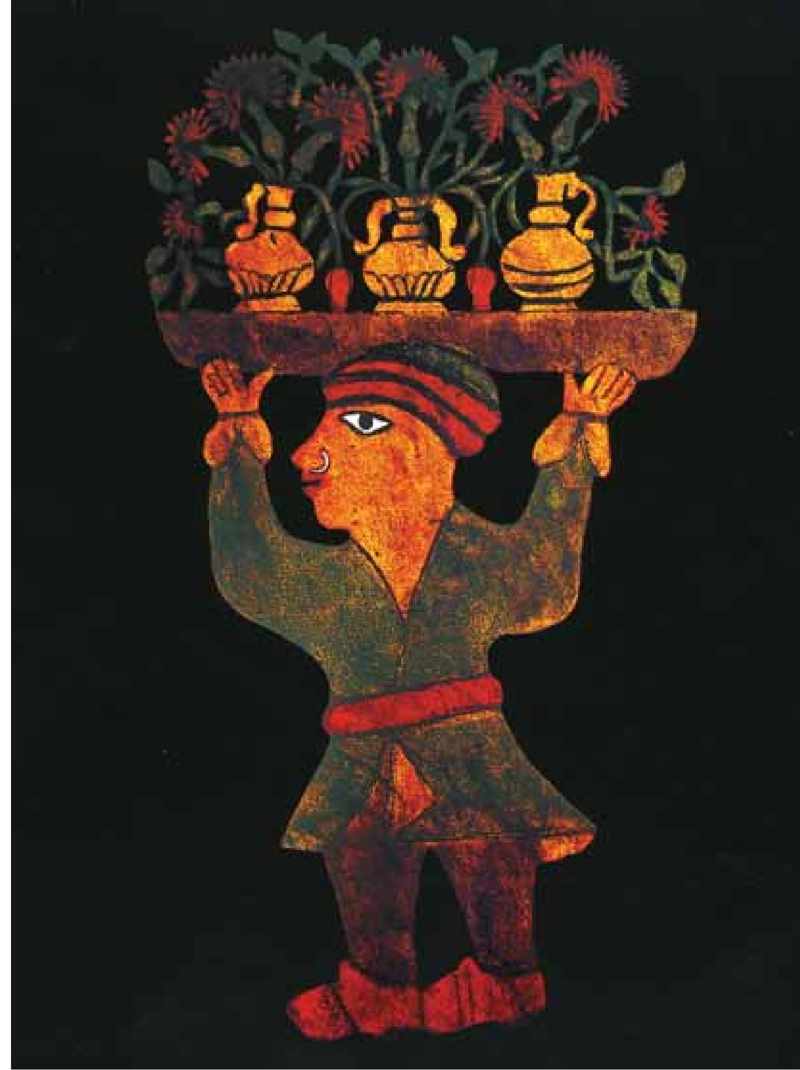
Belgenin konusu, Yeniçeri Ocağı Sakabaşısı tarafından Yeniçeri Ocağı sakaları için gerekli kırba, meşk, musluk için gerekli işlenmiş derinin rayiciyle debbağ esnafından satın alınıp Saraçhanede kırbacı, koğacı vesairlere tevzi edip ihtiyaçların karşılanmasına, Yeniçeri Ocağı sakabaşınının işlenmiş deriyi rayicin altında Yedikule debbağlarından satınalma talebinin önlenmesine dair hükümdür.[40]

"Âstâne kāyimmakāmına ve kādîsına ve sekbânbaşıya hüküm ki:
Üsküdar ve Eyyûb-i Ensârî ve Hasköy'de ve Pîrî Paşa ve Kāsım Paşa ve Tophâne ve Hâslar ve gayrı mahallerde vâkı' debbâğân tâyifesi fukarâları Edirne'de Dîvân-ı hümâyûnuma arz-ı hâl sunup Dergâh-ı âlî yeniçeri ocağının sakalarına kadîmü'l-eyyâmdan virilegelen kırba [ve] meşk ve musluk mühimmâtları râyic olduğı üzre ocağ-ı mezbûre sakabaşısı ma'rifetiyle iştirâ ve mahallerine tevzî' u teslîm olınup âsûde hâl üzre iken hâlâ sakabaşıları beş yüz akçe elyak gavsâle râyic oldığı bahâsından akçeye taleb idüp olıgelmişe râzî olmayup noksânı ile taleb idüp fukarâya gadr u zarar olmak görinür mukaddemâ Yedikulle debbâğları husûs-ı mezbûr içün arz-ı hâl eyledüklerinde ânlarun yedine virilen emr mahallinde derkenâr olınup mûcebince emr-i şerîf ihsân olınmak bâbında inâyet recâ itmeleriyle İstanbul'da Yedikulle hâricinde debbâğ tâifesinün ihtiyârları arz-ı hâl idüp dibâğat eyledükleri deri Serrâchâne'de kırbacı ve koğacı vesâirlere bahâları ile bey' idüp ve mezbûrlar dahi işledükleri meşk ve kırba ve musluk Dergâh-ı mu'allâm yeniçeri ortasına vesâirlerine viregelüp kimesneye gadr olmaz iken bundan akdem ref' olınan kethudâları Câbî(?) Hüseyin nâm kimesne yeniçeri sakabaşısı ile yekdil olmayla bunlara kadîme muhâlif ve hilâf-ı şer'-i şerîf be gâyet ıslâh gavsâle kendülerine beşer guruşa olmış iken elbette bize ikişer buçuk guruşa virin diyü cevr ve zulm ü te'addî eyledüklerin bildürüp mu'tâd-ı kadîm olugeldiği üzre sakabaşı olanlar kendülerine yarar metâ'ı bahâsı ile buldukları

[40] BOA., Maliyeden Müdevver Defter nr. 9879, s.249, sıra 1.

yirlerden narh-ı cârî üzre rızâları ile alup ba'de'l-yevm hilâf-ı şer'-i şerîf ve kadîme muğâyir te'addîleri rencîde olınmak bâbında hükm-i hümâyûnum recâ itmeğin hilâf-ı şer' [u] kānûn rencîde olınmaya diyü Dîvân tarafından emr-i şerîf virildüği derkenâr olınup Üsküdar ve Hâslar ve gayrı mahallerde vâkı' debbâğîn tâifesi arz-ı hâl idüp ve bâ'is eyledükleri gâvsâle ve derilerinden Yeniçeri ocağı sakalarınun meşk ve musluk içün sakabaşısı ma'rifetiyle mübâya'a idecekleri gâvsâleyi mezbûrlardan noksân bahâ ile istemeyüp beş yüz akçeye virileceği deriyi iki ve üç yüz akçeye almak murâd idüp gadr itmeleriyle derkenâr olınduğı üzre mukaddemâ Yedikulle debbâğına virilen emr-i şerîf mûcebince mezbûrlara dahi ihsân buyurılmak recâsına arz-ı hâl itdüklerinde sakalara iktizâ iden mühimmât içün akçe virilmişdür ve esnâf fukarâsına dahi gadr olmamak üzre fermân-ı âlîleri buyurılmağın Başmuhâsebe'den ihrâc ve hisâb olınduğı üzre Yeniçeri sakalarına bir çift meşke sekiz buçuk guruş ve bir musluğa altı guruş ve bir kırbaya bir guruş ve bir rub virildiği derkenâr olınmağla zikr olınan meşk ve muslukdan ne mikdâr gâvsâleden hâsıl olur ise bahâsiyçün tevkīf itdürüp ancak Yeniçeri ocağına iktizâ iden meşk ve musluğun gâvsâlesiyçün kadîmden olıgeldükleri üzre Serrâchâne'den ve gayrılardan hüsn-i rızâ ile alup esnâf fukarâsına cevr ü te'addî olmamak üzre emr-i şerîf virilmek bâbında iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim başdefterdârum olan Halîl dâme ulüvvuhû telhîs itmeğin telhîs mûcebince şürûtıyla Mâliyyeden hükm-i hümâyûnum virilmek fermân-ı âlî sâdır olmağın vech-i meşrûh üzre emr-i şerîf yazılmak içün tezkire virildi. Fî 15 Ş sene 1106 [31 Mart 1695]"

Deriden mamul suret

İstanbul'un Fetihinde askerin su ihtiyacını temin etmek görevini üstlenmiş olan Derya Ali Babanın, zaviyesi ve vakfı ile ilgili bilgileri de ele almak gerekiyor.

Hasan YELMEN'in verdiği bilgiye göre[41] Derya Ali Baba Zaviyesi Vakfı tevliyetine atama beratı aslı, Kazlıçeşme Türk Deri Sepicileri Birliği'nde bulunmaktaydı. Bu birliğin adı Cumhuriyet döneminde Türkiye Deri Sanayicileri Derneği olarak değiştirildi. Önceki birliğin ve daha sonra derneğin yeri Derya Ali Baba Türbesi-Zaviyesi bitişiğindeki Lonca meydanında inşa edilmiş olan Lonca Kahvesi'nin bitişik odasındaydı. Belirtilen Derya Ali Baba Zaviyesi vakfı mütevelli atama beratı aslı da derneğe devredilmişti.

Bu dernek, zaviye-türbe ve beratla ilgili Hasan YELMEN özetle şu bilgileri vermektedir[42];

"Derya Ali Baba Fatih Sultan Mehmed'in sakabaşısıdır. İstanbul'un fethinde askerlerin su ihtiyacını bir

[41] YELMEN(2003), ss.58-78.
[42] YELMEN(1998-1),ss.33-34. Aynı Yazar(2002), s.74-76.

su kırbası-tulumundan karşıladığı söylenir. Bu mucizevi hizmeti ile dikkat çekmiş ve Fatih tarafından kendisine Derya Ali Baba zaviyesinin yeri tashis edilmiş, o da zaviyeyi inşa edip debbağ Ahi Babasını mütevelli tayin edip vakfetmişti. Türk Deri Sepiciler Birliği Cumhuriyet döneminde dernek (Deri Sanayicileri Derneği) oldu. Dernek merkezi bu tekkede, türbenin bitişiğindeki "lonca odası"nda idi. 1952 yılında önceki Başkan Mahmut Çengiç'ten devraldığımız dört ferman vardı. Bunlardan biri 3.Ahmet'in döneminde verilen Yar (Derya) Ali Baba Vakfı Zaviyesinin tevliyetine atama berattır. 1121/1709 tarihli olup aslı derneğimizde olan müzehhep beratta şu önemli bilgiler yer almaktadır;

> *"İstanbul'da Yedikule haricinde bulunan merhum Yar Ali nam sahibü'l-hayrın bina ve vakfeylediği zaviyenin tevliyeti debbağ Ahi Babalarından olan esseyyid Mehmed bin Recep ihtayar ve alil olup kendi rızasıyla ayrılmakla kendisine hakanlığın işbu şanı yüksek fermanı verilen Mustafa bin elhac Mehmed her vechile layık ve müstehak olmakla yevmi bir akce vazife ile tevcih olunup yedine berat-ı alişanım verilmek babında kadılar kadısı kadı Müslim'in Mevlana Ebu İshak İsmail zidet arzetmeğle (...) buyurdum ki (…) Mustafa bin Elhac Mehmed zikrolunan zaviyde vakfedenin şartı mucibince mütevelli olup lazım gelen hizmeti meri ve müeddeb kılındıkdan sonra yevmi bir akçe vazifesine mutasarrıf olup (…) 12 Cemaziyelahir 1121/18 Ağustos 1709"*

"Derya Ali Baba türbesinin yanında Ali Baba'dan tevarüs eden ve sonradan derneğimize verilen Lonca Kahvesi vardı. Sonra Lonca kahvesi kapatılıp yerine iki katlı bina yapıldı. Üst kat derneğimize verildi" [43].

Bu ifadelerde geçen "lonca", debbağ esnaf birliğinin önemli toplantılarının yapıldığı, özellikle ham derinin esnafa hissesine göre tevzi edildiği yerdi. Bu yerin Derya Ali Baba Zaviyesine ait olup derneğe mirasen intikal ettiği anlaşıyor. Lonca mahalli ve Yedikule debbağ esnafıyla ilgili "Lonca" da yapılan işler konusundaki belge aşağıdadır.

Belgede, Yedikule'deki debbağ esnafı için gerekli deriyi kasaplardan toplamak, debbağların "lonca" dedikleri mahalde, debbağlara tevzi edilmek üzere, 3 tadat edici 2 katip ve bir münadi olmak üzere 6 kişinin görevli olduğuna. Bunların alacakları ücret belli iken daha fazla talep eden katiplerin müdahalesinin önlenmesine dair 1141/1729 tarihli hüküm.[44]

> *"İstanbul kādîsına hüküm ki:*
> *İstanbul'da Yedikulle hâricinde vâkı' debbâğ esnâfı fukarâsı Dîvân-ı hümâyûnuma arz-ı hâl idüp Yedikulle'de zebh olınan koyunlarun derilerini üç nefer ta'dâd idici ve iki nefer kâtibi ve bir münâdî kassâblardan cem' ve debbâğlarun lonca ta'bîr olınan mahallerine götürüp debbâğlara teslîm olındukda debbâğ esnâfı taraflarından hammâliyye nâmıyla mezbûrlara her yüz otuz aded deride ancak otuzar akçe virilüp ve meblağ-ı merkūmı mezbûrlar beynlerinde taksîm ve mu'tâd-ı kadîmün hilâfına cevr ü te'addî olınmamak için mukaddemâ husûs-ı mezbûra gereği gibi nizâm virilüp fukarâ istirâhat üzre iken mezkûr altı neferden başyazıcı ta'bîr eyledükleri kitâbet aslında etmek mukābili berât ile olmayup esnâf beyninde muhtârları olan kimesne cümle ma'rifetiyle nasb olınagelmişiken bundan akdem kitâbet-i mezbûr ancak İsmâ'îl nâm kimesneye on sekiz akçe yevmiyye hazîne-mânde ve ba'dehû otuz akçe dahi hazîne-mânde iden Mehmmed husûs-ı mezbûr içün birbirlerine düşüp hazîne-mândemüz mukābili etmeğimüzdür birbirlerimüze ulûfe virüp te'ayyüş eylesek gerekdür diyü fukarâdan celb-i mâl sevdâsına düşüp nizâmlarını fesh ve teğayyürine bâ'is ve ahvâlleri dîğergûn oldukların bildirüp men' u def'i içün emr-i şerîfüm virilmek bâbında istid'â-yı inâyet eyledükleri ecilden imdi merkūm Kâtib Mehmed bundan akdem şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı âlîşân mûcebince ta'yîn olınan avâyide kāni' ve esnâf dahi râzî olup kıbel-i şer'den i'lâm ve Kâtib İsmâ'îl'ün hazîne-mânde eyledüği on sekiz akçesi dahi bakīyye-i mahlûlden tevcîh olınmağın fimâ ba'd Kâtib Mehmed bâ fermân-ı âlî ta'yîn olınan avâyidden ziyâde taleb itmemek ve esnâf dahi noksân teklîf itmeyüp kat'-ı nizâ' olmak içün mahalline kayd ve emr-i şerîf tahrîr olınmak diyü fermân-ı âlîşân sâdır olmağın mûcebince mahalline kayd olınup şürûtıyla emr-i şerîf yazılmak içün işbu tezkire virildi. Fî 29 L sene 1141 [28 Mayıs 1729]"*

[43] YELMEN(2003), s. 74.
[44] BOA, Maliyeden Müdevver Defter nr. 203, s.44A, sıra 2.

Kazlıçeşme atölyeleri

Osmanlı döneminde hazırlanan İstanbul Zaviye-Tekke-Dergah-Türbe mecmualarına baktığımızda, Derya Ali Baba Türbesinin kayıtlı olduğunu tespit ettik. ***"Yedikule:*** Deryayî Ali Baba Türbesi, Kazlıçeşme yolunda" [45]

Fakat, Derya Ali Baba adına zaviye-tekke-dergah kaydına rastlayamadık.

Ancak yukarıda verdiğimiz Dericiler Derneğinde aslı bulunan berat kaydında açıkça Derya Ali Baba Zaviyesi ve yöneticisi olan debbağ Ahi Babası olduğu kayıtlıdır. Bu kayıtlar tekrak tarafımızdan gözden geçirilmiş Yedikule-Kazlıçeşme'deki kayıtlı zaviye-tekke-dergahların dökümü çıkarılmıştır.

Evliya Çelebi Yedikule'deki dini yapıları belirtmekte-

[45] İstanbul Türbeleri mecmuası s.158'den naklen, GALİTEKİN-YURDAKUL(1999), sayı7, s.129.

dir. Bunlar bir camii, yedi mescid, bir han, bir hamam, yedi sebil ve üç tekkedir[46]. Ancak Evliya, bu üç tekkenin adını ve yerini vermemektedir.

1784 yılına ait İstanbul'da 229 adet tekke-dergah (hangah) kaydına göre Yedikule'de bulunan dergahlar şunlardı[47]:

Yedikule kurbünde Mîrahûr tekyesi (Şeyh İbrahim Efendi), Yedikule Bucakbağı mescidi kurbünde nakşibendi İbrahim Dede tekyesi,

1912 yılına ait Zaviye-Tekke-Dergah-Türbe istatistiklerinin yer aldığı İstanbul İhsaiyat Mecmuası'nda Yedikule'de dört adet dergah-tekke olduğu görülmektedir [48] bunlar;

Hacı Evhadüddin Dergâhı	*Yedikule*
Kule Meydanı Dergâhı	*Yedikule*
Mîrâhûr Dergâhı	*Yedikule*
Peruşan Baba Dergâhı	*Yedikule*

Hacı Evhadüddin Dergâhı Yedikule Kule Meydanı Dergâhı Yedikule Mîrâhûr Dergâhı Yedikule Peruşan Baba Dergâhı Yedikule Zaviye - Tekke - Dergah - Türbe mecmualarında Derya Ali Baba Türbe kaydının bulunmaması tekkenin başka bir adla kaydedilmiş olması ihtimalini ortaya koyduğu gibi zaviye kaydının olmaması 19. Yüzyılda Türbenin korunup zaviyenin niteliğini kaybettiğine de delalet edebilir. Zaviyenin, Yedikule Debbağ esnaf birliği yönetimine tahsis edilmesi dolayısıyla zamanla esnafın yönetim odasına dönüştüğünü, bu esnaf birliği yerine Osmanlı dönemi sonunda kurulan Türk Deri Sepicileri Birliğinin aldığını ve bu birliğin yerini de Cumhuriyet döneminde Türkiye Deri Sanayicileri Derneği'nin aldığını tespit etmiş bulunuyoruz. Dernek başkanının yukarıdaki ifadelerinden dernek yerinin aslında Derya Ali Baba'dan kendilerine intikal ettiğini bildiklerini açıkça göstermektedir. Ancak buradan zaviye olarak değil de türbenin bitişiğindeki yer olarak bahsedilmektedir.

Bu gelişme, Kışehir Ahi Evren Zaviyesi tarafından diğer şehirlerdeki zaviyelere atanan Ahi şeyhlerinin, Ahi Baba olarak meslek birliği yöneticileri oldukları tüm esnaf birliklerinde yaşanan bir durumdur. Ahi Baba'ların meslek birliği yöneticisi olarak kullandıkları zaviyeler zaman içinde özellikle esnaf birliklerinin şirketleşmeye başladıkları 1860 lardan itibaren, esnaf-dernek-şirket yönetim odasına dönüşerek zaviye niteliğini kaybedip yönetim odası niteliğine dönüşmüşlerdir.

Ancak zaviyeler vakıf yeri olduklarından, vakfın amacına uygun olarak esnaf birliğinin yöneticileri tarafından kullanılma şartı devam etmiş, bu nedenle zaviye niteliği kaybolsa da bu yerler, esnaf-şirket-dernekle ilgili yönetim merkezi olmaya devam etmişlerdi.

Bir başka ihtimal de zaviyenin adının farklı kaydedilmiş olmasıydı. Nitekim yukarıda Yedikule'de kayıtlı dört dergah içinde yer alan ve "Kule Meydanı Dergahı" olarak Yedikule'de belirtilen dergahın neresi olduğu tam olarak belirlenememiştir.

Necip Bey haritasında ve Pervetiç Haritasında Derya Ali Baba Türbesinin yeri, dolayısıyla Zaviyenin yeri belirtilmiştir. Pervetiç Haritası Kazlıçeşme Paftasında, Kazlı Çeşme karşısında "Kahve" ibaresiyle belirtilen "Lonca Kahvesi" ile "Lonca Meydanı", Zaviye ve türbe binaları işaretlidir[49]. Bu haritalardan da hareketle Derya Ali Baba Zaviyesi ve Türbesinin yerini tam olarak tarif edebiliriz. Türbe ve zaviye, Lonca Kahvesi ile bitişiktir. Meşhur Kazlı Çeşmenin tam karşısında, Kazlı-

---

[46] Evliya ÇELEBİ(1314), cilt 1, s.391.

[47] BOA, D.BŞM, Defter nr.1208, ss.11-13'ten naklen; ÇETİN(1981), Sayı 13, ss.583-590.

[48] "Tekaya ve Zevaya", İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası, s. 18-30, C.1, İstanbul 1328(1912).

[49] Kazlıçeşme Paftası, PERVETITCH(tarihsiz), s.201.

çeşme yolu üzerindedir. Osmanlı döneminde Kazlıçeşme Yolu olarak bilinen caddenin adı Cumhuriyet döneminde Demirhane caddesi olarak değiştirilmiştir. Bu düzenlemeye göre zaviyenin bulunduğu yer Eski Kazlıçeşme Yolu, yeni adıyla Demirhane Caddesi ile Zakir Başı (Paşa) Sokağının bitiştiği yerdedir. Tekkenin doğu cephesinde Kazlıçeşme Fatih Camii, batı cephesinde Kilise vardır. Kazlıçeşme sanayii taşınıp binalar yıkıldıktan sonra halihazır durumda, mermer kaz resmi çalınmış olan Kazlı Çeşme ile Fatih Cami ve Kilise durmaktadır. Ancak Derya Ali Baba Tekkesi ve türbesi yıkılmıştır. Derya Ali Baba türbesi mezaryeri ise durmaktadır.

Sonuç olarak yukarıdaki bilgileri değerlendirdiğimizde; Belgelerde Yedikule Debbağ Ahi Babaların deriyi dağıttığı Lonca Meydanının, Derya Ali Baba Zaviyesi vakfına ait olduğu anlaşılıyor. Deri Sepicileri Birliği Cumhuriyet döneminde birlikten dernek statüsüne dönüşünce de yine yerinde kalmış. Vakıf şartı olarak Yar Ali Zaviyesi tevliyetinin vakıf şartı olarak, Yedikule Debbağları Ahi Baba'larına verildiği anlaşılıyor. Yedikule Debbağ esnafının Ahi Babaları İstanbul Bölgesinin Ahi Teşkilatı şeyhi idi. Kırşehir Ahi Evren Vakfı İstanbul'da Ahi Evren Zaviyesi kurmamış, Yar Ali zaviyesi tevliyeti Ahi Babalara yani Ahi şeyhlere verildiğinden bu zaviyeyi Ahi Evren zaviyesi olarak kullanmışlardı. Zaviye mütevellisi olan Debbağ Ahi babası hem zaviyeyi hem de debbağ esnaf birliğini buradan yönetiyordu. Özellikle esnafa ham deri alım satım ve dağıtımının yapıldığı lonca yeri bu zaviyeye ait mekandaydı.

Atütürk'ün süet deri ceketi.

Fatih'in Eyüp ve Ayasofya vakıfları vakfiyesinde yer alan debbağ sanayi sitesi inşası kayıtları da konumuz açısından önemli kayıtlar içermektedir. Fatih'in İstanbul'da inşa edip vakfederek bizzat kurduğu üç sanayi sitesi vardı.

Fatih'in inşa ettiği ve inşası ilk tamamlanan debbağhaneler Eyüp debbağhaneleri olup 10 dükkandan oluşuyordu. İnşası 861/1457 tarihinde tamamlanmıştı. Eyüp debbağhaneleri, surdışında olduğundan Yedikule Debbağ meslek birliğine bağlı idi. Eyüp debbağ meslek birliği, Galata, Kasım Paşa ve Üsküdar debbağ meslek birlikleri kurulduktan sonra kurulmuş ve Yedikule debbağ meslek birliğinden ayrılmıştır.

Fatih'in inşa ettiği ikinci sanayi sitesi İstanbul'un en büyük debbağ sanayi sitesi olarak inşa edilmiş olup, inşası uzun süre almıştı. Bu sanayi sitesi, 27 adet iki katlı kârhane denilen atölyelerden oluşan büyük bir site olarak inşa edilen Yedikule debbağhaneleridir. İnşası 875/1470 tarihinde tamamlanmıştı. Daha sonra ilavelerle 360 debbağhaneye kadar çoğaltılmıştır.

Debbağhane, kurutma işlemi

Fatih'in üçüncü olarak inşa ettiği sanayi sitesi ise Saraçhane idi. Saraçhanedeki üretim debbağ üretimine bağımlıdır. Fatih, üretim yapılan sanayi siteleri dışında, perakende satış yapılan birçok çarşı da kurmuştur. Ancak bu çarşılar da yine üretim yapılan sanayi sitelerine bağlı olduğundan, ilk üretim yeri olarak sanayi sitelerini Eyüp ve Yedikule debbağhanelerini/sanayi sitesini inşa etmişti.

Yedikuli debbağ meslek birliği, Ahi Teşkilatının İstanbul bölge temsilcisi/halifesi olan Ahi Baba tarafından fetihte 1453'de kurulup faaliyete geçtiği anlaşılıyor. Bunların bir kısmı 1457 de inşası tamamlanan Eyüp debbağhanelerinde faaliyete başlamış, önemli kısmı ise Yedikule debbağ sanayi sitesi inşasının 1470 te tamamlanmasına kadar geçen 18 yıl içinde Yedikule surdışında kurdukları geçici üretim yerlerinde debbağlık yapmışlardı.

Öncelikle askeri ihtiyaçları temin için Yedikule de debbağ üretiminin başladığını, ihtiyaç için bazı Yeniçeri askeri sınıfından olanların debbağ işgücüne ihtiyaç olduğundan bu askerler arasından yetiştiriliğini söyleyebiliriz.

Yedikule debbağ sanayi sitesi, Fatih Sultan Mehmet Vakfının içinde yer alan Ayasofya Camiine akar/gelir sağlamak üzere inşa edilmiş ve İstanbul kadılığına bağlı kurulan İstanbul debbağ meslek birliğine kiralanmıştır.

Fatih Vakfı tarfından inşa edilen ilk debbağhane olan Eyüp debbağhanesi, Fatih Sultan Mehmet vakfı içinde yer alan Eyüp Camiine akar/gelir sağlamak üzere inşa edilmiş ve Eyüp kadılğına bağlı Eyüp debbağ meslek birliğine kiralanmıştır.
Osmanlı şehirlerinin tümünde olduğu gibi İstan-

bul'da da ticari ve sanayi altyapı inşası, ticaret çarşıları ve sanayi sitelerinin tamamı vakıflar tarafından inşa edilmiştir. Fatih Vakfının vakfiyesi incelendiğinde iktisadi ve stratejik önemine göre birçok çarşı ve sanayi sitesinin inşa edildiği görülmektedir.

Bu anlamda Fatih Sultan Mehmet'in 861/1457 tarihli Eyüp Camii Vakfı vakfiyesinde ve 875/1470 tarihli Fatih ve Ayasofya Camii Vakfı vakfiyesinde İstanbul'un yeniden inşası, sanayinin kurulmasıyla ilgili altyapı inşa faaliyetleri ve sanayicilerin İstanbul'a göçünün teşvikiyle ilgili önemli bilgiler verilmektedir.

861/ 1457 tarihli olup, aslı kaybolduğundan 990/1582 yılında yenilenen Eyüp Sultan Camii Vakfı vakfiyesinde, Eyüp'de 10 adet debbağhanenin inşa edilerek Eyüp debbağ esnafına kiralandığı belirtilmektedir[50].

875/1470 tarihli Fatih vakfiyesinde verilen bilgiye göre, Fatih vakfının inşa faaliyetleri debbağ sanayi siteleri de dahil olmak üzere Eyüp vakfının tamamlanmasından 6 yıl sonra, 867/1462 de başlamış ve 875/1470'te tamamlanmış, yani fiilen inşa faaliyeti dokuz yıl sürmüştü.

Fatih, fetihten itibaren 18 yılda şehrin genişletilerek yenileyip, yeni binalar, yerleşim yerleri, sanayi siteleri ve çarşılar yaptıktan sonra Anadolu ve Rumeli'den nüfusun İstanbul'a gelmisini teşvik ettiklerini belirtmektedir. Fatih özellikle Sanayi ehlinin ve meslek birliklerinin İstanbul'a aileleriyle gelip yerleşmelerini teşvik ettiklerini vakfiyesinde önemle belirtmekteydi.

"Şehr-i mezburu teshir sur-ı barusını bennayı himmeti tamir itdükden sonra Rumili ve Anadolu taraflarıdan İstanbul'da karara rağbet iden raiyyet men olunmayup belki her taraf ashab-ı sanayi u hıref ehli iyali ile pay-i tahta irsal oluna diyü ahkam-ı mutaa gönderilüp hasbe'l-memur şehr-i mezbur kema kan mamur olmuştur".[51]

Fatih vakfiyesinde İstanbul'un yeniden kurulmasını anlatılırken, İstanbul'un fethi küçük cihat olarak nitelendirmekte, şehrin yeniden imarı, inşası ve bir İslam şehri, Cihan devletinin başkenti yani dünya başkenti olarak düzenlenmesi faaliyeti ise vakfiyede büyük cihat olarak nitelendirilmekteydi. Fatih, İstanbul şehrinin İslam şehri ve dünya başkenti olarak yeniden kurulması faaliyetine başlamayı cihat-ı asgardan cihat-ı ekbere geçmek olarak tanımlamaktaydı.

"ol padişah (…) tarik-i şer'-i kavime (İslam üzere olan kavme) salik olmağla bad-ban-ı himmeti ile bahreyne (iki denizin birleştiği İstanbul'a) malik olduktan sonra fütuhat-ı behiyyeden feragat ve dil-hahları müyesser olmağla bu mertebelere kanaat ve sekizyüz altmış yedi senesinde (867/1462) şükran li hazihi'n-nizam cihat-ı asgardan cihad-ı ekbere müracaat ve bu kitab-ı müstetabda bast-ı tasfil olunan hayrata azimet (…) niçe yüz deyr-i dir-saleden çirk-i şirki izale edip encümen-i zikrullah ve ibadet-gah-ı ehl-i intibah idüp işbu sekiz yüz yetmiş beş senesi mah-ı Receb'inde (Receb 875/1470) ebniye-i hayrat vasıl-ı mertebe-i tamam (…) olmağla"[52]

İslam aleminin merkezi ve dünya başkenti İstanbul'un inşasının, fethinden daha zor olduğu Eyüp vakfı hariç tutulursa asıl inşa faaliyetinin fetihten 9 yıl sonra başlatılabilmesinden de anlaşılmaktadır. 1453 fetihten itibaren baktığımızda da, Fatih vakfının ve diğer vakıfların şehri inşaya başlaması 9 yıl sonra olabilmiştir.

Fatih, fetihten itibaren önce Eyüp Vakfı'nın 861/1457 de dört yılda inşasını tamamlanmıştır. Önce Eyüp'ün inşa edilip yeni bir yerleşim alanına dönüştürülmesinin manevi bir yönü olduğunu da Fatih, vakfiyesinde belirtmektedir.
Fatih vakfiyesinde fethi anlatırken, Muharrem

50 VGM, Defter nr. 610, sayfa 193, sıra 230.
51 VGM, Kasa Defteri nr. 46, ss. 35-36. Ayrıca bkz. *Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri*(2006), s. 22
52 VGM, Kasa Defteri nr. 46, ss. 36-38. Ayrıca bkz. *Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri*(2006), s.22

855/1451 yılında Osmanlı tahtına çıktığı günden itibaren İstanbul'un fethi için Allah'a dua ve rica edip zamanındaki evliyadan himmet talep ettiğini, istirahat ve ara vermeyi kendine haram edip gerekli hazırlıkları ihmal etmeden tamamladıklarını, fetih nasip olur ise İstanbul'un tamamını vakfetmeye niyet ettiğini anlatır. 51 gün kuşatmadan sonra Allah'ın yardımı, evliyaullahın imdadı ve ariflerin kutbu Akşemseddin Hazretlerinin tebşiri ile 857/1453'te fethin gerçekleştiğini belirtmektedir.

> *"Sekiyüz elli beş senesi Muharremü'l-haramında serir-i saltanat-ı Osmaniyeyi teşrif (…) şeref bahş-ı efser-i padişihi olduğu günden İstanbul fethini Rabbü'l-izzetten reca ve zeman-ı devletlerinde olan evliyaullahdan himmet istida idüp bu hatıra ile ara u istirahati haram ve tertib-i mukaddemata min gayr-i ihmal ikdam buyurup (…) Sahib-i devlet (Fatih) Rabb-i izzet fethi müyesser iderse cümlesin vakf ideyüm diyü niyyet ve beynehu ve beyne'l-lah muahede ve akdi azimet eyleyüp elli bir gün muhasaradan sonra bu padişah-ı ali nijada rabb-i kerimün is'adı ve evliyaullahın imdadı ve belki kutbu'l-arifin Aksemseddin Hazretlerinin tebşiri ve ol hayy-i kadirün teshil ü teysiri karin-i hal ve berarende-i amal olup sekiz yüz elli yedi senesi mah-ı Cumade'l-ahiresinde (Cemaziyelahir 857/1453) feth u teshir müyesser oldu".*[53]

Akşemseddin Fatih'e fethi müjdelemişti. Bu müjdenin (tebşirin) önemli göstergelerinden birisi de Akşemseddin'in, Hz.Eyüp'ün medfun olduğu yeri keşfi idi. Aksemseddin muhasara sırasında rüyasında, Peygamberimizin Medine'ye hicretinde ilk misafiri olduğu ve evinde kaldığı sahabelerinden Hz.Eyüp'ün, İstanbul'u fethetmek için gelip, şehit olup medfun olduğu yeri görmüştü. Fatih bu yerin keşfedilmesini ve ilk vakıf olarak Eyüp Türbesi ve Camii ile çevresinin burada inşasını istemiş ve İstanbul'un vakıflar tarafından inşasını öncelikle bu bölgeden başlatmıştı. Hz.Eyüp türbesi ve mescidinin inşası fetihten önce başlatılmış, fetihle hızlanarak külliyesi ve akarlarıyla beraber 861/1457 de Eyüp vakfı ve inşası tamamlanmıştı. Daha sonraki dokuz yıl içinde ancak yeni şehrin planlaması ve yatırım kaynaklarının temin ve tahsisinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Fatih bu süre içinde fethe devam ederek, İstanbul'un çevresi kabul ettiği Balkanlar'ın fethini yani İstanbul'un gerçek anlamda çevresiyle birlikte fethi sürecini de tamamlanmıştı. Fatih kendinden önce fethedilen Bizans'ın elindeki Balkan'ların (bugünki Bulgar ve Yunan toprakları) kalan kısmını da İstanul'un fethinden sonraki 10 yıl içinde fethetti. Fatih İstanbul'un fethinden iki yıl sonra 1455'te Sırbistan'ı, 1462'de Romanya'yı, 1463'de Bosna'yı ve 1466'da Arnavutluk'u da fethederek Adriyatik e ulaştı. Fatih vakfının asıl gelir kaynakları, Balkanlar'da fethedilen bu bölgelerde vakfedilen tarım arazileri ve mukataalardı.

Fatih vakfiyesinde İstanbul'un fethiden sonraki on sene daha çevrenin fetihinin ve ıslahın sürdüğünü, on sene sonra İstanbul'un vakıflar yoluyla inşasına başladıklarını anlatmaktadır. Bu konuda vakfiyede yer alan ayrıntıda Fatih, on sene fetih ve cihada, ahvalin ıslahına devam ettiklerini, daha sonra kadı ve askerlere, önde gelen ayana, ulema, meşayih ve fukahaya, sahip oldukları mal ve nimetten İstanbul'da vakfetmek üzere hayrat inşasına emir, ruhsat ve izin verdiğini, böylece her vakıf sahibinin bir mahalli inşa edip o mahalle onların isminin verildiğini belirtiyor.

> *"Ol padişah-ı pak (Fatih) nihad-ı kamil on sene dahi feth u teshir-i bilâd ve ikâmet-i alâm-ı cihât ve ıslah-ı ahval-i ibad ile takayyüd buyurup kuzat-ı asâkir ve sair ayan u ekabir ve ulema-yı kiram ve meşayih-i izam ve fukaha-yı zevi'l-ihtirama ve bi'l-cümle erkan-ı saltanat-ı ebediyyü'l-kıyama vasıl oldukları mal-ı ganimet ve Rabb-i izzitün kerem eylediği nimetden nass-ı kerimi üzre İstanbul'da inşa-yı hayrata ruhsat ve ibda-ı meberrata icazet virüp her biri bir mahalli ihtiyar ve ol mahalle anlar ismi ile iştihar bulup..."*[54]

Fatih on yıl sürekli savaşarak elde ettiği bu büyük fetihlere yukarıda belirttiğimiz gibi küçük cihat diyordu. Asıl büyük cihat İstanbul başta olmak üzere fethedilen bu büyük coğrafyanın imarı ve böylece halkın kalbinin fethedilmesi idi.

Aynı zamanda şair olan Fatih, vakfiyesinde asıl fethin

[53] 875/1470 tarihli Fatih Vakfiyesi VGM, Kasa Defteri nr.46, ss.30-31. Ayrıca bkz. *Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri(2006)*, Vakfiye I, s. 21.

[54] 875/1470 tarihli Fatih Vakfiyesi, VGM, Kasa Defteri nr.46, ss.33-34. Ayrıca bkz. *Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri(2006)*, Vakfiye I, s. 21.

Deri kurutma ve germe işlemi

(büyük cihatın) şehirler kurararak halkın gönüllerini fethetmek olduğunu, adeta dünya hükümdarı olmak, yönettiği devleti dünya devleti yapmak isteyenlerin başlarına taç etmeleri gereken şu önemli beyitle anlatmıştır.

"Hüner bir şehir bünyad eylemekdür
Reaya kalbin abad eylemekdür"[55]

Fatih'in İstanbul'a iskan edilmek üzere sanayi mesleği mensuplarının meslek birliği üyeleri ve aileleriyle İstanbul'a yerleşmeleri için gönderdiği emirler sonucunda İstanbul'a ilk gelen meslek grupları arasında debbağlar ve kasapların bulunduğunu söyleyebiliriz. Debbağ ve kasapların yoğunluğu nedeniyle aileleriyle yerleştikleri yerlere yukarıda Fatih'in vakfiyesinde belirttiği gibi mahalleyi kuranların adları verilmişti. Yeni gelen bu nüfusla İstanbul'da "Debbağzade Mahallesi"[56], Üsküdar'da "Debbağlar Mahallesi"[57], Fatih'te "Kasap İlyas Mahallesi"[58] gibi meslek erbabınca yeni mahalleler kurulmuştu. Mahalle mescidini inşa edip vakfeden kişinin adı ve bazen de mesleği bu mescit çevresinde kurulacak mahalleye ad olarak veriliyordu.

Fatih vakfı tarafından dericilikle ilgili olarak Yedikule ve Eyüp debbağhanelerin yanında, deri tedariği için selhaneler, kasap dükkanları inşa edilmiş, işlenmiş deriden mamul eşya üretenler için saraçhane çarşısı ve sanayi sitesi inşa edilmişti.

[55] VGM, Kasa Defteri nr.46, s.36. Ayrıca bkz. *Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri(2006)*, Vakfiye I, s. 22.
[56] BOA, Atik Şikayet Defteri nr.7, sayfa 91, hüküm nr.303.
[57] BOA, İstanbul Ahkam Defterleri nr.10, sayfa 241, hüküm nr.858
[58] Bu mahalle ismini, Kasap Hacı İlyas tarafından yapılıp vakfedilen camiden almaktaydı. 1546 tarihli İstanbul vakıfları tahrir defterinde vakıf kaydı "Mahalle-i Cami-i Kassab Hacı İlyas" olarak geçmekteydi. Naklen, BEHAR(1998), ss.7-103.

Deri ve deri mamullerinin halkın kullanımının yanında askeri alanda da son derece yaygın kullanım alanının bulunması deri sanayisini stratejik konumda tutuyordu.

Fatih'ten sonra, görülen ihtiyaç üzere Yedikule ve Eyüp debbağhaneleri genişletilmiş, ilave olarak Kasımpaşa, Tophane ve Üsküdar'da farklı vakıflar tarfından debbağhaneler inşa edilerek, bu bölgelerde kurulan debbağ meslek birliklerine kiralanmıştır.

Tüm dönemler boyunca Osmanlı İstanbul debbağ meslek birlikleri beş ayrı bölgede faaliyet gösterimişti. Bu nedenle İstanbul debbağları Osmanlı arşiv belgelerinde "beş ocak" olarak isimlendiriliyordu.

İstanbul debbağhanelerin en büyüğü Zeytinburnu Kazlıçeşme'de kurulan Yedikule Debbağ Sanayi Sitesidir.

a. İstanbul Debbağ Atölyelerinin ve Çalışanların Sayısı

Evliyâ Çelebi, seyahatnamesinde İstanbul debbağları için verdiği bilgiye göre, İstanbul ve üç beldesinde toplam debbağ atölyelerinin sayısı yedi yüz adetti. Çalışan sayısının ise üç bin kişi olduğunu kaydeder. Debbağların pirlerinin "Zeyd Hindî" olduğunu, Osmanlı ülkesinde debbağlara "Ahi" denildiğini belirten Evliya Çelebi, Ahilerin pirinin Kayseri'den çıkan "Ahi Evren" olduğunu söyler[59]. 17. yüzyılın ortalarında Evliya'nın verdiği İstanbul'da toplam yediyüz (700) debbağ atölyesi olduğu ile ilgili bilginin abartılı olmadığını söyleyebiliriz. Nitekim bu rakamın yarısından fazlasını Yedikule debbağhaneleri oluşturuyordu.

Aynı yüzyılın sonlarında aşağıda bir numaralı belge olarak yer alan 1107/1696 tarihli fermanda Fatih'in İstanbul'u fethinde Yedikule'de üçyüzaltmış (360)

Deri kurutma işlemi

[59] Evliyâ ÇELEBİ(1314), Cilt 1, s.594.

adet debbağhane (debbağ atölyesi) inşa ettiği belirtilmektedir. Aşağıda ayrıca izah edileceği gibi 360 debbağhanenin tamamı değil bir bölümü Yedikule'de, önemli bölümü ise İstanbul'un muhtelif yerlerinde olup Yedikule esnaf birliğine bağlı ve Ayasofya Vakfı kiracıları idiler. Aynı fermanda İstanbul'daki diğer debbağhanelerin sayısı da belirtilmektedir.[60]

Yedikule debbağ esnafına ve Ayasofya vakfına bağlı Yedikule surları haricinde (Kazlıçeşme'de) ve İstanbul'un muhtelif yerlerinde toplam 360 adet debbağhane vardı.

Eyüp kazasında, Hasköy Piri Mehmet Paşa vakfı debbağhaneleri hariç, Eyüp iskelesinde toplam 39 debbağhane vardı. Piri Mehmet Paşanın üç debbağhanesini de dahil ettiğimizde toplam 42 debbağhane vardı.

Galata kazasında, Kasımpaşa'da; Kasım Paşa ve Sinan Paşa vakıflarının, Tophanede ise Kılıç Ali Paşa vakfının olmak üzere toplam 44 adet debbağhane vardı.

Üsküdar kazasında, Atik Valide Sultan, Safiye Sultan ve Mihrimah Sultan vakıfları tarafından inşa edilen toplam 31 adet debbağhane vardı.

Buna göre 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başında İstanbul'da, Yedikule debbağlarınnna bağlı Yedikule'de ve bağlı bölgelerde 360 debbağhane, Eyüp, Galata ve Üsküdar'da 117 debbağhane olmak üzere İstanbul'da toplam 477 debbağhane vardı. Debbağhanelerin büyük bölümü, yaklaşık [illegible]'ü Yedikule'de ve Yedikule debbağlarına bağlıydı.

> *"Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân-ı Gāzî tâbe serâhu hîn-i fethde Yedikulle hâricinde leb-i deryâda otuz üç bâb selhâne ve üç yüz altmış bâb debbâğhâne binâ (…) Üsküdar kazâsında vâkı' selhânelerde zebh olınan derileri yine kazâ-i mezbûrda Atîk Vâlide Sultân ve Safiyye Sultân ve Mihrimâh Sultân ihdâs eyledükleri otuz bir aded debbâğhânelerine ve Galata kazâsında vâkı' selhânelerde zebh olınan derileri Tophâne'de Kılıç Alî Paşa'nun ve Kāsım Paşa'nun ve Sinân Paşa'nun muhdes kırk dört aded debbâğhânelerine ve Hazret-i Ebî Eyyûb-i Ensârî kasabası içinde zebh olınan derileri Hasköy'de Pîr Mehmed Paşa'nun ve Eyyûb iskelesinde ihdâs olınan otuz dokuz bâb debbâğhâneye ifrâz ve ta'yîn olınmağla her debbâğ olmadukları yirlerde zebh olınan derileri"*

Bu rakama İstanbul ve çevresinde perakende haldeki debbağ dükkanlarının da ilave edilmesi gerekir. Ancak bunların sayısını tam olarak bilemiyoruz.

17.yüzyılın ortalarında Evliya'nın verdiği toplam üçbin (3.000) kişinin debbağlık yaptığı ile ilgili rakamın da abartılı olmadığını söyleyebiliriz. Nitekim aşağıda 18. Yüzyıl ortalarında iki numaralı belge olarak verilen 1726-28 tarihli esnaf sayım defterine göre, Yedikule debbağ atölyelerinde atölye başına ortalama dört kişi çalışmaktaydı. Bu ortalamayı toplam 477 atölyeye uyguladığımızda debbağ atölyelerinde toplam 1908 kişinin çalıştığı rakamına ulaşılır. Bu rakama perakende debbağhanelerde çalışanlar dahil değildir. Evliya'nın yüzyıl önce verdiği rakamın çok uzağında sayılmaz.

Yedikule debbağ meslek birliğinin Ahi Babası, hem debbağ meslek birliğinin şeyhi/piri hem de Kırşehir Ahi Evren Vakfı Zaviyesi tarafından İstanbul bölgesini temsilen seçilen Ahi Teşkilatı Halifesi/şeyhi idi.

Yani Yedikule Debbağları Ahi Baba'sı olan şeyh, hem bu debbağların şeyhi hem de İstanbul'daki sanayi birliklerinin şeyhlerinin şeyhi idi. Diğer bir deyişle Ahi Evren Vakfı Zaviyesi tarafından seçilen İstanbul ve üç beldesini içenen bölgedeki Ahi teşkilatının temsilcisi/halifesi Yedikule debbağlarının Ahi Babası olan şeyhti.

Yukarıda anlatıldığı gibi bölge temsicisi olan Ahi şeyhi, o bölgedeki sanayi meslek birliklerinin de şeyhi idi. Evliya Çelebi İstanbul esnafını anlatırken, İstanbul'daki meslek birliklerinin şeyhlerinin şeyhinden bahseder. İşta bu şeyhlerin şeyhi Ahi teşkilatının İstanbul temsilcisi olan Ahi şeyhi idi. Yedikule debbağ meslek birliğninin de Ahi-Babası idi.

[60] BOA, Mühimme Defteri, Numara 108, sayfa 255, hüküm 1081.

Kazlıçeşme'nin son debbağ ustalarından.

Böylece ilk meslek birliği olan Yedikule debbağ meslek birliğinin Ahi Babası olan Ahi şeyhi ve ondan sonra gelen Ahi şeyhler, İstanbul meslek birliklerinin, Ahi Evren'in Ahi teşkilatı modeline göre teşkilatlandırmasında önemli bir rol oynadı.

Debbağ atölyelerinin yapı özellikleri, niteliği hakkında bilgiyi ise 19.Yüzyıldaki debbağhâneler hakkında bilgi veren Balıkhâne Nâzın Ali Rıza Bey vermektedir;

> *"... Bu dükkanların her biri birer fabrika halinde, ikişer, üçer katlı büyük binalardı. Her debbağhâne bir ustanın idaresi altındaydı. Her birisinde bostan kuyusu büyüklüğünde kuyular, büyük kazanlar ve alatlar bulunurdu. Her tabakhânenin hayvanla taşınır birer değirmeni bulunur, burada palamut öğütülürdü."*[61]

Debbağ atölyelerindeki kazanlar ve aletler hakkındaki mâlûmatı ise TEKİN vermektedir[62].

Usta Olanın Dükkan/Atölye Açıp İşletebilmesi

Esnaf sayım defterinde aşağıda Yedikule debbağ esnafı sayımına ait belgede, 64 karhane/atölyenin sahibi/işletmecisi olan ustalar da kaydedilmiş ve atölyesinde çalışan kalfa, işçi ve çıraklar isimleriyle belirtilerek bu işletmeci ustaların kefaletine bağlanmıştır.

> *"mahall-i mezkûrda olan debbâğ ve koyun ve sığır kassâbları ve mûmcı ve hâncı ve aşcı vesâirlerinden her hırfetün ustaları birbirlerine kefîl olup ve her usta dahi kendi*

[61] ALİ RIZA BEY(1337), s.2.
[62] TEKİN(1997), s.351.

kârhânesinde bulınan işçi ve hademesine tekeffül itmeleriyle bu minvâl üzre kefâletleri tahrîr olındukdan sonra"[63]

Bu kayıtlar incelendiğinde her bir atölyenin sahibinin adı belirtilmiştir. Yukarıya aldığımız bu ön kayıtta, adı belirtilen atölye sahiplerinin tamamının çalışanlarına kefil olan ustalar olduğu anlaşılmaktadır. Yani usta olmayanlar dükkan açıp işletemezler kaidesi bu kayıtlarda fiilen gözlenmektedir.

Usta olmayanın debbağ dükkanı açıp işletemiyeceği kaidesinin ne kadar sıkı uygulandığına dair örnek bir belge veriyoruz.

Üsküdar'a bağlı Kavak'da debbağ dükkanı açan ustaya, usta olmadığından debbağlık yapamayacağına dair müdale edilmiş, dükkan sahibi usta, kadılığa gidip ustalalığını belgeleyip, dükkanının kapatılmasını önlemişti. Aşağıda bu belgeyi veriyoruz.

Ustanın yanında yetişip usta olunmadan yani "pir perver" usta olmadan debbağ dükkanı açılamayacağına dair belge;

Belge, Üsküdar'a tabi Kavak mevkiinde debbağlık yapan el-Hacc Mehmet kendisinin ve babasının Üsküdar'da debbağ el-Hacc Mahmud bin el-Hacc Ahmet adlı ustanın yanında yetişip "pir perver" usta olduklarına, kendisinin usta olmadığını söyleyip müdahale edilmesinin önlenmesine dair fermanın 1.Sultan Abdülhamid'in cülusu sebebiyle yenilendiğine dair Fî 2 Z sene 1206 [22 Temmuz 1792] tarihli hükümdür[64].
"Üsküdar ve İstanbul kādîlarına ve hâssa bostâncıbaşına ve Yoros nâibine hüküm ki:
Bin iki yüz üç senesi Receb-i şerîfinün on birinci günü taht-ı âlî baht-ı Osmânî üzre cülûs-ı hümâyûn-ı meymenet-makrûnum vâkı' olup umûmen tecdîd-i evâmir emrim olmağın medîne-i Üsküdar'a tabi Kavak nâm mahallde debbâğ olan el-Hâcc Mehmed bin Mustafâ meclis-i şer'a varup medîne-i Üsküdar'da Debbâğ Mahmûd ibn-i el-Hâcc Ahmed mahzarında gerek mezbûr el-Hâcc Mehmed ve gerek mezbûr babası Mustafâ pîr u perver usta olup kadîmü'l-eyyâmdan berü Kavak kasabasında vâkı' arsası Sultân Selîm Hân vakfı olan debbâğhânede debbâğlık idüp ve debbâğ ustalarından ma'dûd vukúf-ı tâmmı olan bîgaraz müslimînden suâl olınup ihtiyârları ve i'lâm olınması matlûbum didükde Yedikulle'nün dâhil ve hâric ve Hazret-i Eyyûb'de ve Kāsım Paşa ve Tophâne'de olan debbâğlardan el-Hâcc Alî ibn-i Ramazân ve Kethudâ el-Hâcc Ahmed ibn-i (kesik) ve el-Hâcc Mehmed ibn-i Alî ve Kâtib el-Hâcc Mehmed ibn-i Mehmed ve Ahmed ibn-i Ömer ve İbrâhîm ibn-i Bâyezîd ve es-Seyyid Hasan bin Şa'bân Mustafâ bin Mehmed ve es-Seyyid Mehmed bin Osmân ve es-Seyyid Hasan bin Mustafâ ve Ahmed bin el-Hâcc Süleymân ve es-Seyyid el-Hâcc İsmâ'îl ibn-i (kesik) ve Alî Efendi bin Yûsuf ve Mehmed bin Süleymân ve Hasan bin Abdullâh ve Mehmed Usta bin Ahmed ve Monlâ İbrâhîm ibn-i el-Hâcc Mehmed ve Usta ibn-i Hüseyin ve Halîl ibn-i el-Hâcc Hüseyin ve es-Seyyid Mustafâ bin el-Hâcc Mehmed ve Alî Yazıcı bin Hüseyin ve Hâfız Mehmed bin İbrâhîm nâm kimesneler meclis-i şer'-i şerîfe hâzırûn olup mezbûr el-Hâcc Mehmed içün kadîmü'l-eyyâmdan berü gerek kendi ve gerek babası pîr u perver usta olmağla mahall-i mezkûrda debbâğlık işleyüp esnâfımızdan ma'dûddur diyü haber virdüklerinde Üsküdar kadısı mevlânâ Mehmed Ârif zîdet fezâiluhû yedine bir kıt'a hüccet i'tâ ve rikâb-ı hümâyûnuma memhûr i'lâm itmeğin i'lâmı mûcebince amel olınmak bâbında bin yüz seksen beş senesi Muharrem'inün yiğirmi üçünci gününde vâlid-i mâcidem merhûm ve mağfûrun leh Sultân Mustafâ Hân tâbe serâhû zemânında virilen emr-i şerîf ammim merhûm Sultân Abdülhamîd Hân tâbe serâhûnun vaki olan cülûs-ı hümâyûn içün tecdîden virilen emr-i şerîfi Der-sa'âdetüme gönderüp tecdîd recâ itmeğle imdi tecdîd olınmak fermanum olmışdur. Fî 2 Z sene 1206 [22 Temmuz 1792]"

Çalışanlar: Kalfa, İşçi ve Çıraklar

Yedikule debbağlarına ait iki nolu belgede Kârhane

---

63 İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi, İstanbul Kadılığı, Defter nr. 24. Varak 78

64 BOA; Kamil Kepeci Tasnifi, Defter nr. 2538, sayfa100.

denilen bu 64 debbağ atölyesinde çalışanlar isimleriyle belirtilmiş olup, ustalar dahil toplam 228 kişi çalışmaktadır. Bu rakamlara göre atölye başına ortalama dört kişi çalışmaktaydı. Bu kayıtlarda çalışanın vasfı, dükkan sahibi 64 usta hariç, kalfa, işçi, çırak olarak ayrıca belirtilmemiştir.

Askeri Sınıfa Mensup Çalışanlar

Yedikule debbağlarına ait iki nolu belgede yer alan esnaf sayın defterinde, çalışanların 134'ünün Beşe olduğu, yani askeri sınıfa dahil olduğu kayıtlıdır. Bu çalışanlardan bazıları usta olup debbağ atölyesi işlettikleri de kayıtlarda yer almaktadır. Örneğin 5 numaralı debbağ atölyesinin sahibi bir beşedir.

> *"5.Kârhâne-i Yûsuf Beşe"*[65]

Bu esnaf sayım defterinde yer alan diğer esnaf kayıtları tarafımdan incelenmiş, Yedikule debbağları dışında askeri sınıfa dahil esnaf olarak çalışana dair başka bir kayıt bulunamamıştır. Bu askeri sınıfa mensup olanların yalnızca Yedikule debbağhanelerinde çalışmasının sebebini ayrıca araştırmak gerekmektedir. Fatih döneminden beri bu askeri sınıf mensuplarının Yedikule debbağhanelerinde çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Bu sonradan ortaya çıkan bir gelişme değildir. Bu nedenle başta Mecelle-i Umur-ı Belediye yazarı Muharrem ERGİN olmak üzere, bu defterdeki Yedikule debbağlarına dair kayıtlardaki askeri sınıfa mensup olanların çalıştığını kanıt olarak belirterek, askeri sınıfın giderek esnaflaştığını ve yozlaştığını ileri sürmüşlerdir. Halil İNALCIK da aynı kanaatı paylaşmaktadır.

Bu istihdam, sonradan ortaya çıkan bir gelişme olmayıp Fatih döneminden beri olduğu ve yalnızca Yedikule debbağlarına özel bir örnek olduğu, başka örneklerinin bulunmadığı dikkate alındığında, askeri sınıfın giderek esnaflık yapmaya başlayarak yozlaştığına delil olarak ileri sürülemeyeceği kanaatindeyim.

Kurbanlıklar

b. Debbağ Atölye ve Dükkanlarının Kuruluşu/İnşasıyla İlgili Fatih Sultan Mehmet Vakfı Vakfiyeleri (Fatih, Ayasofya ve Eyüp Vakıfları)

Aşağıda ayrıntıları verildiği gibi, tarihsiz olan birinci Fatih Ayasofya Vakfiyesine göre Fatih, İstanbul'da debbağ için toplam 79 debbağ dükkanı, 3 depo ve 1 palamud değirmeni inşa etmiştir. 875/1470 tarihli ikinci Fatih Ayasofya Vakfiyesinde ise toplam 27 debbağ dükkanı kayıtlıdır. Ancak bu dükkanlar birinci vakfiyedeki 79 debbağ dükkanının içinde olduğundan ayrıca toplam rakama eklenmiyecektir. Üçüncü vakfiye Fatih'in Eyüp Sultan Vakfına ait olup bu vakfiyede toplam 10 adet debbağ dükkanı ve 4 depo vardır. Buna göre Fatih vakfı vakfiyelerine göre Fatih, İstanbul'da toplam 89 debbağ dükkanı, 7 depo ve 1 palamud değirmeni inşa edip vakfetmiş ve debbağlara kiraya verilmiştir.

Birinci Vakfiye (Fatih ve Ayasofya Vakfı):

VGM arşivinde 575 numaralı defterde kayıtlı Fatih Sultan Mehmet Vakfiyesidir. Arapça ve tarihsiz olan bu vakfiyede Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa

[65] İMŞS, İstanbul Kadılığı, Defter nr. 24, Varak 82B.

edilip vakfedilen debbağ dükkan adetleri ve yerleri aşağıdadır.[66]

Bu kayıtlara göre Fatih, Fatih ve Ayasofya vakıflarına ait olmak üzere, İstanbul'da toplam 79 debbağ dükkanı ile debbağlara ait 3 depo ve 1 palamud değirmeni inşa edip vakfetmiştir. Bu dükkanlar ve bulundukları yerler şöyledir.

1. Deniz tarafında "Debbağlar Kapısı" denilen mahalde toplam 43 dükkan, 3 Depo/mahzen ve 1 palamud değirmeni inşa edilip vakfedilmiştir. Bu dükkanlar ve bulundukları mahaller şöyledir;

> *"666-Debbağlar kapısı hâricinde deniz tarafında kâin on beş dükkânın kezâlik orada kâin üç mahzenle birlikte tamamı. Cümlesinin hudûdı Bahrimaliha ve mevâza-i hâliyeye müntehidir.*
>
> *667-Mezbûr kapıda kâin ve dört taraftan sur ile ve tarîk ile mahdûd dükkânın tamamı.*
>
> *668-Mezbûr kapının aşağısında kâin ve sur ile ve üç taraftan tarîk ile mahdûd bitişik iki dükkânın tamamı.*
>
> *669-Mezbûr kapının aşağısında kâin ve dört taraftan tarîk ile mahdûd bitişik beş dükkânın tamamı.*
>
> *670-Mezbûr mevzi'de kâin ve üç taraftan tarîk ile ve beylik bağçe ile ve Bakırcı Mahmud'un odaları ile mahdûd dükkânın ve Palamut değirmeni denilen değirmenin tamamı.*
>
> *671-Kezâlik mezkûr kapının karşısında kâin ve iki taraftan tarîk ile ve Hacı Sinan Fakıh mülki ile ve Müderris Mevlânâ Musluhiddin mülki ile mahdûd bitişik ve birisi başçı dükkânı olan beş dükkânın tamamı.*
>
> *672-Mezbûr dükkânların karşısında kâin ve üç taraftan tarîk ile ve diğer taraftan Uskufcu Mustafa'nın mülki ile mahdûd bitişik on dükkânın tamamı.*
>
> *673-Mezbûr mevzi'de kaîn ve tarîk ile ve mezbûr Mustafa'nın mülki ile ve hâl-i mevzi' ile ve Memun'un mülki ile mahdûd debbağ dükkânın tamamı.*
>
> *674-Mezbûr mevzi'de kâin ve tarîk ile ve zımmî Demirci Yani mülki ile ve mezkûr dükkânlar ile mahdûd bitişik iki dükkânın tamamı.*
>
> *675-Debbağlar arasında kâin ve üç taraftan tarîk ile ve diğer taraftan hâl-i mevzi' ile mahdûd dükkânın tamamı."*

Kırbalı sucu

2. "Kara Kadı Mahallesi"nde iki katlı 4 debbağ dükkanı inşa edilip vakfedilmiştir.

> *"687-Karakadı Mahallesi'nde kâin ve Sabuncu Yunus'a nisbetle ma'rûf ve Yahûdî İlya mülki ile ve Reyanlı Salihiye mülki ile ve Yahûdî Samol mülki ile ve tarîk-i âmm ile mahdûd dört aded Debbağ dükkânın üst kısımları ile birlikte tamamı."*

3. Sarayburnu tarafında "Yalıkapısı"nda "Debbağlar Çarşısı" inşa edilip bu çarşıdaki 24 dükkan vakfedilmiştir. Ancak 875/1470 tarifli Fatih vakfiyesinde debbağlar çarşısı ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Bu vakfiyede bahsedilen "Debbağlar Çarşısı"nın Yedikule debbağlarının tabakladıkları derilerin satıldığı çarşı olması muhtemeldir. Bu dükkanlarda debbağlık yapılmadığını söyleyebiliriz. Zira diğer belgelerde Sarayburnu'nda debbağlık yapıldığı, işlenmiş deri satıldığına dair başka bir kayıt henüz tespit edemedik. Hatta Sarayburnu'ndu debbağlar çarşısından bahseden başka kayıt da göremedik.

> *"49-Mezbûr mevzi'de kâin Debbağlar Çarşısı ismi ile müsemma ve baş tarafında Pirinç satanların dükkânları*

[66] VGM Arşivi, Defter nr. 575, sayfa 82-106, sıra nr. 46.

mevcûd ve üç taraftan çarşı ile mahdûd ve diğer taraftan mezkûr Hacı Halil dükkânlarına müntehî bitişik yiğirmi dört dükkânın tamamı.

50- Sur cânibinde ve mezkûr dükkânların baş tarafının karşısında kâin ve tûlen baş tarafından Yalı Kapısı"

4. Kale içinde Unkapanı yakınında, Debbağ Mahmut Seydi'ye kiralanmış 4 dükkan. Arsası vakfa ait olup, üst bina inşası kiracıya ait olan mukataalı vakıf dükkanlardır.

"71-Kal'a dâhilinde mezbûr Kapı kurbında kâin, bir sokakta ve bitişik ve ikisi eski ve ikisi yeni ve Debbağ Mahmud Seydi'nin elinde dört dükkânın tamamı olup cümlesi şöhretlerine mebnî tahdîtden müstağni ve mukâta'alıdırlar".

5. Unkapanı yakınında, 3 debbağa kiralanmış olan 3 adet debbağ dükkanı. Arsası vakfa ait olup, üst bina inşası kiracıya ait olan mukataalı vakıf dükkanlardır.

"76-Mezkûr Kapı kurbında kâin kısmen muttasıl ve kısmen munfasıl ve Debbağ Kara Nasuh ve Debbağ Kara Yakup ve Debbağ Amasyalı Kemâl ve Helvacı Ali ve Kayacuklu Mehmed nâm kimselerden her birine birer tanesi âid ve sâhiblerinin isimleri ile mu'ayyen olmakla tahdîtden müstağni ve mukâta'alı beş aded dükkânın tamamı".

6. Debbağlar Mahallesi ile Unkapanı arasında, Debbağlara ait 1 büyük dükkan.

"338-Debbağlara mensûb kâin ve Bevvâb Hacı Sinan yedinde ve iki taraftan tarîk-i âmm ile ve mezkûr Hacı Sinan Mescidi ile ve Hacı Halil Vakfı ile mahdûd hânût-i sultânîn tamamı."

İkinci Vakfiye (875/1470 Tarihli Fatih ve Ayasofya Vakfı

Aslı VGM arşivinde 46 numaralı Kasa Defterinde olan 875/1470 tarihli Osmanlıca Fatih Vakfiyesinde, Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa edilip vakfedilen debbağ dükkan adetleri ve yerleri söyledir[67]; Ayasofya vakfına ait olmak üzere Fatih, Surdışında (Yedikule) "Debbağhane" denilen yerde 27 debbağ dükkanı inşa edip vakfetmiştir.

1. Debbağhane denilen kale dışında deniz kerarında 27 adet vakıf dükkan.
"86- Evkaf-ı şerifeden biri dahi debbağhane diküdleri bazardur. Yiğirmi yedi bab dükkandur. Sahil-i bahra düşmüşdür haric-i kaladadur"

Her iki vakfiyede vakfedilen birçok dükkanın hangi meslek birliği tasarrufunda olacağı belirtilmediğinden, debbağ dükkan adetleri tam olarak belirlenememektedir. Örneğin ikinci vakfiyede Surdışındaki debbağhanede 27 dükkan kaydı varken, yukarıdaki tarihsiz birinci Fatih vakfiyesinde Debbağhane Kapısı dışında (Yedikule) olarak belirtilen aynı debbağhanede 43 dükkan, 3 depo ve 1 palamud değirmeni kaydı vardır.

Ayrıca yine birinci vakfiyede Sarayburnu'nda "dabbağlar çarşısı"nda 24 dükkan kaydedilmiştir. İkinci vakfiyede ise debbağlar çarşısından bahsedilmemektedir.

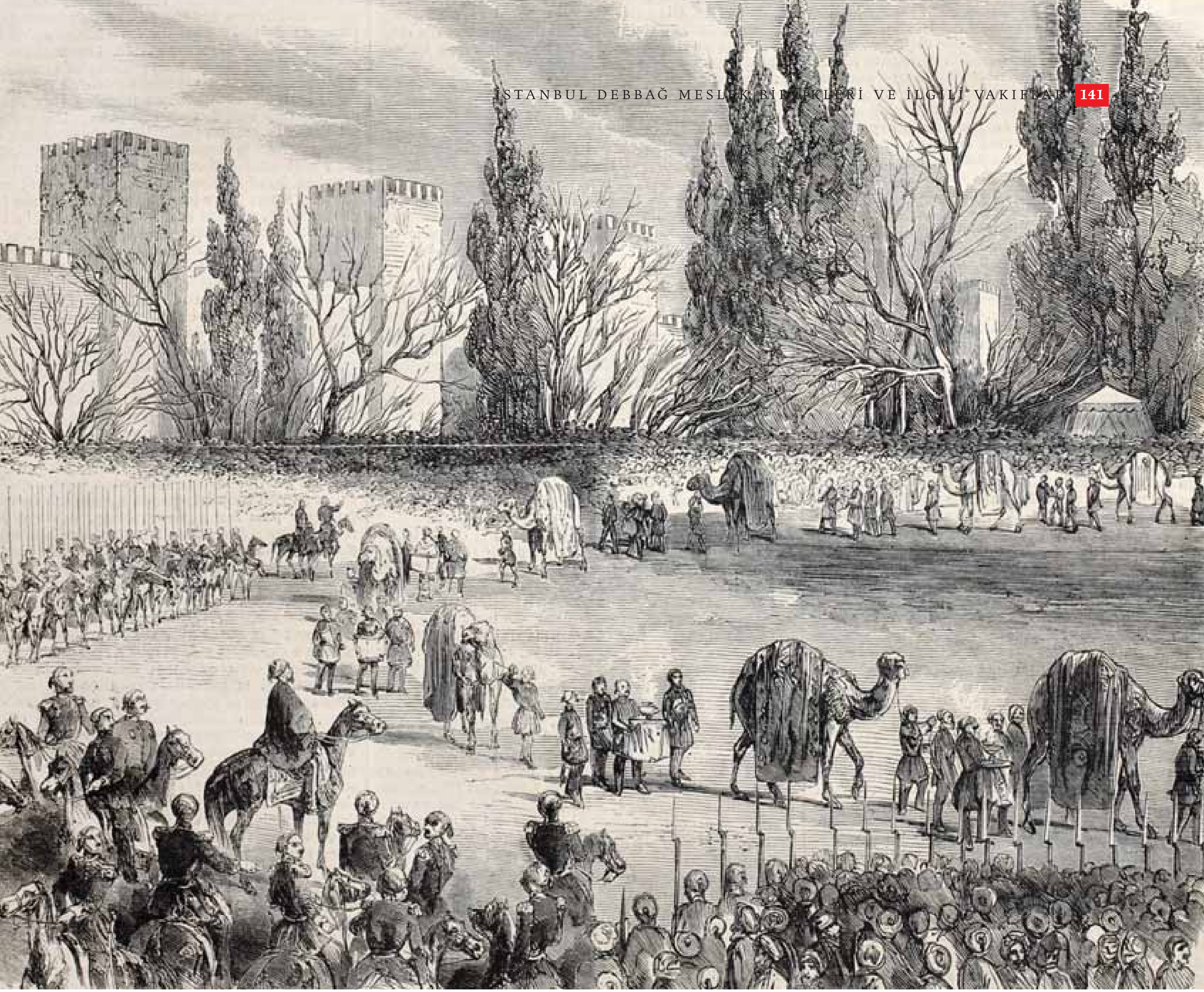
Üçüncü Vakfiye (Eyüp Vakfı)

Aslı VGM arşivi, 18 numaralı Kasa Defterinde olan 861/1457 tarihli olup, kaybolduğunda 990/1582 tarihinde yenilenen Fatih'in Eyüp vakfı vakfiyesinde yer alan debbağ dükkan adetleri ve yerleri şöyledir: Fatih, Eyüp'te 10 debbağ dükkanı ve bu dükkanların önünde 4 depo inşa edip vakfetmiştir.

"Ebu Eyub-i Ensari Kasabası dâhilinde merhûm Zal Paşa'nın rûhu içün yapılan câmi'-i şerîfin civârındaki debbâğ dükkânlarının önünde kâin birbirine muttasıl fevkânî beş adet hucrenin tamâmı ki hudûdu dört taraftan umûmî ve husûsı yollarla çevrilmiştir. Yine mezbûr kasaba dâhilinde kâin on adet Debbâğ dükkânlarının tamâmı ki hudûdu mumcu dükkânı ile Ferah Kethüdâ vakfı ile mezbûr vakıf ile ve deniz ile mahdûttur".[68]

[67] VGM Arşivi, Defter nr. 613, ss.27-51, sıra nr.4. Ayrıca bkz. *Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri(2006)*, I. Vakfiye, s. 29

[68] VGM, Defter nr. 610, sayfa 193, sıra 230. Ayrıca bkz. *Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri(2006)*, II. Vakfiye, s. 3

Surre kervanı

3.2.1.Yedikule-Zeytinburnu Debbağ Meslek Birliği, İşletmeci ve Çalışanlar(Usta, Kalfa ve Çıraklar) Yedikule Sanayi Sitesini İnşa Eden Fatih Sultan Mehmet Vakfı, İlgili Arşiv Belgeleri

Bugün Zeytinburnu'nda yer alan, Osmanlı döneminde İstanbul Kadılığı'na/kazasına bağlı Yedikule Debbağhanesi, Fatih Sultan Mehmet Vakfı tarafından inşa edilmiştir. Yedikule Debbağ Meslek Birliği Fatih Sultan Mehmet vakfının kiracılarıydı. Elde edilen kira geliri, Fatih Vakfına bağlı Ayasofya Camii'ne akar/gelir olarak tahsis edilmişti. Üretim Bölgeleri Yedikule'de, surdışındaydı.

Fatih Vakıf tarfından inşa edilen Yedikuledeki üretim bölgesine baktığımızda, vakfiyede sınırları tarif edilmiştir. Bir tarafı açık üç tarafı çevrili bir çarşıdır ve dükanlar birbirine bitişiktir. Altta a şıkkında yer alan Fatih Vakfiyelerine göre Yedikule'de toplam 43 dükkan 3 depo ve 1 palamud değirmeni vardı. Aşağıda ayrıntıları verilmiştir. Altta b şıkkındaki 1107/1696 tarihli fermana göre Yedikule'de Ayasofya vakfına ait/bağlı toplam 360 adet debbağhane olduğu belirtilmektedir. Altta c şıkkında belirtilen 1140/1728 ta-

Kazlıçeşme

rihli İstanbul Kadısı'nın ilamında ise Yedikule'de yapılan debbağ esnaf sayımına göre toplam 64 debbağhane vardı.

a-875/1470 tarihli Fatih Sultan Mehmet vakfı vakfiyesinde pazarlar ve çarşılar sayılırken Yedikule debbağhanesi olarak kurulan sanayi sitesi de tarif edilmiştir. Bu tarife göre; debbağhane denilen pazardır, 27 dükkandır, deniz kenarında ve sur dışındadır, denilmektedir. Bu dükkanlar, aşağıdaki tarihsiz Fatih vakfiyesinde belirtilen 43 dükkan içinde yer almaktadır.

> *"Debbağhane didükleri bazardur. Yiğirmi yedi bab dükkandur. Sahil-i bahra düşmüşdür haric-i kal'adadur."*[69]

Tarihsiz olan Fatih vakfiyesinde ise Debbağlar Kapısı (Yedikule) haricinde toplam 43 dükkan, 3 depo(mahzen) ve 1 palamud değirmeni vakfedildiği belirtilmektedir. Bu vakfiyede debbağhane sitesi(çarşısı) denilmeden "Debbağlar kapısı" denilmektedir. Bölgedeki dükkan adetleri belirtilmektedir.

"Debbağlar Kapısı" haricinde/surdışında 15 dükkan ve 3 depo/mahzen. Hudut olarak etrafı boş ve bir tarafı deniz olarak belirtilmektedir. Yine Debbağlar Kapısı"nda sur ile çevrili 1, sura bitişik olarak 2 dükkan, sura yakın ve dört tarafı yolla çevrili 5 dükkan, 1 dükkan ve 1 Palamud değirmeni, Bir tarafı Hacı Sinan Fakı mülküne, bir tarafı Müderris Mevlana Muslihid-

[69] VGM Arşivi, Kasa Defter nr. 46, s.83-84. Ayrıca bkz. *Fatih Sultan Mehmet Vakfiyeleri(2006)*, I.Vakfiye, s.29.

din mülkine sınır, iki tarafında yol olan biri başçı dükkanı toplam 5 dükkan. Bir tarafı Mustafa'nın mülkine bitişik 10 dükkan. Yine aynı yerde ayrı olarak 4 dükkan.

> *"666-Debbağlar kapısı hâricinde deniz tarafında kâin on beş dükkânın kezâlik orada kâin üç mahzenle birlikte tamamı. Cümlesinin hudûdı Bahrimaliha ve mevâza-i hâliyeye müntehidir.*
>
> *667-Mezbûr kapıda kâin ve dört taraftan sur ile ve tarîk ile mahdûd dükkânın tamamı.*
>
> *668-Mezbûr kapının aşağısında kâin ve sur ile ve üç taraftan tarîk ile mahdûd bitişik iki dükkânın tamamı.*
>
> *669-Mezbûr kapının aşağısında kâin ve dört taraftan tarîk ile mahdûd bitişik beş dükkânın tamamı.*
>
> *670-Mezbûr mevzi'de kâin ve üç taraftan tarîk ile ve beylik bağçe ile ve Bakırcı Mahmud'un odaları ile mahdûd dükkânın ve Palamut değirmeni denilen değirmenin tamamı.*
>
> *671-Kezâlik mezkûr kapının karşısında kâin ve iki taraftan tarîk ile ve Hacı Sinan Fakıh mülki ile ve Müderris Mevlânâ Musluhiddin mülki ile mahdûd bitişik ve birisi başçı dükkânı olan beş dükkânın tamamı.*
>
> *672-Mezbûr dükkânların karşısında kâin ve üç taraftan tarîk ile ve diğer taraftan Uskufcu Mustafa'nın mülki ile mahdûd bitişik on dükkânın tamamı.*
>
> *673-Mezbûr mevzi'de kaîn ve tarîk ile ve mezbûr Mustafa'nın mülki ile ve hâl-i mevzi' ile ve Memun'un mülki ile mahdûd debbağ dükkânın tamamı.*
>
> *674-Mezbûr mevzi'de kâin ve tarîk ile ve zımmî Demirci Yani mülki ile ve mezkûr dükkânlar ile mahdûd bitişik iki dükkânın tamamı.*
>
> *675-Debbağlar arasında kâin ve üç taraftan tarîk ile ve diğer taraftan hâl-i mevzi' ile mahdûd dükkânın tamamı."*

b-Aşağıda belge olarak yer alan 1107/1696 tarihli fermanda ise Fatih'in İstanbul'u fethinde Yedikule'de 360 adet debbağhane (debbağ atölyesi) inşa ettiği belirtilmektedir.

> *"Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî tâbe serâhu hîn-i fethde Yedikulle hâricinde leb-i deryâda otuz üç bâb selhâne ve üç yüz altmış bâb debbâğhâne binâ ve Ayasofya-i kebîr câmi'-i şerîfine vakf ve icâre-i mu'accele ve yevmî dört yüz akçe icâre-i müeccele ile debbâğlara îcâr olınup"*

Ancak bu 360 debbağhanenin tamamının Yedikule'de olmadığı anlaşılıyor. Özellikle aşağıda 1140/1728 tarihli ilamda belirtildiği gibi Yedikule'deki debbağ esnaf sayımına göre Yedikule'de toplam 64 adet debbağ kârhanesi vardı. Diğer debbağhaneler Yedikule debbağ esnafına ve Ayasofya vakfına bağlı olup ancak İstanbul'un muhtelif yerlerine dağılmış haldeydi.

Yedikuledeki debbağ atölye/dükkan adedi ve Yedikule debbağ meslek birliği üye adeti ile ilgili ayrıntılı bilgi veren bir başka belge aşağıda iki numaralı belge olarak verilmiştir. Bu belge 1140/1728 tarihli İstanbul esnaf sayım defterinde yer almaktadır.

Bu sayım defterine göre Yedikule'de 64 adet debbağ karhanesi/atölyesi mevcuttur. Her atölyeyi bir usta işletmektedir. Atölyelerde toplam 228 kişi çalışmaktadır. Atölye başına ortalama dört kişi çalışmaktadır.

Kârhane denilen her atölyenin önünde tabaklamada kullanılan kireç kuyuları vardı. Bu kuyuların hayli tehlikeli olduğu ve insanların düşerek öldüğü bu nedenle tedbir alınması konusunda Şeyhülislam Ebussuud'un İstanbul kadısına ilettiği talep üzere İstanbul kadısı ıslah çalışmaları başlatmıştı. Bu vesileyle de Yedikule debbağhanelerinde bulunan atölyeler, bu atöyeleri işletenler ve atölyelerde çalışanlar kaydedilmişti. Nizamlara uyacaklarına dair kefalet alınmış, Ahi Babaları ve kethüdaları nizama uymadıkları gerekçesiyle görevden alınıp yerine yeni Ahi-Baba ve kethüda atanmıştı.

Yedikule Debbağ Meslek Birliği Arşiv Belgeleri

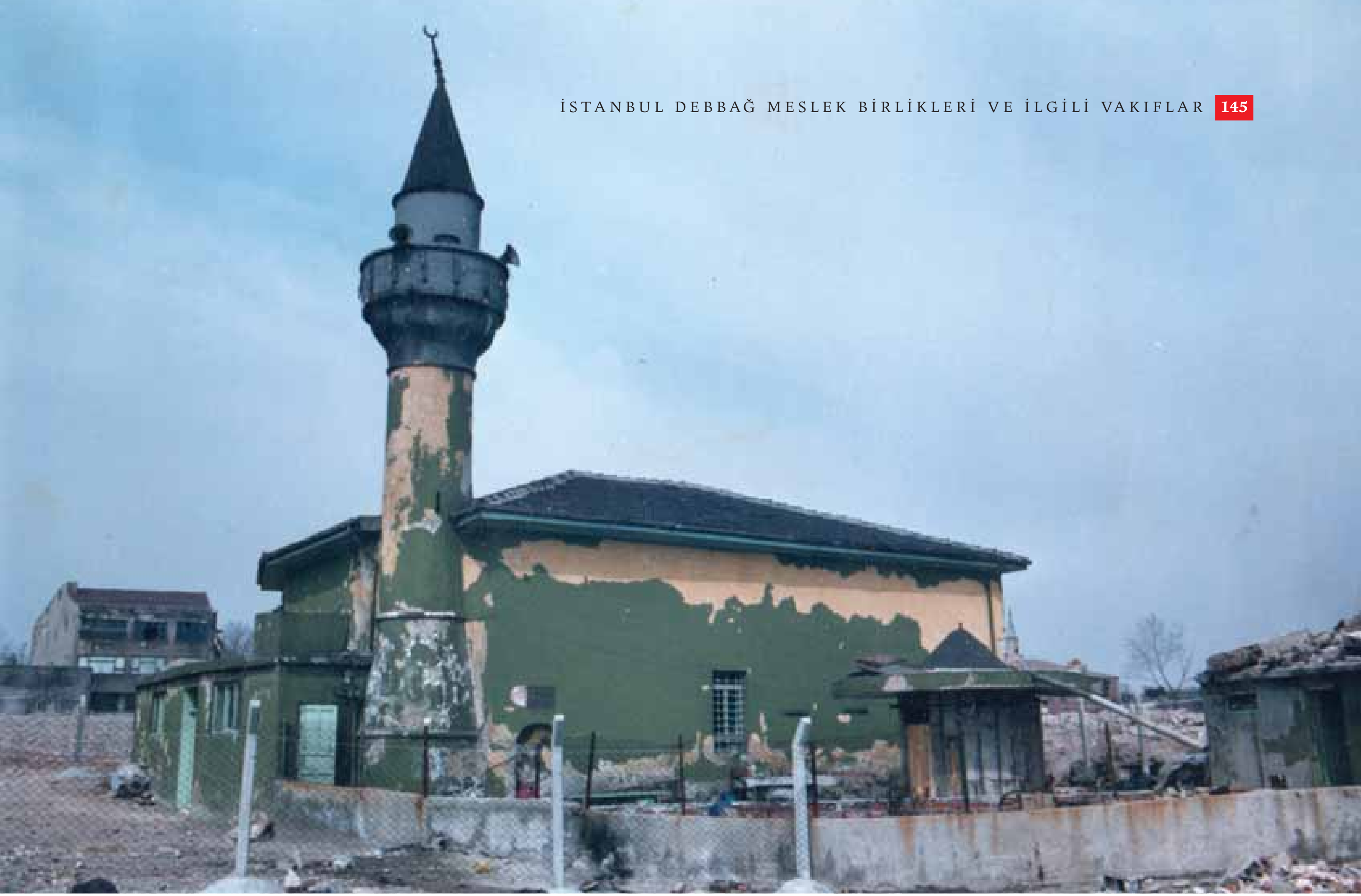
Birinci Belge

İstanbul'daki debbağhaneler ve inşa eden vakıflarla ilgili ayrıntılı bilgi veren 1107/1696 tarihli fermandır. Bu fermana göre 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başında İstanbul'da, Yedikule'de 360 debbağhane vardı[70].

[70] BOA, Mühimme Defteri, Numara 108, sayfa 255, hüküm 1081.

"İstanbul ve Hâslar kādîlarına ve müfettiş-i evkāf olan (boş) zîde fazluhûya hüküm ki:

Mahrûse-i İstanbul'da vâkı' merhûm ve mağfûrun leh ceddüm Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân-ı Gāzî tâbe serâhu hîn-i fethde Yedikulle hâricinde leb-i deryâda otuz üç bâb selhâne ve üç yüz altmış bâb debbâğhâne binâ ve Ayasofya-i kebîr câmi'-i şerîfine vakf ve icâre-i mu'accele ve yevmî dört yüz akçe icâre-i müeccele ile debbâğlara îcâr olınup feth-i hâkānîden berü otuz üç bâb selhânelerde sekiz yeniçeri meydânı ve sarây-ı atîk ve cedîd ve şehr ta'yînâtı içün Üsküdar ve Galata ve Hâslar kazâsında hâric-i şehrde bi'l-cümle leb-i deryâda ve dâhil-i şehre nakl olınan selhânelerde kassâb tâifesinün zebh eyledükleri hayvânât derilerinün cümlesin narh-ı cârî üzre vakf-ı mezbûr müste'cirleri iştirâ ve aded-i dekâkîn üzre ber mûceb-i defter-i mümzâ Lonca ta'bîr olınur mahallde tevzî' ve dibâğat ve tathîrden sonra ulûfesüz mîrîye müte'allık mühimmât-ı seferiyye vesâyir ibâdullâha fürûht idüp min ba'd hârice bir kıt'a deri virilmemek üzre ellerinde olan atîk emr-i şerîf dokuz yüz kırk dört senesinde tecdîd olınup ve dokuz yüz elli ve elli beş ve yetmiş ve yetmiş beş târîhinde dahi kassâb tâifesi hâsıl eyledükleri hayvânât derilerin bunlara satup âhara satmayup cümlesin bunlar almak üzre mülûk-i mâziyeden hatt-ı hümâyûn ile mu'anven müte'addid evâmir-i şerîfe virilüp ve ba'dehû kat'-ı nizâ' olınmak üzre Üsküdar kazâsında vâkı' selhânelerde zebh olınan derileri yine kazâ-i mezbûrda Atîk Vâlide Sultân ve Safiyye Sultân ve Mihrimâh Sultân ihdâs eyledükleri otuz bir aded debbâğhânelerine ve Galata kazâsında vâkı' selhânelerde zebh olınan derileri Tophâne'de Kılıç Alî Paşa'nun ve Kāsım Paşa'nun ve Sinân Paşa'nun muhdes kırk dört aded debbâğhânelerine ve Hazret-i Ebî Eyyûb-i Ensârî kasabası içinde zebh olınan derileri Hasköy'de Pîr Mehmed Paşa'nun ve Eyyûb iskelesinde ihdâs olınan otuz dokuz bâb debbâğhâneye ifrâz ve ta'yîn olınmağla her debbâğ olmadukları yirlerde zebh olınan derileri alup âhara müdâhale eylememek içün bin on altı ve kırk dört ve altmış beş ve yetmiş sekiz ve doksan beş senelerinde nâzır-ı vakf olan Dâru's-sa'âde ağaları arzları mûcebince evâmir-i şerîfe virilmişiken kanâ'at olınmayup bunlara mahsûs İstanbul'da olan mevâzı'dan kadîme muhâlif deri almalarıyla bunlara kifâyet eylemedüğinden nısfından ziyâde kârhâneleri mu'attal ve harâbe ve taraf-ı vakfa âyid olan icârât virilmeyüp mahsûl-i vakfa gadr olınmağın ânun gibi debbâğlık işlemek isteyenler Yedikulle hâricinde vakf-ı mezbûr akārâtında işleyüp âhar yirlerde işleyenler men' olınup husûs-ı mezbûr ceddüm Sultân Murâd Hân-ı sâlis zemânında murâfa'adan İstanbul kādîsınun arzıyla kangı tarafa virilen emr ile amel olına diyü telhîs olındukda ceddüm Ebu'l-feth müşârun ileyhün Yedikulle debbâğları tarafına virilen emr ile amel olına diyü mukaddemâ vârid olan emr-i şerîfde musarrah ve taraf-ı vakfda mahfûz ve ma'mûlün bih defter-i mastûr u mukayyed iken Üsküdar'da vâkı' merhûm Atîk Vâlide Sultân'un muhdes on iki bâb debbâğhânesine sarây-ı cedîd kassâbbaşı yediyle Matbah-ı âmirem içün zebh olınan ağnâm derileri ve Safiyye Sultân'un on bir bâb muhdes debbâğhânesi sarây-ı atîk içün zebh olınan derileri ve Mihrimâh Sultân'un sekiz bâb debbâğhânesine Şuhûdkapusı'nda ve Balıkbâzârı'nda zebh olınan derileri ve Kāsım Paşa'nun muhdes hâssa mîrî kârhâne debbâğları meydân selhânelerinde beher yevm elli aded koyun derisi ve yine Kāsım Paşa'nun muhdes yiğirmi dört bâb debbâğhânesine Balatkapusı'nda ve Hasır iskelesinde ve Samatya kapusında üç aded selhânede zebh olınan derileri ve Sinân Paşa'nun muhdes on iki bâb debbâğhânesine sarây-ı atîk içün zebh olınan ağnâmdan altı yüz vukıyye lahmun derisi ve Hasköy Pîr Mehmed Paşa'nun muhdes üç debbâğhânesine sığ yirinde Yedikulle hâricinde beher yevm yiğirmi aded koyun derisi ve Eyyûb-i Ensârî debbâğları Ayvansaray kapusı hâricinde ve Yenikapu taşrasında Mevlevîhâne kurbında olan selhânelerden deri almak üzre vukıyye tasrîh olınmışdur diyü Ayasofya-i kebîr vakfı tarafında mahfûz atîk evâmir-i şerîfenün hilâfına sonradan hilâf-ı inhâ birer tarîkıla emr-i şerîf ihrâc ve ta'ahhüd hüccetleri itdürdüp bunlara küllî gadr itmeleriyle bundan akdem defe'âtile murâfa'a-i şer'-i şerîf olınduklarında yedlerinde olan evâmir-i şerîfe ve hüccet-i şer'iyyeleri mûcebince kadîmisi üzre amel olınup ol vechile te'addîleri men' u def' olınmak içün hüccet-i şer'iyye virilüp min ba'd zikr olınan muhdes debbâğ tâifesi kadîme muhâlif dahl ü ta'arruz eylememek üzre emr-i şerîf virilmişiken ref'ine âhardan tas-

İstanbul'un ilk Fatih camii, Kazlıçeşme.

rîh olındığı üzre beynimüzde icmâ' u ittifâkımuz vardur diyü şirrete sülûk ve nizâ' idüp Vezîr-i a'zam-ı sâbık müteveffâ İbrâhîm Paşa ve Siyâvûş Paşa huzûrında dahi murâfa'a-i şer'-i şerîf olındukları̇nda bunlara hüküm olınmağla fîmâ ba'd ol vechile iddi'â idenlerün da'vâların istimâ'ı içün bir tarîkla fermân dahi ibrâz ider ise amel olınmayup müfettiş-i evkâf huzûrında görilüp men' u def' ve bu makûle Dîvân-ı hümâyûnumda murâfa'adan cevâbı virilen da'vânun tekrâr istimâ'ı memnû' olmağla hâli üzre ibkā eyleyesiz diyü bin doksan altı senesinde virilen emr-i şerîf bundan akdem tecdîd ve birkaç def'a murâfa'a-i şer'-i şerîf olınup keyfiyyet-i ahvâlleri tefahhus olındukda müslimân bîgaraz ve mu'temedün aleyh müslimân bulınanlar içün cümleden kadîm olınup ta'âm-ı ibâdullâh ve mühimmât-ı seferiyyeye lâzım gelen debbâğ metâ'ı kalmak Yedikulle debbâğlarından iştirâ olınup zikr olınan muhdes debbâğlarun mîrîye dahi fâideleri olmayup dibâgat eyledükleri kalb ve amel-mânde olmağla sefîneler ile âhar diyâra irsâl ve mezkûrlar dahi ta'arruzları olmayup âmme-i ibâdullâhun ta'arruzları bunlardan olındığı ihbâr itmeleriyle mezkûrlarun yedlerinde olan ma'mûlün bih temessükâtı mûcebince amel olınup mazmûnlarına (...) muğâyir men' u def' ve kat'-ı nizâ' birle cânib-i şer'den iki kıt'a hüccet-i şer'iyye ve mûcebince amel olınup fîmâ ba'd mezbûrlar bir tarîkla fermân dahi ibrâz iderler ise ma'mûlün bih olmaya diyü merhûm ve mağfûrun leh karındaşum Sultân Süleymân Hân tâbe serâhu zemânında emr-i şerîf virilmeğle ol emr-i şerîfi getürdüp mücedded hükm-i hümâyûnum recâ eyledükleri vech-i meşrûh üzre beynlerinde kadîmden ne vechile cârî olıgelmiş ise yine ol vechile amel olınmak bâbında fermân-ı âlîşânum sâdır olmışdur... sene 1107/1696".

İkinci Belge

Aşağıda yer alan belge, 1139/1726 tarihinde Yedikule debbağhanelerinden birinin kireç kuyusunuda insan ölüsü bulunması üzererine, bu bölgede yer alan debbağhanelerin ve bunlarla aynı mahalde bulunan kasap, mumcu, aşçı ve hancı meslek birliklerinin usta ve çalışanlarının sayımı yapılmış olup, 1140/1728 yılında yapılan sayım defteridir. Bu sayım defterine göre Yedikule'de 64 adet debbağ karhanesi/atölyesi vardır. Her atölyeyi bir usta işletmekte ve atölyelerde toplam 228 kişi çalışmaktaydı[71].

"Ma'rûz-ı dâ'î-i devletleridür ki:
Bundan akdem Yedikulle hâricinde vâkı' debbâğhânelerden birinün kuyusunda bir kimesne maktûl bulınmağla mahall-i mezkûrda olan debbâğlar ve kassâblar ve mûmcılar vesâirleri tekfîl ve kefâletleri tescîl olınup fîmâ ba'd ahvâlleri mazbût olmak içün iktizâ iden husûsda tekayyüd ve ihtimâm olınmak bâbında fermân-ı âlî sâdır olmağın imtisâlen leh mahall-i mezkûrda olan debbâğ ve koyun ve sığır kassâbları ve mûmcı ve hâncı ve aşcı vesâirlerinden her hırfetün ustaları birbirlerine kefîl olup ve her usta dahi kendi kârhânesinde bulınan işçi ve hademesine tekeffül itmeleriyle bu minvâl üzre kefâletleri tahrîr olındukdan sonra her debbâğhânenün kireclik ta'bîr olınan çukurları meydânlarda olup mahfûzu'l-etrâf olmamağla mürûr u ubûr iden ibâdullâh ale'l-gafle içine düşüp helâk olmadığı takdîrce dahi mutazarrır olmak emr-i bedîhî olmağla def'an li'z-zarari'l-âmm fîmâ ba'd debbâğ ustalarından herkes kendi kârhânesinde olan kireçliğinün etrâf-ı erba'asını müstemirren bâkï olmak içün taş ve kirec ile zemînden kadden ikişer buçuk zirâ' kârgîr dîvâr ve her birine kapular vaz' ile etrâfını hıfz itmek lâzım ve mühimm olmağın her birine gereği gibi tenbîh olınup lâkin mahall-i mezkûr hükkâm ve zâbitlerinden ba'îd olmak takrîbiyle makarr-ı erâzil ve eşhâs ve müslim ve kefereden nîce mechûlu'l-hâl kimesnelerün mecma'ı oldığı ecilden zabt u rabtları husûsında kemâl-i tekayyüd iktizâ idüp zabt-ı hâlleri dahi mahall-i mezbûrda bulınan hıref-i merkúme ustalarınun teyakkuz ve tekayyüdlerine manût olmağla kemâl-i teharrî ve ol havâlîyi

Huzura kabul

[71] İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi, İstanbul Kadılığı, Defter nr. 24, Varak 78 vd.

fesâddan hıfz u sıyânet içün ba'de'l-yevm mahall-i mezkûrda maktûl bulınup kātili ma'lûm olmadısa ma'rûzât Ebissu'ûd'dan olup amel olınmak fermân buyurulan Hazreti İmam Ebû Yûsuf kavli üzre sükkân üzerine iktizâ iden diyetini vârisi var ise vârisine yok ise taraf-ı mîrîye zikr olınan debbâğ ve kassâb ve mûmcı ve hâncı ve ışcı ustaları virmek üzre müekked fermân âlî ve başmuhasebeye kayd buyurılup zikr olınan dîvârları dahi debbâğ ustası ber vech-i muharrer binâ itmek üzre izzetlü yeniçeri ağası dâ'îleri mübâşir ta'yîn buyurılmak emr-i savâb idüği huzûr-ı âlîlerine i'lâm olındı. Bâkī fermân men lehu'l-emrindür. Fî 24 Şehri Rebî'u'l-âhir sene [1]139 [19 Aralık 1726][72]"

15 Nisan-19 Mart 1728 tarihlerindeYedikule Debbağlarının yapılan sayımı aşağıdadır.[73]

"Bâ sahh
Fîmâ ba'd şürut-ı nizâm ale'd-devâm mer'î ve düstûru'l-amel tutılmak üzre İstanbul kâdîsı fazîletlü efendinün sicillâtına kayd ve mazmûnıyla amel olmak içün ve bir sûreti izzetlü yeniçeri ağası tarafına virilüp hîn-i iktizâda mürâca'at olınmak diyü buyuruldı. Fî 5 N sene [1]140 [15 Nisan 1728]"

"Sâdır olan fermân-ı âlîye imtisâlen bu fakîre hâlâ Der[gâh]-ı âlî yeniçerileri orta çavuşı Mahmûd Çavuş ile hısn-ı Kostantıniyyetü'l-mahmiyye ebvâbından Yedikulle hâricinde vâkı' hâlâ kassâblar kethudâsı Mehmed Ağa'nun odasında akd olınan meclis-i şer'-i şerîfle hâlâ mahall-i mezbûrda vâkı' debbâğlar hırfetinün ahibabaları Kanbûr Mûsâ bin Mehmed ve kethudâları es-Seyyid el-Hâcc Mehmed ibn-i es-Seyyid el-Hâcc İsmâ'îl ma'rifetiyle hırfet-i mezbûrenün mecmû'ı kârhâneleri ustaları vesâir ricâlinün ismleri defteridür ki ber vech-i âtî zikr olınur.
Fî 7 Ş sene 1140 [19 Mart 1728]

1.Kârhâne-i Kanbur el-Hâcc Mûsâ Ahibaba
Mehmed Beşe
Sâlih Beşe
Ömer
Alî
Mustafâ
Mezbûrûna mezbûr Kanbûr el-Hâcc Mûsâ kefîldür.

2.Kârhâne-i el-Hâcc Abdullâh
Osmân Beşe
Receb Beşe
Hâcı Hüseyin
Mustafâ Beşe
Süleymân Beşe
Mehmed Beşe
Dîğer Mehmed Beşe
Süleymân
İsmâ'îl
Mezbûrûna el-Hâcc Abdullâh kefîldür.

3.Kârhâne-i Osmân Çelebi
El-Hâcc İbrâhîm
Ahmed Beşe
Mehmed Beşe
İbrâhîm Beşe
İsmâ'îl Beşe
Es-Seyyid Halîl
Hüseyin Beşe
Hasan Beşe
Mezbûrûna Osmân Çelebi kefîldür.

4.Kârhâne-i el-Hâcc Mehmed
Mehmed Beşe
Ahmed Beşe
Dîğer Mehmed Beşe
Süleymân Beşe
Alî Beşe
Mezbûrûna el-Hâcc Mehmed kefîldür.

5.Kârhâne-i Yûsuf Beşe
Nasûh Beşe
Mehmed Beşe
Mezbûruna Yûsuf Beşe kefîldür.

---

[72] İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi(İMŞS), İstanbul Kadılığı, Defter nr. 24, Varak 78 A.
[73] İMŞS, İstanbul Kadılığı, Defter nr. 24, Varak 82B vd.

6.Kârhâne-i Gönci el-Hâcc Mehmed
Mustafâ Beşe
Ömer Beşe
Alî Beşe
Mezbûrûna Gönci Mehmed kefîldür.

7.Kârhâne-i el-Hâcc Süleymân
İsmâ'îl Beşe
Ahmed Beşe
Ayvaz Beşe
Mezbûrûna el-Hâcc Süleymân kefîldür.

8.Kârhâne-i Kapudân es-Seyyid el-Hâcc Ahmed
İsmâ'îl Beşe
Âşûr Beşe
El-Hâcc Alî
Mehmed Beşe
Mezbûrûna es-Seyyid el-Hâcc Alî kefîldür.

9.Kârhâne-i es-Seyyid el-Hâcc Mehmed vekîl-i kethudâ
Hâcı Osmân
İbrâhîm
Mustafâ Beşe
Dîğer Mustafâ
Mehmed
Dîğer Mehmed
Dîğer Mustafâ
Hüseyin
Dîğer Mustafâ
Mezbûrûna es-Seyyid el-Hâcc Mehmed kefîldür.

10.Kârhâne-i el-Hâcc Mustafâ
İvâz
Kara Mehmed
Veli Beşe
Mûsâ Beşe
İbrâhîm Beşe
Mezbûrûna el-Hâcc Mustafâ kefîldür.

11.Kârhâne-i Yiğitbaşı Mustafâ Çelebi
Ahmed Beşe
Osmân Beşe
Hasan Beşe
Mezbûrûna yiğitbaşı Mustafâ kefîldür.

12.Kârhâne-i es-Seyyid el-Hâcc Sâlih Çelebi
Hâcı Ömer
Mehmed Beşe
Hasan Beşe
Halîl Beşe
Mezbûrûna es-Seyyid el-Hâcc Sâlih kefîldür.
12.Kârhâne-i Kayyım Hâcı İsmâ'îl
Mehmed Beşe
Hüseyin Beşe
Mustafâ Çelebi
Mezbûrûna Hâcı İsmâ'îl kefîldür.

13.Kârhâne-i Çûkadâr el-Hâcc Mehmed
Ömer Beşe
Süleymân Beşe
Ebubekir Beşe
Mezbûrûna Çûkadâr Hâcı Mehmed kefîldür.

14.Kârhâne-i Hâcı Mehmed
İbrâhîm Beşe
Halîl
Mehmed Beşe
Mezbûrûna el-Hâcc Mehmed kefîldür.

15.Kârhâne-i Kuşcı Ömer Beşe
Süleymân Beşe
İbrâhîm Beşe
Paşalı Mustafâ
Mezbûrûna Kuşcı Ömer Beşe kefîldür.

16.Kârhâne-i el-Hâcc Alî
Hüseyin Beşe
Halîl Beşe
Alî Beşe
Mehmed Beşe
Dîğer Mehmed Beşe
İbrâhîm Beşe
Dîğer Mehmed Beşe
Mezbûrûna el-Hâcc Alî kefîldür.

17. Kârhâne-i Hasköyli Mehmed
Mehmed Beşe
Mahmûd Beşe
Süleymân Beşe
Mehmed Beşe

Yûsuf Beşe
Mezbûrûna Hasköyli Mehmed kefîldür.
18. Kârhâne-i Esîrzâde İsmâ'îl ve şerîki Bekrizâde Hasan
Osmân Beşe
Ebubekir Beşe
Ahmed Beşe
Mezkûrûna mezbûrûn kefîldür.

19.Kârhâne-i Lükser Hâcı Süleymân
Eyyûb Beşe
Alî Beşe
Yûsuf Beşe
Mezbûrûna Lükser Hâcı Süleymân kefîldür.

20. Kârhâne-i el-Hâcc Ahmed
Halîl Beşe
Mustafâ Beşe
Sâlih Beşe
Mustafâ Beşe
Mezbûrûna el-Hâcc Ahmed kefîldür.

21. Kârhâne-i Hâcı İsmâ'îl İslâh olası
Süleymân Beşe
Hasan Beşe
Ömer Beşe
Mezbûrûna Hâcı İsmâ'îl kefîldür.

22. Kârhâne-i Bodur Hâcı Ahmed
Alî Beşe
Süleymân Beşe
Hasan Beşe
Ahmed Beşe
İbrâhîm Beşe
Mezbûrûna Bodur el-Hâcc Ahmed kefîldür.

23. Kârhâne-i Küçük Osmân
Abdullâh Beşe
Abdü'l-mü'min Beşe
Mezbûrûna Küçük Osmân kefîldür.

24. Kârhâne-i es-Seyyid Mehmed
Mehmed Beşe
İsmâ'îl Beşe
Halîl Beşe
Mezbûrûna es-Seyyid Mehmed kefîldür.

25. Kârhâne-i Atazâde Ahmed Çelebi
Veli Beşe
Ömer Beşe
Hüseyin Beşe
Halîl Beşe
Mezbûrûna Atazade Ahmed kefîldür.

26. Kârhâne-i Köse İbrâhîm
Yûsuf Beşe
Halîl Beşe
Dîğer Halîl Beşe
Mezbûrûna Köse İbrâhîm kefîldür.

27. Kârhâne-i Molla İsmâ'îl
Mehmed Beşe
Hasan Beşe
Mezbûrûna Molla İsmâ'îl kefîldür.

28. Kârhâne-i İsmâ'îl Beşe
Ömer Beşe
Mehmed Beşe
Mûsâ Beşe
Hasan Beşe
Mustafâ Beşe
Mezbûrûna İsmâ'îl Beşe kefîldür.

29. Kârhâne-i es-Seyyid Abdullâh
İsmâ'îl Beşe
Veli Beşe
Alî Beşe
Ahmed Beşe
Mezbûrûna Seyyid Abdullâh kefîldür

30. Kârhâne-i Mustafâ Çelebi
İbrâhîm Beşe
Mûsâ Beşe
Alî Beşe
Abdullâh Beşe
Mezbûrûna Mustafâ Çelebi kefîldür.

31. Kârhâne-i Halîl Çelebi
Kör Ahmed
Kalaycı Alî
Ahmed Beşe
Süleymân Beşe
Dîğer Süleymân Beşe
Mezbûrûna Halîl Çelebi kefîldür.

32. Kârhâne Yanık Mehmed
Hüseyin Beşe
İbrâhîm Beşe
Dîğer Hüseyin Beşe
Mezbûrûna Yanık Mehmed kefîldür.

33. Kârhâne-i Ömer Beşe
Osmân Beşe
Ebubekir Beşe
Mezbûrûna Ömer Beşe kefîldür.

34. Kârhâne-i Hasköyli Ahmed Can
Alî Beşe
İbrâhîm Beşe
Osmân Beşe
Mezbûrûna Ahmed Can kefîldür.

35. Kârhâne-i Kara Mehmed
Kara Mehmed Beşe
Hüseyin Beşe
Mezbûra Kara Mehmed kefîldür.

36.Kârhâne-i Ganîzâde Mustafâ
Ahmed Beşe
Alî Beşe
Mezbûrûna Ganîzâde Mustafâ kefîldür.

37. Kârhâne-i Sarı İbrâhîm
Mustafâ Beşe
Dîğer Mustafâ Beşe
Mezbûrûna Sarı İbrâhîm kefîldür.

38.Kârhâne-i Kara İsmâ'îl
Hasan Beşe
Hüseyin Beşe
Ömer Beşe
Mezbûrûna Kara İsmâ'îl kefîldür.

39. Kârhâne-i Recebzâde Mehmed Çelebi
Mehmed Beşe
Alî Beşe
Mezbûrûna Recebzâde Alî Çelebi kefîldür.

40. Kârhâne-i Molla Osmân
Ahmed Beşe
Dîğer Ahmed Beşe
Mezbûrûna Molla Osmân kefîldür.

41. Kârhâne-i Ahmed Beşe
Mehmed Beşe
Mezbûrûna Ahmed Beşe kefîldür.

42. Kârhâne-i Usta Hüseyin
Ahmed Beşe
Alî Beşe
Hasan Beşe
Mezbûrûna Usta Hüseyin kefîldür.

43.Kârhâne-i İsmâ'îl
44. Kârhâne-i Mustafâ
45.Kârhâne-i Alî Çelebi
46. Kârhâne-i Ahmed Çelebi
47.Kârhâne-i Mehmed Çelebi
48.Kârhâne-i Abdullâh Çelebi
49.Kârhâne-i es-Seyyid Ahmed
50.Kârhâne-i İsmâ'îl Çelebi
51.Kârhâne-i Köse Mehmed
52. Kârhâne-i Usta Hasan
53. Kârhâne-i Mahmûd Çelebi
54. Kârhâne-i Kara Hâcı Ahmedzâde
55. Kârhâne-i Küçük Mehmed Çelebi
56. Kârhâne-i Dâmâd İsmâ'îl Beşe
57. Kârhâne-i Hasköyli Hâcı Süleymân
58. Kârhâne-i Seyyid İbrâhîm
59. Kârhâne-i Ahmed Odabaşı
60. Kârhâne-i Bozmazzâde Alî
61. Kârhâne-i Pekmez Süleymân
62. Kârhâne-i Köse Abdullâh
63. Kârhâne-i Muharremzâde
64. Kârhâne-i dîğer Süleymân Beşe"

Kazlıçeşme vakıf kira gelirlerinin bağlandığı Ayasofya Camii.

Üçüncü Belge

Aşağıda yer alan belge, İstanbul'da Yedikule haricindeki yerlerde olan selhanelerin kaldırılıp, Fatih Sultan Mehmet vakfı tarafından Yedikule'de inşa edilmiş olup daha sonra Mustafa paşa tarafından yenilenip Ayasofya Vakfı'na vakfedilen 33 Salhaneye taşınmalarına ve Ayasofya Vakfı'na 20 bin akçe mukataa ile kiralanmasına dair İstanbul Mollası'na, Yeniçeri Ağası'na, Muhtesib Ağası'na, Subaşına, Koyun Emîni'ne, Büyük Ayasofya Mütevellisine, debbâğlar ve kassâblar kethudâsına evâil-i B sene 1115 [10-19 Kasım 1703] tarihli hükümdür[74].

"İstanbul mollasına ve yeniçeri ağası ve muhtesib ağası ve subaşı ve koyun emîni ve Ayasofya-i kebîr mütevellîsi ve debbâğlar ve kassâblar kethudâsı zîde kadruhuma hüküm ki:

Vezîr-i azam-ı sâbık müteveffâ Mustafâ Paşa'nun oğlı ve evkafınun mütevellîsi olan vezîrüm Alî Paşa edâmallâhu teâlâ ilâlehû tarafından Südde-i saâdetüme arz-ı hâl sunup cedd-i emcedüm Sultân Mehmed Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân İstanbul'ı feth idüp mahmiyye-i mezbûre makarr-ı ehl-i İslâm oldukda şehr içinde koyun ve sığır boğazlanması makul ve münâsib görilmeyüp Yedikulle'nün taşrasında leb-i deryâda kârgîr binâ ile otuz üç bâb selhhâne binâ ve basdırma içün gelen sığırlara dahi tokat tayîn olındukdan sonra Ayasofya-i kebîr câmiine vakf idüp cümle İstanbul'un koyun ve sığırı mahall-i mezbûrda boğazlanup ve sığır dahi ânda tokatda fürûht ve kassâb tâifesi dahi ism ü resmleriyle defter olınup cümlesi bir yirde mazbût olmağla başcılar baş ve debbâğlar derilerin ve mûmcılar yağın alup bir nesnesi hârice gitmemeğle zarûret ve muzâyaka çekilmedüğinden

[74] BOA, Atik Şikayet Defterleri, Defter nr.40, sayfa 59, sıra 332.

mâadâ şehr [ve] günde ne mikdâr koyun kifâyet eyledüği malûm ve muzâyaka zemânlarında müteayyen olan kassâblar vakt ü zemânıyla koyun tedârük ve şehre et yetişdürüp bu vech üzre amel ve bu kanûn ve kaideye muğayir bazı ebvâb-ı kala hâricinde ve İstanbul içinde ve kasaba-i Ebî Eyyûb-i Ensârî'de ihdâs olınan selhhânelerün refi ve bu üslûb-ı merğubun istikrâriyçün âbâ vü ecdâdum enâra'l-lâhu teâlâ berâhihim zemânlarında müteaddid hutût-ı şerîfe ve evâmir-i münîfe sâdır olmışiken yine kassâb tâifesi kanûn-ı kadîme muğayir Yedikulle selhhânelerin terk ve her biri İstanbul'da vâkı mahallât ve çârsû aralarında selhâne ihdâs idüp şehr içinde koyun ve sığır zebh itmeleriyle revâyih-i kerîheden şehr halkı müteezzî olduğından gayrı fezâlât-ı müntenihesinden mütekevven ufûnet-i hevâdan emr-i hakla vebâ ve hummâ gibi niçe illet ve emrâz mütevellid ve bunun emsâli kabâyih-i kesîresi beyne□n-nâs zâhir ve müteayyen olmağla fîmâ bad zebh olınan koyun ve sığır kemâ fi□l-evvel Yedikulle'de zebh olınup muhdes olan selhânelerün cümelesi vâlid-i mâcidüm merhûm ve mağfûrun leh Sultân Mehmed Hân tâbe serâhunun zemân-ı saâdet-i ktirânlarında hatt-ı hümâyûn-ı saâdet-makrûnlarıyla ref ve müşârun ileyh Mustafâ Paşa'nun Yedikulle hâricinde leb-i deryâda müceddeden binâ ve vakf eyledüği otuz üç bâb selhânelere nakl ve basdırma içün zebh olınan sığırlara dahi tokat tayîn ve Ayasofya-i kebîr vakfına dahi yiğirmi bin akçe mukataa bağlanup zikr olınan selhhânelerden on dokuz bâb selhâne koyun kassâblarına ve on iki bâb selhhâne dahi sığır kassâblarına tahsîs ve her bir selhânelerün hisseleri ta„yîn ve kassâblar ale□l-esâmî tahrîr olınmışiken aralarına ecânib karışup birbirlerinün hisselerine ta„arruz itmeleriyle her bir selhhânenün hissesi ve kassâb üstâdlarından kaç neferün uhdesinde olduğı mücedden tahrîr ve defter ve vakfa kayd ve herbirine mütevellî-i vakf tarafından ma„mûlün bih temessük virilmek üzre sâdır olan emr-i âlî mûcebince bin doksan iki senesinde Anadolı muhâsebesine dahi kayd olınmışiken husûs-ı mez-

Kalaycı

bûrda sâdır olan hatt-ı hümâyûn ve evâmir-i aliyye ve vaz„-ı kadîme muğayir Edirnekapusı ve Kumkapu ve Samadya ve Balat ve Fener ve (boş) kapuları hâricinde ve Hazret-i Ebî Eyyûb-i Ensârî kasabasında bazı selhâneler ihdâs ve İstanbul'da dükkânlarda dahi boğazlanup mahrûse-i mezbûrenün ba'zı hevâsına ve ahâlîsinün zaruret ve ızdırâblarına bâ'is olduklarından mâadâ vakfun ve Ayasofya-i kebîrün yiğirmi bin akçe mâl-ı maktû'ınun ibtâline bâdî olmalarıyla umûmem muhdes olan selhhâneler ref' ve bu husûsda sâdır olan hatt-ı hümâyûn ve evâmir-i aliyye mûcebince amel olınmak üzre vâlid-i mâcidüm merhûm ve mağfûrun leh müşârun ileyh zemânlarında hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûnlarıyla mu'anven virilen emr-i şerîf mûcebince ecdâd-ı izâmum enâra'llâhu teâlâ berâhihimün hîn-i fethden berü cârî olan âsâr-ı haseneleri tebdîl ü tağyîr olınmayup muhdes olan selhhâneler ibtâl ve Yedikulle'den gayrı yirde koyun ve sığır boğazlanmayup fermân-ı hümâyûna ve vaz-ı kadîme muhâlif hareket idenlerün haklarından gelinüp ber üslûb-ı sâbık amel olınmak üzre hudâvendigâr-ı sâbık karın-daşum Sultân Mustafâ Hân zemânında sâdır olan hatt-ı hümâyûn mûcebince emr-i şerîf virildüğin bildürüp tecdîdin recâ itmeğin vech-i meşrûh üzre amel olına diyü yazılmışdur. Fî evâil-i B sene 1115 [10-19 Kasım 1703]"

3.2.2. Eyüp Debbağhanesi ve Debbağ Meslek Birliği, Debbağhane-Dükkan Adedi, Eyüp Debbağhanesini İnşa Eden Fatih'in Eyüp Sultan Vakfı, İlgili Arşiv Belgeleri

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethinde, Fatih vakfı olarak Yedikule debbağhanelerini inşa etmiş ayrıca, Eyüp kazasında da Eyüp debbağhanelerini inşa etmiş ve Eyüp Sultan Vakfını kurarak vakfetmişti. Eyüp debbğhanelerini de bu vakfa bağlı inşa ettiği Eyüp Camiine akar-gelir olmak üzere debbağ esnafına kiralamıştı.

Fatih'in inşa ettiği ve inşası ilk tamamlanan debbağhaneler Eyüp debbağhaneleriydi. 10 dükkandan oluşuyordu. Eyüp debbağhanelerinin İnşası 861/1457 tarihinde tamamlanarak Eyüp Sultan Vakfı akarlarına katılmıştı. Eyüp Sultan vakfiyesinde dükkanlar şöyle tarif edilmekteydi;

> *"Ebu Eyub-i Ensari Kasabası dâhilinde merhûm Zal Paşa'nın rûhu içün yapılan câmi'-i şerîfin civârında … kâin on adet Debbâğ dükkânlarının tamâmı ki hudûdu mumcu dükkânı ile Ferah Kethüdâ vakfı ile mezbûr vakıf ile ve deniz ile mahdûttur".*[75]

Eyüp debbağhaneleri surdışında olduğundan, merkezi Yedikule surları dışında bulunan Yedikule debbağ meslek birliğine bağlı yamak esnaf statüsünde idi. Eyüp yamak debbağ esnafı, Eyüp vakfı kiracıları idi. Daha sonra müstakil Eyüp debbağ esnaf birliği haline geldi. Diğer bir ifade ile müstakil Eyüp Debbağ Meslek birliği daha sonra kurulmuştu.

Aşağıda 1142/ 1729 tarihli belgede Eyüp debbağ meslek birliğinin, Galata, Kasım Paşa ve Üsküdar debbağ meslek birlikleri kurulduktan sonra kurulmuş olduğu belirtilmektedir[76]. Ancak aşağıda belgelendirileceği gibi, bu tarihten çok önce Eyüp debbağ meslek birliği, Yedikule debbağ meslek birliği yamaklığından ayrılıp müstakil hale gelmişti.

Bu ayrılmayı, idari olarak bölgelerin ayrılması ile de ilişkili görebiliriz. Meslek birliğinin teşkilatlanma bölgesi kadılıklardı. surdışındaki Yedikule, İstanbul Kadılığı'na bağlıydı. Eyüp, fetihten sonra Osmanlılar tarafından inşa edilerek kurulan yeni bir yerleşim yeri idi. İdari merkez olarak Haslar kadılığı ile birlikte ayrı bir kadılık ve idari bölge haline getirildi. Böylece İstanbul kadılığına dahil Yedikule debbağ meslek birliğine bağlı yamak Eyüp debbağhaneneleri de ayrılıp müstakil hale geldi.

Bu ayrılışın zamanı ile ilgili kayıtlar incelendiğinde en önemli belgenin, Fatih'in Eyüp Vakfı vakfiyesinde yer aldığı görülmektedir. 16.yüzyılın sonunda 1582 yılında Eyüp debbağ meslek birliğinin Yedikule debbağlarından ayrı, müstakil olarak varlığını tespit ediyoruz.

[75] 861/1457 tarihli Eyüp Sultan Vakfı vakfiyesi, VGM, Defter nr. 610, sayfa 193, sıra 230.
[76] BOA, Atik Şikayet Defteri, Defter nr.121, s. 519, sıra 1.

861/ 1457 tarihli olup, aslı kaybolduğundan 990/1582 yılında yenilenen Eyüp Sultan Vakfı vakfiyesinde, Eyüp'de 10 adet debbağhanenin ve bu debbağhanelerin önünde yer alan 5 adet deponun (hücrenin) vakfedildiği ve Eyüp debbağ esnafına kiralandığı belirtilmektedir.[77]

861/1457'de inşası tamamlandığında Yedikule debbağ esnaf birliğine yamak olan Eyüp debbağhanelerinin, bu belgede 990/1582 yılında artık müstakil olarak Eyüp debbağ meslek birliğine kiralandığını tespit etmekteyiz. Aşağıda 1142/1729 tarihli belgede olduğu gibi Yedikule debbağları, müstakil Eyüp debbağ meslek birliği kurulduktan sonra birçok kereler Eyüp debbağhanelerine deri tevziine itiraz ederek bu müstakiliyeti tanımazlıktan gelmiş olsalar da bunda başarılı olamamışlardı.

17.yüzyılın sonlarına ait aşağıda belgeler yer alan 1107/1696 tarihli fermanda ise Hasköy'deki Pir Mehmet Paşa debbağhaneleri hariç, Eyüp kazasında, Eyüp iskelesinde 39 debbağhane kurulduğu belirtilmektedir[78]. Eyüp Sultan Vakfı tarafından kurulan 10 debbağhanenin zamanla 39 debbağhaneye ulaştığı anlaşılmaktadır.
"Hazret-i Ebî Eyyûb-i Ensârî kasabası içinde zebh olınan derileri Hasköy'de Pîr Mehmed Paşa'nun ve Eyyûb iskelesinde ihdâs olınan otuz dokuz bâb debbâğhâneye ifrâz ve ta'yîn olınmağla"
1212/1797 tarihli aşağıda belgelerde yer alan hükümde, Eyüp Hasköy'de Pir Mehmet Paşa'nın inşa ettiği üç debbağhane olduğu belirtilmektedir. Bu debbağhaneler de önce Yedikule debbağ meslek birliğine bağlanıp/nakledilip Fatih'in Ayasofya Vakfına devredilmişti. Daha sonra bu debbağhaneler Fatih'in Eyüp Sultan Vakfına devredilmiş ve bunlar Eyüp Debbağ meslek birliği olarak Eyüp Sultan vakfına kiracı olmuşlardır[79].
Sonuç olarak tüm bu verileri topladığımızda, 18. yüzyıl sonu itibariyle Eyüp'te, Hasköy dahil olmak üzere 42 debbağhane vardı. Bunların tamamı Eyüp Sultan vakfının kiracılarıydı.

a.Fatih'in Eyüp Sultan Vakfiyesi

Fatih'in Eyüp Sultan Vakfına ait 861/1457 tarihli vakfiyesi kaybolduğundan 990/1582 tarihinde yenilenen, aslı VGM arşivi, 18 numaralı Kasa Defterinde olan vakfiyede yer alan debbağ dükkan adetleri ve yerleri şöyledir; Eyüp'te 10 debbağ dükkanı ve bu dükkanların önünde 4 adet depo Fatih tarfından işa edilip, Eyüp Sultan Vakfı'na vakfedilmiştir.

> *"Ebu Eyub-i Ensari Kasabası dâhilinde merhûm Zal Paşa'nın rûhu içün yapılan câmi'-i şerîfin civârındaki debbâğ dükkânlarının önünde kâin birbirine muttasıl fevkânî beş adet hucrenin tamâmı ki hudûdu dört taraftan umûmî ve husûsı yollarla çevrilmiştir. Yine mezbûr kasaba dâhilinde kâin on adet Debbâğ dükkânlarının tamâmı ki hudûdu mumcu dükkânı ile Ferah Kethüdâ vakfı ile mezbûr vakıf ile ve deniz ile mahdûttur"*[80]

b.Eyüp Debbağ Meslek Birliği, Arşiv Belgeleri

Birinci Belge

Eyüp'te debbağ esnafının deri alım ve tahsis nizamlarına ve bu nizamlara Yedikule debbağ esnafı tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair Haslar mollasına evâil S sene [10]78 [23 Temmuz-1 Ağustos 1667] tarihli hüküm[81].

"Hâslar mollasına hüküm ki:
Ordû-ı hümâyûnuma mektûb gönderüp kazâ-i mezbûrda vâkı' Ebâ Eyyûb-i Ensârî aleyhi'r-rahmetü'l-bârî evkafınun bi'l-fi'l mütevellîsi olan Abdurrahmân zîde kadruhû ile evkafı mülhakatından olan debbâğhâne debbâğlarından Yûsuf ve İbrâhîm ve Mehmed vesâirleri meclis-i şer'a varup kazâ-i mezbûrede koyun ve keçi ve sığır derileri kadîmü'l-eyyâmdan

[77] VGM, Defter nr. 610, sayfa 193, sıra 230.
[78] BOA, Mühimme Defteri, Numara 108, sayfa 255, hüküm 1081.
[79] BOA, İstnabul Ahkam Defteri nr.13, s.123, hüküm nr.453.
[80] VGM, Defter nr. 610, sayfa 193, sıra 230. Ayrıca bkz. *Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri(2006)*, II. Vakfiye, s.3.
[81] OTD/AŞ/ 6/73/308'den naklen, KALA(2003), Cilt 11, s. 137.

Deri germe işlemi

narh-ı cârî üzre vakf-ı mezbûr debbâğlarına bey‘ olınup âhara bey‘ olınmamak üzre hatt-ı hümâyûn-ı sa‘âdet-makrûnumla emr-i şerîfüm virilmişiken Yedikulle debbâğları mukaddemâ nizâ‘ idüp murâfa‘a-i şer‘ olduklarında ber mûceb-i emr-i şerîf Eyyûb debbâğlarına hüküm olınup ellerine hüccet-i şer‘iyye virilmişiken hâlâ yine Yedikulle debbâğları kadîme muhâlif inâd ve hüccet-i şer‘le ve emr-i şerîfüme muğayir medîne-i mezbûrede zebh olınan sığır derilerin alup ihtilâle bâ‘is olmağın mezbûrûn debbâğlar vakfun icâresin edâda usret çekmeleriyle vâkı‘ hâli i‘lâm eyledüklerinde ellerinde olan hüccet-i şer‘iyye ve evâmir-i şerîfe ve bîgaraz müslimânlardan istihbâr olındukda fi’l-vâkı‘ kazâ-i mezbûrede zebh olınan koyun ve keçi ve sığır derilerin medîne-i mezbûre debbâğlarına bey‘ ve gayriye bey‘ olınmamak üzre emr-i şerîf ve mûcebince hüccet-i şer‘iyye virilüp Yedikulle debbâğları medîne-i mezbûre debbâğlarından deri almakdan memnû‘ oldukları mukayyed olduğından mâ‘adâ ahâlî-i vilâyetden dahi nice mu‘temedün aleyh kimesneler haber virmeleriyle kadîmden olıgeldüği üzre Yedikulle debbâğları ve gayrılar medîne-i mezbûrede zebh olınan koyun ve keçi ve sığır derilerine müdâhale itmemek üzre emr-i şerîfüm virilmek bâbında inâyet recâsına arz eyledüği ecilden ellerinde olan hatt-ı hümâyûnuma ve temssükâtlarına muğayir sonradan hatt-ı hümâyûn ve temessükât sâdır olmış ise ellerinde olan temessükâta ve kadîmden olıgelene muğayir dahl ü ta‘arruz olınmayup hatt-ı hümâyûn-ı sa‘âdetmakrûn mûcebince amel olına diyü emr-i şerîf yazılmışdur. Fî evâil S sene [10]78 [23 Temmuz-1 Ağustos 1667]”

İkinci Belge

Eyüp’te debbağ esnafının deri alım ve tahsis nizamına ve bu nizama Yedikule debbağ esnafı tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair İstanbul kaimmakamına ve kadısına evâsıt-ı mâh-ı Rebî‘u’l-evvel sene 1078/31 Ağustos-9 Ekim 1667 tarihli hüküm[82].

[82] OTD/AŞ/6/87/370’den naklen, KALA(2003), Cilt 11, s. 142.

"İstanbul kayimmakamına ve kadîsına hüküm ki:
Arz gönderüp müşârun ileyhün nâzırı olduğı Hazret-i Ebâ Eyyûb-i Ensârî aleyhi'r-rahmetü'l-Bârî evkafınun vakfı debbâğhânesinden dibâğat iden debbâğ tâifesi medîne-i mezbûrda vâkı' olan selhânelerde zebh olınan koyun ve keçi ve sığır derilerin narh-ı cârî üzre akçeleriyle alup hâricden bir ferd dahl eylemeyeler diyü ellerinde müte'addid ahkâm-ı şerîfe ve hüccet-i şer'iyye ve hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûnumla olup âharun alâkası yoğiken Yedikal'a debbâğları şirrete sülûk idüp kadîmden alıgeldüği yirlere kanâ'at itmeyüp tâife-i mezbûrenün ellerinde olan ahkâm ve hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûn ve evâmir-i şerîfe ve hüccet-i şer'iyyelere muğayir bir hüccet ibrâz idüp medîne-i mezbûrda zikr olınan sığır derilerin biz aluruz diyü müdâhale itmeleriyle muzâyâka virdüklerinden gayrı vakfun icâresin virmeğe iktidârları olmayup her vechile gadr olmağın tâife-i mezbûre ile Yedikulle debbâğları ellerinde olan temessükâtlarıyla Dîvân-ı Edirne'ye ihzâr olınup da'vâları vüzerâ-yı izâmum ve kadîaskerlerüm huzûrlarında şer'ile görildükde Yedikulle debbâğlarınun Eyyûb debbâğları yedlerinde olan temessüki fesh ider temessükleri olmayup şirret eyledükleri zâhir olmağla Eyyûb-ı Ensârî debbâğlarınun ellerinde olan temessükât ve hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûn mûcebince medîne-i mezbûrede vâkı' olan selhânelerde zebh olınan koyun ve sığır kadîmden olıgeldüği narh-ı cârî üzre akçeleriyle yine Eyyûb debbâğları alup Yedikulle debbâğları müdâhale eylememek üzre hüccet olınup kat'-ı nizâ' ve fasl-ı husûmet olmağın ba'de'l-yevm vech-i meşrûh [üzre] medîne-i mezbûrda vâkı' olan selhânelerde zebh olınan koyun ve keçi ve sığır derileri narh-ı cârî üzre Eyyûb-ı Ensârî debbâğları alup âhardan Yedikulle debbâğları vesâirleri bir vechile dahl ü ta'arruz eylemeyeler şürût ve kuyûdı ile emr-i şerîf virilmişdür.Tahrîr fî evâsıt-ı mâh-ı Rebî'u'l-evvel sene 1078 [31 Ağustos-9 Ekim 1667]"

Üçüncü Belge

Eyüp kazasında, Hasköy Piri Mehmet Paşa vakfı debbağhaneleri hariç olmak üzere, Eyüp iskelesinde toplam 39 debbağhane vardı.

"Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân-ı Gãzî tâbe serâhu hîn-i fethde Yedikulle hâricinde leb-i deryâda otuz üç bâb selhâne ve üç yüz altmış bâb debbâğhâne binâ … Üsküdar kazâsında vâkı' selhânelerde zebh olınan derileri yine kazâ-i mezbûrda Atîk Vâlide Sultân ve Safiyye Sultân ve Mihrimâh Sultân ihdâs eyledükleri otuz bir aded debbâğhânelerine ve Galata kazâsında vâkı' selhânelerde zebh olınan derileri Tophâne'de Kılıç Alî Paşa'nun ve Kãsım Paşa'nun ve Sinân Paşa'nun muhdes kırk dört aded debbâğhânelerine ve Hazret-i Ebî Eyyûb-i Ensârî kasabası içinde zebh olınan derileri Hasköy'de Pîr Mehmed Paşa'nun ve Eyyûb iskelesinde ihdâs olınan otuz dokuz bâb debbâğhâneye ifrâz ve ta'yîn olınmağla her debbâğ olmadukları yirlerde zebh olınan derileri"[83]

Dördüncü Belge

Yedikule debbağ esnâf birliğinin kadim/ilk kurulan esnaf birliği olduğuna, Eyüp debbağhanelerinin sonradan kurulduğuna, Selhanelerde ve kasap dükkanlarında kesilen hayvan derilerinin bunlara ait olduğuna Eyüp'teki debbağların müdahalesinin önlenmesini talep etmişler ancak durum incelenerek, Yedukule debbağ esnaf birliğinin ilk kurulan olup Fatih vakfı Ayasofya Camii akarından kiracı olduklarına Galata, Kasımpaşa, Üsküdar ve Eyub debbağ birliklerinin sonradan vakf edilen debbağhanerde kurulduğuna ve bunların bulundukları mahalde kesilen hayvan derilerini alıp diğer bölgelere karışmamak üzere nizam verildiğine tarafların bunu kabul ettiğine böylece aralarında murafaa olunduğuna dair İstanbul, Galata, Üsküdar ve Haslar kadılarına evâhir-i Ra sene 1142 [14-23 Ekim 1729] tarihli hüküm[84].

"İstanbul ve Galata ve Üsküdar ve Hâslar kadîları zîdet fazluhum hüküm ki:
Yedikulle'de vâkı debbâğ fukarâsı Südde-i saâdetüme arz-ı hâl idüp merhûm ve mağfûrun leh Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân tâbe serâhu hazretleri hîn-i fethde Yedikulle hâricinde selhhâneler ve debbâğhâneler binâ ve Ayasofya-i kebîre vakf ve muacceliyet ile debbâğlar îcâr ve bi'l-cümle İstanbul'un dâhilinde

[83] OTD/MHM/108/255/1081'den naklen, KALA(2003); Cilt 84, İstanbul 2004.
[84] BOA, Atik Şikayet Defteri nr.121, s.519, sıra 1.

Bıçak atölyesi

ve hâricinde ve leb-i deryâda ve kasabâtda kasâb tâifesinün zebh eyledükleri cülûd-ı hayvânâtın narh-ı cârî üzre vakf-ı mezbûrun dükkânlarında dibâgat olınup âhar yirlerde işleyenler men u def olına diyü hatt-ı hümâyûn-ı saâdet-makrûn ihsân
olınmışiken bunun hilâfı müsâmaha ve müsâhele sebebi ile etrâf kasabâtda debbâğhâneler binâ ve bunlarun tayînâtları olan derileri âhar eyleyüp küllî gadr olmağla hâlâ Eyyûb'da vâkı sonradan muhdes bir kaç debbâğhânelerinün ve el-yevm fermân-ı âlî ile ref olınup mezbûrlar kemâl-i inâd ve muhâlefetlerinden nâşî yirlerinden hareket eylemedüklerinden mâadâ kassâblarından çâryekçi nâmıyla Eğrikapu vesâir mahallerde peydâ olan selhhânelerde zebh olınan cülûd-ı ağnâmı kendüler ahz eyledüklerinden bu defa fermân-ı âlî üzre mezbûrlar Yedikulle'ye bunlar ile maan debbâğlık işlemeğe geldükleri ve kayd ü bend kendülere teslîm olınmak şartıyla zikr olınan derileri bunlar almağa tâlibler iken mezbûrlar ziyâde hîlelerinden nâşî kassâb-ı mezbûrlar ile yekdil ve ittifâk ve bir tarîkle fermân alup hilâf-ı hatt-ı hümâyûn ve muğayir-i evâmir-i aliyye selhhâne-i mezkûrede zebh olınan cülûd-ı ağnâmı karşu muhdes debbâğlara deniz aşurı nakl itdürdüklerin bildürüp ol bâbda istidâ-yı inâyet ve Yedikulle debbâğlarınun senedleri getürdilüp nazar ve mazmûnları ne ise hakîkati üzre ilâm olınmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlîye imtisâlen yedlerinde olan senedlerine nazar olındukda cennet-mekân Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân hazretleri zemânından yedlerinde sened olmayup ancak cennet-mekân firdevs-i âşiyân Sultân Mehmed Hân aleyhi'r-rahmeti ve'lgufrân hazretleri ve badehû gelen mülûk-ı mazıyye hazerâtı ve cenâb-ı hilâfet-meâbumdan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn ile muanven altı kıta evâmir-i aliyyede Yedikulle debbâğları kadîm olmağla İstanbul ve tevâbiinde zebh olınan hayvânâtun cülûdını bunlar alup badehû Galata ve Kasım Paşa ve Üsküdar ve Ebî Eyyûb-ı Ensârî'de debbâğhâneler binâ ve vakf olındukda oldukları yirlerde zebh olınan cülûdı ânlar alup âhara taarruz itmemek üzre evâmir-i

şerîfe virüldükden sonra oldukları yirlerün cülûdına kanâat itmeyüp Yedikulle debbâğlarına mahsûs İstanbul ve leb-i deryâsında mezbûha hayvânât derisinden kadîme muhâlif deri alanlar ve ânun gibi debbâğlık işlemek isteyenler Yedikulle'ye nakl ve ânda dibâgat itmek üzre kat-ı nizâ birle nizâm virdüğin hâlî hâzırda ve murâfaadan virilen iki kıta hüccet-i şeriyye dahi bu mazmûnı nâtık olduğın sen ki İstanbul kadîsı mevlânâ Mehmed Râşid zîdet fezâiluhûsun ilâm itmenle ilâmun mûcebince amel olınmak bâbında fermânı âlîşânum sâdır olmışdur. Nâilî. Fî evâhir-i Ra sene 1142 [14-23 Ekim 1729]"

Beşinci Belge

Yedikule debbağ esnafının debbağ nizamına aykırı davrandığına, Eyüb Ensari vakfı kiracıları Debbağ esnafına bağlı 83 adet kasap dükkanı olup, bunlardan üç dükkanı Yedikule debbağ esnafının işgal edip Eyüp debbağlarına mahsus derilere el koyduklarına, bu müdahalelerinin önlenmesine ve Kasapbaşı marifetiyle İstanbul'da kesilen sığır, keçi, koyun derilerinin Yedikule, Eyüp, Kasımpaşa, Tophane ve Üsküdar'daki debbağ esnafına dağıtılmasına dair 3 C Sene 1202 [11 Mart1788] tarihli hüküm[85].

"İstanbul kadîsına ve dergâh-ı âlî yeniçeri ağasına hüküm ki:
Hazret-i Ebâ Eyyûb-i Ensârî evkāf-ı şerîfi müste'cirlerinden dibâğat ustaları Dîvân-ı hümâyûnuma arz-ı hâl idüp evkāf-ı mezbûra hâsıl kayd olınup yedlerinde mevcûd müte'addid hutût-ı hümâyûn ile mu'anven şurût ve kuyûdlarını hâvî virilen nizâm düstûrü'l-amel tutılmak üzre mer'î ve mu'teber ve seksen üç aded İstanbul ve gayrihî dâhilinde Başmuhâsebe'de mukayyed nizâma muğâyir kimesnenün hareketi iktizâ itmez iken şimdi muğâyir-i hatt-ı hümâyûn ve şurût Eyyûb ve Eğrikapu ve Edirne ve Topkapu ve Yenikapu vesâir ma'lûmları olmayan emkine ve mezbah add eyledükleri dekâkîn vesâir etrâf ve havâlîde vesâir mahâll derûn ve bîrûnda ve leb-i deryâda zebh olınan ağnâm ve celeb vesâir debbâğ ustalarına mahsûs olup isti'mâl eyledükleri emti'alarını Yedikulle debbâğ ustaları müdâhale birle seksen üç aded dükkânlarından üç adedini muğâyir-i nizâm zabta tasaddî eyledüklerinden ashâb-ı dükkân ve selhânelerine ve iyd-ı edhâda ve havza(?) ta'bîr olınur mahaller ki leb-i deryâ vesâirede zebh olınan derilerün yalnız ağnâmdan Yedikulle'den birer akçe ziyâde virüp koyun derilerinden kırkmadan ve yolmadan ve bıçak ağzı açmadan ve a'lâsına çıkmadan sâlimen virüp bir dürlü ezâ ve cefâ itmemeleriyçün ta'ahhüd ve nizâm-yâfte olup bâ i'lâm-ı şer'î ve bâ hatt-ı hümâyûn amel olınmak üzre mahalline kayd olınmağla muğâyir-i hareket ve tam'-ı hâmma tebe'iyyet idüp mezbûrlarun o makúle hareketleri Vizelü'ye ve Kara Karyelü'ye ve kanâreci ve kürkci tâifelerine ziyâde bahâ ile esnâf-ı mezbûrlarun haberi olmaksızın hufyeten kaçırup (...) itmemek üzre nizâm-ı kaviyyeye bend olındığın bildürmeleriyle mukaddemâ virilen emr-i şerîfüm mûcebince bu def'a dahi emr-i şerîfüm virilmek bâbında istid'â inâyet itmeleriyle Hazîne-i âmiremde mahfûz olan Başmuhâsebe defterlerine nazar olındukda Hazret-i Ebâ Eyyûb-i Ensârî radıye anhü'l-Bârî evkāf-ı şerîfelerinden dabbâğhânelerinde olan debbâğ ustalarının kethudâsı Abdullâh Usta ve yiğitbaşıları Mehmed ve ihtiyârlarından müseccelü'l-esâmî yiğirmi nefer kimesnelerün şurût ve kuyûdı hâvî tarafeynün yedlerinde olan senedâtı mu'teberelerine nazar ve tatbîk ve ru'yet ve i'lâm olınmak bâbında şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı âlî mûcebince esnâf-ı mezbûre yedlerinde [olan] senedât-ı mu'tebereye ve kassâbân tâifesinün yedlerinde olan emr-i âlişâna ba'de'n-nazar debbâğ ustaları mezbûrûn bi'l-ma'iyye ru'yete me'mûr Haremeyn müfettişi müderrisînden es-Seyyid Alî Behcet ile akd olınan meclis-i şer'-i münîrde kassâbbaşısı İsmâ'îl dâme mecduhû hâzır oldığı hâlde vakf-ı mezbûr kassâblarından kethudâları Ebûbekir Usta ve ihtiyârlarından es-Seyyid Mehmed Emîn ve el-Hâcc

[85] BOA, Kamil Kepeci defter nr. 2536, s.64.

Kösele ayakkabı malzemeleri.

İsmâ'îl vesâir on sekiz nefer kimesneler muvâcehelerinde derkenâr nâtık olduğı üzre Anadolı ve Rûmili taraflarından tevârüd iden Yedikulle salhânelerinden zebh olınan ağnâm ve keçi ve kuzı ve bakar cülûdı ve bi't-terâzî ashâbından bâzâr ve kassâbbaşı olanlar taraflarından mübâya'a olınup mühimmât-ı seferiyye vesâir cânib-i mîrîyçün iktizâ ideni edâya menût ve mütevakkıf ve bâkî kalan cülûdı kassâbbaşı ma'rifetiyle Yedikulle ve Eyyûb Ensârî ve Galata ve Üsküdar ve Kâsım Paşa ve Tophâne debbâğlarına tevzî' olınmak bâ fermân-ı âlî nizâm-yâfte olan şurût-ı mer'iyyeden oldığından kassâbbaşı-ı mûmâ ileyhün yedlerine i'tâ idüp meclis-i şer'de mu'âyene olan memhûr temessüki mûcebince kat'-ı bâzâr olınmışiken vakf-ı müşârün ileyhün kassâbları salhânelerinde zebh olınan ağnâm derilerinün beher adedine vaz' olınan fiât-ı maktû'dan ziyâde bizlerden birer akçe talebiyle ta'cîz ve tekdîrden hâlî olmamalarıyla ber vech-i muharrer bir akçe ziyâde taleb eylemeleri men' u def' olınmak murâdımızdur didüklerinde medîne-i mezbûre kassâbânı dahi cevâblarında derkenârda mastûr emr-i âlîşân mantûkınca medîne-i Hazret-i Ebâ Eyyûb Ensârî'de vâkı' kassâb ustaları zebh eyledükleri koyun ve kuzuların birer akçe bâc harçların serçin mukâta'asını edâ ve seksen üç aded kassâb dükkânların vakf-ı mezbûrun dört aded mükemmel salhânelerine merbût salhâne-i mezkûrun ve iyd-i edhâ da dekâkîn-i mezbûrede zebh olınan ağnâmun cülûdı vakf-ı müşârün ileyh hazretlerinün debbâğlarınun bi'l-icâreteyn uhdelerinde mukayyed bulındığından biz bir akçe dahi vakf-ı şerîfe viregeldüği vakf-ı şerîf debbâğları vakf kassâblarınun ancak zebh eyledükleri koyun cühûdı Yedikulle kassâb ustaları bâzârından birer akçe ziyâdeye olmak üzre temşiyyet ve nizâm virilüp ve nizâm-ı mezkûr düstûrü'l-amel tutılmak üzre emr-i âlîşânda musarrah olındığından mâ'adâ kassâb tâifesinden bundan akdem nizâm-yâfte olan şurût-ı cedîdlerini dahi husûsında nizâm-ı kadîmleri ne vechile ise nizâmları tecdîd olınup hilâfıyla hareket olınmamak üzre bâ hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn ibkã olınmağla debbâğ esnâfı ustalarından kırk seneden mütecâviz zemândan berü iştirâ eyledükleri ağnâm cülûdınun ziyâde iktizâ iden birer akçeden zimmetleri iki bin yedi yüz on yedi guruş dört pâreye müctemi' olmağla (...) diyü ba'de'd-da'vâ ve'l-münâza'a muslihûn tavassut idüp zikr olınan Eyyûb-i Ensârî kassâbarı salhânelerinde zebh eyledükleri koyunun derileri vakf-ı müşârün ileyh debbâğlarınun emti'â-i mahsûsalarından olmağla vakf-ı müşârün ileyhe bey' idüp ziyâde bahâ ile âhara ve kürkci tâifelerine ve kanâreciye bey' itmeyüp ve eğer ideri olur ise (...) haklarından gelinmek üzre şurût-ı nizâmları nizâm-yâfte olınup debbâğ esnâfı yedlerinde olan dokuz yüz yiğirmi yedi senesi târîhiyle muvarrah sûret-i emr-i âlî ve senedât-ı sâire-i mu'tebere mûceblerince rûz-ı hızırden mukaddem yolınmadan ve kırkılmadan Eyyûb debbâğlarına bey' idüp Vize ve civâr-ı sâire debbâğlarına bey' itmemek üzre ta'ahhüd ve eğer hilâf-ı ta'ahhüd hareket ideri olur ise mantûk-ı emr-i âlî üzre te'dîblerine râzî olduklarından sonra kassâbân-

ı mezkûr sâlifü'z-zikr iki bin yedi yüz on yedi guruş dört pâreye müte'allık âmme da'vâ ve kâffe-i mütâlebâtdan debbâğãn-ı mezkûrenün zimmetlerini ibrâ-yı âmm ile ibrâ vüe iskât eyledüklerinde ânlar dahi ibrâ-yı mezkûrı ba'de'l-kabûl debbâğãn-ı mezkûre dahi vakf-ı müşârün ileyhün salhânelerinde zebh olınan koyun derisini şurût-ı nizâm-ı kadîmlerini ve mantûk-ı emr-i âlî üzre Yedikulle kassâb ustaları bâzârından birer akçe ziyâdeye olmak ta'ahhüd idüp bu vechile ba'de kat'ı'l-münâza'a debbâğ esnâfı olan şurûtlarınun istihkâmını hâvî yedlerine emr-i şerîf-i âlîşânum sudûrını istid'â ve yazıcı (...) Mehmed mübâşeretiyle İstanbul kâdîsı Mehmed Ârif Efendi i'lâm itmeğin i'lâmı mûcebince Haremeyn muhâsebesine ilm u haberi virilüp bin yüz doksan dört senesi Receb-i şerîf'inün on yedinci güni emr-i şerîf-i âlîşânum virildiği derkenâr olınmağla imdi derkenârı mûcebince amel olınmak bâbında fermân-ı âlîşânum sadır olmışdur. Fî 3 C Sene 1202 [11 Mart1788]"

Altıncı Belge

Eyüp Hasköy'de Pir Mehmet Paşa'nın inşa ettiği üç debbağhane önce Yedikule debbağ meslek birliğine bağlanıp/nakledilip Fatih'in Ayasofya Vakfına devredilmişti. Daha sonra bu debbağhaneler Fatih'in Eyüp Sultan Vakfına devredilmiş ve bunlar Eyüp Debbağ meslek birliği olarak Eyüp Sultan vakfına kiracı olmuşlardır. Eyüp Sultan vakfına ait Eğrikapı selhanelerine bağlı İstanbul'da 83 adet kasap dükkanında kesilen hayvan derileri Eyüp debbağhanelerine aittir. Yine Eğrikapı'da bulunan 1.Abdülhamit vakfı selhanelerine bağlı İstanbul'da 223 kasap dükkanında kesilen koyun keçi, kuzu ve bakar derileri ise Yedikule'de Fatih Ayasofya vakfına ait debbağ dükkanlarda bulunan Yedikule debbağ esnafına aittir. Birbirlerine müdahale etmemelerine dair evâhir-i Ca sene [1]212 [11-20 Kasım 1797] tarihli hüküm[86].

"**[Derkenar]** Başmuhâsebe ve Haremeynü'ş-şerîfeyn muhâsebelerine ilm ü haberleri virilmişdür".

"İstanbul kadîsına ve müderrisîn-i kirâmdan Haremeynü'ş-şerîfeyn müfettişine hüküm:

Mübârek rikâb-ı kâm-yâb-ı husrevâneme arz-ı hâl takdîm iden Yedikulle hâricinde vâkı' debbâğ esnâfının kethudâsı es-Seyyid el-Hâcc Ömer ve Ahibabaları Hasan Usta ve yiğitbaşıları Mustafâ Usta ve müsinn ü ihtiyâr söz sâhiblerinden el-Hâcc Mustafâ Usta ve el-Hâcc Ahmed Usta ve Mehmed Efendi ve Süleymân Usta ve Halîl Usta ve Hasan Usta ve dîğer Halîl Usta ve es-Seyyid el-Hâcc Ahmed Usta ve el-Hâcc Hüseyin Usta ve İsmâ'îl Usta ve âhar Halîl Usta vesâirleri çihârşenbih güni arz odasında sadr-ı a'zamum huzûrında sen ki İstanbul kadîsı mevlânâ-yı mûmâ ileyh Hamdullâh zîdet fezâiluhûsun senünle bi'l-ma'iyye ru'yete me'mûr müfettiş-i mûmâ ileyh Ahmed Şevki zîde ilmuhû ile akd olınan meclis-i şer'-i münîrde Ayasofya-i kebîr câmi'-i şerîfi evkafı mütevellîsi hâcegân-ı Dîvân-ı hümâyûnumdan Dâru's-sa'âdeti'ş-şerîfem ağası kâtibi İsmâ'îl Kâmil zîde mecduhû tarafından vekîl oldığı Abdülkadir bin Mehmed ve es-Seyyid Hasan bin es-Seyyid Mustafâ şehâdetleriyle sâbit olan el-Hâcc Mehmed Efendi ibn-i İbrâhîm muvâcehesinde işbu yedimüzde olup meclis-i şer'de mu'âyene olınan evâmir-i aliyye-i müte'addîde nâtık oldığı üzre Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hîn-i fethde Yedikulle hâricinde leb-i deryâda otuz üç bâb selhâne ve üç yüz altmış bâb debbâğhâne binâ ve Ayasofya-i kebîr câmi'-i şerîfine vakf ve icâre-i mu'accele ve yevmî dört yüz akçe müeccele ile debbâğlara îcâr olınagelür iken muahharan sâdır olan emr-i âlîşân nâtık oldığı üzre vüzerâ-yı izâmdan merhûm Pîr Mehmed Paşa'nun medîne-i Ebâ Eyyûb-i Ensârî kazâsı muzâfâtından kasaba-i Hâsköy'de binâ ve ihdâs olınan üç bâb debbâğhâne Yedikulle'ye nakl olındukda Hâsköy bedeli nâmıyla sekiz bin guruş mu'accele ve beher yevm kırkar akçe icâre-i müeccele ile bâ temessük-i mütevellî debbâğan tâifesine îcâr

[86] BOA, İstnabul Ahkam Defteri nr.13, s.123, hüküm nr.453.

olınmışiken ber vech-i muharrer sâdır olan emr-i münîfüm mantûkı üzre Hâsköy bedeli nâmıyla Yedikulle'ye nakl ve debbâğana îcâr olınan debbâğhâne Hazret-i Ebâ Eyyûb-i Ensârî vakfına virilmeğle debbâğ esnâfınun medfû'ları olan sekiz bin guruş mu'accelenün istirdâdı ve icâre-i müeccele nâmıyla beher yevm takdîr olınan kırk akçenün ref' u ilkası murâdımızdur diyü da'vâ itdüklerinde mârrü'l-beyân Hâsköy kasabasından Yedikulle'ye nakl olınan debbâğhâne-i mezkûreden hisse alan kimesnelerün o târîhde cânib-i vakfdan istîcâr eyledükleri hisseleriyçün ne mikdâr mu'accele virdükleri ve mu'accele-i mezkûreyi virenlerün ekserîsi vefât itmeleriyle vereselerine isâbet iden mikdârun ma'lûm olması ve bu husûs şer'an da'vâya kadir hasm-ı şer'î olınması emr-i asîr oldığından da'vâ-yı mezkûrenün netîcesi nizâ'-ı lafzîye müntehî olacağı debbâğan tâifesi merkumûna yegân yegân ifâde ve tefhîm olındukda merkumlar dahi tasdîk ve mu'accele-i merkum da'vâsından keff-i yed ve mu'accele da'vâsından cânib-i vakf-ı şerîfi ibrâ ve müeccele nâmıyla birer akçe zamm olınup yevmî dört yüz akçeye iblâğ olınan kırk akçenün ref' u ilkası husûsında def'aten ref' u tenzîli îrâd-ı vakfun def'aten tenzîlini müstelzim oldığından mütevellî-i vakf-ı şerîf-i müşârun ileyh ile muhâbere ve fîmâ ba'd gerek vakf-ı şerîf-i müşârun ileyhden ve gerek vakf-ı âhardan mukata'alu elli aded debbâğhânelerden olmak üzre zikr olınan dört yüz akçe müeccelelü hisselerinden ferâğ u intikal zuhûrında ta'arruz olınmayup mahlûl vâkı' oldukda kadîmî olan üç yüz altmış akçe tenezzül olıncaya değin hisse-i mahlûl kimesneye virilmeyüp bu vechile hem îrâd-ı vakf hasârdan masûn ve hem hisse sâhibleri hasarâtdan me'mûn olacakları debbâğan-ı mezkûreye tefhîm olındukda debbâğan-ı mezkûre dahi sûret-i mezkûreye râzî ve mütevellî-i mûmâ ileyhün vekîli merkum el-Hâcc Mehmed Efendi mütevellî-i mûmâ ileyhün vech-i muharrer üzre olan rızâ ve ta'ahhüdini bi'l-muvâcehe meclis-i şer'de haber virüp sûret-i rızâ tarafından zâhir ve bedîdâr oldukdan sonra debbâğ esnâfının yedlerinde olup şürût-ı

Debbağhane

Deri temizleme işlemi ve deri ustası

nizâmlarını hâvî olan evâmir-i aliyyemde tahrîr ü beyân oldığı üzre Üsküdarlılarun beğlik selhâneden altı yüz vukıyye luhûmı gelen ağnâmdan mâ'adâ zebh olınan hayvânâtun cülûdını ve Ayasofya-i kebîr vakfından olan ma'lûmetü'l-hudûd debbâğhâneler muhtell ü müşevveş olmağla vakf-ı müşârun ileyh mütevellîsi tarafından müceddeden tahrîr ve müste'cirlerinün yedlerine meccânen temessük virilmesini ve derileri Yedikulle debbâğlarına mahsûs olan hayvânât zebh olındukda derileri yolınmadın ve kırkılmadın ancak Yedikulle debbâğhânelerinde debbâğlık işleyenler alup âharı ta'arruz u müdâhale itmemek ve Eyyûb-i Ensârî vakfından Eğrikapu selhânelerine merbût ve mahalleri tasrîhiyle tahrîr olınan seksen üç aded kassâb dükkânları misillü merhûm cennetmekân firdevs-âşiyân Sultân Abdülhamîd Hân tâbe serâhu vakfından olup Eğrikapu selhânelerine merbût Âstâne-i aliyyem ve tevâbi'inde vâkı' Haremeynü'ş-şerîfeyn ve Başmuhâsebe kalemlerinde mukayyed olan iki yüz yiğirmi üç aded kassâb dükkânlarınun merbût oldığı selhânelerde zebh olınup luhûmı dükkân-ı mezkûrede bey' olınan koyun ve keçi ve kuzı ve bakar derileri üç yüz altmış adedden ibâret olan Yedikulle debbâğhânelerinde dibâgat olınup âhar mahalle gitmemek üzre Başmuhâsebe ve Haremeynü'ş-şerîfeyn muhâsebesine ilm ü haberleri virilüp müceddeden yedlerine tuğrâ-yı garrâ ile mu'anven emr-i şerîfüm i'tâsını istid'â eyledüklerini müfettiş-i mûmâ ileyh bi'l-ma'iyye i'lâm itmeğle i'lâmun mûcebince amel olınmak fermânum olmağın imdi siz ki mevlânâ-yı mûmâ ileyhimâsız ber vech-i meşrûh amel ve harekete ikdâm ve dikkat ve hilâfı hâlet ve hareket vukû'ını tecvîzden ittika ve mübâ'adet eylemenüz bâbında. Fî evâhir-i Ca sene [1]212 [11-20 Kasım 1797]"

3.2.3. Kasımpaşa Debbağhanesi ve Kasımpaşa Debbağ Meslek Birliği, Kasımpaşa Hassa Debbağ Esnaf Birliği, Kasımpaşa Debbağhanesini İnşa Eden Kasım Paşa ve Sinan Paşa Vakfı, İlgili Arşiv Belgeleri

Kasımpaşa Debbağhanelerinde hem Kasımpaşa debbağ meslek birliği, hem de Hassa/Miri (devlet) Debbağ esnaf birliği faaliyetteydi. Yani özel sektör ve kamu sektörü aynı bölgede faaliyetteydi. Kasımpaşa debbağhanelerinin bir kısmı Kasım Paşa Vakfı tarafından, bir kısmı da Sinan Paşa Vakfı tarafından inşa edilmişti. Kasım Paşa vakfı tarafından inşa edilen debbağhaneler, Kasımpaşa debbağ esnaf birliğine kiralanmıştı.

Sinan Paşa vakfı tarafından inşa edilen debbağhaneler Kasımpa Hassa(Miri) debbağ esnaf birliğine kiralamıştı. Kasım Paşa vakfı tarafından inşa edilen ve Kasımpaşa debbağ esnaf birliğine kiralanan debbağ dükkan adedi 24 İdi. Sinan Paşa vakfı tarafından inşa edilen ve Kasımpaşa Miri/Hassa debbağ esnaf birliğine kiralanan debbağ dükkan adedi 12 idi. Bu dükkanlarda çalışan usta sayısı 11, çırak-kalfa statüsünde çalışan sayısı 13 olmak üzere toplam çalışan sayısı 24 idi. Kasımpaşa Miri/Devlet Debbağhanesi, sarayın işlenmiş deri ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuştu.

Bu miri debbağhane, Enderun Ehli Hıref (Esnaf) teşkilatına bağlı Hassa debbağ esnaf birliği tarafından işletilmekteydi. Aynı debbağhanede Hassa Saraç Şakirdleri esnaf birliğine bağlı 11 şakirt-çırak, Hassa debbağ esnaf birliği ustalarının yanında debbağlık yapmaktaydı. Zamanla debbağlığı öğrenip ustalık makamına erişen bu çırak kadrosundaki ustalar, Hassa debbağ dükkanlarından ayrılıp ayrı dükkan açmak istemeye başlamışlardı. Aşağıda 1095/ 1684 1168/1754 tarihli belgelerde yer alan bu taleplere izin verilmemiş, yine hassa debbağ esnaf ustalarının dükkanlarında onlarla birlikte usta olarak debbağlık yapmaya devam etmişlerdi.

Belirtilen tarihli belgelerde bu miri debbağhanede Hassa debbağ esnaf birliğine bağlı 11 debbağ ustası ile Hassa Saraç Şakirdleri Esnafına bağlı 13 debbağ ustası olduğu anlaşılıyor. Ancak Hassa Saraç şakirdleri kadrosundaki 13 usta, Hassa debbağ esnaf birliğinin 11 ustasına ait 12 dükkanda çalışmaktaydı.

Kasım Paşa ve Sinan Paşa debbağhanelerindeki debbağ esnafının ve miri debbağ esnafının Ahi Babaları ve kethüdaları aynıydı.

a.Kasımpaşa Hassa Debbağ Esnaf Birliği, İlgili Arşiv Belgeleri

Birinci Belge

Galata'da Sinan Paşa vakfı kiracıları olan Kasımpaşa Hassa debbağ esnaf birliğinin deri alım ve tahsis nizamlarına ve bu nizamlara Yedikule vesair debbağ esnafı tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair İstanbul kadısına evâil-i M sene [10]84 [18-27 Nisan 1673] tarihli hüküm[87].

"İstanbul kadîsına hüküm ki:
Müteveffâ Sinân Paşa evkafı debbâğları Dergâh-ı mu'allâma arz-ı hâl idüp mahrûse-i İstanbul'da Eminöni'nde zebh olınup Sarây-ı atîka virilen lahm-ı ganemün derilerin ve muharrir-i mezbûrdan zebh olınan sığır derilerin kadîmü'l-eyyâmdan berü vakfın debbâğları alup âhardan müdâhale olınagelmiş değil i-ken hâlâ Yedikulle vesâir yirlerden olan debbâğ tâifesi ol koyun ve sığır derilerin biz aluruz diyü kadîme ve mukaddemâ virilen emr-i şerîfüme muhâlîf dahl [ü] ta'arruzdan hâlî olmadukların [bildürüp] men' u def' olınmak hüküm recâ şer'le görilmek içün hüküm yazılmışdur. Fî evâil-i M sene [10]84 [18-27 Nisan 1673]"

İkinci Belge

Kasımpaşa Hassa debbağ esnaf birliğine, bulundukları miri debbağhaneye ve nizamına, bunların saray için alaca, güderi, sahtiyan vb. deri tabakladıklarına, bu miri debbağhanedeki/karhanedeki hassa debbağlarla birlikte debbağlık yapan saraç şakirtleri(çırakları) esnafına bağlı 13 debbağın ayrılıp debbağhaneyi/karhaneyi taksim etmek istediklerine, bu müdahalenin önlenmesine dair 16 Ca sene 1095 [1 Mayıs 1684] tarihli hüküm[88].

"Âstâne-i sa'âdetde sadâret-i uzmâ ve vekâlet-i kübrâ kâyimmakāmı olan vezîr paşaya ve Galata kādîsına hüküm ki: Ehl-i hıref zümresinden debbâğ tâyifesi Edirne'de Der-sa'âdetüme arz-ı hâl idüp Galata kazâsı muzâfâtından Kāsımpaşa kasabasında vâkı' hâssa debbâğlar içün ta'yîn olınan mîrî kârhâne kadîmü'l-eyyâmdan bu âna gelince dibâğat idüp Harem-i hümâyûn-ı Enderûn hazînesine mu'tâd üzre virilügelen alaca ve güderi ve sahtiyân ve gayri zimmetiyle edâ vü teslîm idüp ber vechile taksîrâtımuz yoğiken yine kârhâne-i mezbûrde sarrâc şâkirdlerinden on üç nefer kimesneler dahi bizümle ma'an dibâğat idüp sâkinler iken hâlâ mezbûrlar şirrete sülûk idüp kadîme muhâlefet biz bu kârhâneyi taksîm idüp sizin ile ma'an olmazuz diyü rencîdeden ve ta'arruzdan hâlî değillerdür kârhâne-i mezbûr kadîmü'l-eyyâmdan bu âna gelince ne minvâl üzre tasarruf olınagelmiş ise yine ol minvâl üzre tasarruf olınup mezbûrlara ve âhardan kimesneye ol vechile dahl ü ta'arruz itdürilmeyüp men' u def' olınmak bâbında emr-i şerîfüm virilmek recâ eyledükleri ecilden imdi kadîme muğâyir hilâf-ı şer' u kānûn dahl itdürilmeye diyü fermânum olmışdur. Fî 16 Ca sene 1095 [1 Mayıs 1684]"

Üçüncü Belge

Kasımpaşa'da Hassa debbağ esnaf birliğinin 11 ustası ile Hassa Saraç Şakirtleri (çırakları) esnaf birliğine (zümresine) bağlı 13 debbağ ustasının üretim yaptığı Miri debbağhaneye, buradaki debbağlara derinin taksimi gibi debbağ esnafına dair işlerin, Hassa debbağ esnaf birliğinin Ahi Baba tabir edilen debbağbaşısı, kethüdaları ve yiğitbaşısı tarafından yapıldığına, ancak Saraç Şakirdi Zümresinden dericilik yapan, belirtilen 13 debbağ ustasının deri tevzi ve deri işleme nizamına uymadıklarına, bu müdahalelerinin önlenmesine dair 1.Mahmut döneminde verilen hükmün yenilenmesine dair Galata kadısına evâsıt-ı Ra sene [1]168 [26 Aralık1754 -4 Ocak1755] tarihli hüküm[89].

"Galata kadîsına hüküm ki:
Ehl-i hırefe tâbi on bir nefer ber vech-i maktû sâhib-i esâmî debbâğin-i hâssa ve serrâc şâkirdleri zümresinden dahi on üç nefer debbâğin Kasım Paşa'da vâki debbâğhânede olmalarıyla kadîmü'l-eyyâmdan bu âna gelince hırfet-i mezbûrenün Ahi Baba tâbîr olınur debbâğbaşısı ve kethudâ ve yiğitbaşısı debbâğ-ı hâs-

---

[87] OTD/AŞ/8/387/1882'den naklen KALA(2003), Cilt 12, s.112.
[88] BOA, Maliyeden Müdevver Defter nr. 9860, s.41, sıra 2.
[89] BOA, İstanbul Ahkam Defteri nr. 3, s.335, sıra 1229'dan naklen KALA (1997-1)

Tabakhaneler

sadan olan on bir neferden kadîmî tarîkları üzre olınagelüp ve debbâğin içün mahsûs olup Kasım Paşa'da zebh olınan derilerün tevzî u taksîmi ve kadîmî nizâmları üzre vâki olan umûrlarınun kezâlik ruyeti debbâğbaşıları ve kethudâ ve yiğitbaşıları marifetiyle görilegelüp serrâc şâkirdleri zümresinden vesâir debbâğlardan bir vechile dahl îcâb itmez iken hâlâ serrâc şâkirdleri zümresinde[n] yalnız(?) bölüği neferâtınun bölükbaşısı olan Eğri Hâcî Alî ve neferâtından Mâldelisi usta Hüseyin ve Kaygusuzoğlı usta Mehmed vesâir neferâtları dahi birbirleriyle yekdil ü yekcihet olmalarıyla debbâğbaşılarına ve kethudâ ve yiğitbaşılarına adem-i itâatlerinden nâşî umûrlarına fuzûlî müdâhale ve debbâğin içün iştirâ olınan Derilerün tevzî u taksîminde nizâm-ı kadîmlerine muğayir vaz [u] hareket ve herbâr keşmekeşden hâlî olmayup hırfet-i merkûmenün ihtilâline bâis oldukların debbâğbaşı ve kethudâ ve yiğitbaşıları neferâtıyla arz-ı hâl ve teşekkî itmeleriyle kadîmü'l-eyyâmdan berü debbağhâne-i mezkûrede olan bi'l-cümle debbâğ tâifesinün debbâğbaşıları ve kethudâ ve yiğitbaşıları hırfet-i mezbûre tâbi debbâğin-i hâssadan tarîkları üzre olageldüğine binâen fîmâ bad serrâc şâkirdleri bölüği neferâtınun bölükbaşısı olan mezbûr Hâcî Alî ve Mâldelisi usta Hüseyin Kaygusuzoğlı usta Mehmed vesâirleri kadîmleri nizâmlarına muhâlif debbâğ başılarınun ve kethudâ ve yiğitbaşılarınun gerek deri tevzî u taksîmine ve gerek sâir umûrlarına karışmayup kadîmî nizâmlarına muğayir müdâhale ve muârazadan men u def olınmak bâbında Enderûn-ı hâssa hazînedârbaşısı el-Hâcc Hasan emr-i şerîf virilmek recâsına arz ve vech-i meşrûh üzre amel olınmak bâbında karındaşım hudâvendigâr-ı sâbık merhûm ve mağfûrun leh Sultân Mahmûd Hân tâbe serâhu zamânında emr-i şerîf virildüğin bildürüp tecdîdin recâ eyledikleri ecilden hilâfına emr-i şerîf sâdır olmamış ise vech-i meşrûh üzre amel olına diyü emr-i şerîf yazılmışdur. Fî evâsıt-ı Ra sene [1]168 [26 Aralık1754 -4 Ocak1755]"

Debbağ ustası ve kurutma işlemi

Dördüncü Belge

Kasımpaşa'da Sinan Paşa vakfının 12 dükkanında kiracı olan Kasımpaşa hâssa debbağ esnaf birliğinin kiracılık, kethüdalık ve ücret nizamlarına ve bu nizamlara muhalefet ederek kethüdalık iddiasında olanların önlenip kethüdalığın Istablı Amire debbağlarına vermesine dair ilâm üzere Galata mollasına hüküm. Bu hüküm terkin edilmiş, Istablı Amire debbağlarına verilen kethüda tayin hakkı kaldırılıp tekrar kethüdalık Hazine-i Hassa debbağlarına verilmiştir.1175/1762 tarihli hüküm[90].

"**[Derkenar]** Zikr olınan kethudâlık kadîmîsi üzre ehl-i hırfete tâbi Hazîne-i hâssa debbâğları tarafından merkúm Osmân üzerine ke'l-evvel îfâ ve Istabl-ı âmire debbâğları tarafından kethudâ olan merkúm el-Hâcc Ahmed'ün ref'i iktizâ eyledüğin hâlâ İstanbul kadîsı fazîletlü Mehmed Emîn Efendi ilâm itmeğle ilâmı ve sâdır olan fermân-ı âlî mûcebince Istabl-ı âmire debbâğları tarafına virilen işbu emrün kaydı ref ve terkin olınup Dîvân'da emr-i şerîf tahrîr ve Piyâde mukabelesine ilm ü haber virilmişdür. [Fî] evâsıt-ı S sene [1]176 [1-10 Eylül 1762]".

"Terkin

Galata mollâsına hüküm ki:

Kasım Paşa'da vâki Sinân Paşa evkafından on iki bâb debbâğhâne müste'cirlerinden malûmu'l-esâmî on üç nefer debbâğan gelüp mezbûrlar yevmî birer akçe ulûfeye mutasarrıf Istabl-ı âmire'ye tâbi hâssa debbâğlardan olup Has âhûr raht hazînesine kösele ve güderi vesâir levâzımâtı edâ ve mevsim-i çayırda mîrî anbâra

[90] BOA, İstanbul Ahkam Defteri nr. 6, s.138, sıra 393'den naklen, KALA(2007-1)

otlak nakl ve itmâmına değin edâ-yı hıdmet idegelüp ihtiyâr ve pullısı(?) bir buçuk akçe ile kethudâ ve umûrlarını her hâlde ruyet ve nizâm virüp âsûde üzre iken debbâğhâne-i mezbûrede sâkin Enderûn'da hazînedârbaşıya tâbi on bir nefer debbâğın kethudânuz bizden olup umûrınuza bizler karışıruz diyü kethudâ ve zâbitlik iddiâsıyla dâimâ tekdîr ve tahkir idüp nizâm-ı kadîmeleri muhtell ve müşevveş olmağın Piyâde mukabelesi kuyûdâtı mûcebince neferât-ı mezbûrenün pullısı(?) ve ihtiyârı kethudâ olmak üzre yedlerine emr-i âlî itâ olınmasın istircâ ve yevmî bir buçuk akçe ulûfe ile kethudâlıkları Ahmed Hasan üzerinde ve zümre-i mezbûre neferâtı yevmiyyesi maktû olup ve iktizâ iden husûsları mîrâhor-ı evvelüm ilâmıyla olagelmişdür diyü piyâde mukabelesinden derkenâr olınmağla derkenârı mûcebince âhar neferâtun kethudâları neferât-ı mezkûrenün umûr u husûslarına karışmak her hâlde münâsib olmayup nizâmları muhtell ve müşevveş ve nizâdan hâlî olmamağla neferât-ı âharun kethudâları neferât-ı mezkûreye karışmayup umûrlarına nizâm ve temşiyyet ve akibetleriyçün piyâde mukâbelesi kaydı mûcebince bir buçuk akçe ile kethudâ ve ikinci yiğitbaşı tayîn olınup Galata mahkemesi sicilline kayd olınmak üzre yedlerine emr-i âlî itâ ve ihsân olınmasıyçün hâlâ Mîrâhor-ı evvelüm olan İbrâhîm dâme mecduhû ilâm itmeğin ilâmı mûcebince amel olınmak bâbında. Fî evâsıt-ı Za sene [1]175 [3 -12 Haziran 1762]".

b. Kasımpaşa Debbağ Esnaf Birliği, İlgili Arşiv Belgeleri

Birinci Belge

Galata'da Kasım Paşa vakfı debbağhanelerinin kiracısı debbağ esnafının deri alım ve tahsis nizamlarına ve bu nizamlara Yedikule, Üsküdar ve Tophane debbağ esnafı tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair Galata kadısına evâil-i şehr-i Muharrem sene [10]84 [18-27 Nisan 1673] tarihli hüküm[91].

"Galata kadîsına hüküm ki:

Galata muzâfâtından Kasım Paşa'da vâkı' müteveffâ Kasım Paşa evkafı akarâtından olan debbâğhânenün müste'cir debbâğ tâifesi Dergâh-ı mu'allâma arz-ı hâl idüp mahrûse-i Galata'da ve nevâhiyesinde zebh olınan koyun ve kuzı ve keçi ve sığır derilerin kadîmü'l-eyyâmdan berü debbâğlarun alıgelüp âharun alâkası olmayup ve mukaddemâ kadîme muhâlif dahl ü ta'arruz olınmamak bâbında emr-i şerîf virilmişiken hâlâ Yedikulle ve Üsküdar ve Tophâne vesâir evkaf debbâğları kadîme muhâlif biz aluruz diyü dahl ü ta'arruzdan hâlî olmadukların bildürüp mukaddemâ virilen emr-i şerîf mûcebince ve kadîmden olıgeldüği üzre amel olınmak bâbında emr-i şerîfüm recâ eyledükleri ecilden imdi şer'le ahvâlleri şer'le görilmek emrüm olmışdur.
Fî evâil-i şehr-i Muharrem sene [10]84 [18-27 Nisan 1673]

İkinci Belge

Kasımpaşa'da Kasım Paşa Vakfı ve Sinan Paşa Vakfı kiracıları olan debbağ esnafının ve Kasap esnafının deri alım satım nizamına ve bu nizama muhalefet eden bazı debbağların müdahalesinin önlenmesine dair Galata mahkemesi Bâb naibinin ilâmı üzere Galata mollasına hüküm[92].

Galata mollâsına hüküm ki:
Mahrûse-i Galata'ya muzâfe kasaba-i Kasım Paşa'da vâki kassâb tâifesinün yiğitbaşıları İsmâîl Çelebi ve musin ü ihtiyâr ustalarından Mahmûd Çelebi ve Molla Mehmed dimekle marûf kimesneler vesâir müseccelü'l-esâmî ustalar ve Galata Bâb mahkemesi'nde kasaba-i mezbûrede vâki Kasım Paşa ve Sinân Paşa evkafı debbâğhânelerde müstecir olan debbâğ ustaları kethudâsı el-Hâcc Mehmed ve yiğitbaşısı Ahmed ve ihtiyâr ustalarından el-Hâcc İbrâhîm vesâir[leri] muvâcehelerinde merkúmûn debbâğlarun yedlerinde olan senedât-ı müteaddideleri mantûklarınca kasaba-i mezbûre hudûdı dâhilinde vâki selhânelerimüzde zebh eylediğimüz koyun ve kuzı ve keçi derileri kasaba-i mezbûre debbâğlarınun metâ-ı mahsûsları olmağla kadîmden bu âna gelince sayf ü şitâda âhardan

[91] OTD/AŞ/8/386/1878'den naklen KALA(2003), *Cilt 12*, s. 112.
[92] OTD/AŞ/4/8/23'den naklen, KALA (2003).

bir ferde bey olınmayup yapağısı yolınmaksızın Yedikulle'de virilen nizâm-ı kadîm ve narh-ı cârîsi üzre kasaba-i mezbûre debbâğlarına bey olınagelmişiken mezbûrûn debbâğlardan bazıları ber vech-i muharrer şirâsı bize mahsûs olan mârrü'z-zikr derileri ecânibden kimesnelere hufyeten beyle nizâmımuza halel ve kisb ü kârımuza da kesel virirsinüz diyü münâzaa ve muhâtamaya tesaddî itmişler idi el-hâletü hâzihî beynimüzde tevfîk ve ıslâh olınup bizlere fîmâ bad zebh eylediğimüz koyun ve kuzı ve keçi derilerini kemâ fi'l-evvel Yedikulle nizâmı üzre kasaba-i mezbûre debbâğlarına bey idüp min bad ecânibden bir kimesneye bey ile muhill-i nizâm ve muğayir-i senedât hareket itmemek üzre taahhüd eyledün didüklerinde anlar dahi bade't-tasdîk bu âna gelince beynlerinde cârî olan ahz ü itâ ve muâmelât-ı şettâya müteallika âmme-i davâdan ahad tarafeyn âharı ibrâ ve ıskata ve kat-ı nizâ itmeleriyle husûs-ı mezbûr içün tuğrâlı emr-i âlî recâsın[d]a oldukların Galata Bâb mahkemesi nâibi mevlânâ Ahmed zîde ilmuhû ilâm itmeğin ilâmı mûcebince amel olınmak içün yazılmışdur. Fî evâil-i Za sene 1168 [9 -18 Ağustos 1755]"

Üçüncü Belge

Kasımpaşa'da Kasım Paşa ve Sinan Paşa Vakfı debbağhanelerdeki debbağ esnafının Ahi Babaları ve kethüdaları ile kasap esnafının ve Galata'da deposu (mahzeni) olan tüccarın, hayvan ve deri alım satım, taksim, tevzi ve tahsis nizamlarına ve bu nizamlara muhalefetin önlenmesine dair hükmün yenilenmesi için Galata kadısının ilâmı üzere yine Galata kadısına hüküm[93].

"Galata kadîsına hüküm:

Galata kazâsı muzâfâtından Kasım Paşa'da vâki debbâğ tâifesi gelüp Galata sâkinlerinden el-Hâcc Abdullâh nâm kimesne muhill-i nizâm-ı kadîmleri olur hareket ile teaddîden hâlî olmaduğın bildürüp ol bâbda istidâyı inâyet ve mahrûse-i Galata'ya muzâfe kasabada Kasım Paşa'da vâki müteveffâ Kasım Paşa ve Sinân Paşa evkaflarından olan debbâğhâne ustalarından ahibabaları el-Hâcî İbrâhîm ve kethudâları Ahmed Çelebi ve yiğitbaşıları Osmân ve ustalarından Yûsuf Ağa ve el-Hâcî Halîl ve el-Hâcc Molla Mehmed ve Molla Ahmed ve Mustafâ Çelebi ve Molla İbrâhîm ve Molla Mustafâ ve es-Seyyid Yûsuf ve Hâfız Mustafâ dimekle marûf vesâir cerîdede mazbûtu'l-esâmî kimesneler Galata mahkemesi'nde meclis-i şerde Galata'da vâki mehâzin ashâbından el-Hâcc Abdullâh ve Hasan Beşe dimekle marûf kimesneler ile Yako nâm yehûdî muvâcehelerinde ber mûceb-i senedât kadîmü'l-eyyâmdan berü İslâmbol ve Üsküdar'da ve Eyyûb ve tevâbilerinde vâki selhânelerde hâsıl öküz ve inek ve câmûs ve koyun ve kuzı ve keçi derileri ve tüccâr tâifesinün Karadeniz cânibinden vesâir etrâfdan getürdükleri hâm ve kurı dibâğlı öküz ve inek ve câmûs ve dana ve buzağı derileri dahi mahsûs metâımuz olup râyici üzre biz alup lonca olınur mahallde aded-i dekâkîne ihtiyârlarımuz marifetiyle hisselerine göre tevzî olınagelüp gerek kassâb tâifesi ve gerek taşradan getüren tüccâr tâifesine gerek efrence ve gerek sanatımuz erbâbından olmıyan kimesnelere katan bey ve ânlar dahi şirâdan ve müdâhaleden ez kadîm memnûlar iken mezbûr el-Hâcc Abdullâh ve Hasan Beşe ve Yako cülûd-ı mezkûreyi hufyeten iştirâ ve tuzlayup der mahzen ve ihtikâr ve ibâdullâha ziyâde bahâ ile bey itmeleriyle nizâm-ı kadîmimüze halel virdükleri hasebiyle yedimüzde olan hucec-i şeriyye ve evâmir-i aliyye mûceblerince merkûmûnun yedlerinde olan cülûd-ı mezkûreyi değer bahâsıyla bize bey ve fîmâ bad hilâf-ı hucec-i şeriyye ve evâmir-i aliyye nizâm-ı kadîmimüze muğayir hareketden men olınmak matlûbımuzdur diyü teşekkî ve bâlâsı fermân-ı âlî keşîdeli bin yetmiş üç senesi Şabânü'l-muazzam'ınun yiğirmi ikinci güni târîhiyle müverrah ol hînde İstanbul kadîsı olan müteveffâ Şeyh Mehmed Efendi imzâ ve hatemini hâviye bir kıta ve bin doksan dört senesi şehr-i Rebîu'l-âhir'ün ikinci güni târîhiyle müverrah ol hînde Galata'da nâibü'ş-şer olan Hüseyin Efendi imzâ ve hatemini hâviye bir kıta ve bin yüz kırk altı senesi Zi'l-kade'sinün yiğirmi yedinci güni târîhiyle müverrah ol hînde Galata kadîsı olan sâbıka şeyhülislâm ve müfti'l-enâm olan mevlânâ Veliyyüddîn edâma'llâhü teâlâ fezâilehû hatemini hâviye bir kıta hucec-i şeriyye ve bâlâsı tuğrâ-yı garrâ ile muanven ve müveşşah üç kıta evâmir-i aliyye ibrâz eyledüklerinde bade'l-feth ve'l-kırâet mazmûnları bi'l-

[93] OTD/AŞ/6/60/166'den naklen, KALA(2003).

Mesire alanında dinlenen esnaf

cümle takrîr-i meşrûhlarına mutâbık olmağla ânlar dahi mezâmîn-i senedât-ı mezkûreyi ikrâr ü itirâf itmeleriyle ber mûceb-i hucec-i şeriyye ve evâ[mir]-i aliyye hareket ve itâat ve fîmâ bad gerek kassâb tâifesinden ve gerek taşradan getüren tüccâr tâifesi cülûd-ı mezkûreyi iştirâ ve tuzlayup der mahzen ve ihtikâr ile nizâm-ı kadîme ve hucec-i şeriyye ve evâmir-i aliyyeye muhâlif hareket itmemek üzre mezbûrûn el-Hâcc Abdullâh ve Hasan ve Yako'dan her birinün bade't-tenbîh ânlar dahi mütenebbih ve bade'l-yevm ber vech-i muharrer hucec ve evâmir-i aliyyeye itâat ü inkıyâd ve husûs-ı mezbûr içün yedlerine tuğrâlı emr-i âlî inâyet ve ihsân olınmak bâbında istirhâm eyledüklerin sen ki mevlânâ-yı mûmâ ileyh es-Seyyid Ahmed zîdet fezâiluhûsun ilâm itmenle ilâmun mûcebince amel olınmak bâbında fermân-ı âlîşân yazılmışdur. Fî evâsıt-ı Ra sene 1175 [10-19 Ekim 1761]"

Dördüncü Belge

OTD/AŞ/160/461/1743 Kasımpaşa'da Kasım Paşa vakfına ait 24 debbağhaneye ve debbağ esnâfının tahsis, tevzi ve taksim nizamlarına, bu nizamlara Tophane debbağları tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair Galata monlâsına evâhir-i M sene 1153 [18-27 Nisan 1740] tarihli hüküm[94].

"Galata monlâsına hüküm ki:
Kasım Paşa evkafınun berât-ı şerîfümle mütevellîsi olan Feyzullâh zîde mecduhû gelüp müteveffâ Kasım Paşa evkafıdan Kasım Paşa kasabasında vâkı' yiğirmi dört bâb debbağhâneleri olup Galata ve tevâbi'inde olan selhhâne ve dükkânlarda zebh olınan koyun ve kuzı ve keçi ve sığır derileri kadîmü'l-eyyâmdan berü yiğirmi dört hisse olmak ve beher hissesi yüz yiğirmi beşer aded olmak üzre vakf-ı mezbûrun zikr olınan yi-

[94] OTD/AŞ/160/461/1743'den naklen, KALA (2003).

ğirmi dört debbâğhânelerine tevzî‘ u taksîm ve ber minvâl-i muharrer nizâm virildüğini müş‘ir yedlerinde hüccet-i şer‘iyye ve senedât-ı sâireleri var iken bundan akdemce Ayasofya-i kebîr evkafından Tophânede Kireckapusı hâricinde vâkı‘ üç bâb debbâğ dükkânlarının müste'cirleriyle yine Tophâne kasabasında vâkı‘ Kılıç Alî Paşa evkafından olan sekiz aded debbâğ dükkânlarınun müste'cirleri birbirleriyle münâza‘a ve şeyhülislâm müfettişi ile Haremeyn müfettişi ma‘an akd-i meclis-i şer‘ ve Kılıç Alî Paşa evkafı müstağallâtından Kireckapusı hâricinde vâkı‘ sekiz bâb debbâğ dükkânlarınun müste'cirleri hâzır oldukları hâlde Tophâne kasabası selhhânelerinde ber vech-i mu‘tâd kadîmden hâsıl olan deriler on bir sehm i‘tibâriyle tevzî‘ u taksîm ve sihâm-ı mezkûreden üç sehmi Ayasofya-i kebîr vakfından olan dükkânlara ve sekiz sehmi Kılıç Alî Paşa vakfından olan sekiz aded dükkânlara tevzî‘ olınagelmişken kadîmden Ayasofya-i kebîr vakfından olan üç bâb dükkâna mu‘ayyen olan üç sehmden ancak bir sehmi virilüp ma‘dâyı virmekde te‘allül itmeleriyle hakîkat-i hâl bîgaraz müslimînden istihbâr ve kadîmî üzre tevzî‘ u teslîm olınmak matlûbımuzdur diyü ba‘de'd-da‘vâ Ayasofya-i kebîr vakfından olan dükkânlara kadîmü'leyyâmdan berü ber vech-i muharrer üç sehm virilegeldiğini Kılıç Alî Paşa evkafı müte'cirleri inkâr itmeleriyle husûs-ı mezbûr kemâl-i ıttlâ‘ı olan sikat-ı müslimînden hakîkat-i hâl istihbâr ve fi'l-hakîka ber vech-i muharrer selhhâne-i mezkûrelerden hâsıl olan deriler kadîmden berü minvâl-i meşrûh üzre olageldüğin alâ tarîkı'şşehâde cümle muvâcehesinde haber virmeleriyle ber mu‘tâd-ı kadîm hâsıl olan derilerün sekiz sehmi Kılıç Alî Paşa vakfından olan dükkânlara ve üç sehmi Ayasofya vakfından olan dükkânlara tevzî‘ u taksîm olınmak Haremeyn müfettişi Ahmed ve şeyhülislâm müfettişi Osmân zîde ilmuhümânun i‘lâmları ile elli iki senesi Şevvâl'inde emr-i şerîfüm virilmişiken zikr olınan Ayasofya ve Kılıç Alî Paşa evkaflarından olan debbağ dükkânları müste'cirleri kasaba-i Tophâne'de olan selhhânelerün derlerin almağa kanâ‘at itmeyüp yedlerinde olan emr-i şerîfüme ve kadîme muğayir Galata ve tevâbi‘inde vâkı‘ selhhâne ve dekkâkinde zebh olınan koyun ve kuzı ve keçi ve sığır derilerine dahi müdâhale ve Kasım Paşa evkafı debbâğhâneleri müste'cirlerine gadr sevdâsında oldukların bildürüp Kasım Paşa evkafı

Debbağ ustası ve deri kurutma işlemi

müste'cirlerinün yedlerinde olan hüccet-i şer‘iyye ve senedât-ı sâireleri ve kadîmîsi üzre amel olınup kadîme ve yedlerinde olan emr-i âliye muğayir mezbûrlara ve âhara müdâhale itdürilmemek bâbında hükm-i hümâyûnum recâ ve Dîvân-ı hümâyûnumda mahfûz olan kuyûd-ı ahkama mürâca‘at olındukda Ayasofya ve Kılıç Alî Paşa evkafı müste'cirleri yedlerine vech-i meşrûh üzre emr-i şerîfüm virildiği mas-

tûr u mukayyed bulınmağın mukaddemâ sâdır olan emr-i şerîfüm mûcebince amel olınmak içün yazılmışdur. Fî evâhir-i M sene 1153 [18-27 Nisan 1740]"

3.2.4.Galata Kazası Tophane Debbağhanesi ve Debbağ Meslek Birliği, Debbağhaneyi İnşa Eden Kaptan Ali Paşa Vakfı, İlgili Arşiv Belgeleri

Galata Tophane'de Kaptan Ali Paşa Vakfı 8 adet debbağhane inşa etmiş ve Tophane Debbağ esnaf birliğine kiralamıştı. Daha önce bu debbağhaneler Topçubaşı Hamza'nın mülki idi. Ancak işletilemeyerek boş kalmıştı. Vakıf bu debbağhaneleri Topçubaşı Hamza'dan satın almış, yeniden onarıp ihya etmiş ve Tophane debbağ esnafına kiralamıştı.

Tophane'de ayrıcı Fatih'in kurduğu Ayasofya Vakfı'na ait 3 adet debağhane daha vardı. Böylece Tophane'de toplam 11 adet debbağhane vardı.

Birinci Belge

Tophane'de Kaptan Ali Paşa Vakfına ait 8 debbağhaneyi tasarruf eden Tophane debbağ esnafının deri alım ve tahsis nizamına ve bu nizama Kasımpaşa debbağları tarafından yapılan müdahalenin önlenmesi hususunda verilen hükmün yenilenmesine dair Galata kadısına evâsıt-ı R sene 1116 [13-22 Ağustos 1704] tarihli hüküm[95].

"Galata kadîsına hüküm ki:
Şeyhülislâm nezâretinde olan evkafdan mahrûse-i Galata muzâfâtından Tophâne'de vâkı' müteveffâ Kapudân Alî Paşa evkafından olan sekiz bâb debbâğhâne debbâğlarından Hâcı İbrâhîm ve Hâcı Mehmed ve Ebûbekir ve Hasan ve Hâcı Himmet ve Hâcı İsmâ'îl ve İbrâhîm ve Hüseyin ve Ahmed ve Mustafâ vesâyirleri arz-ı hâl iderler mahrûse-i Galata surının dâhilinde ve hâricinde vâkı' selhânelerde ve Tophâne ve Arabkapusı ve Sarâyöni ve Beşiktaş'dan Sarıyar'a varınca vâkı' olan selhânelerde ve Tophâne'de Dergâh-ı mu'allâm topcılarına lahm-ı ganem virilegelen dükkânlarda zebh olınan kuyun ve kuzı ve keçi ve sığır derileri Tophâne debbâğhânelerinde debbâğ olanlar yüz on altı sene mukaddem zikr olınan debbâğhânelerün mâliki olan müteveffâ Topcıbaşı Hamza nâm kimesnenün zemânında alıgelüp ve ba'zı zikr olınan debbâğhâneler birkaç seneden hâlî ve mu'attal kalmağla müteveffâ-yı mûmâ ileyh Kapudân Alî Paşa iştirâ ve müceddeden binâ ve ihyâ ve vakf eyledükden sonra mevâzi'-i mezbûre selhânelerinde zebh olınan koyun ve kuzı ve keçi ve sığır derilerin Tophâne debbâğları alagelüp lâkin Kasım Paşa debbâğlarıkadîme muğayir bunlara mu'ayyen olan ba'zı selhânelere ta'arruz itmeğle mukaddemâ virilen evâmir-i şerîfe ve hüccet-i şer'iyye mûcebince amel olınmak içün müceddeden cânib-i şer'den hüccet-i şer'iyye virildüğin bildürüp taht-ı kazânda vâkı' mevâzi'-i mezkûrede zebh olınan koyun ve kuzı ve keçi ve sığır derileri kadîmden virilegelen hisselerine müdâhale olınmayup hüccet-i şer'iyye ve kadîmisi üzre amel olınmak üzre merhûm ve mağfûrun leh karındaşum Sultân Mustafâ Hân tâbe serâhu zemânında emr-i şerîf virildüğin bildürüp mûcebince tecdîdin recâ eyledükleri ecilden mukaddemâ virilen emr-i şerîf mûcebince amel olınmak içün yazılmışdur. Fî evâsıt-ı R sene 1116 [13-22 Ağustos 1704]"

İkinci Belge

Tophane'de debbağ tâifesinin deri alım ve tahsis nizamına ve bu nizama Kasımpaşa debbağları tarafından yapılan müdahalenin önlenmesi hususunda verilen hükmün yenilenmesine dair Galata kadısına evâsıt-ı B sene 1143 [20-29 Ocak 1731] tarihli hüküm[96].

"Galata kadîsına hüküm ki:
Şeyhülislâm nezâretinde olan evkafdan mahrûse-i Galata muzâfâtından kasaba-i Tophâne'de vâkı' müteveffâ Kapudân Alî Paşa evkafından olan sekiz bâb debbâğhâneden gayrıdan Hâcı İbrâhîm ve Hâcı Mehmed ve Ebûbekir ve Hasan ve Hâcı Himmet ve Hâcı İsmâ'îl ve İbrâhîm ve Hüseyin ve Ahmed ve Mustafâ vesâirleri Südde-i sa'âdetüme gelüp mahrûse-i Galata

---

[95] OTD/AŞ/40/336/1552'den naklen KALA (2003), Cilt 39, s. 103.
[96] OTD/AŞ/130/119/3'den naklen, KALA (2003).

Mesire

sınurının dâhilinde ve hâricinde vâkı‘ selhhânelerde ve tophânelerde ve Azebkapusı ve Sarâyöni ve Beşiktaş'dan Sarıyar'a varınca vâkı‘ olan selhhânelerde ve tophânelerde Dergâh-ı mu‘allâm tophânelerine lahm-ı ganem virilegelen dükkânlarında zebh olınan koyun ve kuzı ve keçi ve sığır derilerin Tophâne debbâğhânelerinde debbâğ olanlar yüz on altı sene mukaddem zikr olınan debbâğhânelerün mâliki olan müteveffâ Topcıbaşı Hamza nâm kimesnenün zamanıdan alagelüp ve ba‘dehû zikr olınan debbâğhâneler bir kaç sene hâlî ve mu‘attal kalmağla müteveffâ-yı mûmâ ileyh Kapudân Alî Paşa istimâ‘ ve mücededden binâ ve ihyâ ve vakf eyledükden sonra mevâzı‘-ı mezbûre selhhânelerde zebh olınan koyun ve kuzı ve keçi ve sığır derilerin Tophâne debbâğları alagelüp lâkin Kasım Paşa debbâğları kadîme muğayir bunlara mu‘ayyen olınan ba‘zı selhhânelere ta‘arruz itmeğle mukaddemâ virilen emr-i şerîf ve hüccet-i şer‘iyye mûcebince amel olınmak içün mücededen cânib-i şer‘den hüccet-i şer‘iyye virilmeğle taht-ı kazânuzda vâkı‘ mevâzı‘-ı mezkûrede zebh olınan koyun ve kuzı ve keçi ve sığır derilerinden kadîmden virilegelen hisselerine müdâhale olınmayup hüccet-i şer‘iyye ve kadîmîsi üzre amel olınmak üzre merhûm ve mağfûrun leh vâlid-i mâcidüm Sultân Mustafâ Hân tâbe serâhu ve ba‘dehû ammüm Sultân Ahmed Hân zemân-ı sa‘âdet-iktirânlarında evâmir-i şerîf virildüğin bildürüp mûcebince tecdîdin recâ eyledükleri hilâfına emr-i âhar sâdır olmamış ise mûcebince amel olınmak içün yazılmışdur. Fî evâsıt-ı B sene 1143 [20-29 Ocak 1731]"

Üçüncü Belge

Tophane'de Ayasofya-i Kebir Vakfı'na ait 3 debbağhanelerin tevzi ve tahsis nizamına ve bu nizama Kılıç Ali Paşa Vakfı'na ait Tophanede'ki debbağ esnafı tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair Galata kâdîsına ve Tophane naibine evâil-i Ş sene 1152 [3-12 Kasım 1739] tarihli hüküm[97].

"Galata kâdîsına ve Tophâne nâibine hüküm ki: Ayasofya-i kebîr câmi'-i şerîfi evkafından Tophâne'de Kireckapusı hâricinde vâkı' üç bâb debbâğ dükkânlarının müste'cirlerin Mûsâ bin Mehmed ve Mehmed bin Mustafâ nâm kimesneler gelüp kasaba-i Tophâne selhhânelerinde hâsıl olan deriler on bir sehm i'tibâriyle tevzî' u taksîm ve sihâm-ı mezkûreden üç sehmi bunlara ve sekiz sehmi kasaba-i mezbûrede vâkı' Kılıç Alî Paşa vakfından olan sekiz aded dükkânlara tevzî' olınagelmişiken zikr olınan sekiz aded dükkânlarun müste'cirleri muhâlefet üzre oldukların bildirüp ol bâbda istid'â ve Dâru'ssa'âde ağası nezâretinde olan evkafdan Ayasofyai kebîr câmi'i şerîfi evkafı ve müstağallâtından kasaba-i Tophâne'de Kireckapusı hâricinde vâkı' üç bâb debbâğ dükkânlarınun taraf-ı vakfdan müste'cirleri olan mezbûrân Mûsâ Efendi bin Mehmed ve Mehmed Çelebi bin Mustafâ Aayasofya vakfı mütevellîsi vekîli el-Hâcc Nasrullah bin Abdüllatîf hâzır oldığı hâlde a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn hâlâ şeyhülislâm ve müftîu'l-enâm olan mevlânâ Seyyid Mustafâ edâma'llâhu te'âlâ fezâiluhûnun hânelerinde taht-ı nezâretlerinde olan evkaf müfettişi ile ma'an akd olınan meclis-i şer'-i şerîf-i enverde müşârun ileyhün nezâretlerinde olan evkafdan Kılıç Alî Paşa evkafı müstağallâtından zikr olınan Kireckapusı hâricinde vâkı' sekiz bâb debbâğ dükkânlarınun müste'cirleri olan el-Hâcc Osmân bin Ömer ve el-Hâcc Hüseyin bin Hüseyin ve el- Hâcc Mehmed bin Mehmed ve Ömer Çelebi ibn-i Ibrâhîm ile vakf-ı mezbûr mütevellîsi vekîli el-Hâcc Alî bin Ramazân hâzır olduğı hâlde terâfu' idüp vakf-ı mezbûre selhhânelerinde ber vech-i mu'tâd-ı kadîmden hâsıl olan deriler on bir sehmden i'tibâriyle tevzî' u taksîm ve sihâm-ı mezkûreden üç sehm-i Ayasofya vakfından olan dükkânlara ve sekiz sehmi Kılıç Alî Paşa vakfından olan sekiz aded dükkânlara tevzî' olınagelmişiken kadîmden Ayasofya vakfından olan üç bâb dükkâna mu'ayyen olan üç sehmün ancak bir sehmi virilüp iki sehmi virmekde te'allül itmeleriyle hakîkat-i hâl ehl-i vakf1 bîgaraz müslimînden istihbâr olınup kadîmîsi üzre deriler üç sehmi ba'de't-tevzî' teslîm ile olınması matlubımuzdur diyü ba'de'd-da'vâ Ayasofya vakfından olan dükkânlara kadîmü'l-eyyâmdan ber vech-i muharrer üç sehm hissesi virilegeldiğini mezbûrûn inkâr itmeleriyle husûs-ı mezbûra kemâl-i ıttılâ'ı olan sikat-ı müslimînden hakîkat-ı hâl istihbar olındukda fi'l-hakîka vech-i muharrer üzre selhhâne-i mezbûrelerden hâsıl olan deriler kadîmden on bir sehm i'tibâriyle sekiz sehmi Kılıç Alî Paşa vakfından olan sekiz bâb dükkânda ve üç sehmi Ayasofya vakfından üç bâb dükkânlara virilegelüp kadîmü'l-eyyâmdan berü minvâl-i meşrûh üzre olageldüği alâ tarîkı'şşehâde cümle muvâcehesinde haber virmeleriyle ber vech-i mu'tâd-ı kadîm hâsıl olan derilerün sekiz sehmi Kılıç Alî Paşa vakfından olan dükkânlara ve üç sehmi Ayasofya vakfından olan dükkânlara tevzî' u taksîm olınmak üzre müekked emr-i şerîfüm recâsında oldukların Haremeyn müfettişi mevlânâ Ahmed ve müfettiş şeyhülislâm mevlânâ Osmân zîde ilmuhumâ i'lâm itmeleriyle i'lâmları mûcebince amel olınmak içün yazılmışdur. Fî evâil-i Ş sene 1152 [3-12 Kasım 1739]"

3.2.5.Üsküdar Debbağhaneleri ve Debbağ Taifesi. Debbağhaneleri İnşa Eden Atik Valide Sultan Vakfı, Safiye Sultan Vakfı ve Mihrimah Sultan Vakfı, İlgili Arşiv Belgeleri

Üsküdar kazâsındaki selhânelerde kesilen hayvan derileri, yine Üsküdar'da Atîk Vâlide Sultân, Safiye Sultân ve Mihrimâh Sultân vakfı tarfından inşa edilen toplam otuz bir aded debbâğhânelere tahsis edilmişti. Mihrimah Sultan vakfının 8 debbağhanesi vardı. Kalan 23 debbağhane Atik Valide Sultan ve Safiye Sultan vakfına aitti.

Üsküdar, İstanbul'un fethinden yaklaşık yüz yıl önce fethedilmişti (1352). Aşağıda 1064/1654 tarihli belgeden İstanbul'un ilk debbağhanelerinin İstanbul'un fethinden önce Üsküdar'da faaliyete başladıkları anlaşılmaktadır.

Ancak bu debbağhaneler vakıflar tarafından inşa edilmemişti. Üsküdar debbağ esnafı da vakıf kiracısı değildi. Fetihten sonra Üsküdar'daki debbağhanelerin ve debbağ esnafının Fatih Sultan Mehmet tarafından

[97] OTD / AŞ / 161 / 253 / 1039' den naklen, KALA (2003).

Ayasofya vakfına bağlı inşa edilen Yedikule debbağhanelerine nakledildiği yine aynı belgeden anlaşılmaktadır. Ancak yine aynı belgeden bir kısım debbağ esnafının Üsküdar'da kalarak debbağlığa devam ettikleri de anlaşılmaktadır. Zira bunlar Üsküdar'da kesilen hayvan derilerinin kendilerine tahsis edildiğini belirtmişler, ihtilaf Fatih'e intikal ettirilmiş, Fatih, derilerin Yedikule debbağhanenerine verilmesini, bu konuda Ayasofya vakfiyesiyle amel edilmesini ferman etmişti. Böylece Üsküdar debbağhanelerinin Yedikule debbağ esnafından deri temin ederek Üsküdar'da debbağlığa devam ettikleri anlaşılmaktadır.
Daha sonra Üsküdar'da Atik Valide Suldan vakfı tarafından debbağhaneler inşa edilmişti. Bu debbağhanelere deri tahsisini engelleyen hüküm olup olmadığı hususunda Fatih'in Ayasofya vakfiyesine bakılmış, vakfiyede Yedukule debbağhanelerine dahi deri tahsisiyle ilgili madde olmadığı anlaşılmıştı. Bunun üzerine, Üsküdar ve bazı bölgelerde kesilen hayvan derilerinin Atik Valide Sultan vakfına tahsis edilmesine dair Sultan Murat tarafından ferman verilmişti. Bu tahsis Atik Valide Sultan vakfı vakfiyesine de kaydedilmişti. Böylece Üsküdar debbağ esnaf birliği kurularak Atik Valide Sultan vakfı tarafından inşa edilen Üsküdar debbağhanelerinin kiracısı oldu.
Üsküdar ve çevresinin gelişmesiyle birlikte Üsküdar'da debbağhane inşa eden ikinci vakıf, Safiye Sultan Vakfıdır. Bu vakıf tarafından Üsküdar'da debbağhaneler inşa edilmiş ve Üsküdar debbağ esnafına kiralanmıştı.
Kanuni döneminde Üsküdar'da Mihrimah Sultan vakfı tarafından sekiz adet debbağhane daha inşa edilerek Üsküdar debbağ esnafına kiralanmıştı.

Yün Yorgancı esnafı

Birinci Belge

Üsküdar Atik Valide Sultan vakfı debbağhaneleri ile Yedikule'de bulunan vakıf debbağhaneler arasında deri alım ve tahsis nizamları hususunda vuku bulan anlaşmazlığın giderilmesine dair İstanbul, Üsküdar ve Galata kadılarına 1064 [1654] tarihli hüküm[98].

"İstanbul ve Üsküdar ve Galata kadîlarına hüküm ki: Merhûm ve mağfûrun lehâ Vâlide Sultân tâbe serâhâ mukaddemâ Üsküdar'da vâkı' debbâğhânelerinde binâ ve camî'-i şerîfine vakf itdüklerinde İstanbul'da Çatladı kapusında ve Emîn iskelesinde ve Kumkapusı'nda ve Eyyûb iskelesinde ve Galata'da Kassâb Süleymân dükkânında ve müteveffâ Mehemmed Ağa dükkânında ve Kasım Paşa Perverî vakfında ve Kuruçeşme'de Altun burnı(?) ve Yenihisâr ve Tarabya ve Sarıyar ve Büyükdere ve Üsküdar kazâsında Kassâb Süleymân'un köprüsü yanında olan (...) ve Üsküdar'da Yeni mahalle ve Üsküdar muzâfâtından İstavroz ve karye-i Çengel Kanluca ve Beğkozı ve Yoros'da zebh olınan koyun ve keçi ve sığır derilerin merhûm hudâvendigâr tâbe serâhu emr-i şerîfiyle merhûm-ı müşârun ileyhânun zikr olınan debbâğhânesine hisse ta'yîn idüp vakfiye-i ma'mûlun bihâsında dahi mastûr iken zikr olınan deri hissesini Ayasofya-i kebîr evkafından İstanbul'da Yedikulle hâricinde vâkı' debbâğhâne müste'cirleri fuzûlen almağla müşârun ileyhânun vakfına gadr olmağın Dergâh-ı mu'allâm kapucılarından olup müşârun ileyhânun vakfına mütevellî olan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân (boş) zîde kadruhû ve Ayasofya-i kebîr evkafına mütevellî olanlar ve Dergâh-ı mu'allâm nüvvâblarından olan Yûsuf ve Yedikulle debbâğhânelerinün müste'cirleri bi'lfi' l Dâru's-sa'âdetüm ağası olup evkaf nâzırı olan kıdvetü'l-havâss ve'l-mukarrebîn umdetü ashâbü'l-ferdü'l-mekîn mu'temedü'l-mülûk ve's-selâtîn

[98] OTD/AŞ/3/56/185'den nakler, KALA (2003).

Deri yayık.

ve enîsü'd-devletü'l-ehliyyeti culusü'l-hazreti (...) hâkaniyye bi mezid-i inâyeti'l-meliki'l-a'lâ Mustafâ Ağa dâme izzuhû yanına ihzâr olınup husûs-ı mezbûr müfettiş-i emvâl olan Mehmed Alî zîdet fezâiluhû mûmâ ileyh yanında istimâ' eyledüklerinde müteveffâ-yı mezbûr Yûsuf mukeddemâ Ebu'l-feth merhûm Sultân Mehmed Hân-ı Gazî tâbe serâhu İstanbul'ı feth eyledüklerinde Yedikulle'de olan selhâne ve debbâğhâne dükkânların binâ ve Ayasofya câmi'-i şerîfine ri'âyeten vakf idüp İstanbul'da zebh olınan koyun ve keçi ve sığır derilerin Yedikulle debbâğlarına ta'yîn idüp vakfnâmede mastûr iken Üsküdar debbâğları mevâzi'-i mezbûrede zebh olınan koyun ve keçi ve sığır derilerinden hisse ta'yîn olmışdur diyü nizâ' itdüklerin husûs-ı mezbûr telhîs olınup dedem merhûm ve Sultân Mehemmed merhûm tâbe serâhuya arz olındukda ceddüm Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân ta'yîn ve vakf lâzimesiyle amel olınup Yedikulle debbâğlarına virile diyü hatt-ı hümâyûn ile fermân olınup tekrâr emr-i şerîf virilmişdür diyü cevâb virmeğin mezbûr el-Hâcc Kasım dahi merhûm Ebu'l-feth Sultân Mehmed'ün ol vechile ta'yîn ve vakfına kayd itdürmesi hilâf ve umûr-ı mezbûreden debbâğlar sâbıka hilâf-ı vâkı' inhâ itmeleriyle dedem merhûm Sultân Mehmed Hân tâbe serâhu zemânında emr-i şerîf virilüp ma'a hâzâ ol emr-i şerîfde Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân'un vakfiyesiyle amel olına diyü fermân olmışdur lâkin sâbık merhûm[e] Vâlide Sultân Üsküdar'da olan debbâğhâneleri binâ ve câmi'-i şerîfine vakf itdüklerinde merhûm Ebu'l-feth Sultân Mehmed'ün vakfiyyesine nazar olındukda ta'yîn ve şerîkleri aslı olmamağın üslûb-ı sâbık üzre mevâzi'-i mezbûrda zebh olınan derilerin kendü debbâğhâneleri müste'cirlerine ta'yîn itdürüp merhûm Sultân Murâd Hân tâbe serâhu zemânında bir emr-i şerîf alup vakfiyyesinde kayd olınmışdur diyü haber virüp icrâ-yı hakk olmasın taleb itmeğle mezbûr müteveffâ Yûsuf'dan ve Yedikulle debbâğlarından temessük taleb olındukda merhûm dedem Sultân Mehmed Hân zemânında virilen emr-i şerîfden gayrı temessükleri olmayup ol emr-i şerîf dahi merhûm Ebu'l-feth Sultân Mehmed'ün şartı ve vakfiyyesiyle ameli havâle olınup vakfiyyesine nazar olındukda kat'â ta'yîn ve şart itmesi bulınmayup mezbûr Hâcı Kasım ile Üsküdar debbâğlarından temessük taleb olındukda ceddüm Sultân Murâd Hân tâbe serâhu zemânında virilen emr-i şerîf ibrâz idüp nazar olındukda mevâzi'-i mezbûrede zebh olınan deriler Üsküdar debbâğlarına hisse ta'yîn olınduğı mastûr olınup ve merhûme-i müşârun ileyhânun vakfiyyesine nazar olındukda ber mûceb-i emr-i şerîf ta'yîn olınup tekayyüd bulınup hakkı müşârun ileyhânun vakfı tarafından idüği zâhir olmağın vakfiye ile amel olınup hilâfıyla dahl ü ta'arruz olınmamak içün tenbîh olındığına müfettiş mevlânâ-yı mezbûr mufassal ve meşrûh mümzâ ve mahtûm hüccet-i

şer'iyye virmeğin mûcebince amel olınmak içün merhûmân-ı mağfûrun lehâ dedelerüm Sultân Murâd ve Sultân Mehemmed Hân zemânlarında virilen evâmir-i şerîfüm merhûm ammüm Murâd Hân hüdâvendigâr tâbe serâhu zemânında sa'âdet-iktidârlarından tahrîr olınup evâmir-i şerîfe virilmeğle hâlâ cülûs-ı hümâyûnum vâkı' olmağla ke'l-evvel evâmir-i şerîfe tahrîr olınmasın emr idüp buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda mukaddemâ virilen mufassal ve meşrûh evâmir-i şerîfe ve hüccet-i şer'iyye mûcebince amel idüp min ba'd hilâfına rızâ ve cevâz göstermeyesin şöyle bilesiz ve ba'de't-taleb bu hükm-i hümâyûnumı ellerinde ibka idüp alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. [Tahriren fî Fi evâil-i şehr-i Ramazânü'l-mübârek] Sene 1064 [16-25 Temmuz 1654]

İkinci Belge

Üsküdar Atik Valide Sultan vakfı debbağ esnafının deri alım ve tahsis nizamlarına ve derisi vakfa tahsis edilmiş olan Emin iskelesinden Balıkpazarına naklonunan selhaneye bazı şahıslar tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair İstanbul kadısına evâsıt-ı L [10]80 [4-13 Mart 1670] tarihli hüküm[99].

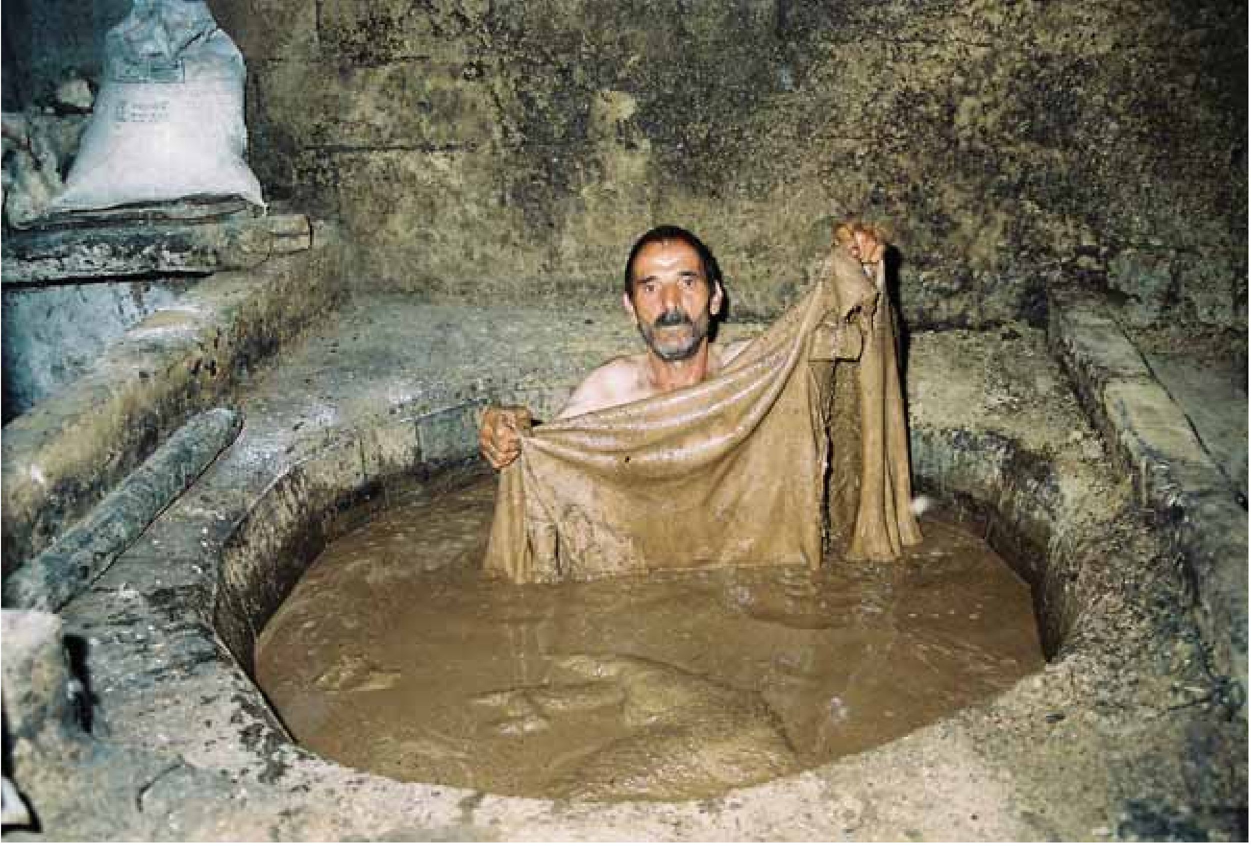
"İstanbul kadîsına hüküm ki:
Dâru's-sa'âdet ağası arz gönderüp Üsküdar'da vâkı' müşârun ileyh nâzırı olduğı merkume Atîk Vâlide Sultân tâbet serâhânun evkafı debbâğhânelerine Çatladı kapu'da ve Emîn iskelesinde Sarây-ı âmiremde vâkı' matbah-ı âmirem içün zebh olınan ağnâmun derileri virile diyü vakfa hâsıl kayd olınduğı vâkıfe-i müşârun ileyhânun vakfiyye-i ma'mûlün bihâsında mastûr u mukayyed olınup hâlâ Emîn iskelesinde vâkı' müceddeden câmi'-i şerîf binâ oldukdan sonra selhâne-i mezbûr Balıkbâzârı'na nakl olınup kadîmü'l-eyyâmdan [bu] âna değin müdâhale olınagelmiş değil iken ba'zı kimesneler şart-ı vâkıfa muğayir dahl itmeleriyle mahsûl-i vakfa gadr olmağın vakfiyye-i ma'mûlün bihâ ve hüccet-i şer'iyye ve mukaddemâ virilen evâmir-i şerîfüm mûcebince dahl olınmayup Sarây-ı hümâyûnumda vâkı' Matbah-ı âmirem içün kassâbbaşı yediyle her ne mahallde ağnâm zebh olınur ise vakfiyye-i ma'mûlun bihâ mûcebince vakfun debbâğhânelerine virilüp taraf-ı âhardan bir ferde dahl ü ta'arruz itdürilmemek bâbında emr-i şerîfüm recâsıyle i'lâm itmeğin vech-i meşrûh üzre amel olınmak içün şürûtıyla hüküm yazılmışdur. [Fî] evâsıt-ı L [10]80 [4-13 Mart 1670]"

Üçüncü Belge

Üsküdar'da debbağ esnafının deri alım ve tahsis nizamlarına ve bu nizamlara Kasımpaşa debbağ esnafı tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair İstanbul, Galata ve Üsküdar kadılarına evâhir-i Z sene [10]83 [8-17 Nisan 1673] tarihli hüküm[100].

"İstanbul ve Galata ve Üsküdar kadîlarına hüküm ki: Üsküdar'da vâkı' merhûme Atîk Vâlide Sultân tâbet serâhânun evkafından mahmiyye-i mezbûrede vâkı' vakf debbâğhâneleri olan debbâğ tâifesi arz-ı hâl idüp kadîmü'l-eyyâmdan matbah-ı âmirem içün kassâbbaşı zebh eyledüği mîrî koyunlarun derileri vâkıfe-i müşarun ileyhânun Üsküdar'da olan debbâğhânelerinde işleyen müste'cirlerin alalar diyü vakfiyye-i ma'mûlün bihâsında münderic ve şart ve ta'yîn olup ber mûceb-i şart-ı vâkıf icrâ olınmak üzre bundan akdem Dâru's-sa'âdetüm ağası olup vakf-ı mezbûr nâzırı olan Abbâs Ağa dâme ulüvvuhûnun arzı mûcebince emr-i şerîfüm virilüp ve yedlerinde ma'mûlün bih hüccet-i şer'iyyeleri var iken Galata kazâsı muzâfâtından kasaba-i Kasım Paşa'da vâkı' müteveffâ Sinân Paşa evkafı debbâğları mücerred mezbûrları ta'cîz içün İbrâhîm Paşa sarâyı matbah-ı âmireye dâhil değildir diyü müdâhale itmeleriyle Dîvân-ı hümâyûnumda murâfa'a olduklarında yedlerinde olan temessükâtlarına nazar olınup kassâbbaşı yediyle her ne mahallde ağnâm zebh olınur ise vakfiyye-i ma'mûlün bihâ mûcebince vâ-kıfe-i müşârun ileyhânun debbâğhânelerine virilüp taraf-ı âhardan bir ferd müdâhale ve mu'âraza eylememek bâbında yedlerine müte'addid evâmir-i şerîfe ve hüccet-i şer'iyye virilmeğle yedlerinde olan evâmir-i şerîfe ve hüccet-i şer'iyyeye muğayir kassâbbaşı yediyle zebh olınan koyunlarun derilerine Kasım Paşa debbâğlarındahl ü ta'arruz itdürilmemek bâ-

[99] OTD/AŞ/7/8/19,'den naklen, KALA(2003), Cilt 11, s.161.
[100] OTD/AŞ/7/97/333'den naklen, KALA(2003), Cilt 11, s.176.

Yumuşatma işlemi ve deri ustası

bında emr-i şerîfüm recâ eyledükleri ecilden vech-i meşrûh üzre yazılmışdur. Tekrâr hüküm virildi. Fî evâhir-i Z sene [10]83 [8-17 Nisan 1673]"

Dördüncü Belge

Üsküdar'da Mihrimah Sultân vakfına ait 8 (sekiz) debbağhanenin kiracıları olan debbağ esnafının deri alım ve tevzi nizamına muhalefet eden Safiye Sultân vakfı kiracıları olan debbağ esnafının müdahalesinin önlenmesine dair hükmün yenilenmesi için esnafın arzuhali üzere Üsküdar naibine hüküm[101].

"Üsküdâr nâibine hüküm ki:
Medine-i Üsküdar'da vâki' merhûme Mihrimâh Sultân tâbet serâhânun sekiz bâb vakf debbâğhânesi müste'cirleri Südde-i sa'âdet'üme arz-ı hâl idüp medîne-i mezbûrede vâki' Büyük iskeleden Zencirlikuyu hudûdına varınca zebh olınan davarlarun derileri bunlara ve Balaban iskelesinden Atbâzârı'na varınca zebh olınan davarlarun derileri dahi merhûme Safiyye Sultân debbâğhânelerine virilegelmişiken zikr olınan Safiyye Sultân debbâğhâneleri müste'cirleri kendilerine virilegelen derilere kanâ'at itmeyüp vech-i meşrûh üzre bunlara mahsûs Büyük iskeleden Zencirlikuyu hudûdına varınca zebh olınan davarlarun derilerin dahi alup bunlara küllî gadr olınmağla vech-i meşrûh üzre olan gadr u te'addîlerin men' u def' olınmak bâbında mukaddemâ istirhâm ve sâdır olan fermâna binâen Üsküdar'da vâki' merhûme Mihrimah Sultân'un sekiz bâb vakf debbâğhânenün sabıka müste'cirlerinden Halîl bin Abdullâh ve Alî bin Mehmed ve es-Seyyid Süleymân bin Mustafâ ve es-Seyyid İsmâ'îl vesâirleri mahfil-i kazâda medîne-i mezbûrede vâki' merhûme Safiyye Sultân debbâğhâneleri müs-

[101] BOA, İstanbul Ahkam Defteri nr. 4, s.37, belge nr. 103'den naklen, KALA (2007-1).

te'cirlerinden sâbıklar el-Hâcc Mehmed bin Mûsâ ve Mustafâ bin Hüseyin ve Sâlih bin Ahmed ve el-Hâcc Mahmûd ve Ahmed vesâirleri mahzarlarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i ani'l-merâm idüp yedimüzde olan senedler nâtık oldığı üzre kadîmü'l-eyyâmdan Yedikulle selhânelerinden iki hissedârından mâ'adâ Galatasarâyı'nda ve Üsküdar'da ve Beşiktaş'da ve Yehûdîler mahallesi'nde ve Gülfâm Hâtûn vakfı olan dükkânlarda ve Şuhûdkapusı'nun içerüsinde ve taşrasında ve Balatkapusı'nun içerüsinde ve taşrasında zebh olınan davarlarun derileri bizüm debbâğhânemüze yakın olup ve vech-i meşrûh üzre alagelüp ve merhûm Sultân Murad Hân ve merhûm [ve] mağfiret-nişân Sultân Mehmed Hân hazerâtından evâmir-i müte'âddidemüz var iken bundan akdem her birisi birer tarîk ile yedimüzden nez' olınup âkıbetü'l-emr yetmiş seksen seneden berü medîne-i Üsküdar'da Balaban iskelesinden Atbâzârı'na varınca zebh olınan davarlarun derileri merhûme Safiyye Sultân debbâğhânelerine ve Büyük iskeleden Zencirlikuyu'ya varınca zebh olınan davarlarun derileri bizüm debbâğhânelerimüze virilegelüp ve bu vechile kat'-ı nizâ' ve fasl-ı husûmet olınup biz dahi bu mertebeye kanâ'at ve kadr-ı kifâye ta'ayyüş ider iken mezbûrlar buna dahi kanâ'at itmeyüp ellerinde olan emr-i âlîde mutlakan iskeleden Atbâzârı'na varınca zebh olınan davarlarun derilerini almak üzre musarrah iken Büyük iskeleden Zencirlikuyu hudûdına varınca zebh olınan davarlarun derilerini dahi alup gadr itmeleriyle bin yüz yiğirmi dört senesinde müsinn ü ihtiyâr kimesnelerden bâ fermân-ı âlî husûs-ı mezbûr istifsâr olındukda vech-i meşrûh üzre Balaban iskelesinden Atbâzârı'na varınca Safiyye Sultân debbâğhânelerine ve Büyük iskeleden Zencirlikuyu'ya varınca Mihrimah Sultân debbâğhânelerine yetmiş seneden berü virilegelüp bu vechile nizâm virildüğin ihbâr eyledüklerine binâen yedlerine emr-i âlîşân virilmişiken mezbûrlar Büyük iskeleden Zencirlikuyu'ya varınca zebh olınan davarlarun derilerini bizüm muahhar fermânımuz vardur diyü elimüzden alup külliyet ile gadr ve kat'-ı rızkımuza bâ'is olmalarıyla tarafeynün senedlerine nazar olınup mûceb-i şer'îsi icrâ olınmak matlûbumuz didüklerinde evvelen Mihrimâh Sultân debbâğları senedlerine nazar olındukda mazmûnları takrîr-i meşrûhlarına muvâfık olup ve mûmâ ileyhâ Safiyye Sultân debbâğlarınun yedlerinde olan muahhar fermâna nazar olındukda mazmûnınun netîcesi yedlerinde olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn ile mu'anven emr-i âlîşâna binâ olınmağla hatt-ı hümâyûn ile mu'anven olan emr-i âlîşâna dahi nazar olındukda ancak iskeleden Atbâzârı'na varınca diyü tasrîh olınup Zencirlikuyu'ya varınca kaydı olmamağın Safiyye Sultân debbâğları yedlerinde olan muahhar fermân hilâf-ı inhâ ile olmış oldığı zâhir ve Mihrimah Sultân debbâğları külliyet ile kesbden men' olınmak hilâf-ı şer'-i şerîf olmağın mukaddemâ Mihrimah Sultân debbâğlarına virilen emr-i âlîşân nizâmı üzre Balaban iskelesinden Atbâzârı'na varınca merhûme Safiyye Sultân debbâğhânelerine ve Büyük iskeleden Zencirlikuyu'ya varıncaya dek zebh olınan davarlarun derilerini merhûme Mihrimah Sultân debbâğhânelerine virilmek üzre amel olınmak tarafeynün hâllerine evfak oldığın sâbıka İstanbul kadîsı mevlânâ Veliyyüddîn i'lâm itmeğin mevlânâ-yı mûmâ ileyhün i'lâmı mûcebince amel olınup tarafeyn hilâfına te'addî itdürilmemek bâbında ammim Sultân Ahmed Hân tâbe serâhu zamânında virilen emr-i şerîf hudâvendigâr-ı sâbık birâder-i mağfiret-penâh merhûm Sultân Mahmûd Hân tâbe serâhu zamânında kırk altı senesi evâhir-i şehr-i Rebî'u'l-evvel'inde tecdîd olındığın bildürüp ol bâbda müceddeden emr-i şerîfüm recâ eyledükleri ecilden hilâfına emr-i şerîf virilmemiş ise nizâmları ve vech-i meşrûh üzre amel olınmak bâbında fermân-ı âlîşân yazılmışdur. Fî evâhir-i S sene [1]169 [26 Kasım - 4 Aralık 1755]"

Beşinci Belge

İstanbul'da Üsküdar ve Yedikule debbağlarının deri alım ve tahsis nizamlarına ve bu nizamlara müdahalede bulunanların cezalandırılmasına dair hüküm[102].

"İslâmbol kadîsına hüküm ki:
Âstâne-i aliyyemde Bâğçekapusı kurbında Yeni câmi'-i şerîf havlısında vâkı' çâryekçi kassâbları zebh eyledükleri ağnâmun cildlerin Yedikulle debbâğlarına virmeyüp Üsküdar debbâğlarına virmek irâdesiyle

[102] BOA, İstanbul Ahkam Defterleri nr.8, s.88, belge nr.277'den naklen, KALA (2007-1).

rikâb-ı müstetâbuma arz-ı hâl birle tasdî'a ictisâr eyledüklerine binâen hîn-i vaz' ve vakt-i îcâdlarında zebh eyledükleri ağnâmun cildlerini kangı tarafa virmek üzre nizâm virilmiş ba'de't-tashîh bir nizâma rabt ve iktizâsı i'lâm olınmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlî muktezâsınca Yedikulle ve Üsküdar debbâğlarınun ahibabaları ve ihtiyâr ustaları bi'l-fi'l Dergâh-ı mu'allâm yeniçerileri ağası olan Osmân Ağa dâme ulüvvuhû getürdüp ba'de'l-istintâk Yedikulle debbâğlarınun yedlerinde olan hatt-ı hümâyûn-ı mevhibetmakrûnla müveşşah emr-i âlîşâna imrâr-ı nazar olındukda İstanbul ve hâricinde leb-i deryâda zebh olınan koyun ve keçi ve kuzı derileri Yedikulle debbâğlarına müte'ayyin oldığı bu vechile tashîh olındukdan sonra Üsküdar debbâğları dahi bizüm de yedimüzde sened vardur diyü cevâba tesaddîlerinde Yedikulle debbâğlarınun kadîmi ifhâm ve ba'de'l-ilzâm tarafeynün tatyîb-i hâtırlarıyla beynlerinde hüsn-i nizâm ve def'-i münâza'a ve ihtisâmlariyçün ikdâm olınup öteden berü Üsküdar debbâğları İstanbul'da vâkı' beğlik selhâneden rûz-merre yüz ellişer deri alınup yüz onını Üsküdar'da vâkı' merhûme ve mağfûrun lehâ Atîk Vâlide Sultân tâbet serâhâ evkafı debbâğlarına ve kırk derisini dahi yine Üsküdar'da merhûm[e] ve mağfûrun lehâ Safiyye Sultân tâbet serâhâ evkafı debbâğlarına virmek şürût-ı nizâmlarından olduğından bu def'a Üsküdar debbâğlarınun dahi yedlerinde senedleri bulınmak takrîbiyle imtisâlen leh selhâne-i mezbûreden kadîmden alageldükleri beher yevm yüz ellişer deri üzerine beher yevm ellişer deri dahi zamm ve rûz-merre beğlik selhâneden ikişer yüz deri ahz ve kemâ kân yüz on derisini müşârun ileyhâ Atîk Vâlide Sultân tâbet serâhâ evkafı debbâğlarına ve doksan derisini müşârun ileyhâ Sâfiye Sultân tâbet serâhâ evkafı debbâğlarına iktisâm ve i'tâ eylemek üzre tarafeyn irzâ ve iskât ve [ka]t'-ı münâza'a olınup kassâbbaşı el-Hâcc Alî zîde mecduhû ve kassâb kethudâları ve cümle debbâğ ustaları ve ihtiyârları muvâcehesinde bu vechile nizâm virilüp ve cümlesi bu şürûtla nizâm ve kailler ve râzîlar olup bundan böyle bu nizâmları dahi ilâ mâ şâe'llâhu te'âlâ düstûru'l-amel ve mer'î ve mu'teber tutılup ba'de'l-yevm her kangı tarafdan hilâfına hareket zuhûr ider ise mücâzât-ı mâ belîğaları icrâ olınmak şartıyla tarafeyne birer kıt'a emr-i âlîşânum inâyet ve ihsân olınmak mukteza-yı hâlden idüğin ağayı mûmâ ileyh i'lâm itmeğin i'lâmı mûcebince işbu şürût ilâ mâ şâe'llâhu te'âlâ düstûru'lamel ve mu'teber tutılup ba'de'l-yevm her kangı tarafından hilâfına hareket zuhûr ider ise cezâ-yı mâ belîğları icrâ olınmak içün Yedikulle debbâğları yedlerine başka bir kıt'a emr-i şerîf virilmeğle vech-i meşrûh üzre amel olınmak bâbında fermân-ı âlîşânum yazılmışdur. Fî evâhir-i N sene 1181 [10-19 Şubat 1768]"

3.2.6.Çevre Yerleşimlerde Debbağlık:

İstanbul'un çevre yerleşimlerinde de debbağhaneler inşa edilmiş olup, debbağlık yapılıyordu. Bu debbağhanelerin bulunduğu çevre yerleşimler Rumeli yakasında Silivri ve Küçükçekmece, Anadolu yakasında da Beykoz'da idi. Bu debbağhaneleri işleten ustalar, ustalıklarını İstanbul'daki debbağ esnaf birliklerinde yetişerek elde etmiş ustalardı. Bu çevre debbağhaneler birkaç dükkandan ibaret küçük çaplıydı.

Çevre Yerleşimlerde Debbağlık İle İlgili Belgeler

Birinci Belge

Beşiktaş'ta, Şeyh Yahya Efendi Vakfı'na ait Beykoz (Yoros) kazasına bağlı Kavak mevziindeki debbağhane ve vakıf emlakini zapteden şahıs arasındaki ihtilafın ilgili kadılıkta görülmesine dair Galata kadısına evâsıt-ı Ra 1108/8-17 Ekim 1696 tarihli hüküm[103].

"Galata kadîsına hüküm [ki]:
Beşiktaş'da medfûn merhûm Şeyh Yahyâ Efendi evkafınun evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzre bi'l-fi'l be-rât-ı şerîfümle mütevelliyesi olan Sâliha nâm hâtûn gelüp vakf-ı merkumun vakfiyye-i ma'mûlün bihâsında mukayyed akarâtından Yoros kazâsına tâbi' Kavak nâm mahallde vâkı' vakf menzil ve çiftlik ve fırın ve deb-

[103] OTD/AŞ/22/71/456'den naklen KALA(2003), Cilt 16, s. 157.

bâğhâne ve mehâzîn ve bâğçe ve dekâkîn Mustafâ Odabaşı dimeğle ma'rûf kimesne mülkiyyet üzre zabt idüp vakfa gadr u te'addî eyledüğin bildürüp vekâletün hasebiyle şer'le görmen bâbında hükm-i hümâyûnum recâ itmeğin da'vâların şer'le kemâl-i hakk u adl üzre görüp faysal virüp vuku'ı üzre i'lâm eylemen içün yazılmışdur. Fî evâsıt-ı Ra sene [1]108 [8-17 Ekim 1696]"

İkinci Belge

Silivri'de debbağ esnafının deri alım, tevzi ve taksim nizamlarına ve bu nizamlara bazı şahıslar tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair Silivri naibine evâhir-i C 1108/ 15-23 Ocak 1697 tarihli hüküm[104].

"Silivri nâhiyesi nâibine hüküm [ki]:
Silivri kasabasında vâkı' debbâğ tâifesinden (boş) ve (boş) nâm kimesneler gelüp kasaba-i mezbûrda zebh olınan ve taşradan bey' içün gelen koyun ve keçi ve sığır derileri kadîmden bu âna değin kethudâ ve yiğitbaşıları ma'rifetiyle lonca yirinde dükkân ashâbına ale's-seviyye tevzî' ve hisse olınagelüp hüccet-i şer'iyye dahi virilmişiken içlerinden ba'zıları hüccet-i şer'iyye ve kadîme muğayir taşradan gelen derileri lonca yirine gelmedin alup te'addî ve beynlerinde ihtilâle bâ'is oldukların bildürmeğle hüccet-i şer'iyye mûcebince amel olınup kadîme muğayir ol vechile te'addîleri men' u def' olınmak içün yazılmışdur. Fî evâhir-i C sene [1]108 [15-23 Ocak 1697]"

Üçüncü Belge

Beykoz kazasına tabi Kavak'ta Şeyh Yahya Vakfı'na ait debbâğhanenin deri alım nizamına ve bu nizama Üsküdar debbağ taifesinden bazı şahıslar tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair Beykoz (Yoros) kadısına evâhir-i R sene 1113/ 25 Eylül-3 Ekim 1701 tarihli hüküm[105].

"Yoros kadîsına hüküm ki:
Beşiktaş'da âsûde e'izze-i kirâmdan eş-Şeyh Yahyâ kuddise sırruhü'l-azîz evkafınun evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzre mütevelliyesi olan Sâliha nâm hâtûn gelüp vakf-ı mezbûrun defter-i cedîd-i hâkanîde mukayyed akarâtları Yoros kazâsına tâbi' Kavak kasabasında vâkı' kadîmî vakf debbâğhânenün müste'cirleri kadîmü'l-eyyâmdan berü kasaba-i mezbûrede ve Beykoz ve Kanlıcak ve Anadolıhisârı'nda ve Yeniköy'de ve Rûmilihisârı'nda zebh olınan koyun ve keçi ve sığır derileri alup dibâğat idegelmişler iken Üsküdar'da ba'zı debbâğ tâifesi kadîme muhâlif müdâhale ve bey' u şirâlarına muhâlefet idüp te'addî itmeleriyle nâzır-ı vakf Galata kadîsı huzûrında murâfa'a-i şer'-i şerîf olduklarında kadîmü'l-eyyâmdan berü vakfun debbâğhânesi müste'cirleri zikr olınan derileri narh-ı cârî üzre iştirâ eyledükleri cemm-i gafîr ve cem'-i kesîr şehâdetleriyle şer'an sâbit ve zâhir ve mu'ârazadan men' birle kıbel-i şer'den hüccet-i şer'iyye virilmişiken mezbûrlar kanâ'at itmeyüp ol hüccet-i şer'iyyeye muğayir fuzûlî müdâhale vü te'addîden hâlî olmadukların bildürüp kadîme muhâlif müdâhaleden men' u def' olınmak bâbında hükm-i hümâyûnum recâ itmeğin mütevelliye-i mezbûrenün yedinde olan hüccet-i şer'iyye mûcebince amel idüp kadîm olan vakf debbâğhânesine ve müste'cirlerine hilâf-ı şer'-i şerîf dahl ü ta'arruz olınmamak içün hüküm yazılmışdur. Fî evâhir-i R sene 1113 [25 Eylül-3 Ekim 1701]"

Dördüncü Belge

Küçükçekmece'de bir adet debbâğhanenin deri alım ve tahsis nizamına ve bu nizama bazı şahıslar tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair Haslar mollasına evâil-i C sene 1114/ 23 Ekim 1 Kasım 1702 tarihli hüküm[106].

"Hâslar mollasına hüküm ki:
Debbâğ tâifesinden Mustafâ gelüp mezbûr kazâ-i mezbûr muzâfâtından Küçük Çekmece'de sâkin olup kasaba-i mezbûr ve kurâlarında zebh olınan koyun ve keçi ve kuzı ve sığır derilerin kadîmü'l-eyyâmdan berü bu alup dahl olınmak îcâb itmez iken kasabadan ba'zıları alup kadîme muhâlif te'addî itmeleriyle mukaddemâ defe'âtle murâfa'a-i şer' olduklarında men' olınmak üzre i'lâm ve mûcebince fermân sâdır olmış

[104] OTD/AŞ/22/111/722'dan naklen, KALA(2003), Cilt 16, s. 161.
[105] OTD/AŞ/34/129/553'den naklen, KALA (2003), Cilt 37, sayfa 13.
[106] OTD/AŞ/35/86/358'den naklen, KALA(2003), Cilt 37, s. 72

iken yine te'addî eylemeleriyle te'addîleri şer'le men' olına diyü yazılmışdur. Fî evâil-i C sene [1]114 [23 Ekim 1 Kasım 1702]

Beşinci Belge

Kavak'ta Şeyh Yahya Efendi Vakfı'na ait debbağhanenin kiracısı debbağ esnafının deri alım ve tahsis nizamına ve bu nizama kasap taifesi tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair Galata mollasına ve Yoros(Beykoz) kadısına evâsıt-ı Za sene 1114/ 29 Mart-7 Nisan 1703 tarihli hüküm[107].

Galata monlâsına ve Yoros kadîsına hüküm [ki]: Beşiktaş'da medfûn Şeyh Yahyâ Efendi kuddise sirruhu'l-azîz evkafınun ber vech-i meşrûta mütevelliyyesi olan Sâliha nâm hâtûn gelüp vakf-ı mezbûr akarâtından Yoros kazâsında vâkı' Kavak karyesinde vâkı' debbâğhânenün müste'ciri olan debbâğlar yüz yiğirmi seneden berü hüccet-i şer'iyye mûcebince Galata kazâsı muzâfâtından İstinye nâhiyesine tâbi' Yeniköy ve Rûmilihisârı ve Büyükdere ve Sarıyar ve Yoros kazâsına tâbi' Anadolıhisârı ve Kanlıcak ve Beğkoz nâm mahallerde olan selhânelerde kassâblarun zebh eyledükleri koyun ve keçi ve sığır derilerin narh-ı cârî üzre iştirâ ve vakfun debbâğhânesinde dibâğat idegelmişler iken zikr olınan kassâb tâifesi birbirleriyle yekdil olup selhânelerinde hâsıl olan derileri kadîme muhâlif âhar debbâğlara bey' itmeleriyle bundan akdem murâfa'a-i şer' olduklarında kadîmîsi üzre amel olınmak içün yedlerine hücec-i şer'iyye virilmeğin hâlâ ba'zıları ol hüccet-i şer'iyyelere muğayir te'addî ve müste'cirlerine ve vakfa gadr eyledüklerin bildürüp hüccet-i şer'iyyeleri mûcebince amel ve kadîmîsi üzre amel olınmak içün yazılmışdur. Fî evâsıt-ı Za sene [1]114 [29 Mart-7 Nisan 1703]"

Altıncı Belge

Kavak'ta Şeyh Yahya Efendi Vakfı'na ait debbağhanenin kiracısı debbağ esnafının deri alım ve tahsis nizamına, bu nizama kasap taifesi tarafından yapılan müdahalenin önlenmesi hususunda verilen hükmün yenilenmesine dair Galata mollasına ve Yoros kadısına evâsıt-ı Ca sene 1115/ 22 Eylül-1 Ekim 1703 tarihli hüküm[108].

Kapalıçarşı

"Galata monlâsına ve Yoros kadîsına hüküm ki: Beşiktaş'da medfûn Şeyh Yahyâ Efendi kuddise sırruhu'l-azîzün evkafınun ber vech-i meşrûta mütevelliyesi olan Sâliha nâm hâtûn Südde-i sa'âdetüme arz-ı hâl idüp vakf-ı mezbûr akarâtından Yoros kazâsına tâbi' Kavak kasabasında debbâğhânenün müste'ciri olan debbâğlar yüz yiğirmi seneden berü hüccet-i şer'iyye mûcebince Galata kazâsı muzâfâtından İstinye nâhiyesine tâbi' Yeniköy ve Rûmilihisârı ve Büyükdere ve Sarıyar ve Yoros kazâsına tâbi' Anadolıhisârı ve

[107] OTD/AŞ/37/462/1853'den naklen KALA (2003), Cilt 38, s. 189.
[108] OTD/AŞ/39/502/2107'den naklen KALA*(2003),* Cilt 39**, s.**58.

Kanlıcak ve Beğkoz nâm mahallerde olan selhânelerinde kassâblarun zebh eyledükleri koyun ve keçi ve sığır derilerin narh-ı cârî üzre iştirâ ve vakfun debbâğhânesinde dibâğat idegelmişler iken zikr olınan kassâb tâifesi birbirleriyle yekdil olup selhânelerinde hâsıl olan derileri kadîme muhâlif âhar debbâğlara bey‘ itmeleriyle murâfa‘a-i şer‘ olduklarında kadîmîsi üzre amel olınmak içün yedlerine hücec-i şer‘iyye virilmişiken ba‘zıları te‘addî ve müste'cirlere vâkı‘ gadr itmeleriyle kadîmisi üzre amel olına diyü hudâvendigâr-ı sâbık karındaşum Sultân Mustafâ Hân zemânında emr-i-şerîf virildüğin bildürüp mûcebince mücededen hükm-i hümâyûnum recâ itmeğin vech-i meşrûh üzre amel olınmak içün yazılmışdur. Fî evâsıt-ı Ca sene 1115 [22 Eylül-1 Ekim 1703]"

3.3. Meslek Birlikleri ve Vakıf Sistemi: İstanbul Debbağ Esnaf Birliklerinin Kiracı Olduğu Vakıflar

Vakıflar, ticaret siteleri ve çarşıların altyapı yatırımcısı oldukları gibi, Osmanlı sanayi sitelerinin inşa edilerek kurulmasında da yatırımı gerçekleştiren kurumdur. İhtiyaç duyulan sanayi sitelerini inşa edip, ilgili meslek birliklerine kiralıyorlardı. İstanbul'daki debbağhane adı verilen deri sanayi sitelerinin tamamı vakıflar tarafından inşa edilmiş ve debbağ meslek birliği işletmecileri olan ustalara kiralamışlardı.

Esnaf birlikleriyle vakıflar arasında en önemli ilişki kiracılık ilişkisi idi. Burada vakıf kira sisteminin, debbağ esnafı örnek alınarak esnaf birliklerinin ihtiyacına göre geliştirilmesi anlatılacaktır.

İstanbul esnafı vakıf dükkanlarda kiracı olarak üretiminlerini sürdürmekteydi. Bu anlamda Osmanlı vakıfları, İstanbul'da olduğu gibi diğer şehirlerin kuruluş ve gelişmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdi.

Osmanlı vakıf sisteminin önemli bir unsuru olan bu rol gereği şehrin ihtiyacı olan çarşı ve siteler halinde dükkanlar vakıflar tarafından inşa ediyorlardı.

Amaçlananlar arasında şehrin ihtiyacı olan mal ve hizmetleri üretmek ve temin etmek de olduğundan inşa edilen site dükkanlar, dükkanların sahibi olan vakıflar tarafından esnaf birliklerine ve tüccara kiraya veriliyordu. Vakıflarla esnaf birlikleri arasındaki en önemli ilişki böylece ortaya çıkmış oluyordu.

Kiraya veren vakıf ile kiralayan esnaf arasındaki ilişki, zamanla kiracı esnaf lehine gelişdi. Kiracı esnafın kiraladığı dükkan üzerindeki kiracılık hakkı zamanla genişletilerek mülkiyete yakın bir tasaruf şekline dönüştü.

Bu dönüşümün en önemli saiki esnafa tanınan sınai mülkiyet hakları, diğer ifadeyle esnaf tekelleri idi. Kira ile ilgili hukuki gelişmeler sınai mülkiyet haklarını / esnaf tekellerini tamamlayıcı unsur olarak görüldüğünden, esnafa tanınan tekel haları devamlı genişletilirken aynı yönde kiracılık hakkı da esnaf lehine devamlı genişletildi.

Ancak bu tek taraflı bir gelişme değildi. Yukarıda debbağ esnafının kiracı olduğu vakıflarla ilgili bilgiler verilirken bir çok örnekte görüldüğü gibi, ham deri tahsisleri debbağhanesi olan vakıflara yapılıyordu. Debbağ esnafı, vakıf debbağhanelerin kiracısı olarak bu tahsis hakkından faydalanıyordu. Hammadde tahsis hakkının debbağ esnaf birliğine değil de kiracısı oldukları vakıf debbağhanelere tahsis edilmeesi kiracı esnafın aynı kadılık sınırları içinde başka bir yerde faaliyette bulunmasını da imkansız kıldığından, vakıf ile kiracı sanayici-esnaf birliği arasında bir zorunlu bağ kurulmuş oluyordu.

Esnaf-sanayi birliklerinin vakıflarla ilişkisi temelde kiracılığa dayanmakla birlikte, tedarik, üretim ve satış ile ilgili esnaf birliklerine tanınan sınai mülkiyet haklarını / tekel haklarını icra edebilecekleri yer, kiracısı oldukları vakıf yer olduğundan bu ilişkili tarafları birbirine bağlayan güçlendirilmiş bir ilişki idi.

Diğer yandan vakıflar inşa ettikleri sanayi sitesini, ilgili sanayici esnaf birliğine kiralıyor, kira akdini esnaf birliği ile yapıyordu. Esnaf birliğine bağlı esnaf ile ayrı bir ferdi kira akdi yapmıyordu. Birliğe bağlı esnafa, tasarruf ettiği vakıf dükkanın kiracı mutasarrıfı

olduğuna dair vakıf tarfından temessük veriliyordu. Esnaf temessük belgesinde belirlenmiş dükkanın kirasını esnaf birliğine ödüyor, esnaf birliğinde toplanan kiralar topluca vakfa ödeniyordu. Esnaf birliği, ödenmeyin dükkan kiralarını kendisi tamamlayarak vakfa kirayı tam ödemek zorunda idi. Bu nedenle dükkanların, kiracının ölümü, iflası gibi nedenlerle boş kalmaması, kirasını ödeyemeyen esnafın yerine esnaf birliğinin kirayı vakfa ödeyip kiracı esnaftan tahsil etmesi, ödememenin devamı halinde dükkanın ilgili esnaf birliği üyesi başka bir esnafa kiralanması gibi konularla esnaf birliği doğrudan muhatap idi.

Kira aylık ödeniyordu. Ancak bazı esnaf birliklerinin kira miktarı günlük olarak belirleniyor, aylık ödeniyordu. Örneğin aşağıda kiracılıkla ilgili belgeler arasında yer alan Z. sene 1168/ 08-17 Ağustos 1755 tarihli belgede, Yedikule haricindeki Kazlıçeşme debbağ esnaf birliğine kiralanan 33 selhane ve 360 debbağhanenin günlük kira bedeli 400 akçe idi. Bu bedel aylık olarak vakfa ödeniyordu.

İcareteyn sistemi ile kiralamada aylık kiranın dışında başlangıçta ayrıca peşin kira alınıyordu. Buna karşılık vakıf yerin bakım ve onarımını vakıf üstlenmişti. İcare-i Vahide, İcare-i Tavile gibi, icareteyn sisteminden önce uygulanan kira sistemlerinde ise peşin kira yoktu, aylık kira vardı. Vakıf yerin bakım ve onarımı ise kiracıya aitti. Ancak bu iki kira sistemi zamanla yerini icareteyn sistemine bırakmıştı. Bu geçişte sınai mülkiyet haklarının sürekli geliştirilmesi politikası etkiliydi. Esnafa kiralanan dükkan ile ilgili sükna hukukunun ve buna bağlı gedik hukukunun geliştirilmesi ile icareteyn olarak adlandırılan yeni kira sistemi ortaya çıktı.
Biz burada kiracı esnaf lehine kira ile tasarruf konusunda uygulanan hukuk sahasındaki gelişme safhalarını ayrıca ele alacağız.

Esnafla, dolayısıyla debbağ esnaf birlikleriyle ilişkisi açısından kiracı esnaf ve kiralayan vakıflar ile ilgili bu gelişmeler iki safhada ele alınabilir.

3.3.1.Birinci safha: İcare-i Tavîle

Bu safha icareteynli vakıf usulüne benzer usullerin uygulamaya konulduğu safhadır. Fatih Sultan Mehmed döneminde(1451-1481) uygulandığını bildiğimiz bu usul, vakıf yerin kirâcısı durumundaki esnaf için önemli bir gelişme olan ve Kanunî Süleyman döneminde(1520-1566) tam olarak uygulamaya konulan icâreteynli vakıf usulunun ilk uygulamalarıydı.[109]

Bu safhada yaygın olarak kullanılan, vakıf yeri kirâ ile tasarruf usulu ise, icare-i vâhide denilen usuldu.

Bu usulün en belirgin özelliği bu tür vakıf yerlerin belirli bir süre için peşinatsız ve aylık kira alınarak kiraya verilmesiydi. Bu belirlenen süre bitince kirâ akdî sona eriyordu.[110]

Fatih Sultan Mehmed, icâre-i vâhideli vakıflar usulünden farklı bir usulde bir kirâ akdi ile vakıf yerleri kiraya vermeye başladı. İcare-i Tavile denen bu yeni uygulama daha çok icareteyn usulüne benziyiordu.

Meselâ, Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya Vakfına ait Galata'da Karaköy kapısındaki salhane, peşinat (muaccele) ve müeccele (aylık kira) alınarak kiraya verilmişti[111].

Yine Fatih Sultan Mehmed döneminde Ayasofya-i kebir vakfına ait İstanbul'daki 33 adet salhane ile debbağhane icâre-i muaccele ve müeccele karşılığı ve süre belirtilmeden debbağ esnafına kirâya vermişti.[112]
Bu tür icareteyn usulüne benzeyen kira akitlerine icare-i tavîle deniyordu.[113]

İcare-i tavîle sistemi ile, vakıf yeri kirayla tasarruf eden esnafa bu yeri belirli bir müddetle değil de kirasını ödediği müddetçe süresiz tasarruf etme hakkını

---

[109] Bu usullerin iktisâdi işletmeler açısından tahlili için bkz., KALA(1990), 7. Vakıflar Haftası Sayısı, ss. 1-9.
[110] AKGÜNDÜZ(1988-2), s.304; BİLMEN(1985), Cilt 5, s.17 .
[111] Bkz. Aşağıda kira ile ilgili belgeler, 1653 tarihli Galata Kadısına hüküm.
[112] İstanbul kadısına yollanan 1-10.11.1104/13-23.8.1692 tarihli hükümden naklen, Ahmet Refik ALTINAY(1929), s.9.
[113] İcâre-i tavîle dâir Fâtih'in meşhur şeyhülislâmlarından Molla Gürâni Ahmet Şemseddin'in (Ölüm H.893/1487) fetvâsı için bkz., ÖZTÜRK(1983), s.111.

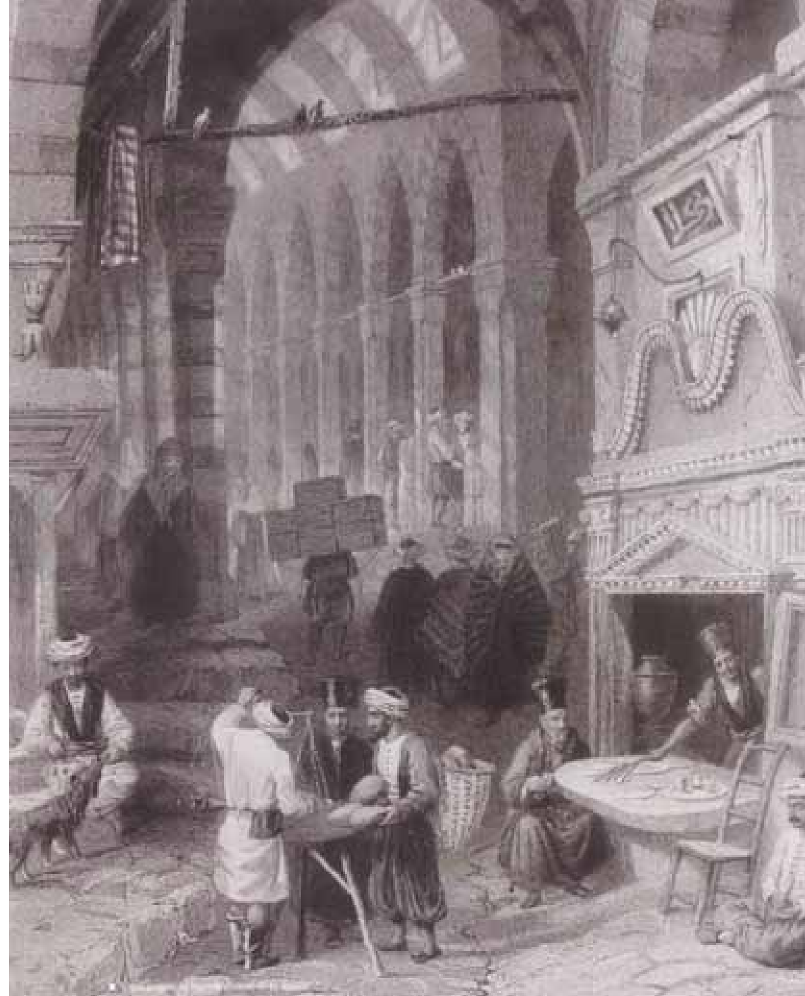
veren icaâreteyn sistemine önemli bir adım atılmış oluyordu.[114] Bu husus üretimin devamlılığı açısından esnaf için oldukça önemli bir gelişmeydi.

Fatih Sultan Mehmet devrinde (1451-1481), kiralık vakıf yerler *"icare-i vahide"* ismi verilen kira usulüyle ilgili bir hukuki mevzuata göre kiralanıyorlardı. Kiracının kira akdini yenileme hakkı açısından bu usulün en belirgin özelliği, kira akdinin akitte belirlenmiş olan bir süreyle sınırlı olması ve bu süre bitiminde akdi yenileme hakkının kiracıya tanınmamış olmasıydı.

Ancak zaman içinde kiralık vakıf akarlarda vakıf gelirlerini azaltan birçok preblemler ortaya çıktı. Bu problemlerin başında kiralık iktisadi işletmelerin de yer aldığı vakıf binaların zamanla yıpranarak veya yıkılarak yahulta doğal afetler nedeniyle özellikle de yangınlar sonucunda harab olarak, neticede kısmen veya tamamen onarılması yahut yeniden inşaasının gerekli olması geliyordu. Bu masrafları kiracı değil kiralayan vakıf karşılaması gerektiğinden, vakıflar akarlardan elde eltileri kira gelirlerinin önemli bir kısmını bu tür onarım masraflarına ayırmak zorunda kalıyorlar, azalan gelirler nedeniyle onarılamayan, yeniden inşa edilmeyen vakıf akarlar zaman içinde çoğalınca da vakıfların elde ettikleri kira gelirleri önemli oranlarda azalıyordu[115].

"icâre-i vahide" sistemiyle kiraya verilmiş vakıf akarlarla ilgili olarak bahsi geçen onarım ve inşayla ilgili masrafların vakıfları gelir kaybına uğratarak şiddetli krizlerle karşı karşıya getirdiğine dair iki önemli gösterge vardır. Bunlar, yeterli miktarda para ayrılarak onarılamayan birçok vakıf dükkân binaların oturulamaz durumda olmalarından, kiracılar tarafından boşaltılmış olmaları nedeniyle ya yıkıma terkedilmeleri, yahutta vakıf mütevellisince kiracı tarafından yeniden inşası veya onarılması şartıyla kiracıya mukataaya verilmeleriydi[116].

İkinci gösterge ise, artan vakıf masraflarını karşılamak için kira fiyatlarının aşırı ölçülerde arttırılması nedeniyle boş olan, onarılan veya yeniden inşa edilen yerleri kiralayacak kimselerin bulunamaması, yüksek kira ödemekte olan kiracıların da kiralarını ödeyemez duruma düştüklerine dair vaki şikâyetleriydi[117].

Kapalıçarşı esnafı

Fatih'in te'sis ettiği *Ayasofya vakıflar'nda* dahi bu tür problemler çıktığından, önlem olarak kiraların *"ecr-i misli"* ni aşmaması, hatta boş kiralık vakıf yerlerin ki-

[114] İcare-i tavîle ile ilgili geniş bilgi veren Akgündüz bu esasen bu sistemin icareteyn sisteminden ayrı ve farklı kabul edilemeyeceğini icare-i tavîle sistemi geliştirilerek icareteyn sisteminin doğduğunu belirtkmektedir. (AKGÜNDÜZ(1988-2), s.358-359).

[115] Meselâ, II. Bayezid'in Edirne'deki imareti için te'sis ettiği vakfın 1489 ile 1616 yılları arasındaki 127 yılı zarfında; "inşa ve tamir giderleri" % 175 artmış, Edirne'deki dükkânlardan ve bir hamamdan elde edilen kira gelirleri ise % 50 azalmıştı. (BARKAN,(1964), Cilt 1, Sayı 2, ss. 252-253).

[116] KALA(1988), s. 118.; BARKAN(1943), ss. 383-384; *DÜSTUR(1289-1)*, Cilt 1, s. 232.

[117] BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, nr.43, s.58.

raya verilebilmesi için kira fiyatının gerekirse düşürülmesi emredilmişti[118].

Bu önlemlerin içinde kiracının kira akdini yenileyebilmesi hakkı henüz sözkonusu değilse de *"kiracılık hakkı"* ile ilgili olarak kira miktarını tayininde kiralayan vakfın, kiralanan yerin *"ecri misli"* nden fazla kira istemesi yasaklanarak kira artışlarının önüne önemli bir set çekilmiş oluyordu[119].

Vakıf dükkân ve binaların onarımı veya yeniden inşasıyla ilgili yeni çözümler bulunmaya çalışılırken, kiracıya kira akdinin yenileme hakkı tanıyarak veya kira akdini süreyle sınırlandırmadan vakıf yerin kiracıya *"ecr-i misli"* ile kiralanması karşılığında, kiralanan yerin gerekli onarım ve inşasının kiracı tarafından yapılması şartı uygulanmaya başlandı. *"İcare-i vahide-i kadime"* denilen bu kira sistemi[120], *"kiracılık hakkı"* açısından daha da geliştirilerek nihayet *"icareteyn"* sistemi ortaya çıktı.

3.3.2. İkinci Safha: İcareteynli Vakıfların Oluşumu ve Doğuşu

Bu başlıkta, başta debbağ esnafı olmak üzere, esnaf açısından vakıf mülkü kirâ ile tasarruf konusundan uygulanan hukuk sahasındaki gelişmeler ve "icareteynli vakıflar" oluşumu ve doğuşu ele alınacaktır. Konuyu vakfa ait olup kira karşılığı tasarruf edilen dükkân veya atölyelerde mal ve hizmet üreten esnafla özellikle debbağ esnafı ile ilişkili olarak sınırlandırarak ele alacağız.

Öncelikle islâm ve Osmanlı hukukunda sükna (veya kirdar) denilen ve mütevellinin izniyle kiracıya kiralanan yerin içinde tasarruf etme hakkı tanınan şeylerin neler olduğu ve süknâyı tasarruflarından dolayı mutasarrıfların hangi haklara sahip olduklarını incelemek gerekmektedir.

Birinci Aşama: Sükna Hukukunun Oluşması

Ebussuud (896-982/1490-1574) süknaya dair risalesinde[121] süknayı şöyle tarif ediyor; Vakf veya miri arazi üzerinde vakf arazi ise mütevellinin miri arazi ise devletin izniyle kiracı tarafından inşa edilen ev vesair binalar veya dikilen ağaçlar, oluşturulan bağlar bahçeler ile, vakıf dükkânda kiracı olan tüccar, ehl-i sanayi ve ehl-i hırefin, vakıf mütevellisinin izniyle vakıf dükkâna getirip koyduğu veya vakıf dükkânda inşa ettiği vakfa ilhâk edilen, raf, dolap, sandık gibi aksâm ile, debbağ dükkânlarındaki özel imal edilmiş destgâhlar, küpler, kuyular, ocaklar ve sair emsâl sanâyi aletleri (âlât-ı sanayi) gibi san'at ve mesleğin icrası için gerekli olan her türlü edevât ve alât-ı sanayidir. Sükna'ya kirdar da denilmektedir;

> *"... ıstılah-ı fukahada süknâ binaya ve eşçara ve tüccarın ve ehl-i sanayiin ve erbab-ı hırefin dekâkin-i mevkufede izn-i mütevelli ile bi şarti'l-karar ilhak ve binâ ettikleri râf dolab ve sandukdur ki bina-i vakfa yapulu veya mahluv ola ve debbağ dükkânlarında yapulu dezgâhlar ve yapulu kuyular ve ocaklar ve bunun emsâli edâvat ve âlât-ı sanayi ve ehl-i hırfetin bi-şarti'l-karar izn-i mütevelli ile vakıf dükkânda terkîb-i karar ile ve ittisal-i te'bid ile*

[118] istanbul, Üsküdar ve Galata'daki Ayasofya vakfına ait akarlardan elde edilen varidatı tespit için hazırlanan 890/1485 tarihli defterde, *"bazı dekâkinlerin kirası ziyade olmağın hayli dekâkinler hâli bulundu ve... kira indirmek dahi deva olmamağın"* denilerek durumun vehâmeti anlatılıyordu. Bu arz'a verilen cevapta ise *"kirası indirile ziyade görülen hâline göre icab-ı görile... bab icarede ecr-i misilden ziyade olmaya"* deniliyor. Kira fiyatlarının indirimi ve kira fiyatının "ecr-i misil" ile sınırlandırılması baş vurulan çareler oluyordu. (Aynı belge).

[119] Barkan *"ecr-i misil"* ile kiraların sınırlandırılmasını, kiraların bir nevi dondurulmuş olduğu şeklinde yorumluyor ve kira gelirlerinin zaman içinde düşüşünü böyle izah ediyor. (BARKAN, Ömer L.; Adı geçen makale,s. 253). Halbuki *"ecr-i misil"* uygulaması bilâkis, yukarıdaki dipnotta Ayasofya Vakıf akarlarıyla ilgili açıkça belirtildiği gibi, aşırı artan vakıf kira fiyatları nedeniyle boş kalan kiralık yerlerden dolayı azalan kira varidatının arttırılması için, kira fiyatlarının düşürülmesini, yeni kira fiyatının ise kiralanacak gayrimenkulun cari piyasa değerini ifade eden "ecr-i misli"ne göre belirlenmesini öngörüyordu. Bu duruma göre "ecr-i misil" uygulaması, kiralanacak yerin cari piyasa değerinin ne üstünde ne de altındaki bir fiyatla kiraya verilmesine son veren anlamda bir sınırlandırmaydı. Nitekim, Mecelle madde 414'de "ecr-i misl, bi-garaz ehli vukufun takdir ettikleri ücrettir" deniliyor. (BERKİ(1985), s. 78). Ayrıca *"Ecr-i misil"*[1] için bkz. AKGÜNDÜZ,(1988-2), s. 306 vd.

[120] Mahiyeti için bkz., ÖZTÜRK(1983), ss. 105-106.; AKGÜNDÜZ(1988-2), s. 400. Diğer yandan Köprülü, Osmanlı hukukçularının *"icareteyn"* ve hatta *"mukataa"* usulünü geliştirerek bulurlarken, İslâmî kaynakların yanında, Roma hukukundaki *"emphytıose"* denilen bir nevi mülkiyet tasarrufu şeklinden de yararlanmış olabileceklerini söylüyor. (KÖPRÜLÜ(1963), ss. 402-403).

[121] Konumuzla ilgili bu önemli risaleAkgündüz tarafından ayrıca yayınlanmıştır. (Bkz; AKGÜNDÜZ(1987), sayı 46, ss.149-162).

> *ilhak ve bina olunan âlât ve esbabdır ve arz-ı mevkufe üzerinde arz-ı miri üzere bi-şarti'l-karar bina ve gars olunan mukata'alu evler, bağlar ve bahçeler..."*[122]

Ebussuud'un bu risalesinden sonra Osmanlı pozitif hukukunda uygulamaya konulan süknayı yukarıdaki tanımdan yararlanarak yalnızca sanayici ve esnaf ile ilişkili olarak tanımlarsak; vakıf binada kiracı olan sanayici/esnafın vakıf mütevellisinin izniyle sanayi sitesine, dükkânına getirip koyduğu veya sanayi sitesinde, dükkânında inşa ettiği, sanayi üretimini, san'atını icra edebilmesi için gerekli her türlü alet edavattan oluşan sabit sermayeye sükna denmekteydi.

Bu tanımlama, gedik terimi kullanılmaya başlandıktan sonra yapılan gedik tanımıyla doğrudan ilişki idi. Belgelerdeki tanımına göre gedik, sanayicinin (ehl-i sanayinin), esnafın (ehl-i hırefin) mesleğini icra edebilmek için gerekli aletlerden yani *alat-ı lâzıme*'den ibaretti.

> *"...gedik alât-ı lâzımeden ibaret olub.."*[123]

ve gedik kaydının yapılabilmesi için kiracı esnafın, mülk sahibinin veya mütevellinin iznini de almış olması gerekiyordu.[124]

Sükna terimiyle daha sonra doğan gedik terimi arasındaki bu ilişki, süknayı tasarruf eden sanayici ve esnafın bu tasarrufdan doğan hakları konusunda da devam etmekteydi.

Bu ilişkiyi de tam olarak ortaya koyabilmek için yine Ebussuud'un bahsedilen *sükna risalesi*'ne dönmek gerekiyor. Sükna, risale metninde açıkca belirtildiği üzere sükna(dükkân) fiyatlarının otuzbin, kırkbin akçe gibi çok yüksek fiyatlara çıkması sonucu *amme-i reaya* için (ki bu ifadede öncelikle kastedilenler sükna tasarruf edenler, sükna tasarruf etmek isteyenler ve süknaya konu olan vakıfların mütevellileri olması gerekir) önemli bir konu (iktisadi ve sosyal bir kriz) haline gelmişdi. Bu durumda sükna konusunda çıkan ve çıkacak olan sorunlar için fetva verilmesi gerektiği halde gerek müfti gerekse kadılardan hiçbiri bu konuya sahip çıkmıyorlardı. Hatta bunlar süknanın ne olduğu konusunda yeterli bilgi sahibi dahî değillerdi[125].

İşte böyle bir ortamda bu konu Kanuni tarafından Ebussuud'a hitaben;

> *"... süknâ ve girdâr lâfızları kütüb-ü fıkhiyede ne manaya ıtlak olunur bey' ve şirâsı ve hibesi ve vakfiyyeti ve şuf'ası sahih olur mu ve bu ahkâmın sıhhâtine delâlet ider mesâil yerlü yerinden tahrir oluna..."*[126]

denilip ferman edilerek Ebussuud görevlendirilmiş, Ebussuud da bu sorulara cevap olarak hazırladığı risaleyi Kanuni'ye arz etmişti.[127]

> *"... bu dâileri ("Ebussuud bin Muhammed el-imadi") mesâili yerlü yerinden kemâli dikkât ve sa'y edûb bulub hâk-i pay-i şeriflerine arz olundu..."*[128]

Görüldüğü gibi, sosyal ve ekonomik yönlerden toplum için önemli hale gelen meselelerin uygulamalı hukukta yer alabilmeleri için öncelikle bu hususlarda uzman kişiye (veya kişilere) bu meselenin Osmanlı teorik hukukundaki yeri tespit ettirtiliyor, bunun için de öncelikle Osmanlı hukukunun kaynağını oluşturan İslâm hukukuyla ilgili kaynaklardan yararlanılıyordu.

---

[122] EBUSSUUD; "Sükna risalesi", Süleymaniye ktp. yazmaları, İsmihan Sultan Tasnifi, nr.223, vr.134b.

[123] İKS., nr.97 vr.43a., 12.R.1220/10.7.1805.

[124] İKS., nr.135, vr.17b., 21.Z.1229/4.12.1814.

[125] EBUSSUUDEBUSSUUD(963/1555), vr.135b. Burada Ebussuud'un süknanın bilinmediği tespiti ile kastettiği, süknayı (dükkanı) tasarruf eden, kiralayan veya kiraya verenlerin sükna tasarrufundan doğan hak ve hukuklarını bilmemeleri idi.

[126] EBUSSUUD(963/1555), vr.134b.

[127] Ebussuud'un, risalesini hangi tarihde ve hangi padişaha arzettiğini risâle metninde zikretmemişse de bizim yararlandığımız risalesinin kaleme alınış tarihi, kaleme alan Edirne kadısı Şeyh Muhammed bin Nasr tarafından 963/1555 olarak kaydedilmişdir. Kanuni'nin saltanat yıllarına rastlayan bu yıl muhtemelen risâlenin arzedildiği yıldır. Risalenin daha önceki yıllarda da arzedilmiş olma ihtimali düşük de olsa vardır. Ancak 963/1555 yılının bize telkin ve temin ettiği sonuç Risalenin Ebussuud Efendi tarafından Kanuni'ye sunulduğu ihtimalinin yüksek olmasıdır.

[128] EBUSSUUD(963/1555), vr.135b.

Nitekim sınai mülkiyet haklarını içeren esnaf-sanayi tekellerinin en geliştirilmiş hâli olan gedik hukukunun ve gediklerin doğmasında en önemli hukukî temel, Osmanlı teorik hukukunda süknanın yerinin belirlenmiş olması olduğu söylenebilir. Yine bu açıdan bakarsak, gedik teriminin 17.yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmaya başlanması gedikin uygulamalı hukukta yeralabilmesi için gerekli sosyal ve iktisadi yönlerden zorlayıcı şartların da ancak 17.yüzyılın ortalarına doğru olgunlaşabilmesinden kaynaklanmış olabileceği sonucuna telkin etmektedir.[129]

Gedik uygulamasının uygulanan Osmanlı hukukunda ve İslâm hukukundaki dayanak noktası olan sükna (veya Girdar) hukukunun, Osmanlı teorik hukukunda yer alışı esasen Ebussuud'un *sükna risalesi*'ni sunduğu Kanuni döneminden daha önceki devirlerde gerçekleşmişdi.

Her ne kadar Ebussuud, sükna risâlesinde kendi risâlesi yazılana kadar Osmanlı müfti ve kadılarının süknanın ne demek olduğunu dahi yeterince bilmediklerini söylüyorsa da, yine aynı risâlenin devamında eski Şeyhülislamlardan Hamid Efendinin (901-908/1496-1512) sükna konusunda Ebussuud'un risalesinde belirttiği görüşleri doğrultusunda fetva vermiş olduğunu daha sonra Manisa müftüsü Muhammed Çelebi, Rodos Müftüsü Hüssam Efendi ve Kıbrıs Müftüsü Nurullah Efendinin de Şeyhülislâm Hamid Efendinin fetvası doğrultusunda fetva verdiklerini belirtmektedir.[130] Bu zatların hepsi de Ebussuud'un sükna risalesinden önce bu fetvaları vermişlerdi. Nitekim Hamid Efendi II.Beyazıd (836-918/1481-1512) devri Şeyhülislamlarındandır.

Bu husus bizi, sükna meselesinin Kanunî döneminden önce de ele alındığını fakat Osmanlı hukukunda yaygın olarak sükna hukukunun uygulanması için gerekli sosyal ve iktisadi alanda elverişli ve zorlayıcı şartların ancak Kanuni döneminde ortaya çıktığı sonucuna götürüyor.

İşte Kanuni döneminde, Ebussuud'un risalesiyle yaygın olarak uygulamaya konulan gedik hukukunun ve dolayısıyla da esnaf tekellerinin hukukî temelini oluşturan sükna hukukunu, sükna risâlesinde yeraldığı şekliyle süknayı tasarruf eden esnafın hak ve yükümlülüklerine kısaca değinerek ortaya koymak gedik hukukunu kavramak açısından faydalı olacaktır:

1. Vakıf dükkânda bulunan sükna mutasarrıfı tarafından satılabilir. Süknanın alım-satımı için mutasarrıfın vakıf mütevellisinden izin alması gerekmez.[131] Yalnız, sükna satışının sahih olabilmesi için süknanın tamamının satılması gerekir. Süknanın yarısının satılması sahih değildir.[132]

2. Sükna hükmündeki alet ve edavatın mutasarrıfı esnaf (edevât ve alât-ı ehl-i hıref) süknasını vakfedebilir.[133]

3. Vakıf dükkânda bulunan sükna hibe edilebilir.[134]

4. Süknanın şüf'ası ise tartışmalıdır.[135]

[129] KALA(1990-2), s.1 vd.

[130] EBUSSUUD(963/1555), vr.135b-136a.

[131] Gerçi halk arasında süknanın satılabilmesi için mütevelliden izin alınması gerektiği inancı yaygınsa da böyle bir iznin alınmasının gerekmediğini belirten Ebussuud, mütevelliden yalnızca sükna vaz' edilirken izin alınması gerektiğini, hatta sükna satıldığında yeni mutasarrıf süknayı harab etse ve yerine yeni bir sükna va'z etse, bu yeni süknanın vaz'ı için de mütevelliden izin almak gerekmediğini belirtiyor (Ebussuud, Agr., vr.135a).

[132] EBUSSUUD(963/1555), aynı yer.

[133] Ebussuud, bu tür vakfiyetin sıhhat ve lüzumunu anlamanın menkul konusunu araştırıp öğrenmekle ilişkili olduğunu belirtiyordu. (Ebussuud, Agr, vr.135a) Böylelikle Ebussuud Süknanın vakfedilmesi konusunda şüpheleri olanların bulunduğunu ama bu şüphelerin gereksiz olduğunu da dolaylı olarak ifade etmiş oluyordu. Ebussuud sükna ile yakın ilişkisinden dolay atıfta bulunduğu menkul konusunda da bir risale kaleme almış, menkul malların da vakf edilebileceği tezine dayanan bu risalesi devrinin meşhur şeyhülislâmlırının da yer aldığı bazı hukuk âlimlerince çok sert eleştirilmiş ve hatta reddedilmişse de Osmanlı iktisadî hayatının düzenlemesiyle ilgili en önemli içtihatlardan birisi olan bu tez yaygın bir hukuk kesimi ve Osmanlı devleti idârecileri tarafından kabul edilmişti. Bu risale sanayici ve esnafla ilgili olarak gedik hukukunun oluşmasında, sermaye açısından ise Osmanlı para vakıflarının ihdâsı şeklinde uygulanmıştı. (Bu önemli risâle ve eleştirisi için bkz., EBUSSUUD, "Risale fi vakfi'l-menkul ven-Nukud", Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, no. 477/2, vr. 1-16.; ÇİVİZADE Mehmed Muhyiddin Efendi, Ebussuad'a Reddiye, Süleymaniye Ktp., Reşit Efendi, no. 1177, vr.158b-161a.

[134] EBUSSUUD(963/1555), vr.135a.

[135] EBUSSUUD(963/1555), Aynı yer.

5. Sükna tasarrufdan doğan tüm haklar mutasarrıf öldüğünde ecr-i mislini (cârî kirâ bedelini) ödemek kaydıyla varislerine intikal eder. Varisi yoksa beytülmal'a (devlet hazinesine) kalır.[136]

Ebussuud risalesinde, yukarıda beş şıkta topladığımız sükna tasarrufundan doğan hakları şu gerekçelere dayandırmıştır:

1.Sükna ancak vakıf mütevellisinin karar şartıyla ("bi şartil karar")[137], vakfın kiracısı tarafından elde edilebilinecek bir haktır.

2. Böyle bir hak olarak sükna; alım satımı sahih olup tasarruf eden kişinin mülkiyete konu olan malları hükmündedir.[138]

3. Sükna öncelikle menkul bir maldır.[139]

4. Fakat karar şartı gereği vakıf mütevellisi ve süknâyı tasarruf edecek olanın ortaklaşa verecekleri kararla bu menkul mallar süresiz ve tamamen vakfa ilhak edilirler:

> *"... bi şarti'l-karar izn-i mütevelli ile vakıf dükkânda terkib-i karar ile ittisal-i te'bid ile ilhâk ve bina olunan alet ve esbabdır"*[140]

5. İşte süknanın vakfa bağlı kalmasını temin etmek gayesinden doğan süknanın vakfa ilhak edilmesi sonucunda sükna taşınabilir menkul mal iken, vakfa bağlı başka yere nakli mümkün olmayan taşınamaz gayrımenkul mal özelliğini de kazanmaktadır.
Bu durumda Ebussuud'a göre sükna: gayrimenkul hükmünde menkul mal'dır.

6. Süknanın bir süreyle sınırlı tutulmaksızın vakfa ilhakı, kiracının kirâ akdinin belirli bir süreyle sınırlandırılması durumunda kiracı aleyhine cereyan eden bir sonuç doğuracakdı. Zira kiracının, sükna tasarrufundan doğan tüm hakları kira akdinin bitmesiyle sona erecek fakat kiracı sükna denilen ve sabit sermayesini oluşturan alet ve edevatları geri alamayacakdı. İşte bu gibi sükna hukuku sistemini olumsuz yönde etkileyecek sonuçlar dolaylı yollarla izale edilmişti.

Zirâ sükna mutasarrıfı kiracının kirâ akdi sona ersede vakfa zarar vermemek ve ecr-i mislini ödemek şartıyla kira akdini uzatma hakkı vardı.[141]

Bu durumda, sükna tasarrufundan doğan tüm haklar mutasarrıf için süreyle sınırlandırılıp mütevellinin müdahalesine yol açılmadan sürekli bir hakka hukuki ifadesiyle hakk-ı karara dönüşmüş oluyordu.

Şu halde Ebussuud'a göre Sükna; hakk-ı kararı olan gayrimenkul hükmünde menkul mal'dır.

Altı şıkta topladığımız hususlardan çıkan sonuç Ebussuud'un sükna tasarrufundan doğan hakları iki temel gerekçeye dayandırmakta olduğudur:

1.Süknanın hakk-ı kararı vardır.

2. Sükna hakk-ı karardan dolayı mülkiyete konu olan gayrımenkul hükmünde menkul mal'dır.

Ebussuud'un ortaya koyduğu bu temel gerekçeler sükna konusunda ve uygulamadaki Osmanlı hukukunda önemli değişiklikleri de beraberinde getiriyordu. Esnaf tekellerinin gelişerek gedik hukukunun oluşması için gerekli ve en uygun zemini hazırlayacak olan bu değişiklikler şunlardı:

1. Ebussuud, sükna risalesini hazırladığı sıralarda uygulamadaki hukukda, teoride olmayan (şer'i olmayan) bir anlayışla sükna, oldukça sınırlı bir mülkiyete konu ediliyor mutasarrıf öldüğünde sükna tüm varis-

---

[136] EBUSSUUD(963/1555), 134b.

[137] Karar şartı teriminin diğer ifade şekli süknanın oluşabilmesi için vakıf mütevellisinin süknaya izin vermesi şartı'dır. Nitekim yukarıda bu ifadeyi kullandık.

[138] "Sükna ... bi şarti'l-karar bey' ve şirâsı sahih olan emlâk akara mülhaktır..." (EBUSSUUD(963/1555), aynı yer).

[139] EBUSSUUD(963/1555), vr.134a-b.

[140] EBUSSUUD(963/1555), vr.134-b.

[141] EBUSSUUD(963/1555), vr.136a.

lerine değil sadece ecr-i mislini vermek şartıyla oğlu veya kızına kalabiliyordu.

Eğer oğlu veya kızı yoksa sükna vakıf mütevellisince zabt ediliyordu. Ebussuud bu yoldaki uygulamanın kaldırılmasını çünkü, süknanın hakk-ı kararı olduğundan mülkiyete konu olduğunu bu durumda yalnızca ecr-i mislini vermek şartıyla şer'an tüm varislere intikal edebileceğini varis yoksa beytülmal'den zabt edilmesi gerekdiğini, vakıf mütevellisince zabt edilmesinin şer'an caiz olmayacağını savunarak[142], süknânın mülkiyete konu olan sınırlarını genişletiyordu.

2. Ebussuud, halk arasında mutasarrıfın süknayı satabilmesi için mütevelliden izin alması gerektiğine dair inancın varolduğunu, gerçekte ise süknanın mülkiyeti tasarruf edende olduğuna göre mütevelliden böyle bir izin almak gerekmediğini hatta sükna harab olsa mutasarrıfın yeni sükna vaz'ı için de mütevelliden izin alması gerekmediğini belirterek[143], mülkiyete konu olan süknanın tasarrufundan doğan haklara mütevellinin müdahalesinin sözkonusu olamayacağını vurgulayarak sükna mutasarrıfına sınırları oldukça geniş özerk bir hareket alanı sağlıyordu.

İkinci Aşama: İcareteynli Vakıfların Doğuşu

Ebussuud'un Kanuniye sunduğu sükna risalesindeki sükna tasarruf edene tanınan haklar yine Kanuni döneminde uygulanmaya başlanan icareteyn denilen vakfı kiraya verme de yeni bir usulun doğmasıyla birleştirilince esnaf-sanayi sınai mülkiyet haklarının (esnaf-sanayi tekellerinin) gelişmesi ve gedik hukukunun ortaya çıkmasını temin eden gerekli hukuki zemin tamamlanmış oluyordu.

Ebussuud'un Sükna risalesinde açıkça belirtildiği gibi sükna hukuku öncelikle deri sanayinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti. Debbağların sınai mülkiyet haklarını geliştirmeyi hedefliyordu[144].

Üretimin sürdürülebilirliğini temin ve teşvik eden kira ile ilgili geliştirilen "İcareteyn" sistemi de öncelikle Fatih'in Ayasofya Vakıfları kiracısı olan debbağ esnaf-sanayi birlikleri için uygulanmaya başlandı. Böylece Kanuni döneminden itibaren, deri sanayicilerinin mülkiyet hakları ile kiracılık hakları birlikte geliştirilerek ve bu haklar tüm ekonomiye teşmil edilerek mesleki gelişme ve üretim artışlarını teşvik eden önemli iktisadi teşvikler sağlandı.

Yukadıda değinildiği gibi, icareteynli vakıflar doğmadan evvel "icare-i vahide" denilen usulle vakıf yerler kiraya veriliyordu.[145]

İcare-i vahide usulunde vakıf yer ay, sene gibi belirli bir müddetle sınırlı olarak kiraya verilir, ferağ ve intikal gibi herhangi bir tasarrufa hakkı olmayan kiracı, kira müddeti dolunca kiraladığı vakıf yeri vakıf mütevellesine boş olarak teslim ederdi.[146]

Fakat bu tür vakıf yerlerin tamiri, yanan ve yıkılan vakıf binalarının yeniden inşası, vakfa aitti.

Şayet vakıf, yerini tamir ettiremezse kirası düşüyor veya vakfın yanan yıkılan binayı yeniden inşa edecek mali gücü yoksa, vakıf o yerden sağlanan gelirden tamamen mahrum kalıyor, neticede vakıflar gelir kaybına uğrayıp gitgide işlevlerini yitirmeye başlıyorlardı.[147]

Vakıf aleyhine olan bu gelişmeler yaygın bir hal alınca bahsedilen mahzurları giderebilmek için Ka-

---

142 EBUSSUUD(963/1555), vr.134b.

143 EBUSSUUD(963/1555), vr.135a.

144 "... ıstılah-ı fukahada süknâ … debbağ dükkânlarında yapulu dezgâhlar ve yapulu kuyular ve ocaklar ve bunun emsâli edâvat ve âlât-ı sanayi ve ehl-i hırfetin bi-şarti'l-karar izn-i mütevelli ile vakıf dükkânda terkîb-i karar ile ve ittisal-i te'bid ile ilhak ve bina olunan âlât ve esbabdır" (Ebussuud; "Sükna risalesi", Süleymaniye ktp.yazmaları, İsmihan Sultan Tasnifi, nr.223, vr.134b).

145 DÜSTUR, Birinci Tertip, Cilt 1, s.232; SIDKI(1325), s.5

146 AKGÜNDÜZ(1988-2), s. 304; .BİLMEN, "icare-i vahideli vakıflar" maddesi, Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhıyye Kamusu , C.5, s.17.

147 İstanbul Üsküdar ve Galata'daki Fatih'in te'sis ettiği Ayasofya vakfına ait varidat defteri, *BOA*., Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi, Defter no. 43, s.58; *DÜSTUR*, aynı yer; SIDKI(1325), aynı yer.; KALA(1990-3), s.3.

nuni Sultan Süleyman döneminde *icrateyn* denilen yeni bir vakıf yeri kiraya verme usulu uygulanmaya başlandı.

Sıdkı ve Ömer Hilmi Efendi eserlerinde icâreteynli vakıfların başlangıcını 1020/1611 tarihli bir irâdeye dayandırmaktadır. O.N.Bilmen de muhtemelen bu yazarlardan yararlanarak başlangıcı yine 1020/1611 tarihi olarak belirtiyor[148].

Ancak, Ahmed I (1012-1026/1603-1617) dönemine rastlayan bu yıldan daha önce, Kanuni (926-974/1519-1566) döneminde icareteynli vakıfların ihdas edildiği, Osmanlı resmi yayın organı olan "dustur"da da kayıtlıdır[149].

AKGÜNDÜZ ise, icareteynin Kanuni devrinde uygulanmakta olduğunu kabul ettiği gibi, esâsen Kanuni devrinden çok daha öncelerden beri uygulanan icare-i tevîle'nin icareteyn sistemi olduğunu belirtmektedir[150].

ÖZTÜRK de Barboros Hayreddin Paşaya ait H.941/1534 tarihli bir vakfiyeye dayanarak Kanuni devrinde icareteyn sisteminin varlığın kanıtlamaktadır[151].

İcareteynli vakıflar şu şartları içeriyordu:[152]
1. Kiracıdan başlangıçta ve bir defaya mahsus olmak üzere "icare-i muaccele" ismiyle kiralanan akarın kıymetine yakın bir meblağ peşin olarak alınır, bu paralar o akarın onarımına vesair vakıf harcamalarına sarf olunabilirdi.
2. Kiracı, her sene sonunda "icare-i müeccele" ismiyle cüz'i bir meblağı vakfa ödemekle mükellefdi.
3. Kiracı yerleşdikten sonra, akarın her türlü onarımı kiracıya aitdi ve mütevellinin izniyle her ne "bina ve inşaa" ederse vakfa teberru etmesi şarttı.
Yukarıdaki üç maddedeki yükümlülüklerine karşılık kiracı akarı,

1. Ömür boyu tasarruf etmek,
2. Başkasına ferağ edebilmek,
3. Kendi hesabına başkasına kiraya verebilmek,

Öldüğünde erkek ve kız evlâdına akarın tasarruf etme hakkı bedelsiz ve eşit olarak intikal etmek, hakkına sahipti.

5. Şayet Kiracı, erkek veya kız evlâda sahip değilse öldüğünde akar "mahlul" olarak vakıfca zabt edilirdi.

İcareteynli vakıflara ait vakıf dükkânların ömür boyu tasarruf edilebilmesiyle gelen yeni uygulamayı, böyle bir dükkân da kiracı olan esnafın mesleğini icra edebilmesi için gerekli her türlü alet edevatı içeren sükna tasarrufundan doğan haklarıyla birleştirdiğimizde ortaya çıkan hukukî hak ve yükümlülükler, sanayici ve esnafa tanınan sınai mülkiyet haklarının yani esnaf tekelleri ve gediklerin hukukî temellerini oluşturmuşlardı. Bu haklar deri sanayinin gelişimi ile yakından ilişkili olarak öncelikle debbağ esnaf-sanayi birliklerinin ihtiyaçları gözetilerek geliştirilmişti.

Debbağ, Salhane, Kasap Esnaf Birliklerine Ait Kiracılıkla İlgili Belgeler

Birinci Belge

Galata'da Fatih Sultan Mehmet'in Ayasofya Vakfı'na ait selhanenin peşin kirası ile aylık kira tutarına, Tophanede yeni kurulan selhanenin mevcut Ayasofya vakfı selhanesi gelirine azaltarak zararı dolayısıyla kapatılmasına dair Galata kadısına evâhir-i M sene 1063 /3-12 Ocak 1653 tarihli hüküm[153].

"Galata kadîsına hüküm ki:
İftihârü'l-havâss ve'l-mukarrebîn Dâru's-sa'âdetüm ağası Behrâm Ağa dâme ulüvvuhû Südde-i sa'âdetüme arz-ı hâl gönderüp Ayasofya-i kebîr evkafından

148 SIDKI(1325),s.6.; Ö. HİLMİ EFENDİ(1307), s.12. BİLMEN(1985), Cilt 4, s.304.
149 DÜSTUR, Birinci Tertip, C.1, s.232.
150 AKDGÜNDÜZ(1988-2), s.361.
151 ÖZTÜRK(1983), Age., s.111.
152 AKDGÜNDÜZ(1988-2), s.363 vd.; *DÜSTUR*, Birinci Tertip, c.1, s.232-233; SIDKI(1325), ss.5-6; BİLMEN(1985), Cilt 5, ss.21-23.
153 OTD/AŞ/2/74/301'den naklen, KALA(2004), Cilt 11, s. 14.

olup Galata'da Karaköy kapusında vâkı' bir bâb selhâneye vezîr-i a'zam-ı sâbık müteveffâ Ahmed Paşa'nun oğlı olup Dergâh[-ı mu'allâm] kapucıbaşılarından olan Mustafâ dâme mecduhû hayli zemândan berü mu-tasarrıf olup Galata selhânesinde sekiz hisse ve mahrûse-i İstanbul'da vâkı' Tahte'l-kal'a selhânesinde iki hisse ve Fındıklı ve Tophâne'de zebh olınan bakar ve ağnâm başları dahi Fındıklı'da vâkı' selhâne ile iştirâ olmak üzre icâre-i mu'accele-i ma'lûm ve beher mâh beş yüz on akçe icâre-i müeccele ile tasarrufında iken hâliyâ Receb nâm kadî kasaba-i Tophâne'de mü-ceddeden bir selhâne binâ ve ihdâs idüp kat'â zebh olınan koyun ve keçi ve sığır başlarından hissesi yoğiken kapucıbaşı mûmâ ileyhün hisselerine müdâhale ve mu'ârazadan hâlî olmamağla bundan akdem murâfa'a-i şer'-i şerîf olup elinde olan temessükâtına nazar olındukda min ba'd mezbûr Receb Kadî'nun hissede alâkası olmayup zikr olınan selhânelerinde olan hisseler mûmâ ileyhün olduğına hüccet-i şer'iyye virilmeğle elinde olan hüccet-i şer'iyye mûcebince mûmâ ileyhe kapucıbaşı Mustafâ dâme mecduhûnun hisselerine mezbûr Receb Kadî vesâirleri dahl eylemeyüp ve selhâne kadîmden Ayasofya-i kebîr vakfına mahsûs olmak üzre hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûn ve evâmir-i şerîfe vârid olmağla kadîmden olıgeldüği minvâl üzre amel olınup min ba'd hilâf-ı kanûn yeniden selhâne binâ olınmamak bâbında emr-i şerîfüm virilmek recâsına i'lâm itmeğin bu âna değin olıgeldüği üzre amel olınup min ba'd muhdes ve mu'tâd ve olınıgelmişe muhâlif müceddeden selhâne ihdâs olınmaya ve olmış ise ma'rifet-i şer'-i şerîf ile ref' u def' olınmak emrüm olmışdur buyurdum ki şürûtı üzre yazılmışdur. [Fî] evâhir-i M sene [10]63 [3-12 Ocak 1653]".

İkinci Belge

Eyüp'te, Eyüp Sultan Vakfı'nın kiracıları olan debbağ esnafının deri alım ve tahsis nizamlarına. Bu nizama Yedikule debbağ esnafı tarafından yapılan müdahale nedeniyle kira ödeyemez duruma geldiklerine, müdahalenin önlenmesine dair Haslar mollasına evail S. sene 1078/ 23 Temmuz-1 Ağustos 1667 tarihli hüküm[154].

"Hâslar mollasına hüküm ki:
Ordû-ı hümâyûnuma mektûb gönderüp kazâ-i mezbûrda vâkı' Ebâ Eyyûb-i Ensârî aleyhi'r-rahmetü'l-Bârî evkafınun bi'l-fi'l mütevellîsi olan Abdurrahmân zîde kadruhû ile evkafı mülha-katından olan debbâğhâne debbâğlarından Yûsuf ve İbrâhîm ve Mehmed vesâirleri meclis-i şer'a varup kazâ-i mezbûrede koyun ve keçi ve sığır derileri kadîmü'l-eyyâmdan narh-ı câri üzre vakf-ı mezbûr debbâğlarına bey' olınup âhara bey' olınmamak üzre hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûnumla emr-i şerîfüm vi-rilmişiken Yedikulle debbâğları mukaddemâ nizâ' idüp murâfa'a-i şer' olduklarında ber mûceb-i emr-i şerîf Eyyûb debbâğlarına hüküm olınup ellerine hüccet-i şer'iyye virilmişiken hâlâ yine Yedikulle debbâğları kadîme muhâlif inâd ve hüccet-i şer'le ve emr-i şerîfüme muğayir medîne-i mezbûrede zebh olınan sığır derilerin alup ihtilâle bâ'is olmağın mezbûrûn debbâğlar vakfun icâresin edâda usret çekmeleriyle vâkı' hâli i'lâm eyledüklerinde ellerinde olan hüccet-i şer'iyye ve evâmir-i şerîfe ve bîgaraz müslimânlardan istihbâr olındukda fi'l-vâkı' kazâ-i mezbûrede zebh olınan koyun ve keçi ve sığır derilerin medîne-i mezbûre debbâğlarına bey' ve gayriye bey' olınmamak üzre emr-i şerîf ve mûcebince hüccet-i şer'iyye virilüp Yedi-kulle debbâğları medîne-i mezbûre debbâğlarından deri almakdan memnû' oldukları mukayyed olduğından mâ'adâ ahâlî-i vilâyetden dahi nice mu'temedün aleyh kimesneler haber virmeleriyle kadîmden olıgeldüği üzre Yedikulle debbâğları ve gayrılar medîne-i mezbûrede zebh olınan koyun ve keçi ve sığır derilerine müdâhale itmemek üzre emr-i şerîfüm virilmek bâbında inâyet recâsına arz eyledüği ecilden ellerinde olan hatt-ı hümâyûnuma ve temssükâtlarına muğayir sonradan hatt-ı hümâyûn ve temessükât sâdır olmış ise ellerinde olan temessükâta ve kadîmden olıgelene muğayir dahl ü ta'arruz olınmayup hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûn mûcebince amel olına diyü emr-i şerîf yazılmışdur. Fî evâil S sene [10]78 [23 Temmuz-1 Ağustos 1667]"

Üçüncü Belge

Üsküdar'da Atik Valide Sultan Vakfı'na ait debbağ-

[154] OTD/AŞ/6/73/308'den naklen, KALA(2004), Cilt 11, s. 137,

hane ve dükkanlara icareteyn sistemi ile mutasarrıf olanların kiracılık nizamına ve vefat eden kiracının varisi evlatlarının varis kiracılar olarak vakıf defterine kaydolup temessük almalarına, aksi halde bu yerlerin başkalarına icareteyn sistemi ile kiralanacağına dair vakıf mütevellisine evâil-i B sene 1158/ 30 Temmuz-8 Ağustos 1745 tarihli hüküm[155].

"Üsküdar'da vâkı' merhûm Atîk Vâlide Sultân evkafı mütevellîsi olan zîde kadruhûya hüküm ki:
Mütevellîsi oldığın vakf-ı mezbûrun vakfiyye-i ma'mûlün bihâsında mukayyed müsakkafâtından medîne-i Üsküdar'da bâzâr-ı esb dâhilinde olan debbâğhâne ve dükkânlara icâreteyn ile mutasarrıf olanlardan ba'zıları fevt olup evlâdlarına intikal eyledükde esâmîlerin defter-i evkafa kayd ile temessük almağa rağbet itmedüklerinden vâkı' olan mahsûlâtı ketm ü ihtifâ ve îrâd-ı vakfun kesr ü noksânına ve defter-i vakfun muhtell ve müşevveş olmasına bâ'is ü bâdî oldukları inhâ olınmağla fîmâ ba'd vakf-ı mezbûrdan icâreteyn ile debbâğhâne ve dükkânlara mutasarrıf olanlardan fevt olanlarun evlâdları taraf-ı vakfdan temessük alup ismlerin defter-i evkafa kayd itdürmek üzre tenbîh ü te'kîd ve rağbet itmeyüp inâd itdükleri sûretde icâreteyn ile âhara îcâr olınacağını kendülere tefhîme dikkat ve ihtimâm eyleyesin diyü iftihâru'l-havâss ve'l-mukarrabîn mu'temedü'l-mülûk ve's-selâtîn muhtârü'l-izz ve't-temkîn bi'l-fi'l Dâru's-sa'âdetüm ağası olan el-Hâcc Beşîr Ağa dâme't-ulüvvuhû tarafından mühürlü mektûb virilmeğle vech-i meşrûh üzre amel olınmak içün yazılmışdur. Fî evâil-i B sene 1158 [30 Temmuz-8 Ağustos 1745]"

Dördüncü Belge

Beşiktaş'ta, Yahya Efendi vakfına kira geliri getiren debbağhane, dükkan, çiftlik gibi taşınmazlarda mülkiyet iddia eden eski mütevelli vekili Mustafa Odabaşı'nın evvelce davası görülmüş olup, verilen muarazadan men kararının yenilenmesine dair Galata mollasına ve Yoros kadısına evâsıt-ı Ca sene 1115/ 22 Eylül-1 Ekim 1703 tarihli hüküm[156].

"Galata monlâsına ve Yoros kadîsına hüküm ki:
Beşiktaş'da vâkı' müteveffâ Yahyâ Efendi vakfınun evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzre mütevelliyesi olan Sâliha nâm hâtûn Südde-i sa'âdetüme arz-ı hâl idüp vakf-ı mezbûra sâbıka mütevelliye vekîli olan Mustafâ Odabaşı dimeğle ma'rûf kimesnenün vakfa hiyâneti zâhir olmağla azl olınup muhâsebesi görildükde zimmetinde mâl-ı vakfdan iki üç bin guruş zuhûr itmişiken bir akçe virmedüğinden mâ'adâ şirrete sâlik olup mezbûreyi dâimâ rencîde ve her kadî geldükde hilâf-ı inhâ ile emr-i şerîf ihrâc ve üzerine mübâşir ta'yîn ve vakf-ı mezbûrun vakfiyye-i ma'mûlün bihâsında mukayyed akarâtından taht-ı kazânuzda vâkı' menziller ve debbâğhâne ve bâğçe ve dekâkîn ve çiftlik ve mehâzîn içün benüm mülkümdür diyü iddi'â idüp birkaç def'a [murâfa'a-i] şer' olduklarında mezbûr Mustafâ'nun şirreti zâhir ve iddi'âsı lağv olmağla bî-vech mu'ârazadan men' birle hüccet-i şer'iyye virilmişiken tekrâr müdâhaleden hâlî olmamağla te'addîsi men' birle hudâvendigâr-ı sâbık karındaşum Sultân Mustafâ Hân zemânında emr-i şerîf virildüğin bildürüp mücеddeden hükm-i hümâyûnum recâ itmeğin vech-i meşrûh üzre amel olınmak içün yazılmışdur. Fî evâsıt-ı Ca sene 1115 [22 Eylül-1 Ekim 1703]"

Beşinci Belge

Eyüp Sultan Vakfının kiracıları olan, Eyüp'teki debbağ, mumcu ve kasap esnafının kira, hayvan alımı, salhanelerde kesimi, deri ve iç yağlarının tevzi nizamına ve vakfa ait olmayan yeni salhane açarak bu nizama muhalefet edilmesinin önlenmesine dair hükmün yenilenmesi için Haremeyn müfettişinin ilâmı üzere Yeniçeri ağasına evâhir-i Ş sene 1161/16 - 24 Ağustos 1748 tarihli hüküm[157].

"Dergâh-ı mu'allâ'm yeniçerileri ağası el-Hâcc Hasan Ağa'ya hüküm [ki]:
Debbâğ ve mûmcı ustaları arz-ı hâl idüp Ebî Eyyûb-i Ensârî aleyhi'r-rahmetü'l-Bârî evkaf-ı şerîfeleri hudûdı dâhilinde selhânelerde zebh olınan ağnâmun derileri vakfun debbâğhânesine ve iç yağları

[155] OTD/AH/2/26/93'den naklen KALA (2003).
[156] OTD/AŞ/39/502/2106'den naklen KALA(2004), Cilt 39, s. 57.
[157] OTD/AH/2/308/1027'den naklen KALA (2003).

şem'hânesine ve icârâtı taraf-ı vakfa beher mâh edâ olınmak üzre bundan akdem bâ hatt-ı hümâyûn vakf-ı şerîfe hâsıl kayd ve bu vechile nizâm virilmişiken mârrü'z-zikr selhâne ashâbından usta İbrâhîm ve Mustafâ ve Mehmed ve Osmân nâm kassâblar muğayir-i nizâm kadîmî selhânelerin terk ve Eyyûb ve Eğrikapu dâhillerinde selhâne ihdâs idüp debbâğ ve mûmcı esnâfı fukarâlarına gadr eyledüklerin bildürüp vakf-ı şerîfi sıyâneten ve ahvâl-i fukarâya merhameten kadîmî selhânelerde işleyüp nizâma muğayir hareket itdürilmemek bâbında emr-i şerîfüm recâ ve sâdır olan fermân-ı âlîye imtisâlen Dâru's-sa'âdetü'ş-şerîf'em ağası nezâretinde olan evkafdan Hazret-i Ebî Eyyûb-i Ensârî radiye anhü Rabbühü'l-Bârî evkafı mütevellîsi vekîl-i müsecceli es-Seyyid Ahmed Ağa İstanbul'da Karagümrük'de vâki' iki bâb dükkânda kassâb olan Alî ve kassâblardan Mehmed ve İbrâhîm muvâcehelerinde Eyyûb kassâblar kethudâsı el-Hâcc Mustafâ ve yiğitbaşıları es-Seyyid Mehmed vesâirleri ve Yedikulle kassâblar kethudâ'sı el-Hâcc Alî ve yiğitbaşı Alî ve koyun emîni Ebûbekir vesâirleri hâzır oldukları hâlde medîne-i mezbûre hudûdı dâhilinde ve havâlîsinde olan selhânelerde zebh olınan ağnâmun derileri vakfun debbâğlarına ve yağları mûmhânelerine virilmek üzre yedimüzde olan hatt-ı hümâyûn mûcebince vakfa hâsıl kayd olınup İstanbul'da koyun zebh itmek memnû' ve mezbûr Alî'nün tasarrufında olan dükkânun biri vakfa ve biri Yedikulle'ye tâbi' iken mezbûrûn kendü dükkânlarda ve âhar mahallerde zebh eyledükleri ağnâmı Hazret-i Eyyûb selhânelerine tâbi' olan dekâkînde bey' ve ol vechile yağ ve derilerini izâ'at ve vakfa gadr itmeleriyle suâl olınup kadîmîsi üzre vakf-ı mezbûr hudûdı dâhilinde ve havâlîsinde olan selhânelerde koyun zebh idüp yağ ve derilerini vakfun mûmhâne ve debbâğlarına virüp âhar mahallerde zebh olınmamak üzre mezbûrûna tenbîh olınmak matlûbımuzdur didüklerinde gıbbe's-suâl ve'linkâr esnâf-ı mezbûreden dahi istintâk olındukda fi'l-hakika medîne-i mezbûre hudûdı dâhilinde ve havâlîsinde olan selhânelerde zebh olınan ağnâmun derileri vakfun debbâğlarına ve yağları mûmhânelerine virilegelüp ve mezbûr Alî'nün dükkânlarınun biri medîne-i mezbûre selhânelerine ve biri Yedikulle'ye tâbi' olmağın dükkânlarda ve âhar mahallerde koyun zebh itmek memnû' oldığını her biri haber virmeleriyle fîmâ ba'd gerek dükkânlarda ve gerek âhar mahallerde koyun zebh ve hilâf-ı hatt-ı hümâyûn Hazret-i Eyyûb selhânesine tâbi' dekâkînde bey' itdürmeyüp kadîmîsi üzre herkes kendüye mahsûs olan selhânelerde zebh ve tevâbi'inden olan dükkânlarda bey' idüp her biri âharun dükkânına ta'arruz itmemek üzre mezbûrûna tenbîh eyledüğin Haremeyn-i şerîfeyn müfettişi mevlânâ Ni'metullâh zîde ilmuhû i'lâm itmeğin i'lâmı mûcebince amel olınmak içün yazılmışdur. Fî evâhir-i Ş sene 1161 [16 - 24 Ağustos 1748]"

Terkedilen Kazlıçeşme tabakhaneleri

Altıncı Belge

Fatih'in Ayasofya Camii Vakfı kiracılarından Yedikule haricindeki debbağ ve kasap esnafı ile salhanelerin kira, hayvan kesimi, deri alım satım, tevzi, dükkân adedi ve kiracılık nizamına ve bazı kasap esnafının derileri başka esnafa, şehir dışına ve yabancı tüccara sattıklarından dolayı zararları olup vakfa kira ödeyemez hale geldiklerine, bu nizama muhalefetinin önlenmesine dair hükmün yenilenmesi için İstanbul ve Hâslar kadılarına evâil-i Z. sene 1168/ 08-17 Ağustos 1755 tarihli hüküm[158].

"İstanbul ve Hâslar kadîlarına hüküm ki:
Mahrûse-i İstanbul'da ceddüm merhûm ve mağfûrun leh Ebu'l-Feth Sultân Mehmed Hân tâbe serâhunun Ayasofya-i kebîr câmi'-i şerîfi evkafından Yedikulle hâricinde vâki' debbâğ tâifesinün ihtiyârları gelüp merhûm-ı müşârun ileyh İstanbul'u feth ü teshîr eyledükde mahmiyye-i mezbûrelerde Yedikulle hâricinde binâ ve Ayasofya-i kebîr câmi'-i şerîfi'ne vakf eyledüği otuz üç bâb selhâne ve üç yüz altmış bâb debbâğhâne icâre-i mu'accele ve yevmî dört yüz akçe ücret-i müeccele ile debbâğlara îcâr olınup feth-i hâkanîden berü zikr olınan otuz üç bâb selhânede sekiz yeniçeri meydânı ve sarây-ı atîk ve cedîd ve ta'yînât-ı sâire içün bi'lcümle kassâb tâifesinün zebh eyledükleri hayvânât derileri tuzlamazdan mukaddem bilâ nizâ' bunlara bey' eyleyüp bunlar dahi dibâğat ve tatahhurdan sonra ulûfesüz mîrîye mühimmât-ı seferiyye ve âmme-i ibâdullâh mesâlihi içün fürûht idüp âsûde-hâl üzreler iken hâlâ ba'zı kassâb tâifesi kadîmden su sığırı derisi yüz yiğirmişer akçeye iken üçer yüz altmışar akçeye ve öküz derisi yüz onar akçeye iken üçer yüz akçeye ve inek derisi seksener akçeye iken ikişer yüz akçeye ve dana derisi kırkar akçeye iken yüz yiğirmişer akçeye ve keçi derisi yiğirmişer akçeye iken ellişer akçeye ve koyun derisi onar akçeye iken yiğirmişer akçeye virirüz diyü ta'annüd ve tuzlayup mücerred tama'-ı hâmısıyla efrenc sefînelerine ve İznikmid vesâir mahallere ve etrâf debbâğlarına virüp sene be sene bahâların ziyâdeye çıkarmalarıyla mazarratları izdiyâd ve ol vechile icâre-i vakfı virmeğe iktidârları olmayup mîrî mühimmât-ı seferiyye içün Dergâh-ı mu'allâ'm yeniçeri ortasına ve cebehâne ve Tersâne-i âmire'me kıbra ve meşk ve maslak ve dağarcık ve donanma-yı hümâyûnum sefînelerine sarnuç içün ve barut kîsesi ve tirşe ve meşin ve Serrâchâne'de dikici fukarâsına sahtiyân virüp ve keçeciler dahi cebehâne içün yapağı taleb idüp yedlerinde metâ' olmayup mîrîye ve şehre küllî muzâyaka virmemeleriyle mukaddemâ İstanbul kadîsı huzûrında cümle kassâbân ve debbâğan murâfa'a olduklarında tarafeyne virilen huccet sicill-i mahfûzdan derkenâr olındukda kassâb tâifesinün zebh eyledükleri hayvânât derilerinden su sığırı derisi yüz yiğirmişer ve öküz derisi yüz onar ve inek derisi seksener ve dana derisi kırkar ve keçi derisi yiğirmişer akçe ve pâresüz yapağusı olmaduk koyun derisi aybsuz kırkım zamânına değin onar akçeye ve kuzı derisi üçer akçeye rûz-ı hızırda koyun kırkıldukda zebh olınan koyun derisi tule ta'bîr olınur mayısda onar akçeye ve haziranda beşer akçeye ve temmuzda altışar akçeye ve ağusto[s]da sekizer akçeye ve eylülde onar akçeye ve koyunların yapağısı uzayup kırkılmadın ve yolınmadın zebh olındukda bıçağıyla pârelenmeyüp sâlim oldukda içinden a'lâların hufyeten âhar[a] bey' itmemek üzre rûz-ı kasımda on iki akçeye ve iki kırkım ta'bîr olınur mahallerde zebh olındukda derisi tule ta'bîr olınup her zamân derisi gelür ise altışar akçeye ve keçi derisi pârelü ve yoluk oldukda onar akçeye ve koyun derisi pârelü ve yoluk oldukda beşer akçeye ve debbâğ ustalarına bey' itmek üzre mastûr u mukayyed bulınmağla vech-i meşrûh üzre amel olınup fîmâ ba'd tuzlayup ziyâde bahâ teklîfi ile te'addî itdürilmemek merhûm ve mağfûrun lehüm Sultân Süleymân ve Sultân Ahmed Hân ve vâlid-i mâcidüm Sultân Mustafâ Hân ve ammim Sultân Ahmed zamânlarında virilen emr-i şerîf hudâvendigâr-ı sâbık merhûm ve mağfiret-penâh karındaşum Sultân Mahmûd Hân tâbe serâhu zamânında tecdîd eyledüklerin bildürüp yedlerinde olan emr-i şerîf bu def'a dahi tecdîd olınmak bâbında emr-i şerîfüm recâ eyledükleri ecilden hilâfına emr-i âhar virilmeyüp ve tecdîdinde dahi bir vechile mahzûr yoğise vech-i meşrûh üzre amel olınmak içün yazılmışdur. Fî evâil-i Z sene 1168 [08-17 Ağustos 1755]"

---

[158] OTD/AH/4/23/64'den naklen, KALA (2003).

Yedinci Belge

Üsküdar'da Mihrimah Sultân Vakfı'nın kiracıları olan debbağ esnafının deri alım ve tevzi nizamına muhalefet eden Safiye Sultân vakfı kiracıları olan debbağ esnafının müdahalesinin önlenmesine dair hükmün yenilenmesi için esnafın arzuhali üzere Üsküdar naibine hüküm[159].

"Üsküdâr nâibine hüküm ki:
Medine-i Üsküdar'da vâki' merhûme Mihrimâh Sultân tâbet serâhânun sekiz bâb vakf debbâğhânesi müste'cirleri Südde-i sa'âdet'üme arz-ı hâl idüp medîne-i mezbûrede vâki' Büyük iskeleden Zencirlikuyu hudûdına varınca zebh olınan davarlarun derileri bunlara ve Balaban iskelesinden Atbâzârı'na varınca zebh olınan davarlarun derileri dahi merhûme Safiyye Sultân debbâğhânelerine virilegelmişiken zikr olınan Safiyye Sultân debbâğhâneleri müste'cirleri kendilerine virilegelen derilere kanâ'at itmeyüp vech-i meşrûh üzre bunlara mahsûs Büyük iskeleden Zencirlikuyu hudûdına varınca zebh olınan davarlarun derilerin dahi alup bunlara küllî gadr olınmağla vech-i meşrûh üzre olan gadr u te'addîlerin men' u def' olınmak bâbında mukaddemâ istirhâm ve sâdır olan fermâna binâen Üsküdar'da vâki' merhûme Mihrimah Sultân'un sekiz bâb vakf debbâğhânenün sabıka müste'cirlerinden Halîl bin Abdullâh ve Alî bin Mehmed ve es-Seyyid Süleymân bin Mustafâ ve es-Seyyid İsmâ'îl vesâirleri mahfil-i kazâda medîne-i mezbûrede vâki' merhûme Safiyye Sultân debbâğhâneleri müste'cirlerinden sâbıklar el-Hâcc Mehmed bin Mûsâ ve Mustafâ bin Hüseyin ve Sâlih bin Ahmed ve el-Hâcc Mahmûd ve Ahmed vesâirleri mahzarlarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i ani'l-merâm idüp yedimüzde olan senedler nâtık oldığı üzre kadîmü'l-eyyâmdan Yedikulle selhânelerinden iki hissedârından mâ'adâ Galatasarâyı'nda ve Üsküdar'da ve Beşiktaş'da ve Yehûdîler mahallesi'nde ve Gülfâm Hâtûn vakfı olan dükkânlarda ve Şuhûdkapusı'nun içerüsinde ve taşrasında ve Balatkapusı'nun içerüsinde ve taşrasında zebh olınan davarlarun derileri bizüm debbâğhânemüze yakın olup ve vech-i meşrûh üzre alagelüp ve merhûm Sultân Murad Hân ve merhûm [ve] mağfiret-nişân Sultân Mehmed Hân hazerâtından evâmir-i müte'âddidemüz var iken bundan akdem her birisi birer tarîk ile yedimüzden nez' olınup âkıbetü'l-emr yetmiş seksen seneden berü medîne-i Üsküdar'da Balaban iskelesinden Atbâzârı'na varınca zebh olınan davarlarun derileri merhûme Safiyye Sultân debbâğhânelerine ve Büyük iskeleden Zencirlikuyu'ya varınca zebh olınan davarlarun derileri bizüm debbâğhânelerimüze virilegelüp ve bu vechile kat'-ı nizâ' ve fasl-ı husûmet olınup biz dahi bu mertebeye kanâ'at ve kadr-ı kifâye ta'ayyüş ider iken mezbûrlar buna dahi kanâ'at itmeyüp ellerinde olan emr-i âlîde mutlakan iskeleden Atbâzârı'na varınca zebh olınan davarlarun derilerini almak üzre musarrah iken Büyük iskeleden Zencirlikuyu hudûdına varınca zebh olınan davarlarun derilerini dahi alup gadr itmeleriyle bin yüz yiğirmi dört senesinde müsinn ü ihtiyâr kimesnelerden bâ fermân-ı âlî husûs-ı mezbûr istifsâr olındukda vech-i meşrûh üzre Balaban iskelesinden Atbâzârı'na varınca Safiyye Sultân debbâğhânelerine ve Büyük iskeleden Zencirlikuyu'ya varınca Mihrimah Sultân debbâğhânelerine yetmiş seneden berü virile gelüp bu vechile nizâm virildüğin ihbâr eyledüklerine binâen yedlerine emr-i âlîşân virilmişiken mezbûrlar Büyük iskeleden Zencirlikuyu'ya varınca zebh olınan davarlarun derilerini bizüm muahhar fermânımuz vardur diyü elimüzden alup külliyet ile gadr ve kat'-ı rızkımuza bâ'is olmalarıyla tarafeynün senedlerine nazar olınup mûceb-i şer'îsi icrâ olınmak matlûbumuz didüklerinde evvelen Mihrimâh Sultân debbâğları senedlerine nazar olındukda mazmûnları takrîr-i meşrûhlarına muvâfık olup ve mûmâ ileyhâ Safiyye Sultân debbâğlarınun yedlerinde olan muahhar fermâna nazar olındukda mazmûnınun netîcesi yedlerinde olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn ile mu'anven emr-i âlîşâna binâ olınmağla hatt-ı hümâyûn ile mu'anven olan emr-i âlîşâna dahi nazar olındukda ancak iskeleden Atbâzârı'na varınca diyü tasrîh olınup Zencirlikuyu'ya varınca kaydı olmamağın Safiyye Sultân debbâğları yedlerinde olan muahhar fermân hilâf-ı inhâ ile olmış oldığı zâhir ve Mihrimah Sultân debbâğları külliyet ile kesbden men' olınmak hilâf-ı şer'-i şerîf olmağın mukaddemâ Mih-

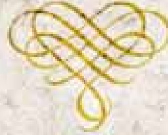
[159] OTD/AH/4/37/103'den naklen, KALA (2003).

rimah Sultân debbâğlarına virilen emr-i âlîşân nizâmı üzre Balaban iskelesinden Atbâzârı'na varınca merhûme Safiyye Sultân debbâğhânelerine ve Büyük iskeleden Zencirlikuyu'ya varıncaya dek zebh olınan davarlarun derilerini merhûme Mihrimah Sultân debbâğhânelerine virilmek üzre amel olınmak tarafeynün hâllerine evfak oldığın sâbıka İstanbul kadîsı mevlânâ Veliyyüddîn i'lâm itmeğin mevlânâ-yı mûmâ ileyhün i'lâmı mûcebince amel olınup tarafeyn hilâfına te'addî itdürilmemek bâbında ammim Sultân Ahmed Hân tâbe serâhu zamânında virilen emr-i şerîf hudâvendigâr-ı sâbık birâder-i mağfiret-penâh merhûm Sultân Mahmûd Hân tâbe serâhu zamânında kırk altı senesi evâhir-i şehr-i Rebî'u'l-evvel'inde tecdîd olındığın bildürüp ol bâbda müceddeden emr-i şerîfüm recâ eyledükleri ecilden hilâfına emr-i şerîf virilmemiş ise nizâmları ve vech-i meşrûh üzre amel olınmak bâbında fermân-ı âlîşân yazılmışdur. Fî evâhir-i S sene [1]169 [26 Kasım - 4 Aralık 1755]"

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MESLEK İMTİYAZLARI-TEKELLERİ: İSTANBUL DEBBAĞ MESLEK BİRLİKLERİNİN SINAİ MÜLKİYET HAKLARI

MESLEK İMTİYAZLARI-TEKELLERİ: İSTANBUL DEBBAĞ MESLEK BİRLİKLERİNİN SINAİ MÜLKİYET HAKLARI

Esnaf Meslek İmtiyazları/Tekelleri ve Üretim, İstanbul Deri İşleme-Üretimi Sınai Mülkiyet-Tekel Haklarının (Üretim İmtiyazı-Gedik Hakkı) Debbağ Meslek Birliklerine Ait Olması, Bu Hakkın Bölgesel Sınırları, İlgili Arşiv Belgeleri

İstanbul'da deri işleme ile ilgili tekel hakları, geliştirdikleri sınai mülkiyet hakklarına dayalı olarak beş ayrı bölgede kurulmuş olan debbağ meslek birliklerine aitti. Bu bölgeler ve ilgili debbağ meslek birlikleri yukarıda ayrıca anlatılmıştır. Her esnaf birliği kendine ait bölgedeki deri işleme hakkına sahipti. Ancak bu bölgelerdeki debbağ esnaf birlikleri arasında veya dışarıdan diğer meslek birliklerinden debbağlara ait tekel haklarını ihlal edenler de oluyordu.

Osmanlıların esnaf birliklerine tanıdıkları mesleki tekel doğuran haklar, meslek imtiyazlarına değil sınai mülkiyet haklarına dayanıyordu. Diğer deyişle esnaf tekelleri, mesleki imtiyazlardan kaynaklanmıyor, salt meslek imtiyazına dayanmıyordu. Bu tekel doğuran haklar, meslek birliklerinin geliştirdikleri sınai mülkiyet haklarına dayalı olarak, bu hakları korumak ve geliştirmek amacıyla veriliyordu.

Örneğin deri işlemede bir deri ustası yeni bir teknik geliştirildiğinde, yeni teknik geliştiren bu ustaya, liderliğinde ayrı bir deri esnaf birliği kurma ve bu yeni teknikle üretim yapma hakkı-tekeli veriliyordu. Böylece farklı teknikte üretim yapan yeni bir deri esnaf birliği kuruluyordu.

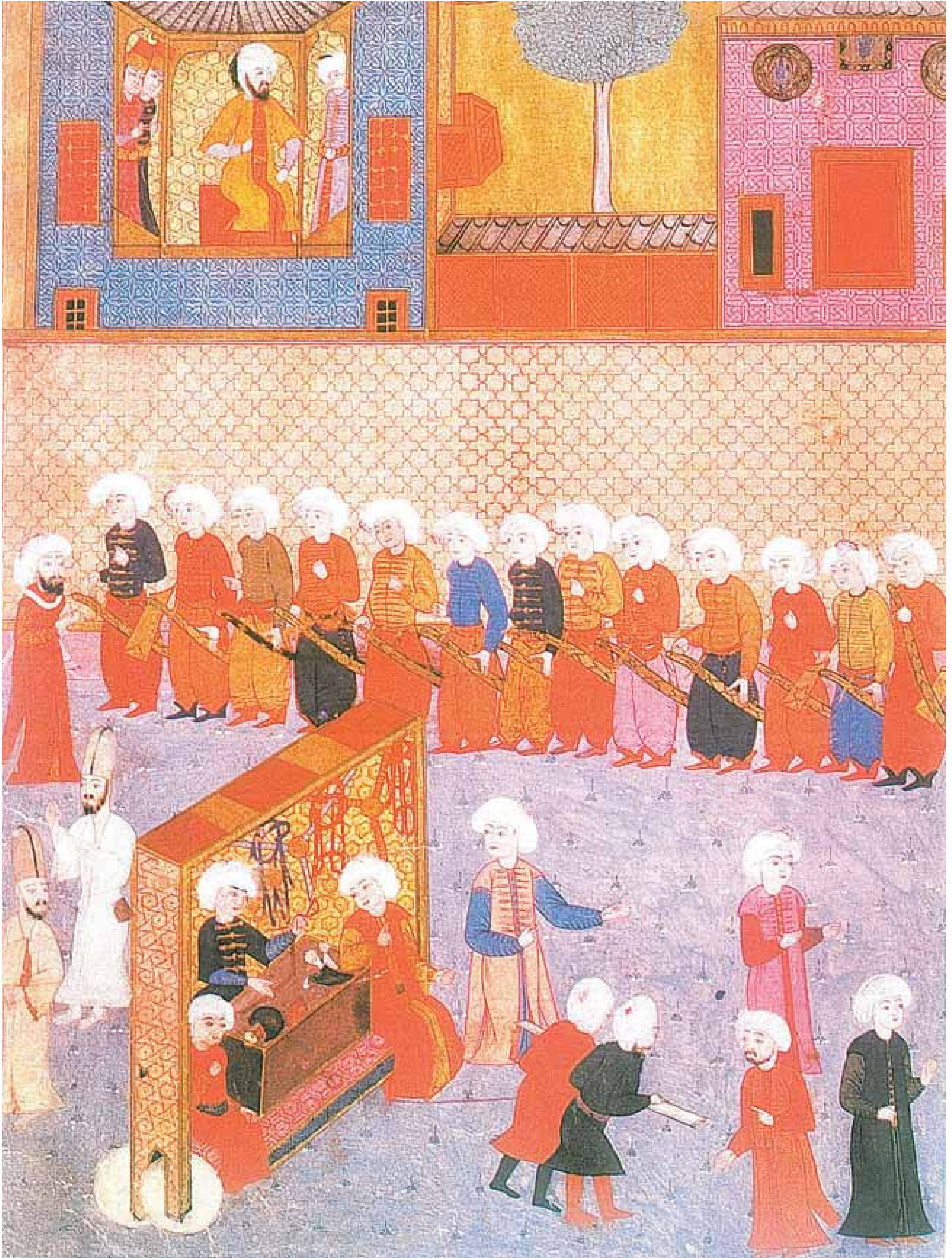
Bu durumda deri üretimi, hem yeni geliştirilen teknik ile, hem de daha önceki teknik ile iki ayrı esnaf birliği tarafından icra ediliyordu. Halkın talebine göre, ilerleyen süreçte, hangi teknikte üretilen deri daha çok talep-tercih ediliyorsa mesleki gelişim yönü de o deri meslek birliğinin gelişimi yönünde oluyar, diğer birlik ise süreç içinde geriliyor, kapanıyordu. Böylece hem teknik gelişim hem de mesleki gelişim birlikte sağlanabiliyordu.

4.1.Esnaf Birliklerine Tanınan Sınai Mülkiyet Hakları-Tekel Hakları ve Debbağ Meslek Birlikleri

Osmanlı devleti esnaf-sanayi birliklerini, ilişkili tarım ticaret ve sanayi alanlarında sınai mülkiyet haklarına dayalı mesleki imtiyazlarla/tekellerle desteklemeye yönelik üretim politikaları uygulamaktaydı.

Esnaf birliklerine, geliştirdikleri sınai mülkiyete dayalı tanınan bu tekel haklarının, devlet-esnaf (üretici)-tüketici üçlüsünden herhangi birinin mutlak zararına olmayan, mümkün olduğunca bu üç kesime de yarar sağlayan haklar ve yükümlülükler doğurması gerekliliği, gerçekte Osmanlılar devletinin hemen her döneminde devletçe uygulanan genel üretim-tüketim politikalarının en önemli hedefleri arasındaydı.

Bu politikanın genel hedeflerini ortaya koyan Ahi Evren'in kümelenmeye dayalı üretim teorisinde açıkladığı, Selçukluların ve daha sonra da Osmanlı'nın ilk devirlerinden beri devletçe uyguladıkları, esnaf birliklerinin aralarında yıkıcı bir rekabete girerek zarar görmelerini önlemek, üretimin devamlılığını sağlayacak iktisadî-hukukî tedbirleri almak, mal ve hizmetlerin kaliteli ve kalitesine uygun fiyatta üreterek tüketici yararına üretim yapabilecek vasıfta kişilerin yalnızca o mal ve hizmetleri üretmesini temin etmek, böylece sanatın inceliklerini bilmeyenlerin hem kâlitesiz hem de yüksek fiyatla mal üreterek tüketiciye ve ekonomiye zarar vermesini ve haksız kazanç elde

Ayakkabıcılar geçit töreninde

etmesini önlemek gibi kaygılarla, esnaf birliklerine tanıdığı mal ve hizmetleri üretme, satma ve satınalma tekelleri bu genel üretim-tüketim hedeflerine ulaşmakta kullanılan en önemli araçlar olmuşlardı.

Bu yüzdendir ki Ahi Evren'in debbağ esnaf birliğini kurarak teorisini ilk uygulamaya koymasından itibaren gelişmeye başlayan esnaf tekellerini ve bu tekellerin daha da geliştirilmiş hali olan Osmanlı esnaf gedikleri ve gedik hukukunun oluşumunu kavrayabilmek öncelikle esnaf tekelleri ve gediklerin ortaya çıkışına neden olan, devletin esnafa yönelik üretim politikalarının hedeflerini ve bu hedefleri gerçekleştirmek için devletin uyguladığı politikalarla, esnaf birliklerinin çabalarını ortaya çıkan sonuçlarıyla birlikte gelişme safhaları itibariyle incelemek gerekmektedir.

Bu hususlar ise bize, debbağ esnaf birliğinin nüvesini oluşturan Selçuklu esnaf-sanayi birliklerinden başlayarak Osmanlı Devletinin kuruluş-teşkilâtlanış dönemlerinden itibaren esnaf tekellerinin kaldırıldığı 19.yüzlılın ilk yarısına kadar ki esnaf-sanayi birliklerinin hukuki, iktisadi gelişme safhalarını tesbit ve incelemeyi gerektirmektedir. Bu safhaların öncü sektörleri ise deri ve tekstil idi.

Birinci Safha: Mal ve Hizmetleri, Üretmek, Satınalmak ve Satmak Tekellerine Dayalı Esnaf Teşkilâtlanma Sisteminin Doğuşu

Bu safha devletin esnafı teşkilâtlandırma çabalarını ve sonuçlarını içermektedir.

Gerçekten de devlet bu safhada, izlediği genel mâhiyetteki iktisadi-sosyal politikaların hedeflerine uygun olarak esnafa yönelik izleyeceği politikaların hedeflerini oluşturmak ve bu hedeflere yönelik politikalar çerçevesinde esnafa hukukî-iktisadî hak ve yükümlülükler tanıyarak, esnafı teşkilâtlandırma çabaları içerisindeydi.

Çarşı

Yukarıda birinci bölümde anlatılan Ahi-Esnaf teşkilâtının 13. yüzyılın başlarında kuruluşundan[1] 16.yüzyılın ortalarına kadar devam eden bu safhada devlet esnafı teşkilâtlandırma çabalarını esnafla ilgili düzenlemeleri de içeren genel kanunnâmeler ve özellikle bu genel kanunnâmeler arasında yer alan genel ihtisap kanunnâmeleriyle yürütmekteydi. Elimizde mevcut, Osmanlı devletinin esnafla ilişkili düzenlemeleri de içeren genel kanunnameler, Fatih Sultan Mehmed (855-886/1451-1481) döneminden itibaren başlamaktadır.[2]

[1] Ayrıca bkz. KALA (1990-1), s.7 vd.

[2] Esnafla ilişkili, II. Mehmed dönemine ait kanunnamelerin de yeraldığı Mehmed II ve Bayezid II dönemine ait genel kanunnameler için bkz., ANHEGGER- İNALCIK (1956); Tamamı.; 17 yüzyıl öncesi esnafla ilgili hükümler içeren genel kanûnnâmeler için bkz. BARKAN(1943); ss. 69, 85, 123, 124, 134, 167, 199, 218, 226, 229, 255, 321, 322, 330, 380, 390, 396, 400.; AKGÜNDÜZ(1990); ss.413-414, 417-418, 423-424, 430-431, 435-438, 446, 448, 450-451, 454-455, 456-457, 489.; ÖZDEĞER(1987), ss.129-172.; UYSAL (1982); Ayrıca bkz., H.976/1568 Tarihli Osmanlı Kânûnnâmesi, Tamamı. Osmanlı Kanunnâmelerinin tamamı için bkz. AKGÜNDÜZ (1990-1996), Cilt 1-9.

Ancak bu genel kanunnamelerinin metninde *olub-gelmiş kânun* dan da bahsedilmekte, tarihi belirtilmeyen ancak daha önceki devirlerde de bahsi geçen konuda kanunların olduğunu belirten ifadeler yer almaktadır.[3]

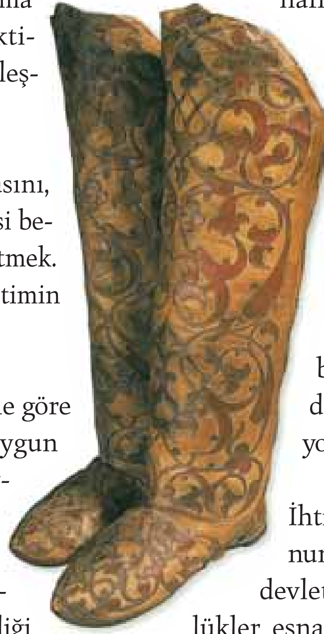
Bu durum bize 2. Mehmed döneminden çok daha önce Selçuklulardan itibaren de esnafı ilgilendiren hususları da içeren kanunnâmelerin olduğunu göstermektedir.

Bu yüzden, incelediğimiz birinci safhanın devletin esnafla ilgili kanunlar yaparak aktif politikalar uygulamaya başlamasının başlangıcını Fatih Sultan Mehmed devrinin de öncelerine dayandırmak gerekmektedir.

Eldeki Fatih devrinden itibaren mevcut ihtisap kanunnameleri[4] ve diğer esnafla ilgili genel kanûnnâmelerin metinlerinden çıkardığımız sonuca göre bu safhada devlet esnafın teşkilâtlanma sistemini de şekillendirecek sosyal ve iktisadî mâhiyetleri olan şu iki hedefi gerçekleştirmek gayesi içerisindeydi;

1. Üretimin halkın ihtiyacını karşılamasını, diğer bir ifadeyle talebi karşılayacak kalitesi belirlenmiş üretimin gerçekleşmesini temin etmek. Talebi karşılayacak miktarda ve kalitede üretimin her zaman için devamlılığını sağlamak.

2. Üretilen her ürün ve hizmete kalitesine göre hem üretici hem de tüketici açısından uygun bir fiyat koymak. Konulan bu fiyatların uygulanmasını temin etmek.

Biz, devletin bu genel sosyal-iktisadi hedeflerinden ilkini gerçekleştirmek için gösterdiği faaliyetlere üretim politikaları, ikincisi için gösterdiği faaliyetlere fiyat(veya narh) politikaları diyeceğiz.

Devlet bu safhada devrin şartlarına göre zikredilen hedefleri gerçekleştirmek için uygulayacağı üretim ve fiyat politikalarını, bu politikaların hedeflerini gerçekleştirebilecek yükümlülük ve haklara sahip iktisadî organizasyonlara dayandırmak durumundaydı.

Nitekim bu safhadaki ihtisap kanunnameleri ve esnafla ilgili diğer genel kanunnamelere baktığımızda devletin tarım kesiminde ve şehirlerde uyguladığı üretim ve fiyat politikalarını hep bu politikaların hedeflerini gerçekleştirebilecek iktisadî organizasyonlara dayandırmak gayesiyle hareket ettiğini ve bu gayeye uygun iktisadî organizasyonları oluşturabilmek için çaba gösterdiğini görüyoruz.

Gerçekten de bu safhada devlet, şehirlerdeki iktisadî hayatın organizasyonunda esnaf birliklerine büyük önem veriyordu. Esnafın, devletin üretim ve fiyat politikalarının hedeflerini gerçekleştirebilecek tarzda teşkilâtlanmasını temin için, başka bir deyişle ihtisap kanunları ve genel kanunnamelerde yeralan esnafla ilişkili yükümlülükleri yerine getirebilecek esnaf birliklerini oluşturmak yönünde çaba harcıyordu.

Devlet, esnafa sadece yükümlülükler yüklemiyordu. Esnafın bu yükümlülükleri yerine getirebilecek tarzda esnaf birliklerini oluşturması için esnafa bu tür teşkilâtlanmayı câzip kılacak haklar tanıyordu. Bu haklar diğer bir yönüyle ve aynı zamanda esnafın devlete karşı yükümlülüklerini de içeriyordu.

İhtisap kanunları ve esnafla ilgili genel kanunnamelerden çıkardığımız sonuca göre, devletin esnafa tanıdığı haklar ve yükümlülükler esnafa ait satınalma, üretme ve satma tekellerinin doğmasına yolaçan aşağıdaki şu beş unsuru içeren haklar ve yükümlülükler olup, esnafa büyük avantajlar sağlayan bu haklar çerçevesinde, esnaf birlikleri oluşturuluyordu.

---

3 ANHEGGER- İNALCIK (1956), s.67.

4 Bu tip kanunnamelere misâl olarak bkz.; BARKAN(1943), s.387-395; BARKAN(1942-2) Tamamı.; BARKAN(1943) ss. 123, 134, 167, 226, 229, 255, 330, 387-396, 400.; AKGÜNDÜZ (1990) ss. 233-238, 378-380.

Deri çizmeler ve ustası

Bu haklar ve içerdikleri yükümlülükler şu beş unsurun belirlenmesinden müteşekkildi.
- Hangi mal ve hizmetleri
- Hangi kalitede
- Hangi bölgede (mahalde)
- Hangi fiyattan
- Kimler satınalmak, üretmek ve satmak haklarına sahiptirler?

Devletin, bu beş unsuru içeren esnafa ait satınalma, üretme ve satma hakları ve yükümlülüklerinden teşekkül eden esnaf birliklerini oluşturma politikası, 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarına kadar devam eden sınai mülkiyete dayalı tekel doğuran haklar, Osmanlı esnaf teşkilâtlanma sisteminin temelini oluşturmuştu.

Devletin esnafı teşkilâtlandırma çabalarını elimizdeki belgelere göre 15.yüzyılın ikinci yarısına kadar dayandırmak mümkündür.

Fatih devrinden itibaren elimizdeki ihtisap kanunnamelerinde esnaf birliklerinin üreteceği ürünün, cinsi, kalitesi ve fiyatı(narh) belirtilerek bunlara uymayan esnaf birliği üyelerine verilecek cezalar belirtilmekteydi.

Mesela Fatih devrinde çıkarılan elimizdeki en eski tarihli ihtisap kanunnamesinde[5] İstanbul'da dahil olmak üzere tüm Osmanlı esnafının esnaf birlikleri halinde örgütlenmiş olduğunu "ehl-i hırfet" tabiri ile ifade edilmektedir. Birlik üyesi olmayan esnafa, zanaatkar anlamında "ehl-i hıref" denmekteydi. Birlik halinde teşkilatlanmış esnaf birliğine "hırfet" bu esnaf birliğine üye esnafa ise "ehl-i hırfet" denmektedir. Fatih döneminde İstanbul esnafı da dahil olmak üzere esnafın birlikler halinde teştilatlandığını bahsi geçen kanunname "ehl-i hırfet" tabirinden anlamaktayız.

Bu kanunnamede ilk defa hırfet-birlik üyesi Osmanlı esnafının alımda düşük fiyat verip satımda ise yüksek fiyat ile satıp, istedikleri fiyattan sattıklarını, makul kar hadlerinin yüksek olduğunu, makul kar oranına kanaat etmediklerinden bu durumun halkın şikayetine sebep olduğu, çözüm bulunması için şikayetin divana arz edildiği belirtilmektedir. Divanda çözüm olarak, her bir esnaf birliğinin tüketiciye sattığı her ürün için, hammadde alım satım vergisinin, hammadde ve üretim maliyetinin ve makul kar haddinin ayrı belirlenip buna göre narh (fiyat) tayin edilmesine karar verilmiş ve bu husus kanunlaştırılmıştır.

[5] AKGÜNDÜZ (1990), s.378.

"… Şimdiki halde dergâh-ı madelet-penahıma şöyle arz olundu ki ehl-ı hirfet almakda satmakta ifrat ve tefrit edüb beraber faideye kanaat etmezler imiş. Her hice isterle ise ol vech üzere satarlar imiş. Eyle olsa bu babda anların hallerine nazar edip elh-i hirfetin alub sattuğu nesnelerün asıl sermayelerini ayru ve harcın ayru teftiş itdürüb ana göre kendüler içün fayide kodurub narhını tayin etdürdüm. İşbu vech üzre ki zikr olunur"

Yine aynı ihtisap kanunnamesinde, debbağların deriyi temin ettikleri kasaplarla ilgili olarak derinin kalitesi açısından deriyi delmeden ve zedelemeden hangi aletle nasıl yüzmeleri gerektiği de belirtilmekteydi.[6] Bu ihtisapnamede şikayete konu serbest fiyat uygulamasınından vazgeçilip narh verilmesi usulune geçilmesinin hemen ardından deri ve kasaplardan bahsedilmesi, halkın şikayetinin özellikle et ve deri fiyatlarından kaynaklandığına delalet etmektedir.

> *"deriyi kasbane (bağırsaktan yapılmış kesici bir alet) ile yüzeler, bıçağ ile yüzmeyeler, delük ve yaruk etmeyeler. Eğer deride delük ve yaruk bulunursa yüzen kimesnenin (kasabın) muhtesib hakkından gelüp cerimesin ala."*

Yine bu kanunlarda bahsedildiğine göre, her esnaf birliği için, birliği temsil eden esnaf ustaları sınai mülkiyet hakları kendilerine ait olan bir numune-prototip üretiyordu. İhtisap kanununda da, birlik mensuplarının yapacakları üretiminin bu numune-prototip üretilen ürüne uygun olması isteniyordu. Esnaf "ihtiyar ustaları", "ak sakallı ustalar" gibi tanımlamalarla anılan bu meslek üstadlarının ürettiği prototip üretime uygun olmayan üretim hatalı, bozuk üretim anlamında "müşevveş" kabul ediliyordu. Tüketicinin zarar görmemesi için bu tür ürünlerin satışı yine kanunla yasaklanmıştı. En önemli düzenleme de, prototip ürün üretmeyi öğrenmek için çıraklık ve kalfalık eğitimi almayan, ustalık beratı olmayanların üretim yapmasının yasak olmasıdır.

Mesela, Bursa ihtisap kanunnamesinde[7] işlenmiş deri kullanarak çizme ve ayakkabı üreten çizmeci ve ayakkabıcı esnaf birliği ile ilgili kanun maddelerinde, numune-prototip çizme ve ayakkabı çeşitleri anlatılmıştır. Her numune çizme/ayakkabının kendi içindeki farklı çeşitlerinin hangi hammadde kullanılarak, nasıl yapılacağı, kalitesi detaylı belirtilmiştir. Her numunenin kalitesine göre fiyatı da belirtiliyordu. Mesela, kırmızı sahtiyan çizme, şirvani sahtiyan başmak (ayakkabı), mutlak başmak, sağrı şirvani başmak, yeniçeri pabucı, firengi sarı pabucı, karasığır firengisi, deste pabucı gibi çizme/ayakkabı numune çeşitleri, hangi hammadde kullarılarak imal edildiği anlatılmışır. Bu nunume-prototip tasvirlerinde orta kalite üretim örneklendirilmektedir. Bu orta kalite örneğe göre bir üst kalite ile bir alt kalite belirlenerek her ürün üç kalitede üretilmekteydi. Kalite farkı kullanılan malzemeden-hammaddeden kaynaklanmaktaydı. Kalite farklı olsa da işçilik tüm ürün çeşiklerinde aynı standartta idi. Numune-prototip üründe kaliteli malzemenin nerede kullanılabileceği, ayakkabının büyüklüğü (ulu, ulu-orta, orta) ve ne kadar fiyat farkı olduğu detaylı anlatılmaktaydı.

> *"Ve* **mutlak başmak** *ki sağrı gön ve üç katar sahtiyan astar, sağrı ökçe,* **ulu orta ayak** *olsa; narhı on sekiz akçe ola. Ve* **orta ayak***, on beşe ola. Ve* **sağrı başmak, ulu-orta** *olup zikr olunan esbabla olsa; otuz iki akçeye ola.* **Orta ayak** *yiğirmi altı (yirmialtı) akçeye ola. Meşini beş akçeye alına, iç ediğü yedi akçeye ola".*

Esnaf birliğinin üretiminin numuneye-prototipe uygun olması için, bu üretim bilgi ve becerisine sahip ustalar tarafından yapılması, sürekliliğin sağlanması için de üretimin bu ustaların yetiştirdiği çırak ve kalfalar tarafından yapılması, kısaca ürünü üretebilecek yetkinlikte üreticilerin yer aldığı esnaf birliklerinin kurulması gerekiyordu. Devlet de sınai mülkiyet hakkını esnaf birliklerine tanıyarak, esnaf birliklerinin kurulmasını teşvik ediyor, üretim yetkinliğine sahip ustalar da esnaf birliği kurarak sınai müalkiyete dayalı tekel üretim hakkını elde ediyordu.

---

[6] AKGÜNDÜZ (1990), s.379.

[7] BARKAN (1942-2).

Deri dışında mesleki teşkilatlanma ile ilgili örneklere bakarsak mesela yine Fatih devrine ait bir kanûnnâmede yeralan hükümde, İstanbul'da mum imâlinin ve satışının kaliteli olması ve vasıflı ustalar tarafından üretilmesinin temini için, *mumhane*'den başka bir yerde mum imal edilmesi yasaklanmıştı. Üretimin sadece *mumhane*'deki mumcu esnaf birliği tarafından yapılmasını temin için de, mum üretiminde kullanılacak hammaddenin başka yere satılmadan sadece *mumhane*'ye götürülüp satılması gerektirdiği emrediliyordu.

"...buyurdum ki mumhanemden gayrı yerde mum dökülmeye ve satılmaya ve büyük balan kalıbı ve kici kalıbları ve pâre mumları getürüb mumhaneme satalar gayrı yerde zinhâr satmayalar..."[8]

Böylece İstanbul bölgesinde, mumun, üretme satma ve mum üretimi için gerekli hammaddeyi satınalma hakları devletçe yalnızca *mumhane* denilen binâda yeralan mumcu esnafına tanınmış oluyordu.

Görüldüğü gibi devletin tanıdığı haklarla *mumhane*'deki mumcu esnafı, İstanbul bölgesinde mumu üretme, satma ve mum hammeddesini satınalma tekeline sahip olmuş olurken, devlet de İstanbul'daki mumcu esnafını tekel hakları çerçevesinde teşkilâtlamış oluyordu.

Tabii devlet esnafı, tanıdığı tekel doğuran haklar çerçevesinde teşkilâtlerken, oluşturduğu bu esnaf birlikleri vasıtasıyla üretim ve fiyatla ilgili politikalarının hedeflerini gerçekleştirmeyi amaçlıyordu.

Mum üretimi için gerekli hammadde mumhâneye sevk ettirilerek İstanbul için yeterli mum imâli sağlanmaya yönelik tedbir alınmış oluyor, mum, *mumhâne*'de üretileceğinden ve satılacağından kâlite ve fiyat kontrol de kolaylışmış oluyordu.

Bu safhada devlet esnaf birliklerine tanıdığı tekel içeren hakların korunmasını da aktif olarak üstlenmişti. Nitekim mumcu esnafına *Padişah kanunu*'yla tanınmış olan mum üretme ve satma tekeline rağmen Bursa'da bakkal esnafından Hacı Sinan Kulu İlyas'ın mum alıp sattığı Bursa kadısı tarafından tespit edilerek mum alıp-satma ve üretme yasağına uyması ihtar edilmişti.[9]

Tüm bu anlatılanları toparlarsak, Selçuklu döneminde Ahi Evran tarafından başlatılan esnaf birkliklerini yukarıda belirtilen beş unsura dayalı haklar tanınarak teşkilatlandırma çalışmalarının yer aldığı bu ilk safha içinde, Osmanlı kanunlaştırma faaliyetleri özel bir yer tutmaktadır. Piyasa düzenleyici temel kanunlaştırma faaliyetlerinin de yer aldığı Fatih döneminden başlanarak sonraki dönemlerde devam eden kanunlaştırma çalışmaları Kanuni Sultan Süleyman döneminde (16.yüzyıl ortaları) tamamlanmıştı.

Özellikle Fatih dönemi kanunlarında piyasayı düzenleyici birçok hüküm bulunduğu ve bu hükümlerin daha önceki kanun ve uygulamaları gözeterek oluşturulduğu görülmektedir.

Sultan Fatih'in hattının olduğu "kanunname-i Ali Osman"ın başlagıç ibaresinde "bu kanunname atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur. Evlad-ı kiramın neslen bade neslin bununla amil olalar" denilmektedir. Fatih'ten sonraki kanunlar da Fatih kanunlarını kaynak kabul edilmekteydi.

Bu kanunnamelerde İstanbul başta olmak üzere şehirlerin ihtiyacı olan gıda maddelerinin yanında, sanayi üretimi için gerekli hammaddelerin tedarik edilebilmesi için bölgelerle ilişkilendirilmiş tedarik zincirleri oluşturulduğunu, bu emtiaların tüccar tarafından gümrük ve kapanlara getirilmisi, buradan çarşı ve pazar esnafına ve daha sonra halka satılması, toptan ve pekatende satış fiyatının-narhın belirlenmesi gibi önemli düzenlemeler yer almaktadır.

Bu kanun düzenlemeleri içinde İstanbul debbağ esnaf birlikleriyle ilgili olarak, büyük ve küçükbaş kasaplık

---

8 ANHEGGER- İNALCIK (1956), s.56.
9 BKS., nr.A4/4, vr. 61a, 10 Ra. 889/ 7.4.1484'den naklen İNALCIK(1980), s.12.

Kazlıçeşme atölyeleri

hayvanların tedarik bölgelerinden hayvan tüccarı-celepler vasıtasıyla getirtilmesi, kasaplar tarafından satın alınıp, bağlı oldukları salhanede derinin zarar görmeden özel aletlerle yüzülüp, selhaneye tahsislibağlı debbağ esnaf birliklerine satılması, debbağların tabakladığı derinin cins ve kalitesine göre fiyatının belirlenerek, ayakkabıcı-çizmeci ve terzilere satılması gibi ayrıntılı birçok düzenleme yer almaktadır.

İkinci Sahfa: Her Esnaf Grubunun Kendilerine Ait Nizâmı Oluşturma Çabaları: Tekel Haklarına Dayalı Esnaf Teşkilâtlanma Sisteminin Geliştirilmesi ve Yaygınlaştırılması

16. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan bu safhanın belirgin iki ayrı özelliği vardır.

Bunlardan ilki, devletin birinci safhada esnafı teşkilâtlandırma çabalarına bu safhada artık esnaf gruplarının da yaygın ve aktif olarak katılmasıydı. Bu esnaf birliklerinin başında da deri sektörüyle ilgli İstanbul'un farklı bölgelerinde faaliyet gösteren debbâğ esnaf birlikleri gelmekteydi. İlişkili olarak da deri hammadde tedarikçisi olan kasaplar ve selhaneler ile işlenmiş deriyi satın alıp ayakkabı ve giyim eşyasına dönüştürüren esnaf birlikleri vardı.

Esnaf birlikleri bu safhada, faaliyet gösterdikleri alanlarda devletin fiyat ve üretim politakalarının hedeflerini gerçekleştirmek konusunda esnaftan beklediği yükümlülükleri yerine getirebilmeleri için kendilerine, yukarıda sayılan beş unsuru içeren hakları somut olarak kendi esnaf birliği için tanınmasını ve onaylamasını istiyorlardı.

Böylece esnaf birliği üyeleri de, esnaf birliklerine tanınan tekel doğuran haklardan yararlanabilmek için devletin fiyat ve üretim politikalarının hedeflerini gerçekleştirecek yönde faaliyet gösterme çabası içine girerek, devletin birinci safhada gerçekleştirmek istediği amaçlar bu ikinci safhada fiilen kendini göstermeye başlamış oluyordu.

Meselâ, Yedikule debbağ esnafı ham deri tedarik imtiyazı ile ilgili Fatih döneminde kendilerine kanun ile verilen imtiyaz hakkının ferman olarak verilmesini 2. Selim döneminde talep edip almışlar, daha sonra bu imtiyaza aykırı davrananlar olduğunu belirtip tekrar yenilenmesini talep edip ikinci kez ham deri tedarik imtiyazı fermanı almışlardı.

Verilen fermanın ayrıntılarında bu hususlar anlatılmaktadır. Ferman içeriğinde yer aldığına göre; İstanbul'un diğer yerleri gibi Galata ve Haslar'da kesilen sığır, keçi ve koyun derileri, Yedikule'de Fatih Sultan Mehmet Ayasofya Vakfına ait debbağ dükkanlarına verilip işlenmesi, diğer yerlere verilmemesi kanun idi. Ancak Galata'da ham deri satılmakta ve işlenmekte olduğu şikayeti Gatata kadısına ve kadı tarafından da Sultan Selim'e arz olunmuştu. Verilen kararda, Galata'daki selhanede ve Galata ve Haslar'da kesilen hayvan derilerinin tamamının Yedikule debbağlarına

Deri kırbalı sucu

verilmesi, İstanbul'daki tüm kasapların kestikleri hayvan derilerini Yedikule debbağlarına satmaları başka yere satmamalarına, ilgililere tenbih olunmasına dair hüküm-ferman (emr-i şerif) verilmişti. Ancak bu karara bir müddettir yine uyulmadığından Fatih Ayasofya vakfı geliri azalmış, Yedikule debbağ esnaf dükkanları boş kalmış, bu nedenle yeni bir ferman verilmesi vakıf mütevellisi tarfından talep edilmiş, aynı içerikte yeni ferman verilmiştir. Fermanın bir nüshası Fatih Ayasofya Vakfı mütevellisine bir nüshası da Yedikule debbağlarına verilmişti.

> "**[Derkenar]** *Yedikulle debbâğlarına virildi. Fî 21 M sene 985 [10 Nisan 1577]*
> *Hâslar kādîsına hüküm ki:*
> *Mektûb gönderüp Ayasofya-i kebîr evkāfı mütevellîsi Bâlî dâme mecduhû meclis-i şer'a gelüp Galata ve Hâslar'da boğazlanan sığır ve keçi ve koyun derileri İstanbul'da Yedikulle'de merhûm Sultân Mehmed Hân binâ idüp câmi'-i mezbûre vakf eyledüği debbâğ dükkânlarında işlenügelüp ol vakfun vesâir evkāfun mukāta'alu yirlerinde dükkân olmayup ve âhar yire deri virilmemek kānûn iken Galata'da işlenen ve boğazlanan deri hîle ile âhar mahallelerde işlenüp mâl-ı vakfa zarar olup ve Galata kassâbları dahi mahall-i mezbûrda olan debbâğlara virülügelmişdür diyü kādîları mevlânâ Muhyiddîn'den arz alup merhûm mağfûrun leh Sultân Selîm Hân tâbe serâhûya arz olındukda mahall-i mezbûrda olan selhhâne ve Galata ve Hâslar'da boğazlanan deriler cem'an Yedikulle debbâğlarına virilüp ve cümle kassâb tâifesine dahi hâsıl eyledükleri derileri mezbûrlara satup âhar yire satmayalar diyü tenbîh olınup müekked emr-i şerîf virilmişidi hâlâ Galata'da boğazlanan deriler âhar yirde işlenüp mâl-ı vakfa küllî zarar olup debbâğ dükkânlarınun ekseri hâlî kalup husûs-ı mezbûr içün müceddeden emr-i şerîf virilmesin bildürmekde Hazret-i Eyyûb-i Ensârî aleyhi'r-rahmetü'l-Bârî'nün kendü vakf debbâğhânesinden gayrıyi uslûb-ı sâbık üzre Yedikulle'de olan debbâğhâneye varılmasın[10] emr idüp buyurdum ki emrüm mûcebince merhûm-ı müşârun ileyhün vakf debbâğhânesinden mâ'adâ evvelden olıgeldüği üzre Yedikulle'de olan debbâğhâneye olıgelene muhâlif kimesneye nizâ' itdürmeyesin"*[11].

Bu hüknün tarihi olan 10 Nisan 1577 den kısa bir süre sonra, 9 Temmuz 1577'de Galata Kasımpaşa'da selhaneye bağlı kasap Hacı Mehmed'in kestiği hayvan derilerinin Yedikule esnafının dışında, İstanbul'daki beş debbağ esnafına verilmesine dair ferman verilmişti. İstanbul'daki bu beş debbağ esnafına verilen nizamda, sadece saray için üretim yapma hakları vardı, Yedikule debbağ esnafları gibi saray dışında halka

[10] virilmesin
[11] 10 Nisan 1577 tarihli hüküm, BOA, MHM, Defter nr. 30, s.27. x

satış yapamıyorlardı. Bu ham deri tahsis-tekel hakkı Yedikule debbağlarına tanınan ham deri tahsis-tekel hakkı ile çeliştiğinden 10 Nisan tarihli yukarıdaki hükümde belirtildiği gibi Yedikule debbağları ham derinin kendilerine verilmesi konusunda kanun ve fermanları olduğunu belirtip İstanbul'daki beş debbağ ustasına yapılan bu ham deri tahsisini de içeren, tüm ham deri tahsislerinin kaldırılmasını talep ederek kadıya şikayetle başvurmuşlar ve bu talepleri onaylanmıştı.

Ancak İstanbul'daki beş debbağ esnafı kadıya başvurup Kasımpaşa'da selhane kasabı Hacı Mehmed'in kestiği hayvan derilerinin kendilerine vermesi nizamları gereği iken veremeyip başkalarına, yani yukarıdaki 10 Nisan 1577 tarihli hüküm gereği Yedikule debbağ esnaf birliğine sattığını belirterek şikayet etmişlerdi. Kadı esnaf birliğinin nizamını incelenmiş, Yedikule debbağ esnaf birliği karşı çıksa da mahkeme kasap Hacı Mehmedin kestiği hayvanların ham derilerini bu beş debbağ esnafına vermesini onaylayarak, Yedikule debbğlarının itirazlarını dolaylı olarak kabul etmemişti. Zira devlet piyasa düzenleyici rolünü burada da oynayarak, işlenmiş ham deri talep eden yerlere göre, ham deri tahsis imtiyazını da genişletmekteydi. Sarayın işlenmiş deri ihtiyacını karşılamak için faaliyet hakkı tanınan İstanbul'da beş debbağ ustasına, üretim yapabilmeleri için belirtilen selhaneye bağlı kasaptan ham deri tedarik etme hakkı tanınmış, belirtilen kasabın ham deriyi başkalarına (Yedikule debbağlarına) satmaması tenbih edilmişti.

> *"[Derkenar]Mezbûr Pîr Nazar ve Mahmûd'a virildi.Fî 22 R sene 985 [9 Temmuz 1577]*
> *Galata ve Hâslar kâdîsına hüküm ki:*
> *Hâlen hâss-ı hümâyûnum içün münkaş ve sahtiyân işleyen Mahmûd ve Hüseyin ve Nasûh ve Pîr Nazar ve Hasan nâm kimesneler Südde-i sa'âdetüme gelüp Kâsım Paşa'da vâkı' olan Selhhâne kassâbı Hâcı Mehmed'ün boğazladuğı davarlarun derileri mezbûrlara ta'yîn olınmak içün İstanbul kâdîsı ellerine hüccet virmiş iken mezbûr Hâcı Mehmed boğazladuğı davarun derilerin ta'yîn olınduğı üzre bunlara virmeyüp âhara bey' itmeğle muzâyaka virdüğin bildürmüş ol bâbda hükm-i şerîfüm taleb eyledükde üzerine buyurdum ki vusûl buldukda göresiz mezbûrîn-i mûmâ ileyhe Kâdî cânibinden ol vechile hüccet virilmiş ise ellerinde olan hüccetleri mûcebince mezbûr Kassâb Mehmed'ün boğazladuğı koyun ve keçi ve sığır derilerini âhara virdürmeyüp min ba'd mezkûra virdüresiz ba'de't-tenbîh ânlar ile yazup bildüresiz ki hakkından geline"*[12]

Yine devletin sektörler arası ve esnaf birlikleri arasında piyasa düzenleyici rolü kapsamında, 1578 tarihli bir ferman ile İstanbul dışından ham deri temin ederek işlemeyi taahhüt eden Kasımpaşa debbağ esnaf birliğinin faaliyetinin onaylanması talebine devlet olumlu yanıt vererek, ham deriyi İstanbul dışından temin etmesi şartı ile ham deri işleme izni vermişti.

Ancak, Yedikule debbağları kendileri dışındaki bu Kasımpaşa debbağ esnaf birliğine ham deri verilmesine de itiraz etmişler, Kasımpaşa debbağ esnaf birliğinin ham deri tedariğini engellemişler, ham derinin yalnızca kendilerine verilmesinin kanun ve ferman gereği olduğunu belirtmişlerdi. Ham deri almaları engellenen Kasımpaşa esnaf birliğininin kadıya şikayeti üzerine, mahkeme taraflara verilen nizamları incelemiştir. Yedikule debbağlarına tanınan ham deri tedarik imtiyaz hakkı yalnızca İstanbul'da kesilen hayvan derileriyle ilgili olduğundan Yedikule debbağ esnaf birliğinin bu itirazları kabul edilmemiş, İstanbul dışından ham deri temin ederek Kasımpa debbağ esnaf birliğinin üretim yapılabileceği tekrarlayıp Yedikule debbağlarının engel olmaması emredilmiştir.

> **"[Derkenar]***Mezbûrlardan Ahmed nâm kimesneye virildi.*
> *İstanbul kâdîsına hüküm ki:*
> *Müteveffâ Kâsım Paşa'nun vakf dükkânlarında olan debbâğlar gelüp İstanbul ve Galata'da boğazlanan derilerden gayrı hâricden getürdükleri derilere dahi İstanbul ve Yedikulle debbâğları mâni' olup dahl eyledüklerin bildürüp tezallüm eyledükleri ecilden min ba'd İstanbul'da ve Galata'da boğazlanan derilerden mâ'adâ hâricden getürdükleri*

[12] 9 Temmuz 1577 tarihli hüküm. BOA, MHM, defter nr.31, s.57.

derilere İstanbul debbâğları dahl itmeyüp Ḳāsım Paşa debbâğlarına virilmesin emr idüp buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda mukayyed olup emrüm üzre İstanbul ve Galata'da boğazlanan davarlarun derilerinden mâ'adâ mezkûrlarun hâricden getürdükleri derilere min ba'd İstanbul debbâğları emr-i şerîfüme muhâlif dahl itdürmeyesin.
Bu dahi
Bir sûreti Galata ve Hâslar ḳādîsına yazıldı. Fî 3 R sene 986 [9 Haziran 1578]"[13]

Bu safhada deri sektörü dışında devletin İstanbul'daki esnaf birliklerininin imtiyaz taleplerini onaylamaya yönelik teşkitlandırmasında başka bir örneği bakkal esnafı ile ilgili verebiliriz. Bakkal esnafı, İstanbul kadısına başvurarak İstanbul'a gelen pirinç, revgan-i sade, çırağ yağı, çerviş yağı, zeyt yağı, şirugan, asel, tulum peyniri, bastırma, badem, nohud ve kayısıyı, kadîmden beri kendileri satarlarken bir zamandır başkalarının da alıp İstanbul'un haricinde ve başka diyarlarda sattıklarından bu maddeler kıtlaşarak halkın ihtiyacını karşılamamakta ve kıtlıktan dolayı da bu maddelerin fiyatlarının yükseldiğini belirterek şikayet etmekteydiler.

Çözüm olarak da, şayet bu maddelerin alım satımı hakkı (satınalma ve satma tekelleri) yalnızca kendilerine tanınırsa bu maddelerde bu tür kıtlık olmayıp fiyatlarının da artmayacağını bildirmişlerdi.

İstanbul kadısının bu durumu ilamı üzerine verilen fermanla, belirtilen tekel hakları bakkal esnafına verilmişti.[14]

İkinci safhanın ikinci belirgin özelliği ise artık esnafın, esnaf birliklerinin mal ve hizmetleri satınalması üretmesi ve satmasıyla ilişkili her türlü hak ve yükümlülüklerinin birinci safhadaki gibi ihtisap kanunları ve esnafla ilgili diğer genel kanunnamelerde genel mahiyetleriyle düzenlenmiş olmasıyla yetinmemeleriydi. Her esnaf birliği kendilerine devletin tanıdığı hak ve yükümlülüklerden oluşan birliğe ait esnaf nizamnâmelerini oluşturma çabası içine girmişlerdi.

Bu aşamadan sonradır ki devletin bu aşamadan önceki dönemlerde yürürlüğe koyduğu ihtisap kanunları muhtevasındaki kanunnamelere artık rastlanmaz. Bu tür kanunnameler, her büyük şehir için o şehirdeki esnafla ilgili çıkartılan ve oldukça ayrıntılı olarak esnafın ürettiği mal ve hizmetleri kalite ve cinslerine ayırarak fiyatlarını ve üreten esnafı belirttiği gibi, cinsine göre hangi mal ve hizmetin hangi kalitede olması gerektiğini üretilirken uyulması gerekli ve kaliteyi etkileyen önemli kaideleri içeriyordu. Ancak bunlar esnaf birlikleriyle ilgili fakat genel kanunnamelerdi. Özellikle aynı üretim faaleyetinde bulunan, aynı hammaddeyi kullanan esnaf birliklerine tanınan sınai mülkiyet haklarını da içeren imtiyaz çatışmalarından kaynaklanan esnaf birlikleri arasındaki müdahaleleri önleyecek nitelikte özel esnaf nizamlarına ihtiyaç vardı.

Bu nedenlerle esnafla ilgili kanunnâmelerdeki bu genel haklarla ilgili içerik artık esnaf birliklerine tanınan tekel haklarının yer aldığı, Dîvan-ı hümâyun kalemlerinden birene ve kadı sicillerine kaydedilen esnaf birliğine özel esnaf nizamnalelerinde yer alıyordu.[15]

Her esnaf birliği artık kendi özel nizamını onaylatarak, birliğe ait esnaf nizamı resmen kayıt altına alınmış oluyordu. Bu esnaf nizamı kayıtları

[13] BOA, MHM, defter nr. 34, s.273.
[14] İstanbul kadısına 25.9.967/4.VI.1559 tarihli hüküm; Ahmet Refik(1929), s.79.
[15] Gerçekten 17.yüzyıldan sonra sadece muhtesip ile ilgili nizâmnâme, ferman, ilâm ve berâtlarda esnafa ilişkin hususlar vardı. Ayrıca esnafa ilişkin bu hususlar muhteva bakımından da öncesinden farklıydı. Zira bunların muhtevasına baktığımızda narhın kontrolü, ölçü ve tartı aletlerinin kontrolü, ihtisapla ilgili vergilerin toplanması gibi genel zabıta denetimi ve vergi tahsili ile ilgili kaide ve kuralları içermekte olup daha evvelki devirlerde olduğu gibi esnaf birlikleriyle ilgili genel nizâmları içermiyorlardı. (Bu konuda birkaç misal için Bkz; İhtisap Ağalığı Nizamnâmesi, ERGİN(1922), s.335-358; Ayrca ihtisapla ilgili diğer belgeler için bkz., Adı geçen yazar, Age., ss. 331-334.) Zira belirttiğimiz gibi esnaf ile ilgili hususla artık genel kanunlarda değil, her esnaf birliğine özel nizamnameler ile düzenleniyordu.

Esnaf ve çarşı

özellikle aynı üretimi yapan, aynı hammaddeyi kullanan esnaf birlikleri arasında çıkan hak-yetki çatışmaları ortaya çıktığında önem taşıyordu. Böyle bir durumda kayıtlı her bir esnaf birliği nizamı incelenerek karar veriliyordu.

Esnaf birliğinin kazanmış olduğu hakları koruması, varlığının devamıyla ilgili bu tür hayati kararlar için onaylanmış esnaf nizamnameleri en önemli belgelerdi. Bu onaylı esnaf nizamlarına göre haklı ve haksız taraf tespit edilerek haksız tarafın müdahalesi engellenerek karara bağlanıyordu,

Bu müdahale tekrarlanır ise artık hem esnaf nizamı hem de verilmiş karar dikkate alınarak duruşmaya gerek kalmadan en kısa sürede karar verilerek tarafların birbirine zarar vermesi, en önemlisi de üretimin olumsuz etkilenmesi önlenebiliyordu.

Böylece esnaf birliklerine tanınan imtiyazlardan kaynaklanan birlikler arası çatışmalar, çekişmeler taraflardan birinin kadıya veya divana şikayeti üzerine mahkeme konusu edilerek, onaylanmış esnaf birliği nizamlarında tanınan hakları korunabiliyor, müdahaleler önleniyor, mahkemede verilen kararlar da esnaf birliği nizamını koruyan kararlar olarak daha sonraki ihtilafların kısa sürede sonuçlandırılmasında etkili oluyordu.

Nitekim yukarıda bahsettiğimiz, Yedikule debbağ esnafına verilen, Kasımpaşa debbağ esnafına verilen ve İstanbul'daki beş debbağ esnafına verilen ham deriyi nereden tedarik edeceklerini belirten hüküm-fermanlar, belirtilen esnaf birliklerinin tedarik nizamlarını oluşturmuştu. Yine bakkal esnafına verilen, cinsleri tek tek belirtilen maddelerin alım-satımı hakkını İstanbul'daki bakkal esnafına tanıyan hükümferman artık, İstanbul bakkal esnafının bu konudaki esnaf nizâmını oluşturmuş olmaktaydı.

Her dört örnekte de esnaf birliğinin şikayeti üzerine genel kanuna ve varsa onaylı esnaf nizamlarına bakılarak haksız taraf tespit edilerek karar verilmişti. Haksız tarafın tespiti ile haklı taraf esnaf nizamının uygulanmasında yeni bir hak kazanmış olduğundan, daha sonra yine aynı konuda ortaya çıkan ihtilaflarda, daha önce verilen kararlar müktesep hak olarak kullanılıyor, ihtilaflar hızla çözüme kavuşturulabiliryodu.

Esnaf birliklerine tanınan tekel haklarının korunmasında, esnaf birliğinin kiracısı olduğu vakıfların da önemli katkıları olduğu görülmektedir. İstanbul'da esnaf-sanayi çarşı, han ve dükkanlar inşa edip debbağ esnafı başta olmak üzere esnaf birliklerine kiralayan vakıflar, kiracı esnaf birliklerinin üretimini engelleyecek esnafın kirasını ödeyemez hale düşmesine sebep olacak müdalahelere karşıydılar. Kiracısı esnaf birliği lehine, vakıf kira gelirlerinin azalmasını önlemek için bu müdahaleyi yapanları kadıya hatta divana şikayet etmektiydiler. Belgeler incelendiğinde özellikle Fatih Sultan Mehmed'in kurduğu Ayasofya vakfı mütevellilerinin kiracaları olan Yedikule debbağ esnafını koruyucu yönde mahkemelerde itirazlarda bulundukları görülmektedir.

Yedikule debbağ esnafı tekel haklarını olumsuz etkileyerek üretimlerine rakip yeni üreticiler ortaya çıktığında yukarıda 10 Nisan 1577 tarihli belge örneğinde verildiği gibi itirazı bizzat esnaf birliği olarak kendileri değil Ayasofya vakfı mütevellisi Divan'a şikayette bulunarak yapıyordu.

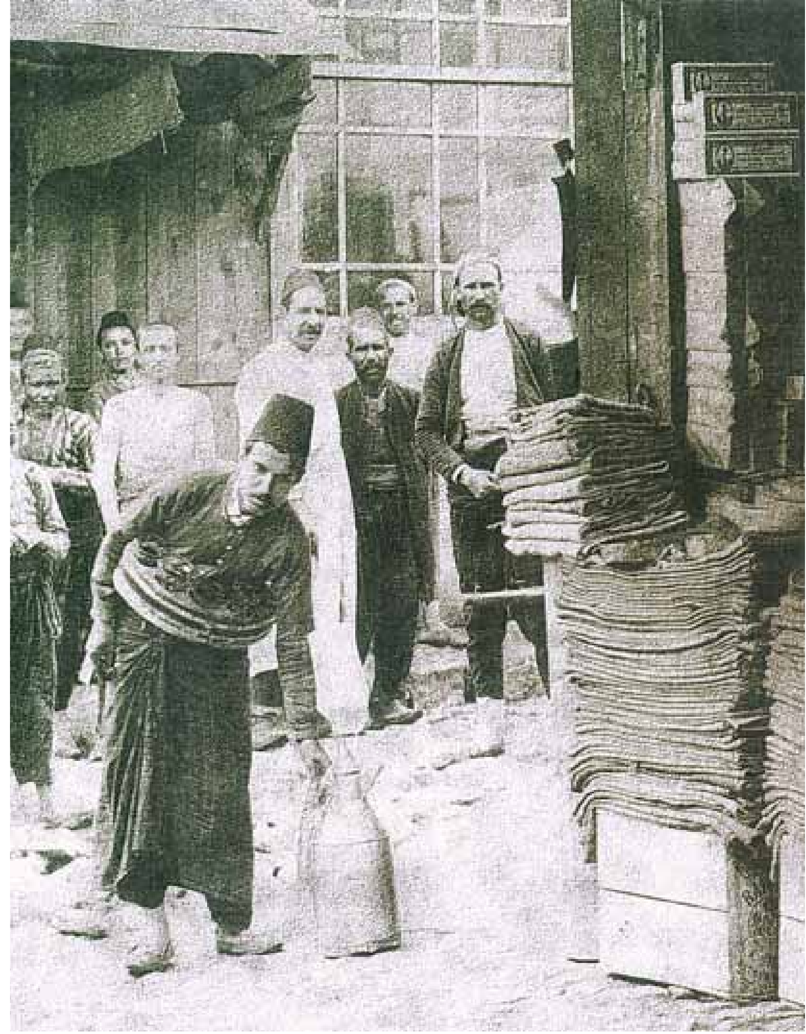
Bu şikayetlerde genellikle Fatih Ayasofya vakfının kiracısı Yedikule debbağ esnafına yapılan müdahalelerin işlerin bozularak dükkanların boş kalmasına sebep olduğu ileri sürülüyordu. Fatih Ayasofya Vakfı mütevellisinin itirazları hayli etkili oluyordu.

Vakıflar ve kiracıları olan esnaf birliklerini ele aldığımız yukarıda 3. bölüm ilgili kısımda, İstanbul'daki esnaf birliklerinin oluşmasında vakıfların önemli rolü olduğunu anlatmıştık. İstanbul'un tüketim ihtiyacı gözetilerek inşa edilen vakıf çarşı, han ve dükkanlar henüz inşa edilmeden hangi esnaf birliklerine kiranacağı da belirleniyordu. Böylece İstanbul'un tüketim ihtiyacı ile vakıf inşası ve vakıf yeri kiralayacak esnaf birlikleri arasında önemli bir ilişki vardı. Bu ilişki esnaf birliğine tanınan meslek imtiyazlarının tayininde de etkili oluyordu. Bu etki özellikle esnaf birliklerinin birbirine karşı açtıkları imtiyaz davalarında görülmekteydi.

Yedikule esnaf birliklerinin imtiyaz alanı, diğer vakıflara bağlı debbağ birlikleri kuruldukça gittikçe daralmaktaydı. Özellikle Kanuni döneminden itibaren İstanbul'un nüfus ve yerleşim olarak hızla büyümeye başlamasının da etkisiyle bu durum açıkça kendini göstermekteydi. İstanbul, yeni sultan ve vezirler tarafından kurulan vakıf çarşı han ve dükkanlar inşasıyla büyürken, özellikle Kasımpaşa, Tophane ve Üsküdar'da debbağhaneler ve bu debbağhanelere ham deri tedarik eden salhaneler inşa edilmiş, buralar yeni debbağ esnaf birlikleri ve selhaneler kurularak kiralanmıştı[16].

Bu yeni debbağ esnaf birliklerinin yöneticileri de, Yedikule debbağ esnaf birliğinde olduğu gibi Ahi Baba'lar idi. Bu nedenle yeni kurulan debbağ esnaf birliklerinde dericilikle ilgili sınai mülkiyet hakları konusunda, yeterliliği olan ustaların üretim yapması hususunda sorunlar yaşanmamıştı. Yedikule debbağ esnaf birliği de bu açıdan bir itirazda bulunmamıştı.

Yedikule debbağ senaf birliğinin itirazları, yeni debbağ esnaf birliklerinin ham deri tedariğine olmuştu.

Çarşı, Şerbetçi

Fatih Ayasofya Vakfı kiracısı Yedikule esnaf birliği her yeni debbağ esnaf birliği ve selhane kurulduğunda, vakıf mütevellisi yoluyla, bazen doğrudan veya birlikte itiraz etmiş, ham deriyi sadece kendilerinin satın alma hakkı olduğunu belirtmişlerdi. Önceleri bu itirazları Ayasofya vakfının zarar görmesi dikkate alınarak İstanbul selhanelerinde kesilen hayvan derilerin tamamının Yedikule debbağ esnaf birliğine verilmesi, yeni kurulan debbağ esnaf birliklerinin de ham deriyi Yedikule debbağları Ahi-Babasının gözetiminde ve onayıyla tedarik etmesi benimsenmişti. Ancak bu te-

[16] Bkz. 3.bölüm.

darik sisteminin yürütülmesi pratikte mümkün olmamış, her bir yeni debbağ esnaf birliğine yeni inşa edilen selhanelerde kesilen hayvanların derileri tahsis edilmişti.

1500'lü yılların başlarından itibaren kurulmaya başlanan yeni debbağ esnaf birlikleriyle başlayan her bir debbağ esnaf nizamının belirlenmesi süreci yaklaşık 200-250 yıllık uzun bir zaman diliminde sonuçlanabilmiş, 1750'lerde tamamlanabilmişti. Bu zaman dilimi içinde debbağ esnaf birlirleri arasında özellikle Yedikule debbağ esnaf birliği ile diğer debbağ esnaf birlikleri arasında ham deri tedarik imtiyazı iddialarına dayalı devamlı mahkemeye taşınan ihtilaflar yaşanmıştı. Bu süreçle ilgili, kadılık mahmeke sicil kayıtlarında ve divan defterlerinde bir çok mahkeme karararı, bu kararlara itirazlar ve yeniden mahkeme edilerek verilen kararlar bulunmaktadır[17].

Bu gelişmelerle birlikte değerlendirdiğimizde ele aldığımız bu ikinci safhada, birinci safhadan itibaren sınai mülkiyet hakkına dayalı tekel doğuran haklar tanınarak oluşturulan esnaf birlikleri daha sistemli bir şekilde hem devletin hem de esnaf birliklerinin çabalarıyla özel esnaf nizamları onaylanarak yaygınlaştırılmış, böylece sınai mülkiyet haklarına-tekellere dayalı esnaf birliklerinden oluşan esnaf teşkilâtlanma sistemi önemli ölçüde geliştirilmişti.

Üçüncü Safha: Tekellere Dayalı Esnafın Teşkilatlanma Sistemini Olgunlaştırma Çabaları: Esnaf Ruhsat Sistemi ve "Gedik"lerin Doğuşu:

16.yüzyılın sonlarından itibaren başlayan bu safha üç gelişme aşamasından oluşuyordu.

Birinci Aşama: Esnaf Kefalet-Ruhsat Sistemi

Bu aşama, hem devletin hem de esnaf birliklerinin daha önceki safhalarda oluşan tekellere dayalı esnafın teşkilâtlanma sistemindeki eksiklikleri gidermek ve bu sistemi olgunlaştırmak amacına yönelik çabaları ile bu çabaların sonucu doğan kefalet ve ruhsat sistemlerinin oluşmasını ihtiva etmektedir. Bu aşamada öncülüğü yine deri ve tekstil sektörü yapmaktaydı.

Bu aşamada ustanın dükkan açabilmesi için kadı siciline kayıtlı kefilinin olması uygulaması başlatılmıştır. Ustalık esnaf birliği tarafından onaylanmakta, devletin onayına gerek bulunmamaktaydı. Usta olan dükkan açabilmekte, devletten onay almasına yani ruhsata gerek görülmemekteydi. Ancak bu yeni uygulama ile ustanın dükkan açabilmesi için kadı siciline kayıtlı kefilinin olması isteniyordu. Yani Devletin kefili onaylamadığı ustalar dükkan açamayacaktı. Bu gelişme esnaf teşkilatlanma sisteminde önemli adımların atılarak hızlı bir gelişmeye yol açmışır.

Önceki safhalarda oluşturulan esnaf sisteminin, devletin üretim ve fiyat politikalarının hedeflerini gerçekleştirme gayesini yerine getirmeyi temin edecek yükümlülükleri içermek açısından özellikle önemli bir eksikliği vardı.

Bu eksiklik, esnaf birliklerine verilen, mal ve hizmetlerin satınalınması, üretilmesi ve satılması konusundaki hak ve yükümlülükleri içeren esnaf nizamlarının uygulanmasından sorumlu tarafların ve kişilerin tam olarak belirlenmemiş olmasından kaynaklanıyordu.

Bu eksikliği gidermek için yeni bir sistem, esnaf kefalet sistemi uygulanmaya başladı. Bu sisteme göre esnaf nizamı, bu nizamı uygulayacak taraflar ve kişiler ilgili kadı tarafından tesbit edilip birbirine kefil edilip sicile kaydediliyordu. Bu kayıtlar esnaf tahrirleri olarak da bilinmektedir. Başta Yedikule debbağ esnaf birliği olmak üzere İstanbul debbağ esnaf birlikleri de nizamları, yöneticileri, ustaları ile bazen de bunlara ilaveten kalfa ve çırakları da dahil edilerek ilgili kadı tarafından tahrir edilip kadı siciline kaydediliyordu.

Amaç her bir esnaf birliğinin nizamı, yöneticileri ve dükkan işleten ustalarının tespit edilerek, birlik yönetici ve üyelerinin esnaf nizamını uygulamak üzere

[17] Bkz. 3.bölüm, Yedikule, Eyüp, İstanbul, Kasımpaşa, Tophane, Üsküdar debbağ esnaf birlikleriyle ilgili belgeler.

birbirine kefil olarak devlete karşı da sorumlu olmaları idi.

Böylece devlet, şehrin ihtiyacını karşılamak için gerekli üretimin esnaf birliği üyeleri tarafından yapılmasını taahhüt altına almış oluyor, esnaf birlikleri ve dükkan işleten üyeleri-ustaları da, üretimle ilgili sınai mülkiyet haklarına dayalı tekel haklarını, resmen devlete onaylatmış oluyorlardı.

Özellikle üretim dükkanlarda, deri üretimi debbağhane atölyelerinde gerçekleştirildiğinden, üretim hakkı da sadece birliğe üye usta olanlara tanındığından, dükkan/atölye işleten ustalar üretim yapma tekelini devlete onaylatarak güvence altına almış oluyorlardı. Ancak bu üretim tekeli hakkına karşılık devlete karşı yükümlülüklerini de kabul edip birbirlerine de kefil oluyorlar, esnaf nizamlarına ve belirtilen kaliteye uygun üretim yapıp, narh fiyatından satacaklarını tahhüt etmeş oluyorlardı.

Esnaf tahrirleri ile diğer tahrirleri karşılaştırdığımızda en önemli fark esnaf tahrirlerinin diğer tahrirlerde olduğu gibi vergi yükümlülerini belirlemek amacıyla yapılmamasıydı. Devlet esnaf tahrirleri ile vergi mükellefini değil üretim yapanları belirleyerek ihtiyacı karşılayacak üretimin sürekliliğini teminat altına almak istiyordu. Üreticinin birlik üretim nizamına, narha, devletin üretim politikasına uygun üretim yapılmasını temin etmeyi amaçlıyordu.

Aslında devlet vergi mükelleflerini belirlemek için köy, kasaba ve şehirlerde yaptığı tahrirler ile vergi mükellefinin yaptığı üretimi de denetlemiş oluyor, üretimin sürdürülebilmesini esas alarak gerektiğinde savaş, kıtlık, iktisadi kriz dönemlerinde vergiyi azaltıyor, hatta sınırlı süreli vergi muafiyeti tanıyor, üretimi teşvik ediyordu. Şehirde esnaf birliklerinin yaptıkları üretim üzerinden vergiye tabi olması da devletin hem üretimi teşvik hem de perakende satış fiyatı-narhı yükseltmeden halkın faydalanmasını sağlamaktı.

Osmanlılar kurdukları mali düzende, vergi kaynaklarını belirlemek ve yönetmek üzere köy, kasaba ve şehirlerdeki üreticileri, işletmelerini ve vergi yükümlülüklerini tahrir ederek mükellefleri isimleriyle tespit etmekteydi. Bu tahrir defterleri ve bölgelerde uygulanan vergi kanunu esas alınarak tahrir defterinde yer alan mükelleflerden vergileri tahsil etmekteydi. Sarayda defterhanede saklanan bu vergi tahrir defterleri, ihtilaf halinde başvurulan en önemli belgelerdi. Mükelleften fazla veya eksik vergi alınması halinde, mükellefin veya maliye adına tahsildarın şikayeti halinde mahkeme, bölge kanunu ve tahrir defterini esas alınarak karar veriyordu.

"Arazi-tarım tahir defterleri" de denilen bu tahrir-sayım defterlerinde çiftçilik ve hayvancılık yapan mükellefler yer almakta, esnaf ve tüccar vergi mükellefleri ise yer almamaktaydı[18].

Ancak Fatih devri kanunnamelerinden itibaren köyde-kırda (şehir-kasaba dışında) faaliyet gösteren "sanat ehli"nden yıllık maktu vergi alındığı görülmektedir. İlde-bölgede narh fiyatlarına uymak şartı ile bu sanat ehlinin üretim yapabileceği, kendilerinden berlirtilen yıllık vergi dışında vergi alınmaması ve zorla çalıştırılmamaları emredilmekteydi.

"… ve köyde oturan sanat ehli cüllah ve derzi ve pabuçcı ve demürci ve kömürci ve bunlar emsali ve gayrı yılda üç hizmet veya üç akçe vere. Ziyade sanat ehlidür deyüb güç ile iş işletmeyeler ve teaddi edüb nesnelerin almayalar. Meğer ki il narhına razı olup iradesiyle işleyeler"[19]

[18] BARKAN (1943).
[19] 893/1488 istinsah tarihli "Kanun-ı Sultan Muhammed Han", madde 46'dan naklen AKGÜNDÜZ(1990), s.353.

Yine Fatih dönemi kanunnamelerinden itibaren köy-şehir-kasabalarda faaliyet gösteren "sanat ehli" gayri müslimlerden "ispençe" olarak yıllık maktu vergi alınmaktaydı. Bunların ildeki-bölgedeki narh fiyatlarına uymak şartı ile üretim yapabilecekleri, kendilerinden belirtilen yıllık vergi dışında vergi alınmaması ve zorla çalıştırılmamaları emredilmekteydi.

> *"ve derziden cüllahdan ve kürkçiden ve papuçcıdan ve at işledenlerden ve gayrı sanat ehli kafirden yiğirmi beş akçe ispençe alıdıktan sonla burlar sanat ehlidür deyüp nesnelerin almayalar üzerlerine iş, güçile bırakmayalar. Meğer ki kendiler il narhına* razı olalar, ol vakit işleyeler"[20].

Ancak bu kanunlar, şehir-kasabalardaki müslüman esnafı içermemekteydi. Yani şehir-kasabadaki müslüman "sanat ehli" yıllık maktu vergiye tabi değildi.

Müslüman olsun olmasın, kanunnamelerdeki köy, kasaba ve şehirde sanat ehli ile ilgili bu maddeler, kadılıklarda kurulabilen esnaf-meslek birliği ve üyelerini yani "elh-i hırfet"i içermemektedir. Birlik üyesi olmayan "ehl-i sanat"ı içermekteydi.

Belirtilen şehir dışındaki bu sanayi faaliyetleri ferdi faaliyetlerdi. Yani arizi sanayi faaliyetleriydi. Asıl sınai ticari faaliyetler, şehirde esnaf-meslek birliği mensubu-üyesi sanayici ve tüccarlar tarafından yapılmaktaydı. Müslüman olsun olmasın, meslek birliği üyesi esnaf için aynı kanunlar geçerliydi. Hak-yükümlülük lerde farklılaştırma yoktu.

Göç

Kuruluş ve işleyişleri 3. bölümde ayrıntılı anlatılan esnaf-meslek birlikleri ve üyeleriyle ilgili olarak vergi kanunları-fermanlar incelendiğinde, esnaf-meslek birliği üyesi esnaftan dolaylı vergi alındığı, üyenin yaptığı sınai ticari üretimden doğrudan vergi alınmadığı, kadılık sınırları içinde esnaf birliğine üye olmayanların üretim yapmasının ise yasak olduğu görülmektedir.

Yine vergi kanunları-fermanlarda vergi kaçırılmasının önlenmesi ve vergi tahsilatının kolaylaştırılması içn alım satıma konu tüm ürünlerin pazarlar, kapanlar ve gümrüklerde alınıp satılması hariçte satılması kanunen yasaktı. Pazar, kapan ve gümrüklerde alınacak vergiler, emtianın cinsine göre belirlenerek düzenlenmişti.

Her pazar, kapan ve gümrük için ve vergi tahsil dönemini içeren her yıl için, alınacak vergiler ve vergi tahsil usulünü anlatan kanun ve fermanlar çıkartılmaktaydı. Bu kanun-ferman, ilgili yılın vergiyi tahsil ile görevli olan vergi tahsildarı emin veya mültezi-

[20] 893/1488 istinsah tarihli "Kanun-ı Sultan Muhammed Han", madde 59'dan naklen AKGÜNDÜZ(1990), s.356.

mine veriliyor, ayrıca da defterhanede ilgili kalemine kaydediliyordu. Bu tür kanun-fermanlara "yasakname" de deniliyordu[21].

Pazar, kapan ve gümrüklerin olduğu bölgelerde tüccar ve esnaf arasında hammadde, yarı mamul ve mamul mal toptan alınıp satılabiliyor, aralarında perakende satış yapılamıyodu. Toptan alış veriş vergiye tabiydi.

Belirtilen Pazarlar ile pazar kapsamında olan kapalı çarşılarda halka parekende satış yapılmaktaydı. Parekende satış vergiye tabi değildi.

Bu vergi düzenlemelerine göre esnaf, hammaddeyi toptan satınalırken vergi ödüyor, üretip perakende halka sattığında ise vergi ödemiyordu. Böylece esnaf üretim üzerinden doğrudan vergi ödemiyordu. Dolaylı vergi ödüyordu.

Esnaf üretim üzerinden doğrudan vergi mükellefi olmadığından, doğrudan vergi ödeyen tarım kesimi için yapılan tahrir-sayımlar esnaf için yapılmamıştı. Bu nedenle üretici esnafın tahrir edildiği defterler 16. Yüzyıl sonuna kadar, yani ele aldığımız bu üçüncü aşamaya kadar yapılmamıştır, yoktur.

Esnaf götürü vergiye tabiydi. Esnafın faaliyette bulunduğu dükkanlar üzerinden alının, ihtisap vergisi içinde yer alan "yevmiye-i dekakin" veya "dekakin rusumu" denilen ihtisap vergisi, Fatih döneminden beri esnaf birliğinin faaliyetine göre belirlenmiş maktu miktar üzerinden her bir dükkandan muhtesip tarafından alınmaktaydı. Ancak tüm İstanbul esnafı ihtisap vergisine tabi değildi. Birçok esnaf birliği, konumuz açısından İstanbul debbağ esnaf birlikleri, ihtisap vergisinden muaftı[22]. Ancak işlenmiş deri kullanan bazı esnaf birlikleri ihtisap vergisine tabiydi.

İhtisap vergisine tabi esnaf birliklerine ait dükkanlarının tahriri de bu üçüncü aşamada yapılmaya başlanmıştı.

Fatih dönemi ihtisab kanununu kaynak aldığını belirten Beyazıt dönemi 1502 tarihli "İstanbul ihtisap kanunu"na baktığımızda sadece esnaf birliklerinin satınalacakları hammaddeler ile satacakları ürünlerin narh fiyatları veya maliyet üzerinden kâr oranları belirtilmekteydi[23]. İstanbul İhtisabına tabi dükkan vergisinden ise bahsedilmemişti.

Esnaf birliklerinin teşkilanlanma aşamalarından ele aldığımız 16. yüzyılın sonunda başlayan bu üçüncü aşamada, daha önce yapılmayan esnaf tahrirleri-sayımları ilk defa olarak yapılmaya başlanmıştı.

Derisi işlenmiş bir kalkan

[21] Pazar, kapan ve gümrüklerde vergilerin toplanması, vergi miktarı, usul ve esasları ile ilgili bu tür kanunlar için bkz. AKGÜNDÜZ (1990).
[22] 1682 tarihli bu muafiyet listesi için bkz. KAZICI (1987), s.150.
[23] AKGÜNDÜZ (1990), 2.cilt, ss.286-304.

Bu tahrirlerin bir kısmı, İstanbul Mukataası İhtisap gelirleri içindeki dükkanlar üzerinden alınan verginin tespiti için, diğer kısmı da esnaf nizamını uygulayacak birlik üyesi ustaların ve kefillerinin tespiti için yapılmıştı. Her iki tahririn de İstanbul kadısı tarafından yapılması ferman edilmişti.

Bu aşamada artık esnaf birliklerinin teşkilatlanması tamamlandığından, her esnaf birliğinin yeri ve bağlı dükkan sayısı da belirlenmiş olduğundan bu tür ayrıntılı sayımlar da artık yapılabiliyordu.

Osmanlı bütçe kalemleri içinde ve İstanbul mukataası kalemleri arasında İstanbul ihisap vergisinin 17. yüzyıldan itibaren yer aldığını görüyoruz. Nitekim BARKAN Osmanlı bütçelerine dair değerlendirmesinde[24] İstanbul ihtisabı ile ilgili ayrıntılara da yer vermiştir. Buna göre daha önceki bütçelerde mukataa gelirleri bütün olarak yer alırken ayrıştırılıp İstanbul Mukataası olarak ilk kez 1639(H.1046) tarihli bütçede yer almıştır. Ancak İstanbul Mukatası gelirleri içinde İstanbul ihtisap geliri ayrıca belirtilmemiştir. İlk kez 1698 (H.1110) tarihli bütçede İstanbul Mukatası kalemleri arasında İstanbul ihtisap vergisi 1.720.000 akçe olarak yer almıştır. Bu vergi kalemi daha sonraki tarihli bütçelerde de yerini korumuştu[25].

17.yüzyıldan itibaren İstanbul ihtisap mukataası oluşturulup, bu verginin esnaf birliklerine göre farklı maktu miktarlarda ve günlük olarak dükkanlardan toplanması uygulamasına geçilmişti. İhtisap vergi kalemleri arasında yer alan dükkanlar üzerinden esnaf birliği faaliyet alanına göre farklı belirlenmiş günlük "dekakin rusumu" denilen dükkan vergisinin tespiti için kadıya dükkanları tahrir-sayım emri verilerek, bu vergiye tabi esnaf dükkanların sayım-tahriri başlatılmıştı.

Örneğin debbağların işledikleri deri ile ilişki esnaf birlikleri arasında yer alan pabuççu ve tuzcu esnafı ile ilgili ihtisap tahrir kayıtlarını inceleyebiliriz.

Eski İstanbul kadısı tarafından 1681 tarihinde tahrir edilip sonra da 1682'de İstanbul kadısı tarafından yapılan tahrir kaydına esas alınan İstanbul ihtisap mukataasına tabi pabuç saltacı esnaf birliğine ait 20 dükkan kayıtlıydı. Buna göre her bir dükkandan günlük bir akçe dükkan resmi alınıyordu.

"Defter-i esnâf-ı saltacıyân-ı pâpûc ber mûceb-i tahrîr-i cedîd defter-i İbrâhîm Efendi kādî-i İstanbul der sâbık ve bâ fermân-ı âlî el-vâkı' Za sene 1092[1681]

Saltacıyân-ı pâpûccı
dükkân
aded
20
Fî yevm 20 beher dükkân fî yevm 1

İstanbul kādîsı sâbık İbrâhîm Efendi bâ fermân-ı âlî tahrîr eyledüği İstanbul ihtisâbı mukāta'ası tevâbi'inden yiğirmi aded pâpûccı saltacılar dükkânlarından yevmî birer akçe resm verilmek üzre tahrîr-i cedîd defterine kayd olmağın işbu sûret aynı ile asl defterden nakl olındı.Fî 20 M sene 1093 [29 Ocak 1682]"[26]

1682 tahinde İstanbul kadısı tarafından tahrir edilen İstanbul ihtisab mukataası kapsamında dükkân resmi ödeyecek Hasır iskelesindeki tuzcu esnafını gösterir defter sureti aşağıdadır. Buna göre Hasır İskelesi'ndeki Tuzcu esnafına ait dokuz dükkanın her birinden günlük bir akçe dükkan resmi alınıyordu.

"Defter-i esnâf-ı tuzcıyân
Kol-ı Eksük
Hasır iskelesi
Dükkân-ı Kaya Hâtûn bu dahi 1 yalnız birdür.

[24] BARKAN(1953), ss.210-211.

[25] ÇELİK, Merkez maliye bürolarının 1653 (H.1063) yılından itibaren bütçede yer alışından başlayarak 1786 (H.1200) tarihine kadar 24 bütçe içinde maliye bürolarından birini oluşturan İstanbul Mukataası verilerini tablo halinde yayınlamıştır. Bu 24 bütçedeki toplam bütçe gelirinin ortalama oran olarak %1.5-2'sini, yaklaşık 15 milyon akçesini, İstanbul Mukataası gelirleri oluşturmaktadır. Ancak tablo, İstanbul Mukataası kalemlerinden İstanbul İhtisabı ile ilgili veriler içermemektedir. (ÇELİK (2006), ss.139-140).

[26] BOA, MAD, defter nr. 526, s.74.

Dükkân-ı Hâcı Nasûh bu dahi 1 yalnız birdür.
Dükkân-ı Hâcı Mehmed bu dahi 1 yalnız birdür.
Dükkân-ı Bayram Beşe bu dahi 1 yalnız birdür.
Dükkân-ı Hâcı Mustafâ bu dahi 1 yalnız birdür.
Dükkân-ı el-Hâcc Osmân bu dahi 1 yalnız birdür.
Dükkân-ı dîğer Hâcı Osmân bu dahi 1 yalnız birdür (mukābili şod)
Dükkân-ı Hâcı Mustafâ bu dahi 1 yalnız birdür.
Dükkân-ı Kahramân Ağa bu dahi 1 yalnız birdür.

Bâ fermân-ı âlî İstanbul kādîsı sâbık İbrâhîm Efendi müceddeden tahrîr eyledüği İstanbul ihtisâb mukāta'asına tâbi' dekâkîn rüsûmından tuzcı dükkânlarından tahrîr-i cedîd defteri mûcebince beher yevm alınacak resmün defteridür ki aynı ile asl tahrîr defterinden işbu sûret nakl olındı.Fî 20 M sene 1093 [29 Ocak 1682]"[27]

Bu aşamadaki bir diğer önemli gelişme ise esnaf birlikleri nizamlarının ve üyelerinin İstanbul kadısı tarafından tahrir-kayıt edilmesi ve birbirlerine kefil edilmesinin ferman edilmesi üzerine, İstanbul kadısı İstanbul ve "bilad-ı selase" denilen üç kadılıktaki (Eyüp, Galata, Üsküdür) esnaf birliklerini nizamları ve üyeleriyle birlikte sicil defterlerine kaydetmeye başlamasıydı.

Bu sicil kaydı ve yürütülen işlemlere gelince; öncelikle esnaf birliğine ait esnaf nizâmı ve bu nizâmdaki hak ve yükümlülükleri uygulayacak Ahi Baba, kethüda, yiğitbaşı gibi esnaf birliğinin yöneticileri başta olmak üzere tüm esnaf birliği ustaları kadı tarafından tesbit ve kaydediliyordu.

Esnaf birliğinin üyeleri olan esnaf, kadının tesbit ve kaydettiği kendilerine ait esnaf nizâmına uyacaklarını beyan ediyorlar ve bu hususta birbirlerine kefil oluyorlardı. Birbirlerine kefil olan esnaf birliği üyelerinin görevleri, adları ve dükkanlarının yeri kadı tarafından tek tek sicile işleniyordu.

Daha sonra kadı bu sicil kaydını, diğer deyişle esnaf birliği nizamını, nizamı uygulayacak yöneticileri ile üreticilerin onayını Divan-ı hümâyun'a ilâm ediyordu. Nizam onaylanarak uygulanması için ilâmı yollayan kadıya ferman yazılıyor, bu ferman ayrıca merkezde ilgili kalemine kaydedilordu.

Böylece, esnaf birliğinin nizamı, birliğin üyeleri, görevleri, dükkanlarının yeri ve toplam dükkan adedi tespit ve kaydedilmiş oluyordu.

Bu esnaf tahrirleri arasında İstanbul debbağ esnaf birliklerinin tahrirleri de ayrıntılı yapılmıştı.

İstanbul kadısı tarafından 11 Ağustos 1726 (11 Zi'l-ka'de sene 1138) tarihinde başlatılan İstanbul esnaf sayımlarında Yedikule debbağ esnafı da 15 Nisan 1728 (5 N sene 1140) tarihinde sayılarak kaydedilmişti[28].

"Bâ sahh
Fîmâ ba'd şürut-ı nizâm ale'd-devâm mer'î ve düstûru'l-amel tutılmak üzre İstanbul kādîsı fazîletlü efendinün icillâtına kayd ve mazmûnıyla amel olmak içün ve bir sûreti izzetlü yeniçeri ağası tarafına virilüp hîn-i iktizâda mürâca'at olınmak diyü buyuruldı. Fî 5 N sene [1]140 [15 Nisan 1728]"

"Sâdır olan fermân-ı âlîye imtisâlen bu fakire hâlâ Der[gâh]-ı âlî yeniçerileri orta çavuşı Mahmûd Çavuş ile hısn-ı Kostantıniyyetü'l-mahmiyye ebvâbından Yedikulle hâricinde vâkı' hâlâ kassâblar kethudâsı Mehmed Ağa'nun odasında akd olınan meclis-i şer'-i şerîfle hâlâ mahall-i mezbûrda vâkı' debbâğlar hırfetinün ahibabaları Kanbûr Mûsâ bin Mehmed ve kethudâları es-Seyyid el-Hâcc Mehmed ibn-i es-Seyyid el-Hâcc İsmâ'îl ma'rifetiyle hırfet-i mezbûrenün mecmû'ı kârhâneleri ustaları vesâir ricâlinün ismleri defteridür ki ber vech-i âtî zikr olınur".

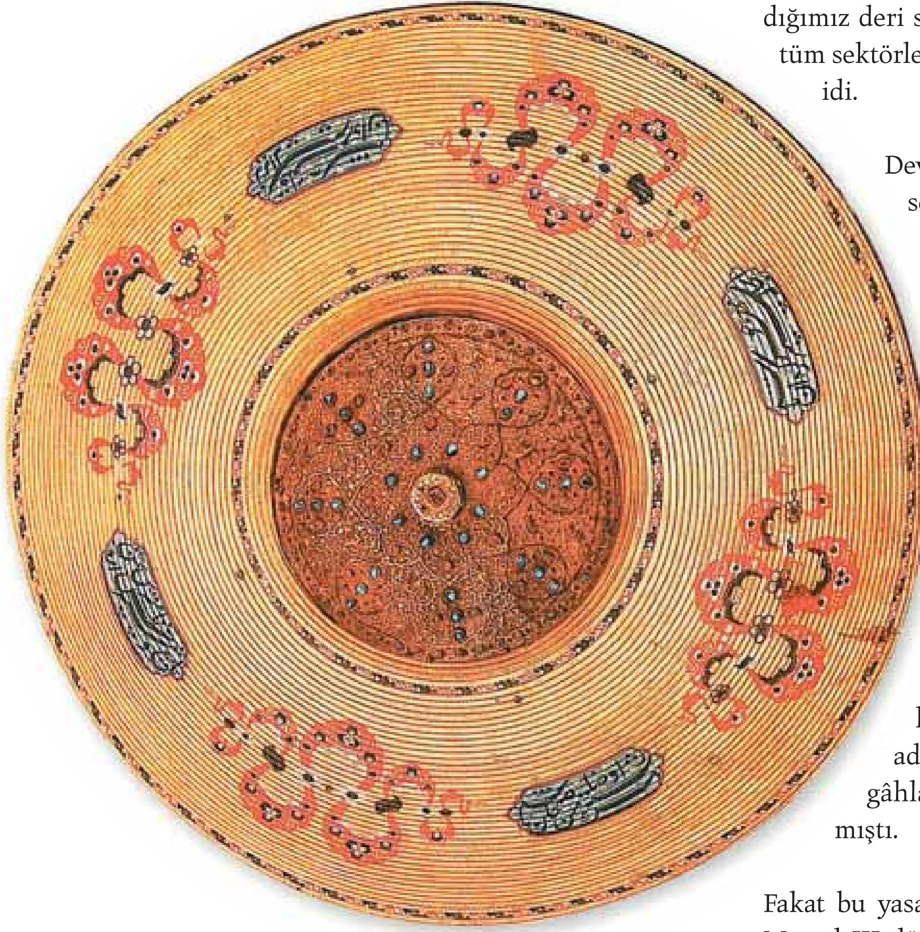
Alıntıda belirtildiği gibi sayımı yapması için İstanbul kadısına ferman gönderilmişti. Sayım için kadı önce birliğin bulunduğu mahalle giderek esnaf birliği yöneticilerini topluyordu. Nitekim İstanbul kadısına gönderilen ferman gereği İstanbul kadısı, Yedikule haricinde bulunan Yedikule debbağ esnaf birliğinin

[27] BOA, MAD, Defter nr.526, s.2.
[28] İKS, Defter nr.24, s.82B.

bulunduğu bölgeye gitmiş, ancak debbağların değil kasaplar kethüdasının odasında toplanılmıştı. Toplantıya Yedikule debbağ esnaf birliğinin Ahi babası ve kethüdası katılmıştı.

Sayımda, sayıma konu esnaf birliğine ait dükkanlar ustaları ve diğer çalışanları ile birlikte kaydediliyordu. Alıntıda da görüldüğü gibi debbağ esnaf birliğine ait debbağhaneler ile bu debbağhanelerdeki ustalar ve kalfa, çırak gibi diğer çalışanlar kaydedilmişti.

Kaydedilen esnaf ustaları, kaydedilen nizamlarına uyacaklarına dair birbirlerine kefil oluyorlar, esnaf yöneticileri de esnaf birliği ustalarının tamamına kefil oluyordu.

Derisi işlenmiş
başka bir kalkan

İşte biz esnafla ilgili bu yeni uygulamaya, uygulamanın özünün tahrir edilen ustaların ve yöneticilerin ilgili oldukları esnaf nizamını uygulamaya kefil olmalarına dayandırılması nedeniyle *kefalet sistemi* diyoruz.

Devletin daha önceki kefaletin olmadığı esnaf sistimindeki eksikliği farketmesinde rol oynayan önemli faktör, bazı işi iyi bilmeyen esnafın insan sağlığına ve zaten kıt olan kaynakları ısraf ederek genel ekonomiye zarar veren üretimde bulunmalarıydı.

Bu zarar sadece işi iyi bilmeyen kasapların deriyi yüzerken zarar vermesinde, deriyi tabaklamayı henüz bilmeyenlerin deri tabaklaması gibi nedenlerle ele aldığımız deri sektöründe değil, esnaf-sanayi ile ilgili tüm sektörlerdeki esnaf birlikleri için de sözkonusu idi.

Devlet daha önceki safhalarda sadece deri sektörü değil diğer sektörlerle ilgili olarak bu durumun farkındaydı ve bazı önlemler almışdı.

Meselâ İstanbul'daki serâser esnafının[29] kumaş dokurken kullandığı gümüşü, bu esnaftan işi iyi bilmeyen eksik vasıfta bazı ustaların işi iyi bilmediklerinden ısraf etmeleri nedeniyle, para basımında da kullanılan gümüşün kıtlığına yolaçtıkları tespit edilmiş ve önce Kanuni, sonrada Selim II, dönemlerinde serâser san'atını iyi bilir ustalar tesbit edilerek, bu ustaların sahip oldukları yüz adet kumaş tezgâhının haricindeki tezgâhlarda bu san'atın işlenmesi yasaklanmıştı.

Fakat bu yasağa rağmen, Selim II'den sonra gelen Murad III döneminde ise Seraser tezgâhları tekrar kontrol edildiğinde, ikiyüzaltmışsekiz adete çıktıkları ve hayli gümüşün ısraf edildiği tesbit edilmesi üze-

[29] Altın ve gümüş telle çeşitli kıymetli kumaşlar dokuyan esnaf.

Deri ayakkabıcı

rine, yine bu san'atı iyi bilen ustaların tesbit edilmesi ve bu ustalara ait yüz kumaş tezgâhının haricindekilerin kaldırılması için İstanbul kadısına hüküm yollanmışdı.[30]

Görüldüğü gibi, devletin önlem alıp yüz tezgâhdan fazlasını yasaklamasına rağmen yine de yeni tezgâhlar kurulmuşdu. Kısaca devletin aldığı önlem yetersiz kalmıştı.

İşte bu yetersizlikleri gidermek için, esnaf sisteminde bu yetersizlikleri giderici önlemler alınması gerekliliğinin inancıyla devlet, *kefalet sistemi*'ni uygulamaya koymuştu.

Artık esnaf nizâmındaki hak ve yükümlülükleri uygulayacaklarına dair birbirlerine kefil olan esnaf birliğinin yönetici ve üyelerinin isimleri ve dükkânlarının yeri tek tek kaydedildiğinden kefili olmayanlar o meslek ve san'atı icrâ edemiyorlardı.

Meselâ İstanbul'daki paçacı esnafının, baş ve paça nizâmına uygun ve temiz paça yapmadıklarına dâir halkın şikâyeti üzerine bu durumun düzeltilmesine dâir İstanbul kadısına ferman yollanmış, kadı da paçacı esnafını toplayarak,

> *"... baş ve paçaları gereği gibi tathir ve pâk itmek üzere her birine terbiye ve birbirlerine kefil..."*

olduklarını belirterek, bu kefil olanların isim ve dükkânları teker teker kaydetmişti. Kadı, kaydettiği bu hususların paçacı esnafının yeni nizamı olması için ferman verilmesini (onaylanmasını) Divan-ı hümâyun'a ilâm etmiş ve ferman gönderilmişti.[31]

Kefâlet sistemi, her esnaf birliğinin, kendi esnaf nizâmını uygulamasını teminde, esnaf kethüdalarına da büyük sorumluluklar yüklüyordu.

Esnaf birliğinin hiyerarşik olarak en üst yöneticisi olan kethüdalar, kefalet sisteminin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte hem kethüdası olduğu esnaf birliğine tanınan hakları korumak hem de esnaf birliğinin üstlendikleri yükümlülüklerini yerine getirmesini temin etmek hususunda tüm esnaf birliğine kefil olduğunu kabul ediyor ve kadı da bu hususu kethüdanın ismini de belirterek kaydediyordu.[32]

Böylece kethüdaların devlete karşı esnaf birliği adına sorumlulukları daha da artmış oldu. Diğer yandan

[30] İstanbul kadısına 12.2.985/4.V.1577 tarihli hüküm Ahmed REFİK(1929), s.116.
[31] İstanbul kadısına 15.10.1138/II.VI.1725 tarihli ferman, İKS., nr.24, s.14b, naklen KALA(1998), s.115.
[32] Aynı belge.

birlik üyelerinin esnaf nizamına uyup uymadıklarını denetleme ve gereğini yapma konusunda da en sorumlu kişiler kethüdalardı. Bu sorumlulukları ölçüsünde de yetkileri arttırılmış oluyordu.

Kefil olan ve kefil oldukları esnaf birliği nizâmını uygulayacaklarını taahhüd eden diğer birlik üyeleri ise, kendi meslek ve san'atlarında yetişip o meslek ve san'atın icrasını en iyi bilen ustalardan oluşmaktaydı.

Bu konuda kalaycı esnafına verilen nizâma dâir İstanbul kadısına 23.8.1138/ 25.IX.1725 tarihli fermanda şöyle deniliyor;

> *"...San'atında mâhir olan ustalar birbirlerine kefil olduklarıdır ki ale'l-esâmi ber vech-i âtî zikr olunur..."*[33]

Şayet verilen nizam birden fazla esnaf birliğini ilgilendiriyorsa, tarafların kefalet sistemi gereği verilen nizamı uygulayacaklarını taahhüd etmeleri gerekiyor, taraflardan ortak nizâmı uygulayacaklarına dair taahhüd alınıyordu.

Meselâ İstanbul'a keten getiren tüccarın bu keteni ketenci esnafına vermesine dair verilen nizam hem ketenci esnafını hem de keteni getiren tüccarı ilgilendirdiğinden her iki tarafın da kefâleti alınmıştı.[34]

Kefalet sistemi çerçevesinde, kefilli nizâma bağlanan esnaf birliklerinin icrâ ettikleri iş ve mesleği kefilsiz esnaf icra edilemiyordu.

> *"...kefilsiz olub... kadimden olagelene muhâlif ve emr-i şerifime mugayir kimesneye iş etdirmiyesin..."*[35]

Ele aldığımız aşamadaki esnaf nizamlarında artık kefilli esnafa yalnızca o iş ve mesleği icra etmek hakkı tanınmış oluyordu. Diğer bir deyişle böylece sadece kefilli esnafa o iş ve mesleği icre etme ruhsatı verilmiş oluyordu ki, bundan dolayı biz buna *ruhsat sistemi* diyoruz.

Verdiğimiz bilgileri birleştirirsek, ruhsat sistemi kefalet sisteminden doğan bir sonuçtu.

Devletin kefalet ve ruhsat sistemlerini uygulamaya başlamasıyla birlikte esnaf birlikleri de bu sistem içerisinde yer almak böylelikle kendilerine tanınan tekel doğuran haklarını güvence altına almış olmak istiyorlardı.

Özellikle bu son bahsettiğimiz nedenden dolayıdır ki, kefalet ve ruhsat sistemi devlet zoru ve çabasıyla değil bizzat esnaf birliklerinden gelen bu sisteme dahil olma istek ve çabalarıyla hızla yayıldı.

İkinci Aşama: "Ustalık Hakkı"nı Verme Yetkisinin Esnaf Birliğine Tanınması

Bu aşama, ruhsat ve kefalet sistemleriyle esnaf birliklerinin yapılandırılmasında uygulamaya başlanılan yeni düzenlemenin esnafın yükümlülüklerinin yanında esnafa tanınan tekel doğuran hakların genişletilerek daha sistematik hale getirilmesini içermekteydi.

Özellikle esnaf birlikleri, birlikleriyle ilgili esnaf nizâmına uyacaklarını taahhüd ederlerken bir yandan da üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirebilecek haklara sahip bir esnaf birliği oluşturmak yolunda çaba harcıyorlardı. Devlet de böyle bir gerekliliği kabul ederek onaylıyordu.

Bu aşamada, esnaf birliklerine tanınan yeni hakların başında kimlerin ustalık yapabileceğini tâyin yetkisinin esnaf birliğinin kendine ait olan ve ilgili esnaf nizâmında da açıkca kaydedildiği şekilde, yalnızca o esnaf birliğine tanınmasıydı.

Örneğin debbağlardan işlenmiş deri satınalıp çeşitli giyim eşyası diken esnafın ustalık hakkının birlik

[33] İKS., nr.24, vr.10b'den naklen, KALA(1998), s.116.
[34] İstanbul kadısına 29.10.1138/11.VI.1725 tarihli ferman; İKS., nr.24, vr.17b'den naklen KALA(1998), s.116.
[35] İstanbul kadısına 17.2.990/26.11.1582 tarihli hüküm; Ahmet Refik(1929), s.122.

mensubu ustaların yanında yetişerek elde edilebileceği, yetişmeden iş işlenemeyeceğine dair nizam onaylanmıştı.

> *"Sâbıka İstanbul kadîsı Abdullâh Efendi'ye hüküm ki: Dikici tâifesinden Seyyid Hüseyin (boş) ve (boş) ve (boş) nâm kimesneler gelüp bunlar üstâda varup hıdmet idüp kethudâ ve yiğitbaşı marifetiyle başka çıkup hâm-dest değiller iken yine sanat-ı mezbûrdan bazıları bize kesâd virirsiz diyü hilâf-ı şer rencîde üzre olduklarıın ve bu bâbda şeyhülislâmdan fetvâ-yı şerîfe virildüğin bildürüp teaddîleri men u def olınmak bâbında hükm-i hümâyûnum recâ eyledükleri ecilden sen ki mevlânâ-yı mûmâ ileyhsin fetvâ-yı şerîfeleri mûcebince amel olınmak içün yazılmışdur. [Fî] evâhir-i Ra sene [1]110 [27 Eylül-6 Ekim 1698]"*[36]

Böylece ruhsat sistemiyle, yalnızca kefili olan ustalardan oluşan esnaf birliğine tanınan o iş ve mesleği icrâ edebilme tekeli ustalık hakkının kimlere ait olacağına dair kaideler çerçevesinde ustalık hakkı verme yetkisinin de esnaf birliklerine tanınmasıyla daha da pekişmiş oluyordu.

Bu durumda hem kefilsiz olan hem de ustalık yapabileceğine dair esnaf birliğinin onayını almamış olan usta, mesleği icrâ edemeyecekti.

Meselâ, İstanbul'daki iğneci esnafının nizâmına göre, kethüda yiğitbaşı ve ehl-i hibrelerinin izni olmadan ve kefili olmadan kimsenin dükkân açıp bu mesleği icrâ edemeyeceği, İstanbul kadısına ferman edilmişdi.

> *"... kefilsiz olub mezbûrların izni olmadan... dükkâna geçüb.. olagelene muhalif ve emr-i şerifime mugâyir kimesneye iş etdirmeyesin..."*[37]

Bu aşamadaki diğer önemli bir gelişme de kefaleti alınan ustaların isimleriyle birlikte kefalet senedine kaydedilen ustaların sahip oldukları dükkanların haricinde dükkân açılamayacağının esnaf nizâmlarında yeralmaya başlamasıydı.

Meselâ İstanbul kasap esnafının nizâmı ve bu nizâma kefil olan esnafın ismi ve dükkânları kaydedildikten sonra,

> *"... fimaba'd İstanbulda mevcûd olan dekâkîn kifâyed idûb ziyâde kılınmak ba'isü'l-ihtilâl olma'la kat'an ziyâde dükkân ihdâs olunmayûb ve bu nizâm düsturu'l-amel kılınmak..."*

denilerek, İstanbul'daki kasap dükkânlarının adedi, bu kaydedilen kasap dükkânı adediyle sınırlandırılmış oluyordu.[38]

Sonuç olarak bu aşamada bir yandan esnaf birliklerine *ustalık hakkı* iznini verme yetkisi tanınırken diğer yandan da, nizâma kefil olan ustaların sahip oldukları dükkân adedinin hâricinde dükkân açılması yasaklanıyordu.

Böylece esnaf birliğine tanınan tekel doğuran haklar oldukça genişletilmiş oluyordu.

Üçüncü Aşama: Gedik Hakkı, Gedikli Esnaf Sistemi

17.yüzyılın ortalarından itibaren başlayan bu aşama, esnaf birliklerine tanınan yeni bir hakkın, *gedik hakkı*'nın doğuşu aşamasıdır.

Gedik hakkını ayrı bir aşama olarak almamızın nedeni bu hakkın tekel haklarına dayalı, en geliştirilmiş hak ve yükümlülüklere sahip esnaf birliklerinden oluşan *gedik sistemi*'nin oluşmasına yol açan ve 19. yüzyılın ortalarına kadar esnafın teşkilâtlanma yapısını oluşturan *gedik sistemi*'ni doğuran esnafın teşkilâtlanma sisteminin niteliği açısından da oldukça önemli bir gelişmeyi içermesinden kaynaklanmaktadır.

Bu aşamada ilk gelişme ikinci safhadaki gelişmelerin devamı mâhiyetindedir. Nitekim daha önceki aşamada esnaf birliğine üye ustaların işleteceği toplam dükkân adedinin esnaf nizâmının uygulanmasına

---

[36] BOA, Atik Şikayet, Defter nr.29, s.242.
[37] Aynı belgeden naklen, Ahmed Refik(1929), aynı yer.
[38] 18 Şevval 1138/19.6.1725 tarihli, İKS; nr.24, vr.14b'den naklen KALA(1998), s.119.

Deri yay kılıfı, sadak, kemer

kefil olan ustaların işlettikleri dükkân adediyle sınırlandırılması ile, esnaf birliklerinin nizâmlarında yeraldığı şekliyle *ustalık hakkı* verme yetkisinin esnaf birliklerine tanınması arasında bu üçüncü aşamada doğrudan bir ilişki kuruldu.

Daha önceki aşamalarda, esnaf birliği üyesinin ilgili meslek ve san'atı müstâkîl olarak icrâ edebilme hakkına sahip olabilmesi için o meslek ve san'atın *ustalık hakkı*'nı kazanmış olması gerekiyordu. Ustalık hakkı alabilmek için gerekli şartlar şunlardı;

1. O iş ve mesleği iyi bildiğine ve o mesleğe ait nizâmı yerine getireceğine dâir bağlı olduğu esnaf birliğindeki diğer ustaların kendisine kefil olması, diğer bir deyişle kefilli olması,

2. O iş ve meslekle ilgili esnaf birliğinin de kendi esnaf nizamında yeraldığı şekilde o kişiye ustalık yapabileceğine dair ustalık hakkı iznini vermiş olması gerekiyordu.

İşte esnafın meslek ve san'atını müstâkil olarak icra edebilmesi hakkını belirleyen bir ve ikinci şıklardaki hususlara, bu üçüncü safhada yeni biri daha eklenmişdi. Bu yeni gelişme, yukarıda ikinci aşamada yeralan gelişmelerden birisi olan esnaf birliklerinin dükkân adedinin esnaf nizâmına kefil olan ustaların işlettikleri dükkân adediyle sınırlandırıp bu adedin üstünde dükkân açılmasının yasaklanmasıydı.

Dükkân adedinin sınırlandırılması demek esnafın, bir ve ikinci şıklarda yeralan hususlara sahip olması halinde bile artık meslek ve san'atını müstâkilen icra edebilmek hakkına sahip olmaması demekti.

Artık esnafın meslek ve san'atını müstakil olarak icra edebilmesi için bir ve ikinci şıklara ilaveten bu üçüncü aşamada yeni uygulamaya konulan bir şarta daha sahip olması gerekiyordu.

Yeni uygulamaya göre, bu sınırlı sayıda işletilen dükkânlardan herhangi bir nedenle boşalan bir dükkân olursa bu boş dükkân ancak kefilli ve ustalık hakkına sahip esnaf birliği üyesi bir ustaya, esnaf birliği nizamınca verilebiliyordu.

> *"...ta'yin olunan dükkânlardan ma'ada dükkân ihdâs itmeyûb ve ta'yin olunan... dükkânlardan biri mahlul oldukda yine cümle ma'rifetiyle (bu) dükkân ... virilüb..."*[39]

Sınırlı sayıdaki dükkânların haricinde dükkân açılamadığından yeni uygulamaya göre kefilli ve ustalık hakkına sahip esnafın meslek ve san'atı müstakil icrâ edebilmesi için artık bir de bu sınırlandırılmış sayıda işletilen dükkânlardan birine sahip olmas gerekiyordu.

[39] BOA; İstanbul Ahkâm Defterleri; nr.3, sayfa 354, belge nr. 1282'den naklen; KALA (1998-1), ss.98-99.

Diğer bir deyişle bu sınırlı sayıdaki dükkânlardan birine sahip olmak demek o meslek ve san'atı müskâkil icra edebilmek hakkına (imtiyazına) sahip olmak demekti.

Böylece sınırlı sayıdaki dükkân ile, meslek ve san'atı müstakil icra edebilme hakkı (imtiyazı) arasında doğrudan bir ilişki kurulmuş oluyordu.

Nitekim bu gelişme ile birlikte gedik kelimesinin de esnafla ilgili olarak imtiyaz anlamında kullanılmaya başlandığını görüyoruz.

Gerçekten de esnafa ait sınırlı sayıdaki imtiyazlı dükkânlara bu dönemde imtiyazlı dükkân anlamında "gedik dükkân" deniliyordu.

> *"... gedik ta'yin olunan dükkânlardan ma'adâ dükkân ihdâs itmeyüb ve tâ'yin olunan gedik dükkânlardan biri mahlûl oldukda yine cümle ma'rifetiyle dükkân gediği virilüb..."*[40]

Süleyman Sudi de gedik kelimesinin *imtiyaz* anlamına geldiği söylenmektedir[41]

Üçüncü aşamada uygulamaya konulan bu yeni uygulamaya biz *gedik hakkı* diyoruz. Artık, meslek ve san'atın müstakil olarak icrâ edilebilmesi gedik hakkının elde edilmesine, yani gedik dükkâna sahip olmaya bağlıydı.

Gedik hakkı uygulamasının başlaması ile birlikte gedik hakkının kimlere ve nasıl tanınacağı soruları da beraberinde geldi.

Bu sorulara cevap mâhiyetindeki gelişmeler ise uygulanan hukukta kiracıyla ilgili hukukî haklardaki gelişmelerle de yakından ilişkiydi.

Zirâ Osmanlı esnaf sistemi için her nevi yeni uygulamamın öncelikle uygulamaya konulduğu ve imparatorluk sathına yayıldığı merkez olan ve bu itibarla esnafa ait gediklerle ilgili ilk uygulamaların da başlatıldığı yer olan İstanbul'da gedik dükkânların büyük bölümü esnafın kira ile tasarruf ettiği dükkânlardı. Dükkan ve debbağhaneler sahibi vakıflardı. Mülk sahibi vakıfın da mülkü olan dükkanlar üzerinde hakları vardı.

Bu safhada uygulamaya konulan gedik sistemi, mülkiyeti vakıflara ait dükkanların tasarrufu ile ilgili olduğundan, dükkanların gedikli dükkana çevrilerek kiralanması usulünün de geliştirilmesi gerekiyordu.

Vakıf tarafından da onaylanan gedikli vakıf dükkanlar ile henüz gedik verilmemiş olan gediksiz dükkanlar bu aşamada ortaya çıkmıştır.

Şu halde kiracıyla ilgili uygulanan hukuktaki gelişmeleri de ayrıca incelemek gerekmektedir. Bu yapıldıktan sonradır ki gedikli dükkan-esnaf ile gediksiz dükkan-esnaf arasındaki farklar analşılabilsin[42].

"Gedikli dükkan sistemi de denilen "ge-

[40] Aynı belgeden naklen, KALA(1998-1), aynı yer.
[41] Süleyman SUDİ(1307), s.96; ERGİN (1922), s..652.
[42] Bu konu yukarıda 3. Bölümde, "Meslek Birlikleri ve Vakıf Sistemi: İstanbul Debbağ Esnaf Birliklerinin Kiracı Olduğu Vakıflar" başlığı altında incelenmiştir.

dikli esnaf sistemi" ilk olarak İstanbul'da uygulamaya konuldu ve diğer şehirlere yayıldı. Ancak tüm imparatorluk şehirlerinde uygulanmadı. Bölgesinde büyük şehirler için uygulandı. İstanbul başta olmak üzere Bursa, İzmir, Halep, Kudüs, İskenderiye, Selanik, Bosna gibi büyük-gelişmiş şehirlerdeki vakıf dükkanlar, gedik dükkana çevrilerek esnafa kiralandı.

Gedikli Esnaf Sistemi

Osmanlı esnaf teşkilâtının en önemli gelişme aşamalarından olan esnaf gediklerinin doğuşu aşaması, 17. yüzyılın ortalarından itibaren başladı.

Öz olarak ifade edersek "gedik hakkı" dediğimiz, iş ve mesleği müstakil olarak icra edebilme hakkının kimlere tanınacağına dair düzenlemeler, 17. yüzyılın ortalarından itibaren o iş meslekle ilgili esnaf birliklerince yapılmaya başlanmıştı[43]

Aslında bu sonuç, esnaf birliklerine tanınan tekel doğuran hakların, Fatih devrinden başlayarak devamlı olarak esnaf lehine geliştirilmesinden[44] doğmuştu.

Birbirini tamamlayan ve daha önceki devirlerden beri gelen gelişmeler nedeniyledir ki, gedikleşme aşamasından önceki devire ait bir gelişme olan "ustalık hakkı" verme yetkisinin[45], esnaf birliklerine tanınmasından sonra ancak, bu yetkinin daha da genişletilmiş bir hâli olan, "gedik hakkı"yla ilgili düzenleme ve uygulamaların da, esnaf birliklerince esnaf nizâmı haline getirilmesi ve devletin de bu nizamları onaylamaları, mümkün olmuştu.

Neticede "gedik dükkânlar"dan oluşan her esnaf birliği, bu "gedik dükkânlar"ın adediyle sınırlı işyerlerini, hangi durumlarda ve kimlerin "gedik hakkı"na sahip olarak işleyebileceklerini belirleyerek, bu hususları kendi esnaf nizâmları haline getiriyorlar, devlet de bu nizamları onaylıyordu.[46]

Deri mushaf kabı

Meselâ debbağların ham deri tedarik ettikleri kasaplıkla ilgili , İstanbul'daki kasap esnafı birliği, kasap dükkânı gediklerine dâir nizamlarını kendileri belirlemişler ve bu nizâmı, devlet de onayladığına dair esnafa ferman vermişdi. Devletin de onayladığı bu nizâma göre, gedik dükkâna sahip bir kasap ustası öldüğünde, tasarrufundaki dükkân gediği, nazırlar olan "Yeniçeri Ağas, kethüdaları ve ihtiyar ustaları" tarafından, ölen ustanın erkek evlâdına verilecek, şayet erkek evlâdı yoksa yine bu kişilerce gedik, birlikte yeralan esnafdan "müstahak" olanına verilecekdi.

> *"...mezburların nizâmları bir kasab ustası fevt oldukda tasarrufunda olan kasab dükkânı gediği nâzırları olan atufetlü yeniçeri ağası ve kasaplar kethüdası ve ihtiyar ustaları ma'rifetleriyle evlâd-ı zukürü kalursa evlâdına ve evlad-ı zukürü kalmazsa ağay-ı mumâileyh ve kethüda ustaları ma'rifetleriyle bir müstahaka virilegelme'le..."*[47]

Görüldüğü gibi, kasap esnafı birliği, boş kalan "gedik dükkân"ın "gedik hakkı"nın kime verileceğinden çok,

---

43 İKS, nr. 24, vr. 17a'dan naklen KALA(1998), s.51.

44 Bu gelişmeler için bkz., KALA (1988), s.88 vd.; KALA(1998), ss.50-61; İNALCIK (1960), ss. 45-102; BAER (1970-1), ss. 145-165; BAER (1970-2), ss. 29-49; GERBER(1988); AKARLI (1988), ss.1-37.

45 KALA(1988), s.102 vd.

46 İKS., nr.106, vr 2b.; İKS., nr.135, vr. 34b'den naklen KALA(1988), s.52.

47 İKS; nr. 24, vr. 17a.

nasıl verileceğine dair bir nizam belirlemiş, "gedik hakkı" verme yetkisini, Nâzıraları Kethüdaları ve İhtiyar Ustalarından oluşan bir heyete bırakarak, bu heyeti, özellikle ölen ustanın erkek evlâdı olmaması durumunda, "gedik hakkı"nın kime verileceğini belirlemeye tam yetkili kılmıştı.

Gedik dükkânlardan oluşan her esnaf birliği, yukarıdaki misâlde verdiğimiz, boşalan gedik dükkânın, "gedik hakkı"nın, kimlere nasıl verileceğine dair nizâma, aşağı yukarı benzer şekilde, bu husustaki kendi nizamlarını belirleyerek uyguluyorlardı.[48]

Ancak bu tür esnaf nizâmları, gerçekte, yanlızca nizâmın ait olduğu esnaf birliğine dahil esnafı bağlamıyor, "gedik"e bağlanmış dükkânın mülküne sahip olanları (mülk sahibini veya sahiplerini) da, bağlamış oluyordu.

Nitekim büyük bir bölümü kiralık dükkânlar olan bu "gedik dükkânlar"ın mülk sahipleri, hukuken mülkleri olan bu dükkânları istedikleri kişiye kiraya verme, veya istemedikleri kişiye kiraya vermemeleri hakkına sahiplerken, mülk sahipliğinden doğan bu hukukî hakları, gedik'le ilgili ve yine hukukî bir hak olarak esnaf birliklerinetanınan boşalan gedik dükkânın kimlere nasıl verileceğini belirleyen esnaf nizâmlarıyla çelişiyordu. Zirâ bu nizâmlara göre belirlenen kişi(esnaf), "gedik hakkı"nın sahibi olarak, gedik dükkâna yerleşmek, (dükkânın yeni kiracısı olmak) hakkına, yine hukuken sahipti.[49]

Bu çelişki, mülk sahipleriyle, gedik dükkânlardan oluşan esnaf birlikleri, arasında, çekişmelerin doğmasına yol açtı.

Meselâ, Karamustafapaşa vakfına ait salhanelerden olan, İstanbul'da Sulu-Manastır civârında, İstanbul kasap esnafı birliğine ait bir "dükkân gedik"inin, mutasarrıfı olan Mehmed ölmüş, esnaf birliğinin nizâmına uygun olarak, bu "dükkân gedik" Hasan'a verilmişti. Fakat bu dükkân, vakfın mülkü olduğundan, Vakıf mütevellisi de yine aynı dükkânı, başka bir şahsa, Ali'ye kiraya vermişdi. Ali, dükkânın kendisine vakıf mütevellisince kiraya verildiğine dair temessükle gelip, dükkâna yerleşmiş olan Hasan'ı çıkartmak istemiş, bunun üzerine kasap esnafı, durumu İstanbul kadısına ileterek, Ali'den, esnafın nizâmını bozduğu için şikayetçi olduklarını belirtmişlerdi.

"...Merhum Karamustafapaşa Yedikule kapusu haricinde vaki' müceddid ebnâ ve vakf eylediği salhaneler mülhâkâtından onüçüncü salhaneye mülhak olub mahmiye-i İstanbulda Sulu Manastır kurbunda sebilhâne köşesinde olan bir bâb kasap dükkânı gediğine mutasarrıf olan Mehmed fevt oldukda nazır mumaileyh ve kethüda ve ihtiyar ustaları ma'rifetleriyle sahib-i arzuhal Hasana verilüb üzerinde iken Ali nam kimesne hilâf-ı nizam ben dükkân mezburun gediğini mütevelliden temessük ile aldım zabt iderüm deyü büyüce müdahale ve nizam-ı kadime halel virüb..."[50]

Tabiiki mülk sahipleriyle, gedik dükkânlardan oluşan esnaf birlikleri arasında, "gedik hakkı"nın doğuşuyla birlikte ortaya çıkan, mevcut hukuktan doğan böylesine önemli bir anlaşmazlığa devlet çözüm bulmak mecburiyetindeydi.
Anlaşmazlık hukukî hakların çelişmesinden doğuyordu ve ancak bu çelişkinin giderilmesiyle ortadan kaldırılabilirdi ki, bu durumda da ortaya, tarafları bağlayan yeni bir hukukî durum çıkacaktı.

---

[48] İKS,nr. 135, vr. 7b., İKS., nr. 154.,vr. 44a.
[49] İKS., nr. 106, vr. 6b.
[50] İKS., nr. 24, vr.17a.

İşte "gedik hukuku"nun esnaf birlikleriyle doğrudan ilişkili olarak doğuşu, bu çözüm arayışlarıyla birlikte ortaya çıktı. Bulunan çözümler "gedik"e, uygulanan hukukla çelişmeyen hukukî bir mâhiyet kazandırdı ve II. Mahmud dönemine kadar, "gedik hukuku" gelişerek, mâhiyeti devamlı genişletildi.

"Gedik hakkı"nın uygulanmaya başlanmasıyla ortaya çıkan, gedik dükkânlardaki kiracı esnafla, mülk sahipleri arasındaki anlazmazlığın kaynağı olan, hukukî çelişkinin esnaf lehine giderilmesinde, böylelikle de "gedik hukuku"nun doğarak, "gedik"lerin hukukî meşruiyet kazanmasında iki önemli faktör rol aynadı.

Bunlardar ilki, hukukî çelişki, kiracı esnafla mülk sahibi arasında çıktığından, kiracı esnaf lehine önemli gelişmeleri içeren süknâ ve icareteynli vakıflardan doğan kiracının hukuki haklarıdır.

Süknâ, kiracının, süknâ denilen alet edevattan dolayı mülkiyet üzerinde doğan bir nevi tasarruf hakkıydı. İcareteyn usulü ise kiracıya, mülk üzerinde belirli bir süreyle sınırlandırılmamış olan ve ölümünden sonra da belirli şartlar çerçevesinde, mülk sahibinin izni alınmadan devam eden bir kirâ ile tasarruf usulüydü.[51]

Gedik hukuku, "sükna" ve icârateyn usulunun, bu genel esasları üzerinde inşa edilmişti.

Ancak "gedik hukuku", mâhiyeti geliştirildikçe, sükna ve icâreteyn usulünün önemli ölçüde diğer özelliklerini de bünyesinde toplayacaktı, fakat bu usullerle çelişen, farklı özelliklerde kazanacakdı.

İkinci faktör ise, esnaf üretim sisteminin devamlılığını temindi. Devlet, üretim ve fiyatla ilgili hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik politikaları doğrultusunda oluşturduğu, tekel haklarına dayalı esnafın teşkilatlanma sisteminin, en geliştirilmiş şekli olan, "gedik hakkı"na dayalı esnaf sisteminin devamlılığı, üretim ve fiyatla ilgili hedeflere ulaşılabilmesi için gerekliydi. Nitekim yukarıda verdiğimiz, kasap gediği dükkânına ait kasap esnafı ve mülk sahibi vakfın temsilcisi mütevelliler arasındaki anlaşmazlıkta, İstanbul kadısı, kasap esnafı lehine anlaşmazlığı çözmüş ve gerekçe olarak da, kasap esanfının, "gedik hakkı"yla ilgili nizâmı şayet korunmazsa bu esnaf birliğinin zor duruma düşeceği, bu durumun da fiyatları yükselterek halka zarar vereceği, bahis konusu "gedik"in Hasan'da kalacağına dair ferman verilirse, Allah indinde de sevabı verilenlerden olunulacağı, ilâm edilerek belirtiliyordu.

> *"...Mezburların nizâm-ı kadimleri müra'at olunmazsa ahvallerî muattâl ve müşevveş ve narh-ı câriye halel ve ibadullaha ızrar ve iz'ac mukarrer olmağın dükkân-ı mezbûrûn gediği nâzırları olan atufetlû yeniçeri ağası ve kethüdaları ve ihtiyar ustaları ma'rifetleriyle Hasana zabt ve yedine hükm-i Hümayûnı nâtık ferman-ı âlî buyurulursa indallah mesâb ve me'cur olurlar"*[52]

"Gedik hukuku"nun doğuşu ise, "gedik sistemi"nin oluşmasıyla eşanlamlıydı.

Gedik"le İlgili Eksik Tanımlamalar: "Gedik" Nedir?

Şimdiye kadar esnafla ilgili olarak, "gedik"lerin mâhiyeti, tam olarak ortaya konulmamış olmasından dolayı, yapılan "gedik" tanımlamaları eksik kalmış, araştırıcılar konuyu daha çok sınırlı bir açıdan değerlendirerek, "gedik"in ancak kısmî tanımlamasını yapmışlardır.

Bu nedenle, Osmanlı esnafının teşkilâtlanma sisteminde, önemli bir yeri olan "gedik sistemi", basit bir sisteme indirgenmiş olarak, okuyucuya Osmanlı esnaf sistemiyle ilgili bazen oldukça yetersiz ve yanlış sonuçlar içeren bilgiler verilmiştir. Bu eksik tanımlamaları iki gurupta toplayabiliriz.

Birinci guruptakiler, gedikleri yanlızca tekel doğuran haklar olarak görürler. Bu guruptakiler özellikle Süleyman Sudi'nin gedikle ilgili yaptığı şu tanımlamaya dayanmaktadırlar.

---

[51] EBUSSUUD, vr.134.vd.; AKGÜNDÜZ (1987), ss.149-162.

[52] İKS., nr.24, vr. 17b.

> *"Gedik denilen şey adeta bir inhisâr vaya bir imtiyaz demekten ibâretdir ki sahiplerinin işleyeceği işi başkaları işlememek ve satacağı şeyi başkaları satmamak şartıyla taraf-ı hükümetden virilen senedin icray-ı ahkâmıdır"*[53]

Gedikler konusunda, Osmanlıca tek müstakil eserin sahibi olan Sıdkı da, Süleyman Sudi'nin bu tanımlaması doğrultusunda Gedik'e dâir bilgi veriyordu.

> *"...evâilde usta çıkmaklığa ve âlât-ı sanâîye gedik nâmı verilmiş ise de gediği böyle ustalık hakkı veya âlât-ı sanâî diye ta'rif etmekden "icray-ı san'at ve ticaret idebilmek selâhiyeti" diye ta'rif eylemek daha münasib olur."*[54] *Her iki tanımlamada, esnaf gedikleriyle ilgili en yaygın kabul gören tanımlamalardır.*

Bu tanımlamalar da gedik, mal ve hizmetlerin satınalınması, üretilmesi ve satılması hakkı olarak tarif edilmektedir.

Gerçekte bu haklar, "esnaf tekelleri"nin doğmasına yolaçan ve gediklerin ortaya çıkışından çok daha önceleri, Fatih Sultan Mehmed döneminden beri, devletçe esnafa tanınmış olan haklardı. Bu tekel hakları, gedik'lerin yanlızca temelini oluştururlar, yapısını târif etmekten uzaktırlar.

İkinci guruptaki eksik tanımlamalar ise "gedik"lerin doğuşuyla ilgilidirler. Bunlar da kendi içinde üçe ayırabiliriz.

Birinci kısımdakiler, gediklerin tekel haklarına dayal olarak doğduğunu kabul ederler.Bunlar arasında ilk sırada yer alan Sıdkı, eserinde gediklerin "inhisâr"(tekel) usûlünün sonucu olarak doğduğunu ve inhisâr usûlünün de yaklaşık 1140/1727 tarihinde, esnafın sayısının sınırlandırılması şeklinde ortaya çıktığını söyler.[55]

Halbukî tekeller bir kenara, "gedik"lerin ortaya çıkışı dahî bu tarihden çok daha önceye dayanır.

Meselâ, bizim tespit edebildiğimiz en eski "dükkân gedik"i kaydı 1070/1659 tarihinde, camcı esnafına verilen "gedik"tir.[56]

İkinci kısımdakiler ise arşiv belgelerindeki ifâdelere bağl kalarak esnafın kullandığı âlet ve edevâta belgelerde gedik dendiğini ve gedik sahibi esnafa "tezkire" verildiğini buna göre de gediklerin doğuşunu arşivde bu tür esnaf âlet ve edevâtının gedik ismiyle yaygın olarak kaydedilerek tezkire verilmeye başlandığ 18. yüzyıdan itibâren başlatmak gerektiğini, gedikle ilgili ilk kayıtların ise 1700'ün ilk yarısında başladığın kabul eder.[57]

Bu görüş gedik hukukunu, gedik denen esnaf âlet ve edevâtıyla ve bu tür âlet ve edevâtın tasarruf şekliyle sınırlandırmasından doğan eksikliğinin dışında doğrudur.

Üçüncü kısımdakiler ise; gedik'in esnaf tekellerini ihtiva etmeyen ayrı ve farklı bir tesarruf şekli olduğunu gedik'in doğuşunun da bu tür tasarruf şeklinin uygulanmaya başlamasıyla ortya çıktığın kabul eder.

"Gedik hakkının menşei" ismiyle, önemli bir çalışmasını yayınlayan Ahmet Akgündüz, gedik'in bir çeşit tasarruf hakkı olduğunu, gedik hakkının kaynağını "inhisar usulünde değil", Ebussuud tarafından kalame alınan "süknâ" risalesinde aramak gerektiği[58] tezini ileri sürmektedir. Bu anlamıyla gediğin, 1727'den önce ticarî inhisar usulü olmadığından, "ticaretin icraası için tanınan imtiyaz mânası"nı henüz almamış olduğunu belirtir.[59] AKGÜNDÜZ, gediğin inhisarla ilgili manasını inhisar usulünün kabulü olan 1727'den sonra aldığını söyler[60].

---

[53] SÜLEYMAN SUDİ (1307), s. 96.
[54] SIDKI(1325), s.20.
[55] SIDKI(1325), s.19.
[56] BOA.; İstanbul Ahkâm Defteri, nr.3., S.354, Hüküm no 1282'den naklen KALA(1988), ss.57-58.
[57] AKARLI (1988), s.2 vd. ile dipnot 3.
[58] AKGÜNDÜZ (1987), s. 154.
[59] AKGÜNDÜZ (1987), s. 153.
[60] AKGÜNDÜZ(1987), s. 159.

Kurutma işlemi, kara tabakları

Bu tanımlama gedik hukukuyla, Ebussuud'un sükna risalesi arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından oldukça yerindedir. Ancak kurumsal gelişim, kronoloji olarak bu ilişki tersine kurulmuştur. Zirâ, yukarıda incelediğimiz gibi, "gedik hakkı", gedik hukuku'nun doğuşuna neden olmuştur. Diğer bir deyişle gedik hakkı, süknâdan doğan bir hak gibi kabul edilerek meşrûiyet kazanmıştır. Bu gedikle ilgili önemli bir gelişmeydi.
Fakat esnaf birliklerine gedik hakkı'nın tanınması, Ebussuud'un sükna risalesinden çok daha sonra, tespit ettiğimiz kadarıyla en erken 1070/1659 da, ortaya çıkmışdı.

Bu nedenle esnafla ilişkili olarak "gedik hakkı"nın doğuşu süknâ risalesiyle başlamadı, tersine, gedik hakkı'na hukuki bir meşrûiyet kazandırılmak için, gedik hakkı, süknâdan doğan haklar gibi kabul edildi. Buna rağmen, yine de şer'i hukuk açısından gedik, meşrû olup olmadığı bakımından daima tartışma konusu edilmişti.[61]

Diğer yandan, Akgündüz'ün Ebussuud süknâ risalesini hazırladığında henüz ticarî inhisar olmadığı bu nedenle gedik hakkının önceleri inhisarı içermediği görüşü de, bu tür tekellerin, Fatih döneminden beri verilmekte olduğu gerçeğiyle çelişmektedir.

Bu bilgilerle birlikte "gedik"in tanımlanmasını artık yapabilirz. "Gedik hakkı", esnafın mal ve hizmetleri satınalması, üretmesi ve satmasıyla ilgili olarak, esnaf birliklerine verilen hukuki-iktisadi mahiyetleri olan en gelişmiş ve genişletilmiş hakları ve yükümlülükleri içerir. Gedik terimini, bu geniş manasıyla tanımlayabiliriz. Gedik; devletin üretim ve fiyat politikalarının hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik bir nevi "iktisadi gelişme"nin temini için gerekli ve birbirini tamamlayan iktisadi ve hukuki şartları oluşturmak gâyesiyle, devlet ve esnaf birliklerinin ortaklaşa çabaları sonucunda 17. yüzyılın ortalarından itibaren doğan "tekellere dayalı üretim sistemi"dir.

Bu tanımlama, "gedik terimi"yle ilgili üç önemli tespite dayandırılmıştır;

1. gediklerin oluşturulma amacı (hedefi), üretim ve fiyatlarla ilişkili olarak iktisadi gelişmenin temini için gerekli iktisadi-hukuki şartları oluşturmakdır.

Bu amaç, devletin ve esnaf birliklerinin ortaklaşa amacıydı.[62]

[60] AKGÜNDÜZ(1987), s. 159.
[61] İKS., nr.97, 43a.
[62] Esnafbirlikleri kendilerine üretimle ilgili tekel hakları ve gedik verilmesini devletten talep ederken, bu taleplerine gerekçe olarak, bu tür hakların üretimlerinin artmasına ve fiyatların narha uygun olmasına temin edeceğini ileri sürüyorlar, bu gerekçelerin doğruluğu kadı tarafından araştırıldıktan sonra bu tekel hakları esnafa veriliyordu. (İKS., nr.135, vr. 34b., İKS., nr.154, vr.63b).

2. Devlet, "gedik"lerin ihdâsından çok daha önceki devirlerden beri bu amacı gerçekleştirmeyi de ihtiva eden "tekelleşmeye yönelik üretim politikaları" uygulamaktaydı. Diğer yandan esnaf birlikleride bu politikalar doğrultusunda "üretim tekelleri oluşturma" çabasındalardı.[63]

3. Devlet açısından "Gedik", üretim ve fiyata ilgili hedeflere uluşmak için uygulanan "politikalar"ı gerçekleştirmek için kullanılan bir "araç"dı.

Bu "araç", daha önceki devirlerdenberi esnaf birliklerine verilen belirli mal ve hizmetleri, üretme satma ve satınalma tekellerini de içerecek şekilde devletin 17. Yüzyılın ortalarından itibaren esnaf birliklerine tanıdığı, daha geniş hukuki ve iktisadi haklar ve yükümlülüklerden oluşan geniş bir muhtevaya sahipdi.

Esnaf birlikleri açısından ise gedik; elde edilmek çabasında olunan bir amaçtı, çünkü gedikden doğan haklar ("gedik hakkı") her esnaf birliğinin mesleğini icra etmek için kadimden beri geliştirdiği üretimle ilişkili teknik kaideleri, meslekle ilişkili disiplini sağlayan, üreticilerin sosyal hiyerarşiyle ilişkili kaideleri (usta-kalafa-çırak ilişkileri ve ustalık hakkıyla ilişkili kaideleri) ve devletin esnaf birliklerine tanıdığı hukuki ve iktisadi hak ve yükümlülüklerin tümünü içeren[64]en gelişmiş" teşkilâtlanma şekli"ni oluşturmaktaydı.

İktisadi ve hukuki mâhiyeti itibariyle ise gedik; devletin ve esnaf birliklerinin çabalarıyla hukuki ve iktisadi sahalarda, esnaf birliklerine, daha geniş haklar tanınarak doğdu.

Devlet bu geniş mahiyetli "araç"ı, esnaf birliklerinin "gedikleşme" çabalarına ve devletin üretim hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik olarak 17. yüzyılın sonundan itibaren yaygınlaştırarak kullanmaya başladı.

Böylece "gedik"in hukuki-iktisadi mahiyeti ve yaygın olarak kullanıllmaya başlanmasıyla birlikte yeni bir üretim sistemi doğdu. Bu üretim sistemi, bünyesinde esnaf birliklerine çok daha önceki devirlerden beri tanınan, belirli mal ve hizmetleri üretme, satma ve satınalma tekellerini de içermekteydi. Bu yönüyle ifade edersek; gedik sistemi, tekel haklarına dayalı üretim sistemidir.

Germe işlemi ve deri ustası

4.2.Üretimle İlgili Esnaf Teşkilatlanma Sistemi ve Debbağ Meslek Birlikleri

Esnaf birliklerinin, ihtiyaçları olan hammaddeyi teminleri ikâme ve tamamlayıcı mal ve hizmetleri

[63] KALA (1988), s.88 vd.

[64] İKS, nr. 106, vr.8a, İKS., nr. 135, vr.17b.,İKS., nr.135, vr. 7b, İKS.,nr. 154, vr.44b.

üretmeleri ve satmaları aşamalarındaki tüm faaliyetleri çoğunlukla devletin esnaf birliklerine tanıdığı tekel doğuran haklara dayanıyordu.[65]

Üretim krizlerini önleyecek bir hammadde temin sistemi oluşturmak özellikle ikâme mal ve hizmet üreten esnaf birlikleri arasındaki haksız rekabeti önlemek kaliteli ve uygun fiyatta hem tüketici hem de üretici yararına sosyal ve ekonomik verimliliği yüksek bir üretim ve satış sistemi oluşturabilmek için büyük çabalar harcayan merkezi otorite ve bu otoritenin temsilcisi olan kadılar, daha önceki uzun süreçte Selçuklu'dan Osmanlı'ya oluşturulan sınai mülkiyet haklarına dayalı esnaf-sanayi politikası gereği çareyi genellikle hangi esnaf birliklerinin hangi tür mal ve hizmetleri hangi haklara sahip olarak üretip satabileceklerini belirlemekte, başka bir deyişle esnaf biriliklerine tekel doğuran haklar tanımakta buluyorlardı.[66]

Ticarî alanda verilen tekellerden, esnaf-sanayi birliklerine verilen ihtiyaçları olan hammaddeyi satın alma belirli mal ve hizmetleri üretme ve satma tekellerine kadar, oldukça yoğun olarak bir çok alanda devlet, bu tür tekel hakları tanıyordu.[67]

Tekel haklarının Osmanlı ekonomisinde böylesine yaygınlaşmasındaki en önemli unsurların başında üretimin sürdürülebilirliğini sağlama, talebi karşılayabilecek miktarda ve kalitede, uygun fiyatla üretim yapılmasını temin etmek geliyordu.[68]

18. Yüzyılın sonlarna doğru ise önemli bir unsur daha ilâve oldu. Sanayi kapitalizmine aşamasında hızla adım atan ülkelerin yüksek hammadde taleplerini karşılamak ve ürettikleri mamullere pazar bulabilmek için gelen yabancı tüccarın, Osmanlı esnafının ihtiyacı olan hammaddenin büyük bölümün yüksek fiyatlar vererek alıp götürmeleri, ellerindeki mamulleri düşük fiyatla satarak Osmanlı esnaf-sanayi üretimine rakip olmalar sonucu[69] iç piyasada doğması muhtemel üretim krizleri ve fiyat istikrarının bozulması gibi Osmanlı ekonomik ve sosyal dengelerini kökünden sarsıcı tehlikelerden korunmak için de en etkili yollardan biri, esnafa tanınan tekel haklarıydı.

Diğer yandan merkezi otorite tarafından verilen bu tekeller mutlak anlamda verilmiş sayılmıyor hem tüketici ve hemde üreticiye fayda sağlamayan hatta zarar veren tekeller derhal lağv ediliyordu[70]

Kısaca genel karakteristiğini çizmeye çalıştığımız bu daha çok tekellere dayanan ilişkiler manzûmesini hammaddenin temininden mamul hale getirilip satılmasına kadar geçen her aşamada ayrıntılarıyla ele almak gerekmektedir.

4.2.1. Esnaf Teşkilatlarına Hammaddenin Temini Aşamasındaki İlişkiler ve Sistemler

İkâme mal ve hizmet üreten esnafın genellikle hammadde girdileri ortak ürünlere dayalı olduğundan bu tür ortak nitelikteki hammaddelerin temini aşamasında birlikler arası rekâbet sadece belirli bir bölge içinde cereyan eden rekâbet olmaktan çıkıp imparatorluk dahilinde aynı ortak ürünü kullanan esnaf biriliklerinin rekabeti şeklinde oluyordu.

[65] Debbağ esnaf birlikleri başta olmak üzere her esnaf birliği için bu tür tekeller söz konusuydu. Meselâ Galata'daki ekmekçi esnafınının kendi bölgesi içinde satış tekeli hakkı vardı. (GKS., nr. 311, s.136., H.1021/1612). Galata'daki mumcu esnafına, bu esnafın yer aldığı mumhaneden başka yerde mum üretilmesi yasaklararak, mum üretme tekeli hakkı tanınmıştı (GKS., nr.191, s. 590, H.1035/1625). Yine Bursa'daki mumcu esnafının da üretme tekeli hakkı vardı (İNALCIK (1980-1981), s.12.) Bu misaller çoğaltılabilir. Esâsen İstanbul esnaf birliklerine verilen tekel hakları ve nizâmlar ile genel olarak esnafla ilgili genel kanunnâme, yasaknâme ve ihtisap kanûnlarında yer alan hususlar, İmparatorluğa şâmil esnafla ilgili ortak özeliklerin ve benzer teşkilâtlanmanın oluşmasında en başta gelen kaynaklardı. Mesela bahsi geçen mum üretme tekeli hakkı ile ilgili düzenlemenin kaynağı bir kanûnnâme idi. "Mum yasağı" da denilen bu kamûnnâme için bkz. ANHEGGER-İNALCIK(1956), s.56.

[66] İNALCIK (1973), s.156 vd.; GERBER(1988), ss.54-56, 68 vd.; KÜTÜKOĞLU(1986), s.59 vd.; ERGENÇ(1973) s.151,152.

[67] Osnanlı esnaf sisteminde olduğu gibi ticaret sisteminde de tüccara tanınan tekel hakları hayli yaygındı. Mesela İstanbul için bu tür tekel hakkına sahip tücarların başında Kapan tüccarı gelmekteydi. Bu tüccar hakkında geniş mâlumat için bkz. AYNURAL (1988),. s.3 vd.

[68] İNALCIK(1970), s. 217.; GÜÇER(1987), s.49; MANTRAN(1986) s.36.

[69] KASABA(1988), s.18 vd.

[70] İstanbul'daki terzi, yaymacı, fermeneci ve paçacı esenafına verilen üretme ve satma tekeli, tekel haklarını bu esnafın fiyatları yükseltmek için kullanmaya başlamaları nedeniyle lağv edilmişti (İKS., nr. 154, vr. 64a, H.1243/1828).

Bölgeler arası ikâme mal üreten esnaf arasındaki rekabet tüm İmparatorluk sathına yaygınlığı açısından öncelikle zorunlu gıda maddeleri üretiminde kullanılan hububat nevî ürünler ile büyük ve küçükbaş hayvanların temininde[71] daha sonra da sınai mamul üretimi girdileri olan yün, ipek, pamuk, deri gibi hammaddelerde ortaya çıkıyordu.

Zorunlu gıda maddelerindeki bu öncelik, bu ürünlerin tüketiciye ulaştığı yerde mâmul hale getirilmesi zorunluluğundan kaynaklanan yaygın teşkilâtlanmadan doğmaktaydı.

Halbuki sınai ürünleri üreten esnaf için, gıda maddelerinde olduğu gibi, ürünün bayatlamadan taze olarak tüketiciye ulaştırılması problemi olmadığından bu tür esnaf teşkilâtlanırken dikkate aldığı en önemli faktör üreticeği ürünlere talebin en yüksek olduğu bölgelerin nereler olduğudur ki, bu bölgeler imparatorluğun diğer bölgeleri ve dış dünya ile de sık işbirliği içinde olmaları bakımından sınai mâmul üreten esnaf birliklerinin yoğunluğunun artmasına etki eden bölgelerdir.

Nitekim Osmanlı imparatorluğunda sınai ürün üreten esnaf birlikleri, İstanbul, Bursa, Edirne, Selânik, İzmir, Ankara, Halep gibi hem nüfus hem de diğer bölgeler ve de dış dünyayla ilişkisi yoğun olan bölgelerde toplanmışlardı.[72]
Hatta bu ortak ürün-hammadde yün, pamuk, ipek, deri gibi sanayi kapitalizmi aşamasına adım atan ülkelerin de şiddetle talep ettiği ürünler ise bu çekişme-rekabet imparatorluk sınırlarını da aşıp uluslararas bir mâhiyet kazanıyordu.[73]

İmparatorluk dahilinde ve haricinde, hammaddeyi temin etmek için yapılan bu mücadelede en büyük rolü yerli ve yabancı tüccarlar oynuyorlardı. Gerçekten bu mücâdele öylesine şiddetli ve 18. yüzyılın sonlarından itibaren çoğunlukla hammaddeyi en yüksek fiyatla satın alıp ülke dışına çıkarmayı amaçlayan yerli ve yabancı tüccar lehine sonuçlandığından merkezî otorite bu duruma sık sık müdahale edip aldığı önlemleri uygulamaya koyuyordu.
İstanbul debbağ esnaf birliklerinin ihtiyacı olan ham derinin temini de dahil olak üzere Osmanlı devletince yerli sanayinin hammadde ihtiyacının temini ve hammaddenin Başta Avrupa olmak üzere dışarıya kaçırılmasının önlenmesi için uygulamaya konulan devletin aldığı bu önlemleri ve oluşturulan tedarik sistemini iki aşamada ele alabiliriz.

4.2.1.1.Devletin Serbest Ticarete Dolaylı Yoldan Müdahaleleri: Tedarik Zincirlerine Dayalı Ticaret Sistemi

18. yüzyılın ikinci yarısından önce devlet Osmanlı esnaf birliklerine daha çok mal ve hizmet üretme ve satma alanlarında tekel hakları tanımış, hammadde temini alanında ise esnaf birliklerinin yanında İstanbul gibi büyük tüketim merkezlerinin yeterli iaşesini ve üretim için gerekli hammaddeyi temin endişesinden kaynaklanan öncelikle gıda maddeleriyle ve deri ve kumaş üretimiyle ilgili hammaddeler için öncelikli bölge alım tekelleri oluşturmuştu.[74]
Büyük şehirlerin iaşesinin temini sorununun çözümü için geliştirilen iaşe politikası olarak araştırmacılar tarafından ele alınarak incelenen konunun diğer bir boyutu da şehirdeki esnaf birliklerinin halkın ihtiyacını karşılayacak üretimi yapabilmeleri için ihtiyaç duyulan hammaddenin tedarik edilmesi idi. Yeterli hammadde temini için Osmanlılar İaşe politikasını da için alan tedarik zincirine dayalı ticaret sistemini geliştirdiler. Esnaf birliklerinin ihtiyacı olan yeterli hammadde tedarik edilmeden, hammaddenin yurtiçine başka bir bölgeye ve yut dışına ihracı yasaktı.
Bu ihraç yasağı, çoğu araştırmacıların halen anla-

---

[71] Tüketici nufus ile idârî ve askerî nufusun yoğunluğu bakımından bölgeler arası rekabette öncelikli halde olan İstanbul ile diğer bölgeler arasındaki rekabete en canlı misâl, et ve hububat nevi ürünlerin temini ve üretilmesinde görülüyordu.(Ayrınt için bkz., Antony Greenwood, Agt.; Ahmet Kal'a, Ad geçen yüksek lisans tezi.)

[72] SAHİLLİOĞLU(1968) ss. 61-65.; İNALCIK(1979-1980), s.37 vd.

[73] KASABA(1988), s.37 vd.; BRAUDEL(1989), s.427 vd. ; İNALCIK(1979-1980), s.42 vd.

[74] Et ve hubat ürünü için İstanbul, öncelikli bölge alım tekeli hakkına sahipti. Hububat ürün için bkz., GÜÇER(1950), S.397 vd.; GÜRAN(1988), s.245vd.; FARAQİ(1979), s.139 vd. FAROQHİ(1979), s.139vd.

Kurutma işlemi

makta zorluk çekerek zannettikleri gibi Osmanlı'nın ticaretten anlamamalarından değil üretimi koruma politikaları gereği idi.

Yeterli hammaddenin temini için kurulan bu tedarik sistemini tehdit eden en büyük unsur 18.yüzyıl sonlarından itibaren hissedilmeye başlanan Avrupa sanayi devrimi ile birlikte Avrupa'nın ihtiyacı olan yüksek hammadde talebi idi. Sanayi devriminin Osmanlı üzerindeki hissedilir etkisi öncelikle hammaddenin yurtdışına kaçırılmaya başlanması ile ortaya çıkmıştı. 18.yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı üretimini etkileyen en önemli sorun hammadde kaçakçılığı olmuştu.

Yaygın olarak 18. Yüzyılın sonlarından itibaren dış talebi yüksek ve devamlı kaçakçılığa konu olan ürünleri câri narh üzerinden satınalma önceliğini devlet, bu ürünleri hammadde olarak kullanan Osmanlı esnaf birliklerine tanıdı. Bu birlikler ihtiyaçları kadarını satın almadan tüccar eliyle ürünün başka bir yere sevkedilmesi yasakladı.

Başta deri ve kumaş hammaddesi olmak üzere hammadde tedarik zincirleri oluşturarak, tedarik zinciri ile hammadde ihtiyacı karşılandıktan sonra artan ürünün ihracı politikası 16. yüzyıl başlarından itibaren uygulanmaya başlanarak giderek yaygınlaştırılmış ve 17. yüzyılın ortalarından itibaren oluşum tamamlanmıştı.

Mesela 1581 tarihli bir hükümde Kasımşapa debbağları ham derinin Venedik tüccarına satılıp yurtdışına ihracından dolayı hammadde bulamadıklarından üretim yapamadıklarını ve ham derinin fiyatının da yükseldiğini şikayet etmişleri. Galata kadısına şikayet üzere, depolarda 5408 koyun derisi ile 41 sığır derisi bulunup el konulmuş ve debbağlara satılmıştır. Deri sahibi tüccar ise Galata kadılığına gelip derinin ya-

Deri germe işlemi, deri ustası

bancı tüccara satışının yasak olduğunu bilmediklerini bundan sonra olmayacağını bildirmişlerdi.

> “**[Derkenar]** *Mîr Çâvûş'a virildi.*
> *Galata kādîsına hüküm ki:*
> *Mektûb gönderüp Kāsım Paşa debbağlarından Hâcı Abdî bin Velî ve Murâd bin Alî ve İsmâ'îl bin Süleymân Dergâh-ı mu'âllâm çâvûşlarından Beşîr Çâvûş meclis-i şer'a gelüp Galata ve Kāsım Paşa kassâbları zebh eyledükleri koyunlarun ve keçilerün ve sığırlarun derilerin bize virmeğe elimüzde emr-i şerîf var iken Venedik'e ve dârü'l-harbe giden kâfirlere virilmeğle dükkânlarımuz mu'attal ve meşin ve sahtiyân ve gön bahâlu olup Galata kâfirlerinün mahzenlerinde her kangı tâcirün derisi bulınursa girift olınmak fermân olınmışdur idüklerinde çâvûş-i mezbûr ile üzerlerine âdem gönderilüp tefahhus olındukda beş bin dört yüz sekiz koyun ve kırk bir sığır derisi bulınup kānûn üzre ta'yîn olınan kassâblar(?) ile debbağlara satılup akçesi der-kîse lındukdan sonra derilerün sâhibleri gelüp derileri dârü'l-harbe giden kâfirlere yasağ olduğın bilmez idük şimden sonra bir deri bulınursa girift olınup hakkımuzdan gelinsün ammâ mukaddemâ alduğımuz derilerün akçelerin bize virilsün didüklerinde arz eyledüğin ecilden zikr olınan deriler mîrîye zabt olınup ve ândan gayrı kâfire bey' olınmak içün der-mahzen olan deriler mîrîye zabt olınmağın emr idüp buyurdum ki vardukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olup eğer zikr olınan derileri mîrî içün zabt eyleyüp ve eğer kâfire bey' olınmak içün âhar yirde der-mahzen olınmış deriler var ise ânı dahi girift eyleyüp mîrî içün zabt itdüresin. Fî 5 L sene [98]9 [2 Kasım 1581]*”[75]

Deri dışındaki esnaf için de örnekler verebiliriz. Mesela ince harir(ipek), gazzaz esnafı'nın ürettiği çeşitli kumaşların hammaddesi olup, Edirne ve civarında üretilen bu hammaddeden İstanbul ve sair Osmanlı memleketlerindeki gazzaz esnafı ihtiyacı kadar almadıkça yabancı tüccara veya yabancı tüccar hesabına çalışanlara satılmayıp uygulanan nizam gereği tümümün İstanbul'a sevkedilmesi isteniyordu:

> *“...İstanbul şalisi ve gezi ve dimi ve sandal ve kuşak ve pûşi ve emtia-i saire i'maline muktezî olup Edirne ve havâlisinde husule gelen meşdûd ta'bir olunur ince harir gazzaz taifesine mahsus olan harirden âsitâne-i âliye ve sair memâlik-i mahrûse müstevfî olmadıkça müste'men taifesinin gerek kendülerine ve gerek taraflarından getürdükleri âdemlerine harir iştirâ itdirilmemesi ve ba'de-l-yevm mevcud olan ve gerek husûle gelen haririn bir dirhemi mahal-i sâireye virilmeyüb cümlesinin nizâm vechiyle âsitâne-i saadete irsâl olunması...”*[76]

[75] BOA, Mhm, Defter nr.43, s.16.
[76] BOA., Cevdet-İktisad, nr.588, 28 N.1241/4.IV.1825. Et için bkz. GREENWOOD(1988).

Konumuz açısından burada daha ayrıntılı olarak üzerinde durmamız gereken ve yukarda kısmen bahsi geçen bir husus başta İstanbul olmak üzere belirli bölgelerdeki esnaf birliklerine hammadde temininde diğer bölgelerde yeralan esnaf biriliklerine nazaran öncelik tanınmasıydı.

Hammaddesini taşradan-şehirdışından temin eden hemen her esnaf biriliği için geçerli olan bu umumî nizama göre oluşturulan öncelikler sırasının başında İstanbul bölgesi geliyor, daha sonra diğer Osmanlı devleti dahilinde olan bölgeler geliyordu. En sonda ise dışarıya ihraç edilmek üzere Osmanlı esnaf biriliklerinin ihtiyâcından fazla olan hammaddenin satılabildiği yabancı tüccarlar geliyordu.

İhrâcı dış ülkelere yasak olan ürünlerin dışındaki her türlü katı ve sıvı gıda maddesinin üretiminde kullanılan ürünler ile yün, pamuk, ipek, deri gibi imalat sanayiinde kullanılan ürünler için bu sıralama geçerliydi.[77]

Öncelikle İstanbul'daki esnaf birliklerinin lehine, hammaddenin mecburî olarak sevkedileceği bölge alım tekelleri oluşturan bu sistem gereği bölgelerarası rekabette olsun dış rekabette olsun İstanbul bölgesindeki esnaf birlikleri oldukça avantajlı bir konuma yükseltilmiş oluyorlardı.

Yanlızca İstanbul için değil üretimleri tamamıyla taşradan gelecek hammaddeye bağlı diğer imparatorluk dahilindeki yerlerde yeralan esnaf birlikleri için de bu tür bölge alım tekelleri vardı.

Mesela Ankara'daki gazzaz ve sofçu esnafının kullandıkları tiftik yün ipliği üreten Ankara ve civarındaki Kangırı, Kal'acık, İstanos Mihalıccık, Seferihisar, Beypazar vesair ile bu havaliden gelip geçen *yörük taifesinin* ürettikleri tiftik yün ipliğinin tüm Ankara'ya sevkedilmesi zorunluydu.

Şal ve sof yapımında kullanılan ince iplik, öncelikle Ankara'lı gazzaz ve sof esnafınca alınıp, ancak bu esnafın üretimde kullanmadığı *kaba iplik*'i tüccar Ankara'da satın alabilip, İstanbul, İzmir Halep ve diğer yerlere sevk edebiliyordu.[78]

Bu sistem gereği hammaddeyi öncelikle en yakın bölgedeki esnaf birlikleri satınalma hak ve tekeline sahiplerdi. Yakın çevre de dahil olmak üzere bölgede üretilen hammaddenin(ürünün) tümüyle bu esnaf birliklerinin bulundukları bölgeye nakledilmek ve bölge esnafı ihtiyacı kadarını aldıktan sonra ancak başka bölgelere sevkedilmek üzere tüccara satılabilmek kaydına tabiydi.

Fakat İstanbul bölgesi ile diğer bölge alım tekellerinin önemli bir fark vardı. İstanbul bölgesi sadece yakın çevresindeki hammadde kaynakları üzerinde değil gerekirse imparatorluğun tüm hammadde kaynaklar üstünde satınalma tekeline sahip olabiliyordu.

Tüm üst idarî, askerî bürokratların ve merkezî ordunun yer aldığı İstanbul'un, diğer bölgelere nazaran yüksek tüketici nüfusu ve en ufak bir sosyal huzursuzluğun dahi impatorluğun diğer bölgelerini etkileyeceği endişesiyle başta gıda maddeleri ihtiyari olmak üzere tüketim için gerekli her türlü ürünün temini ve üretimin yapılabilmesi için, alınan tüm ekonomik ve sosyal önlemler, İstanbul'u diğer bölgelerden farklı ve daha imtiyazlı kılan nedenlerdi.

İstanbul için, Osmanlının ilk devirlerindenberi sürügelen bölge alım tekeli imtiyazı, 1838 Baltaliman Osmanlı-İngiliz ticaret andlaşmasının, 2 ve 3. maddeleriyle ilga edilen diğer tekel haklarıyla birlikte kaldırıldı.[79]

---

[77] Bu konuda arşivde hayli belge olmakla birlikte bunlar arasından seçilmi şu belgelere bakılabilir: BOA., Hatt- Hümâyun, nr. 32618, Ayn tasnif, nr.32290 M.; Cevdet İktisad, nr.996; İstanbul alamu(d tüccarına dâir Ferman, evâsıt Şevval 1241/V.1826 ortaları, İKS., nr.154, vr.32.

[78] BOA, Cevdet İktisad, no 694, 6.3.1244/15.I.1828. Faroqhi, Ankara'dan tiftik ve tiftik ipliği ihraç yasağının 1645'den önce konulduğunu belirtmektedir (FAROQHİ(1985), s.253.

[79] Bu antlaşmanın ikinci maddesinde ki şu genel hüküm zikredilen tekeller açısından önemli sonuçlar doğurdu. "...İngiltere kraliçesi ve pâdişâhının tebeası ve bunların hidmetlerinde istihdâm olunanlar min-ba'd memâlik-i mahrusemin her bir mahallinde bi'l-istisnâ memâlik-i mahrûse mahsuli ve kârı olarak her cins ve nev'i emtia ve eşyâyı mubâyâya me'zun olalar ve saltanat-ı seniyye dahî gerek zirâ'at ve hırâset ile hâsıl olur ve gerek sâir cem'i eşya hakkında yed-i vâhid usulüni bi'l-küllüye terk ve ibtaline resmen müteahhid olmuş olma'la...", (Muahedât Mecmuası(1294), s.273).

Hammadde teminiyle ilgili bu genel sistemi İstanbul bölgesi ağırlıklı olarak ele alırsak, böyle bir sistemin istenilen sonucu verebilmesi için hammadde kaynaklarının sıkı bir şekilde denetlenmesi üreticinin ürünün öncelikle tâbi olduğu bölgenin hammadde ihtiyacını temin eden tüccara satması gerekiyordu.

Fakat ne var ki diğer bölgelerdeki esnaf birliklerinin ve özellikle de sanayi devrimini gerçekleştirme aşamasındaki ülkelerin hammadde taleplerinin yüksekliğinden dolayı tüccar hammaddeyi üreticiye narhının üstünde yüksek fiyatlar vererek satın alıyor ve gizlice başka bölgelere ve yabancı tüccara yüksek fiyatlarla satıyordu.

Merkezî otorite ise bu tür kaçakçılığ ve karaborsayı önleyebilmek için yeni çözümler geliştiriyor ve ilgili kadılıklara sık sık bu konuda fermanlar yolluyordu.

Başta buğday, zeytinyağı gibi gıda maddelerinin yanında dış talebi yüksek olan ipek, yün, pamuk, deri gibi sınai mamul üretiminde kullanılan hammaddelerin kaçakçılığı oldukça yoğun ve yaygın bir haldi.

Meselâ, Bursa ve civarında üretilen ipeğin öncelikle İstanbul'a gönderilip ihtiyaçdan fazlası ancak sair yerlere gönderilmesi nizam gereği iken, ipek, üretildiği yerlerden yurt dışana kaçırılmak için en uygun liman olan İzmir'e ve diğer mahallere gizlice sevkediliyordu.

> *"Burusa ve havâlisinden kat-ı külli harir İzmir cânibine ve mahal-i sâireye nakl olunduğu ihbâr kılındığından... Burusada husule gelen harir dersaadete nakl ve tesyâr olunmakda ise de Bilecik ve köyleri ve Söke ve İnegöl ve Gemlik ve Pazarköy ve Mudanya ve sair harir çıkan mahallerden harir eshâbı yedlerinde olan hariri kadimi veçhiyle Burusa mizanına götürmeyüb hafîce mahal-i âhire götürdüklerinden..."* [80]

Hammaddenin dışarı kaçmadan öncelikle İstanbul esnaf birilkleri sonra da diğer bölgelerdeki Osmanlı esnaf birliklerince temin edilmesi için devletin uyguladığı çeşitli çözüm yollar vardı.

Bunların başında geleni hammadde üretilen bölgelere fermanlar yollanarak ürettikleri ürünün tamamının tüccar eliyle belirli bölgelere (bölge tekellerine) gönderilmesini temin etmekti.

Yukarıda aldığımız ipekle ilgili fermanda da açıkça belirtilen bu uygulamada iki amaç gözetiliyordu.

Bunlardan ilki tüm ürün bölge tekellerine gönderileceğinden üreticinin elinde mal stoklanmasını ve gizlice yabancı tüccara satmasını imkansız kılmakdı.

Nitekim, İstanbul'daki debbağ esnafının kösele ve meşin imali için gerekli palamud'a dair 7.7.1242/ 5.II.1827 tarihli İstanbul kadısının ilâmında[81]:

> *"...kösederesi ve tuzla ve kazdağı ve sair mahallerde husule gelen palamudu bir müddetden berû ba'zı erbab-ı ihtikâr mahallerinden dûn bahâ ile iştira ve galî bahâ ile Anadalu ve Rumeli taraflarına ve müste'men taifesine bey' ve furuhta ictira' itmekde olmalarıyla..."*

denilerek, ilâmın devamında da bu durumun önlenmesi için bu bölgelerdeki tüm palamudun İstanbul'a sevkedilmesi isteniyordu.

İkincisi de bölge alım tekellerinde yeralan esnafın, yeterli miktarda ve kaliteli, mamul üretilebilmesini temindi. Bu amacın gerçekleştirebilmesi için devlet tüm hammaddeyi, bölge tekellerine sevkettirerek, esnafın yeterli miktarda ve kalitesi yüksek hammaddeyi seçip almasın sağlıyordu.

Özellikle ipek, sahtiyan, palamud gibi imâlat sanayiinde kullanılacak hammaddenin kalitesi, üretimin kalitesi için çok önemli olduğundan belirli bölgelerde üretilen bu ürünlerin tümünün İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu. Bu hususta palamud hammaddesiyle ilgili olarak İstanbul kadısının 7.7.1242/ 5.II.1827 tarihli ilâmında şöyle deniliyordu:

> *"...husule gelen palamudun cümlesi tüccar yediyle dersaadete gelüb içinden be ocak ta'bir olunur debbağ*

[80] BOA., Cevdet-İktisad, nr.996, 10.N.1242/7.3.1827.
[81] BOA, Cevdet İktisad no:585.

Tabakhane, deri kurutma işlemi

esnaf işlerine yarayacak palamudu iştirâ eyledikten sonra fazla kalur ve esnafın işlerine gelmeyerek almaktan istinkaf eyledikleri ma'rifet-i şer'i ve esnaf ma'rifetiyle mütebeyyîn olur ise ol vakitde bu tarafdan diyar-ı ahire furuht olunmasına ruhsat verilmek..."[82]

Her iki şıktaki amaç gerçekleştiğinde kaçakçılığın hammadde tıkanıklığına neden olup Osmanlı esnaf ve üreticisini üretim krizine sürüklemesi önlenmiş olacakdı.

Ancak belirli bölgelerdeki belirli hammaddelerin, tümüyle başta İstanbul olmak üzere çeşitli bölge tekellerine sevkedilmesi üretici açısından önemli problemleri de beraberinde getiriyordu.
Mesela İstanbul'a tümüyle sevkedilme kaydına tabi hammadde-ürün İstanbul esnafının talebini aşarak bol miktarda üretildiği senelerde talebi aşan miktarın da İstanbul'a sevki ürünün maliyet fiyatını yükseltiyor, diğer yandan bolluk ürünün satış fiyatını düşürdüğünden maliyeti yüksek fiyat düşük bir ürünü İstanbul'a sevketmek tüccara cazip gelmiyor, sevkeden tüccar da çoğu kez zararına ürünü elinden çıkarmak zorunda kalıyordu.

Diğer yandan yine İstanbul'da, İstanbul esnafının hammadde ihtiyacından fazla ürünün mevcudiyeti yalnızca o yıl ki mahsülün bolluğundanda kaynaklanıyordu.

Zira İstanbul esnafı yalnızca belirli bölgelerden gelen hammaddeyi satınalmakla kayıtlı değildi. Bölgesine bakılmaksızın kalitesini ve fiyatını en uygun bulduğu ürünü satın alıyordu.

[82] Aynı belge.

Bu durumda ürünün tümüyle İstanbul'a sevketmek başka bir yere satamamak kaydıyla bağlı olan üretici, İstanbul esnafının başka bir yerden ihtiyacı olan ürünü (hammaddeyi) temin etmesi durumunda veya ürünün bol olduğu yıllarda daima arz fazlası ürününün elinde kalması riskiyle karşı karşıya kalıyor, zarar ediyordu.

Sözkonu her iki husus, başka bir yere satılmaksızın tümüyle İstanbul'a nakledilmek kaydına tâbi ürünlerden biri olup Akdeniz civarındaki bölgelerde üretilen palamut üreticileri için de geçerliydi:

> *"...palamud külliyet üzere olub mahallerinden diyar-ı âhire nakl ve müste'men taifesine furuh olunamayarak Dersaadetde dahî teksir ve adem-i revâc cihetiyle cümlesinin bu tarafa (Dersaadete) nakl ve ba'hu buradan hârice satılmak suretinde beyhûde bir takım masârıf-ı nakliyye sebebiyle tüccara zarar ve ziyân olacağına mebnî zarûrî el çekdiklerinden mevcud olan palamud mahallerinde çürüyüb fenâ-pezîr olarak gerek palamud tüccarı ve gerek palamud mahsuluyle ta'yin itmekde olan fukara gürühu mübtelây-ı gadr ve hasar olmakda oldukları tahkik olunub..."*[83]

Esnafın talebini aşan arz bolluğundan doğan bu zararlar esnafla tüccarın sık sık mahkemlerde kadı önüne çıkmalarına neden oluyordu.

Bu davalarda umumiyetle tüccar elindeki mala esnafın düşük fiyat vermesi ve esnafın hammadde ihtiyacın karşılamadan harice mal satmalarının yasak olması nedeniyle zarar etiklerinden şikayet etmekde, esnaf da hammaddenin ihtiyaçlarından çok miktarda olmasından ve önemli bir kısmının da çürük olup işlerine yaramadığından fiyatının düşük olduğunu ve çürük ürün satın alamadıklarını söylemektydiler. Kadı da her iki tarafın kabul ettiği fiyat ve miktarı belirleyerek bu anlaşmazlığı çözümeye çalışmaktaydı.[84]

Deri germe işlemi

[83] Aynı belge.

4.2.1.2.Devletin Serbest Ticarete Doğrudan Müdahaleleri: "Ruhsat Tezkiresi" ve "Yed-i Vahit" Ticaret Sistemi

Esnaf birliklerinin hammadde teminini kolaylaştırmak amacıyla devletin ticârete dolaylı müdahalelerde bulunarak çözüm arayışları ve uygulamaları ortaya yeni problemler çıkarmıştı.

Bu problemlerin halli için yeni çözüm arayışları, neticede devletin serbest ticarete doğrudan müdâhale etmesini gerektirdi. II.Mahmud devrinde(1808-1839) devletin bu müdahaleleri had safhaya çıktı ve *ruhsat tezkiresi sistemi* ve *yed-i vâhid sistemi* denilen ticaret sistemleri doğdu.

Ruhsat Tezkiresi Sistemi

Hammadddenin dışarıya kaçırılmadan öncelikle İstanbul sonra da diğer bölgelerdeki esnafa akmasını temin için uygulanan,belirli bölgelerdeki ürünlerin tümüyle bölge alım tekellerine sevk edilmesi şeklindeki ticaret sisteminin üreticinin zararına olan yanlarını iyice belirginleşmesi, diğer yandan esnaf koruyucu yönü daha ağır basan bu sistemi esnafın, narh ve genel ticaret sistemini bozucu yönde kullanmaya başlamıştı. Bölge alım tekelerinde yer alan bazı esnaf ihtiyacından fazla hammadde satın alıyor, satın alırken de fiyat düşürmek için ürünü zamanında satın almayıp bölge alım tekeli gereği esnaf ihtiyacı kadar ürünü tüccardan satım almadan tüccarın başka bir alıcıya satış yapamaması kaidesinden yararlanarak, tüccarı mağdur duruma düşürmek, ürünün kalitesini beğenmemek gibi yollara baş vuruyor, böylelikle ucuza kapattıkları ürünün ihtiyaçlarından fazla olanını diğer bölgelere ve yabancı tüccara yüksek fiyatlarla satıyorlardı[85]. Büyük ölçüde bu durum üzerine yeni bir sistem uygulanmaya başladı.

Esnaf birliklerin hammadde temininde uygulamaya konulan bu usule ilk adım, İstanbul debbağ esnafının hammaddesi olan palamut ürününün temininde, 1242/1826 yılında başlanarak atıldı. Esnafın üretimi için gerekli ve temininde güçlük çekilen kritik hammaddelerin üretildiği bölgelerin en uygun yerine devlet tarafından bu yeni ticaret sistemini uygulamakla görevli bir memur tayin edildi.

Bu memur, yeni sisteme göre emrine verilen görevli memurları ürünün üretildiği yerlere yerleştirecek bölge alım tekellerinde yer alan esnaf ne miktar ve kalitede hammadde ihtiyacı varsa, bu memura her yıl bildirilecek, memur bu istenilen miktar ve kalitedeki ürünü, vaktine mahiyetindeki görevliler vasıtasıyla ürünü üretildiği bölgelerden temin ettirtip gönderecek, öncelikle İstanbul bölge alım tekelinde yer alan esnafın ihtiyacı tamamen karşılandıktan sonra üzün başka bölgelere veya ürünü ülke dışına ihraç etme isteyen tüccara satılabilecek, alım-satımların tümü, görevli memurun vereceği tezkireyle olabilecek, tezkiresi olmayan tüccar, ürünü hiçbir yere alıp sevk edemeyecekti.

> *"... umur-ı mühimme-i devlet-i aliyyenin ta'tilden ve debbağ esnafının dahî palamud hususunda müzâyakadan vikâyeleri mühim ve elzem olduğu misüllü fukarâ ve zuafânun dahî gadr ve zarardan himâyeleri matlub-ı âli olduğuna mebni şu hususda tarafeyn müntefî ve mütemetti' ve zımnında kimesneye gadr ve hasar olmamak garazıyla bu maddeye taraf-ı devlet-i aliyyeden hâcegân-ı dîvân-ı humâyundan Ömer Lütfi Efendi ... ta'yin ve me'mur mumâileyhin herbir mahalle semt olan İzmirde ikâmet ve sâir kaza ve iskelelere tafından iktizâsına göre mücerreb ve mu'temed ademler ik'adıyla evvelemirde dersaadete luzumu olan palamudu gâyed a'lasından olarak vakt ve zamanıyla tamamen sevk ile cümle debbağ esnafına lâzım olan palamud bâligan-mâ-belağ vurud itdikden sonra mahallerinde fazla kalan palamud sâir mahallere ve rumeli yakasına ve müste'men tâifesine me'mur mumaileyh ma'rifetiyle bey' ettirilmek dersaadetde palamudun miktar-ı luzum keyfiyyeti me'mur mumaileyhin ma'lumu olacağına mebnî onun izn ve tezkiresi olmadıkca bir dirhem palamud imrârına ruhsat virilmemek üzere bâ irade-i seniyye tanzim ve ol babda emr-i celil-i âlişan sudur itmekle ..."*[86]

---

[84] Mesela palamud tüccarıyla İstanbul debbağ esnafı arasındaki bu tür bir anlaşmazlığı İstanbul kadısı evasıt.10.1241/ V.1825 ortaları tarihli ilâmıyla, anlattığımız tarzda çözdüğünü bildiriyordu (İKS, nr.154, vr.32).

[85] BOA., Cevdet İktisad nr. 694; İKS., defter nr.154, vr.32, Evasıt 10.1241/10-20.4.1826 tarihli ferman.

[86] 7.7.1242/15.2.1827 tarihli ferman, BOA., Cevdet İkitisad, nr.585.

Hammadde alım-satımlarının tezkireye bağlandığı bu yeni usulde devlet, önceki usullerdeki salt düzenleyici, kontrol edici ve cezalandırıcı rolünün yanında yeni bir fonksiyon daha üstlendi. Devlet artık hammadde alım-satımında taraflar arasında mutlak aracıydı. Zira devletin ve görevlendirdiği memurun izni olmadan ve tezkiresi alınmadan hammadde alışverişi yapılamayacaktı. Gerçi devlet, eskiden beri bu nevi toptan mal alım-satımlarında vergisini tahsil edebilmek, vergi kaçırılmasını önlemek için, alım satımları kendi gözetimi ve denetimi altında yaptırıyordu. Bunu temin için de toptan mal alım-satımlarını belirli yerlerde (kapan, mîzan, iskele,han, pazar yerleri v.b.) yaptırtıyor, Vergi tahsil memurları da bu yerlerde hazır bulunduğundan alım-satım yapıldığında derhal vergiyi tahsil ediyorlar ve verginin ödendiğine dair eda tezkiresi veriyorlardı[87]. Bu yeni usulde ise artık devlet, hammaddeyi üretildiği yerde gözetim ve denetim altına alıyor, tüccarın bu ürünü satın alıp herhangi bir yere sevk edebilmesi için tezkire alması gerekiyordu.

Tezkire usulunü uygulamakla devlet dört ayrı gayeyi gerçekleştirmişoluyordu. a-Hammadde kaçakcılığını önlemek böylelikle de; b- vergiyi tam olarak tahsil etmek, c-öncelikle İstanbul ve diğer Osmanlı dahilindeki esnaf birliklerine yeterli ve kaliteli hammaddeyi temin etmek. Tüm bu gayeleri gerçekleştirirken de;d-üreticiyi mağdur etmemek.

Aslında bu konuda devletin gayesi çok daha kapsamlıydı: Devamlı savaşlar ve iç ayaklanmaların yanında, sanayi kapitalizmi aşamasındaki ülkelerin yüksek hammadde talebi ve mamul maddelerinin Osmanlı pazarlarına girmesiyle sarsılmaya başlayan, iç ticaret ve üretim ilişkileri[88], bir yandan ekonomik ve sosyal huzursuzlukların giderek yaygınlaşmasına neden olurken, diğer yandan devletin vergi gelirlerinde önemli ölçüde kayıplara-azalmalara yol açıyordu. Ticaret ve sanayi alanlarındaki üretim ilişkilerinin yeniden düzenlenerek işlerlik kazandırılması gerektiğini çok iyi kavramış görünen Mahmut II ve

Deriden mamul giysiler

diğer ricâl, 1242/1826 de yeniçeriliğin kaldırılmasının ardından hemen her alanda giriştikleriyeniden düzenleme ve yapılaşma hareketleri arasında, ticaretve sanayi ile ilgili düzenlemelere, yine aynı yıl "İhtisap Nezareti"ni kurarak[89] başladılar.

[87] Lütfi Güçer; "Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Politikası", Türk İktisat Tarihi Yıllığı, İ.Ü.İktisat Fakültesi yay.,Sayı 1, İstanbul 1988, ss.51-55.
[88] PAMUK(1988) ss.15-20, Reşat KASABA(1988) ss.44-46.
[89] KAZICI (1987) s.34 vd.

"İhtisap Nezareti"nin ihdasından sonra ihtisabın ve muhtesiplerin görevi daha önceki ihtisap uygulamalarında olduğu gibi, "İhtisap rusumu"nu toplamak narhı kontrol etmek gibi..sadece vergi ve zabıta memurluğu yapmak değil, bunlarla birlikte, devletin ticaret ve sanayi alanlarındaki politikalarının aktif uygulayıcısı olmak, görevlerini de üstlenmişlerdi[90].

Nitekim öncelikle İstanbul ve diğer bölgelerindeki Osmanlı esnaf birliklerinin hammadde ihitaycını temin için yeni uygulamaya konan tezkire usulunu yürüten devletin görevlerini-memurlar, İstanbul'da ve taşrada uygun merkezlerde yerleşenihtisap mukataaları nazırları ile bu mukataa nazırlarına bağlı ihtisap memurlarıydı[91]. Böylece muhtesip şehirlerde sanayi ve ticareti denetim yanında,artık sanayi için gerekli hammaddenin üretildiği tarım kesiminde de denetim rolünü üstlenerek, gıda ve sınai mamul üretimi içingerekli hammaddenin iç ve dış ticaretini kontrol altında tutan en önemli mercî olmuşdu. Bunlara bir de ihraç edilen ürünlerden alınan ihtisap resmiyle, ithal edilen eşyadan1243 (1827) de alınmaya başlanan damga resmini de eklersek[92], muhtesibin, ihracat ve ithalatı kontrol fonksiyonu daha da belirginleşmiş olur.

Devlet bir yandan ticaret ve sanai alanlarındaki yeni uygulamaların aksamamasını temin için aktif bir görev üstlenirken, diğer yandan da artan giderler nedeniyle ticaret ve sanayiden elde ettiği vergi gelirlerini de arttırmaya çalışıyordu.

Devletin "tezkire usulü"nü uygulamaya koyarak özel teşebbüsün ticaretine doğrudan müdahalelerde bulunmaya başlamasının belirli bölgelerle sınırlı kalmayıp, tüm imparatorluk sathına yaygınlaşmasını temini ancak, "tezkire usulü" uygulamalarını üstlenen ve yeni ihdas edilen ihtisap teşkilâtının, imparatorluk sathına yayılmasıyla gerçekleşebilirdi.

Nitekim, "tezkire usulu" yaygınlaşmadan önce, özellikle hammaddenin iç ve dış ticarete sık konu olduğu ve ithal malların imparatorluğa girişinin yapıldığı belirli bölgeler, ticari canlılıklarındaki önceliğe göre, birer birer ihtasapla ilgili yeni uygulamaların yaygınlaştırıldığı bölgeler olmuşlardı.

İhtisab'la ilgili yeni uygulama, önce 1242/1826 da İstanbul bölgesinde başlanmış, daha sonra 1243/1827 de İzmirde[93], yine aynı yıl ve 1244/1828 yılları içinde yaygınlaşarak, Edirne ve Bursa ve diğer bölgelerde uygulanmaya başlandı[94].

İhtisab uygulamalarının yaygınlaşmasına paralel olarak önceliri yalnızca palamud ürününde uygulanan tezkire, daha sonra kök boya, mazı ve kuru incir ürünlerine de teşmiledildi[95].

Bu noktada iç ticarette uygulanmaya başlanan "tezkire usulü"nun yaygınlaştırılma nedenleri üzerinde durmak gerekiyor.

Tezkire usulü, bu usule tabi ürünleri, üreticiden satın alma hakkının, belirli tüccarlara tanınmasıyla ilişkili olduğundan,tezkireli tüccarın, tezkireye tabi ürünü üreticiden satın alması ve dahilde satmak üzere sevketmesi, tamamen iç ticaretle ilişkili faaliyetlerdi.

İç ticaret yapma hakkı ise tamamiyle Osmanlı tebaası olan gayrı müslimler ile müslüman tüccarlara aitdi.
Dahilde yetişen ürünlerin herbirinin hangi yer ve limanlardan ihraç edilebilecekleri ve bu yer ve limanlara hangi yollarla ulaştırılacağı belirli olup, her ürün bu belirli yollar ve limanlar üzerinden sevkedilebiliyordu. Bu husus, hem iç ticarete konu olan ürünlerden elde edilecek vergi gelirinin ait olduğu mukataalarla, hem de kaçakçılığın önlenmesi çabalarıyla yakından ilişkiliydi.Vergi gelirinin ait olduğu mukataanın haricindeki bir bölgeye ürün sevkedilirse

90 1242 (1825) tarihli ihtisap nizamnamesi, Topkapı Sarayı Mizesi Arşivi., E.1339.
91 BBA., Cevdet-iktisad, no: 694.
92 BBA.,Cevdet İktisad, no: 818.
93 BBA.,Cevdet-İktisat, no. 818.
94 BBA., Cevdet-Maliye, no:4392; Osman Nuri, MUB, C.1 ss. 356-58; CEZAR(1986), s.251.
95 İKS, nr.154, vr.72a.

(kaçırılırsa), mukataa vergi kaybına uğrayacağından, vergi kaybının önlenmesi için ürünün mukataa bölgesine sevki gerekiyordu. bu tür bir mali sistem,iç ticarete konu olan her ürünün ihraç edilecekleri yerleri ve bu yerlere ulaşım güzergâhlarının belirlenmesini, gerektiriyordu.

1838 Baltalimanı andlaşmasına kadar, her ürün için, iç ticaretindenalınacak vergilerin hangi mukataaya ait olduğu münferit fermanlarla düzenlendiğinden, iç ticareti yapılan ürünlerin sevk güzergahları ve ihraç yerlerin ayrı ve toplu halde belirtenbir belge yokdu. Fakat 1838 Baltalimanı anlaşmasıyla, yabancı tüccara da iç ticaret yapabilmek hakkı tanınıca, yabancı tüccarında uyması için Osmanlı devleti dahilinde üretilip iç ticarete konu olan ürünlerin sevk güzergahları ve ihraç edilecekleri yerlerin toplu bir listesi yapılarak andlaşmaya ilave edilmişdi[96].

Yabancı tüccarlar ise, dahilde satın aldığı malı yine ülke dahilinde satması yasak olduğundan (iç ticaret yasağı), ancak ihrâcı yasak olmayan hangi ürünleri satınalıp dış ülkelere ihraç edeceklerse, o ürünleri sevkedildiği yerler ve limanlarda yerleşiyorlardı. Gerçekte yabancı tüccar, iç ticaret yapamama yasağını çeşitli yollarla aşmışdı.

Osmanlı tebaası arasından gayrı müslim veya müslüman kişileri, ücret karşılığı tutarak veya ortak alarak işbirliği içine giren yabancı tüccar, talep ettiği ürünü bu kişiler vasıtasıyla temin ediyordu. Yabancı tüccartaleb ettiği ürünleri temin edebilmek için, işbirliği yaptığı kişiler vasıtasıyla gerekirse, serbest ticareti yapılan ürünü en yüksek fiyatı vererek satın alıyor, veya bölge alım tekelleri'ne gönderilmesi gereken ürünün üreticisine yüksek fiyatlar vererek kaçak olarak satınalıp ihraç ediyordu[97]. Tabiiki bu durum Osmanlı tüccarının ticaretine olduğu kadar, esnafın da ihtiyacı olduğu miktarda hammadde temin edememesinden dolayı, zararına neden oluyordu. Nitekim,bu nedenle Bursa, Amasya, Antakya ve diğer yerlerden Haleb'e gelen ipeğin alım satımı ve ipek dokumacığıyla geçinen halepli tüccar ve esnaf, halepteki yabancı konsolos ve tüccarın kendilerine bağlı adamları vasıtasıyla yüksek fiyatlar vererek ipeği satınalmasındanzarar gördüklerini bu yüzden ipek ihracının yasaklanmasını istemişlerdi[98].

Bu tür müdahalelerle yabarcı tüccar,ürünün fiyatını yükselterekveya kaçakçılık yaparak, Osmanlı tüccar ve esnafına, iç ticaret ve üretim dengesini bozarak zarar veriyorlardı.

Suistimallerinden dolayıdır ki yabancı tüccarla ilişkileri olup bu nevi zarar verici ticari faaliyetlerde bulunan kişilere bu zararları sabit olmasada pek iyi bir gözle bakılmıyordu[99].

Diğer yandan yabancı tüccarın işbirliği yaptığı kişiler,ürün mahallindeki resmi görevlilerle (ehl-örfle) anlaşıyorlar, ehl-i örf ürünü kendilerine satmaları için üreticiye baskı yapıyor ve üreticiden ucuza satınaldığı ürünü, anlaştıklarıfiyatla yabancı tüccarın adamlarına satıyor, bu durumda,ürünü ehl-i örf'ce düşük fiyatla kapatılan üretici haylizarar görüyordu[100].

İşte, hem Osmanlı üreticisi, esnafı ve tüccarının hem de, kaçakçılıktan doğan vergi kaybından dolayı devletin zararına olan bu gidişi durdurmak için devletce uygulamay konantezkire usulu, öncelikle bu zararların sözkonusu olduğu ürünlerin "tezkire" ile alım-satımı usulune bağlanmaları ile başlayıp, daha sonra, diğer ürünlere de yaygınlaştırılmasıyla birlikte, giderek imparatorluk dahilinde yaygınlaştı.

Nitekim daha önce alım-satımı tezkireye bağlanan palamud,kök boyu, mazı ve incirden sonra revgan-ı zeyt (zeytinyağı),yapağı, şem-i asel'in (balmumu) ti-

---

96 Bu liste ve Listenin hazırlanması sırasındaki çekişmeli müzakereler için bkz. KÜTÜKOĞLU, Cilt 2, ss.14-22.

97 BBA, Cevdet-iktisad, no: 585.

98 BBA, Cevdet-İktisad, no 22).

99 Nitekim bu tür faaliyette bulunan kişiler için yolsuz kazanç elde edenler anlamında sık sık muktekir ve madrabaz sıfatlarının kullanıldığını görüyoruz:"..efrenç taifesinin simsar ve komisyonucu ve şerikleri olan muktekir ve madrabaz makulelerinin.." (İ.K.S. nr.154 vr.72 a).

100 Aynı belge.

Deriden mamul giysiler

careti de yukarıdaki belirttiğimiz zararlardan korunabilmek için tezkire usulune bağlandı[101].

Daha sonraki yıllarda ise tezkire usulü, yeni ihtisap usulünün bölgeler itibariyle yaygınlaşmasıyla birlikte ticareti yapılan hemen her ürün için yaygınlaştırıldı. Bu bilgilerin ışığı altında "tezkire usulu"nun özelliklerinisıralarsak:

a- Tezkireye tabi ürünün ticaretini ancak, o, ürünün üretildiği mahallin bağlı olduğu ihtisap nezareti tarafındanverilen "ruhsat tezkiresei" sahibi tüccar yapabilirdi. "Ruhsat tezkeresi" herhangi bir tüccara verilmez, öncelikle"...ehl-i ırz ve islâm ve reaya tüccarı..."na verilirdi[102].

Tezkire sadece islâm ve reaya tüccarına verilmiyordu, şayet"ehl-i ırz" ise yabancı tüccara'da veriliyordu. Mesela tezkireye bağlanan "Kızılca Tuzla" kazasında üretilen Palamudun 1252/1836 senesi muhsulu, Bulak isimli İngiliz tüccarınca elindeki ruhsat tezkerisine binâen satın alınmışdı[103]. Yabancı tüccar iç ticaretyapamayacağından tezkereyle satınaladığı ürünü doğrucadışarıya ihraç ediyordu.. Böylece "muhtekir ve madrabaz"denilen yabancı tüccarla üretici arasındaki aracılar tamamen aradan çıkartılmaya çalışılıyordu.

b- "Ruhsat Tezkire"li tüccarın satınaldığı ürünü nereye sevkedeceği ve miktarı ihtisap memurunca ayrı bir "tezkire"olarak düzenlenip tüccara veriliyor, Ürünün sevkedildiği yer ve iskelelerde ihtisap memurları tüccarın elindeki sevk teskiresinikontrol edip, ürünün tezkirede yazılı miktar ve sevkedilecek yer olark uygunluğunu denetliyor, böylece ürünün, istenilen yere istenildiği miktarda ve kaçırılmasına fırsat verilmeden sevkedilme gayesi gerçekleştirilmeye çalışılıyordu[104].

c- İstanbulun bölge alım tekeli olarak önceliği olduğundan "tezkire usulu"ne tâbi ürünlerden öncelikli İstanbulun ihtiyacıkarşılıyordu:

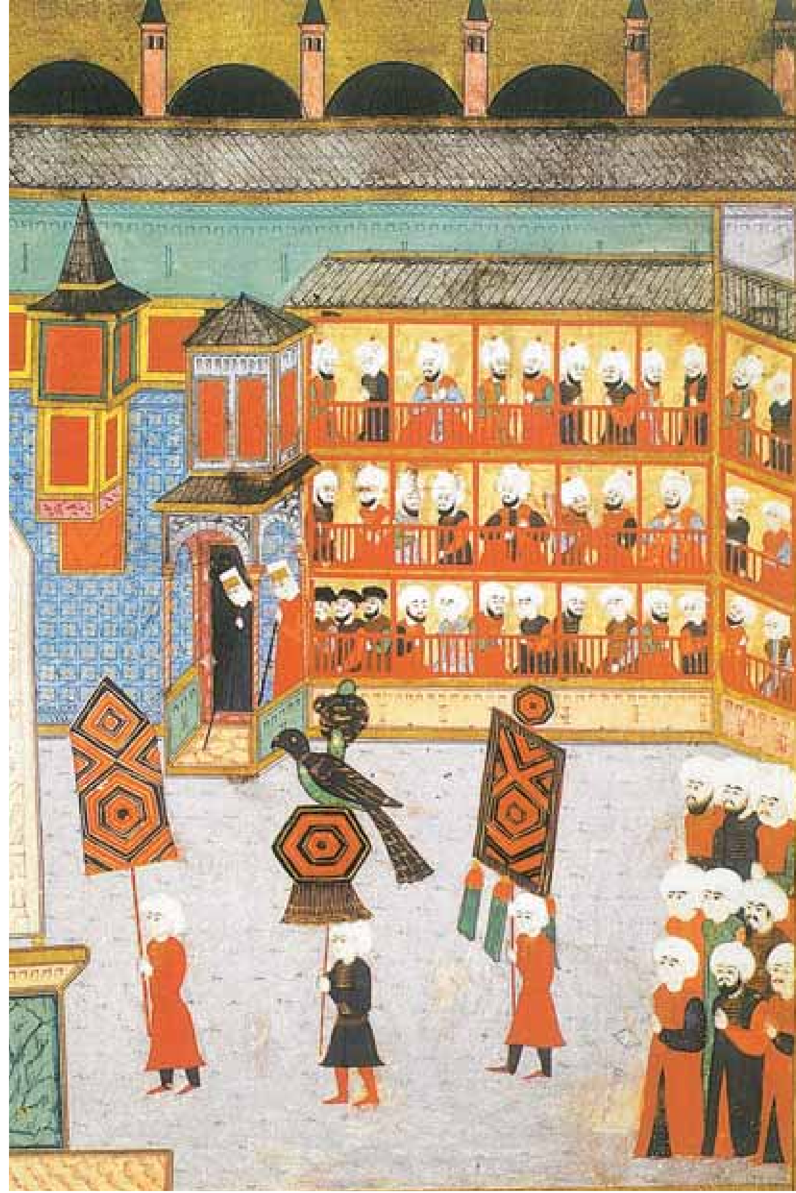
Bunu gerçekleştirebilmek için, İstanbulun ihtiyacını karşılayanher kazanın, ne miktar ürün vereceğini, ihtisap memurları ellerindeki kayıtlara binaen bildiklerinden, bu memurlar İstanbul'un ihtiyacı karşılana kadar öncelikle İstanbul'a sevk tezkiresi veriyorlar, bunun için de, bilinen miktar kadar kazalardan gönderilecek ürünü satın alan tezkireli tüccarın elindeki ürünü İstanbula sevkedeceğini ve miktarını tüccarın sevk tezkiresine kaydedip, bu tüccar sevk tezkiresinde yazılı miktar kadar ürünü, İstanbul'a sevkedip,

101 Aynı belge.
102 Aynı belge.
103 BBA., Cevdet-İktisad, no : 967.
104 İKS.,nr.154, vr.72 a; BBA, Cevdet-İktisad, no 694.

bu miktar sevkin yapıldığına dair İstanbulkadısından ilmühaber alıp, bağlı olduğu (tezkireyi kendisine veren) ihtisap nezaretine götürüyor, şayet tüccar ilmühaberi götürmez veyaürünü tezkirede yazıldığı gibi İstanbul'a değilde başka bir yere sevkederse, ürünün vergisi tüccardan tahsil edilip ruhsat tezkiresi elinden alınıyordu[105].

d- Verilecek "ruhsat tezkiresi" sayısı sınırlı değildi. Böylece iç ticaretin, sayısı sınırlı bir grup tüccarın elinde olmasına fırsat verilmiyordu.

e- Tezkire sisteminde hammaddeye narh verilmiyor, üretici ürününü "ruhsat tezkiresi"sahibi tüccar arasından en yüksek fiyatı veren tüccara satıyordu[106].
Son şıkta yeralan fiyat serbestisi hususu üreticinin tezkire usulünü kolaylıkla benimsemesi ve tezkire usulünün yaygınlaşmasının en önemli nedenlerinde birisi olup, hammaddenin narha tabi olduğu "yed-i vahid" sisteminden tekrar "tezkire sistemine" dönüşün başlıca sebebi olacaktır. Fakat ne var ki, Osmanlı Üreticisi,sanayisi ve tüccarı lihen ioldukca buyuk avantajlar sağlayan tekire usulünü, İngilizler ve diğer sanayi kapitalizmini uygulayan ülkeler Osmanlı devletinden hammadde temininde en büyük engellerden biri olarak gördüklerinden, yoğun çaba sarfederek 1838 ticaret andlaşmasının ikinci maddesiyle kaldırtmayı başarmışlardı.

Deriden mamul giysiler

Yed-i Vahid Sistemi

Derinin tabaklanmasında kullanılan pamud ürünü yed-i vahid kapsamında olduğundan bu sistemi ayrıca incelememiz gerekmektedir.

İhtisap nezâreti teşkilâtının şehirlerin yanında taşraya da yaygınlaştırılmasıyla devletin daha aktif olarak ticaret ve sanayi faaliyetlerinde rol alması diğer yandan yeniden yapılaşma faaliyetleri nedeniyle artan devlet harcamalrını finansmanı için yeni gler kaynaklarına şiddetle ihtiyaç duyulması, ticaret sistemi ve esnaf birliklerine, özellikle de ikâme mal üreten esnaf birliklerine hammadde temini açısından, yeni bir usulün doğmasına yol açtı. "Yed-i vahid" ismi verilen bu usulde devlet, ticarî kârı yüksek bazı hammadde ve yarı mâmullerin tek alıcısı ve satıcısının kendisi olduğunu ilân etti.
"Yed-i vahid", özel kesimin yürüttüğü ticarî faaliyet sahasında devletin de, yeni bir gelir kaynağı olarak

[105] İKS., nr.154, vr.72a.
[106] Aynı belge.

pay almak istemesi sonucunda doğan bir usuldü. Bu gâyeyle devlet, ticarî kârı yüksek hammadeleri tespit ediyor ve bu hammaddelerin ticâretini özel kesime yasaklıyordu.

Meselâ palamud ticareti çok kârlı olduğundan, "yed-i vahid" usulüne bağlanmasının devletin menfaatine olduğunu bildirilmesi üzerine;

"palamud...mübayâ idüb İzmir ve sâir iskelelere nakl ile frenklere satan palamud tüccarı..palamudun germiyyen revâcına binâen evvelkinden ziyâde intifa' eyledikleri istihbar olunmuş ve yed-i vahid sûretiyle bey' ve şira' olunduğu takdirde cânib-i miriye dahî ziyâde menfaat hasıl olacığı anlaşılmış olacağına mebni.."[107]. İzmir, Aydın, Saruhan, Suğla, Menteşe, Teke, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Hüdâvendigâr, Karasi ve Biga sancakları ve kazalarında üretilen palamud 1247/1831 yılında yed-i vahid usulüne dahil edilmişti[108].

Ancak, "yed-i vahid sistemi" ile devletin amacı ticarî kârdan pay almaktan çok, uzun yıllardır mücadele ettiği hammadde kaçakçılığı ve bu kaçakçılığın sonuçları olan vergi kayıpları ile üretim krizlerinin artık tamamiyle son bulması yolunda önemli bir adım daha atmaktı.

Bu usulde devlet bir yandan ticarî kâr ederken, diğer yandan tezkire usulünün fonksiyonunu da üstlenip, kaçakçılığa en çok konu olan hammaddelerin ticaretini bizzat yaparak bu tür hammaddelerin kaçakçılığını engellemiş olacaktı. Devletin bu gayesini, ticaretini "yed-i vahid" kapsamına aldığı ürünlere baktığınızda görmek mümkün olmaktadır. Zirâ yed-i vahid'e konu olan ürünler Osmanlı esnafının yanında sanayi kapitalizmine adım atan ülkelerin de en çok talep ettiği ürünler olup, bu yüzden hem ticarî kârı yüksek, hem de kaçakçılığa en çok konu olan ürünlerdi.

Bu ürünler arasında yer alan tütün 1245/1829 yılında, ipek 1246/1830, palamud 1243/1831, zeytinyağı ve sabun (başlangıç yılı belli değil), ayfon 1251/1835 yıllarında "yed-i vahid" usulüne bağlanmıştı[109] . Tekel anlamına gelen "yed-i vahid" terimi, osmanlı esnaf üretim sistemiyle ilgili literatürde, tüccarın taşradan getirdiği belirli hammaddelerin yalnızca belirli esnaf birliklerine tevzî edilmesi hakkı olarak ("yed-i vahidden tevzi") 18. yüzyılda kullanıyordu.[110]

Bu terim Osmanlı malî literatüründe ise, yine 18. yüzyılda ortaya çıkan malikâne ve esham sistemleriyle beraber kullanılmaya başlanmıştı. Birden fazla malikâneciye satılan bir mukataanın idaresinin tek elden yapılması ("yed-i vahid")[111], veya belirli bir ürün veya ürünler üzerine kurulu farklı bölgelerdeki mukataaların tek mukataa adı altında toplanarak, yine tek elden idaresi (yed-i vahidden zabt ve idare)[112], anlamında kullanılıyordu.

Bizim ele aldığımız manada ise "yed-i vahid" yine tekelden idare anlamını korumakla birlikte, kapsam olarak oldukça farklı bir nitelik ve anlam kazanmıştır.

Bu farklı anlamıyla, "yed-i vahid" bir arşiv belgesinde şöyle tarif ediliyor;

"..yed-i vahid denilen şey bir mahsulün devlet tarafından mübayaa ve iştirâ olunub ba'dehu yine devlet tarafından bey' ve füruht olunması demektir"[113]. Belgede de açıkça izah edildii gibi artık "yed-i vahid"; ticarî devlet tekelleri, manasında kullanılan bir terim

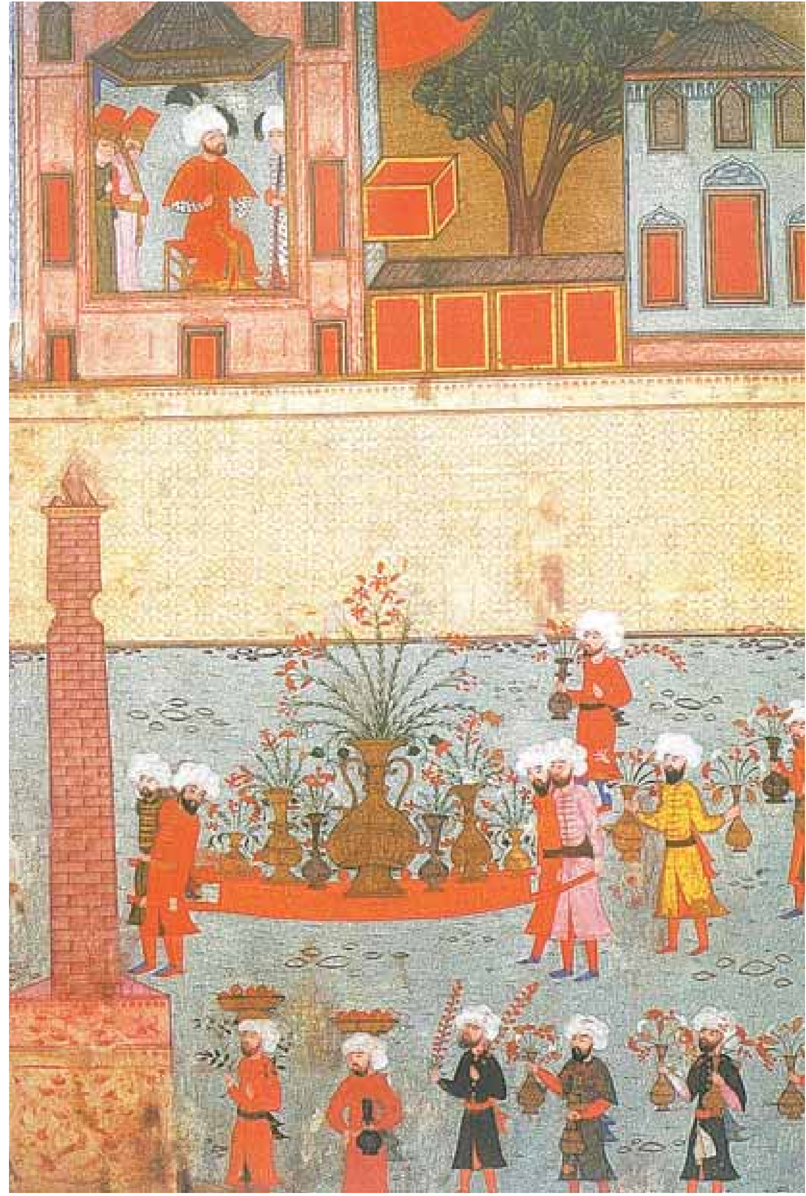
---

[107] BOA, Cevdet-Maliye no. 3264.
[108] Aynı belge.
[109] BOA, Cevdet – İktisat, no. 1703; Aynı arşiv, Hatt-ı Hümayun, no. 3290m; Cevdet – Maliye, no. 3264; Hatt-ı Hümayun, no. 32618; Cevdet – Maliye, no. 502 (Belgeler yukarıdaki ürün ismi sırasına göre verilmiştir).
[110] İstanbul kadısına 1-10.11.1190/10-20.1.1777 tarihli hüküm; (BOA, İstanbul Ahkâm Defterleri, nr. 9, sayfa 88)
[111] BOA., Cevdet – İktisad, no. 243; Yavuz Cezar, Osmanlı Meliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, Alan yay., İstanbul 1986, s. 106.
[112] Yavuz Cezar, Age., s. 82.
[113] BOA., Mesail-i Mühimme-i İngiltere, no. 806/1; M. S. Kütükoğlu, Osmanlı – İngiliz İktisadi Münasebetleri, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yay., Cilt 1, Ankara 1974, s. 65.

olmuştu. İşte bu anlamda “yed-i vahid”, yeni bir ticaret usulünü’de içeriyordu ki biz bu usule “yed-i vahid sistemi” diyoruz.

“Yed-i vahid sistemi”, II.Mahmud döneminde uygulanmaya başlandı. Başlagıç tarihini kesin olarak belirleyememekle birlikte, yeniden yapılaşma çabalarının başladığı 1242/1826 ile 1245/1829 tarihleri arasındaki bir tarih olması gerektiğinitahmin ettiğimiz ve 1245/1829 yılında uygulanmakta olduğunu tespit ettiğimiz[114] “yed-i vahid sistemi”nin başlıca özelliklerini şöyle sıralayabiliriz.

a- “Yed-i vahid”; yalnızca ticari faaliyet alanlarında kurulan ticari devlet tekelleri olup, mal ve hizmet üretimi alanlarında kurulan devlet tekellerinden farklıdır. Yukarıda aldığımız belgedeki tarifinde de görüldüğü gibi yed-i vahid usulünde devlet, bir tüccar gibi sadece ürünün satın alınması ve satılması aşamalarında faaliyet göstermekteydi.Bu ürünün üretimi veya satın alınan ürünü işleme tabi tutup yarı mamul veya mamul hale getirip satmak gibi, faaliyetler” yed-i vahid” usulunda sözkonusu değildi. Bu husus “yed-i vahid”in en belirgin özelliğidir. Zira Osmanlı devletinin önceki devirlerinden beri mülkiyetini ve üretme hakkına elinde bulundurduğu yerler ve ürünler vardı[115]. Devlet bu yerlerde üretilen ürünlerin ve üretim hakkını elinde bulundurduğu ürünlerin, hem üretilmesi hem de satılmasını, tekeli altında tutuyordu. İşte bu tür bir ürünün üretimi ve satışıyla ilgili devlet tekelleriyle, “yed-i vahid” usulundeki devlet tekelleri arasında fark vardı. Bu fark da “yed-i vahid”in bir ürünün üretimiyle değil, sadece ticari bir faaliyetolarak tekelden alımı ve satımı ile ilgili olmasından kaynaklanıyordu.Bu yüzden, iki ayrı devlet tekelini birbirine karıştırmamak gerekir. Nitekim 1838 Baltalimanı andlaşmasının ikinci maddesiyle “yed-i vahid” usulü kaldırıldıktan sonra İngilizler, tuz,barut, saçma gibi devletin üretim ve satış tekellerinin de “yed-i vahid”e dahil olduğunu ve kalkdığını zannettiklerninden, İngiliz tüccarı bu tür devlet tekellerine müdahale etmeye başlayınca, devlet, derhal harekete geçerek bu tür devlet tekellerinin “yed-i vahid”den farklı olduğunu, meselâ devlete ait tuz üretimive satışı tekeliyle, “yed-i vahid” arasındaki fark için:tuzlalar, “...devletin malıdır ve bir kimse nasıl malını istediğinesatarsa devlet de mülk-i mahsusunda çıkan tuzları bazı şartlarla ilzam ve ihâle etmektedir” halbuki”yed-i vahid bir kazanın ahalisinin, mahsullerini diledikelri gibi tüccara satmalarına ruhsat vermeyib

Deriden mamul giysiler

[114] BOA., Cevdet -İktisad, no:1703.
[115] Top, barut, kurşun,saçma, tüfenkgibiaskeri malzeme ile Tuzlaların da dahil olduğu madenler, taş ocakları, bazı ormanlar, iskeleler, dalyanlar, çeltik sahaları, darphaneler, bazı boyahane, mumhane ve simkeşhaneler ilh. gibi (L.Güçer “XV-XVIII.asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Tuz inhisarı ve Tuzların İşletme Nizamı”; İFM., Cilt XXIII, no.1-2, s.98)

hükümed tarafından tamamiyle ahz olunarak bir elde ahara satılması kaziyyesidir”[116] diyerek İngiliz devletini uyarmıştı.

b- “Yed-i vahid”e ko nu olan ürünler, daha önce özel teşebbüs tarafından, iç ve dış ticareti yapılabilenürünler olup, “yed-i vahid” sistemi bu ürünlerdenbazılarının ticaretin özel teşebbüs elinden alınıp devlet'e hasredilmesidir[117]

c- Devlet, “ved-i vahid”e konu olan ürünlerin tek alıcısı ve satıcısıydı. Bu özellik devletin İstanbul'a iaşe temini hususunda olduğu gibi, eski devirlerden beri sürdürdüğü çeşitli ticari faaliyetleriyle, “yed-i vahid” şeklindeki ticari faaliyetlerini birbirinden ayırmaktadır.”Yed-i vahid”e tabi ürünü, devletin (kamunun) haricinde, kendi adına hiçbir tüccar satın alamaz ve satamazdı. Yed-i vahid sistemi dışında devletin katıldığı diğer ticari faaliyetlerde ise devlet, sadece talep ettiğiürünü “öncelikli satın alma hakkına” sahip olup, özel teşebbüs devletin ardından ikinci alıcı ve satıcı olarak piyasada faaliyet gösterebilirdi. Nitekim İstanbul'un iaşesini temin için aynı alanda hem kamu hem de özel teşebbüs faaliyetdeydi[118].

d- “Yed-i vahid” ismi altında devletin yaptığı ticari faaliyetlerin finansmanı “sermaye akçesi” adıyla”Mukataat Hazenesi”nden karşılanıyor, bu ticari faaliyetlerdenelde edilen kârlar da yine “Mukataat Hazinesi”ne gelir kaydediliyordu[119]. Daha sonra, 1 Ağustos 1834 de “Mukataat Hazinesi”nin yerini alan “Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Hazinesi”[120] bu görevleriüstlenmişdi[121].

e- “Yed-i Vahid” kapsamındaki ürünlerin üreticiden toplanmasındanmüşteriye satılamsına kadar her türlü faaliyet mukataat hazinesine bağlı olarak, “emanet usulü”yle yapılıyordu.Yed-i vahid'e tâbi her ürün için bir “emin” tayin ediliyor,”Mukataat hazinesine” ait olan “Yed-i vahid” harcamaları ve gelirleri bu “emin” ler vasıtasıyla sarfedilip,toplanıyordu[122].
“Emin”e,”Yed-i Vahid”e tabi ürünü satınalabilmesi için,”Mukataat Hazinesi”nden “sermaye akçesi” adı altında ürün cinsine göre değişen miktarlarda sermaye veriliyor, “emin”, bu sermayeyle mâhiyetindeki adamları vasıtasıyla toplattığı ürünü, yerli ve yabancı müşteriye satılmak üzere belirli iskele ve merkezlere sevk ettirtiyor, bu sevk işlevinde gerekirse “müslim ve reaya tüccarı”na nakliye masrafı (+) kâr vererek anlaşan “emin”, ürünün istenilen yere sevkini anlaştığı tüccar eliyle de yaptırılabiliyordu[123].
Tüm bu hizmetlerine karşılık “emin”lere uhdelerindeki ürünlere göre farklı miktarlarda, “Mukataat Hazinesi”nden”maaş” veriliyordu. Meselâ “Yed-i vahid”e tabi olan palamudürünüyle ilgili hizmetleri karşılığı “emin”e senede 50.000 guruş maaş verilirken[124], Afyon ürünüyle ilgili hizmetleri görecek “Emin”e ise 2500 guruş aylık maaş veriliyordu[125].

---

[116] BOA Hariciye arşivi, no:1453'den naklen M.S. Kütükoğlu,Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri, II, s.48

[117] Dışarıya ihracı yasak olan hububat yaş meyva gibi ürünlerin iç ticaretiyle, üretimi ve satışı devlet tekellerine ait ürünlerin haricindeki tüm ürünlerinin iç ve dış ticareti, yerli tüccar tarafından yapılıyordu (GÜÇER(1988), s.47 vd.).1838 Balta limanı anlaşmasına kadar yabancı tüccar ise,yerli tüccarın iç ve dış ticaretini yaptığı bu ürünlerin yalnızca dış ticaretini yapabiliyordu (GÜÇER(1988), s. 65 vd.). İşte “yed-i vahid”e konu olan ürünler, özel ticari teşebbüsünün iç ve dış ticaretini yaptığı bu ürünlerden bazılarıydı.

[118] GÜÇER(1964), ss.397-416).

[119] BOA, Cevdet-İktisad, no 612; Cevdet-Meliye,no:3264.

[120] CEZAR(1986), s.260.

[121] BOA, Cevdet-maliye, no:502.

[122] Aynı belge.

[123] BOA, Cevdet-Maliye, no 27758 “Yed-i Vahid”e tabi ürünün tüccar eliyle de sevkedilebilmesi, bazı araştırıcıları yanıltmış ve tezkireli tüccarın kendi adına ürünü satın alması ve satması olan “Tezkire usulü”yle , “Yed-i vahid” usulündeki, tüccarın devlet adına ürünü bir yerden diğer bir yere, mukataat hazenisinden “emin”ler eliyle ödenen nakliye masrafı+kâr karşılığında sevketmesi usulünü, karıştırmışlardır. Meselâ şu paragrafta böyle bir karıştırma oldukça barizdir. “Yed-i vahid'e tâbi mahsulün toplanması o havalinin ihtisap nazırına havale edilir ve her sene sonradan mahsudu yapılmak üzere, merkezeden “sermaya akçesi” adıyla bir miktar da avans gönderilirdi. Nazır da alım-satım selâhiyetini, elinde mühürlü tezkiresi olan müslim ve reaya tüccarına veriyordu. Bu tüccar, malın istihsal edilği yere giderek müstahsilinden satın alıp mıntıka merkezi olan şehre getiriyor, burada icab eden resimleri alındıktan sonra İstanbul'a sevk yahut ihracı yasak olmayan, emtiadan ise, ecnebi tüccara satıyordu.Bu suretle hem tüccar kâr ediyor hem de devlet hazinesine varidat sağlanıyordu” (KÜTÜKOĞLU(1974) s.66).

[124] BOA, Cevdet-Maliye no:3264.

[125] BOA, Cevdet-maliye,no:502.

f- "Yed-i Vahid sistemi" kapsamında olup, devletin satınaldığı tüm ürünler narh'a tâbiydi.
Son şıkta yeralan, ürünlerin narh'a tabi olması hususu, üreticinin"Yed-i Vahid sistemi"nden en çok şikâyetçi olduğu nedendi. Yabancıtüccar, yalnızca devletin satınalma hakkına sahip olduğu "yed-i vahid"e tabi ürünü, üreticiden resmi olmayan yollardan kaçak olarak satınalma yoluna gidiyor, bununiçin de üreticiye, devletin ödediği fiyat olan narh'ın üzerindefiyatlar veriyordu. Meselâ "Yed-i vahid"e tabi bir yük tütünün narhı 1245/1829 yılında 57,5 guruşken aynı yıl yabancı tüccarın bu ürüne verdiği fiyat 80 ve nihayet 100 guruşa kadar yükselmiş, bunun üzerine üreticinin 1500 yük tütünü kaçak olarak yabancı tüccara sattığı tesbit edilmişdi[126]. Bu durumda üretici de, "Yed-i vahid"e tabi olmadan önceki "Tezkire" sisteminde olduğu gibi, ürünün fiyatının serbest bırakılmasınıistiyordu. Ürünlerini narh'ın üstünde yüksek fiyatlar veren tüccara satamadıklarından zarar ettilerini belirtip, şikayetediyorlardı. Hatta Selânik ihtisap nazırının tütün ("duhan")"yed-i vahid"i için merkeze yolladığı "arz"ında da belirttiğigibi; şayet tütünün narhı, yabancı tüccarın tütüne verdiği narh'ın üzerindeki yüksek fiyata nazaran arttırılmazsa üreticinin artık tütün yetiştirmek istemiyeceği hususu[127] diğer "Yed-i Vahid"e tabi' ürünler için de geçerli bir hal almışdı. Meselâ "Yed-i Vahid"e tabi olan ipek üreticileri de aynı hususlarda şikâyet ediyorlardı:"..herbir vakitde haririr revâcı nısf ve ahd üzere olmayup bazan ziyade olacağından canib-i miriyçün takdirolunan fi mikdarıyla mubayaa olunduğu halde eshab-ı mahsule bir nevi gadr ve hasara mucib olacağı..[128].

Üretici ve ürünün serbest ticaretini yapamayan tüccardangelen şikâyet ve baskılar sonucunda "Yed-i Vahid"e tabi olan ipek ürününden "yed-i vahid"in 1247/1831 yılında kaldırılması gibi;

> *"..Burusa ahalisinin harir (ipek) ticaretlerinden başka medâr-ı ta'ayyüşleri olmadığı…haklarında merhamet ve ihsan-ı 'aliye zuhuruyle haririn yed-i vahid ile cânib-i miriden iştirasından sarf-ı nazar birle.."*[129]

diğer bazı "yed-i vahid"e tabi ürünlerden de bu usul kaldırılarak, bu ürünleri üreten üreticilerin müşteriden isteyeceği fiyatlarla bu ürünlerin ticareti yeniden serbest bırakılırken, "Yed-i vahid"in kaldırıldığı bu ürünlerin bir kısmında, yeniden "ruhsat tezkiresi" usulü uygulanmaya başlandı. Meselâ zeytin yağından ve palamuddan 1250/1834 yılında "yed-i vahid" kaldırılmış, palamud ürününde yeniden tezkire usulune dönüştürülmüştü[130].

Bu sonuç gösteriyor ki, "Yed-i Vahid" sisteminde, kaçakçılığa konu olan ürünlerin üretimini doğrudan kontrolü altına almakta ve hazine gelirlerini arttırmak gibi iki önemli hedefi gerçekleştirmekle birlikte devlet, "Yed-i Vahid"e tâbi ürünün üreticisinin ve tüccarının menfaatlerini eskisine kıyasen azaltan bir sonuç doğuran bu sistemi terketmekde tereddüt göstermemekteydi. Bu husus bizi, asıl hedefin, salt devlet menfaatinin değil, üretici ve tüccarın da menfaatini gözeterek, sınai üretim için hammadde ihtiyacını tam olarak karşılayacak, sanayi kapitalizminin yabancı tüccar vasıtasıyla Osmanlı üretim dengelerini bozmasına izin ve fırsat vermeyecek bir sistem oluşturmak olduğu sonucuna götürüyor. Devletinbu tür bir tedarik sistemi oluşturmak için gösterdiği çabaların sonucuna bakılırsa, bilhassa "Yed-i Vahid sistemi"nden kısmen de olsa yeniden "Ruhsat tezkiresi" sistemine geçişe bakarak, mevcut tedarik sistemleri arasında, asıl hedefe, en uygun olanının "Ruhsat tezskiresi" sistemi olduğunu gösteriyor.

Kapitalist sanayi ülkesi olma yolunda adımlar atan ülkelerinbaşında yeralan İngiltere'nin, Osmanlı devletinden ihtiyaçları olan hammaddeleri temin etmelerini engelleyen "Ruhsat tezkiresi" ve "Yed-i vahid" usullerini kaldırmak için gösterdikleri çabalarının, resmi belgelerde yeraldığı ismiyle "Yed-i

[126] BOA;Cevdet-İktisadt, no:1703.
[127] Aynı belge.
[128] BOA, Hatt-ı Hümayun, no:32290 m.
[129] BOA., Hatt-ı Hümayun, no:32290 N.
[130] BOA:, Hatt-ı Hümaynu, no:32618 A; Cevdet İktisad, 967.

Deriden mamul giysiler

Vahid" üzerinde yoğunlaştığını görüyoruz.Halbuki yukarıda da belirtildiği gibi, "Yed-i vahid" uygulamaları, Osmanlı devletince, hammadde üreticisine ve tüccara verdiği zararlardan dolayı, 1838 Baltalimanı andlaşmasından önce büyük oranda uygulamadan kaldırılmış, ancak bazı ürünler için kısmen devam eden bir sistemdi. Asıl yaygınlaşan sistem "Ruhsat tezkiresi" usuluydu. İngilizlerin "Yed-i vahid"in kaldırılması konusunda ısrarları, bu sistemin zararlı olmasından dolayı birçok Avrupa ülkelerinde kaldırıldığını belirterek bu zararlarısayıp dökmeleri[131] hep "Yed-i vahid" ile "Ruhsat Tezkiresi" usullerini birbirine karıştırmalarından kaynaklanıyordu. Hatta İngilizler, Osmanlı üretim ve ticaretsahalarındaki her türlü tekelleşme eğiliminin devlet eliyle organize edilmesine "Yed-i Vahid" dediklerinden, 1838 Baltalimanı andlaşmasıyla "Yed-i vahid" kaldırıldıktansonra, gerçekte "Yed-i vahid" sistemi dışında olan devletin tekel faaliyetlerine müdahale eden İngilizler, bu tekel faaliyetlerinin yed-i vahide dahil olduğunu ve andlaşma gereği kaldırılmış olduğunu ileri sürmüşler, Osmanlı devleti de buna itiraz ederek "yed-i vahid" ile diğer tekellerin birbirinden farklı olduklarını belirtince, İngilizler yine itarazlarına devam etmişler fakat bir yandan da, "Yed-i vahid"le diğer tekeller arasındaki farkı öğrenek için Türkiye'deki konsoloslarından izahat istemişlerdi[132].

Osmanlı devleti, kendi iradesiyle "Yed-i Vahid" usulünü zararlı bularak önemli nisbete uygulamadan kaldırılmasınarağmen, yabancı bir ülkeyle yaptığı andlaşmaya "Yed-i Vahid"in kaldırıldığına dair bir madde konulmasını sakıncalıbuluyordu. Böyle bir madde, "yed-i vahid sistemin"ni uygulayıp uygulamamaktaki ihtiyarlarının Osmanlı devletinin elinden alınması demekti. Nitekim bu konuda, Namık Paşa Londra'dan yolladığı Şukka'da, şayet gümrük tarifeleriyle ilgili diğer devletlerle yapılan andlaşmalara, "Yed-i vahid" usulunun kaldırılması hususu ulave edilirse, andlaşlaya taraf devletlerin Osmanlı devletine, bu maddeyi bahane ederek müdahale edebileceklerini belirterek, uyarıda bulunuyor, böyle bir maddenin andlaşmada yer almamasını belirtiyordu[133].

Fakat ne varki, Osmanlı devleti, zaten dahili ekonomisinde, uygulamasını sınırlandırdığı "yed-i vahid"i,

[131] Lord Ponsonby'den Reşit Paşa'ya ifade edilmek üzere Mizancı'ya hitaben yazılan tahrirat (BOA., Hatt-ı Hümayun, no:46409 A, sene 1254/1838) bu hususları tamamiyle içeriyor.
[132] Bu hususda geniş izahat için bkz.M.S. Kütükoğlu: Osmanlı-İngiliz İktisadi münasebetleri, II, ss.466-50.
[133] BOA., Hatt-ı hümayun, no:46430, Sene 1250/1834).

resmen kaldırdığını yaptığı ikili anlaşmalara koymayı bir koz olarak, başta İngilizlerin bir türlü yenilemeye yanaşmadıkları 1220/1805 gümrük tarifesini,sonrada diğer ülkelerle olan gümrük tarifelerini yenilemek için kullanmaya başladı. Gerçi Osmanlıların "Yed-i Vahid sitemi"ni kaldırmaları şartınıileri süren İngilizlerdi[134]. Fakat zaten "Yed-i vahid"ikaldırmaya doğru önemli adımlar atan Osmanlılar için bu husus herhalde, böyle bir şartın ikili andlaşmaya konulmasındandoğacak mahsurun dışında, dahili ekonomide önemli bir değişiklik ve olumsuz etki doğurmayacağının tahmin ediyorlardı.

Nitekim bu nedenle İngilizlerin "yed-i vahid"in ekonomiye vereceği zararları ileri sürerek Osmanlı devletinin "yed-i vahid"i kaldırmaya iknâ çabaları, zaten Osmanlı ricâlinin çok daha önceden oldukça iyi kavradıkları "yed-i vahid"in zararlı olduğu, hususunda bir yenilik getirmediğinden sonuçsuz kaldı.

Ancak İngilizler, Osmanlıların, Mısırda bağımsızlığını ilân etmeye hazırlanan Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'yı dize getirebilmeleri için, Mısır eyaletinde yaygın olarak kullanılan "yed-i vahid" usulunu kaldırmalarını, bunu temin için de, Osmanlı devletinin "yed-i vahid"i tüm imparatorlukta kaldırması gerektiğini, böylelikle Mehmed Ali'ye de, ekonomik gücünün can damarını keserek, büyük bir darbe vurulabilecğini ve kendilerinin de bu konuda Osmanlı devletine destek vereceklerini belirterek faaliyet göstermeye başladıktan[135] sonradır ki, Osmanlı ricâli, siyasi yönü daha ağır basan Mısır meselesinin çözümü için "Yed-i vahid sistemi"nin kaldırdığını, İngilizlerle imzalanacak ticaret andlaşmasına koymayı kabul etdi. Bu husus,1838 Baltalimanı andlaşmasının 2.maddesi olarak kaydedildi.Böylece, ekonomik mahiyeti olan ve uygulamadan, bu andlaşmadan çok daha önce büyük ölçüde kaldırılan "Yed-i vahid", Mısır meselesinin halli için İngilizlerin, Mehmed Ali'ye karşı Osmanlı devletini desteklemesi hususunu teminde, Osmanlı devletince bir araç olarak kullanılmışdı. Fakat ne var ki 1838 Baltalimanı andlaşmasının ikinci maddesi, aynı zamanda "Ruhsat tezkiresi" usulunu de kaldırıyordu. İşte bu ilave hususundan dolayıdır ki, özellikle bu ikinci madde, yabancı devletlerin Osmanlı ticareti ve sanayiine müdahalelerine neden olan, asıl dayanak noktaları olmuş, Osmanlı esnaf sistemindeki yeniden düzenleme çabalarına rağmen Tanzimat döneminde başlayan bozulmanın, en önemli nedenini teşkil etmişti.

4.2.2. Temin Edilen Hammaddelerin Dağıtımı Aşamasındaki İlişkiler ve Sistemler : Hammadenin İlgili Esnaf Birliklerine Satışı, Tevzi ve Taksimi

Mal ve hizmet üretimlerinde aynı hammadde girdisini kullanan ikâme mal ve hizmet üreten esnaf birlikleri arasındaki ilişkiler özellikle düzenlenmesi gereken ilişkilerdi.

Bu ilişkilerde bu tür esnaf birliklerinin birbirlerine müdahaleleri, haksız rekabete girmeleri daha çok esnaf özerkliğine dayanarak yürütülen oldukça düzenli birlikler arası ilişkileri bozucu böylece esnaf sistemine zarar verici bir mâhiyet alabilmekteydi[136].

Nitekim, birliklerarası mevcut düzenli ilişkileri bozucu mahiyetteki müdahalelerden zarar gören esnaf birlikleri kendi faaliyet gösterdikleri alanda devlet adına bu tür şikayetlerin, uygunsuzlukların dinlenip düzeltilmesi ve yeni usullerin uygulamaya konması yolunda faaliyet gösterdikleri mahallin kadısına veya doğrudan Divan-ı Hümâyun'a başvuruyorlardı.[137]

Hammaddenin esnaf birliklerine dağıtımı aşamasında ikâme mal ve hizmet üreten esnaf birliklerinin birbirlerine zarar verici yönde müdahalelerini ve spekü-

---

[134] Aynı belge.
[135] BBA, Hatt-ı Hümayun, no:46409A.
[136] KÜTÜKOĞLU(1980), s.68; TODOROV(1967) s.19 vd.
[137] Bu hususta oldukça bol kadı sicil kaydı mevcuttur. Mesala, Tophane'deki fırıncı esnafı bazı vakıf fırınlarının bölgelerine gelip ekmek satarak kendilerine zarar verdiklerinden şikâyetle, câri nizamlarına aykırı olan bu durumun düzeltilmesi için Divan- Hümâyun'a başvurarak Galata kadısı'na vâki müdühaleyi önlemesi için ferman yollatmışlardı (GKS., nr. 311, s.136, Evâil Ca. 1021/1-10.5.1612).

lasyonu önlemek böylece tüketiciye ucuz ve tabep ettiği yeterli miktarda ürün sunalabilmek amaçlanmaktaydı.

Osmanlı develetinin iktisadî hayatına yön veren idârecilerinin ilk devirlerden beri geliştirdikleri ve uyguladıkları sisteme göre, zaman içinde aşamalı olarak ve bölgeler itibariyle hangi hammaddenin hangi esnaf birliğine ait olduğu ve birlik mensupları arasında nasıl dağıtılacağı tesbit ve tâyin olunmuştu[138].

Bu sistemde bölgeler itibariyle belirli esnaf birliklerine ait olan hammadde bu esnaf birliliklerince satınalınacak ve aralarında tevzi edilecek kapan iskele ve pazarlara tüccar eliyle getiriliyordu.

Gelen hammaddeyi öncelikli alım hakkı evvelâ o hammaddenin hasredildiği esnaf birliklerine tanınıyor, esnaf birlikleri ihtiyacı olduğu kadarını satınaldıktan sonra kalan hammadde tüccardan talep edene satılabiliyordu[139].

Devlet mâliyesi açısından da bu sistemin yararları büyüktü. Dış ve iç gümrük vergi ve rusumlarının tam olarak toplanabilmesi herhangi bir kaçağa meydan verilmemesi için gümrüğe tâbi tüm emtianın gümrük alınan mahallere intikal etmesi gerekiyordu. Ayrıca genellikle gümrükler emtia cinslerine göre ayrı ayrı mukataalara bölünmüş olduklarından emtianın, emtiadan alınacak vergi gelirinin ait olduğu mukataa bölgesine gelmesi gerekiyordu.[140]

Bu yönüyle esanafa tanınan öncelikli alım tekelleri, emtiayı alım yerinin gümrükler olması dolayısıyla Osmanlı gümrük sistemini tamamlayıcı rol oynuyordu. Emtianın gümrük ve rusum alınan bölgeye gelmesine ve hâriç yerlerde gümrük ödenmeden gizlice alım-satımının yasaklanmış olduğuna dâir genel veya belirli bölgeleri ihtiva eden mâhiyetindeki kanûnnâmelerde yer alan düzenlemelerin yanında[141], azalmakla birlikte yine de vergi kaçırma devam ediyordu.[142]

Esnaf birliklerine tanınan kullandıkları hammaddeleri öncelikle satın alabilme (öncelikli alım tekeli) haklarının tanınmasıyla doğan ve yaygınlaşan tekellerin oluşturulmalarındaki birlikler arası yıkıcı rekâbeti önlemek, üretimin devâmlılığını temin etmek, fiyatları makul seviyede tutmak gibi, yukarıda bahsedilen iktisadi istikrarı sağlayıcı gâyeler, 18. yüzyılın sonlarına doğru mal ve faktör piyasalarının nüfus artışı üretim ve tüketim alışkanlıklarındaki değişme ve çeşitlenmelerle birlikte genişleme temayülünün artması sonucunda gerçekleştirilmesi zor bir hal almaya başlamış, hatta esnaf birliklerine tanınan tekel hakları bu gayeleri gerçekleştirmek bir yana iktisadî hayata zarar vermeye başlamıştı.

Bu husus, özellikle III. Selim'ce teşhis edilmiş ve zarurî gıda maddeleri haricindeki ürün-hammaddeleri esnaf birliklerinin satınalma tekelleri kaldırılmıştı.

> *"...Erzak ma'kulesinde bu nizam mani' değil vakı'a her isteyen alsa vaktiyle zahire bulunmaz lâkin sebze ve etin madrabazlara ve eşya-i sâirenin ez-cümle engüri şalisi ve bunun emsali şeylerin bir esnafa mahsuriyeti ve âhirin bey' ve şira' idememesi ne içün olsun..."*[143]

Bu fermanın uygulamaya konulmasıyla artık esnaf birliklerinden yalnızca gıda maddeleriyle ilgili mal ve hizmet üreten esnaf birliklerine ait öncelikli alım tekelleri herhangi bir kayıtla sınırlandırılmadan devam ediyordu.

Fakat bu tür öncelikli alım tekelleri ne sahip ikâme mal ve hizmet üreten esnaf birlikleri arasında birbirlerinin tekellerine müdahaleler ise önceden olduğu

---

[138] İNALCIK(1970), s.216 vd.; ERGİN(1922), Cilt 1, s.644 vd.; MANTRAN, Cilt 2, s.76 vd.

[139] GÜÇER(1988), s.48 vd.; GERBER(1988), s.48 vd.

[140] GÜÇER(1988), s.52-55.

[141] Misâl için bkz. H.976/1568 tarihli Osmanlı Kanunnasi , İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, nr. TY. 1807, vr.69-78; ANHEGGER-İNALCIK(1956), ss.78-81; BARKAN(1943), ss.211-213.

[142] Mesela, *İstanbul Kapan-ı dakik ve meyve mukataası*'na gelmesi gereken emtiayı getirmeyip gizlice alıp satanlara dair zikredilen mukataa eminini şikâyet ediyordu (GKS., nr.191, s.593, 12 Zilkade 1030/26.9.1621).

[143] İstanbul Kadı'sına 3.3.1209/28.I.1794 tarihli ferman; BOA, Cevdet-İktisad, no:1085.

gibi yine devam ediyordu. Bu müdahalelerin asıl nedeni, bu tür esnaf birliklerinin büyümek, yeni mal ve hizmetler üretebilmek çabalarıydı.

Gerçekten de bu tür hammadde-ürün satınalma tekelleri, bir yanıyla belirli hammadde-ürünü yalnızca belirli esnaf birliğinin satınabilmesi hakkını tanıyarak tekel sahibi esnaf birliğine önemli bir avantaj sağlıyorsa da, diğer yandan bu tür satınalma tekelleriyle ilgili haklar diğer esnaf birliklerine de tanındığından her satınalma tekeline sahip birlik sadece kendi tekeline ait ürünü-hammaddeyi satınabilmekle sınırlandırılmış oluyordu.

İşte bu yüzdendir ki, her devirde esnaf birliklerinin yeni mal ve hizmetleri üretme çabaları, çoğunlukla ikâme mal ve hizmet üreten diğer satınalma tekeline sahip esnaf birliğine ait ürün-hammaddeyi satınalmasını gerektiriyordu.

Böyle bir teşebbüs tekeller arası müdahale ve mücadeleler zincirini başlatıyor ve ilgili kadıya yapılan şikayetle konu mahkemeye intikal ediyordu. Mahkemeye, müdahale eden ve müdahale edilen esnaf birliklerinin idareci ve yönetim kurulları çağrılıp, dinleniyor ve çoğunlukla müdâhale eden taraf uyarılıyor ve müdahaleden men ediliyorlardı.[144]

Yanlızca gıda maddeleri üreten esnafın öncelikli alım tekelinin devam etmesi kararının alındığı III. Selim devrinde ve sonrasında da bu tür birlikler arası müdahaleler devam etti.

Meselâ lor peynirinin alım satımı manav ve bakkal esnafına ait olup bu cinsin dışındaki her nevi peynirin alım satım tekeli sadece bakkal esnafına aitken manav esnafı bakkal esnafına ait peynir alım satım tekeline müdahale etmiş bunun üzerine bakkal esnafı manav esnafını kadıya şikayet etmişdi.[145]

Bu tür satınalma tekellerinin devlet otoritesince tasdiki ve devam ettirilme gayretlerinde devletin sosyal sukünün devamını sağlamak amacı da ağırlıktaydı.

Bu amaca göre, hammaddenin spekülasyon gayesiyle aracılar tarafından satınalanıp yüksek fiyat veren başka bölgelere ve yabancı tüccara satılmasını önlemek, özellikle İstanbul, İzmir gibi büyük tüketim merkezlerinde yeralan nüfusun mâdur olmamasını temin etmekti. Böylelikle kıtlıktan dolayı çıkabilecek huzursuzluklar, karışıklıklar ve hatta ayaklanmalar önüne geçilmiş oluyordu.[146]

Nitekim hammaddenin üreticiden alınıp hammadeyi kullanacak esnaf birliklerine ulaştırılmasında 19. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarından itibaren uygullanmaya başlanan *ruhsat tezkiresi* ve *yed-i vahid* usulleri içinde yer alan her türlü tekel hakları da huzursuzluk, karışıklık ve ayaklanmalara neden olabilecek kıtlıkları önlemek, böylece sosyal sükünün devamını sağlamak gayesini gerçekleştirmeyi de içermekteydi.

Bu noktada şunun ilâve edebiliriz ki, esnaf birliklerine hammadde-ürünü tüccardan satınalalmada tanınan öncelikli alım tekeli hakkı, Osmanlı devletinin ilk devirlerinden beri esnaf birliklerine verilen tekel haklarını tamamlayan bir anlamda tekeller zincirini oluşturan bir halkaydı.

Satınalma tekelinin, her ürün için ayrı bir esnaf gurubuna aidiyetindeki amaç ise esnaf sistemini ve esnaf birliklerini birbirlerine zarar verecek yıkıcı ve haksız rekabetten korumaktı.

Fakat ne var ki, III. Selim döneminde artık sadece gıda maddeleriyle ilgili mal ve hizmet üreten esnaf birliklerine ait tekeller haline indirgenen öncelikli alım tekeline sahip esnaf birlikleri arasında büyüme

---

[143] İstanbul Kadı'sına 3.3.1209/28.I.1794 tarihli ferman; BOA, Cevdet-İktisad, no:1085.
[144] GKS., nr. 311, s. 515, Evahir Receb 1014/1-11.12.1606; GKS., nr. 191, s.566, Evahir Safer 1035/1-11.11.1625; İKS., nr. 24, vr.11, Evâhir Şaban 1138/20-30.4.1725; Mübahat Kötükoğlu, Agm., s.70 vd.
[145] İKS., nr.154, vr.50b, 18.5.1242/18.12.1826.
[146] Meselâ peynirle ilgili satınalma tekelleri, bakkal ve manav esnafına bu gayeyle verilmişdi (Ayn belge).; ÜLGENER(1984); s.66 vd.; GÜÇER(1954), s.4 vd.; BRAUDEL, Cilt 1, s.393 vd.

çabalarından kaynaklanan müdahaleler, tekel sisteminin gayesine uygunluğunun tartışılmaya başlanmasına neden oldu.

Aşağıda anlatacağımız bu tartışma ve yeni çözüm arayışları, yalnızca birlikler arası müdahalelerin yapıldığı ürün-hammadde tekelleri için sınırlı tutuluyordu. Bu tür tekellerin mevcut olduğu tüm gıda işkolu için genel bir tartışmaya gidilmiyordu.

Meselâ manav esnafının, peynirle ilgili bakkal esnafına ait satınmalma tekeline müdahaleleri üzerine, bakkal esnafı Dîvan'a arzuhal verip bu müdahalenin önlenmesini istemişti. Bunun üzerine bakkal esnafına verilen tekelle ilgili ferman kaydı ilgili kalemden çıkartılıp, İstanbul kadısı ile İhtisap Ağası'nın bu durumu müzakere etmeleri ve neticeyi Dîvan'a ilâm etmeleri istemişti.[147]

İstanbul kadısı da durumu İhtasap Ağası'yla müzâkere etmiş, sonra bakkal ve manav esnafını da mahkemeye çağırmış, bu yapılan müzakerelerde şu hususlar üzerinde durulmuştu:

Bu tür gıda maddelerinde esnaf birliklerine verilen satın alma tekellerinden güdülen asıl maksat, halkın (tüketici ve diğer üreticilerin) yararını temin etmektir. Bu yüzden bakkal esnafına verilen peynirle ilgili satınalma ve satma tekelinin;

a- kaldırılmasında fayda-menfaat var mıdır?

b- Yanlız bakkal esnafına verilen bu tekelin zararları nelerdir?

c- Peynir alımı tekele tabi olmayıp, her isteyen (esnaf birlikleri veya kişiler) satınalsa kıtlık ve fiyatının yükselmesi sözkonusudur mudur?

Bu üç şıkta yeralan hususlar aynı zamanda bilir kişilere ("ehl-i vukuf") de sunulmuş ve şu cevaplar alınmıştı:

a- Bir metâın alım satımı tekel altında olmayıp, herkes alıp satabilirse metâın fiyatı düşer.

b- Fakat bu metâın alım-satımı bir sınıfın (esnaf birliğinin) tekeli altında olursa istedikleri fiyata satacaklarından fiyatlar yükselir.

c- Şayet ürün-hammadde, yasak olan mahallere gitmez, gönderilmesi engellenirse kıtlık da sözkonusu olmaz.

Bu cevaplardan ve durumun tahlilinden sonra İstanbul kadısı ve İhtisap Ağası bakkal esnafına verilen peynir alım satım tekelinin kaldırılmasının halkın (tüketici ve diğer üreticilerin) yararına olacağını Dîvan'a ilâm etmiş, bu ilâm üzerine II.Mahmud'un buyurduğu hatt-ı hümayunda;

> *"Benim vezirim işbu takririn manzûr ve ma'lum-ı hümâyunum olmuştur vakı'a bu mâkûle şeylerde inhisârın mazzarrâtı der-kâr ve def'i ibâdullah hakkında hayırlu olacağı zâhir ve bâhir olma'la peynir hakkındaki inhisârın ref'iyle gerek manav ve gerek bakkal esnafı ale's-seviyye bey' ve şira' itmelerine ruhsat i'tasıyla tanzîm ve icrâsına ibtidâr olunsun"*[148]

denilerek, 1824 yılında bakkal esnafının tekeli kaldırılmıştı.

Diğer bölgelere olduğu gibi İstanbul kadısına da alınan yeni karar ve uygulamayı bildiren ilmûhaber gönderilmişti[149]

Bu misâldeki ayrıntılar ortaya koymaktadır ki esnaf birliklerine, hammadde ve kullanacağı ürünü temin etmesi safhasında olduğu gibi tevzii safhasında da, uygulanan sistemlerin üretici ve tüketici açısından faydalı olup olmadığı oldukça ayrıntılı bir analize tabi tutuluyordu.

Şayet uygulanan sistemler üreticiler ve tüketiciler açısından faydalı değil zararlı bir hal arzederek uygun

---

[147] BOA., Hatt-ı hümayun, no:32426, H.1240/1824.

[148] Aynı belge.

[149] İKS., nr. 154, vr. 50b., 18.5. 1242/ 18.XII.1826 tarihli ferman.

fiyat, kaliteli ve yeterli üretimin temini gibi devletin ekonomik politikasının asıl hedeflerini gerçekleştiremiyor aksi sonuçlar doğuruyorsa, istenilen sonuçları doğuracak yeni sistemlerin uygulanmasına geçmekde devlet tereddüt etmiyor, derhal buralara müdahale edip eski sistemin yerine yenisini uygulamaya koyuyordu.

4.2.3. Üretim ve Satış Aşamalarındaki İlişkiler ve Sistemler

Debbağ üretim sistemiyle ilgili konular 3-4.bölümde ilgili başlıklarda ayrıntılı anlatıldığından burada Tanzimat'a doğru tasfiye edilen bu sistemin son dönemi anlatılacaktır.
III.Selim devrinde gıda maddeleri üreten, alan ve satan esnaf dışındaki esnaf birliklerine ait tekellerin kaldırılmaya başlanmasıyla, II.Mahmut döneminde 1824 yılından itibaren gıda maddeleriyle ilgili üretim alanlarında da esnaf birliklerinin hammadde ve ürün temini tekellerinin bakkallardan başlanarak kaldırılması aşamaları, bu üçüncü safhayı da doğrudan ilgilendiren değişikleri içinde saklı tutuyordu.

Başka bir deyişle II. Mahmut devrinde artık yanlızca gıda işkolunda devam etmekte olan tekel haklarının bu işkolunda yer alan esnaf birliklerince kullanılan hammadde ve ürünlere ait alım tekellerinin kaldırılmasıyla birlikte satış tekelleri de kaldırılmıştı.

Zirâ yukarıda satınalma tekellerinin kaldırılmasıyla ilgili hususların yer aldığ bahsi geçen kararlarda yanlızca satınalma tekelleri değil satış tekellerinin de kaldırıldığı belirtiliyordu.[150]

Ancak şu hususu da önemle kaydekmek gerekir ki II.Mahmud döneminin başlangıcında halâ oldukça yaygın olarak uygulanan gedik sistemi gerçekte belirli mal ve hizmetlerin yine belirli esnaf birliklerince üretilip satılabilmesi tekelleriydi. Şu halde gedik sistemine dahil olabilen esnaf birlikleri için üretim tekelleri yanında satış tekelleri de devam ediyordu. Biz "gedik sistemi" ni ayrıca inceleyeceğimizden[151] burada gedik sistemi dâhilindeki üretim ve satış tekellerine sahip esnaf birliklerinin hem kendi aralarındaki hem de çevreyle olan ilişkilerine değinmiyeceğiz.

Üretim ve satış aşamalarında, tüm esnaf birliklerini dahil edebileceğimiz genel sistemin karakteristiği üzerinde genel hatlarıyla durmak gerekiyor.

Üretilen nihâi mâmulun bölgelerarası ve uluslararası rekabette payı yüksekti. Bu sebeple özellikle ikâme mal üreten esnaf birlikleri diğer bölgelerden veya dış ülkelerden gelecek ikâme mallarla girecekleri rekâbeti kazanırlarsa ancak üretime devam edebileceklerini gayet iyi biliyorlardı.

Bu bilinçle ikâme mal üreten esnaf birlikleri, üretim yaptıkları kendi bölgelerine dışarıdan gelecek rakip mallarla iki yoldan mücadele yapıyorlardı.

Birinci yol; bölgelerine dışardan rakip malların girişinin devletçe yasaklanmasını temin etmekti.

Meselâ, İstanbul'da deri ayakkabı üreten esnaf birlikleri bunu başarmışlar ve ithal kadın ayakkabıların İstanbula girişi yasaklanmıştı[152]

İkinci yol; Belirli mal ve hizmetlerin üretim ve satış tekelini elde eden esnaf birliklerinin bölgeleri haricinde de olsa rakip mallar üreterek kendileriyle rekabet eden diğer esnaf birliklerini lağv ettirmeleriydi.

Meselâ İzmir'de Darphane-i amire'ye bağlı Lâleli Vakfı'na ait kumaş üzerine basmacılık sanatının icrâ edildiği binanın haricinde bu mesleğin icrası yasak olduğuna dair ellerinde ferman olan basmacı esnafı, Manisa'da ve kazalarında aynı mesleği icra eden esnafın dağıtılmasını istemiş isteği kabul edilerek bahsedilen esnaf dağıtılmıştı.[153]

---

150 BOA., Cevdet-İktisad, no:1085, Hatt-ı Hümayun no:32426; İKS, nr:154, vr.50b.
151 KALA(1990-2), Sayı 66, İstanbul 1990, ss. 1-9.
152 İstanbul kadısına 12 Ca 1239/14.I.1824 tarihli ferman; İKS., nr.194, s.19.
153 BOA., Cevdet-Darphane; no 1359., Aslında esnaf nizâmnâmelerinin hemen hepsi de bu tür kendi birlikleri dışındakilerin aynı üretimi yapmalarını önleyici kâideler içermekteydiler.

Fakat böyle bir sonuç kolay olmayıp bazı şartlara tabiydi.

Aslında devletin rakip mallar üreten esnaf birlikleriyle ilgili politikası aynı bölge içinde veya birbirlerinin piyasalarına müdahale edebilecek yakınlıkta farklı bölgelerde aynı nitelikte mal üretimine dayalı birden fazla birlik kurulmasına müsaade etmemek şeklindeydi.

Böyle bir politikanın uygulanmasında lehinde karar verilen birlik, üretim tekelini elinde tutan esnaf birliğiydi.

Fakat üretim tekeline sahip esnaf birliğine rakip aynı nitelikte mal üreten yeni bir esnaf, esnaf grubu veya esnaf birliği faaliyet yasağına rağmen piyasada faaliyet göstermeye başlarsa derhal lağv edilmiyor şöyle bir yol izleniyordu:

a- Şayet rakip esnaf birliğinin ürettiği ürün, üretim tekeline sahip esnaf birliğinin ürettiği ürünün kalitesinde ve fiyatı da aynı hatta daha düşükse bu rakip birlik, üretim tekeline sahip esnaf birliğiyle birleştirililiyordu.

Meselâ İstanbul'daki Alacacı ve peştemalcı esnafı, ürettiği malları aynı kalitede ve ucuz fiyatla üreten Geyve kazasına bağlı Ortaköy'deki reayanın üretim yaptığı tezgâhlarını kapattırması için İstanbul kadısına başvurmuş, kadı da bu tezgahları, ustaları ve diğer çalışanları İstanbul'daki alacacı ve peştemalcı esnafına dahil etmişti.[154]

b- Rakip esnaf birliğinin ürettiği ürünün aynı alanda üretim tekeline sahip esnaf birliğinin ürettiği ürene kıyasen kalite ve fiyat üstünlüğü yoksa, diğer bir deyişle üretim tekeline sahip esnaf birliğinin ekonomik verimliliği daha yüksekse bu takdirde rakip esnaf birliği lağv edilerek tezgah ve aletlerine devletçe el konulup bunlar, esnafın kapatılmasını talep eden ve o alanda üretim tekeline sahip olan esnaf birliğine veriliyordu.[155]

Şu hade, her iki şıkta uygulanan çözümlerde herhangi bir üretim daralmasına meydan verilmezken, üretim ve satış tekelleri de mutlak bir tekel olarak kabul edilmiyordu.

Şayet bu tekelin dışında aynı alanda faaliyet gösteren ekonomik verimliliği yüksek bir esnaf birliği ortaya çıkarsa lağv edilmeyip tekel sahibi esnaf birliğiyle birleştiriliyordu.

Bu tespitler bize, mal ve hizmet üretimi ve satışı aşamalarında da devletçe güdülen ekonomik politikanın hem tüketici hem de üreticiye azamî yarar sağlayan bir sistemin oluşturulmasını temine yönelik olduğunu gösteriyor.

Bazı durumlarda belirli mal ve hizmetleri üretme ve satma tekeline sahip olan esnaf birlikleri tekellerinde olan mal ve hizmetleri cinslerine göre ayırıp kendi aralarında yeniden bölünerek, hangi cins mal ve hizmetin hangi esnaf birliklerinin üretme ve satma tekeline ait olduğunu kararlaştırarak anlaşıyorlar[156], böylelikle üretim ve satış tekelinin konusu belirli bir mal ve hizmetin bütününü değil bir veya birkaç cinsini ihtiva eder bir hal alıyordu.

Mesela İstanbul'daki sandalcı esnafı 32 ayrı çeşitte ipekli kumaş üretme tekeline sahip olup bunlardan 2 çeşidini Selimiye'deki sandalcı esnaf birliği imal ederken, 30 çeşiti ise İstanbul'daki sandalcı esnaf birliği üretiyordu.[157]

Yine kumaş boyama tekeli de boyacı esnafınca ikiye ayrılarak pare boyacı ve ihram boyacı ismiyle alt bir teşkilâtlanma yoluyla alt tekeller oluşturmuşlardı.[158] Fakat bu tür alt teşkilâtlanma yoluyla oluşturulan alt

154 İstanbul kadısına 13 Ca 1243/ 2.I.1828 tarihli ferman; İKS., nr.154, vr.62.
155 BOA.., Cevdet-Darphane, no:1359.
156 Nikoloy Todorov, Agm., s.19.
157 İKS, nr.215, vr.62 b.
158 BOA., Hatt-ı hümayun, no:135.

tekeller uzun ömürlü olamıyorlardı. Zira alt tekellerin bağlı olduğu tekelin işi daha çok ciro yapıyorsa, diğer alt birliklerdeki esnaf, fazla ciro yapan alt tekele ait mal ve hizmet cinsinin üretimini yapma yoluna gidiyordu.

Bu durumlarda alt tekelleri oluşturan alt esnaf birlikleri arasındaki müdahale ve mücadele ekonomiye zarar verir bir hal almadan devlet müdahale ederek, bu tür alt birlik-içi problemlerin çıktığı alt tekelleri lağv ediyor, tüm esnaf birliğine, tekellerinde olan mal ve hizmet cinslerinin tümünü üretme ve satma hakkını tanıyordu.

Nitekim yukarıda bahsettiğimiz sandalcı esnafına ait alt üretme tekelleri 25.10.1247 /28.III.1831 tarihinde, boyacı esnafının alt üretme tekelleri ise 20.3.1229 /10.III.1813 tarihinde lağv edilmiştir.[159]

4.3.Meslek Geliştirme ve İstihdam

Tanzimat'a kadar sürecek Osmanlı klasik döneminin istihdam politikası iş bulma değil meslek öğrenmedir. 12-15 yaş arasında çıraklık yaşında mesleği öğrenmek üzere ustanın yanına çırak girilerek, meslek öğrenimi başlıyordu.

Ancak çırak girmek, istihdam edilmek anlamına gelmiyordu. İşi öğrenme dönemi olan bu dönemin sonunda kalfalığı yükselmesi halinde istihdam edilmiş, işe başlamış oluyordu.

Kalfa, ücretli çalışan işçi statüsündeydi. Üretimine yardım ettiği ürünün satışından pay/hisse almak şeklinde de ücretlendirilebiliyordu. Kalfalık 15-16 yaşında başlıyor ve mesleğine göre ustalığa yükselme süresi değişiyordu.

Debbağlık mesleğinde, kalfalıktan ustalığı yükselme süresi ortalama on yıldı. Kalfa, usta olduktan sonra ayrılıp kendi dükkanını açma hakkı kazanıyordu. Veya bir müddet ustasının yanında, ustanın ortağı olarak çalışmasına devam ediyor, boşalan dükkan olursa, o dükkanı devralarak artık kendi dükkanında üretime başlıyordu.

Çıraklıktan işçiliğe ve daha sonra da müteşebbisliğe dönüşen bu süreç tam bir meslek geliştirme süreciydi. Çırak olarak mesleğe giren her aday, ilerinin o meslekteki işçi adayı, daha sonra da müteşebbis adayı idi.

Çıraklıkta başarılı olamayan yani kalfalığı yükselemeyen, ustasının tavsiyesi ile meslek değiştiriyordu. Kalfalıkta başarılı olup ustalığa yükselen ancak müteşebbisliği başaramayan, yani ayrı dükkan açamayan ustalar da vardı. Bu ustalar, ustalarının yanında yardıncı eleman olarak veya ustaya ortak olarak çalışmaya devam ediyordardı.

Ancak genel olarak bu sistem; çıraklık, kalfalık ve ustalığa yükselip müstakil iş kurmak şeklinde işliyordu. Bu konuyla ilgili ayrıntılar yukarıda 2 ve 3. bölümde ilgili başlıklar altında anlatılmıştır.

[159] İKS.,nr.215, vr.62b; BOA, Hattı hümayun, no 135.

KAYNAKÇA

I- ARŞİV BELGELERİ

1- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

a- Baş Muhasebe Defterleri
Defter no.: 305, 822, 1093, 1406, 2246, 2610,3032, 3077,3182, 3292, 3737

b- Cevdet-Darphane
Belge no.: 1359, 3504,

c- Cevdet-Hariciye
Belge no.: 930, 4339,

d- Cevdet-İktisat
Belge no.: 18, 22, 27, 117, 146, 351, 243, 585, 588, 612, 694, 783, 818, 990, 967, 996, 1339, 1677, 1789, 1085, 1703,

e- Cevdet-Maliye
Belge no.: 103, 502, 3264, 4392, 5843, 8842, 27758

f- Hatt-ı Hümâyun
Belge no.: 135, 217, 15705, 32290M, 32290N, 32426, 32618, 32618A, 35543, 36439, 40775, 40788, 46068, 46409, 46430 46409A, 46430, 46438D, 46950, 50483,

g- İstanbul Ahkâm Defterleri
Defter no.: 1-26

h- Kâmil Kepeci
Defter no.: 6290, 6320, 6524, 6544, 6565,

ı- Maliyeden Müdevver Defterler
Defter no.: 19, 987, 4596, 22064, 3421, 3841,

j- Mühimme Defterleri
Defter no.: 1, 2, 8, 49, 69, 81, 92, 98, 126, 198, 241.

k- Atik Şikayet Defterleri
Defter no.:2, 22.

l- Temettüat Defterleri
Defter no.: 24, 26, 43, 159, 186, 1409, 5819, 7470, 10393, 16112

M. Muhtelif Fonlar:
İ.MVL., Dosya no:520, Gömlek No:23374
Divan-ı Hümayun Nizamat Defteri 3.
DH.MKT, Dosya no:1507

2- BURSA MÜZESİ MÜRÜRLÜĞ ARŞİVİ BURSA ŞER'İYYE SİCİLLERİ

Defter no.: B59/213, B107/321, B130/345, B131/346,
B132/347, 412

3- İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ ŞER'İYYE SİCİLLER ARŞİVİ

a- Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği Mahkemesi
Defter no.: 1, 7, 9

b- Galata Kadılığı Sicilleri
Defter no.:190, 191, 198, 229, 310, 311, 343, 443, 446, 518, 520, 555, 635, 655, 665, 1040

c- İstanbul Kadılığı Sicilleri
Defter no.: 24, 54, 59, 65, 68, 73, 74, 76, 80, 88, 91, 94, 97, 106, 135, 154, 194, 201, 213, 334

d- Üsküdar Kadılığı Sicilleri
Defter no.: 2, 3, 4, 21, 24, 28, 40

4- TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ
No.: E.1399

II- YAZMA ESERLER

AHÎ EVREN; *Letâif-i Hikmet*, Paris Bibliothique Nationale, Nr. 99.

BALİ EFENDİ(Sofyalı); *Vakf-ı Nukudun Cevâzı Hakkında Çivizâdeye mektub*, Süleymâniye Kütüphanesi, Esat Efendi, No: 188, Varak 43-53a.

ÇİVİZADE, Mehmed Muhiddin Efendi; *Ebussuud'a Reddiye*, Süleymâniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, No:1177, Varak 158b/161a.

EBUSSUUD, Muhammed El-İmâdî; *Süknâ Risâlesi*, Süleymâniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, No: 440, Varak: 133b-136a.

______; *Risale Fi Vakfi'l-Menkul Ven Nükud*, Süleymâniye Kütphanesi, No: 477/2, Varak 1-16.

______; *Para Vakfına Dair Türkçe Fetva*, Süleynâniye Kütüphanesi, Pertevniyal, No:958, vr. 174b-175a.

______; *Binâ Vakfına Dâir Türkçe Mektup*, Süleynâniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, No: 2828, Varak 116a-117b.

976/1568 TARİHLİ OSMANLI KÂNUNNAMESİ; İstanbul Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No:1807.

1092/1681 TARİHLİ ESNAF DEFTERİ; Atatürk (Belediye) Kütüphânesi, Muallim Cevdet Yazmaları, No: B.2.

1176/1762 TARİHLİ ESNAF DEFTERİ; Atatürk (Belediye) Kütüphânesi, Muallim Cevdet Yazmaları, No: B.10.

III- YAYINLANMIŞ BELGELER, ÇEVİRİLER(Osmanlıca, Arapça, Farsça)

AHMET CEVDET PAŞA; *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Osmâniye, Dersaadet 1309, Cilt 1, 8-12.

_____ (Neşreden C. Baysun); *Tezâkir 1-12*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1986.

AKGÜNDÜZ, Ahmet(1988-1); (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Araştırma Hey'eti ile Birlikte); *Şer'iyye Sicilleri Mâhiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Cilt 1, İstanbul 1988.

______(1989); *Şer'iyye Sicilleri Seçme Hükümler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Cilt 2, İstanbul 1989.

______(1990-1996); *Osmanlı Kanunnâmeleri*, Cilt 1-9. FEY Vakfı Yayınları, İstanbul 1990-1996.

______(1990); *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukukî Tahliller 1. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*, FEY Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

ALİ, Rıza Bey(1338); «13. Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı.» *Peyam-ı Sabah* (Peyam-ı Sabah), İstanbul 1338, ss. 1-5.

ALTINAY (1929), Ahmet Refik; *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı(961-1000)*, Türk Tarih Encümeni Külliyatı Yayınları, İstanbul 1929.

______(1930); *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200),* Türk Tarih Encümeni Külliyatı Yayınları, İstanbul 1930.

______(1931); *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, Türk Tarih Encümeni Külliyatı Yayınları, İstanbul 1931.

______;(1935); *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1935.

______(1988); *Hicri On Üçüncü Asırda İstanbul Hayatı (1200- 1255),* Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul 1988.

ATEŞ, Süleyman(1997); *Tasavvufta Fütüvvet Sülemi Fütüvvetnamesi,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1977.

AŞIKPAŞA(AŞIKİ) Ahmet*(Hazırlayan Nihal ATSIZ)* (1985); *Ahmet Aşıki Aşıkpaşaoğlu Tarihi;* Kültür Bakanlığı, Ankara 1985.

AYNİ ALİ EFENDİ(1280); *Kavanin-i Al-i Osman Der Hülâs-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, İstanbul 1280.

DÜSTUR, 1. Tertip, Cilt 1, İstanbul 1289.

DÜSTUR, Tertib-i Evel Mütemmim, İstanbul.

DÜSTUR, Zeyl, Cilt 1, İstanbul 1289.

Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri. Çamlıca Vakfı Yayn., İstanbul 2006.

İBN BATUTA(1986) (Çeviren İsmet Parmaksızoğlu); *İbn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1986.

İBNÜ'L-ESİR(1987); *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Bahar yay., İstanbul 1987

İNALCIK, Halil (1980-1981); "Osmanlı İdare Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler I. Sicil: Muharrem 889-29 Zilhicce 890", *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 10, Say 14, 1980-1981, ss. 1-91.

______ (1988); "Osmanlı İdare Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler II. Sicil I Safer 883-Muharrem 886", *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 13, Say 17, Ankara 1988, ss. 1- 41.

______ (1960); "Bursa I: 15. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Cilt 24, Sayı 93-96, Ankara 1960, ss. 45-102.

______ (1956); ANHEGGER, Robert (1956); *Kanunnâme-i Sultanî Ber Muceb-i Örf-i Osmanî*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1956.

KALA, Ahmet (1997-1) (Proje ve Yayın Yönetmeni) Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kala, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kala; *İstanbul Esnaf Tarihi-1(1742-1764)*; İstanbul Külliyâtı-I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları no.1, İstanbul 1997.

______ (1997-2); *İstanbul Ticaret Tarihi-1(1742-1779),* İstanbul Külliyâtı-III, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları no.50, İstanbul 1997.

______ (1998-1); *İstanbul Esnaf Tarihi-2(1764-1793),* İstanbul Külliyâtı-VIII, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları no.61, İstanbul 1998.

Karakoç, Serkiz(1341); *İhtira Beratı Kanunu ve Alamet-i Farika Nizamnamesi*, Kitaphane-i Cihan yayınları, İstanbul 1341/1923, s.575.*KAYA, Aslan;*

KAŞGARLI MAHMUT (Çeviren Besim Atalay) (1985); *Divan Lûgat-İt-Türk Tercümesi*, Cilt 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

KATİP ÇELEBİ (Yayına hazırlayan Orhan Şaik Gökyay)(1980); *Mîzanü'l Hakk Fi İhtiyari'l Ahakk*, Tercüman 1001 Temel Eser Yayını, İstanbul 1980.

KEKLİK, Nihat; *İbn'ül-Arabi'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Fütühat el-Mekkiyye*, İÜEF. yay., Cilt II, Bölüm A, İstanbul 1974

KOÇİ BEY(1303), *Koçi Bey Risalesi;* Ebuzziya neşri, 1303.

KÖKSAL, M.Fatih(2006); "Kırşehir Müzesindeki Ahilik Şecerenameleri"*, II.Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu,* Kırşehir 2006, ss.313-323

KÖKSAL, M.Fatih, KUTURCUOĞLU, Orhan (2008); *Kırşehir Müzesindeki Ahilik Belgeleri*, Kırşehir Valiliği Yayınları, Kırşehir 2008.

LÜTFİ EFENDİ (Ahmed Lütfi), *Tarih-i Lütfi*, Cilt 1-16, Matbaa-i Amire, İstanbul 1290.

MEHMET NEŞRİ; *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi*; 2 Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

MUAHEDAT MECMUASI(1294), Cilt 1, Hakikât Matbaası, İstanbul 1294.

ONGAN, Halit(1976); *Ankara'nın İki Numaral Şer'iye Sicili*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

ÖMER HİLM EFENDİ; *İthaf-ül Ahlâf Fî Ahkâm-il Evkaf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1977.

ÖZDEĞER, Hüseyin(1987); "Kanûnnâme-i Sultan Selim Hân" *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Say 1; Yıl 1987, ss.165-172.

Resmi Gazete, muhtelif sayılar.

Resmi Sınai Mülkiyet Gazetesi(1931), İktisat Vekaleti yayınları, Sayı 1, Ankara 1931

TEVKİİ ABDURRAHMAN PAŞA KANUNNAMESİ(1331), Milli Tetebbular Mecmuası, Cilt 1, Say 3, İstanbul 1331, ss.497-544.

UYSAL, Abdullah (1982) (Hazırlayan); *Zanaatkârlar Kanunu (Kanûnnâme-i Ehl-i Hıref),* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı(1986); "Ehl-i hıref defteri", (932/1526 tarihli), *Belgeler*, cilt XI sayı 15, 1986, ss. 23-77.

YUSUF HAS HACİB(1985) (Çeviren Reşit Rahmeti Arat); *Kutadgu Bilig*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1985.

YÜCEL, Yaşar(1982); *1640 Tarihli Es'ar Defteri*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

IV- KİTAP, MAKALE VE TEZLER

AKARLI, Engin Deniz(1988); "The Uses Law Among İstanbul Artisans And Tradesmen: The Story Of Gedik As Implements Mastership Shop Usufruct And Monopoly 1750-1850", *International Seymposium On Legalism And Political Legitimation İn The Ottoman Empire And İn The Early Turkish Republic Ca. 1500 to 1940* December 1-3, Universitat Bochum, Ruhr 1988, ss. 1-37.

AKGÜNDÜZ, Ahmet(1986); *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Diyarbakır 1986.

______ (1988-2); *İslâm Hukuku ve Osmanlı Tatbikâtında Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988.

______ (1987); "Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebussuud'un Bir Risalesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, Sayı 46, İstanbul 1987, ss.149-162.

ARNOLD, T.W. (Çev.Hasan Gündüzler); *İntişar-ı İslâm Tarihi,* Akçağ yay., İstanbul 1982

ATEŞ, Süleyman(1977); *Tasavvufta Fütüvvet*, AÜİF yay., Ankara 1977.

AYNURAL, Salih(1988); *Selim III döneminde İstanbul'da İktisadî Hayat (1789-1807),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı(1958); *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri Şehrin İskân ve Nüfusu*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1958.

BAER, Gabriel (1970-1); "Guilds İn Middle Eastern History", *Studies İn The Economic History Of The Middle East,* Edited By M.A.Cook, New York 1970, ss. 11-30.

______ (1970-2); "The Administrative Economic And Social Functions Of Turkish Guilds", *International Journal Of Middle East Studies, Cambridge University Press,* Volume 1, 1970, ss.28-50.

______ (1974)(Çeviren Sami Ferliel); "Türk Loncalarının Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi", *Tarih Dergisi*, Ankara Üniversitesi Yayını, Cilt 8-12, Sayı 14-23, 1969-1974, ss. 99-119.

BAĞIŞ, Ali İhsan; *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları(1750-1839),* Turhan Kitabevi, Ankara 1983.

______ (1985); "Osmanlı Ekonomisinde Ticaret Sektörünün Görünümü Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın İzmir Ticaretindeki Yeri ve Önemi", *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu 21-23 Kasım 1985*, İzmir Ticaret Odası Yayını, Ayrı Bası, ss. 1-12.

BARKAN, Ömer Lütfi (1943); *15 ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zıraat Ekonomisinin Esasları*, Cilt 1, Kanunlar, İstanbul 1943.

______ (1972); *Süleymâniye Camii ve İmâreti İnşaatı (1550-1557),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 1, Ankara 1972,

______ (1942-1); "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri, *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı 2, 1942, ss. 279-386.

______ (1942-2); "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler II: Vakıfların Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı 2, 1942, ss.305-353.

______ (1949); "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler I, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 11, No. 1-4, İstanbul 1949-1950, ss. 524-569.

______ (1951); "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler II, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.15, No.1-4, İstanbul 1951-1952, ss.56-78.

______ (1942-3a); "15. Asrın Sonunda Bazı Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususların Tanzim Eden Kanunlar, I: Kanûnnâme-i İhtisab-ı İstanbul el-Mahrûsa", *Tarih Vesikaları*, Say 5, 1942, ss.1-15;

______ (1942-3b); "15. Asrın Sonunda Bazı Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususların Tanzim Eden

Kanunlar, II: Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa", *Tarih Vesikaları*, Say 7, 1942, ss.16-41.;

______ (1942-3c); "15. Asrın Sonunda Bazı Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususların Tanzim Eden Kanunlar III: Suret-i Kanunnâme-i İhtisab-ı Edirne Bi-Ma'rifet-i Mevlânâ Muhyüddin Kad-i Edirne el-Ma'ruf bi-Yarluca Fi evâsıt-ı Zilhicce Sene 907", *Tarih Vesikaları*, Sayı 7, 1942, ss. 168-177.

______ (1953);"Osmanlı Bütçelerine Dair Notlar", *İktisat Fatültesi Mecmuası*, Cilt 15, Sayı 1-4, İstanbul 1953-54, ss.238-250.

______ (1970); "16. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Beleten*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Cilt 34, Sayı 136, Ankara 1970, ss.557-607.

BARKAN, Ömer Lütfi(1975); "The price revolation of the 16.th century", *International Journal o f Middle East Studies, Sayı 6*, 1975: ss.3-28.

BARNES, John Robert(1986); *An Introduction To Religious Foundations In The Ottoman Empıre*, Leiden 1986.

BARTOLD, W.; *İslâm Medeniyeti Tarihi(1973)*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 1973.

BAYRAM, Mikâil(1990); *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1990.

______ (1994); *Fatma Bacı ve Bacıyan'ı Rum.* Konya 1994.

______ (1986); "Anadolu Selçuklular Zamanında Ahi Teşkilâtının Kuruluşu ve Gelişmesi", *Ahilik ve Esnaf Konferanslar ve Seminer Metinler Tartışmalar*, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Dermekleri Birliği Yayınları, İstanbul 1986, ss. 175-185.

______ ; "Ahî Evren Kimdir? Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri", *Türk Kültürü ve Araştırmaları Dergisi*, cilt 16, Sayı 191, ss.18-28.

______ (1981); "Ahî Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tespiti", *9. Tarih Kongresi*, Ankara, 21-25 Eylül 1981, Cilt II, TTK, yay., Ankara 1981., ss.623-641.

______ (1995); *Ahi Evren Tasavvufi Düşüncenin Esasları Tabsiratü'l Mühtedi ve Tezkiretü'l-Müntehi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

______ (2001)«Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Ektisi.» *Türkler, 7. Cilt*, 2001: 258-263.

______ (2002);«Bacıyan-ı Rum ve Fatma Bacı.» *Türkler Ansiklopedisi Cilt, 6*, 2002: 365-375.

BAYRAMOĞLU, Fuad(1983); *Hacı Bayram-ı Veli Yaşamı Soyu Vakfı*, 2 Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

BEHAR, Cem(1988); "Kasap İlyas Mahallesi İstanbul'un Bir Mahallesinin Sosyal ve Demografik Portresi 1546-1885", Sayı 4,.» *İstanbul Araştırmaları* (İBB), İstanbul 1998; ss.7-103.

BERKİ, Ali Himmet(1985); *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-Adliye)*, Hikmet Yayınları, İstanbul 1985.

BİLMEN, Ömer Nasuhî(1985); *Hukuk-ı İslâmiye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınları, Cilt 5, İstanbul 1985.

BOLAY, Süleyman Hayri(1986); *Aristo Metafiziği ile Gazzali Metafiziğinin Karşılaştırılması,*: MEB., İstanbul 1986.

BRAUDEL, Fernand(1989)(Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay) ; *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt 1, Eren Yayınları, İstanbul 1989.

______ (2002) (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay); *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII Yüzyıllar*, Gece Yayınları, Ankara 2002, Cilt 1.

CEVDET, Muallim(Çeviren Cezair Yarar)*(2008)*; *İslâm Fütüvveti ve Türk Ahîliği İbn-i Battuta'ya Zeyl,*İşaret Yayınları, İstanbul 2008.

CEZAR, Mustafa(1985); *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klâsik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, İstanbul 1985.

CEZAR, Yavuz(1986); *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (18.yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

ÇAĞATAY, Neşet(1981); *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya 1981.

______ (1983);"Fütüvvetnameler Nedir Niçin Düzenlenmiştir", *Makaleler ve İncelemeler*, Selçuk Üniversitesi yay., Konya 1983.

______ ; "Fütüvvetçilikle Ahiliğin Ayrıntıları", *Makaleler ve İncelemeler*, ss.253-280.

______ ; "Ahiliğin Orta Çağ Anadolu Toplumuna Etkileri", *Makaleler ve İncelemeler*, ss.281-292.

ÇELİK, Gülfettin (2006); "Osmanlı Devletinde Merkezi Hazinenin Büroları", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, Cilt 1, İstanbul 2006, ss. 115-147.

ÇİZAKÇA, Murat(1980); "Fiyat Tarihi ve Bursa İpek Sanayii: Osmanlı Sanayiinin Çöküşü Üzerine Bir İnceleme", *Toplum ve Bilim*, Güz 1980, Say 11, ss. 89-114.

______ (1980); "Fiyat Tarihi ve Bursa" Makalesine Ekler ve Düzeltmeler", *Toplum ve Bilim*, Kış 1980, Sayı 12, ss.113-118.

DALSAR, Fahri(1960); *Bursa'da İpekçilik*, İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, İstanbul 1960.

DANİŞMEND, İsmail Hâmi(1947); *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 1-4, Türkiye Yayınları, İstanbul 1947-1955.

DAVİS, Ralph(1967); *Aleppo And Devonshire Square: English Traders İn The Levant İn The 18th Century*, London 1967.

DERİCİOĞLU, Hayri(1967); *Marka Mevzuatımız ve Tatbikatı*, Cilt 1, San Matbaası, Ankara 1967.

DEANE, Phyllis (Çeviren Tevfik Güran)(1988); *İlk Sanayi İnkılabı*, TTK yayınları, Ankara 1988, ss.104-124.

DONAY, Süheyl, YURTCAN, Hayri(1974); Markalar Kanunu ve İlgili Mevzuat, İstanbul 1974.

DONUK Abdülkadir(1982); "Eski Türklerde Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, Nisan 1982, ss.44-85.

EBU YUSUF (Yakub Bin İbrahim) (Çeviren Ali Özek)(1970); *Kitâbü'l Haraç,* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, İstanbul 1970.

ERDEM, B.Bahadır(2002); Patent Hakkının Korunmasına ve Patent Hakkına İlişkin Sözleşmelere Uygulanacak Hukuk, Beta Yayınları, İstanbul 2002.

EFLAKİ, Ahmet(1986); *Ariflerin Menkıbeleri(Tercüme Eden Tahsin YAZICI)*. İstanbul: MEB, 1986.

EREMYA ÇELEBİ KÖMÜRCÜYAN(1988) (Tercüme ve tahşiye eden Hrand D. Andreasyan) ; *İstanbul Tarihi 17. Asırda İstanbul*, Eren yayınları, İstanbul 1988.

ERDEM, Yasemin Tümer (2010); *Bacıyan-ı Rum'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri.* İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2010.

ERGENÇ, Özer (1973); "1600-1615 Yıllar Arasında Ankara İktisadî Tarihine Ait Araştırmalar", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmalar 8-10 Haziran 1973*, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara 1975, ss. 145-163.

ERGİN, Osman Nuri (1922); *Mecelle-i Umur- ı Belediye*, Cilt 1, İstanbul 1922.

______ (1936); *Türkiyede Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enststitüsü Yayını, İstanbul 1936.

ERGİN Muharrem (1989); *Dede Korkut Kitabı I*, TDK.yay., Ankara 1989.

EVLİYA ÇELEBİ MEHMED ZILL İBN DERVİŞ (1314); *Evliya Çelebi Sayahatnâmesi*, Ahmed Cevdet Tab'ı, İkdam Matbaası, Dersaadet 1314.

FAROQHİ, Suraiya(1986); *Peasants Dervishes And Traders İn The Ottoman Empire*, London 1986.

______ (1984); Towns And Townsmen Of Ottoman Anatolia Trade Crafts and Food Production İn An Urban Setting, 1520-1650, Cambridge University press, Cambridge 1984.

______ (1975); "16-17. Yüyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmalar 8-10 Haziran 1973*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, ss.197-226.

______ (1981)"; İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodoscuk Limanı (16.-17. Yüzyılar)" , *Türk İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, ODT Gelişme Dergisi, 1979-1980 Özel Sayısı, 1981, ss.139-154.

______ (1985);"Onyedinci Yüzyıl Ankara'sında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, ss.237-259.

GALİTEKİN, Nezih, YURDAKUL, İlhami(1999); «İstanbul Türbeleri.» *İstanbul Araştırmaları*, 1999: 91-129.

GENÇ, Mehmet; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.

______ (1988); "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", *Ahilik ve Esnaf Konferanslar ve Seminer, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayını*, İstanbul 1986, ss. 113-124.

______ (1987); "17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, İbni Kemal Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1987, ss. 145-169.

GERBER, Haim(1988); Econmy And Socıety In An Ottoman City:Bursa 1600-1700, Jerusalem 1988.

GEYİKDAĞI, V. Necla(2008); *Osmanlı Devletinde Yabancı Sermaye (1854- 1914),* Hil Yayınları, 2008.

GREENWOOD, Antony(1988); *İstanbul's Meat Provisioning: A Study Of The Celepkeşan System*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University Of Chicago, Chicago 1988.

GREGORY EBU'L-FARAC(1950); *Abû'l-Farac Tarihi*, cilt II., TTK yay., Ankara 1950.

GÖLPINARLI, Abdülbâkî(1950); "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları",

İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Cilt 11, No. 1-4, Ekim 1949-Temmuz 1950, ss. 3-354.

______ (1953); "Burgazi ve Fütüvvetnamesi", *İFM.,* Cilt 15, no. 1-4, 1953-54, ss.76-154.

______ (1955-1); "Fütüvvetname-i Şeyh Seyyid Huseyn ibn Gaybi", *İFM.,*Cilt 17, no.1-4, 1955-56, ss.73-126.

______ (1955-2); "Şeyh Seyyid Gaybi Oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in "fütüvvetnamesi", *İFM,* Cilt 17, no. 1-4, 1955-56, ss. 27-72.

—.(1956)«Fütüvvetnami-i Sultani ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar.» *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1956-2: 127-155.

GÜÇER, Lütfi(1964); *16-17. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi yayını, İstanbul 1964.

______ (1988); "16-18. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, İstanbul Üniversitesi Türk İktisat ve İçtimâiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayını, Sayı 1, Yıl 1987, İstanbul 1988, ss.1-128.

______ (1950); "18. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Cilt 11, No. 1-4, Ekim 1949-Temmuz 1950, ss.397-416.

______ (1954); "15. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tâbi Olduğu Kayıtlar", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul 1954, ss.1-20.

GÜNAYDIN, Yusuf Turan(2006); «"Muallim Cevdet'in İbn-i Batuta Seyahatnamesine Yazdığı Zeyl'in Ahilik Araştırmaları Bakımından Önemi".» *2.Ahi Evran-ı Veli Ahilik Araştırmaları Sempozyumu,*2006, ss.187-222.

GÜRAN, Tevfik(1988); "İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü 1783-1839, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Cilt 44, Say 1-4, İstanbul 1988, ss.245-277.

______ (1987); "Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1940", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Sayı 1, İstanbul 1987, ss.

______ (1992); "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", 150.Yılında Tanzimat, TTK Yayınları, Ankara 1992.

GÜRAN, Ceyhan(1976); *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanlar Mimarisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1976.

HACIGÖKMEN, M.Ali(2006); «Ahi Şecerenamelerinin Tarihi Temeli ve Yazılış Sebepleri.» *II.Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu.* Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, 2006. 285-296.

HATEMİ, Hüseyin(1979); *Medeni Hukuk Tüzelkişileri I*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1979.

HERSLAG, Zvi Yehuda(1977); "The Late Ottoman Finances: A Case-Study İn Guild And Punishment", *Türkiyenin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1070-1071) Birinci Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri*, Editörs Osman Okyar- Halil İnalcık, Hacettepe Üniversitesi yay., 1977, ss. 297-310.

HEYD, W.(1975)(Çeviren Enver Ziya Karal); *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975.

HOBSON, John A.(1954); *The Evolution Of Modern Capitalism*, London 1954.

ISSAWI, Charles(1980); *The Economic History Of Turkey 1800-1914*, The University Of Chıcago Press, Chicago 1980.

İNALCIK, Halil(1973); *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*, London 1973.

______ (1978); *The Ottoman Empire Conguest Organization And Economy*, London 1978.

______ (1985); *Studies İn Ottoman Social And Economic History*, London 1985.

______ (1994); *An Economic And Social History Of The Ottoman Empire 1300-1914*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.

______ *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1.* İstanbul: İş Bankası, 2009.

______ *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600).* İstanbul: YKY, 2009.

______ (1970); "The Ottoman Economic Mind And Aspects Of The Ottoman Econoy", *Studies İn The Economic History Of The Middle East From The Rise Of İslam To The Preset Day*, Edited By M.A. Cook, New York 1970, ss.207-218.

______ (1981); "Osmanlı Pamuklu Pazar Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: II, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayı, 1981, ss. 1-65.

KALA, Ahmet(1998); *İstanbul Esanaf Esnaf Birlikleri ve Nizamları-1*, İstanbul Külliyâtı-I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları no.15, İstanbul 1998.

______ (Editör)(2003); *Osmanlı ve Türk Dünyası Belgeseli-OTÜRKDİJİTAL,* AHMET KALA Yayınları, İstanbul 2003-2004.

______ (2006); *From Distinctive Signs To The Trademarks -Alamet-i Farikadan Markaya,* Türk Patent Enstitüsü Yayını, Ankara 2006.

______ (2008); *Türk Sınai Mülkiyet Hakları Tarihi,* Türk Patent Enstitüsü yay., Ankara 2008.

______ (1988); *Mahmut II Döneminde Sanayinin İktisadî ve Sosyal Organizasyonu ve Bu Organizasyonda Tanzimata Doğru Yapı Değişmeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988.

______ (1985); *Osmanlı Devletinde İstanbul'un Et İhtiyacını Temin İçin Kurulan Kasap ve Celep Teşkilâtları (16, 17 ve 18. Asırlarda)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1985.

______ (1990-1); "Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, Sayı 56, Nisan 1990, ss. 273-282.

______ 1990-2); "Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, Say 57, Haziran 1990, ss.1-9.

______ (1990-3); "Fatih Devrinden Bugüne Kiralık Vakıf İkitisadî İşletmelerinde Kiracılık Hakkı İle İlgili Hukukî-İktisadî Gelişmeler ve Yapılabilecek Yeni Düzenlemeler", *Vakıflar Dergisi*, 7. Vakıflar Haftası Sayısı, 1990, ss. 1-9.

______ (1990-4); "Tanzimat Öncesinde ve Sonrasında İktisadî Manzara", *150. Yılında Tanzimat, Açık Oturumlar Dizisi: 7*, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul 1990, ss. 47-60.

______ (1992-1); "19.Yüzyılın İlk Yarısına Kadar İstanbul Kasap Esnafının Organizasyonu", *Sosyal Siyaset Konferansları*, Otuzyedinci-Otuzsekizinci kitaplar, İstanbul 1992, ss.111-117.

______ (1992-2); "Osmanlı Devletinin Sanayileşme Çabaları", *II.Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, ss.181-190.

______ (1993-1); "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Devletinde Ailenin İktisadî Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C.Başbakanlık Türk Ailesini Koruma ve Tanıtma Vakfı Yayını, İstanbul 1993, 1.Cilt, ss.311-317.

______ (1993-2); "Osmanlı Devletinde Sanayileşmenin İlk Yıllarında Özel Fabrikalar", *Türk Dünyası Araştırmaları* ", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, sayı 83, Nisan 1993, ss. 107-132.

______ (1994); "*Esnaf*" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, İstanbul 1994, Cilt 11., ss.423-430.

______ (2003). «Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme.» *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 1, Sayı 1* (Bilim Sanat Vakfı Yayınları), İstanbul 2003, ss. 245-266.

______ (2006); "*Der Einfluss der Istanbuler Zünfte auf die Ausbildung des Osmanischen zunftsystems(1750-1840)*", İstanbul: vom imperialen Herrschersitz zu Megapolis, Martin Meidenbauer Yayınları, Münih 2006, ss.215-244.

KARİNABADİZADE Ömer Hilmi- SUNGURBEY İsmet(1978);; *Eski Vakıfların Temel Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.

KARPAT, Kemâl(1985); *Ottoman Popilation 1830-1914 Demographic And Social Charasteristics*, The University Of Wisconsin Press, Wisconsin 1985.

KASABA, Reşat(1988); *The Ottoman Empıre And The World Economy The Nineteenth Century*, State University Of New York, New York 1988.

KAYA, Aslan, VAROL, OKUTAN(1998); *Fikri Mülkiyet Hukuku*, Beta yayınları, İstanbul 1998.

KAZICI, Ziya(1987); *Osmanlılarda İhtisap Müessesesi (Ekonomik Dini ve Sosyal Hayat)*, Kültür Basın Yayın Birliği Yayını, İstanbul 1987.

KÖPRÜLÜ, Fuad(1984); *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984.

______ (1988); *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

KÜÇÜK Hasan(1980); *Tarikatlar*, Türdav yay., İstanbul 1980

KÜTÜKOĞLU, Mübahat(1974); *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri (1580-1838)*, Cilt 1, Ankara 1974.

______ (1976)*; Osmanlı-İngiliz İktisadi Münâsebetleri (1838-1850)*, Cilt II, İstanbul 1976.

______ (1983); *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Yayınları, İstanbul 1983.

______ (1986);"Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi", *Ahilik ve Esnaf Konferanslar ve*

Seminer Metinler Tartışmalar, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Dermekleri Birliği Yayını, İstanbul 1986, ss.55-76.

LEWIS, Bernard(1937); "The Islamic Guilds", *The Economic History Review*, Valume 8, 1937-38, ss. 20-37.

MADDİSON, Angus(2001); *The World Economy A Millennial Perspective* . Paris: OECD Development Centre Studies , 2001.

MANTRAN, Robert (1986) (Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan); *17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, 2 Cilt, V Yayınlar, Ankara 1986.

NUTKU, Özdemir(1987); *IV. Mehmet'in Edirme Şenliği (1675),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

ORHONLU Cengiz(1966); "Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği", *Tarih Dergisi*, Sayı 21, İstanbul 1966, ss.109-134.

______ (1981); "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, ss. 1-30.

ÖGEL, Bahaeddin(1989); "Türk İçtimaî Düzeninin Türk Mitolojisindeki İzleri", *Türk Mitolojisi*, Cilt I, TTK.yay., Ankara 1989.

ÖNSOY, Rifat; *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayilişme Politikası*, Türk İş Bankası, Ankara 1988.

ÖZDEĞER, Hüseyin (1988); *1463-1640 Yıllar Bursa Şehri Tereke Def*terleri, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İçtimâiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul 1988.

______ (1987); "I.Sultan Selim Kanûnnâmesi ve Tahlili", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İçtimaiyât Tarihi Araştırmaları Merkezi, Sayı 1, Yıl 1987, ss.129-175.

ÖZDEMİR, Rifat; 19. Yüyılın İlk Yarısnda Ankara Fizik Demografik İdârî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1785-1840, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

ÖZKAYA, Yücel; "18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları", *9. Türk Tarih Kongresi Ankara 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 2, Ankara 1988, ss. 1037-1048.

ÖZTÜRK, Mustafa*; Orta Anadolu'da Fiyatlar (1785-1860)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1971.

ÖZTÜRK, Nazif; *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1983.

ÖZTÜRK, Ali İhsan(2010); *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İmtiyaz Usulüyle Yürütülen İstanbul Belediye Hizmetleri Yap-İşlet-Devret Uygulaması (1852-1964).* Kültür AŞ YAYINLARI, 2010.

ÖZIRMAK, Yasemin(1985); *1500 ve 1584 Tarihli Tahrir ve Evkaf Defterlerine Göre Kayseri Vakıfları.* Ankara: Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1985.

PAMUK, Şevket(1984); *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913),* Yurt Yayınları, Ankara 1984.

______ (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi,*: İletişim yay., İstanbul 2005.

______ PAMUK, Şevket(2007); *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumlar,* İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007

PASKALEVA, Virgini(1967)a; "Osmanlı Balkan Eyâletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı (1700-1850)", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 27, No.1-2, Ekim 1967-Mart 1968, ss.37-74.

PERVETİTCH, Jacques; *Jacques Pervetitch Sigorta Haritalarında İstanbul.* Axa Oyak-Tarih Vayfı Yay., İstanbul, Tarihsiz.

RICHARDS, Denis, Antony QUİCK(1961); *Britain 1714-1851*, Longmans yayınları, London 1961.

SAHİLLİOĞLU, Halil(1967) ;"Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt 1, Say 1, Ekim 1967, ss. 36-41; Sayı 2, Aralık 1967, ss. 54-56; Cilt 3, Sayı 3, Kasım 1967, ss. 50-53.

______ (1969); "Esnaf Cemiyetleri İçinde Usta-Kalfa Çekişmesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 17, Şubat 1969, ss.58-61.

______ (1968); "17.Yüzyılda Sırmakeşlik ve Altın-Gümüş İşlemeli Kumaşlarımız", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Say 16, Aralık 1968, ss. 48-52.

SHAW, Standford J.(1971); Between Old And New The Ottoman Empire Under Sultan Selim III 1789-1807, Harvard University Press, 1971.

SIDKI (1325); *Gedikler*, Tanin Matbaası, Dersaadet 1325.

SÜLEYMAN SUDİ(1307); *Defter-i Muktesid*, Cilt 1-3, Dersaadet 1307.

ŞAHİN, İlhan(1986); "Osmanlı Devrinde Ahî Evran Zâviyesinin Husûsiyetine Dâir Bâzı Mülâhazalar ve Vesikalar", *Ahilik ve Esnaf Konferanslar ve Seminer Metinleri Tartışmalar, İstanbul Esnaf ve Sanâtkârlar Dernekleri Birliği Yayını*, İstanbul 1986, ss.159-169.

TABAKOĞLU, Ahmet(1997); *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1997.

______ (1974); "Tasavvufun İçtimaî, İktisadî ve Siyasî Yönleri", *Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi*, Sayı 90, 91, 92, İstanbul 1973-Sayı 97, 100, İstanbul 1974.

______ (1987); "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Cilt 43, Say 1-4, 1987, ss.111-150.

TAESCHNER, Franz (Tercüme Ş. Akkaya)(1956); "Kırşehirde Ahî Evren Zâviyesinin Mütevellisine Ait 1238/1822-1823 Târihli Bir Berât", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Say III, 1956, ss.93-96.

______ (Çeviren Fikret Işıltan)(1954); "İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)"; *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Cilt 15, No 1-4, Ekim 1953-Temmuz 1954, ss.1-32.

TARIM, Cevat Hakk(1938)ı; *Tarihte Kırşehri Gülşehri.* Kırşehir: Kırşehir Vilayet Matbaası, 1938.

TEKİN, Zeki(1997); «İstanbul Debbağhaneleri.» *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi, Sayı 8*, Ankara 1997, ss. 349-364.

______ (1992); *Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İstanbulu'nda Dericilik*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1992.

TEKİNALP, Ünal(2002), *Fikri Mülkiyet Hukuku*, Beta yayınları, İstanbul 2002

TODOROV, Nikolay(1967); 19.Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilâtında Bazı Karakter Değişmeleri, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 27, no.1-2, Ekim 1967-Mart 1968, ss. 1-36.

TOPRAK, Zafer(1982); *Türkiye'de "Milli İktisat"(1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

______ (1978); "Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Cilt 6, 1978, ss. 211-225.

______ (1980); "Türkiye'de Korporatizmin Doğuşu", *Toplum ve Bilim*, Sayı 12, Kış 1980, ss. 41-49.

TOGAN, Zeki V.(1981); *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun yay., İstanbul 1981

TURAN, Osman(1971); *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti.* İstanbul, 1980.

______ (1971). *Selçuklular ve İslamiyet,* İstanbul, 1971.

TURAN, Osman(1984); *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, Nakışlar yay., İstanbul 1984.

UĞUR ,Ahmet(Tarihsiz); *Osmanlı Siyâset-nâmeleri*, Kültür ve sanat yay., Tarihsiz.

ULUÇAY, M. Çağatay(1942); *17. Yüz Yılda Manisa'da Ziraat Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı*, CHP Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1942.

______ (1985); 18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1955.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı(1971); *Osmanlı Tarihi, Cilt 1,*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972.

ÜLGENER, Sabri(1984); *Darlık Buhranlar ve İslâm İktisat Siyaseti*, Maya Yayınları, Ankara 1984.

______ (1981); İktisâdi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası Fikir ve Sanat Tarihi Boyu Akisleri İle Bir Portre Denemesi, Der Yayınları, İstanbul 1981.

______ (1950); "14. Asırdanberi Esnaf Ahlâk ve Şikâyeti Mûcip Bâzı Halleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Cilt 11, No.1-4, Ekim 1949-Temmuz 1950, ss. 388-396.

YELMEN, Hasan(2002); *Bir Ömrü Deriyorum*, Derimod Yay., İstanbul 2002.

______ (2001); *Türk Dericiliği 2400 Yaşında*, İstanbul 2001.

______ (1998). *Kazlıçeşmede 50 Yıl,* Cilt 1, Ezgi Ajans, İstanbul 1998/1.

______ (1998). *Kazlıçeşmede 50 Yıl, Cilt 2,* Ezgi Ajans, İstanbul 1998/2.

İstanbul'u dünyanın ve İslam medeniyetinin başkentine dönüştürmek isteyen Fatih Sultan Mehmet, şehrin sınaî olarak yeniden inşasını deri sanayiini kurarak başlatmış ve kısa sürede İstanbul deri sanayiini, imparatorluğun ve dünyanın merkezi haline getirmeyi başarmıştı.

İstanbul'un bir İslam şehri olarak inşasında en büyük rolü ise Fatih Sultan Mehmet Vakfı üstlenmekteydi. Bu vakıf, İstanbul'un dini, kültürel, sosyal, yönüyle inşasının yanı sıra, iktisadi, ticari, sınaî altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinde de birinci derecede rol oynamıştı.

Fetih esnasında, daha sonra Kazlıçeşme diye anılacak olan bölgeyi merkez alarak Fatih'in ordusu için deri tabaklamaya başlayan debbağlar, mesleğin piri Ahi Baba'larının önderliğinde İstanbul'un ilk debbağ esnaf birliğini de kurmuşlardı.

Klasik debbağ sanayi üretim sistemi, Tanzimat dönemine kadar devam etmiş, Tanzimat'la birlikte deri şirketleri ve deri fabrikaları, klasik debbağ üretim birliklerinin yerini almaya başlamıştır. Elinizdeki kitapta, Osmanlı arşiv belgelerine dayalı olarak; Ahi Evren tarafından geliştirilen ahi esnaf ve sanayi teşkilatı; kümelenme modeli ve bu modele göre kurulan İstanbul debbağ sanayi birlikleri; vakıflar tarafından inşa edilen İstanbul deri sanayi siteleri, deri üretimi, deri sanayiinin doğuşu ve Tanzimat'a kadar gelişimi anlatılmaktadır.

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ
KÜLTÜR YAYINLARI NO: 27

9 786058 817982